Nicolae Irimiciuc

ÎNVĂȚĂMÂNTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI

Vol. I

Formele academice ale învățământului ingineresc ieşean (1813-1859)

Gh. Asachi
Fondatorul primului invatamant Ingineresc in limba romana
(1813 - 1819)

Nicolae Irimiciuc

ÎNVĂŢĂMÂNTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI

Formele academice ale învăţământului ingineresc ieşean (1813-1859)

Familiei prietene
dr. Magda Roman
şi
Prof. univ. Ovidiu Roman,
cu cele mai alese senti-
mente de stimă şi
înaltă consideraţie,
N. Irimiciuc

Nicolae Irimiciuc

ÎNVĂŢĂMÂNTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI

Vol.I

FORMELE ACADEMICE ALE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI INGINERESC IEŞEAN (1813-1859)

Editura „GH. ASACHI" Iaşi
2002

Editura „GH. ASACHI”
Universitatea Tehnică Iaşi
Bd. D. Mangeron, nr. 67,
6600, Iaşi, România
Tel: 0232 - 23.13.43
Fax: 0232 - 21.42.90

Director editură:
Prof.univ.dr.ing. Mihail VOICU

Referenţi ştiinţifici:
Acad.prof.univ.dr.doc.ing. Cristofor SIMIONESCU
Prof.univ.dr. Ioan IBĂNESCU

Tehnoredactare computerizată:
Liliana SECRIER

Redactor:
Prof. Georgeta ANICULĂESEI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

IRIMICIUC NICOLAE
Învăţământul ingineresc ieşean de-a lungul timpului
Nicolae Irimiciuc - Iaşi: „Gh. Asachi”, 2002
5 vol. cm. 17/24
Vol.I. *Formele academice ale învăţământului ingineresc ieşean (1813-1859)*
2002 - 488 pag - Bibliogr.
ISBN 973-8292-85-9

CUVÂNT ÎNAINTE

Apariţia primului volum al ciclului de lucrări ÎNVĂŢĂMÂNTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI, ciclu care şi-a propus să prezinte cititorilor o amplă şi documentată frescă a evoluţiei, în timp, a învăţământului ingineresc cu cea mai veche tradiţie în ţara noastră, va fi primită, cu siguranţă, cu un deosebit interes de toţi cei care iubesc acest învăţământ şi şi-au dorit, de mult timp, o istorie adevărată a lui, completă, elaborată cu o mare competenţă profesională şi cu o înaltă ţinută literară a formei de exprimare; cei care îl cunosc pe autorul acestui ciclu de lucrări, dl. Prof. univ. Nicolae Irimiciuc, pot avea certitudinea că lucrarea prezentată de D-sa va întruni toate calităţile specificate mai sus.

Cel care şi-a asumat sarcina de a prefaţa acest prim volum al lucrării cu nelipsitul "Cuvânt înainte" are un motiv în plus de a saluta cu satisfacţie apariţia acestei lucrări, deoarece, la solicitarea sa personală, făcută în timpul exercitării unuia din mandatele de Rector al Institutului Politehnic "Gh. Asachi" din Iaşi, dl. prof. N. Irimiciuc a elaborat, între anii 1965-1968, lucrarea ISTORICUL DEZVOLTĂRII ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR DIN IAŞI, lucrare care nu a văzut lumina tiparului numai din cauza politicii de austeritate financiară introdusă din anul 1968 în ţara noastră, dar care a fost păstrată în arhiva Rectoratului Institutului Politehnic din Iaşi, ca material documentar de bază pentru istoria acestei instituţii de învăţământ superior; se poate considera că această nouă istorie a învăţământului ingineresc ieşean reprezintă, de fapt, o ediţie revizuită, în mod fericit completată şi îmbunătăţită şi, mai ales, adusă la zi, a istoricului acestui învăţământ din anul 1968.

Îmi exprim deplina convingere că toţi cititorii acestei lucrări, chiar dacă nu vor împărtăşi întru totul unele puncte de vedere ale autorului, adoptate în judecarea personajelor şi a faptelor istorice, vor preţui totuşi munca de documentare depusă şi vor aprecia valoarea ştiinţifică globală şi calităţile literare ale lucrării.

12 aprilie 2002 — Acad. Cristofor Simionescu

CUVÂNT DE MULŢUMIRE

Autorul lucrării ÎNVĂŢĂMANTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI doreşte să adreseze pe această cale cele mai calde mulţumiri următoarelor persoane, care , sub o formă sau alta,i-au sprijinit eforturile depuse pentru elaborarea acestui prim volum:

- Domnului Acad. prof. univ. dr. doc. ing. Cristofor SIMIONESCU, pentru amabilitatea cu care a acceptat să prefaţeze, cu un *Cuvânt înainte*, volumul.
- Domnului Prof. univ. dr. ing. Mihai GAFIŢANU, pentru încrederea acordată în timpul ultimului d-sale mandat de Rector al Universităţii Tehnice "GH. ASACHI", propunându-mi elaborarea acestei lucrări, precum şi pentru sprijinul acordat la demararea ei.
- Domnului Prorector prof. univ. dr. ing. Nicolae BADEA, pentru condiţiile create în vederea tehnoredactării volumului.
- Domnului Prof. univ. dr. ing. Mihai Voicu, Directorul Editurii "GH. ASACHI" din Iaşi, pentru deosebita amabilitate cu care a acceptat tiparirea acestui volum în prestigioasa editoră condosă de Domnia Sa.
- Doamnei Secretar Şef Georgeta Aniculăesei, Redactor Şef al Editurii "GH. ASACHI" din Iaşi, pentru sprijinul binevoitor şi competent acordat în faza finală de tehnoredactare a volumului.
- Domnului Prof. univ. dr. mat.Ioan Ibănescu, pentru ajutorul oferit, cu competenţă şi total dezinteresat, la definitivarea operaţiilor de tehnoredactare a volumului.
- Doamnei Secretar Şef Elena MARIAN, pentru sprijinul acordat pe parcursul culegerii textului volumului.
- Doamnei Secretar Liliana SECRIER, pentru eforturile depuse la tehnoredactarea volumului.

Tuturor acestor persoane le mulţumeşte, cu cele mai calde sentimente de recunoştinţă,

Autorul

În loc de prefaţă:

CRONICA
"ISTORIILOR" ÎNVĂŢĂMÂNTULUI INGINERESC IEŞEAN

Propunându-şi să prezinte cititorilor interesaţi o revistă a lucrărilor cu caracter istoriografic, care caracterizează diversele etape de dezvoltare ale unei instituţii de învăţământ superior – lucrări intitulate uneori, poate prea pretenţios, *"Istorii"* şi apărute în număr tot mai mare în ultimul timp – cel care se încumetă sa facă această prezentare se vede nevoit să caute mai întâi răspunsul la următoarea întrebare:

Care sunt criteriile de apreciere a unei asemenea lucrări?

Acest răspuns poate fi oferit de analiza rolului pe care trebuie să-l joace, într-un stat naţional, învăţământul său superior, cel mai concis – dar şi mai complex totodată – mod de definire a acestui rol fiind cel conţinut în următoarea frază, scrisă în anul 1928, a filozofului român Ion Petrovici:

"Cea mai importantă dintre menirile culturale ale universităţii este creaţiunea ştiinţifică a profesorilor şi însuşirea metodei şi spiritului ştiinţific de către studenţi",

frază adoptată şi de profesorul Ioan Brezeanu drept *motto* în lucrarea sa, *Universitatea "Dunărea de Jos", Galaţi*, publicată în anul 1998.

Se poate trage de aici concluzia că, dacă sarcina generală a întregului învăţământ naţional a fost întotdeauna – şi rămâne în permanenţă – aceea de a deveni, în fiecare etapă istoriceşte determinată, promotorul procesului de dezvoltare economică, socială şi culturală a statului care l-a creat, în schimb sectorului său de cel mai înalt nivel – învăţământul superior – îi revin şi următoarele sarcini suplimentare, de o mare complexitate şi de o mult mai sporită responsabilitate naţională:

- să formeze specialişti cu studii superioare, capabili să conducă diversele sectoare ale economiei şi ale administraţiei de stat la un nivel cât mai apropiat de cel în care se desfăşoară aceste procese de conducere în ţările dezvoltate ale lumii;
- să contribuie, prin creaţia originală a cadrelor sale didactice, la îmbogăţirea patrimoniului universal, cultural şi ştiinţific, demonstrând astfel apartenenţa naţiunii pe care o serveşte, la marea familie a

naţiunilor care sunt nu numai consumatoare, ci şi producătoare de bunuri culturale.

De aici rezultă şi posibilitatea adoptării unui criteriu de apreciere a lucrărilor de istoriografie prezentând diversele etape ale procesului de dezvoltare a unei instituţii de învăţământ superior, el fiind acela de estimare a măsurii în care lucrările evaluează corect modul în care instituţia respectivă şi-a îndeplinit cele două sarcini majore în etapele respective.

Trebuie de recunoscut însă faptul că o asemenea evaluare a modului de îndeplinire, de către o instituţie de învăţământ superior, a rolului ei social, menţionat mai sus, este deosebit de dificilă, datorită dependenţei evoluţiei procesului de învăţământ de cadrul social-politic corespunzător unei etape date, dependenţă manifestată sub următoarele două forme principale:

- interdependenţa, semnalată în permanenţă, între evoluţia concepţiilor de profilare şi organizare a învăţământului superior naţional şi evoluţia stadiului de dezvoltare social-economică şi culturală a statului respectiv: dacă este de netăgăduit faptul că atât momentul înfiinţării şi profilarii iniţiale al unei instituţii de învăţământ superior, cât şi momentele ulterioare de reprofilare şi perfecţionare organizatorică a sa, au fost condiţionate de atingerea unor anumite nivele de dezvoltare economică, socială şi culturală a statului care a creat această instituţie, tot atât de adevărat este şi faptul că, odată perfecţionată structura ei, instituţia a contribuit, la rândul ei, la realizarea programului de progres social al statului respectiv şi la îndeplinirea, în timp, a aspiraţiilor naţionale legitime ale poporului acelui stat;
- intervenţia permanentă a factorului politic în dirijarea învaţamântului, în special constând în adoptarea de măsuri guvernamentale – luate de conducătorii politici, aflaţi la putere – măsuri care numai rareori s-au dovedit a fi în concordanţă cu cerinţele reale de dezvoltare a societăţii respective şi au avut deci efecte benefice asupra învăţământului; din păcate însă, în marea majoritate a cazurilor, această intervenţie s-a manifestat sub forma unei imixtiuni brutale şi total incompetente, uneori impusă – evident, nu cu cele mai bune intenţii – din exterior, cu efecte profund dăunătoare pentru învăţământ şi care au lezat, de multe ori, chiar interese naţionale vitale.

O formă aparte, specifică ţării noastre, a luat-o această imixtiune a factorului politic în dirijarea învaţamântului românesc, ea manifestându-se sub masca *"indicaţiilor"*, de cele mai multe ori de provenienţă externă, dar şi unele emanând din dictaturile autohtone, instaurate la noi; fără să vrei, te întrebi dacă nu este un blestem al lui Dumnezeu ca această biată ţărişoară a

românilor să fie condusă, de secole, numai prin *"indicaţii"*, unele mai *"preţioase"* decât altele, dar având toate , în realitate, caracterul de decizii a căror respectare era obligatorie:

- *"indicaţiile"* guvernelor otomane, ruse şi austro-ungare în secolele XVII, XVIII şi XIX;
- *"indicaţiile"* dictaturilor autohtone (regală, militară şi comunistă, cu forma ei de vârf, ceauşistă), în perioada durând din ajunul celui de-al doilea război mondial şi până la revoluţia din decembrie 1989;
- *"indicaţiile"* guvernului hitlerist, în perioada celui de-al doilea război mondial, când *"camarazii"* germani şi italieni au făcut *"prietenilor"* lor români, monstruosul cadou al *Diktat*-ului de la Viena;
- *"indicaţiile"*, cu urmări de o gravitate copleşitoare, ale guvernelor sovietice în prima etapă a perioadei de exercitare a puterii comuniste în ţara noastră;
- *"indicaţiile"* unor guverne vest-europene, ale administraţiei de stat nord-americane, ale unor foruri şi organizaţii internaţionale, ale liderilor unor partide politice cu gândire politică îmbătrânită, desprinse de realităţile ţării şi, culmea, chiar ale unor lideri şovini ai unor formaţiuni nou apărute în eşichierul politic al ţării noastre, în perioada de după revoluţia din 1989.

Precizările făcute mai sus permit să se tragă concluzia că o lucrare care îşi propune să prezinte evoluţia unei instituţii de învăţământ superior, într-o etapă istorică dată, trebuie apreciată şi din punctul de vedere al modului în care, pe de o parte, ea reuşeşte să explice legătura dintre evoluţia concepţiilor de profilare şi de organizare a învăţământului în această instituţie şi evoluţia stadiului de dezvoltare social-economică şi culturală a statului care a creat instituţia respectivă şi, pe de altă parte, ea ajunge să stabilească caracterul pe care l-a avut, în etapa considerată, intervenţia factorului politic în orientarea învăţământului: a fost oare limitată această intervenţie, aşa cum s-a întâmplat în cele mai multe dintre ţările occidentale, doar la asigurarea unui cadru - juridic, economic şi, mai ales, financiar – optim pentru a permite învăţământului să-şi îndeplinească menirea sa socială, lăsându-se în seama specialiştilor săi sarcina perfecţionării continue a conţinutului său şi a formelor sale de organizare, în concordanţă cu principiul *autonomiei universitare*, atât de mult trâmbiţat şi la noi în perioada alegerilor parlamentare, dar atât de puţin respectat după aceea –, sau, dimpotrivă, această intervenţie s-a manifestat sub forma nesocotirii sistematice şi iresponsabile a acestui principiu invocat de politicieni doar în sloganurile politice, ceea ce – concluzie confirmată şi de numeroasele

exemple furnizate de istoria civilizaţiei umane – nu putea duce decât la degradarea învăţământului din statul respectiv şi deci la condamnarea propriului popor la o stare de înapoiere culturală şi, implicit, la o stare de înapoiere economică şi socială.

Un alt aspect care trebuie luat în consideraţie la caracterizarea unei lucrări de istoriografie referitoare la o anumită instituţie de învăţământ superior, este cel al aprecierii dublei competenţe profesionale – ştiinţifică şi literară – de care dă şi trebuie sa dea dovadă autorul unei asemenea lucrări, deoarece, chiar dacă principala menire a acesteia din urmă este aceea de a furniza informaţii corecte privind evoluţia, într-o etapă istorică determinată, a procesului de învăţământ desfăşurat în cadrul instituţiei considerate, precum şi de a explica această evoluţie, nu trebuie însă să se uite şi faptul că forma de prezentare a acestor informaţii şi explicaţii este obligată să satisfacă exigenţele unei creaţii academice, de înaltă ţinută ştiinţifică şi literară; în legătură cu stabilirea tipului de profesionist care urmează să-şi asume responsabilitatea elaborării unui asemenea material cu caracter istoriografic, care se referă numai la o anumită instituţie de învăţământ superior, se profilează însă următoarea dilemă:

Trebuie încredinţată oare această sarcină neapărat unui istoric, îndreptăţit să şi-o asume atât de studiile superioare de specialitate efectuate, cât şi de pregătirea umanistă continuată şi în timpul desfăşurării acestor studii – pregătire care îi permite să-şi exprime într-o formă literară elevată ideile pe care doreşte să le comunice –, sau această sarcină trebuie preluată de un cadru didactic cu pregătire universitară, de alt profil decât acela de istoric, din instituţia respectivă de învăţământ superior, care, chiar dacă şi-a întrerupt pregătirea oficială umanistă prin efectuarea unor studii superioare de specialitate în domeniul ştiinţelor exacte, sau chiar în cel al ştiinţelor tehnice, are în schimb avantajul de a cunoaşte mai bine decât un străin problematica evoluţiei istorice a instituţiei pe care o serveşte?

Pledându-se pentru alegerea celei de-a doua variante a soluţiei dilemei pomenite mai sus, se va justifica totuşi această opţiune, explicându-se motivele pentru care se va considera că un cronicar cu studii de specialitate, dar străin de viaţa instituţiei de învăţământ superior a cărei istorie ar urma să o redacteze, nu va reuşi să înţeleagă corect această istorie; afirmaţia este valabilă cel puţin pentru anumite perioade ale acestei istorii, în mod special fiind vizată perioada comunistă, care a marcat în mod deosebit învăţământul superior românesc, atât prin durata mare – de peste patruzeci şi cinci de ani – a ei, cât şi prin dimensiunile efectelor sociale şi culturale pe care le-a generat.

Într-adevăr, pentru caracterizarea acestei perioade, istoricul, străin de instituţia de învăţământ superior pe care va încerca să o prezinte, va apela, aproape exclusiv, la următoarele trei categorii principale de documente ale vremii:

- actele normative emise de diversele foruri ale *"conducerii de partid şi de stat"*, dar emanând, de fapt, în cea de-a doua etapă a perioadei comuniste, din *"cabinetele unu şi doi"*, de atât de tristă celebritate la noi; dacă actele oficiale din această categorie evidenţiază, în mai multe situaţii, aroganţa şi obtuzitatea intervenţiilor factorului politic în dirijarea întregului învăţământ românesc, ele nu sunt totuşi în măsură să furnizeze prea multe informaţii în legătură cu frământările interne pe care le-au provocat aceste intervenţii într-o anume instituţie de învăţământ superior, propusă a fi analizată;
- procesele verbale ale numeroaselor tipuri de şedinţe, în care se risipea în mod sistematic, dar şi inutil, timpul de muncă al salariaţilor din învăţământ – şedinţe administrative (de catedră, de consiliu profesoral, de senat), politice (de organizaţii de bază, de învăţământ ideologic), sindicale şi de organizaţii obşteşti – ce ar fi putut constitui, e drept, o adevărată sursă de informaţii utile pentru istoricul care şi-ar propune să prezinte evoluţia unei anumite instituţii de învăţământ superior, dacă ele ar fi reflectat însă în mod real problematica socială a acelei instituţii; oare cine nu-şi aminteşte însă, cu o justificată jenă, de modul în care erau întocmite aceste procese verbale, în care, în baza principiului planificării, aplicat până şi în domeniul şedinţelor, nu numai tematica discuţiilor, dar chiar şi luările de cuvânt de răspuns erau programate dinainte şi în care nu se consemna decât ceea ce dorea şi cum dorea *"partidul"*?
- dosarele personale, păstrate în arhivele *"serviciilor de cadre"* – ultimele transformate, după revoluţie, în birouri de *Personal* – ar putea constitui cea de-a treia sursă de informare pentru istoricul care şi-a propus să studieze evoluţia unei anumite instituţii de învăţământ superior; din păcate însă, posibilitatea utilizării acestor materiale informaţionale este cu totul limitată, pe de o parte datorită îngrădirii, şi în prezent, a accesului la ele şi, pe de altă parte, datorită faptului că ele abundă în acele cumplite şi degradante *"referinţe"*, prin care unii dintre oamenii de învăţământ, la adăpostul confidenţialităţii garantate, fie pentru a plăti nişte poliţe, fie din invidie profesională, fie sub presiunea şantajului politic, şi-au călcat în picioare nu numai demnitatea de cadru universitar,

dar chiar şi pe cea de om, furnizând informaţii neadevărate, pe care astăzi nu se mai poate pune preţ.

Se poate trage de aici concluzia că încercarea unui istoric de a elabora un studiu asupra evoluţiei – în perioada comunistă cel puţin – a unei anumite instituţii de învăţământ superior, alta decât cea în care şi-a desfăşurat un timp mai îndelungat activitatea, are puţine şanse de a fi încununată de un succes deosebit, datorită calităţii nesatisfăcătoare a materialului informaţional de care poate dispune, precum şi necunoaşterii frământărilor şi încercărilor specifice la care a fost supusă instituţia respectivă în perioada menţionată; de asemenea, trebuie făcută observaţia că un asemenea istoric va folosi cu foarte multă reticenţă, aşa cum este şi firesc de altfel, o sursă importantă, dar neoficială, de informare – aceea a mărturiilor orale –, pe de o parte datorită necunoaşterii celor mai indicate persoane capabile să i le furnizeze şi, pe de altă parte, datorită dificultăţilor de demonstrare a credibilităţii acestor mărturii.

Mai trebuie semnalat faptul că nu este suficient să predai, la o anumită instituţie de învăţământ superior, timp doar de câţiva ani, o disciplină care în multe cazuri şi-a schimbat doar titulatura, pentru a-ţi asuma şi sarcina de a scrie istoria acelei instituţii; un argument hotărâtor în sprijinul acestei ultime afirmaţii este furnizat de apariţia, după anul 1989, a unor lucrări de istoriografie privind învăţământul tehnic superior ieşean, în care aventurieri şi carierişti politici din perioada comunistă sunt categorisiţi drept eroi care se situau deasupra timpurilor lor, în care binecunoscute exemple de cadre cu moralitate îndoielnică sunt prezentate drept victime nevinovate ale regimului comunist şi în care jalnice mediocrităţi profesionale sunt atestate drept autentice valori ale învăţământului românesc, ignorându-se aproape total, în schimb, adevăratele victime ale regimului comunist din anii 1950 - 1952 şi, mai ales, din anii 1956 - 1957, când s-a urmărit în mod sistematic eliminarea, sub pretexte politice ridicole, a unora dintre valorile recunoscute ale învăţământului tehnic superior ieşean din acele timpuri.

Este evident că un asemenea cronicar nu a putut înţelege că, atât îndepărtarea unor rebuturi umane, uneori chiar în pofida sprijinirii lor de către organe ale p.c.r.-ului, cât şi menţinerea în şcoală a acelor cadre valoroase care, nebucurându-se de încredere politică, fuseseră condamnate la îndepărtarea din învăţământ de către aceleaşi organe ale partidului comunist, au reprezentat, în realitate, momente de biruinţă a slujitorilor învăţământului tehnic ieşean, care au demonstrat că, măcar în unele probleme vitale, nu mai acceptau să joace rolul masei amorfe şi inerte, manipulată de politicieni fără scrupule.

După cum s-a văzut, în aprecierea evenimentelor petrecute în viaţa unei instituţii de învăţământ superior, chiar într-o perioadă apropiată celei prezente cum este perioada comunistă, viziunea asupra acestor evenimente a cadrului didactic care a participat în mod nemijlocit la ele diferă total de cea a cronicarului care analizează, oarecum din exterior, aceste evenimente; este evident însă, că nu orice cadru didactic care a trăit aceste evenimente va fi în măsură să le şi caracterizeze, şi aceasta din mai multe motive.

În primul rând, un asemenea *"cronicar local"*, în afară de capacitatea ştiinţifică de a sesiza esenţialul în înlănţuirea evenimentelor şi de a stabili logica succesinii lor, trebuie să posede şi un anumit nivel de pregătire umanistă, care să-i permită să-şi exprime cu claritate şi chiar cu o oarecare eleganţă academică ideile pe care le formulează; în consecinţă, unui asemenea cronicar nu i se pot admite construcţii defectuoase de fraze şi, cu atât mai mult, nu i se pot tolera greşeli de punctuaţie şi chiar de acorduri gramaticale, adică, pentru a folosi o sintagmă foarte la modă astăzi în presă, unui asemenea cronicar trebuie *"să-i meargă bine condeiul"*.

În al doilea rând, acest cronicar intern trebuie să dovedească, în modul în care îşi construieşte lucrarea, că respectă înalta principialitate şi profunda onestitate profesională care trebuie să caracterizeze opera unui adevărat om de ştiinţă; în consecinţă, el nu va avea dreptul să desconsidere meritele profesionale ale unui cadru didactic din perioada comunistă numai pentru simplul motiv că soţia – sau, după caz, soţul acestuia – s-a erijat în mare politician al acelor timpuri şi cu atât mai puţin este îndreptăţit să subaprecieze munca unei persoane numai din motive de origine etnică; de asemenea, acest cronicar intern nu are dreptul de a-şi transforma lucrarea pe care a elaborat-o într-o acţiune de reglare de conturi personale, plătind nişte poliţe rămase neachitate în timp.

Argumentându-se teza rolului predominant al *"cronicarului local"* în prezentarea corectă a evoluţiei unei anumite instituţii de învăţământ superior, se va mai discuta, în încheierea acestei prime părţi a articolului, şi problema sarcinii ce revine adevăratului cronicar, cel cu studii de specialitate în domeniul istoriei învăţământului; după părerea autorului lucrării de faţă, această sarcină ar consta în evaluarea, pe baza lucrărilor cronicarilor locali şi folosind conceptele şi metodologiile proprii disciplinelor istorice, a caracteristicilor generale ale evoluţiei, fie a unui anumit sector naţional al învăţământului nostru superior, fie chiar a acestui învaţamânt în totalitatea lui.

* * *

Trecând la analiza, în spiritul ideilor formulate mai sus, a principalelor lucrări cu caracter istoriografic privind evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean, se va face mai întâi menţiunea că, de un nepreţuit ajutor în elaborarea studiului ce va fi prezentat în continuare, s-a dovedit a fi apariţia, în cadrul Secţiei de informare şi documentare a Bibliotecii Universităţii Tehnice *Gh. Asachi* Iaşi, a fişei bibliografice C.Z.U. - 37:106 din 5.07.1998, cu tema: ÎNVĂŢĂMANTUL TEHNIC SUPERIOR ÎN MOLDOVA, întocmită sub coordonarea Doamnei Şef de Serviciu Maria Constantinescu, căreia autorul prezentului articol îi adresează, şi pe această cale, cele mai calde şi respectuoase mulţumiri pentru deosebita amabilitate cu care domnia sa i-a furnizat informaţiile solicitate; în al doilea rând, se consideră că unele precizări suplimentare, în legătură cu modul în care va fi efectuată această analiză, se impun, de asemenea, de la început.

Astfel, o primă precizare care trebuie făcută este aceea că analiza ce va fi prezentată în continuare va fi axată exclusiv pe lucrările cu caracter istoriografic elaborate de cadrele didactice care au slujit, o perioadă îndelungată de timp, învăţământul tehnic superior ieşean; aceasta nu înseamnă însă, nicidecum, că în lucrarea propriu-zisă, ce va fi prezentată în continuare, au fost ignorate atât operele clasice de referinţă în domeniul istoriei întregului învăţământ superior românesc, cât şi lucrările, cu tematică apropiată de cea abordată aici, ale unor cadre didactice din alte instituţii de învăţământ superior, această din urmă afirmaţie fiind dovedită nu numai prin menţionarea titlurilor acestor lucrări în bibliografia cu care se va încheia expunerea de faţă, ci şi prin frecventele referiri la aceste titluri, care vor fi întâlnite pe parcursul expunerii.

O a doua precizare care mai trebuie făcută se referă la introducerea unei clasificări a lucrărilor de istoriografie elaborate de-a lungul timpului de cadrele didactice din învăţământul tehnic superior ieşean, clasificare ce are la bază adoptarea următoarelor două criterii principale de apreciere a valorii unei asemenea lucrări: elementele de noutate pe care le conţine şi obiectivele urmărite prin publicarea ei; în această ordine de idei, se va putea considera, în urma consultării fişei bibliografice amintite mai sus – completată şi cu unele informaţii de dată mai recentă – că patrimoniul propriu al bazei istoriografice a învăţământului tehnic superior ieşean este alcătuit din următoarele segmente:

I. Un număr de 8 *Memorii justificative*, inserate în publicaţii oficiale ale vremii (Monitorul Oficial, publicaţiile unor ministere etc.), în care, pe bază de studii documentate, se analizau, la anumite date, stadiile de dezvoltare a

învăţământului tehnic superior românesc, cu referiri speciale la învăţământul tehnic superior ieşean; principalul scop al publicării acestor materiale era acela de a convinge pe guvernanţi de necesitatea adoptării de măsuri radicale şi neîntârziate de perfecţionare a acestui învăţământ.

Aceste lucrări sunt menţionate în secţiunea a II-a în Bibliografia anexată, una din ele [1], datând din anul 1921, avându-l pe profesorul C.G. Bedreag drept autor, iar celelalte şapte, [2] ... [8], elaborate între anii 1914 şi 1939, purtând semnătura marelui sprijinitor al învăţământului tehnic superior ieşean, care a fost ing. C.D. Buşilă.

II. Un număr de 7 *Articole ştiinţifice* conţinând contribuţii inedite, referitoare la istoricul dezvoltării învăţământului tehnic superior ieşean, publicate în reviste de specialitate (majoritatea, în Buletinul Institutului Politehnic Iaşi) şi cu titlurile inserate în Bibliografia anexată prezentei lucrări, tot în secţiunea a II-a; două dintre aceste articole, [9] şi [10], au fost elaborate de colective relativ mari de autori, în timp ce restul de cinci, [11] ...[15], au fost semnate de către un autor unic.

Se mai face menţiunea că unele dintre aceste articole au constituit punctul de plecare în realizarea unor lucrări istoriografice de o mai mare anvergură.

III. Un număr de 6 *Anuare* ale instituţiei ieşene de învăţământ tehnic superior, având caracterul de lucrări de prezentare a acestei şcoli atât vizitatorilor ei – îndeosebi celor veniţi de peste hotare –, cât şi maselor anuale de candidaţi la admitere în învăţământul superior, în vederea atragerii lor într-un număr cât mai mare la instituţia ieşeană şi deci pentru a se realiza astfel o selecţie cât mai bună a viitorilor studenţi ai ei.

Valoarea deosebită a acestor lucrări rezidă în faptul că ele prezentau, la datele apariţiilor lor, reactualizări ale datelor informative referitoare atât la evoluţia conţinutului învăţământului, cât şi la perfecţionarea formelor lui de organizare în instituţia ieşeană de învăţământ tehnic superior; mai mult chiar, aceste reactualizări de date au devenit, pe parcurs, puncte de plecare în încercările unor cadre didactice ale şcolii ieşene – mai mult sau mai puţin calificate în profesia de istoriograf şi, într-o măsură mai mare sau mai mică, dotate cu talent scriitoricesc – de a împinge mai departe relatarea istoriei dezvoltării instituţiei de învăţământ tehnic superior ieşean, sau măcar a unor sectoare ale ei.

Din pacăte, trebuie evidenţiat faptul că acest gen de activitate redacţională se dovedeşte a fi şi cea mai ingrată formă de activitate ştiinţifică – deoarece, dacă este îndeplinită cu conştiinciozitate, munca de elaborare a anuarelor este, efectiv, o activitate ştiinţifică – pe care o poate

desfăşura un cadru didactic universitar; într-adevăr, cei cărora, cândva, li s-a *acordat încrederea redactării unui asemenea anuar* ştiu că el nu poate fi elaborat decât de un colectiv mare de autori, alcătuit din câte doi - trei reprezentanţi ai fiecăreia dintre facultăţile ce compun instituţia, autori care, pentru a-şi strânge datele necesare, aveau de învins piedici foarte mari – inerţia birocratică a salariaţilor, nepăsarea şi indiferenţa colegilor şi chiar a unor conducători şi, mai ales, superficialitatea şi şablonismul relatărilor care li se făceau –, fiind puşi deseori în situaţii umilitoare şi care, în multe situaţii rămâneau totuşi în postura de *"mari anonimi"*, aşa cum s-a întâmplat cu redactorii anuarelor din anii universitari 1977 - 1978, 1978 - 1979 şi 1993 - 1994, despre care astăzi nimeni nu mai ştie cine au fost.

Autorul lucrării de faţă s-a străduit să repare aceste nedreptăţi, încercând să identifice – din păcate mai mult în baza unor informaţii orale – colectivele de autori ai lucrărilor menţionate mai sus, ele fiind menţionate în secţiunea a III-a a Bibliografiei ([6], [17], ...,[21]) anexate la prezenta lucrare; pentru eventualele omisiuni sau nepotriviri, autorul îşi prezintă, cu toată sinceritatea, scuzele de rigoare.

IV. Un număr de 7 *Cărţi de istoriografie* specifică învăţământului tehnic superior ieşean, repezentând lucrări de mare anvergură care şi-au propus să prezinte evoluţia, de la primele începuturi şi până în momentul închiderii lucrărilor elaborate, fie a acestui învaţamânt în întreg ansamblul său, fie numai a unui sector al lui; dat fiind caracterul lor de materiale documentare fundamentale, a căror consultare este obligatorie la orice încercare de reactualizare a prezentării evoluţiei învăţământului tehnic superior ieşean, aceste lucrări – intitulate uneori prea pompos *Istorii*, alteori, poate cu total îndreptăţite pretenţii, *Contribuţii la istoria...* şi, în cele mai multe situaţii, cu modestia specifică adevăraţilor oameni de ştiinţă, doar prin precizarea denumirii oficiale purtate de instituţia care adăpostea acest învăţământ în perioada prezentată în lucrare – vor fi numite, în continuare, *CRONICILE ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR IESEAN* – numerotate în ordinea cronologică a apariţiilor lor – şi vor fi analizate în spiritul ideilor formulate în prima parte a acestui articol.

Înainte de a se trece la analiza acestor *CRONICI,* se va mai face menţiunea că preocupările sistematice pentru reactualizarea, la anumite intervale de timp, a lucrărilor cu caracter istoriografic referitoare la evoluţia învăţământului tehnic ieşean se pare că au, ca punct de plecare, o dispoziţie în acest sens, datând din anul 1955, a Ministerului Învăţământului de atunci, transmisă tuturor instituţiilor de învăţământ superior existente atunci în ţară; coincidenţa reluării, cam tot în acea perioadă, şi a studiilor istoriografice

referitoare la evoluția învățământului universitar ieșean după cel de-al doilea război mondial – reluare demonstrată prin tipărirea, în anul 1960, a remarcabilei opere *CONTRIBUŢII LA ISTORIA DEZVOLTĂRII UNIVERSITĂŢII DIN IASI* -, pledează în favoarea plauzibilității ipotezei formulate mai sus.

Cu aceste ultime precizări făcute, se va putea trece la analiza celor 11 *CRONICI* ale învățământului tehnic superior ieșean:

CRONICA I: *ISTORICUL INSTITUTULUI POLITEHNIC IAŞI* [23].
Lucrarea se află în Arhiva Rectoratului Universitații Tehnice "Gh. Asachi" din Iași, sub forma a două volume totalizând cca. 350 pagini dactilografiate și prezintă evoluția învățământului superior aplicat din Iași, în cele trei faze principale de existență a lui, înainte de a deveni instituție independentă de învățământ superior:

- faza de afirmare a sa, în cadrul Academiei Vasiliene
- faza de supraviețuire, în cadrul Academiei Mihăilene
- faza de modernizare, în cadrul Universității Mihăilene.

Deși în volumele amintite nu sunt menționate numele autorilor lor, constituirea, printr-o hotărâre a Senatului Institutului Politehnic Iași din anul 1955, a unui colectiv de redactare a unei asemenea monografii, alcătuit, așa cum se poate vedea din lista prezentată mai jos:

Coordonatorul monografiei:

- Acad. prof. dr. ing. Cristian SIMIONESCU - Rectorul Institutului;

Colective de redacție:

1. Din partea Facultății de Chimie Industrială:
   - Prof. dr. doc. ing. Gheorghe ALEXA
   - Prof. dr. doc. ing. Mihai DIMA
   - Conf. ing. Constantin CALISTRU
   - Conf. ing. Ioan CURIEVICI
2. Din partea Facultății de Construcții:
   - Prof. dr. doc. Alexandru CHELARESCU
   - Prof. ing. Dumitru ATANASIU
   - Conf. ing. Virgil FOCŞA
   - Conf. ing. Anatolie MIHU
   - Conf. ing. Nicolae POPESCU
3. Din partea Facultății de Electrotehnică:
   - Prof. dr. doc. ing. Gheorghe VASILIU
   - Prof. dr. doc. ing. Toma FARCAŞ

- Prof. dr. ing. Vasile CORLĂŢEANU
- Prof. dr. ing. Nicolae BOTAN

4. Din partea Facultăţii de Mecanică:
   - Prof. dr. doc. Teodor CAMPAN
   - Prof. dr. ing. Emil GAIGINSCHI
   - Prof. dr. ing. Gerard D'ALBON
   - Prof. ing. Gheorghe CASLER

din cele mai prestigioase nume – la vremea aceea – de personalităţi ale Institutului Politehnic Iaşi, îndreptăţeşte să se accepte ipoteza că acestui colectiv trebuie să i se atribuie redactarea primei CRONICI a învăţământului tehnic superior ieşean; pledoaria pentru acceptarea acestei ipoteze este întărită de faptul că unii dintre membrii acestui colectiv au contribuit la elaborarea articolelor cu caracter istoriografic [9] şi [10], la redactarea capitolului special *ÎNVĂŢĂMANTUL TEHNIC LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI* din lucrarea [24] şi, aşa cum se va arăta ulterior, au fost coautori la lucrarea [25], reprezentând cea de-a treia CRONICĂ a învăţământului tehnic superior ieşean.

Din păcate, această primă CRONICĂ, care furnizează primele şi cele mai importante date – obţinute prin desfăşurarea unei intense activităţi de cercetare ştiinţifică istoriografică – din istoria învăţământului tehnic superior ieşean, de la primele sale începuturi şi până la ieşirea sa de sub tutela protectoare a Universitaţii din Iaşi, se prezintă doar sub forma unui material aflat într-o primă fază de redactare; explicaţia nefinalizării, până la faza de tipărire, a acestei opere – pentru că, efectiv, este o operă – nu o constituie însă lipsa dorinţei autorilor de a-şi desăvârşi opera – ipoteză absurdă, pe care, aşa cum se va vedea mai târziu, unii au încercat totuşi s-o acrediteze –, ci ea trebuie căutată în marile prefaceri care începuseră să se producă, îndeosebi din anul 1960, în întreaga viaţă universitară românească şi care aveau să impună abandonarea, cel puţin pentru unele intervale de timp, a unor activităţi de creaţie spirituală.

CRONICA a II-a: *CONTRIBUTII LA ISTORIA DEZVOLTARII UNIVERSITATII DIN IAŞI* (1860-1960). Lucrarea a fost publicată în anul 1960, cu prilejul sărbătoririi centenarului Universităţii din Iaşi, numită, până în anul 1948, uneori [22] şi *Universitatea Mihaileană*, iar după reforma învăţământului din anul 1948, *Universitatea "Al. I. Cuza" din Iaşi*; această lucrare, elaborată de cele mai proeminente personalităţi ştiinţifice ale universităţii ieşene din perioada de după cel de-al doilea război mondial, a apărut în două volume, cu concepţii structurale distincte.

Volumul I al lucrării (332 pagini) prezintă, în viziunea celor mai competenţi şi reputaţi specialişti ieşeni în domeniul ştiinţelor istorice de după cel de-al doilea război mondial, principalele etape ale procesului de dezvoltare a învăţământului superior ieşean, aşa cum rezultă şi din următoarea retranscriere a cuprinsului acestui volum:

I. **Învăţământul în Moldova în sec.XV-XVIII. Şcoala Domnească din Iaşi** - (autor: C. CIHODARU);

II. **Învăţământul în limba naţională până la 1860** (autor: V. POPOVICI);

III. **Universitatea din Iaşi de la 1860 până la 1918** (autor: D. BERLESCU);

IV. **Universitatea din Iaşi de la 1918 până la 1944** (autor: J. BENDITER);

V. **Universitatea din Iaşi între anii 1944 şi 1960** (autor: I. GRĂMADĂ);

este uşor de înţeles că, dacă prezentările ultimelor două etape istorice ale dezvoltării învăţământului superior ieşean – de altfel, cele care privesc doar într-o mai mică măsură învăţământul tehnic superior din Iaşi – nu puteau fi, la vremea respectivă, altele decât cele care se găsesc în lucrarea examinată, revenind astfel actualilor cronicari sarcina restabilirii multora dintre adevărurile istorice ale acelor vremuri, în schimb prezentările primelor trei etape reprezintă incontestabile opere ştiinţifice, realizate în urma desfăşurării unor complexe şi istovitoare activităţi de cercetare originală, opere cărora este greu de conceput că li s-ar mai putea aduce rectificări şi completări şi care nu pot fi – şi nu trebuie să fie – ignorate, sau chiar desconsiderate, de niciunul dintre cei care încearcă să retranscrie, sub o nouă formă, istoria învăţământului tehnic superior ieşean, aşa cum s-a întâmplat, din păcate, într-un caz care va fi analizat ulterior;

Volumul II al lucrării (394 pagini) prezintă, sub semnăturile celor mai prestigioase figuri de cadre didactice ale universităţii ieşene din perioada de după cel de-al doilea război mondial, realizările de-a lungul timpului ale cercetătorilor ieşeni în principalele ramuri ale ştiinţei şi ale culturii umaniste; o importanţă deosebită pentru caracterizarea evoluţiei învăţământului tehnic superior în cadrul universităţii ieşene o prezintă următoarele capitole din acest volum:

I. *Dezvoltarea matematicii* (în Universitatea din Iaşi, n.a.); autor:
- Prof. dr. Ilie POPA

II. *Dezvoltarea ştiinţelor fizice* (în Universitatea din Iaşi, n.a.); autori:

- Prof. dr. doc. Constantin MIHUL
- Prof. dr. doc. Teofil VESCAN
- Prof. dr. doc. Nicolae CALINICENCO

III. *Dezvoltarea învăţământului chimic* (în Universitatea din Iaşi, n.a.) autor:

- Prof. dr. doc. Magda PETROVANU

IV. *Învăţământul tehnic* (superior, n.a.) *la Universitatea din Iaşi*, autori:

- Prof. ing. Constantin CALISTRU
- Prof. ing. Ioan CURIEVICI
- Prof. dr. doc. ing. Toma FARCAS
- Prof. dr. doc. Dumitru MANGERON.

Includerea acestei cărţi în topul lucrărilor considerate fundamentale pentru studierea evoluţiei învăţământului tehnic superior ieşean îşi are explicaţia, în primul rând, în faptul că istoria acestui din urmă învăţământ, de la apariţia sa sub forma embrionară a disciplinelor matematice superioare aplicate şi până la afirmarea lui în formele organizate, atestate oficial, din cei 125 de ani care separă momentul înfiinţării şcolii de inginerie a lui Gheorghe Asachi (1813) de momentul recunoaşterii independenţei totale a învaţamântului superior aplicat ieşean (1938), se confundă întru totul cu istoria celor trei forme succesive de organizare a întregului învăţământ superior ieşean în diversele perioade ale intervalului de timp amintit:

- Academia Domnească (Vasiliană), în perioada 1714-1821
- Academia Mihaileană, în perioada 1835-1848
- Universitatea (Mihaileană), în perioada 1860-1938;

în al doilea rând, includerea acestei cărţi în categoria lucrărilor de referinţă specifice istoriografiei învăţământului tehnic superior ieşean este justificată şi de prezenţa, în volumul II al cărţii, a capitolului referitor la dezvoltarea învăţământului aplicat în cadrul universităţii ieşene, capitol care reprezintă prima încercare publică de elaborare a unei istorii proprii a politehnicii ieşene şi care conţine şi cea mai competentă relatare a raporturilor acestei şcoli cu universitatea ieşeană din perioada 1918-1937, dat fiind faptul că autorii capitolului erau cadre didactice ale şcolii politehnice şi au fost şi martori oculari – cel puţin în ultima parte a perioadei – la multe din evenimentele relatate.

O explicaţie suplimentară este totuşi necesară pentru a se putea înţelege corect împrejurările în care a fost elaborată această primă istorie proprie publică a învăţământului tehnic superior ieşean, precizându-se că în acest volum II au fost incluse şi prezentările celorlalte două profile specializate de

învăţământ superior – medical şi agronomic – desprinse, după anul 1938, din bătrâna Alma Mater ieşeană.

CRONICA a III-a: *INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" IAŞI (1912-1962)*, §25ţ. Această carte, conţinând 77 pagini format mare, tipărită în anul 1962 în Intreprinderea Poligrafică din Iaşi, a fost redactată de următorul colectiv de autori, alcătuit din reprezentanţi ai tuturor celor şase facultăţi care intrau, în toamna anului 1962, în componenţa Institutului Politehnic din Iaşi:

Coordonatorii lucrării:

- Acad. prof. dr. ing. Cristofor SIMIONESCU - Rectorul Institutului Politehnic Iaşi;
- Prof. ing. Tiberiu GOLGOTIU - Prorector al Institutului Politehnic Iaşi

Colective de redactare:

1. Din partea Facultaţii de Chimie Industrială:
   - Conf. ing. Constantin CALISTRU
   - Conf. ing. Ioan CURIEVICI

2-3. Din partea facultăţilor de Construcţii şi Hidrotehnică:
   - Prof. Gheorghe CIOBANU

4. Din partea Facultăţii de Electrotehnică:
   - Prof. dr. doc. ing. Nicolae BOTAN

5. Din partea Facultăţii de Industrie Uşoară:
   - Prof. dr. doc. Dumitru RUSU
   - Conf. Petre MALCOMETE

6. Din partea Facultăţii de Mecanică:
   - Prof. dr. doc. Dumitru MANGERON;

în ce priveşte ilustraţia cărţii, ea a fost realizată de prof. ing. Vasile DIACONESCU, de la Facultatea de Chimie Industrială.

După modul în care a fost concepută structura cărţii, cu o primă parte conţinând o prezentare mai succintă a perioadei 1912-1944, în care erau preluate însă toate datele esenţiale din materialele documentare menţionate în subpunctele precedente – lucru care nu poate apărea deloc surprinzător dacă se ţine seama de faptul că unii dintre autori au rămas aceiaşi – şi cu o expunere mai amplă a principalelor evenimente intervenite în viaţa instituţiei în perioada 1948-1962 – expunere care repezintă, de fapt, noile contribuţii originale –, această carte §25ţ a căpătat un accentuat caracter de lucrare omagială, închinată sărbătoririi împlinirii a 50 de ani de la înfiinţarea *Şcolii de Electricitate industrială* în cadrul Universităţii din Iaşi – Şcoală

considerată, în mod cu totul îndreptăţit, drept prima formă oficială de învăţământ tehnic superior ieşean de concepţie modernă – şi era de neconceput, la vremea aceea, ca o asemenea lucrare să nu proslăvească şi "succesele înregistrate în anii puterii populare".

CRONICA a IV-a: *ÎNVĂŢĂMANTUL TEHNIC SUPERIOR DIN IAŞI, ş26ţ. (ANUARUL INSTITUTULUI POLITEHNIC "GH. ASACHI') (1813-1968).* Pentru a se putea înţelege, în mod corect, împrejurările în care a fost scrisă această carte – redactată între anii 1965-1968, multiplicată (prin dactilografiere de către Rectoratul Institutului Politehnic Iaşi, într-un volum total de 953 pagini) în anul 1968 şi păstrată în prezent (sub forma a două volume cartonate în pânză albastră, de câte 492 şi, respectiv, 461 de pagini) în arhiva Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" din Iaşi – câteva explicaţii prealabile sunt considerate absolut necesare; se face de la început precizarea că toate afirmaţiile, ce vor fi făcute cu prilejul acestor relatări, îşi au acoperirea fie în participarea directă la evenimentele prezentate a principalului autor al cărţii examinate – care este acelaşi ca şi al prezentei cărţi şi care îşi asumă întreaga responsabilitate a spuselor sale –, fie în informaţiile furnizate autorului cărţii de către prorectorul de atunci al Institutului Politehnic Iaşi, prof. univ. ing. Tiberiu Golgoţiu -, în prezent pensionar –, care poate confirma veridicitatea relatărilor.

În primăvara anului 1965, rectorul de atunci al Institutului Politehnic Iaşi comunica, la o revenire a d-sale de la Bucureşti, că a obţinut un fond de 250.000 lei – o sumă enormă şi acoperitoare pe atunci – de la Ministerul Învăţământului pentru tipărirea unei lucrări monografice urmărind aducerea la zi a *"istoricului dezvoltării învăţământului tehnic superior ieşean".* Consecinţa imediată a acestei comunicări a fost adoptarea, de către conducerea instituţiei, a următoarelor două hotărâri:

a) nominalizarea delegatului conducerii institutului, însărcinat să asigure toate condiţiile materiale pentru buna desfăşurare a acţiunii de elaborare a monografiei, în persoana reprezentantului acestei conduceri:
   - Prof. ing. Tiberiu GOLGOTIU - Prorector al Institutului Politehnic Iaşi

b) constituirea unui comitet de elaborare şi redactare a monografiei, cu următoarea componenţă:

   Redactor coordonator:
   - Conf. ing. Nicolae IRIMICIUC

   Consultanţi redacţionali:
   - Şef lucr. ing. Hugo ROSMAN

- Şef lucr. ing. Alfred BRAIER

Colective redacţionale pe facultăţi:

1. Facultatea de Chimie Industrială:
   - Şef lucr. ing. Ioan ROŞCA
   - Şef lucr. ing. Spiridon OPREA
   - Şef lucr. ing. Ion OPREA
   - Şef lucr. ing. Ioan ANTONESCU
2. Facultatea de Construcţii:
   - Lector Vladimir SCIUREVICI
   - Şef lucr. ing. Constantin LEONTE
   - Şef lucr. ing. Nicolae PREDA
   - Şef lucr. ing. George GEORGESCU
3. Facultatea de Electrotehnică:
   - Şef lucr. ing. Alexandru POEATĂ
   - Şef lucr. ing. Laurenţiu TURIC
   - Şef lucr. ing. Ion BEJAN
   - Şef lucr. ing. Iosif OLAH
4. Facultatea de Hidrotehnică:
   - Şef lucr. ing. Gheorghe NISTOR
   - Şef lucr. ing. Emanoil BARSAN
   - Şef lucr. ing. Alexandru CHIRILĂ
   - Şef lucr. ing. Iulian IONESCU
5. Facultatea de Industrie Uşoară:
   - Şef lucr. ing. Mişu ZEIDMAN
   - Şef lucr. ing. Olimpia MARCHIS
   - Şef lucr. ing. Lăcrămioara DUMA
   - Şef lucr. ing. Cornelia IOAN
6. Facultatea de Mecanică:
   - Şef lucr. ing. Iustin BENDESCU
   - Şef lucr. ing. Virgil GIURCĂ
   - Şef lucr. ing. Ion CONDREA
   - Şef lucr. ing. Alexandru RENER

O primă precizare care trebuie făcută în legătură cu aceste colective redacţionale este aceea că, deşi reconstituirea lor – cu menţiunea gradelor didactice ale membrilor lor corespunzând situaţiei din anul 1965 – s-a făcut, în mare măsură, în baza amintirilor din perioada colaborării, păstrate în memoria redactorului coordonator de atunci, totuşi exactitatea majorităţii covârşitoare a numelor indicate a putut fi validată fie prin confirmări ale

decanatelor unora dintre facultăţi, fie în urma discuţiilor, de dată mai recentă, purtate de autorul acestei lucrări cu o parte dintre persoanele menţionate; dat fiind însă intervalul mare de timp, de peste 30 de ani, care s-a scurs de la acţiunea redacţională din perioada 1965-1968, este totuşi de admis că ar putea exista şi unele omisiuni – poate chiar şi unele inexactităţi –, pentru care autorul îşi asumă întreaga responsabilitate, prezentându-şi în acelaşi timp scuzele de rigoare.

O a doua precizare care mai trebuie făcută în legătură cu această acţiune iniţiată de conducerea Institutului Politehnic Iaşi în anul 1965 este aceea că prin constituirea comisiei – prezentată mai sus – de redactare a monografiei proiectate, a fost stabilit doar cadrul oficial de desfăşurare a acestei acţiuni, el urmând a fi dublat de un cadru organizatoric de sprijinire a acţiunii, constând în elaborarea unui complex de măsuri administrative, menite să-i asigure succesul, măsuri care aveau să implice, în acţiunea plănuită, aproape întreaga masă de salariaţi ai institutului, deşi, din păcate, ea era condamnată să rămână în anonimat; într-adevăr, la scurt timp de la constituirea colectivelor de lucru nominalizate mai înainte, a fost convocată o adunare generală a salariaţilor institutului – cadre didactice şi personal administrativ – în care Rectorul institutului, după o prealabilă prezentare a acţiunii demarate, cu evidenţierea importanţei deosebite a ei, preciza următoarele sarcini principale, care reveneau diverselor sectoare de activitate ale instituţiei pe care o conducea:

- organizarea, în cadrul fiecărei facultăţi, de subcolective de lucru, mergându-se până la nivelul catedrelor, pentru strângerea datelor necesare elaborării monografiei, în funcţie de cererile formulate de redactorul coordonator al lucrării;
- stabilirea obligativităţii serviciilor administrative de a furniza informaţiile solicitate de colectivele de lucru, excepţie făcând, evident, serviciul de cadre, la care accesul la documente rămânea limitat şi condiţionat de obţinerea unei aprobări prealabile speciale;
- intervenirea la Direcţia Arhivelor Statului pentru a se permite accesul membrilor colectivelor de lucru constituite la documentele păstrate în depozitele acestei instituţii; se face menţiunea că în urma acestei măsuri, redactorul coordonator al lucrării a avut posibilitatea să consulte chiar în biroul său, situat în imobilul din str. Codrescu – actualul sediu al Centrului Cultural Francez –, principalele documente din perioada 1860 - 1937, care se refereau la învăţământul superior ieşean (colecţii legate ale Monitorului Oficial, colecţii de decrete - legi, de decrete regale, de H.C.M.-uri, etc.), aduse din Arhivele Statului, în baza unei delegaţii

speciale, de secretarul de atunci al Catedrei de Mecanică Teoretică, dl. Ioan Cazacu.

În vara anului 1968, monografia proiectată, cu titlul definitivat sub forma: *INVĂŢĂMANTUL TEHNIC SUPERIOR DIN IASI*, structurată în două volume cu tematici distincte:

- vol.I: *Istoricul dezvoltării învăţământului tehnic superior din Iaşi*, (706 pagini dactilografiate);
- vol. II: *Institutul Politehnic din Iasi în anul universitar 1967 - 1968* (247 pagini dactilografiate)

şi căreia urma să i se mai anexeze o Bibliografie, a fost predată de redactorul coordonator Rectoratului Institutului Politehnic din Iaşi, în vederea demarării demersurilor de tipărire a ei; din păcate, această ultimă etapă a realizarii proiectului de elaborare a noii monografii istoriografice a Institutului Politehnic Iaşi nu a mai putut avea loc, datorită blocării fondului de tipărire alocat de Ministerul Învăţământului, în urma hotărârii, luate de N.Ceauşescu în acea perioadă, de aplicare a unor măsuri de **austeritate financiară** – expresie teribilă, desemnând, de cele mai multe ori, o politică financiară falimentară, profund antiumană prin efectele dăunatoare ale ei, în primul rând asupra învăţământului şi sănătăţii publice, inventată şi adoptată pentru a acoperi incapacitatea de guvernare a politicienilor aflaţi la putere şi jucând rolul "paiului" de care aceştia sperau să se mai agaţe înainte de a se îneca.

În speranţa că, totuşi, demersurile pentru tipărirea lucrării vor putea fi reluate în anul următor şi, totodată, pentru valorificarea, între timp, a rezultatelor imensului volum de muncă de cercetare, şi chiar de creaţie originală, desfaşurată la elaborarea lucrării, prin punerea acestor rezultate la dispoziţia celor care urmau să continue asemenea cercetări – fie chiar şi numai în scopul redactării de anuare şi de broşuri de prezentare a instituţiei în viitorul apropiat –, conducerea institutului a dispus multiplicarea lucrării prin dactilografierea ei în 5 exemplare în cadrul secretariatului Rectoratului, un exemplar urmând să revină redactorului coordonator, iar celelalte urmând a fi păstrate la secretariatul Rectoratului pentru a fi puse la dispoziţia celor interesaţi; din păcate, această multiplicare a fost lăsată exclusiv în seama secretariatului Rectoratului, astfel că redactorul coordonator, pus în faţa unui fapt implinit, s-a trezit cu un exemplar de lucrare prezentând o serie de lipsuri redacţionale, pentru remedierea cărora era prea târziu să se mai intervină:

- modificarea titlului iniţial al lucrării în acela de: *ANUARUL INSTITUTULUI POLITEHNIC IAŞI* (1912 - 1968), titlu care, în cel

mai bun caz, putea fi acceptat doar pentru partea a doua a lucrării, reprezentând numai un sfert din volumul total al ei;

- împărţirea artificială, neconcordantă cu tematicile abordate, a lucrării în două volume redacţionale, după criteriul egalităţii volumelor lor geometrice:
  - vol.I (492 pagini) - cu tematica tratată până la un anumit punct;
  - vol.II (461 pagini) - cu tematici amestecate, conţinând continuarea primei teme şi tema a doua;
- ignorarea totală, atât a redactorului principal al lucrării, cât şi a colectivelor de colaboratori, ignorare cu totul nemeritată de autorii unei lucrări de asemenea proporţii, care au adus la zi – este vorba de anul 1968 – istoricul dezvoltării învăţământului tehnic superior ieşean, a cărui elaborare a implicat cea mai amplă mobilizare de forţe de cercetare istoriografică cunoscută în istoria de până acum a instituţiei care, sub diverse denumiri, a patronat acest învăţământ.

Lipsurile semnalate mai sus nu au împiedicat însă ca această lucrare să capete caracterul de *material documentar fundamental* în domeniul istoriei învăţământului tehnic superior ieşean, el devenind principala sursă de informare în toate acţiunile redacţionale întreprinse ulterior de institut, cum au fost redactările de anuare, elaborarea de broşuri de prezentare a institutului, întocmirea de volume omagiale, etc; dacă se mai ţine seama şi de forma de prezentare a acestei lucrări – în volume de format mare, cartonate în pânză albastră –, se poate spune că lucrarea a reprezentat un fel de *"carte albastră"* a politehnicii ieşene, care – evident, păstrând proporţiile – aminteşte de vestitele *"cărţi albasire"* ale englezilor.

Unele precizări se impun însă în legătură cu modul în care conţinutul lucrării prezentate aici putea reflecta, la vremea respectivă, realitatea istorică obiectivă, ştiut fiind că atunci – ca şi astăzi, de altfel – relatările fenomenelor sociale trebuiau făcute în baza principiului binecunoscut:

"Tot ce e rău într-un sector al societaţii se datorează moştenirii trecutului şi tot ce e valoros este creaţia regimului aflat la putere"; într-o altă parte a lucrării de faţă se va demonstra că toate judecăţile de valoare formulate în cartea examinată, în legătură cu evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean în perioada 1945 - 1968, îşi păstrează şi astăzi valabilitatea, singurul reproş pe care contemporanii l-ar putea face lucrării fiind doar acela că ea nu a scos în evidenţă şi toate efectele negative – unele din ele au fost totuşi sesizate – pe care le-a avut intervenţia factorului politic în dirijarea sectorului învăţământului.

Îşi putea permite însă cineva, în timpurile acelea, să critice această intervenţie, când era convins că o asemenea îndrăzneală echivala cu o sinucidere, cel puţin socială? Şi apoi, nu trebuie să se uite nici faptul că această carte a fost scrisă în anul 1968, când intelectualitatea românească începea să nutrească din nou speranţa într-o reconsiderare a rolului ei social şi când era încă departe momentul în care avea să se instaureze acea umilitoare şi terifiantă tutelă a întunecatului cabinet 2, de atât de tristă celebritate!

Fără îndoială că unii dintre cititorii care au parcurs filele acestui capitol s-au întrebat deja care este rolul prezentării acestor amănunte, oarecum de culise; răspunsurile la o asemenea eventuală întrebare sunt următoarele:

- în primul rând, s-a pledat pentru restabilirea drepturilor membrilor colectivelor de colaboratori la lucrare la o recunoaştere oficială, măcar sub această formă, a eforturilor depuse de ei pentru elaborarea lucrării;
- în al doilea rând, prin prezentarea detaliilor structurale ale cărţii analizate, s-a dovedit caracterul ei de primă şi cea mai completă lucrare de istoriografie referitoare la evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean în perioada 1955-1968, cea mai zbuciumată din întreaga perioadă comunistă prin frecventele transformări, de formă organizatorică şi de conţinut, aduse acestui învăţământ;
- în al treilea şi ultimul rând, menţionarea unor detalii privind apariţia cărţii a fost considerată absolut necesară pentru a se putea înţelege – şi deci şi aprecia – o anumită încercare de desconsiderare voită a acestei cărţi, încercare ce va fi semnalată cu prilejul prezentării ulterioare a unei alte lucrări cu caracter istoriografic.

CRONICA a V-a: *XL DE ANI DE ÎNVĂŢĂMANT SUPERIOR DE CONSTRUCŢII LA IAŞI (1941-1981)* [27]. Lucrarea, tipărită de Intreprinderea Poligrafică din Iaşi în anul 1981, nu precizează numele autorilor ei, dar, după afirmaţiile d-lui prof. dr. ing. Vladimir Boghian, confirmate ulterior şi de alte cadre didactice, între care şi prof. dr. ing. Tudor Silion, se pare că unicul redactor al acestei lucrări a fost

- Prof. dr. ing. Virgil FOCŞA;

includerea, aşa cum se va arăta ulterior, a acestui nume şi într-o listă de colaboratori la o nouă monografie a învăţământului tehnic superior ieşean, ce urma să fie publicată în anul 1988, îndreptăţeşte întru totul acceptarea acestei prezumţii.

Deşi titlul evidenţiază caracterul predominant omagial al acestei broşuri, a cărei apariţie marca implinirea a 40 de ani de la înfiinţarea

Facultaţii de Construcţii în cadrul Şcolii Politehnice "Gh. Asachi", lucrarea are şi o deosebită valoare documentară – motiv pentru care a şi fost inclusă în rândul CRONICILOR învăţământului tehnic superior ieşean –, valoare pe care i-o conferă, pe de o parte, completările pe care le face la CRONICA a IV-a, referitoare la istoria evoluţiei, până în anul 1968, a învăţământului ingineresc ieşean cu profil de construcţii şi, pe de altă parte, prin aducerea la zi, în anul 1981, a acestei istorii; sunt prezentate astfel informaţii deosebit de preţioase, referitoare la dezvoltarea Facultaţii de Construcţii ieşene în perioada 1968-1981, informaţii referitoare la modificările survenite în timp în modul de profilare şi de organizare a învăţământului superior ieşean de construcţii, date statistice caracterizând dezvoltarea bazelor materiale ale catedrelor facultăţii, informaţii privind preocupările pentru perfecţionarea continuă a procesului de învăţământ în facultate, precum şi date referitoare la realizările cadrelor didactice ale facultăţii în domeniul activităţii de cercetare ştiinţifică.

De asemenea, trebuie subliniat şi faptul că lucrarea [27] prezintă şi primele Anuare ale promoţiilor de studenţi care au absolvit secţiile Facultăţii de Construcţii din Iaşi până în anul 1981.

CRONICA a VI-a: *ÎNVĂŢĂMANTUL SUPERIOR TEXTIL ŞI DE PIELĂRIE", (1934 - 1984)* [28]. Referindu-se doar la un singur sector al învăţământului tehnic superior ieşean – cel cu profil de tehnologie textilă şi de pielărie – această lucrare, tipărită în anul 1948 de Intreprinderea Poligrafică din Iaşi şi care are, în mare măsură, şi caracterul de lucrare omagială la împlinirea a 50 de ani de existenţă a Învăţământului superior textil în România, este opera unui larg colectiv de cadre didactice ale Facultăţii de Tehnologia şi chimia textilelor, a cărui componenţă este prezentată mai jos, în ordine alfabetică, cu indicarea gradelor didactice şi a titlurilor ştiinţifice corespunzătoare situaţiei din anul 1984;

- Conf. dr. ing. Romen BUTNARU
- Prof. dr. ing. Aglaia CHIRILĂ
- Prof. dr. ing. Mişilin GRINDEA
- Prof. dr. ing. Vasile HANGANU
- Conf. dr. ing. Dumitru LIUTE
- Prof. dr. ing. Olimpia MARCHIŞ
- Prof. dr. ing. Aurel MARCHIŞ
- Conf. dr. ing. Otilia MALCOMETE
- Prof. dr. Petru MALCOMETE
- Conf. dr. ing. Mircea NETEA

- Asist. Nina APETROAIE
- Conf. dr. ing. Filip REICHER
- Conf. dr. ing. Costache RUSU
- Prof. dr. ing. Florin VALU;

caracterul de monografie istorică este conferit lucrării de următoarele contribuţii principale ale autorilor ei:

- completările aduse la informaţiile prezentate în CRONICA a IV-a, referitoare la istoria dezvoltării învăţământului superior textil din România, în perioada 1934-1951;
- aducerea la zi – e vorba de anul 1984 – a prezentării evoluţiei învaţamântului superior textil şi de pielărie în cadrul Institutului Politehnic Iaşi, prezentare oprită, în CRONICA a IV- a, la anul 1968;
- prezentarea omagială a unora dintre cadrele didactice care au lucrat cu studenţii Facultăţii de Tehnologia şi Chimia textilelor în perioada 1952 - 1984 şi care s-au remarcat prin rezultate deosebite obţinute în activitatea didactică şi în munca de cercetare ştiinţifică;
- elaborarea, pentru prima dată în istoria facultăţii, a anuarelor oficiale ale promoţiilor de absolvenţi ai facultăţii, pentru întreaga perioadă istorică la care se refera CRONICA, adică perioada 1936 - 1984.

Deşi se referă doar la un singur sector al învăţămantului tehnic superior ieşean, această lucrare trebuie considerată totuşi drept o componentă a CRONICII acestui învăţământ pentru perioada 1968 - 1984.

CRONICA a VII-a: *60 DE ANI DE ÎNVĂŢĂMANT SUPERIOR TEXTIL", (1934-1944)* [29]. Broşura, tipărită în anul 1994 la Atelierul *ROTAPRINT* din cadrul Editurii "Gh. Asachi" din Iaşi are, aşa cum rezultă chiar din titlu, un pronunţat caracter de lucrare omagială şi a fost elaborată de un colectiv numeros de cadre didactice ale Facultăţii de Textile - Pielarie; este mai mult ca sigur că cititorul care a parcurs aceste pagini şi a răsfoit şi lucrarea [29], se va fi întrebat deja care este motivul pentru care o asemenea carte, care în proporţie de peste 80% conţine prospecţiuni în viitor, menite să stabilească direcţiile şi perspectivele imediate de dezvoltare ale sectorului industrial textil şi de pielărie din ţara noastră, a fost totuşi inclusă în topul CRONICILOR învăţământului tehnic superior ieşean.

Răspunsul la o asemenea eventuală întrebare este oferit de prezenţa, în broşura menţionată, a articolului cu acelaşi titlu ca şi al cărţii, adică: *60 DE ANI DE ÎNVĂŢĂMANT SUPERIOR TEXTIL ÎN ROMANIA*, avându-l ca autor pe Prof. dr. ing. Mircea MATEESCU; meritele deosebite ale acestei lucrări constau, pe de o parte, în contribuţiile aduse la clarificarea unor

aspecte ale istoriei învăţământului superior textil din România în perioada premergătoare mutării sale de la Bucureşti la Iaşi şi, pe de altă parte, în aducerea la zi, corespunzătoare anului 1994, a prezentării evoluţiei acestui învăţământ, prezentare oprită în CRONICA a VI-a, care precede această lucrare, la anul 1984.

Mai trebuie evidenţiată, de asemenea, valoarea documentară deosebită a ANEXELOR asociate acestui articol:

- anexele referitoare la evoluţia şi dinamica spaţiilor Facultăţii de Textile-Pielarie în perioada 1960-1994;
- anexele care prezintă evoluţia numărului de specialităţi la doctorat, aprobate în cadrul facultăţii în perioada 1967-1994;
- anexa care evidenţiază politica de întinerire a fondului de cadre didactice ale facultăţii, adoptată de cadrele ei după revoluţia din 1989.

CRONICA a VIII-a: *ISTORIA ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR IEŞEAN* [30]. Autori: conf. dr. Constantin CLOŞCĂ; conf.dr. Mihai DORIN; lector Cornelia NEAGU. Lucrarea a apărut la Editura "Gh. Asachi" din Iaşi, în anul 1996, într-un volum de 215 pagini, în format obişnuit.

Parcurgând filele acestei cărţi. cititorul este informat, chiar în *Introducere*, asupra ideilor fundamentale care explică structura acestei *Istorii* oferite publicului interesat, idei revehiculate cu o mare frecvenţă în timpul expunerii şi formulate şi comentate în continuare.

Prima idee fundamentală este aceea că lucrarea discutată a fost pregătită pentru tipărire în anul 1988; această idee este concentrată în următorul aliniat de la pag. 9: *"În anul 1988, cu prilejul aniversării a 175 ani de la punerea bazelor învăţământului tehnic superior în limba română ... a fost redactată de către semnatarii prezentului volum o* **Istorie a învăţământului tehnic superior din Iaşi**. *Lucrarea, deşi întrunea condiţiile cerute pentru publicare, nu a văzut lumina tiparului. Reluăm acum acţiunea din 1988."*

Lectura capitolelor următoare şi, îndeosebi, a capitolelor IV şi VII, care conţin aspre rechizitorii adresate politicii regimului comunist în sectorul învăţământului românesc, provoacă însă cititorului o mare nedumerire: cum se explică oare faptul că lumea universitară ieşeană nu a ştiut de existenţa, în perioada 1988-1989, şi a altor disidenţi politici proveniţi din rândurile ei în afara d-lui Dan Petrescu, disidenţi al căror curaj ar fi stârnit într-o măsură şi mai mare admiraţia colegilor lor, dat fiind faptul că erau cadre didactice care predau chiar disciplinele social-politice scoase din planurile de învăţământ după anul 1989?

De asemenea, această lectură evidenţiază şi existenţa unor contradicţii între afirmaţiile autorilor, una din ele – asupra altora urmând a se reveni ulterior – fiind următoarea: la pagina 115, în primul alineat, făcându-se referiri la *Istoria* elaborată, se afirmă despre ea: *"Este şi o lucrare de pionierat, dintr-un motiv foarte simplu... Motivul invocat este acela că istoria contemporană, în sensul profesionist al noţiunii, nu se poate scrie într-un regim totalitar"*; având în vedere însă şi citatul reprodus mai înainte din *Introducere*, se ajunge în mod inevitabil la alternativa:

- fie că *Istoria* în discuţie a fost scrisă în anul 1988, dar atunci, conform concluziei precedente a unuia chiar dintre autori, ea nu poate reprezenta *o istorie în sensul profesionist al noţiunii*;
- fie ca această *Istorie* a fost scrisă după anul 1989, fapt care, după teoria enunţată a autorului menţionat, putea să-i confere lucrării caracterul de *istorie în sensul profesionist al noţiunii*, dar încercarea de antedatare a ei este atunci neprofesionistă.

Adevărul este că în anul 1988 a fost dactilografiată o asemenea *Istorie a învăţământului tehnic superior din Iaşi*, redactată de următorul colectiv de autori:

- Lector dr. Constantin CLOŞCĂ
- Lector dr. Mihai DORIN
- Bibliotecar Marin FLOREA
- Lector Vasile MUNTEANU
- Asistent Cornelia NEAGU

şi având următoarea repartiţie pe capitole şi autori a conţinutului ei:

- INTRODUCERE (Constantin CLOŞCĂ);
- Cap. I: ÎNCEPUTURILE ÎNVĂŢĂMANTULUI INGINERESC ÎN ŢĂRILE ROMANE (Marin FLOREA şi Cornelia NEAGU);
- Cap.II: ÎNVĂŢĂMANTUL TEHNIC SUPERIOR ÎN CADRUL UNIVERSITĂŢII (1910-1937) (Constantin CLOŞCĂ);
- Cap. III: ŞCOALA POLITEHNICĂ "GH. ASACHI" DIN IAŞI (1937-1948) (Constantin CLOŞCĂ);
- Cap. IV: INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" IAŞI ÎN ANII CONSTRUCŢIEI SOCIALISTE (Marin FLOREA şi Vasile MUNTEANU)
- Cap. V: FACULTĂŢILE INSTITUTULUI POLITEHNIC "GH. ASACHI", (Mihai DORIN şi Cornelia NEAGU)

  şi următorii colaboratori, desemnaţi de conducerile celor şase facultăţi ale institutului:

  - Prof. dr. ing. Virgil FOCŞA - Facultatea de Construcţii

- Prof. dr. ing. Ioan BEJAN - Facultatea de Electrotehnică
- Conf. dr. ing. Iulian IONESCU - Facultatea de Hidrotehnică
- Conf. dr. ing. Alexandru RENER - Facultatea de Mecanic
- Conf. dr.ing. Eugenia COMANIŢĂ - Facultatea de Tehnologie chimică
- Prof. dr. ing. Gheorghe CHIRIŢĂ - Facultatea de Tehnologia şi chimia textilelor).

- Cap. VI: POLITEHNICA IEŞEANĂ ŞI SOCIETATEA ROMANEASCĂ (Mihai DORIN).

Unele explicaţii în legătură cu sursele datelor prezentate mai sus se impun.

După decesul, survenit în anul 1991, al bibliotecarului Marin Florea, familia acestuia a înmânat domnului Grigore Ilisei – fost coleg de serviciu la *Radio-Iaşi* cu defunctul înainte de transferarea acestuia la Biblioteca Institutului Politehnic "Gh. Asachi" din Iaşi – un dosar conţinând aproximativ 250 pagini dactilografiate şi 150 pagini scrise de mână, care se aflau pe masa de lucru a lui Marin Florea în ultimele clipe ale vieţii sale; scopul acestui transfer de material documentar era, evident, acela de a se face publice, sub o formă oarecare, eventualele realizări cu valoare documentară pe care le-ar fi conţinut dosarul.

Auzind de la Rectorul Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" , dl. prof. dr. ing. Mihai Gafiţanu, că în cadrul acestei instituţii – la care se referea şi dosarul Florea – se lucrează la o nouă monografie cu caracter istoriografic a ei, dl. Grigore Ilisei a oferit, cu amabilitatea care îi este caracteristică, acest "dosar Florea", autorului acestei noi monografii, prof.univ. N. Irimiciuc, exprimându-şi totodată speranţa că eventualele contribuţii ale fostului d-sale coleg de serviciu vor putea fi evidenţiate în această nouă monografie.

Autorul articolului de faţă consideră că nu se achită numai de o datorie de onoare prezentând, în baza dosarului menţionat, contribuţiile remarcabile ale bibliotecarului Marin Florea la îmbogăţirea patrimoniului documentar al învăţământului tehnic superior ieşean, ci că înfăptuieşte chiar un adevărat act de dreptate scoţând din anonimat un slujitor al acestui învăţământ care, deşi încadrat destul de târziu în politehnica ieşeană, a iubit-o cu sinceritate şi s-a străduit – cu multă modestie, din umbră, dar poate într-o măsură mai mare decât au făcut-o unii dintre oficialii ieşeni – să contribuie la afirmarea prestigiului acestei şcoli.

Revenind la "dosarul Florea", se precizează că el conţine următoarele trei "piese" principale:

a) Un proiect de monografie istoriografică, elaborată de unul singur şi intitulată: *ISTORIA ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR DIN*

IAȘI, cu subtitlul: *De la primele începuturi ale gândirii tehnico-științifice și până astăzi*, planificată a fi tipărită în editura JUNIMEA în anul 1987; proiectul este materializat doar sub forma unui volum de circa 20 pagini scrise de mână cu creionul, cu conținutul lui având doar caracterul de capitol introductiv la lucrarea proiectată;

b) Un proiect de monografie științifică intitulată: *VALORI IEȘENE ÎN PATRIMONIUL ȘTIINȚIFIC ROMANESC*, cu subtitlul: *Micromedalioane, texte, comentarii*, al cărei plan - cadru, structurat în 4 pagini dactilografiate, nominalizează un număr de 38 de oameni de știință care, de-a lungul timpului, au contribuit la dezvoltarea învățământului tehnic superior ieșean și ale căror portrete urmau să fie creionate în opera proiectată; chiar dacă alegerea celor 9 nume de persoane, considerate reprezentative pentru perioada comunistă din viața politehnicii ieșene, nu a fost în mod prea fericit făcută, preferințele autorului proiectului fiind vizibil influențate de pozițiile politice ale celor aleși, totuși materialul ce însoțește acest plan - cadru, constând din cca. 70 pagini scrise de mână, poate fi considerat ca fiind deosebit de valoros, el conținând schițele de portrete ale următoarelor personalități din lumea universitară ieșeană, cu contribuții deosebite la dezvoltarea învățământului tehnic superior în cadrul Universității Mihăilene:
   - Prof. dr. Dragomir HURMUZESCU, (27 pagini)
   - Prof. dr. Ioan PLĂCINTEANU, (8 pagini)
   - Prof. dr. Ștefan STAMATI, (12 pagini)
   - Prof. dr. Anastasie OBREGIA, (10 pagini)
   - Prof. dr. Alexandru CISMAN, (3 pagini)

c) Un exemplar descompletat din *Istoria învățământului tehnic superior ieșean*, scrisă în anul 1988, din care lipsesc 194 pagini, numărate de la 167 până la 359 și conținând, conform CUPRINS-ului prezentat la paginile 360 și 361, capitolele V și VI ale lucrării; această numerotare dovedește însă că exemplarul de *Istorie*, aflat în dosarul Florea, conținea la început toate cele 6 capitole menționate în CUPRINS, ceea ce înseamnă că dispariția din exemplar a capitolelor V și VI s-a produs după anul 1989 și din motive total diferite; în timp ce retragerea capitolului V poate fi explicată prin dorința autorilor lui de a reactualiza prezentările facultăților, în concordanță cu modificările structurale survenite în învățământ după anul 1989, retragerea capitolului VI nu poate avea altă justificare decât aceea că, în forma sa inițială, el devenise total compromițător pentru autorul lui.

Precizările făcute mai sus conduc mai întâi la concluzia că fostul bibliotecar Marin FLOREA a lucrat efectiv la *Istoria* din anul 1988 elaborând, împreună cu lectorul dr. Vasile MUNTEANU, capitolul IV al acestei lucrări; faptul că numeroase file dactilografiate, din toate cele 4 capitole rămase în exemplarul aflat în dosarul său, sunt pline de adnotări şi corecturi făcute cu cerneală de Marin Florea, conduce şi la o a doua concluzie, aceea că el şi-a îndeplinit cu foarte mare seriozitate şi sarcina de redactor al întregii lucrări, sarcină menţionată de altfel şi pe coperta exemplarului amintit.

Aceste concluzii, precum şi compararea CUPRINS-urilor lucrărilor din anii 1988 şi 1996, întăresc convingerea că ediţia din anul 1996 a *Istoriei învăţământului tehnic superior ieşean* a rezultat prin efectuarea următoarelor operaţii redacţionale asupra ediţiei din anul 1988:

- menţinerea integrală, doar cu unele modificări nesemnificative ale titlurilor, a textelor corespunzătoare prezentelor trei capitole;
- scoaterea capitolului IV din vechea lucrare – prilej cu care au fost îndepărtaţi din colectivul de autori şi cei doi redactori ai capitolului, Marin FLOREA şi Vasile MUNTEANU – şi introducerea unui nou capitol IV, intitulat: ÎNVĂŢĂMANTUL TEHNIC SUPERIOR DIN IAŞI DUPĂ REFORMA DIN 1948 (autor Mihai DORIN);
- înlocuirea vechiului capitol V, în care erau prezentate facultăţile institutului, cu un nou capitol V, cu titlul modificat în: BIBLIOTECA UNIVERSITĂŢII "GH.ASACHI" IAŞI" (redactat de D-na Maria CONSTANTINESCU, dar necooptată în colectivul de autori, restrâns la 3 în noua ediţie);
- păstrarea titlului de POLITEHNICA IEŞEANĂ ŞI SOCIETATEA ROMANEASCĂ, dat ultimului capitol al lucrării, cu schimbarea însă a numărului de ordine al capitolului – de la VI la VII în ediţia din 1996 – şi cu refacerea integrală a conţinutului capitolului, în concordanţă cu noua situaţie politică creată în ţară în urma prăbuşirii regimului comunist;
- introducerea unui capitol suplimentar în ediţia din 1996, numerotat cap. VI, care prezintă lista rectorilor care au condus instituţia ieşeană de învăţământ tehnic superior în perioada 1937-1994.

A doua idee fundamentală care se desprinde în urma parcurgerii filelor *Istoriei învăţământului tehnic superior ieşean* este aceea că autorii ei – cei confirmaţi prin tipărirea numelor pe coperta cărţii – trebuie consideraţi, nici mai mult nici mai puţin, drept primii realizatori ai unei monografii ştiinţifice având ca tematică istoria evoluţiei învăţământului tehnic superior din Iaşi.

În primul rând, se va preciza că această idee este formulată chiar direct, în fraze de tipul celor reproduse mai jos:

*"... autorii au luat în considerare nevoia ce se resimţea privind elaborarea unei lucrări .., bazate pe **cercetări temeinice** şi pe **valorificarea bogatelor resurse documentare** din întreaga perioadă ce defineşte evoluţia acestei prestigioase instituţii".* (pag.9, alin.3);

"Pentru realizarea lucrării de faţă au fost consultate arhive, lucrări de specialitate, legislaţie, rapoarte statistice, memorii şi alte materiale, însumând o cantitate considerabilă de informaţii, care au trebuit prelucrate şi structurate sub forma de monografie". (pag.9, alin.4);

"Este şi o lucrare de pionierat..". (pag.115, alin.1), cu precizarea că autorul capitolului furnizează aici şi o motivare penibilă a acestui "pionierat", prin extinderea, *ex abrupto et ex cathedra,* a concluziilor unui experiment fizic la evoluţia fenomenelor social - culturale.

În al doilea rând, această a doua idee structurală fundamentală a lucrării analizate aici apare evidentă şi din modul tendenţios cu care autorii ei au apreciat lucrările istoriografice, cu aceeaşi tematică, anterioare apariţiei *Istoriei...* din 1996, menţionând doar pe unele – dar minimalizându-le importanţa – şi ignorându-le total pe celelalte; astfel, la pagina 7 sunt indicate ca lucrări anterioare acestei *Istorii ...* doar lucrările §23ţ, §24ţ şi §25ţ, dar tot în legătură cu ele se fac, pe parcursul expunerii, aprecieri neconcordante cu realitatea, de felul celor reproduse mai jos:

"Din ceea ce s-a scris – studii, lucrări, precum şi referirile din volume mai vechi, privitoare la probleme de ansamblu ale învăţământului superior – nu se desprind date concludente despre evoluţia învăţământului tehnic superior din această parte a ţării" (pag.7, alin.3);

"Îndeosebi este săracă în scrieri istoriografice perioada de după primul razboi mondial până în anii noştri" (pag.7, alin.4).

"Puţinele volume sau studii şi articole, publicate în această perioadă, abordează doar parţial problematica istorică a învăţământului tehnic superior" (pag.8, alin.1);

"... autorii care au adunat informaţii de-a lungul anilor, fie pentru ampla monografie din anul 1962, fie pentru cele câteva micromonografii de prezentare a Institutului ..." (pag. 115, alin.1);

"învăţământul tehnic superior ieşean nu a avut până în prezent o istorie pe măsura importanţei ce o prezintă acesta în societate" (pag.7, alin.3).

Asemenea aprecieri, a căror înşiruire ar putea continua, precum şi ignorarea totală şi intenţionată a altor lucrări, îşi au rădăcinile într-o optică

cu totul bizară, cu care a fost privită activitatea ştiinţifică, optică care, din fericire, este însă destul de rar întâlnită în lumea universitară ieşeană.

În primul rând, apare cu totul ciudat modul în care autorii *Istoriei* din 1996 au conceput noţiunea de "monografie"; astfel, lucrarea originală[25], cu un volum de numai 77 pagini – din care doar 30 conţin informaţii asupra evoluţiei învaţamântului tehnic superior ieşean – a fost declarată, la pag. 115, alin.1, **amplă monografie**, în timp ce lucrările fundamentale [23] şi [24], prezentate în volume de sute de pagini şi din care a fost preluată majoritatea covârşitoare a informaţiilor din lucrarea [25], au fost categorisite, la aceeaşi pagină şi în acelaşi alineat, drept *"micromonografii"*.

În al doilea rând, este inadmisibil ca într-o lucrare care emite pretenţii de "monografie" să se omită intenţionat menţionarea, în Bibliografie, a uneia din cele mai importante surse de informare folosite la redactarea ei, aşa cum s-a întâmplat în cazul *Istoriei învăţământului tehnic superior ieşean*, în care lucrarea [26] – în mod cert folosită la redactarea *Istoriei...*, aşa cum se va dovedi în continuare – nu a fost inclusă în Bibliografie decât după protestele formulate – atât în faţa directorului Editurii "Gh. Asachi", dl. V. Suvăială, cât şi în faţa prorectorului Universitaţii Tehnice "Gh. Asachi", dl. prof. dr. ing. Eftimie Niţescu – de către redactorul coordonator al lucrării [26], care avusese prilejul să răsfoiască exemplarul dactilografiat al *Istoriei* la editură, înainte de tipărire; afirmaţia privind caracterul premeditat al neincluderii iniţiale a lucrării [26] în Bibliografia *Istoriei...* se sprijină pe următoarele argumente, a căror valabilitate poate fi verificată cu uşurinţă;

- propunerea făcută prin intermediul directorului editurii, d-l V. Suvăială, de cooptare a redactorului coordonator al lucrării [26] în colectivul de autori ai *Istoriei...*, propunere neacceptată însă din motive uşor de înţeles.
- confirmarea, în anul 1994, de către Secretariatul Rectoratului Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" din Iaşi, că lucrarea [26] a fost pusă, în anul 1988, la dispoziţia coordonatorului *Istoriei...* ;
- descoperirea, chiar în exemplarul dactilografiat înmânat editurii în anul 1994, a unor trimiteri la lucrarea [26], indicată doar la subsol, trimiteri menţionate şi în ediţia tipărită: trimiterea 28 la pag.130, trimiterea 29 la pag. 131, trimiterea 34 la pag. 132, trimiterea 44 la pag.168.

Totuşi, într-un anume sens, pretenţiile la "supremaţie" – în istoriografia referitoare la învăţământul tehnic superior ieşean – ale autorilor *Istoriei ...* [30] sunt oarecum motivate de următoarea situaţie comparativă:

- în cazul lucrării [23], un număr de 18 cadre didactice au lucrat timp de aproape 5 ani pentru a reconstitui istoria evoluţiei învăţământului superior aplicat din Iaşi în perioada 1813-1945;
- în cazul lucrării [25], un număr de cel puţin 9 cadre didactice cu cea mai înaltă calificare ştiinţifică – 5 istorici de la Universitatea "Al.I.Cuza" şi 4 cadre didactice ale Institutului Politehnic "Gh. Asachi" Iaşi – au colaborat, timp de aproximativ 2 ani, pentru a prezenta evoluţia, în decursul timpurilor, a raporturilor dintre formele succesive de înfiinţare, consolidare şi afirmare a învăţământului superior aplicat în Iaşi şi formele de organizare oficială a învăţământului superior de cultură umanistă care îl patrona, cu cea mai mare concentrare a eforturilor de analiză, orientată, cum era şi firesc, asupra perioadei 1860-1937, în care învăţământul tehnic superior ieşean s-a dezvoltat în cadrul Universităţii Mihăilene;
- în cazul lucrării [25], un număr de 9 cadre didactice ale politehnicii ieşene au lucrat, timp de aproximativ un an, pentru a resistematiza informaţiile referitoare la evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean în perioada 1813-1937, furnizate în lucrările [23] şi [24] şi pentru a prezenta, sub formă de noi contribuţii la istoriografia acestui învăţământ, principalele realizări ale lui înregistrate în perioada1945-1962;
- în cazul lucrării [26], un număr de peste 50 persoane – cadre didactice şi personal administrativ – au lucrat timp de 3 ani – perioada (1965-1968) – pentru colectarea datelor informaţionale necesare redactării acestei lucrări care, pe lângă meritul de a fi completat, cu **datele statistice corespunzătoare,** prezentarea din lucrarea [25] a evoluţiei diverselor sectoare ale învăţământului tehnic superior ieşean în perioada 1938 - 1962, îl are şi pe acela de a fi adus la zi – este vorba de anul 1968 – istoria dezvoltării acestui învăţământ.

Nu este oare de mirare faptul că, în cazul lucrării [30], colectivul celor 3 autori declaraţi – format numai din cadre didactice "importate", odată cu disciplinele predate, de la o altă instituţie ieşeană de învăţământ superior şi cu un stagiu de funcţionare în politehnica ieşeană insuficient pentru a putea înţelege problemele care frământau această instituţie de învăţământ superior – nemulţumit de calitatea surselor de informaţii furnizate de CRONICILE anterioare – surse pe care, cu maniera specifică de a se contrazice, le aprecia când prea *"sărace"* (pag.7, alin.4), când *"bogate"* (pag.9, alin.3) – a hotărât reluarea tuturor cercetărilor istoriografice, în vederea *"elaborării unei lucrări unitare, bazată pe cercetări temeinice..."* (pag.9, alin.3), pentru realizarea căreia *"au fost consultate arhive, lucrări de specialitate, legislaţie, rapoarte*

statistice şi alte materiale..." (pag.9, alin.4) etc., reuşind astfel marea performanţă de a redacta doar într-un singur an – anul 1988, după propriile declaraţii ale autorilor – o *"operă"* care îşi *"propune să analizeze atât trecutul cât şi prezentul învăţământului tehnic superior din Iaşi, să reliefeze procesul de închegare în formele instituţionale, precum şi dezvoltarea acestuia în zilele noastre"*. (pag.10, alin.2).

Rămânând să se mai analizeze, în continuare, în ce măsură aceste mărețe obiective au fost realizate în lucrarea [30], se pune în mod firesc întrebarea: se poate lăuda vreun alt colectiv de "istorici" cu asemenea performanţe?

Ce-a de-a treia idee structurală fundamentală, care se desprinde în urma consultării lucrării [30], este aceea a caracterului original şi exhaustiv al conţinutului acestei *"opere"*: totul, sau aproape totul, din ceea ce s-a prezentat în lucrare, reprezintă elemente de noutate în documentaţia istoriografică referitoare la învăţământul tehnic superior ieşean, a căror sursă trebuie căutată în: *"cantitatea considerabilă de informaţii care au trebuit prelucrate şi structurate sub formă de monografie..."* (pag.9 alin.4) şi nimic nu mai poate fi adăugat la ceea ce s-a scris, întrucât lucrarea şi-a propus: *"să analizeze atât trecutul cât şi prezentul în învăţământul tehnic superior din Iaşi, să realizeze procesul de închegare în forme instituţionale, precum şi dezvoltarea acestuia în zilele noastre"* (pag.10, alin.2).

Lăsând la o parte multe alte fraze cu mare amplitudine sonoră, dar fără un suport real, care amintesc de un anumit şablon de vocabular ideologic al unui trecut nu prea îndepărtat, cum sunt cele de la pag.14, în care se vorbeşte:

de: *" încercarea de surprindere a ascensiunii procesului didactic asociat celui de învăţământ - creaţie"* (alin.1);

- de încercarea de a *"...releva angajarea şcolii ieşene în procesul economico-social şi ştiinţific al ţării..."* (alin.1);
- de încercarea de recomandare a lucrării: *"...ca o cronică a zilelor noastre, însumând un inventar bogat de aspecte ale afirmării acestuia* (învăţământul tehnic superior ieşean n.a.)*"* (alin.2),

rămâne să se analizeze, în continuare, măsura în care conţinutul lucrării [30] corespunde pretenţiilor de originalitate şi exhaustivitate invocate mai mult sau mai puţin în mod direct de către autori.

Astfel, în cap. I al lucrării [30], singurele "completări" la informaţiile furnizate de CRONICILE [23], [24], [25] şi [26] sunt doar unele detalii nesemnificative, legate de prezentarea evoluţiei învăţământului superior aplicat ieşean, detalii reproduse din lucrările [31] şi [32], pentru perioada

1714 - 1860 şi preluate din o serie de rapoarte oficiale, păstrate în arhiva Universităţii din Iaşi, întocmite de conducerile acestei instituţii în perioada 1860 - 1937.

Cap. II al lucrării [30], în care este prezentată perioada 1910 - 1937 a evoluţiei învăţământului tehnic superior ieşean în cadrul Universităţii Mihăilene, nu aduce – atât din punct de vedere al conţinutului informaţional, cât şi din cel al interpretării evenimentelor – nimic nou faţă de prezentările aceleiaşi perioade istorice, care se găsesc în cronicile anterioare; singurele contribuţii care nu pot fi contestate ale autorului acestui capitol constau în numărul mare de citate din lucrările bibliografice consultate – majoritatea covârşitoare a lor apărute între anii 1913 şi 1921 –, cu precizarea însă că nu totdeauna trimiterile sunt făcute la obiect.

Cu mult sub nivelul prezentărilor din cronicile anterioare este descrisă, în cap. III al lucrării [30], etapa 1937 - 1948 a evoluţiei politehnicii ieşene, prima etapă de funcţionare a ei ca instituţie independentă de învăţământ superior, dar şi cea mai zbuciumată etapă din întreaga istorie a acestei şcoli; în nici un caz nu pot fi acceptate prezentările sumare, din cap. III, ale unor episoade care au influenţat în mod hotărâtor dezvoltarea ulterioară a învăţământului politehnic ieşean, cum au fost: episodul mutării de la Iaşi la Cernăuţi, episodul refugiului la Turnu-Severin şi Devesel şi, mai ales, episodul revenirii la Iaşi.

Capitolul IV al lucrării [30], care, după titlul său, ar fi trebuit să prezinte evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean după reforma din 1848 este, indiscutabil, capitolul care provoacă cea mai cruntă dezamăgire cititorilor interesaţi de lucrare, reprezentaţi, în marea majoritate a cazurilor, de cadre didactice ale politehnicii ieşene care au fost efectiv martori la evenimentele survenite în viaţa acestei instituţii în perioada 1948 - 1996; într-adevăr, aceşti cititori ar fi fost deosebit de interesaţi să afle cum ar trebui caracterizate în prezent cele trei etape distincte de evoluţie a învăţământului tehnic superior ieşean în perioada 1948 - 1994 şi anume:

- etapa 1948 - 1968, a marilor fluctuaţii în profilarea şi organizarea învăţământului ingineresc ieşean;
- etapa 1968 - 1990, a stabilităţii relative a procesului de profilare şi organizare a acestui învăţământ;
- etapa 1990 - 1994, a primelor eforturi de realiniere la concepţiile învăţământului superior occidental, a ideilor de restructurare a învăţământului tehnic superior ieşean,

caracterizări care ar trebui să ţină seama cel puţin de următorii 4 indicatori, în baza cărora se pot emite judecăţi de valoare în evaluarea eficienţei unei instituţii de învăţământ superior într-o perioadă istorică dată:

1. modul de profilare şi organizare a învăţământului în instituţia respectivă;
2. dezvoltarea bazei materiale a instituţiei;
3. dinamica cadrelor didactice şi a studenţilor instituţiei;
4. evoluţia activităţii de cercetare ştiinţifică.

Care sunt, în realitate, informaţiile furnizate unui asemenea cititor în urma parcurgerii cap. IV al lucrării [30]?; ele pot fi numărate pe degete, după cum se va arăta mai jos, în urma răsfoirii celor 24 de pagini, ce formează capitolul:

- la pag.117 se vorbeşte de legile nr. 11/1968 şi 28/1978, care aplică "*principiile politico-ideologice ale Congresului IX al p.c.r.*", respectiv "*conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată*" care "*...relevă regresul democraţiei*";
- la pag.127 se vorbeşte de o şedinţă de senat, ţinută în anul 1974, în care s-au discutat condiţiile de promovare la gradele didactice superioare de "*profesor şi conferenţiar*"!;
- la pag.128 se vorbeşte de "*reinstaurarea terorii şi cenzurii...*", după anul 1977;
- la pag.131, după amintirea momentelor 1962 şi 1968 din istoria politehnicii ieşene, se trece direct la perioada de după revoluţia din decembrie 1989, spunându-se doar atât: "*Urmare a Revoluţiei din 1989, Politehnica "Gh. Asachi", devenită între timp Universitatea Tehnică, intră într-o nouă etapă de căutări*", după care se comunică cifrele de studenţi şi de cadre didactice ale acestei universităţi, luate din Anuarul pe anul 1990-1991;
- la pag.132 se precizează că în anul 1972, în Institutul Politehnic Iaşi au fost înfiinţate cursurile de subingineri uzinali;
- la paginile 134-137 sunt prezentate, tot după Anuarul amintit din anul universitar 1990-1991, cele 10 facultăţi care intrau în componenţa Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" din Iaşi; încadrarea însă a prezentării fiecărei facultăţi în cel mult o jumătate de pagină – excepţie a făcut-o doar Facultatea de Chimie industrială, care s-a bucurat de un spaţiu de prezentare de aproximativ o pagină – constituie adevărate jigniri adresate facultăţilor respective, cu totul nemeritate de generaţiile de cadre didactice şi de studenţi, care s-au străduit totuşi, în decursul perioadei

analizate, să ridice pe trepte superioare învăţământul din facultăţile pe care le slujeau.

Acesta este deci întregul volum de informaţii utile pe care le furnizează cap. IV din lucrarea [30], referitoare la evoluţia învăţământului tehnic superior ieşean, în perioada 1948 - 1994; în schimb, cea mai mare parte a capitolului, reprezentând peste 60% din volumul său, conţine relatări de episoade, cu semnificaţii cu totul minore, din viaţa politehnicii în perioada 1948 - 1959, preluate din dosarele cu rapoarte şi procese verbale de şedinţe, păstrate în arhiva Universităţii Tehnice "Gh. Asachi":

- episoadele relatate la paginile 119-122, referitoare la unele acţiuni cu caracter ideologic întreprinse în Institutul Politehnic Iaşi între anii 1944-1957, autorul uitând însă să precizeze că toate acele acţiuni erau coordonate de colegi ai d-sale de la disciplinele politico-ideologice;
- episoadele prezentate la paginile 124 şi 125, referitoare la trei studenţi arestaţi în anii 1948-1950 pe criterii politice;
- episoadele *"Untu"* şi *"Popescu"*, relatate la pag.126, dar cu interpretări total neconforme cu realitatea.

Capitolul V al lucrării [30], redactat de o colaboratoare – D-na Maria Constantinescu – care nu a fost totuşi cooptată în grupul autorilor cărţii, prezintă Biblioteca Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" şi constituie cea mai valoroasă parte a acestei lucrări; de altfel, datorită doar acestui singur capitol se poate vorbi de o oarecare "superioritate" a lucrării [30] în raport cu cronicile anterioare, care au acordat mai puţină atenţie temei Bibliotecii.

Capitolul VI al lucrării [30] este redus la o singură pagină, conţinând lista celor 7 rectori care au condus Politehnica ieşeană în perioada 1938 - 1994.

În ceea ce priveşte cap. VII al lucrării [30], intitulat *Politehnica ieşeană şi societatea românească,* se poate face doar menţiunea că lucrarea ar fi avut mult mai mult de câştigat dacă ea nu ar fi conţinut acest ultim capitol; afirmaţia îşi are justificarea în faptul că, dacă cititorul, înşelat de titlul capitolului, speră să i se prezinte un tablou interesant referitor la evoluţia relaţiilor de interdependenţă învăţământ - societate în cadrul instituţiei ieşene de învăţământ tehnic superior independent, cu o analiză pertinentă a evoluţiei acestor relaţii în condiţiile regimurilor democratice post-decembriste de guvernare şi chiar cu o prospectare a evoluţiei acestor relaţii în viitorul apropiat, acest cititor rămâne profund dezamăgit la terminarea lecturării capitolului, constatând că nici una dintre aceste speranţe nu i s-a împlinit.

Într-adevăr, cititorul, după ce ia mai întâi cunoştinţă despre *"o teorie originală"* a rolului general al şcolii în lume, prezentată în 5 din cele 18 pagini ale capitolului şi într-un limbaj sofisticat – care aminteşte în foarte mare măsură de limbajul folosit în unele timpuri, când se vorbea mult şi frumos, dar nu se spunea nimic – parcurge din nou, în următoarele 13 pagini, întreaga istorie a dezvoltării învăţământului tehnic superior în cadrul celor două Academii şi al Universităţii Mihăilene, înlocuindu-se doar citatele din capitolele I, II şi III cu altele noi; abia în ultimul alineat, de 6 rânduri, al ultimei pagini a capitolului – pag.172 – se încearcă să se spună ceva şi despre perioada de după anul 1940, dar cât de competent se face acest lucru se poate observa direct, prin examinarea acestui alineat final, reprodus în acest scop ma jos:

"În acţiuni, precum apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale, grav afectată în anul 1940, ca urmare a politicii revizioniste, demascarea fascismului şi comunismului intern şi internaţional, solidarizarea cu cauza unor popoare devenite victime ale războiului, îi întâlnim constant şi pe slujitorii ştiinţelor aplicative. De asemenea, între semnatarii cunoscutului memoriu din aprilie 1944, înaintat mareşalului I. Antonescu, se află şi profesori ai Facultăţii de Ştiinţe de la Universitatea ieşeană".

La această ultimă frază se reduce, aşa dar, toată prezentarea relaţiei Politehnica ieşeană - Societatea românească.

Analiza efectuată mai sus demonstrează deci, fără drept de tăgadă, cât de departe este această lucrare de a îndeplini condiţiile de originalitate şi exhaustivitate pretinse de autori; parcurgând-o, cititorul care cunoaşte şi din alte surse istoria învăţământului tehnic superior ieşean se convinge tot mai mult, pe măsură ce se apropie de final, de adevărul celebrei fraze rostite de unul din eroii lui Voltaire: *"Et voilà justement comme on écrit l'histoire!"** .

Includerea lucrării [30] în topul CRONICILOR ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR IEŞEAN este totuşi justificată, pe de o parte, datorită prezenţei în lucrare a capitolului V şi, pe de altă parte, datorită contribuţiilor cu caracter documentar, conţinute în capitolele I şi II.

CRONICA a IX-a: *JUBILEE. ALE ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR PENTRU TEXTILE ŞI PIELĂRIE DIN ROMANIA* [33], autor prof. dr. ing. Constantin PREDA. Lucrarea, tipărită la Editura "ANKAROM" din Iaşi, în anul 1997, se prezintă sub forma unui volum în format obişnuit, conţinând 170 pagini; după modul în care a fost structurat

* Şi iată cum se scrie istoria!

conţinutul acestei lucrări, se pare că ea a fost concepută în ideea evidenţierii următoarelor patru secţiuni principale:

- o secţiune cu caracter documentar, conţinând istoricul dezvoltării învăţământului superior textil şi de pielărie – concentrat, după anul 1951, la Iaşi –, istoric în mod fericit plasat în cadrul ambiant determinat de o istorie a municipiului Iaşi şi de o istorie a învăţământului tehnic superior ieşean; această secţiune are o deosebită valoare documentară, deoarece ea completează cu noi date informaţionale cele trei istorii ale învăţământului superior textil şi de pielărie, prezentate în cronici anterioare: CRONICA a IV-a [26] CRONICA a VI-a ş28ţ şi CRONICA a VII-a [29];
- o secţiune cu caracter jubiliar, redactată în vederea sărbătoririi a 45 de ani de funţionare a învăţământului superior textil şi de pielărie la Iaşi, conţinând o prezentare a Facultăţii de Textile-Pielărie în anul 1997, precum şi un număr de 15 anexe, cu o mare valoare documentară;
- o secţiune cu caracter original, închinată memoriei cadrelor didactice decedate în decursul timpului, care au predat diferite discipline în cadrul învăţământului superior textil şi de pielărie, lista acestor cadre didactice fiind deschisă, aşa cum era şi firesc, de cei trei mari ctitori ai acestui învăţământ: prof. dr. doc. Gheorghe ALEXA, prof.ing. Corneliu CASASSOVICI şi prof.univ. ing. Iosif IONESCU-MUSCEL;
- o secţiune cu caracter autobiografic, constând dintr-o prezentare – făcută cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani – a activităţii profesionale şi de conducere desfăşurată de autorul lucrării, însoţită de un *curriculum vitae* al autorului, introdus sub forma anexei XVI.

Din punctul de vedere al valorii documentare, lucrarea [33]are meritul de a fi adus la zi – în anul 1997 – istoria dezvoltării învăţământului superior textil şi de pielărie, istorie a cărei relatare a fost oprită la anul 1968 în CRONICA a IV-a, la anul 1984 în CRONICA a VI-a şi la anul 1994 în CRONICA a VII-a.

CRONICA a X-a: *ÎNVĂŢĂMANTUL IEŞEAN DE INGINERIE CHIMICĂ" 1912-1937-1997)* ş34ţ (*ŞCOALA IEŞEANĂ DE INGINERIE CHIMICĂ* – titlul pe copertă), autori:

- prof. dr. ing. Ioan BALASANIAN
- prof. dr. ing. Valeria-Marta GORDUZA
- prof. dr. doc. ing. Vasile ABABI
- prof. dr. doc. ing. Nicolae ASANDEI
- prof. dr. ing. Nicolae BADEA

primii doi fiind şi coordonatorii lucrării. Cartea a fost tipărită de Editura "CERMI" din Iaşi, în anul 1997, într-un volum de format obişnuit, conţinând 277 pagini şi cuprinde următoarele cinci capitole:

- Cap. I: REMEMBER – în care se prezintă, mai întâi, un istoric al învăţământului ingineresc de chimie din Iaşi, precum şi o analiză a structurii acestui învăţământ în perioada 1912-1937.
- Cap. II: ÎMPLINIRI – care cuprinde:
  - o analiză a evoluţiei structurii şi dezvoltării învăţământului ingineresc ieşean de profil chimic, în perioada 1948-1990;
  - prezentarea modului de restructurare a acestui învăţământ, în etapa 1990-1997;
  - lista rectorilor politehnicii ieşene şi a decanilor facultăţii de Tehnologie Chimică din perioada 1937-1997;
  - prezentarea structurilor corespunzătoare anului 1997 ale catedrelor Facultăţii de Tehnologie Chimică;
  - evidenţierea realizărilor de excepţie ale cadrelor didactice ale Facultăţii de Tehnologie Chimică, atât pe linie profesional-didactică, cât şi în sectorul de activitate de cercetare ştiinţifică.
- Cap. III: CATALOGUL PROFESORILOR FACULTĂŢII DE TEHNOLOGIE CHIMICĂ ÎN ANUL 1997 – în care se prezintă, pe catedre, structura corpului didactic care îşi desfăşura activitatea profesională la Facultatea de Tehnologie chimică în anul 1997.
- Cap. IV: GALERIA DASCĂLILOR – în care sunt schiţate portretele marilor personalităţi ale învăţământului chimic ingineresc ieşean, împărţite de autorii lucrării în două categorii: **corifeii** şi **fondatorii de şcoală de învăţământ chimic ingineresc.**
- Cap. V: GANDURI ÎNCHINATE ŞCOLII – capitol care încheie lucrarea cu prezentarea unei analize a perspectivelor de viitor ale învăţământului chimic ingineresc din Iaşi.

Prin contribuţiile aduse la îmbunătăţirea fondului de date informative, referitoare la istoria dezvoltării întregului învăţământ ingineresc ieşean, dar mai ales prin faptul că aduce la zi – este vorba de anul 1997 – istoricul unuia dintre cele două sectoare principale care au alcătuit scheletul iniţial al acestui învăţământ – sectorul cu profil chimic –, cartea *ŞCOALA IEŞEANĂ DE INGINERIE CHIMICĂ* se evidenţiază ca o lucrare de foarte mare valoare documentară, fiind total îndreptăţită să ocupe un loc de frunte în topul CRONICILOR ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR DIN IAŞI.

CRONICA a XI-a: *ISTORIA FACULTĂŢII DE ELECTROTEHNICĂ*, Politehnica "Gh. Asachi" Iaşi, autor: prof. dr. ing. Ioan BEJAN. Lucrarea, tipărită de Editura "Polirom" din Iaşi în anul 1998, se prezintă într-un volum de format mijlociu, conţinând 171 pagini.

Deşi titlul lucrării limitează aria preocupărilor istoriografice doar la un singur sector al învăţământului tehnic superior ieşean – cel de profil electrotehnic –, identitatea deplină a istoriei acestui din urmă învăţământ cu istoria secţiilor aplicate ale Universităţii Mihăilene, din perioada 1906-1937 permite să se tragă concluzia că lucrarea [35] trebuie considerată, cel puţin pentru perioada menţionată mai sus, ca istorie a întregului învăţământ tehnic superior ieşean; această calitate, precum şi faptul că lucrarea amintită conţine şi un mare număr de relatări de situaţii şi evenimente episodice care nu au fost semnalate în cronicile anterioare – unele din ele având ca sursă de informaţie declaraţiile unor martori oculari la evenimente, a căror bună credinţă nu poate fi suspectată –, îndreptăţesc întru totul încadrarea lucrării [35] în topul CRONICILOR ÎNVĂŢĂMANTULUI TEHNIC SUPERIOR IEŞEAN.

Mai trebuie semnalat faptul că lucrarea [35] conţine şi foarte multe date statistice, care permit caracterizarea procesului de dezvoltare a Facultăţii de Electrotehnică, după anul 1968 – dată la care se opreşte prezentarea acestui proces în CRONICA a IV-a [26] – până în prezent; de asemenea, o importanţă deosebită o prezintă – cel puţin pentru cei care studiază istoria învăţământului electrotehnic superior ieşean – lista întocmită de autorul lucrării, cuprinzând colectivele de conducere ale acestui învăţământ de la primele sale începuturi – în anul 1910 – şi până în anul 1990.

Din păcate, unele carenţe în redactare, un anumit subiectivism manifestat în aprecierea personajelor istorice şi, mai ales, încercările de a se folosi prezentarea istoriei în scopul unor reglări de conturi personale, umbresc în oarecare măsură această valoroasă lucrare.

***

Şi acum, câteva cuvinte în legătură cu o lucrare al cărei autor se va strădui s-o plaseze în topul CRONICILOR ÎNVĂŢĂMANTULUI INGINERESC IEŞEAN cu titlul:

CRONICA a XII-a: *ÎNVĂŢĂMANTUL INGINERESC IEŞEAN DE-A LUNGUL TIMPULUI (1813 - 2002).*

Faptul că în titlul stabilit mai sus nu au fost folosiţi termenii de *"Istorie"* sau de *"Istoric"*, se explică prin absenţa oricăror veleităţi, la autorul lucrării,

de a se pretinde creator de "opere istorice" şi, mai ales, prin dorinţa lui de a evita orice discuţii polemice cu adevăraţii istorici, legate de modul în care au fost privite, în lucrare, principalele categorii şi doctrine filosofico-istorice, cum sunt categoriile "istoric şi logic", "deontologie istorică", "teoria istoricismului sociologic", etc.; pretenţiile autorului de a-şi plasa totuşi lucrarea în topul cronicilor învăţământului tehnic superior ieşean sunt motivate de faptul că şi el îşi propune să urmărească succesiunea cronologică a principalelor evenimete înregistrate în evoluţia acestui învăţământ, cu precizarea însă că interpretările acestor evenimete vor fi făcute – chiar cu riscul ca autorul să fie declarat adept al "teoriei dublului adevăr istoric" – din punctul de vedere al "cronicarului local", reprezentat, în cazul de faţă, de un slujitor al învăţământului care, din anul 1942 – an în care şi-a început studiile la Facultatea de Electromecanică a Şcolii Politehnice "Gh. Asachi" – şi până în prezent (anul 2002) – când încă mai activează, în calitate de profesor consultant, la Facultatea de Construcţii de Maşini a Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" Iaşi –, deci într-un interval de timp de 58 de ani din cei 61 de ani de existenţă a instituţiei independente de învăţământ tehnic superior ieşean, a fost martor la aproape toate evenimentele la care se vor face referiri în lucrare.

În consecinţă, introducându-se în descrierea evoluţiei învăţământului tehnic superior ieşean următoarele două criterii de caracterizare a diverselor perioade şi etape ale evoluţiei:

- caracterul de instituţie tutelată sau de instituţie independentă de învăţământ superior aplicat;
- forma, specifică fiecărei epoci, de orgnizare a învăţământului superior aplicat,

s-a adoptat o anumită schemă de prezentare a acestei evoluţii, reflectată într-o organigramă structurală a conţinutului lucrării, care va încheia această expunere introductivă.

Întrucât pe parcursul prezentării lucrării vor fi folosite, în mod frecvent, unele sintagme care, în decursul timpului, au căpătat înţelesuri multiple, cum sunt cele ca *"învăţământ superior"*, *"învăţământ academic"*, *"învăţământ universitar"*, *"învăţământ academic aplicat"*, *"învăţământ universitar aplicat"* şi *"învăţământ tehnic superior "*, unele precizări în legătură cu sensurile ce le-au fost atribuite acestor expresii în lucrarea de faţă sunt considerate absolut necesare; scopul în care se fac aceste precizări nu este acela de a declanşa o polemică, pe tema terminologiei folosite, cu adevăraţii specialişti în domeniul istoriei învăţământului românesc ci, pur şi

simplu, acela de a permite cititorului care va răsfoi paginile acestei lucrări să înțeleagă corect sensul frazelor pe care le va întâlni urmărind expunerea.

Prima dintre sintagmele menționate mai sus care va trebui explicată, este, evident, cea de *"învățământ superior"*; în concepția autorului acestei lucrări, recunoașterea existenței, într-o țară anume, a unui învățământ superior este justificată numai în măsura în care învățământul acestei țări prezintă cel puțin următoarele două caracteristici principale:

a) a adoptat un sistem de învățământ de tip occidental, organizat în cicluri cu nivele graduate – atât ca volum, cât și ca ramificare pe domenii – de cunoștințe predate învățăceilor; în mod curent, se disting următoarele patru cicluri:
   - *învățământul elementar sau primar,* organizat în școlile elemetare, în care școlarii învață să citească, să scrie și să efectueze operațiile aritmetice elementare;
   - *învățământul mediu sau secundar,* organizat în una sau două trepte, sub formă de școli generale, școli speciale, gimnazii și licee, în care elevii primesc cunoștințe din noi domenii ale culturii umane și învață și cel puțin o limbă străină modernă;
   - *învățământul superior,* organizat în școli superioare, colegii superioare, academii, institute șI universități, în care studenții aprofundează cunoștințe din anumite domenii de activitate umană, a căror dobândire necesită importante eforturi intelectuale;
   - *învățământul de înaltă specializare,* organizat sub formă de cursuri postuniversitare, în care cursanții se specializează în sectoare restrânse ale domeniilor lor de preocupare.

b) a introdus, pentru accesul la un ciclu superior, obligativitatea absolvirii tuturor ciclurilor anterioare.

Se pare că învățământul ieșean, concentrat în diversele forme sub care a fost organizat Colegiul Vasilian după înființarea sa în anul 1640, a căpătat și atributele de învățământ superior după reorganizarea lui, în anii 1712 - 1713, de către primul domnitor fanariot din Moldova – în cea de-a doua domnie a sa – Nicolae Mavrocordat, care a fost puternic sprijinit în această acțiune de patriarhul Ierusalimului, Hrysaut Notara; această ipoteză se sprijină pe constatarea că programul din anul 1712, de reorganizare a acestui colegiu, întocmit după un model italian ş24ţ, prevedea – pentru prima dată în mod explicit – organizarea învățământului în această instituție în 4 trepte succesive, prima constituind-o clasele de *"începători"* – echivalente învățământului elementar – următoarele două fiind reprezentate prin cicluri succcesive de câte 2 ani – echivalente învățământului secundar – iar ultima

treaptă, reprezentată printr-un ciclu terminal de 2 ani, fiind destinată studiului filozofiei – considerată la vremea aceea *"ştiinţa ştiinţelor"* – şi, ulterior, legislaţiei.

Această ipoteză, susţinută de altfel şi de profesorul ieşean Ştefan Bîrsănescu, care în una din monografiile sale [36] considera anul 1714 ca an al înfiinţării Academiei Domneşti, va fi acceptată şi în lucrarea de faţă; în consecinţă, în cele ce urmează, expresia *"învăţământ superior ieşean"* va desemna treapta superioară de învăţământ, desfăşurat atât în cadrul Academiei Domneşti, cât şi în instituţiile care, în decursul timpului, au luat locul acestei academii: Academia Mihăileană şi toate instituţiile de învăţământ superior care s-au desprins, după anul 1937, din universitatea ieşeană.

Este evident că sintagma *"învăţământ academic ieşean"* va desemna învăţământul superior desfăşurat în cadrul celor două Academii Domneşti de la Iaşi, Academia Vasiliană (1714 - 1821) şi Academia Mihăileană (1835 - 1848); în mod analog, prin sintagma *"învăţământul universitar ieşean"* se va înţelege învăţământul superior desfăşurat în cadrul Universităţii din Iaşi.

Sintagma *"învăţământ superior aplicat"* va fi acceptată, în lucrarea de faţă, în sensul care se atribuie în mod curent acestei expresii astăzi, adică ea va desemna un învăţământ căruia îi sunt asociate două noi atribute:

- urmăreşte aplicarea, în scopul practic al producţiei de bunuri, a unor principii fizice şi chimice;
- foloseşte metodologii specifice de cercetare, care îmbină studiile experimentale cu generalizările teoretice, bazate pe utilizarea matematicilor aplicate; în consecinţă, acceptarea acestei caracterizări conduce la concluzia că momentul în care învăţământul superior ieşean a căpătat şi caracterul de *"aplicativ"* trebuie considerat ca fiind acela în care în programul oficial al acestui învăţământ a fost introdus studiul ştiinţelor fizico-chimice şi al matematicilor aplicate, ultimele fiind reprezentate, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin disciplinele de geometrie, trigonometrie şi aritmetică superioară.

Deşi sunt indicii că noţiuni de matematică, de fizică şi de astronomie s-au predat în cadrul Academiei Vasiliene chiar după reorganizarea ei în anul 1714, iar hrisovul din 6 iunie 1765 al domnitorului Grigorie Al. Ghica III, care aprobă, printre altele, propunerile conţinute în raportul mitropolitului Gavril, referitoare la retribuirea diferenţiată a *"dascălului cel mare, de ştiinţe"* şi la cumpărarea de *"cărţi şi instrumente de matematică"* pentru Academie, dovedeşte că preocupările pentru studiul disciplinelor de fizică şi matematică nu numai că nu au dispărut, dar au crescut chiar în intensitate,

totuși, confirmarea oficială a introducerii studiului acestor discipline în programul de învățământ al Academiei s-a făcut de-abia prin hrisovul din 24 mai 1803, al domnitorului Alexandru Moruzi; într-adevăr, prin acest hrisov se aprobă aproape toate prevederile conținute în *"anaforaua"* întocmită, probabil în anul 1792, de mitropolitul Iacov Stamate la cererea domnitorului de atunci al Moldovei, Alexandru Moruzi, prevederi susținute și de Amfilochie în prefața *Geografiei* sale, tipărită în anul 1795 și între care figura și aceea a introducerii în programul de învățământ al școlii, a *"epistimiilor"* – denumire generică dată științelor exacte –, cu indicarea, în mod special, a disciplinei de *"geometrie practică"*.

Prin acceptarea deci a acestei date de referință, expresia *"învățământ superior aplicativ ieșean"* va desemna învățământul desfășurat, după anul 1803, în cadrul secțiilor speciale de învățământ superior, în care se predau disciplinele de fizică și chimie experimentală, precum și disciplinele de matematici aplicate; acest învățământ superior aplicat (sau aplicativ) va purta denumirile specifice de:

- *"învățământ academic aplicat (aplicativ)"*, care va desemna învățământul aplicativ din perioada 1803 - 1821 a Academiei Domnești și din perioada 1835 - 1848 a Academiei Mihăilene;
- *"învățământ universitar aplicat (aplicativ)"*, care va desemna învățământul aplicativ din perioada 1860 - 1912, desfășurat în Universitatea din Iași.

Ultima expresie care mai trebuie explicată este aceea de *"învățământ tehnic superior"*; acceptându-se și în această situație sensul atribuit în mod obișnuit expresiei, ea va desemna, în toate cazurile în care va fi folosită în continuare, un învățământ superior care, în afara trăsăturilor specifice învățământului superior aplicat, va prezenta și următoarea caracteristică:

- programul său oficial de învățământ include și discipline tehnologice de profil (discipline inginerești).

Aplicând acest criteriu la stabilirea momentului în care învățământul superior aplicativ ieșean a căpătat caracterul de învățământ tehnic superior, se constată că acest eveniment a avut loc în anul 1912, când în programul de învățământ al Școlii de Electricitate industrială, înființată în acel an pe lângă Facultatea de Științe a Universității din Iași, au fost introduse, în mod oficial, discipline tehnologice de profil electrotehnic; în acest sens, se va putea vorbi de existența, începând cu anul 1912, a unui învățământ tehnic superior ieșean, a cărui evoluție ulterioară a înregistrat două faze succesive, cu trăsături distincte:

- faza de *"învăţământ ingineresc universitar"*, corespunzătoare perioadei 1912-1937, în care învăţământul tehnic superior ieşean s-a dezvoltat sub tutela protectoare a universităţii ieşene;
- faza de *"învăţământ politehnic independent"*, corespunzătoare perioadei de evoluţie a învăţământului tehnic superior ieşean, după desprinderea sa, în anul 1937, de Universitatea Mihăileană.

Alte precizări trebuie făcute în legătură cu modul în care a fost concepută lucrarea, prezentată în continuarea acestei PREFAŢE.

Astfel, deşi titlul lucrării îl previne, în mod clar, pe cititor că obiectivul principal al ei îl constituie prezentarea evoluţiei învăţământului tehnic superior ieşean – ceea ce înseamnă, potrivit precizărilor făcute mai înainte, că expunerea îşi va axa ponderea pe caracterizarea, din punctul de vedere urmărit în lucrare, a perioadei istorice 1912 - 2002 – este de înţeles totuşi faptul că în această prezentare nu se va putea sări peste perioadele anterioare de evoluţie a învăţământului superior aplicativ din Iaşi, din care, în fond, s-a dezvoltat învăţământul tehnic superior ieşean; de asemenea, se consideră că este de neconceput o caracterizare corectă a învăţământului superior aplicativ din primii ani ai existenţei sale fără stabilirea cadrului istoric în care a apărut el, ceea ce implică şi o prezentare prealabilă a stadiului de dezvoltare politică, social-economică şi culturală a societăţii ieşene de la începutul secolului al XVIII-lea.

Autorul acestui articol îşi exprimă speranţa că toate considerentele prezentate mai sus vor fi în măsură să justifice, în faţa cititorilor, modul de structurare a conţinutului lucrării de faţă, repartizat în cinci volume, după cum urmează:

- **În loc de PREFAŢĂ**
  CRONICA "ISTORIILOR" ÎNVĂTĂMANTULUI INGINERESC IEŞEAN
- **Vol. I**
  FORMELE ACADEMICE ALE ÎNVĂTĂMANTULUI INGINERESC IEŞEAN (1813 – 1859).
- **Vol. II**
  FORMELE UNIVERSITARE ALE ÎNVĂTĂMANTULUI INGINERESC IEŞEAN (1860 – 1937)
- **Vol. III**
  ŞCOALA POLITEHNICĂ "GH. ASACHI" DIN IAŞI (1837 – 1948)

- **Vol. IV**
  INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" DIN IAŞI (1948 – 1989)
- **Vol. V**
  UNIVERSITATEA TEHNICĂ "GH. ASACHI" DIN IAŞI (1989 – 2002)
- În loc de POSTFAŢĂ:
  PERSPECTIVELE DEZVOLTĂRII ÎNVĂTĂMANTULUI INGINERESC IEŞEAN LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI.

Se face menţiunea că analiza fiecării etape a evoluţiei învăţământului superior aplicativ ieşean va fi efectuată în concordanţă cu ideile formulate în prima parte a acestui capitol, adică se va urmări:

- stabilirea legăturilor dintre forma de profilare şi de organizare a acestui învăţământ într-o etapă dată de evoluţie şi stadiul de dezvoltare politică, economică, socială şi culturală a societăţii moldoveneşti corespunzător etapei respective;
- stabilirea caracterului, benefic sau dăunător pentru învăţământ, al diverselor intervenţii ale factorului politic în etapa respectivă;
- caracterizarea, prin indicatori definiţi în mod corespunzător – îndeosebi pentru perioada de după cel de-al doilea război mondial, de când există statistici – a evoluţiilor învăţământului tehnic superior ieşean în diferitele etape ale istoriei lui;

de asemenea, se mai menţionează faptul că, în încheierea lucrării, se va încerca, în baza unor prognoze de evoluţie specifice, elaborate de conducerile celor 10 facultăţi care intră în componenţa actuală a Universităţii Tehnice "Gh. Asachi", să se prezinte o analiză generală a perspectivelor de dezvoltare a întregului învăţământ tehnic superior ieşean care se conturează la începutul celui de-al treilea mileniu.

* * *

În încheierea acestui capitol introductiv al lucrării, autorul ei doreşte să mai facă o ultimă completare:

În intervalul de timp scurs de la redactarea acestui volum şi până la tipărirea lui, patrimoniul "cronicilor" învăţământului ingineresc ieşean s-a mai îmbogăţit cu încă două valoroase lucrări cu tematici similare, care nu au putut fi analizate în expunerea precedentă, dar a căror existenţă va fi cel puţin semnalată la sfârşitul ei; este vorba de următoarele două lucrări:

1. ŞCOALA ROMANEASCĂ DE CELULOZĂ ŞI HARTIE (1949 – 1999), redactată de următorul colectiv de autori:
   - Prof. dr. ing. P. Obrocea
   - Prof. dr. ing. V.I. Popa
   - Prof. dr. ing. El. Bobu
   - Prof. dr. ing. V. Gavrilescu

şi tipărită de Editura PLUMB – Bacău, în anul 1999.

2. 80 DE ANI DE ÎNVĂŢĂMANT SUPERIOR MODERN DE CONSTRUCŢII LA IAŞI (1941 – 2001), redactată de un colectiv de autori condus de
   - Prof. dr. ing. M. Diaconu

   şi tipărită în editura TEIU BOTEZ – Iaşi, în anul 2001.

Deşi abordează aspecte mai restrânse ale problematicii generale a istoriei învăţământului ingineresc ieşean, ele completează în mod fericit baza de date informaţionale ale acestei istorii: prima lucrare prezintă istoricul dezvoltării uneia din cele mai importante secţii de specialitate a profilului chimic de pregătire inginerească, iar cea de-a doua lucrare aduce la zi – este vorba de anul 2001 – istoricul dezvoltării învăţământului cu profil de construcţii din cadrul învăţământului tehnic superior ieşean.

Partea întâi

ORAŞUL IAŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-lea

În această primă parte a lucrării va fi prezentat, sub forma unei sinteze a celor 11 cronici ale învăţământului tehnic superior ieşean, menţionate în capitolul introductiv, stadiul de dezvoltare – politică, economică, socială şi culturală – a oraşului Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea, mai exact spus, stadiul de dezvoltare corespunzător anului 1714, considerat în această lucrare ca dată de referinţă pentru istoria învăţământului superior ieşean.

Capitolul I

ORAŞUL IAŞI, CENTRU POLITIC - ADMINISTRATIV, ECONOMIC ŞI SOCIAL AL MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL SEC. Al XVIII-lea.

Dacă este de netăgăduit faptul că afirmarea oraşului Iaşi ca "centru" – sub toate aspectele: politic, economic, social, administrativ şi cultural – al provinciei Moldova a început după mutarea capitalei acestei provincii de la Suceava la Iaşi, în schimb stabilirea momentului acestei mutări este deosebit de dificilă, chiar dacă se adoptă modul de definire a acestei capitale, propus de unii istorici [32]: capitala Moldovei, într-o epocă istorică dată, a fost aceea dintre multele localităţi cu reşedinţe domneşti – Suceava, Iaşi, Vaslui, Hârlău, Huşi – din care domnitorul epocii respective a emis majoritatea documentelor sale politice şi administrative; într-adevăr, adoptând această definiţie, se constată că amplasările succesive ale capitalei Moldovei la Baia, la Siret, la Suceava, în perioada 1375-1564 şi la Iaşi, după anul 1606, au avut un caracter stabil, în timp ce în perioada 1564-1605 – primul an ce limitează intervalul de timp fiind cel în care domnitorul Alexandru Lăpuşneanu a strămutat, la ordinul Porţii Otomane, capitala de la Suceava la Iaşi, iar cel de-al doilea an fiind cel în care domnitorul Ieremia Movilă a făcut ultima încercare de stabilire a capitalei la Suceava – amplasarea capitalei s-a caracterizat printr-o mare instabilitate, ea căpătând chiar un caracter dual la un moment dat, reşedinţa domnească oficială mutându-se când la Iaşi – în timpul domnitorilor Alexandru Lăpuşneanu (1564-1568), Ioan Vodă cel Viteaz - Cumplit (1572-1574) şi Ieremia Movilă (1600-1606) – când la Suceava – în timpul domnitorilor Iancu Sasu (1579-1582) şi Ieremia Movilă (1595-1600).

Centrul politic - militar şi administrativ Iaşi la începutul secolului al XVII- lea.

Vorbind despre centrul politic Iaşi, trebuie făcută mai întâi precizarea că afirmaţia referitoare la caracterul stabil al amplasării capitalei Moldovei la Iaşi în perioada de după anul 1606 şi până în anul 1859 – anul stabilirii capitalei Principatelor Unite Române la Bucureşti – nu exprimă nici pe departe şi ideea existenţei unei stabilităţi politice a statului moldovenesc în perioada amintită; dimpotrivă, după cum se va vedea în continuare, pe de o parte din unele raţiuni politice interne – care îşi aveau originea fie în ambiţiile succesorale ale pretendenţilor la tron, fie în perseverenţa cu care clasele dominante au încercat să-şi menţină şi chiar să-şi mărească privilegiile – şi, pe de altă parte, din motive conjuncturale externe, această stabilitate politică, internă şi externă, s-a deteriorat sensibil faţă de perioadele anterioare amplasării capitalei Moldovei la Iaşi.

Instabilitatea politică internă poate fi caracterizată prin cel puţin una dintre următoarele două trăsături principale:

1. Un număr mare de schimbări – în perioada analizată – în succesiunea celor două forme instituţionale sub care s-a exercitat puterea în Moldova de la constituirea ei ca stat:
   - voievodatul sau domnia;
   - caimăcămia sau locotenenţa domnească.
2. Un număr mare – în perioada considerată – de conflite interne, reprezentate prin:
   - mişcări sociale şi politice de amploare mai mare;
   - războaie interne, fratricide, declanşate de pretendenţii la tron, mai mult sau mai puţin îndreptăţiţi la succesiune.

Instabilitatea politică externă se caracterizează prin numărul mare – pentru perioada dată – de conflite externe, reprezentate prin:

- războaiele externe cu vecinii agresori;
- ocupaţiile străine, care au anulat, în intervale determinate de timp, drepturile conducătorilor locali de a exercita puterea.

În TABELA I-1 au fost stabilite valorile celor trei factori – schimbările de domnie,conflictele interne şI conflictele externe - pentru cele şase perioade istorice succesive de existenţă a statului moldovean de sine stătător; perioadele au fost alese astfel încât, pe de o parte, să fie limitate de anii consideraţi date de referinţă în lucrarea de faţă şi, pe de altă parte, să se încadreze, pe cât a fost posibil, în cele şase secole de administraţie autonomă a Moldovei, iar datele au fost stabilite după lucrarea [37], care a luat în consideraţie evenimentele istorice de importanţă majoră.

Tabela I-1: INDICATORII DE INSTABILITATE POLITICĂ PE PERIOADE ISTORICE

		Schimbări de domnie			Conflicte interne			Conflicte externe		
Perioada istorică	Durata perioadei (ani)	Domnitori	Caimacani	Total	Mişcări social-politice	Războaie interne	Total	Războaie externe	Ocupaţii străine	Total
1352 – 1400	48	9	0	9	0	1	1	1	0	1
1400 – 1504	104	18	0	18	0	12	12	20	0	20
1504 – 1606	102	28	0	28	2	2	4	8	5	13
1606 – 1714	109	51	4	55	8	10	18	5	2	7
1714 – 1803	89	30	2	32	3	1	4	6	4	10
1803 – 1860	57	11	9	20	3	1	4	1	5	6

Din tabela I-1 rezultă că în prima perioadă de existenţă a statului autonom moldovean – perioada 1352-1400, dominată de legendara figură a domnitorului Petru I Muşat (1375 - 1391), care a stabilit capitala ţării la Suceava, a bătut primele monezi ale Moldovei, a semnat primul tratat diplomatic al acestei ţări cu regele Poloniei (pe atunci, Wladislav Iagello) şi a făcut primele demersuri pentru înfiinţarea Mitropoliei Sucevei –, toţi factorii de instabilitate au avut valori scăzute:

- schimbările de domnie au fost puţine: doar 9 schimbări în 48 de ani;
- conflictele interioare au fost reprezentate doar prin luptele de înscăunare a lui Bogdan I (1395 - 1365), duse împotriva predecesorului său Balc în anul 1359;
- conflictele exterioare au constat doar în luptele duse în anul 1395 de Ştefan I (1394-1399) împotriva maghiarilor, pe care i-a învins la Ghindăoani (lângă Tg. Neamţ);

rezultă de aici că, în perioada considerată, Moldova s-a bucurat de o apreciabilă stabilitate politică, atât interioară cât şi exterioară;

În aceste condiţii prielnice a fost posibilă înfiriparea, în cea de-a doua jumătate a sec. al XIV- lea, a aşezării orăşeneşti Iaşi, această înfiripare fiind favorizată şi de următorii doi factori:

- amplasarea localităţii la răscrucea a cinci drumuri comerciale internaţionale şi a unui număr tot atât de mare de drumuri de interes zonal, despre care se va vorbi ulterior;
- transformarea unor ţinuturi din această zonă în olaturi domneşti, pentru administrarea cărora s-a înfiinţat şi o curte domnească la Iaşi, al cărei început de existenţă a fost datat de arheologi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV- lea.

Prezenţa, încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a acestei curţi domneşti la Iaşi, precum şi localizarea, în această zonă, a vestigiilor unor centre de activitate productivă specializată, datând tot din perioada menţionată mai sus – profilate îndeosebi pe confecţionarea produselor ceramice şi pe prelucrarea metalelor în scopuri gospodăreşti –, presupun şi existenţa, încă de atunci, şi a unui sistem administrativ, capabil să rezolve cel puţin următoarele trei probleme importante:

- problema administrării satelor arondate curţii domneşti, a cărei rezolvare implica exercitarea funcţiilor administrative de *vornic* şi de *dregători* ai cancelariei domneşti;
- problema rezolvării litigiilor iscate între beneficiarii de feude domneşti şi curte, respectiv între primii şi obştile de târgoveţi sau săteşti, adică exercitarea funcţiilor de *soltuz* şi de *pârgari*;
- problema menţinerii ordinii şi disciplinei în zonă, a cărei rezolvare implica existenţa unui centru militar cu atribuţii cel puţin de interes local: apărarea vieţilor şi intereselor celor două clase sociale care începeau să se afirme în acea perioadă: meşteşugarii şi negustorii.

Cea de-a doua perioadă din istoria statului moldovean autonom – perioada 1400-1504, total dominată de două dintre cele mai mari personalităţi ale istoriei românilor, Alexandru cel Bun (1400-1432) şi Ştefan cel Mare (1457-1504), ale căror îndelungate domnii au marcat începutul şi sfârşitul perioadei istorice considerate – se dovedeşte a fi o perioadă în care stabilitatea politică a avut o evoluţie contradictorie, caracterizată prin:

- o evoluţie contradictorie a ratei medii de guvernare (număr de domnitori pe an de guvernare), justificată de faptul că în timp ce în 79 din cei 104 ani ai perioadei au domnit doar 2 din cei 18 voievozi ai perioadei, restul de 16 voievozi au guvernat Moldova într-un interval de timp de numai 25 de ani;
- o statistică contradictorie a conflictelor armate interne şi externe, în care a fost implicată Moldova, reflectată în:
    - un număr mare de conflicte interne într-un interval de timp de numai 25 de ani, reprezentate prin luptele fratricide pentru succesiunea la tron, purtate între anii 1432 şi 1457 de urmaşii lui Alexandru cel Bun;

- un număr mare de conflicte armate externe de importanţă majoră, purtate, în proporţie de 65%, de un singur domnitor, Ştefan cel Mare.

În pofida numărului mare de conflicte politice interne şi externe, iscate în perioada 1400-1505, precum şi a faptului că prioritatea, în dezvoltarea oraşelor moldoveneşti, o avea oraşul Suceava, care şi-a păstrat în toată această perioadă rangul de capitală a Moldovei, aşezarea orăşenească Iaşi a continuat şi ea să se dezvolte, afirmându-se tot mai mult în viaţa societăţii moldoveneşti şi chiar peste hotare; prezumţiile precedente sunt confirmate de următoarele trei documente istorice – primele care atestă în mod oficial existenţa localităţii moldovene Iaşi –, datând din prima jumătate a secolului al XV-lea:

- *Hrisovul domnitorului Alexandru cel Bun din anul 1408*, prin care se acordă privilegii comerciale negustorilor din Lvov şi în care se menţionează existenţa unei staţii vamale între Iaşi şi Ţuţora, pe drumul comercial Cetatea Albă - Iaşi - Suceava;
- *Cronica lui Ulrich von Richenthal din anul 1424*, în care se vorbeşte despre participarea unei delegaţii de moldoveni, cu membri şi din oraşul Iaşi, la Consiliul de la Baden (Constanţa) din anul 1415;
- *Actul de danie emis de domnitorii Iliaş şi Ştefan în anul 1434*, prin care se dăruia boierilor Giurgiu şi Ion un sat la Obârşia Saratei, precizându-se că satul se află sub jurisdicţia curţii Domneşti din Iaşi, curte menţionată pentru prima dată într-un document oficial [32]* ;
- *Documentul din anul 1445*, prin care voievodul Ştefan (1442-1447) îşi prezintă omagiile adresate regelui polonez Cazimir.

Dezvoltarea continuă a oraşului Iaşi în cea de-a doua perioadă istorică considerată în lucrare este confirmată şi de concluziile cercetărilor arheologice efectuate în Iaşi după cel de-al doilea război mondial, cercetări prilejuite de acţiunile întreprinse pentru refacerea edilitară a unui oraş aproape în totalitate distrus ca urmare a operaţiunilor militare desfăşurate în acea zonă; într-adevăr, aceste cercetări, întreprinse în intervalele de timp 1952-1954 (sub conducerea profesorului universitar M. Petrescu-Dâmboviţa), 1957-1961 şi 1970, au permis să se tragă câteva concluzii deosebit de interesante privind dezvoltarea oraşului Iaşi în secolul al XV-lea [32], printre care se menţionează următoarele:

La începutul secolului al XV-lea, aşezarea orăşenească Iaşi cuprindea următoarele sectoare *administrative*, numite *ocoale*:

a) *Ocolul târgului Iaşi*, constituit din:
  - *Curtea Domnească*, care îngloba toate spaţiile edilitare destinate exercitării prerogativelor domneşti în zonă (reşedinţa domnească cu toate dependinţele ei, cancelariile diplomatice şi administrative, locuinţele slujitorilor permanenţi, cazărmile oştenilor ce asigurau paza curţii, etc.); se face menţiunea că în zona acestei curţi, amplasată pe terenul în care se găseşte actualul Palat al Culturii, au fost identificate resturi de zidărie aparţinând primei construcţii edilitare realizată din piatră, datând din timpul lui Alexandru cel Bun;
  - *piaţa* şi *vama* oraşului, amplasate, după cât se pare [32], în zona din jurul bisericilor Barnovschi şi Sf. Lazăr;

* În legătură cu acest document se semnalează următoarea contradicţie în lucrarea [32]:
- dacă anul emiterii documentului este 1434, el nu putea fi semnat decât de voievodul Ştefan (1433-1436), [37].
- dacă actul amintit poartă semnăturile ambilor fii a lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, el nu potea fi emis decât în intervalul 1436-1442, când ei au domnit împreună.

Fiind greu de acceptat şi o a treia variantă, aceea că în tot intervalul de timp în care s-au rânduit la domnie, cei doi moştenitori ai tronului au semnat împreună toate documentele, rămâne în seama istoricilor să clarifice această problemă.

- *reţeaua uliţelor interioare ale târgului Iaşi*, incluzând, în anul 1960, străzile: Costache Negri, Anastasie Panu, Elena Doamna, Ştefan cel Mare şi Horia, străzi în care s-au găsit vestigii din vremea lui Alexandru cel Bun [32], şi în care îşi aveau locuinţele cei mai mulţi dintre dregătorii şi meşterii aflaţi în slujba curţii domneşti sau care serveau curtea;
- *reţeaua drumurilor comerciale internaţionale*, care străbăteau târgul Iaşi, făcând legătura dintre şoselele Nicolina, Socola şi Ţuţora şi şoselele Sărăriei şi Păcurari;

b) *Ocolul satelor* din împrejurimile târgului Iaşi supuse jurisdicţiei curţii domneşti, în a cărui componentă intrau:
- *Târguşoarele noi*: Nicolina, Socola şi Copou (în a doua jumătate a secolului al XV-lea);
- *Ocoalele mărginaşe*, constituite din cartierul Tătăraşi – în care locuiau *călăraşii* şi *olăcarii* curţii domneşti – şi cartierele Hlincea, Bariera, Cârlig, Şorogari, Dancu, Vlădiceni şi Miroslava – locuinţe de ţărani care aprovizionau cu produse agro-zootehnice târgul Iaşi;
- *Ocoalele de robi*, cuprinzând satele din zona Broştenilor, locuite de ţigani robi de provenienţă tătărască, care efectuau muncile agricole pe terenurile satelor mai îndepărtate de centru, arondate Curţii Domneşti.

Extinderea târgului Iaşi s-a datorat caracterului de piaţă comercială zonală, pe care l-a căpătat această aşezare orăşenească chiar de la începutul secolului al XV-lea, şi ea s-a realizat pe două căi principale [32];

- prin încurajarea statornicirii la Iaşi a unor meşteşugari, a unor specialişti în viticultură şi a unor negustori străini – saşi, sârbi, maghiari, români transilvăneni şi armeni –, dovada prezenţei lor, încă din secolul al XV-lea, la Iaşi constituind-o toponimia străzilor, păstrată în parte şi în prezent, din zonele târgului în care s-au stabilit: *Uliţa săsească* (în spatele Mitropoliei), *Uliţa armenească* (în zona bisericii armene), *Uliţa sârbească* (actuala stradă Lăpuşneanu), etc.
- prin îngăduirea strămutărilor de populaţii rurale din satele învecinate în târgul Iaşi, unde mulţi rămâneau argaţi sau muncitori necalificaţi, dar erau şi dintre aceia care deprindeau îndeletniciri meşteşugăreşti, sau deveneau chiar negustori.

Deşi nu se dispune de date certe în legătură cu modul în care a evoluat administraţia târgului Iaşi în secolul al XV-lea [32], este totuşi de neconceput ca extinderea hotarului târgului, înregistrată în acest secol, să nu fi fost însoţită şi de o perfecţionare a aparatului administrativ; este mai mult ca sigur că a crescut numărul dregătorilor în cancelariile domneşti şi numărul pârgarilor care îl ajutau pe şoltuz în judecarea litigilor iscate fie între târgoveţi, fie între târgoveţi şi curte.

De asemenea, este de presupus că în decursul secolului al XV-lea a avut loc şi o întărire progresivă a punctului militar din acest târg – punct care a continuat să rămână sub comanda voievodului şi care şi-a menţinut rolul de organ de asigurare a pazei şi ordinii interioare –, pe de o parte, ca urmare a creşterii infracţionalităţii odată cu creşterea populaţiei şi, pe de altă parte, datorită prezenţelor din ce în ce mai dese, la Iaşi, ale domnitorilor ţării, îndeosebi cele ale voievodului Ştefan cel Mare, care, începând din anul 1475 – când după luptele de la Vaslui, cu turcii, a rămas trei săptămâni în Iaşi pentru a le urmări mişcările de trupe –, a frecventat deseori această localitate.

Prezentarea de mai sus a celei de-a doua perioade din istoria Moldovei permite desprinderea următoarelor două concluzii, de un interes deosebit pentru aprecierea influenţelor exercitate de cele două tipuri de instabilitate politică – externă şi internă – asupra procesului de dezvoltare a Moldovei în secolul al XV-lea;

- hotărâtoare în acest proces de dezvoltare a fost influenţa marii stabilităţi politice interne

a Moldovei în această perioadă istorică;
- schimbările rare de domnitori au fost determinante pentru asigurarea stabilității politice interne a statului moldovean în perioada considerată.

Trecând la examinarea celei de-a treia perioade a istoriei Moldovei – perioada 1504 - 1606, în care, exceptând cele două prezențe impresionante, dar din păcate și efemere, apărute pe firmamentul politic al acestei țări, Ioan Vodă cel Viteaz (Cumplit) (1572 - 1574) și Mihai Viteazul (1600), singurele figuri proeminente de domnitori sunt cele ale lui Petru Rareș (1527 - 1538 și 1541-1546) și Alexandru Lăpușneanu (1552 - 1561 și 1564 - 1568) –, se va constata, apelând din nou la TABELA I-1, că această perioadă se caracterizează prin următoarele valori ale indicatorilor de instabilitate politică;

- o rată medie de guvernare scăzută, apropiată de cea care ar putea fi considerată normală; valoarea acestui indice, precum și faptul că, în afara celor doi domnitori menționați mai sus, încă alți patru – din totalul de 28 voievozi care au domnit în această perioadă – au avut durate de domnie depășind 10 ani – este vorba de domnitorii Bogdan III, (1504-157), Ștefăniță Vodă (1517-1527), Petru Șchiopul (1574-1577, 1578-1579 și 1582-1591) și Ieremia Movilă (1595-1600-1606) – reprezintă argumente puternice pentru considerarea acestei perioade ca una cu o mare stabilitate politică internă din puncul de vedere al frecvenței schimbărilor de putere;
- un număr relativ mic de conflicte interne, ele reducându-se, în această perioadă, doar la două mișcări social-politice de mare amploare – este vorba de răscoala din anul 1523, declanșată de marea boierime moldoveană în semn de protest la executarea, de către Ștefăniță Vodă, a hatmanului Luca Arbore, marele portar al Sucevei, și de conflictele din anul 1600 ale voievodului Mihai Viteazul cu clerul și o parte din boierii moldoveni – și la două etape mai importante de lupte interne de succesiune la tronul Moldovei, care au influențat negativ dezvoltarea acestei țări – se fac aici referiri la luptele purtate de domnitorul Alexandru Lăpușneanu împotriva voievozilor Despot Vodă (1563) și Ștefan Tomșa (1564), pentru reocuparea scaunului domnesc;
- un număr de 13 conflicte externe majore, care au avut loc în perioada analizată, reprezentate de:
    - cele 4 expediții militare, conduse de voievodul Petru Rareș în anii 1530, 1531, 1532 și 1538, îndreptate împotriva polonezilor, primele trei soldându-se cu ocuparea Pocuției, iar ultima încheindu-se cu semnarea unui tratat, în care se prevedea retrocedarea, către polonezi, a acestui ținut;
    - expediția militară, ordonată de voievodul Petru Rareș în anul 1529 pentru ajutorarea principelui Transilvaniei, Ioan Zapolya, în lupta de la Feldioara, dusă împotriva împăratului Ferdinand de Habsburg;
    - luptele din anul 1538 ale lui Petru Rareș cu tătarii la Ștefănești;
    - luptele lui Petru Rareș cu turcii, purtate în anul 1538 în zona Sucevei, în urma cărora domnitorul, învins, s-a refugiat în Cetatea Ciceu;
    - luptele lui Ioan Vodă cel Cumplit (Viteaz) din anul 1574, purtate la Jiliștea și la Roșcani, în urma cărora domnitorul, învins și prins, a fost executat cu o sălbăticie de neînchipuit;
    - un număr de 3 invazii ale cazacilor în anii 1578, 1592 și 1594;
    - un număr de 2 invazii ale tătarilor, în anii 1594 și 1595.

Valorilor acestor indicatori conduc la concluzia că perioada 1504-1606 poate fi considerată ca una cu o stabilitate politică internă și externă relativ bună, în care au existat condiții pentru asigurarea unei dezvoltări destul de rapide a statului moldovean în secolul al XVI-lea; strămutarea, în anul 1564, a capitalei țării de la Suceava la Iași – strămutare impusă, pe de o parte, de poruncile Porții Otomane, a cărei dominație asupra Moldovei

începuse din anul 1538 [37], şi care încerca, prin această măsură, să impiedice o eventuală apropiere a domnitorilor moldoveni de regii polonezi, dar, pe de altă parte, şi de necesitatea obiectivă de amplasare a capitalei într-o localitate care să fie cât mai apropiată de centrul geografic al Moldovei de atunci – necesitate evidenţiată de faptul că majoritatea covârşitoare a documentelor interne, emise de domnitori între anii 1495 şi 1564 [32] au fost semnate în oraşele Iaşi, Hârlău, Vaslui şi Huşi – a accentuat, cu toate peregrinările ulterioare ale capitalei spre Suceava, ritmul de dezvoltare a aşezării orăşeneşti Iaşi, îndeosebi în etapa de la sfârşitul secolului.

O dovadă concludentă a procesului de perfecţionare continuă a sistemului de administrare a Moldovei în secolul al XVI-lea o constituie programul de reorganizare a aparatului politico-administrativ al acestei ţări, elaborat în anul 1600 de voievodul Mihai Viteazul, program care conţinea, printre altele, şi următoarele prevederi importante:

- constituirea, în mod oficial, a Sfatului Domnesc la Iaşi;
- reorganizarea Cancelariei Domneşti, pusă sub conducerea unui *mare logofăt*, desemnat în acea vreme în persoana unui *"boier Ştefan"*;
- restructurarea şi completarea *"dregătoriilor de obşte"*;

de asemenea, parafarea la Iaşi, după transformarea acestei aşezări orăşeneşti în capitală a Moldovei, a unor importante documente privind politica externă a acestei ţări, între care:

- *Documentul din anul 1572*, de depunere a jurământului de credinţă faţă de regele Poloniei, al voievodului Bogdan (Lăpuşneanul);
- *Tratatul din anul 1594*, cu caracter antiotoman, încheiat de Aron Tiranul cu Imperiul habsburgic;
- pecetea, cu celebra sa exergă, devenită primul simbol al unităţii românilor: *"Io, Mihai Voievod, din mila lui Dumnezeu Domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi (al) Moldovei"* ş.a.,

dovedeşte că spre sfârşitul secolului al XVI-lea oraşul Iaşi a devenit şi un important centru diplomatic extern.

În fine, este neîndoielnic că în secolul al XV-lea şi, îndeosebi, în cea de-a doua jumătate a lui, oraşul Iaşi a început să se afirme şi ca un important centru strategico-militar; astfel, într-o serie de documente emanând de la domnitorul Ştefan Rareş (1551-1552), se vorbeşte de existenţa unor pârcălabi de Iaşi – Bodei şi Nicoară, Bodei şi Plaxa, Bodei şi Spancioc –, ceea ce presupune existenţa, în acea vreme, a unor întărituri cu caracter strategic, sau cel puţin a intenţiei de construire, în viitorul apropiat, a unor cetăţi de apărare a Iaşului, intenţie pe deplin justificată de desele invazii ale cazacilor şi tătarilor, care au avut loc în acele vremuri; de asemenea, într-un document datând din anul 1580, se menţionează, pentru prima dată în istoria oraşului Iaşi, de exercitarea funcţiei de *Mare Vatag al ţinutului Iaşi*, încredinţată boierului Petru Albotă, echivalentă funcţiei de comandant suprem al curtenilor.

Prezentarea precedentă permite să se tragă concluzia că în secolul al XVI-lea oraşul Iaşi, datorită condiţiilor prielnice pe care le-a avut – îndeosebi după înaintarea sa la rangul de capitală a Moldovei –, s-a afirmat ca al doilea – după Suceava – centru politic şi administrativ al Moldovei.

Cea de-a patra perioadă din istoria Moldovei de până la unirea ei cu Ţara Românescă – perioada 1606 - 1714, în care unica figură de domnitor care s-a remarcat prin durata domniei şi prin realizările sale în domeniul propăşirii vieţii sociale a locuitorilor acestei ţări este aceea a voievodului Vasile Lupu (1634 -1653) –, se caracterizează prin următoarele valori ale indicilor de instabilitate:

- o valoare foarte mare a ratei de guvernare, cea mai mare din întreaga existenţă a Moldovei ca stat autonom; dacă se ţine seama şi de faptul că, excepţie făcând domnia

de 19 ani a voievodului Vasile Lupu, doar 3 din cele 55 de schimbări de domnie înregistrate în această perioadă s-au caracterizat prin durate de domnie mai mari de 5 ani, dar care nu au depăşit cifra de 9 ani – este vorba de-a treia domnie a voievodului Gheorghe Duca (1678-1683), de domnia voievodului Constantin Cantemir (1685-1693) şi de prima domnie a voievodului Antioh Cantemir (1695-1700) –, precum şi de faptul că un număr de 17 domnitori au domnit de cel puţin două ori, se poate trage concluzia că această perioadă a fost, din punctul de vedere al succesiunilor la tron, cea mai instabilă politic dintre toate perioadele examinate până acum;

- un număr foarte mare de conflicte armate interne; valoarea ridicată a ratei conflictelor – cea mai mare din întreaga istorie a Moldovei ca stat independent – se datorează, pe de o parte, celor 8 mişcări social-politice de mare amploare, înregistrate în această perioadă în această ţară, şi anume [32], [37:
    - cele două răscoale ale boierilor împotriva voievodului Ştefan Tomşa II: răscoala din anul 1611, înăbuşită la Cucuteni, şi răscoala din anul 1615, potolită la Fântâna lui Păcurar;
    - răscoala din anul 1616, a ţărănimii şi micii boierimi din Orhei;
    - răscoala din anul 1620, cu caracter antiotoman, condusă de Gaspar Graţiani;
    - cele două răscoale cu caracter antigrecesc: răscoala din anul 1633, soldată cu alungarea de la domnie a voievodului Alexandru Iliaş, şi răscoala din 1653, încheiată, după luptele de la Sârca, cu alungarea voievodului Vasile Lupu şi cu execuţii de negustori, îndeosebi greci;
    - răscoala din anul 1655 a seimenilor, înăbuşită sângeros de voievodul Gheorghe Ştefan;
    - *"răscoala nemulţumiţilor"*, din anul 1671, declanşată de slujitori, militari, ţărani şi chiar unii mici boieri împotriva exploatărilor mănăstireşti şi boiereşti şi a asupririlor fiscale, şi care ulterior a căpătat şi caracter antigrecesc; răscoala s-a încheiat cu alungarea domnitorului Gheorghe Duca

  şi, pe de altă parte, celor 10 războaie interne, care au avut loc în aceeaşi perioadă pentru succesiunea la tronul Moldovei:
    - luptele interne din anul 1607 dintre urmaşii lui Simion Movilă şi Ieremia Movilă;
    - cele 4 lupte ale voievodului Ştefan Tomşa cu succesorii din familia Movilă: luptele din anul 1612 cu Constantin Movilă la Cornul lui Sas şi la Rediu-Tăuteşti şi cele două lupte ale lui cu Elisabeta Movilă, la Tătăreni (1615) şi la Tecuci (1616);
    - luptele din anul 1620, de la Tutova, dintre Gaspar Graţiani (sprijinit de polonezi) şi Alexandru Ilieş (venit cu ajutor turcesc);
    - cele 2 lupte ale voievodului Vasile Lupu cu pretedentul la tron Gheorghe Ştefan, purtate în anul 1653, ambele soldate cu înfrângerea şi alungarea domnitorului Lupu;
    - luptele din anul 1659, ale voievodului Gheorghe Ghica, purtate împotriva pretendentului la tron Constantin Şerban Basarab, soldate cu înfrângerea ultimului pe şesul Bahluiului.
    - luptele lui Ştefan Lupu, din anii 1660-1661, cu acelaşi pretendent la tron, Constantin Şerban Basarab;
- un număr relativ mic de conflicte externe, conducând la o valoare scăzută a ratei conflictelor externe (număr de conflicte pe an de guvernare) – una din cele mai scăzute din istoria statului moldovean autonom – şi care se explică prin faptul că în această perioadă s-au înregistrat doar două invazii cu efecte distrugătoare mai importante:

- invazia din anul 1621 a unor cete de polonezi, care au jefuit şi incendiat oraşul Iaşi;
- invazia din anul 1650 a cazacilor şi tătarilor, terminată prin încheierea unui acord între domnitorul Vasile Lupu şi hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelniţki

şi numai 5 războaie purtate cu agresori exteriori, şi anume:

- luptele din anul 1616, purtate de domnitorul Alexandru Movilă cu turcii la Dracşani;
- luptele din anul 1653 ale domnitorului Vasile Lupu cu voievodul Matei Basarab al Ţării Româneşti, încheiate cu înfrângerea primului la Finta;
- conflictele armate din anii 1685 şi 1686 ale domnitorului Constantin Cantemir cu polonezii, ca urmare a expediţiilor militare ale regelui Ian Sobieski;
- luptele prilejuite, în anul 1690, de atacul aceluiaşi rege polonez asupra Cetăţii Neamţului;
- luptele de la Stănileşti din anul 1711, purtate împotriva turcilor, în urma cărora domnitorul Dimitrie Cantemir a fost nevoit să părăsească ţara.

Datele prezentate mai sus conduc la concluzia că perioada 1606-1771 poate fi considerată drept perioada cu cea mai mare instabilitate politică din istoria Moldovei, instabilitate care a avut profunde şi nefaste implicaţii în viaţa socială, economică şi culturală a acestei ţări în general şi în cea a oraşului Iaşi în mod special; mai grav este însă faptul că, exceptând intervalul de 19 ani de domnie a voievodului Vasile Lupu – interval în care s-a înregistrat, cel puţin în prima parte a lui, o oarecare îmbunătăţire a stabilităţii politice a ţării, cu unele urmări favorabile în dezvoltarea societăţii moldovene, evidenţiate de cronicarul Miron Costin în fraza [32];

"Fericită domnia lui Vasile Vodă, în care au fost această ţară în tot binele şi belşug şi plină de avuţie, cu mare fericire şi tărăgăneală la 19 ani, în zilele acestei domnii au fost",
o frază care conţine, evident, şi multe exagerări –, în restul perioadei, stabilitatea politică a Moldovei a cunoscut un declin continuu, şi chiar rapid, spre sfârşitul perioadei.

Într-adevăr, din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în Moldova, pe fondul unui proces de sărăcire progresivă a ţăranilor, a meşteşugarilor, a negustorilor şi chiar a micii boierimi, provocat, pe de o parte, de exploatarea tot mai crâncenă exercitată de mănăstiri şi marea boierime, precum şi de o fiscalitate acerbă, lipsită din ce în ce mai mult de orice urmă de omenie, şi, pe de altă parte, de accentuarea tot mai puternică a dominaţiei turceşti în această provincie, a început să se instaleze şi să se extindă în Moldova anarhia politică, care a favorizat instalarea în anul 1710, pe tronul acestei ţări, a primului domn fanariot, Nicolae Macrovordat, (1710 şi 1711-1715); chiar dacă acest domnitor şi-a câştigat unele merite în propăşirea ţării, îndeosebi în dezvoltarea ei culturală, el rămâne totuşi omul care a inaugurat abaterea asupra Moldovei a acelui flagel istoric care avea să fie numit *"epoca fanariotă".*

Este uşor de înţeles că în aceste condiţii politice, interne şi externe, nu puteau evolua prea mult nici sistemul de administrare a oraşului Iaşi şi nici forma de organizare militară a lui.

Astfel, singurele modificări survenite în această a patra perioadă istorică în organizarea administrativă a capitalei ţării au fost:

- prima reorganizare, realizată prin aşezământul lui Miron Barnovschi-Movilă din anul 1628, a aparatului judecătoresc, prevăzându-se [32]:
  - restrângerea atribuţiilor judecătoreşti ale pârcălabilor;
  - reglementarea stării sociale de *"ţăran vecin"*;
  - acordarea de avantaje materiale curtenilor care îşi părăseau ocinile;
- a doua reorganizare, efectuată la jumătatea secolului al XVII-lea, a aparatului

judecătoresc, realizată prin introducerea următoarelor prevederi:

- constituirea de colective de judecători, alcătuite din câte un soltuz şi 12 pârgari, atât în târgul central Iaşi, cât şi în cele trei târguşoare noi: Nicolina, Socola şi Copou;
- constituirea unei bresle a pârgarilor, cu acordarea unor înlesniri fiscale pe viaţă membrilor ei;
- introducerea, în cancelariile de obşte, a unor catastife pentru înregistrarea mutaţiilor survenite în situaţia proprietăţilor din zonele de jurisdicţie a lor.

În ceea ce priveşte cancelaria domnească diplomatică, se pare că organizarea ei nu a suferit modificări esenţiale, afirmaţia fiind justificată de faptul că în toată această perioadă ea a pregătit documentele doar pentru 3 evenimente diplomatice mai importante:

- încheierea *tratatului* voievodului Gh. Ştefan cu ţarul rus Alexei Mihailovici;
- încheierea *tratatului* voievodului Dimitrie Cantemir cu ţarul rus Petru cel Mare, tratat semnat la Luck şi care prevedea recunoaşterea, de către imperiul rus, a caracterului ereditar al succesiunilor la tronul Moldovei pentru urmaşii domnitorului Dimitrie Cantemir;
- întocmirea *Proclamaţiei către moldoveni*, adresată acestora de către Dimitrie Cantemir, în scopul mobilizării lor în lupta de eliberare a poporului moldovean de sub dominaţia turcească.

Printre încercările de îmbunătăţire a funcţionarii sistemului de administrare teritorială a Moldovei trebuie menţionate şi iniţiativele domnitorilor Antioh Cantemir (1706) şi Dimitrie Cantemir (1710) de a realiza unele reforme fiscale, în sensul micşorării impozitelor, iniţiative nerealizate însă datorită duratelor scurte de domnie ale lor.

În ceea ce priveşte evoluţia punctului militar Iaşi în perioada 1606 - 1714, trebuie semnalat faptul că, deşi succesiunea, efectuată cu o frecvenţă din ce în ce mai mare, a evenimentelor politice interne a reclamat o întărire continuă a aparatului represiv, iar transformarea oraşului Iaşi, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII -lea, într-un veritabil centru strategic – transformare atestată şi de alegerea mânăstirii Cetăţuia (o adevărată fortăreaţă) ca loc de refugiu al domnitorului Constantin Cantemir în faţa trupelor invadatoare ale lui Ian Sobieski, care ocupaseră oraşul Iaşi în anul 1685 – implica şi o concentrare de trupe strategice, totuşi modificările survenite în modul de organizare a punctului militar Iaşi sunt cu totul nesemnificative, ele constând în:

- schimbarea, se pare sub domnia voievodului Vasile Lupu, a denumirii funcţiei de mare vătaf de oaste, introdusă la sfârşitul secolului al XVI-lea, cu aceea de *căpitan de oaste*;
- introducerea, probabil tot în timpul domniei voievodului Vasile Lupu, a dregătoriei de *agă* – cel mai mic grad în ierarhia marilor dregătorii –, care, după cronicarul I. Neculce [32], îndeplinea sarcina de *"ispravnic de dărăbani şi pre târg, pre Iaşi, giudit"*, preluând treptat şi toate atribuţiile soltuzilor şi pârgarilor, odată cu îndeplinirea obligaţiilor poliţieneşti şi de control administrativ.

Din prezentarea de până acum rezultă un tablou destul de puţin luminos al stării politico-administrative şi militare a oraşului Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea; acest tablou devine şi mai sumbru dacă se ţine seama şi de faptul că, încă şi la acest început de nou secol, oraşul îşi mai oblojea rănile provocate de o serie de nenorociri şi cataclisme politico-sociale, care s-au abătut asupra lui în secolul precedent şi care nu au fost menţionate în expunerea precedentă; este vorba de:

- cele 3 mari devastări ale oraşului, comise de cazaci (1650), de polonezi (1686) şi de turci (1711);
- cele 4 mari incendii ale oraşului, provocate de polonezi (1621 şi 1686) şi de cazaci (1650);

- cele 3 mari expediţii otomane împotriva polonezilor (1672, 1673-1676 şi 1683), în urma cărora oraşul Iaşi, aflat pe traseul lor, deşi nu a fost atacat, a avut totuşi de suferit;
- cele 2 mari epidemii de ciumă, înregistrate în oraş în anii 1603 şi 1675;
- epizootia de mari proporţii şi cu grave consecinţe economice din anul 1710 .

Centrul economic şi comercial Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea

Cum era şi firesc într-o orânduire socială feudală, economia aşezării orăşeneşti Iaşi, chiar şi după ridicarea ei la rangul de capitală a Moldovei, a fost una de tip feudal, adică preocuparea de bază a populaţiei oraşului a constituit-o agricultura şi zootehnia, ambele activităţi având însă o eficienţă economică foarte scăzută, deoarece erau practicate cu metode şi mijloace rudimentare; treptat, începând din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, au început să apară şi forme superioare de activitate productivă – constituite, în secolul al XVII-lea, în ramuri economice specializate –, fie desprinse direct din agricultură (horticultura şi viticultura) şi zootehnie (piscicultura şi apicultura), fie impuse de necesităţile de aprovizionare a agriculturii şi zootehniei cu unelte gospodăreşti (meşteşugurile).

Întrucât producţia agricolă şi animalieră realizată de locuitorii oraşului Iaşi, deşi de nivel scăzut, depăşea totuşi necesităţile gospodăriilor, a apărut necesitatea valorificării surplusului de produse, ceea ce a determinat formarea şi dezvoltarea unui noi pături sociale, aceea a intermediarilor specializaţi fie în efectuarea schimburilor de produse între producători diferiţi, fie în valorificarea produselor în alte zone ale ţării (negustorii); de asemenea, extinderea, din secolul al XVI-lea, a circulaţiei, atât de produse, cât şi de persoane, peste hotare a determinat formarea unei pături sociale, constituită din specialişti în operaţiuni bancare (zarafii).

În continuare va fi prezentată situaţia diverselor sectoare ale vieţii economice din capitala Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea: agricultura, meşteşugurile şi comerţul.

Agricultura. Ponderea cea mai mare în practicarea agriculturii ieşene a revenit, evident, culturii cerealiere, efectuată pe *ţarini* precis delimitate, situate în preajma târgului şi menţionate în documente începând din secolul al XVI-lea (ţarina Aroneanu, ţarina Holboca, ţarina Şorogari, ţarina Păcurar, ţarina de la Cetăţuia, etc.) [32]; au existat următoarele patru tipuri de astfel de ţarini:

- *ţarinile domneşti*, lucrate de robii şi de ţăranii din satele de ocol aparţinând curţii domneşti, în baza obligaţiilor contractate faţă de voievod;
- *ţarinile boiereşti*, lucrate de ţăranii din satele arondate moşiilor boiereşti, în baza unor învoieli întocmite după *"obiceiul pământului"*;
- *ţarinile de obşte*, împărţite de către soltuz şi pârgari în ogoare repartizate familiilor de ţărani, cu mărimile proporţionale cu numărul de suflete din casă;
- *ţarinile mănăstireşti*, lucrate de ţăranii din satele din preajma mănăstirilor, în baza unor învoieli, de asemenea nescrise.

Desprinsă de agricultură încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, viticultura a început să se afirme ca ramură economică specializată odată cu mutarea, de către boierul Alexandru Lăpuşneanu, a capitalei Moldovei la Iaşi; prezenţa la Iaşi, chiar de la începutul secolului al XVII-lea, a unor specialişti în cultura viţei de vie şi în vinificare, proveniţi din Transilvania şi stabiliţi în satul Şorogari, întemeiat de ei – prezenţă atestată într-un document al timpului datând din anul 1629 şi confirmată şi de apariţia, în nomenclatura oficială a curţii, a slujbei de *"vătaf de vieri domneşti"*–, precum şi măsurile de protejare a

viilor luate de domnitorii Vasile Lupu, Dumitraşcu Cantacuzino şi Constantin Duca, au determinat o puternică dezvoltare a acestei ramuri a economiei la sfârşitul secolului al XVII-lea, consemnată în foarte multe relatări ale călătorilor străini, care au vizitat oraşul Iaşi în acele vremuri şi care au apreciat calitatea deosebită a vinurilor ieşene, chiar dacă ele nu se puteau compara cu vinurile de Cotnari, de Hârlău şi chiar de Huşi.

Dacă în secolul al XVI-lea stăpânitorii viilor erau numai domnitorii, boierii cu pământuri situate în jurul oraşului Iaşi şi târgoveţii – ultimii cu un regim special de folosire a plantaţiilor –, începând din secolul al XVII-lea, când se reglementează vânzarea şi cumpărarea de vii, o mare parte din viile târgoveţilor au trecut în stăpânirea mănăstirilor, cele mai multe din Iaşi – mănăstirile Sf. Sava, Galata, Golia, Nicoriţă, Socola, Sf. Ioan Zlataust, Bârnova ş.a. –, dar şi din locuri mai îndepărtate de Iaşi – mănăstirile Râşca şi Agapia; chiar şi Biserica romano-catolică din Iaşi a devenit în aceste timpuri proprietara unor vii din zona Moldovei.

Extinderea tot mai mare a culturii viţei de vie în zonele din jurul oraşului Iaşi explică faptul că, la începutul secolului al XVIII-lea, acest oraş, cu foarte multe vii de dimensiuni mai mici, situate în interiorul perimetrului său şi aparţinând, în cele mai multe situaţii, târgoveţilor, să fie şi înconjurat, peste tot, de mari podgorii [32]:

- podgoriile de la Cârlig la nord;
- podgoriile de la Şorogari şi Golia la est;
- podgoriile de la Vlădiceni, Socola, Bucium, Hlincea şi Galata la sud;
- podgoriile de la Miroslava, Uricani şi Păcurari la vest,

unele din ele aparţinând curţii domneşti, altele marii boierimi şi multe din ele mănăstirilor; din păcate, cu toată această extindere a culturii viţei de vie, contribuţia ei la propăşirea economică a oraşului Iaşi nu a fost prea mare, pe de o parte datorită producţiilor mici de struguri şi tehnologiei rudimentare de vinificare şi, pe de altă parte, ca urmare a faptului că veniturile viilor mănăstireşti erau expediate, în totalitate, unor mănăstiri din Orient, în baza unei înţelegeri făcute de Mitropolia Moldovei cu Patriarhia de la Ierusalim.

Cea de-a doua ramură economică desprinsă din agricultură, horticultura – cu cele două sectoare ale ei, legumicultura şi pomicultura – s-a dezvoltat, de asemenea, în oraşul Iaşi, îndeosebi în secolul al XVII-lea, când s-au înregistrat şi primele referiri documentare confirmând existenţa lor; astfel, prezenţa în Iaşi a grădinilor de legume şi zarzavaturi este semnalată într-o serie de documente interne, datând din anii 1676, 1680 şi 1695, [32] – în care se menţionează: un loc situat *"în grădinari"* pe şesul Bahluiului, o *"grădină a lui Adam"*, situată la hotarul cu satul Hlincea, o *"grădină a răposatului Vasile Vodă"*, situată înspre Bârnova şi lucrată de grădinari greci, o *"grădină domnească"*, situată *"sub curte"*, şi chiar o *"grădină cu flori"* din timpul domnitorului Antioh Cantemir –, iar existenţa livezilor de pomi fructiferi, aproape pe lângă fiecare gospodărie, este confirmată în mai toate jurnalele de călătorie de străinii care au vizitat oraşul Iaşi începând din secolul al XVII-lea.

Cea de-a doua ocupaţie de bază – după agricultură – a populaţiei aşezării orăşeneşti, zootehnia, s-a extins tot după mutarea capitalei ţării la Iaşi, adică în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în care s-au conturat următoarele două forme principale de practicare a ei:

- *forme de mică zootehnie*, practicate în cadrul gospodăriilor individuale, cuprinse în perimetrul oraşului, prin creşterea şi îngrijirea unor efective animaliere mici – păsări de curte, porcine, ovine şi cabaline –, crescute în coteţe şi grajduri construite în preajma locuinţelor târgoveţilor şi a curţilor boiereşti şi destinate satisfacerii necesităţilor zilnice de hrană şi de îndeplinire a treburilor gospodăreşti ale orăşenilor; prima confirmare a existenţei acestor grajduri o oferă un act de vânzare a unei *"case cu cuhne şi grajd"*, datând din anul 1583 [32];

- *forme primare de zootehnie intensivă*, practicate de marii boieri cu reşedinţe în Iaşi şi de administraţiile mănăstireşti, în scopul creşterii unor efective mari de animale domestice – ceaire (herghelii) de cai, cirezi de bovine, ciurde de porcine, turme de ovine –, îngrijite pe terenuri special amenajate, situate la hotarele oraşului – în care intrau şi locurile de păşune – şi destinate pieţii, la început interne şi apoi şi externe; în cele mai multe cazuri, pe terenurile repartizate creşterii acestor efective animaliere mari s-au construit clădiri destinate adăpostirii argaţilor care se îngrijeau de ele – grăjdarii, văcarii, ciurdaşii (sămădăii) şi ciobanii – precum şi executării, pe vreme rea, a unor procese tehnologice zootehnice, clădiri purtând numele de *"odăi"* – în unele documente din secolul al XVII-lea se menţionează: *"odaia lui Ienache"*, *"odaia Popei Gheorghe"*, *"odaia lui Simion Păsărarul"*, *"odaia de la Dancu"*, *"odaia de la Rediu-Tătar"* – din care unele s-au transformat, prin extinderea ulterioară a clădirilor, în sate (cazul satelor Dancu şi Rediu-Tătar).

Creşterea cailor – îndeosebi a cailor de rasă – se bucura de cea mai mare atenţie din partea crescătorilor de animale ieşeni, fapt ilustrat de semnalarea existenţei, în secolul al XVII-lea, a unui număr de 3 mari ceaire (herghelii sau câşle) în zona limitrofă perimetrului oraşului Iaşi [32]:

- *"Câşla de cai de la Copou"*, menţionată într-un act datând din anul 1622;
- *"grajdurile de cai ale hatmanului Balica"*, la care se referă un document intern din anul 1629;
- *"ceairul domnesc"* de lângă Mănăstirea Babica (Frumoasa), pomenit într-un document datând din anul 1691;

se va mai face observaţia că cei mai mulţi dintre caii crescuţi în ceairele ieşene erau de rase foarte bune – fapt care explică şi buna apreciere de care se bucurau ei în rândul cunoscătorilor –, o dovadă concludentă în sprijinul afirmaţiei precedente constituind-o remarca călătorului englez Robert Bargrave, inclusă în jurnalul întocmit cu prilejul vizitei sale la Iaşi în anul 1652, potrivit căreia caii domnitorului moldovean erau superiori celor ai regelui Angliei [32].

Despre cirezile de vite ale ieşenilor a început să se vorbească încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea, ele fiind menţionate în documente pentru prima dată în jurnalul de călătorie al italianului Antonio Mario Graziani, care, vizitând oraşul Iaşi în timpul domnitorului Despot Vodă (Ioan Iacob Heraclid, 1561-1563), a rămas uimit de numărul mare şi de frumuseţea vitelor din cirezile domneşti; în secolul al XVII-lea, majoritatea cirezilor domneşti, cărora li s-au asociat, pe parcurs, cirezile boiereşti şi cele mănăstireşti, îşi aveau ocoalele în *"odăile de la Dancu"*, cu locurile de păşune extinse până în valea Jijiei [32].

Trebuie făcută aici menţiunea că grosul cirezilor domneşti se adăpostea nu la Iaşi, ci în braniştea Bohotinului; tot aici îşi aveau sălaşurile şi cele mai multe din turmele de cai ale curţii domneşti.

Este evident însă că toate aceste efective animaliere, impresionante ca număr şi calitate în anumite etape de prosperitate a oraşului, scădeau în mod simţitor după fiecare din numeroasele invazii de trupe străine care au avut loc în Iaşi în secolul al XVII-lea, invazii însoţite totdeauna şi de prădăciuni în sectorul animalier, care ridicau problema refacerii periodice a efectivelor de animale domestice; este deci de înţeles că în anul 1714, care marchează sfârşitul celei de-a patra perioade considerate în această lucrare, oraşul Iaşi se găsea într-o asemenea situaţie de reducere drastică a efectivelor animaliere, ca urmare a prădăciunilor făcute de trupele turceşti, care, după biruinţa lor în luptele de la Stănileşti (1711), invadaseră capitala Moldovei ca represalii pentru participarea trupelor moldovene, alături de ruşi, la aceste lupte.

O altă ramură economică care s-a bucurat de mare preţuire din partea locuitorilor oraşului Iaşi în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, a fost piscicultura, dovada constituind-o faptul că, deşi aşezarea dispunea, în imediata apropiere a ei, de ape naturale, curgătoare, foarte bogate în peşte la vremea aceea, ca Bahluiul, Jijia şi Prutul, ei au extins foarte mult luciul de apă piscicol, construind şi amenajând un număr foarte mare de heleştee şi iazuri – unele chiar de dimensiuni mari – pe care le-au populat cu peşti; încă din anul 1585, în jurnalul călătorului francez Francois de Pavie, se menţiona bogata aprovizionare a pieţei ieşene cu "peşti mari şi gustoşi", această afirmaţie fiind întărită, în anul 1641, de misionarul catolic Petru Bogdan Beksic, în jurnalul său de călătorie.

În secolul al XVI-lea, aceste iazuri şi heleştee constituiau proprietatea curţii domneşti, care le construia şi le amenaja cu ajutorul locuitorilor oraşului şi ai satelor din împrejurimi, arondate curţii domneşti în baza înţelegerilor lor cu domnia, înţelegeri care prevedeau, între altele, şi *"lucrul la iazurile domneşti"*, [32]; exploatarea iazurilor şi heleşteelor era lăsată însă în seama locuitorilor aşezărilor care le-au constituit, în schimbul unor *"dijme"*, plătite către curtea domnească.

În secolul al XVII-lea, multe dintre aceste iazuri şi heleştee au fost făcute danii de către domnitori unor boieri, care aveau pământuri în preajma lor, precum şi unor mănăstiri, interesate să le ia în stăpânire; trebuie făcută însă menţiunea că, cel puţin pentru acele timpuri, aceste transferuri de proprietate asupra iazurilor nu au anulat şi drepturile de a le pescui ale locuitorilor satelor din preajma lor [32].

Iazurile menţionate în cele mai vechi documente cu caracter intern au fost:

- *"iazul lui Mihai"*, amplasat pe şesul Bahluiului, în dreptul Galatei, menţionat într-un act datând din anul 1579;
- *"iazul lui Aron Vodă"*, pe valea pârâului Ciric, amenajat probabil în anul 1595.
- *"heleşteul Uricanilor"*, amplasat în dreptul satului cu acelaşi nume, amenajat, se pare, la începutul secolului al XVII-lea;
- *"iazul lui Miron Barnovschi"*, construit, probabil, între anii 1626-1630;

în secolul al XVII-lea a început însă construirea şi amenajarea unei adevărate salbe de iazuri pe valea pârâului Ciric, în aval de iazul lui Aron Vodă, menţionate mai jos [32]:

- *"iazul lui Barboi"*, pomenit într-un act din anul 1662;
- *"iazul lui Chiriţă"* şi *"iazul Aldii"*, despre care se vorbeşte într-un document din anul 1671;
- *"iazul Golianilor"*, amintit într-un act datând din anul 1672.

Se mai menţionează în documente interne amenajarea încă a următoarelor iazuri, până la sfârşitul secolului al XVII-lea:

- *"iazul lui Antonie Ruset"*, despre care se vorbeşte într-un act datând din anul 1677;
- *"iazul lui Gheoghe Duca"*, amenajat, probabil, în cea de-a doua domnie a lui (1678 - 1683).

Continua dezvoltare a acestei ramuri economice în secolul al XVII-lea nu a putut totuşi împiedica secătuirea totală a fondului piscicol al oraşului Iaşi de către trupele turceşti, care l-au invadat în anul 1711; este deci iarăşi de înţeles că, pentru refacerea acestui fond, trebuiau depuse efertori uriaşe în noua perioadă istorică, care începea cu anul 1714.

Mai puţin răspândită în rândul populaţiei ieşene din secolele al XVI -lea şi al XV-lea şi exercitată în permanenţă sub controlul domniei, a fost îndeletnicirea vânătorii, practicată numai de oameni specializaţi – *"vânătorii curţii domenşti"* – care, după îndestularea cu vânat a cuhniei curţii, aveau drept să vândă pe piaţă, în folosul voievodului, recolta de vânat care prisosea; faptul că această îndeletnicire devenise foarte rentabilă la mijlocul secolului al XVII-lea este confirmat de un raport al pastorului Hilfenlsrandt, din misiunea

suedeză care a vizitat oraşul Iaşi între anii 1656 şi 1658, raport în care se menţiona abundenţa de vânat ce putea fi găsit în bazarele acestui oraş.

Având în vedere numărul foarte mic de oameni care se îndeletniceau cu vânătoarea, precum şi performanţele foarte reduse, la vremea aceea, ale armelor folosite la practicarea ei, este de înţeles că acest belşug de vânat pe piaţa ieşeană nu poate fi explicat decât prin bogăţia deosebită a fondului cinegetic, adăpostit în pădurile din jur – care se întindeau pe atunci până la hotarele târgului – şi în stuhăriile iazurilor ce înconjurau oraşul; o confirmare a acestei bogăţii de vânat o furnizează jurnalul de călătorie, din anul 1641, al misionarului catolic Petru Bogdan Baksic, în care se menţionează că iazurile din jurul oraşului Iaşi erau populate de un număr foarte mare de raţe şi gâşte sălbatice.

Una din cele mai vechi îndeletniciri ale locuitorilor aşezării orăşeneşti Iaşi, care, de asemenea, s-a extins în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, a fost apicultura; primele documente care atestă existenţa la Iaşi a acestei ramuri economice datează din anii 1469 şi 1488 şi se referă la *"prisaca lui Balica"*, situată în zona mânăstirii Frumoasa (Balica), făcută danie Mitropoliei Moldovei de către voievodul Ştefan cel Mare.

Despre o a doua prisacă – *"prisaca mitropolitului Teofan"* – se vorbeşte în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ea fiind plasată în zona Galatei; în secolul următor, numărul prisăcilor începe să crească, printre cele nou create fiind şi *"prisaca de lângă mânăstirea Aron Vodă"*, a cărei existentă s-a reflectat şi în toponimia locurilor, prin conservarea denumirii de *"Vârful Prisăcii"*.

Meşteşugurile. Trecând la examinarea dezvoltării meşteşugurilor în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, se va face mai întâi menţiunea că şi acest sector economic, prezent în aşezarea orăşenească Iaşi încă din secolul al XV-lea, a adoptat formele feudale de organizare şi de reglementare a modului de desfăşurare a activităţilor productive; astfel, după primele încercări de organizare profesională pe meserii a meşteşugarilor, sub forma *"frăţiilor"* din secolul al XV-lea, s-au creat, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *"bresle"*, organizate pe *"branşe"* meşteşugăreşti, al căror număr a crescut foarte mult în secolul al XVII-lea, prin diversificarea branşelor în meserii specializate.

Calitatea de membru al unei bresle putea fi conferită unui meşteşugar dintr-o anumită branşă numai în cazul îndeplinirii următoarelor două condiţii:

- dovedirea calităţii de *"meşter"* în branşa respectivă, în baza unui certificat de calificare;
- posedarea unui atelier propriu de producţie în branşa respectivă;

conducerea breslei era încredinţată unui *"staroste"*, ales prin vot dintre membrii breslei şi confirmat de domnitor – sau, în lipsa acestuia, de unul dintre arhiereii oraşului Iaşi – şi care se bucura de drepturi foarte mari, între care cel de elaborare a statutului breslei, cel de control al catastifelor membrilor breslei, cel de reprezentare a breslei în faţa autorităţilor statale şi, mai ales, cel de supraveghere a procesului de calificare a meşterilor din branşa respectivă.

Deosebit de anevoios şi lung era drumul spre calificarea superioară de *"meşter"* al tinerilor care se îndreptau către o anumită branşă meşteşugărească, el implicând parcurgerea următoarelor trei etape succesive de pregătire:

- stagiul de *ucenic*, a cărui efectuare permitea fie continuarea pregătirii în faza următoare, fie intrarea ucenicului în categoria *"lucrătorilor cu simbrie"*, fără perspective însă de a ajunge vreodată *"meşter"*;
- stagiul de *calfă*, care se încheia cu obţinerea unui certificat de calificare, care nu îndrepăţea însă pe posesor să poarte titlul de *"meşter"*;
- starea de *meşter*, obţinută de calfe după susţinerea unor examene suplimentare, cu demonstraţii practice, în faţa unei comisii de meşteri din branşă, prezidată de starostele breslei respective; după înjghebarea şi a unui atelier propriu, meşterul putea deveni

membru al breslei *"branșei"* în care s-a pregătit.

Puternica dezvoltare a meșteșugurilor, înregistrată în prima jumătate a secolului al XVII-lea, este confirmată și de numărul mare de bresle constituite la Iași în acele timpuri, între care se menționează: breasla croitorilor, breasla cizmarilor, breasla meserciilor (casapilor), breasla abagearilor, breasla potcovarilor, breasla blănarilor, breasla cojocarilor, breasla tălpălarilor ș.a.; spre sfârșitul secolului au apărut și bresle sociale, constituite pe ocupații, cum au fost: breasla cărăușilor, breasla pârgarilor, breasla vierilor, breasla lăutarilor, breasla cioclilor și chiar breasla mișeilor (cerșetorilor).

Meșterilor încadrați în bresle li se adaugau numeroși alți meșteșugari, cu ateliere proprii, dar neîncadrate în organizații profesionale; fie datorită profilului îngust, cu totul special, al meseriilor pe care le practicau, precum și numărului mic de meșteri pentru fiecare specialitate: lăcătuși, săbieri, sârmari, arcari, zlătari, argintari și, spre sfârșitul secolului, chiar ceasornicari, fie datorită unor particularități specifice meseriilor cu care se îndeletniceau meșterii, care nu îngăduiau, cel puțin în secolul al XVII-lea, o conducere centralizată.

O meserie care merită să fie examinată mai îndeaproape și care a înregistrat o mare dezvoltare în secolul al XVII-lea este morăritul, practicat prin înmulțirea morilor de apă, care au înlocuit tot mai mult rudimentarele râșnițe manuale, de foarte mică productivitate, din gospodăriile țărănești; la sfârșitul secolului amintit erau menționate următoarelor trei categorii de mori ieșene:

- *"moara domnească"*, situată în vecinătatea satului Chiperești;
- *"morile boierești"*, cum au fost *"moara lui Chirilă"* și *"moara din Chiperești"*;
- *"morile mănăstirești"*, înglobând morile mănăstirilor Galata, Balica (Frumoasa) și Bârnova.

În încheierea prezentării acestui sector al economiei orașului Iași în secolulal XV-lea, mai trebuie făcută mențiunea că mulți dintre meșteșugari deveneau, în scurt timp, oameni cu stare care își construiau locuințe și ateliere în ulițele târgului și se bucurau de foarte multă considerație din partea concetățenilor lor; este deci ușor de înțeles că invaziile periodice de trupe vrăjmașe în Iași amenințau, în cea mai mare măsură, și de fiecare dată, nu numai starea materială, dar chiar și viața acestor meșteșugari, ceea ce face să se presunpună că anul 1714 – anul care încheie cea de-a patra perioadă din istoria Moldovei, considerată în această lucrare – i-a găsit pe meșteșugarii scăpați cu viată străduindu-se să-și refacă atelierele și locuințele, devastate mai întâi de oștile turcești – care au atacat orașul după luptele de la Stănilești (1771) – și apoi de tătari – care au invadat orașul după retragerea turcilor, înrobind o bună parte a locuitorilor din cartierul Tătărași.

Comerțul. Mutarea capitalei Moldovei la Iași a avut, printre alte consecințe benefice – dintre care unele au fost deja amintite –, și pe aceea a intensificării activității comerciale a acestui oraș, începând chiar de la sfârșitul secolului al XVI-lea, această afirmație putând fi dovedită prin următoarele argumente, [32]:

- confirmarea, de către documente ale timpului, a existenței, chiar în acel sfârșit de secol, a două mari centre comerciale ale orașului Iași – *Târgul Vechi* sau *Târgul de Jos* și *Târgul Nou* sau *Târgul de Sus* – cărora li s-au adăugat, în secolul al XVII-lea, altele două noi centre: *Târgul Făinei* și *Târgul Boilor*,
- consemnarea organizării de iarmaroace periodice, cu participarea și a unor negustori străini – geambași turci, bacali și bogasieri greci, lipscani polonezi, cârciumari cazaci – veniți cu chervane încărcate cu marfă;
- evidențierea existenței, încă din secolul al XVI-lea, a unei întinse rețele comerciale, constituită din dugheni, prăvălii, măcelării, pitării, cârciume și chervăsării (hanuri),

situate pe uliţele târgului, în care se comercializau produse atât de provenienţă locală, cât şi de import, respectiv, se asigura cazarea negustorilor străini de localitate;

- existenţa, chiar la începutul secolului al XVII-lea, a formelor feudale de asigurare a comerţului – *"breslele negustoreşti"* –, existenţă semnalată prin menţionarea numelui de Isac Arapul ca *"staroste al negustorilor"*, într-un act datând din anul 1610 [32].

Până la mijlocul secolului al XVII-lea, dughenile aparţineau numai negustorilor – majoritatea localnici, dar şi mulţi străini stabiliţi în Iaşi – şi fiecare dintre ele comercializa o gamă largă de produse care concurau pe piaţă, de provenienţă internă sau de import; începând din a doua jumătate a secolului amintit s-au produs două mutaţii importante în activitatea comercială a dughenelor [32]:

- pe de o parte, dughenele încep să se profileze în unităţi comerciale specializate, reducându-şi gama produselor comercializate doar la câteva categorii mari de produse: alimentare, coloniale, stofe şi pânzeturi, încălţăminte, confecţii din textile ş.a.;
- pe de altă parte, fie prin danii, fie prin cumpărături, dughenele au început să intre în stăpânirea şi a altor categorii sociale ale populaţiei ieşene: domnitorii, boierii şi clerul.

Primele acţiuni întreprinse de domnitori şi boieri, pentru a intra în stăpânira unor dugheni, sunt semnalate într-o serie de documente ale timpului, între care se menţionează [32]:

- un document datând din anul 1623, care arată că marele vornic al Ţării de Jos, Dumitraşcu Ştefan, a intrat în stăpânirea unui lot de dugheni din Uliţa Strâmbă;
- un document din anul 1669, care atestă că Doamna Delfina, soţia fostului voievod Dabija vodă, a cumpărat o dugheană pe Uliţa Rusească;
- un document din anul 1671, din care rezultă că domnitorul Gheroghe Duca are în stăpânire un număr de 16 dughene situate pe Uliţa nouă;
- un document din anul 1671, care confirmă dreptul de proprietate al postelnicului Stamate asupra unui lot de 12 dughene, situate pe Uliţa Mare;

în ceea ce priveşte acţiunile întreprinse de cler pentru acapararea dughenelor oraşului Iaşi – acţiuni care au ilustrat rapacitatea celor mai mulţi dintre reprezentanţii acestei categorii sociale –, ele sunt nu numai semnalate într-o serie de documente ale vremii, printre care se menţionează [32]:

- un document din anul 1666, în care se confirmă existenţa *"dughenelor călugăreşti"*, situate pe *Uliţa Fierbinte*;
- un document din anul 1669, care atestă cumpărarea, de către mănastirea Dealul Mare, a unui lot de 20 de dughene, *"cu locurile lor"*,

dar sunt şi confirmate prin faptul că, la sfârşitul secolului al XVII-lea, aproape toate mănăstirile ieşene aveau în stăpânirea lor asemenea dughene – mănăstirile Galata, Sf. Sava, Barnovschi, Zlataust, Golia, Hlincea ş.a. –, precum şi Mitropolia Moldovei şi Biserica catolică din IaşI; ba mai mult, chiar instituţii bisericeşti din localităţi mai îndepărtate – Episcopia de Huşi, mănăstirile Secul şi Dealul Mare – şi chiar din Orientul Mijlociu deveniseră proprietare ale unor loturi de dughene ieşene.

Este interesant de remarcat că şi primele chervăsării (hanuri) aparţin tot mănăstirilor, aşa cum rezultă din prezentarea de mai jos a primelor asemenea complexe hoteliere, semnalate în documentele vremii [32]:

- *chervăsăria mănăstirii Sf. Sava*, menţionată într-un document din anul 1606;
- *chervăsăria mănăstirii Barnovschi* şi
- *chervăsăria mănăstirii Golia*,

care, după cât se pare, încep să funcţioneze tot în prima jumătate a secolului al XVII-lea; în cea de-a doua jumătate a acestui secol au apărut noi chervăsării, între care se menţionează:

- *chervăsăria armenească*, situată, probabil, în apropierea mănăstirii Golia;
- *chervăsăria turcească*, destinată, se pare, cazării domnitorilor şi solilor turci care vizitau oraşul Iaşi.

O atenţie deosebită merită să fie acordată sectorului comercial al *"cârciumilor"* sau al *"crâşmelor"*, datorită proliferării lui la Iaşi, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, proliferare confirmată de o serie de documente, dintre care se menţionează [32]:

- Jurnalul din anul 1659, al emisarului Porţii otomane la Iaşi, Evlia Celebi, care – exagerând în mod evident – estimează la 1060 numărul pivniţelor de vinuri aflate în târgul Iaşi în acea vreme;
- raportul, din anul 1700, al stareţului Leonte, în care se aprecia că la Iaşi se întâlnesc *"peste tot, doar numai cârciume"*;
- referirea la cârciumele oraşului Iaşi inclusă în lucrarea *Viaţa lui Constantin Cantemir*, a lui Dimitrie Cantemir, datând de la începutul secolului al XVIII-lea, în care se afirmă: *"Cârciumile sunt în adâncul pământului, la 15 stânjeni şi mai bine"*;

în ceea ce priveşte proprietatea asupra cârciumilor, ea era deţinută de aceleaşi trei categorii sociale care stăpâneau şi dughenele: crâşmarii localnici, boierii şi administraţiile mănăstirilor, ultimele două categorii de proprietari folosind angajările de crâşmari, şi mai ales de crâşmăriţe, cu simbrie.

Puţinele documente din secolul al XVII-lea care conţin referiri la proprietatea asupra cârciumelor privesc proprietăţile mănăstireşti, lucru explicabil dacă se ţine seama de faptul că cei care administrau mănăstirile au avut mai multe posibilităţi decât restul locuitorilor să-şi pună la adăpost documentele în cazurile de invadare a capitalei ţării de către trupe vrăjmaşe; printre aceste puţine documente se menţionează:

- un document din anul 1616, prin care voievodul Radu Mihnea scutea de dări *"Crâşma mare a mănăstirii Galata"*;
- un document din anul 1661, prin care se acordă o scutire asemănătoare de dări *"crâşmei mănăstirii Galata"*;
- un document din anul 1696, care atestă scutirea de dări a *"pivniţei Mănăstirii Barnovschi"*.

Negustorii, situându-se în marea lor majoritate în rândul celor mai înstăriţi – după boieri – dintre locuitorii oraşului şi dispunând, pe lângă locuinţe mult mai confortabile decât cele ale târgoveţilor de rând, şi de mari averi investite în mărfuri, constituiau, în mod evident, ţinta preferată a devastatorilor la fiecare incursiune vrăjmaşă în Iaşi şi nu de puţine ori plăteau chiar cu vieţile lor privilegiul de a fi bogaţi, cum s-a întâmplat, de exemplu, în anul 1650 – după năvălirea cazacilor lui Bogdan Hmelniţchi –, sau în anul 1653 – în urma răzmeriţelor care au avut loc după plecarea de la domnie a voievodului Vasile Lupu, în urma înfrângerii sale la Sârca, de către trupele transilvănene şi muntene; este de crezut, prin urmare, că în anul 1714 – anul începerii celei de-a cincea perioade istorice considerate în lucrarea de faţă –, deci la numai 3 ani după marile distrugeri şi devastări, provocate mai întâi de turci şi continuate apoi de tătari, în urma cărora nu a mai rămas decât pustiul şi pârjolul, negustorii – de altfel ca şi restul târgoveţilor care scăpaseră cu viaţă şi îşi salvaseră şi libertatea, ascunzându-se în pădurile din jurul oraşului – depuneau eforturi uriaşe pentru a-şi reface gospodăriile şi locurile de muncă.

Centrul de activitate socială Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea

În încheierea capitolului, câteva precizări în legătură cu situaţia demografică şi cu structura socială a populaţiei oraşului Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea se impun; absenţa însă a oricărei lucrări catagrafice în cele patru perioade istorice analizate mai sus, fapt care a implicat apelarea la surse străine de informaţii – de regulă, cronici, rapoarte şi memorii ale

călătorilor străini care au trecut prin Iaşi în acele perioade – a făcut foarte dificilă împlinirea acestei sarcini, pe de o parte, ca urmare a constatării că asemenea informaţii au apărut destul de târziu, după anul 1600, şi, pe de alta, datorită neconcordanţelor datelor furnizate, după cum se va vedea în exemplul următor: Tomaso Alberti indică 8000 de case la Iaşi în anul 1612, iar Charles de Jappecourt vorbeşte de 22.000 de case în anul 1616; pentru acelaşi an, 1636, secretarul soliei poloneze la Iaşi, condusă de Jerzy Krasinski, indică un număr de 7000 de case, în timp ce misionarul catolic Petru Bogdan Baksic afirmă că numărul caselor în oraşul Iaşi este de 9600. (Trebuie făcută aici menţiunea că, după cât se pare [32], a existat totuşi o statistică a populaţiei oraşului Iaşi din timpul domniei voievodului Gheorghe Ştefan (1653-1658); e mai mult ca sigur că ea îi era cunoscută domnitorului Dimitrie Cantemir, care o menţionează, dar care, din păcate, s-a pierdut pe parcursul timpului).

Cu toată lipsa de precizie, semnalată mai înainte, a datelor furnizate de sursele documentare străine amintite, o mediere a lor, asociată şi cu informaţiile furnizate de lucrarea [32], conduce la următoarele concluzii importante referitoare la evoluţia demografică a oraşului Iaşi până la începutul secolului al XVIII-lea:

- după strămutarea capitalei Moldovei la Iaşi, acest oraş a devenit cel mai populat centru orăşenesc al ţării, el menţinându-şi această poziţie fruntaşă chiar şi după etapele de distrugere periodică a oraşului de către trupe inamice;
- procesele de refacere a numărului de case şi de recompletare a numărului de locuitori după fiecare etapă de distrugere a oraşului Iaşi s-au desfăşurat totdeauna într-un ritm foarte rapid;
- cel mai mare număr de case şi cea mai numeroasă populaţie înregistrată în oraşul Iaşi până la începutul secolului al XVIII-lea corespund etapei 1636-1647 a epocii vasiliene, etapă cu cea mai mare stabilitate politică, internă şi externă, înregistrată în secolul al XVIII-lea.

În TABELA I-2 au fost prezentate evoluţia numărului de case şi a numărului de locuitori ai oraşului Iaşi, pentru intervalul de timp în care s-a dispus de date informative – interval care coincide, practic, cu secolul al XVII-lea –, cu precizarea că toate datele sunt totuşi aproximative; în ultima linie a tabelei au fost trecute sursele de informaţii care au stat la baza stabilirii numerelor respective.

Tabela I-2: SITUAŢIA LOCUINŢELOR ŞI A LOCUITORILOR ORAŞULUI IAŞI PANĂ LA ÎNCEPUTUL SEC. XVIII-lea

	1612	1636	1647	1655	1692	1711
Nr. Case	8.000	7.000	15.000	12.000	12.000	4.000
Nr. Suflete	30.000	30.000	60.000	50.000	50.000	20.000
Surse de informaţie	călătorul Tomas Alberti	Secretarul lui Jerzy Krasinski; călugărul francez Paolo Bonnici	mis. catolic Marco Bandini; călugărul minorit Bartolomeo Basetti	Statistica anonimă a voievodului Gheorghe Ştefan	misionarul catolic Antonio Angelini	Voievo-dul Dmitrie Can-temir

Este uşor de înţeles că scăderea drastică a numărului de case şi a numărului de locuitori, înregistrată în anul 1711, este urmarea distrugerilor provocate de trupele turceşti,

care au ocupat oraşul Iaşi după lupta de la Stănileşti, ca represalii la participarea Moldovei le războiul ruso-turc din acel an.

Referitor la evoluţia structurii sociale a populaţiei oraşului Iaşi până la începutul secolului al XVIII- lea, se va face mai întâi observaţia că, dată fiind încadrarea secolelor XIV, XV, XVI şi XVII în plină epocă feudală, structura socială a populaţiei ieşene în aceste secole nu putea fi alta decât cea corespunzătoare societăţii feudale; rezultă de aici că formarea acestei structuri sociale a avut la bază următoarele trei idei socio-economice fundamentale:

- instituirea proprietăţii feudale asupra pământului;
- axarea ponderii economiei ţării pe agricultura neperformantă, practicată cu mijloacele rudimentare ale timpului;
- stabilirea unor relaţii sociale de tip feudal, între cele două clase sociale fundamentale ale epocii: stăpânii pământurilor şi lucrătorii agricoli,

idei ale căror forme, specifice ţărilor româneşti, de transpunere în viaţa practică vor fi examinate în continuare.

În primele decenii de existenţă a statului moldovean autohton, stăpânirea feudală asupra pământului s-a exercitat, probabil, sub forma trecerii tuturor terenurilor în proprietatea Domniei, care le exploata fie cultivându-le nemijlocit – folosind forţa de muncă a populaţiei rurale din satele care intrau în perimetrele teritoriilor respective –, fie acordând, în schimbul unor compensaţii materiale, dreptul de folosinţă a unor terenuri unor grupări sociale sau unor persoane privilegiate; ulterior, domnitorii au început a face donaţii de terenuri, împreună cu satele arondate lor, fie unor instituţii (de regulă, mănăstirilor), fie unor persoane din anturajul lor, ca răsplată pentru merite deosebite în conducerea unor sectoare de activitate, desfăşurată la curte (în mod obişnuit, "oamenii de neam"), fie chiar unor grupuri de oşteni dintr-o anumită zonă a ţării, care s-au evidenţiat în lupte (răzeşii), stipulându-se, în schimb, în hrisoavele de danie, obligaţiile faţă de Domnie pe care şi le asumau aceşti beneficiari.

Au apărut astfel, în Moldova, categoriile sociale ale *boierilor, clericilor* şi *răzeşilor*, cei din prima categorie începând să capete şi un puternic ascendent politic, fiind preferaţi la repartizarea dregătoriilor.

Intensificarea progresivă a activităţii pieţii interne de produse agricole şi animaliere, pe de o parte, şi creşterea exportului acestor produse, îndeosebi în imperiul otoman, pe de altă parte, au determinat apariţia fenomenului socio-economic de *concentrare a domeniilor feudale*, concentrare realizată pe două căi [24]

- prin cumpărări de terenuri, profitându-se, de cele mai multe ori, de necazurile altor boieri, puşi în situaţia de a vinde;
- prin rupturi din ocinile răzeşilor, îndeosebi de imaşuri şi păduri;

acest fenomen a avut următoarele două consecinţe:

- împărţirea clasei boiereşti în două pături:
  - *marii boieri*, (latifundiarii), stăpânitori de mari moşii şi cu o mare influenţă politică, a căror prezenţă este semnalată, în istoria Moldovei, chiar de la jumătatea secolului al XVI-lea [32], prin menţionarea familiilor Movilă, Balica, Ureche ş.a.;
  - *micii boieri* (boiernaşii), posesori de domenii relativ reduse şi lipsiţi de orice putere de influenţare a curţii domneşti, majoritatea lor constituind aşa numita *"boierime de ţară"*;
- declanşarea unor conflicte sociale de tip nou, între marii şi micii boieri, conflicte care, aşa cum se va arăta ulterior, aveau să conducă la sărăcirea totală a acestei din urmă pături sociale.

Se mai face menţiunea că, începând chiar din secolul al XV-lea [32], tot mai multe terenuri din domeniile domneşti ale târgului Iaşi au intrat – fie prin donaţii, fie, în cele mai multe cazuri, prin cumpărare – în stăpânirea unor meşteşugari şi negustori, atât autohtoni cât şi străini, stabiliţi la Iaşi, care şi-au construit locuinţe şi ateliere, respectiv dughene, pe uliţele târgului.

Ca urmare a creşterii continue, de la an la an, a numărului de meşteşugari şi negustori stabiliţi în Iaşi – creştere favorizată atât de dezvoltarea pieţii interne şi externe a oraşului, de care s-a mai vorbit, cât şi de înlesnirile fiscale acordate acestor profesii specializate –, s-a produs desprinderea de agricultură a ramurilor meşteşugăreşti şi comerciale şi organizarea lor în bresle, pe branşe – despre care se va vorbi ulterior –, chiar de la începutul secolului al XVII-lea; au apărut astfel, în structura socială a a oraşului Iaşi, două noi categorii sociale: a meşteşugarilor şi a negustorilor, care, treptat, au început să se implice în administrarea oraşului şi chiar şi în viaţa politică a ţării.

În ceea ce priveşte cea de-a doua clasă principală a societăţii feudale moldovene, *ţărănimea*, se menţionează că, încă din secolulal XV-lea, ea era formată din două categorii sociale distincte:

- *ţăranii de obşte*, reprezentaţi de ţăranii satelor de obşte, cu statut de oameni liberi, care nu erau proprietarii terenurilor pe care locuiau şi le cultivau, dar le puteau folosi în baza unor înţelegeri încheiate cu boierii care le stăpâneau;
- *răzeşii*, reprezentaţi de locuitorii liberi ai unor sate, care erau şi proprietari ai terenurilor pe care locuiau şi le cultivau, cu drept de moştenire a lor din tată în fiu.

Ţăranii care locuiau în zona oraşului, deşi se ocupau cu agricultura şi cu creşterea animalelor – ulterior şi cu cultivarea viţei de vie –, erau numiţi *târgoveţi*.

O pătură socială importantă a populaţiei oraşului Iaşi în epoca examinată au constituit-o *robii*, de regulă ţigani provenind de la tătari – preluaţi fie prin cumpărare, fie ca pradă de război –, care erau folosiţi la executarea muncilor agricole în satele aparţinând curţii domneşti, iar în unele cazuri ca slugi de curte; deşi este mai mult ca sigură prezenţa lor în Iaşi încă din secolul al XV-lea, totuşi existenţa lor este semnalată documentar abia la sfârşittul secolului al XVII-lea, în jurnalul de călătorie al francezului François de Pavie.

În afara claselor şi categoriilor sociale menţionate mai sus, populaţia oraşului Iaşi, în perioadele de după ridicarea lui la rang de capitală a ţării, mai cuprindea şi următoarele trei pături sociale, mai puţin numeroase, dar cu un rol care devenea din ce în ce mai important în desfăşurarea vieţii politice şi sociale a ţării:

- *pătura curtenilor*, pusă sub comanda *marelui vătaf* şi compusă din:
  - *dregătorii curţii*, împărţiţi, la rândul lor, în *marii dregători* – care luau hotărârile – şi *micii dregători* – care urmăreau modul de îndeplinire a hotărârilor;
  - *slujitorii curţii*, care executau ordinele marilor dregători şi în rândul cărora intrau şi formaţiunile militare de pază şi de ordine (*darabanii*);
- *pătura slujitorilor bisericii*, aflată sub conducerea *Mitropolitului Moldovei* şi compusă din:
  - *preoţimea oraşului*, cuprinzând *preoţii* şi *diaconii* bisericilor din cuprinsul aşezării Iaşi;
  - *monahii mănăstireşti* din centrul şi împrejurimile apropiate ale oraşului Iaşi;
- *pătura sudiţilor*, compusă din supuşii străini, stabiliţi temporar la Iaşi cu diverse misiuni – diplomatice, militare, comerciale, etc. –, al căror număr se afla în continuă creştere.

Toate clasele, categoriile şi păturile sociale menţionate aici ale populaţiei ieşene nu numai că existau şi la începutul secolului al XVIII- lea, dar delimitările lor se conturaseră chiar mai puternic, ca urmare a caracterului diferenţiat al legislaţiei – îndeosebi cea fiscală – aplicată lor.

Referitor la compoziţia etnică a populaţiei ieşene de la începutul secolului al XVIII-lea, este uşor de înţeles, chiar din expunerea făcută până acum, că marea masă a ei a constituit-o populaţia autohtonă – moldovenii –, în mijlocul cărora s-au format, începând din secolul al XV-lea, mici insule demografice de alte etnii - saşi, armeni, sârbi, maghiari, transilvăneni şi evrei –, ale căror prezenţe în Iaşi sunt atestate, după cum s-a mai spus şi cu un alt prilej, de toponimia uliţelor vechiului oraş; este interesant de semnalat faptul că prezenţa evreilor în Iaşi este confirmată documentar abia la sfârşitul secolului al XVII-lea, într-un act în care se vorbeşte de *"mesemiţa jidovilor"*, ceea ce dovedeşte că una dintre ocupaţiile cu care s-au îndeletnicit ei în aceste locuri a fost aceea de *"mesercii"*, (casapi) [32].

Mai rămâne, în încheierea paragrafului, să se facă unele precizări în legătură cu relaţiile sociale stabilite în societatea moldovenescă de la începutul secolului al XVIII-lea, relaţii care, la vremea aceea, nu puteau fi alfel decât de tip feudal, caracterizându-se prin următoarele trăsături esenţiale:

- puterea în stat, exercitată în secolele XIV şi XV numai de către voievod – reprezentantul românesc al monarhiei absolutiste ereditare –, a început treptat să fie revendicată şi de boierimea stăpânitoare de domenii feudale, fapt care a dus la declanşarea unei lupte surde, dar aprige, între domnitori şi marea boierime, încheiată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cu câştigul de cauză al ultimilor [32];
- legislaţia socială, elaborată în secolele XVI şi XVII sub formă de *"aşezăminte"*, *"hrisoave domneşti"* şi diverse *"legiuiri"*, a urmărit în mod sistematic legarea ţăranilor de pământurile boierilor care le stăpâneau, atât în scopul asigurării braţelor de muncă, necesare cultivării acestor terenuri, cât şi pentru a se asigura încasarea impozitelor şi – după instaurarea dominaţiei turceşti – a plăţii haraciului către Poarta Otomană;
- absenţa reglementărilor scrise între boieri şi ţărani, înlocuite cu *"înţelegeri după obiceiul pământului"*, care au favorizat adoptarea de către boierime a celor mai crâncene forme de exploatare a ţărănimii, a constituit principala sursă de alimentare continuă a conflictelor dintre aceste două clase sociale;
- procesul de concentrare continuă a domeniilor feudale în mari latifundii, înfăptuit, în cele mai multe cazuri, în dauna micii boierimi şi a răzeşimii, a generat mari tensiuni sociale, în continuă intensificare, pe de o parte între boierii mari şi boierii mici, aduşi la o stare de totală sărăcie, şi, pe de altă parte, între marii boieri şi ţăranii răzeşi, ale căror gospodării au fost ruinate;
- trecerea, prin danii domneşti, a tot mai multe domenii din Iaşi şi din împrejurimi în stăpânirrea unor mănăstiri, urmată de o exploatare sălbatică, de către slujitorii acestora, a târgoveţilor şi ţăranilor, care ofereau braţele de muncă pentru cultivarea terenurilor respective, a constituit o sursă de generare a unor noi conflicte sociale, între preoţime şi târgoveţi, respectiv între preoţime şi ţăranii satelor din jurul mănăstirilor.

Se poate deci afirma că populaţia oraşului Iaşi de la începutul secolului al XVII-lea se găsea într-o stare de mare tensionare socială, provocată de tot felul de conflicte sociale: între domnitori şi boierii mari, între marii boieri şi micii boieri, între marii boieri şi ţărănime, între preoţime şi târgoveţi, între preoţime şi ţărănime; prin urmare, nu se va exagera prea mult dacă se va spune că societatea ieşeană de la începutul de secol menţionat era zdruncinată de un fel de *"război general"*.

Capitolul II

ORAŞUL IASI, CENTRU CULTURAL ŞI DE ÎNVĂŢĂMÂNT AL MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Câteva precizări prealabile se impun şi în acest de-al doilea capitol al lucrării de faţă, pentru a se preîntâmpina astfel eventualele obiecţii de ordin filosofico-etimologic, pe care le-ar putea genera separarea – anunţată chiar în titlul capitolului – de cultură, a învăţământului, deşi ultimul aparţine momentului cognitiv al procesului cultural; explicaţia acestei separări constă în faptul că, în această lucrare, termenului de "cultură" i se atribuie sensul în care el este folosit în mod curent în viaţa de toate zilele, adică se va înţelege că el reprezintă doar momentul praxiologic al procesului cultural care caracterizează modul de reflectare în viaţa socială a unei comunităţi a valorilor culturale ale timpului – fie preluate de la alte comunităţi, fie create chiar de comunitatea respectivă –, mod care include atât formele de manifestare a vieţii spirituale a comunităţii – religia, arta, tipăriturile, teatrul, etc. –, cât şi cele care se referă la viaţa materială cotidiană a comunităţii, înglobată în ceea ce, în mod obişnuit ,se consideră că exprimă gradul de civilizaţie al comunităţii: stadiul construcţiilor edilitare, al infrastructurii oraşului, al asigurării condiţiilor de confort urban şi al condiţiilor de salubritate publică.

Separarea, în această lucrare, a celor două momente distincte ale procesului cultural – momentul cognitiv, reprezentat, în fond, de învăţământ, şi momentul praxiologic – are însă şi o altă explicaţie; înainte însă de a o prezenta, autorul lucrării îşi exprimă speranţa că nu se va găsi cineva care să-l acuze de a fi pretins că învăţământul nu ar face parte din cultura unei comunităţi!

Mai întâi, se va consemna faptul că atribuirea calificativului de "cultă" unei anumite comunităţi sociale nu poate fi făcută, cel puţin în concepţia autorului acestei lucrări, decât în măsura în care comunitatea îndeplineşte următoarele două condiţii principale:

- majoritatea populaţiei comunităţii să aibă un nivel intelectual ridicat, – evident, raportat la vremea respectivă –, această condiţie implicând atât absolvirea unui sistem de învăţământ echivalent, astăzi cel puţin, unor

şcoli de nivel mediu, cât şi un consum mediu apreciabil de literatură de bună calitate;
- comunitatea să fi contribuit ea însăşi, prin producerea de valori culturale, la îmbogăţirea patrimoniului cultural mondial.

Istoria lumii oferă numeroase exemple, atât de state care, în anumite perioade istorice, au progresat înaintea altora pe scara civilizaţiei umane, fără a se putea însă acorda popoarelor lor calificativul de popoare culte – cazul unor state ale celor două Americi din secolul trecut –, cât şi de state cu vechi şi recunoscute tradiţii culturale, dar rămase mult în urmă din punct de vedere al gradului lor de civilizaţie – cazul multora din ţările asiatice; rezultă, din această expunere, că nu întotdeauna – deşi, de fapt ar fi firesc să se întâmple astfel – constatarea existenţei culturii, înţeleasă în sensul praxiologic, implică şi existenţa unui sistem elevat de învăţământ, fapt care explică şi motivul pentru care s-a considerat necesar ca analiza învăţământului să fie făcută separat de cea a culturii praxiologice.

Centrul cultural Iaşi la începutul secolului al XVII – lea

Vor fi examinate succesiv cele două forme distincte de manifestare a vieţii culturale a societăţii ieşene de la începutul secolului al XVII-lea:
- *formele materiale*, reprezentate aici prin *arhitectura construcţiilor* (religioase, strategice, militare şi civile), prin *gradul de confort urban* realizat (infrastructura carosabilă şi iluminatul public) şi prin modul de organizare a serviciilor de sănătate publică (serviciul de asistenţă medicală, serviciile de salubritate);
- *formele spirituale*, reprezentate în acest capitol prin *activitatea religioasă, activitatea editorială, activitatea filosofico-ştiinţifică, activitatea literară* şi *activitatea artistică*.

FORMELE MATERIALE ALE VIEŢII CULTURALE A ORAŞULUI IAŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Starea construcţiilor. Până la mutarea capitalei Moldovei la Iaşi, toate cele trei tipuri de construcţii specifice perioadei feudale – strategice, religioase şi edilitare – au fost realizate din lemn, folosindu-se meşterii locali, specializaţi în diverse ramuri ale sectorului de prelucrare a lemnului: dulgheri, teslari, tâmplari, butnari, rotari, podari ş.a.; au existat, însă şi excepţii – e drept, puţine la număr –, menţionându-se în documentele vremii şi existenţa unor construcţii din piatră, unele relizate de către meşterii locali,

altele de către specialiştii aduşi din alte locuri, între aceste construcţii putând fi amintite:

- în categoria construcţiilor strategice se menţionează *"zidul de piatră"* din actuala zonă Piaţa Unirii - str. Lăpuşneanu - Teatrul Naţional, construit se pare în timpul voievodului Alexandru cel Bun, în scopuri defensive, a cărui existenţă a fost dovedită atât de săpăturile arheologice cât şi de un document în care se relatează că voievodul moldovean amintit a lăsat zidul în supravegherea dregătorului Stan Posadnic;
- în categoria construcţiilor religioase din piatră din perioada amintită intră:
    - *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, construită în anul 1492 de către voievodul Ştefan cel Mare;
    - *Biserica Albă*, construită cam în aceeaşi vreme de logofătul Tăutu, pe locul actualei reşedinţe mitropolitane, şi dărâmată în timpul voievodului Gheorghe Duca;
    - *Biserica lui Iurie Danco*, construită în apropierea Teatrului Naţional;
    - *Biserica Mănăstirii Socola*, construită în anul 1557 de voievodul Alexandru Lăpuşneanu, în prima sa domnie;

este interesant de remarcat că în construcţia acestor biserici apar primele elemente care vor caracteriza ulterior arhitectura specific moldovenească: introducerea "bolţii moldoveneşti", sprijinirea turlelor pe fundamente stelate şi folosirea pietrelor sculptate şi a plăcilor smălţuite în ornamentarea construcţiilor [32];

- în categoria construcţiilor edilitare intră doar *"clădirea de piatră"* din curtea domnească, construită în timpul voievodului Alexandru cel Bun şi extinsă ulterior de voievodul Ştefan cel Mare.

Începând din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea – deci o dată cu mutarea capitalei ţării la Iaşi –, construcţiile de piatră din acest oraş s-au înmulţit, dar, după cât se pare, într-un ritm cu totul nesemnificativ, această din urmă afirmaţie având-şi acoperirea în jurnalul de călătorie al unui englez, Fox, care, în anul 1589, relata că nu numai târgul Iaşi era *"un biet oraş cu case de lemn"*, dar chiar şi curtea domnească din această localitate *"era făcută din lemn şi acoperită cu şindrilă"*; o explicaţie a acestui ritm scăzut de construcţie ar putea-o constitui şi o dispoziţie în acest sens a Porţii Otomane – sub a cărei dominaţie se afla Moldova după cea de-a doua domnie a voievodului Petru Rareş –, ipoteză confirmată de un vizitator al oraşului Iaşi din anul 1644, care menţiona că *"boierii şi chiar domnii nu aveau voie să-şi construiască case de piatră"*, [32].

Totuşi, refacerea oraşului prin construcţia de clădiri de piatră, capabile să reziste într-o mult mai mare măsură încercărilor la care a fost supus, în repetate rânduri, acest oraş, reprezenta un imperativ absolut al secolului al XVII-lea, această concluzie fiind motivată, pe de o parte, de distrugerile periodice, de mari proporţii, provocate de invaziile străine – în acest sens este suficient să se amintească de relatarea unui contemporan al invaziei din anul 1650 a cazacilor lui Bogdan Hmelniţchi, care menţiona, poate cu oarecare exagerare, că din cele 8000 de case ale oraşului au mai rămas doar 20 – şi, pe de altă parte, de frecvenţa incendiilor care s-au produs în oraş în acest secol, fie ca urmare a invaziilor de trupe duşmane, fie din lipsa unui sistem organizatoric local de prevenire a incendiilor.

Construcţiile strategice din zidărie, realizate în secolul al XVI-lea, încep să fie semnalate în documentele mai vechi prin menţionarea unor fortificaţii din incinta curţii domneşti, care au trebuit să fie refăcute în timpul celei de-a doua domnii a voievodului Petru Rareş şi din care se pare că s-ar mai fi menţinut, în secolul la XVII-lea, doar un *"zid subţire"*, situat în spatele curţii, despre care avea să vorbească misionarul catolic Marco Bandini, în raportul său din anul 1646; de asemenea menţionarea, într-o serie de documente din anul 1552, a unor nume de *"pârcălabi de Ieşi"* – între care, cu o frecvenţă mai mare este întâlnit cel al *"pârcălabului Bodei"* – dovedeşte că asemenea fortificaţii au existat în mod cert în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Documentele vechi care se referă la secolul al XVII-lea nu furnizează informaţii privind starea construcţiilor strategice ale oraşului Iaşi în acest secol, această tăcere putând fi pusă şi pe seama unei totale distrugeri a lor în timpul invaziei din anul 1650 a cazacilor şi a hoardelor tătăreşti; este posibil însă ca intenţia de folosire a unor ziduri mănăstireşti, construite în cea de-a doua jumătate a secolului, considerate şi obiective strategice defensive, să fi fost luată în consideraţie la construcţia, între anii 1669 şi 1673, a Mănăstirii Cetăţuia, dovada constituind-o folosirea ei, în anul 1685, ca loc de refugiu al voievodului Constantin Cantemir din faţa trupelor regelui Jan Sobieski, care atacaseră oraşul Iaşi cu intenţia de a-l captura pe domnitor.

Construcţiile religioase din zidărie şi piatră, reprezentate prin biserici şi mănăstiri, au avut în secolul al XVI-lea o prioritate totală asupra celorlalte două categorii de construcţii – strategice şi edilitare –, fapt reflectat de numărul mare şi de frumuseţea acestor obiective, realizate în secolul amintit în oraşul Iaşi; astfel, un vizitator străin din anul 1644 meţiona existenţa, în acest oraş, a unui număr de 60 de biserici la acea vreme, în timp ce lista mănăstirilor de mari proporţii, ridicate în oraşul Iaşi după trasformarea lui în

capitală a țării, a devenit impresionantă la sfârşitul secolului al XVII-lea, ea incluzând următoarele instituții monahale:

- *Mănăstirea Galata*, construită în anul 1577 de către voievodul Petru Şchiopul;
- *Mănăstirea Aron Vodă*, construită în anul 1594 de către voievodul Aron Tiranul, în satul Aroneanu;
- *Mănăstirea Bârnova*, ridicată în anul 1629, în satul cu acelaşi nume, de către domnitorul Miron Barnovschi Movilă;
- *Mănăstirea Trei Ierarhi*, construită de voievodul Vasile Lupu, în anul 1638;
- *Mănăstirea Golia*, ridicată de boierul Golie, în anul 1653;
- *Mănăstirea Hlincea*, ridicată de voievodul Ştefăniță Lupu, în anul 1660;
- *Mănăstirea Cetățuia*, a cărei construcție a fost începută de voievodul Gheorghe Duca în anul 1669 şi care a fost terminată de domnitorul Ştefan Petriceicu în anul 1673;
- *Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur* (Zlătaru), construită de domnitorul Gheorghe Duca spre sfârşitul ultimei sale domnii, în anul 1682;
- *Mănăstirea Sf. Atanasie*, de la Copou, ridicată în anul 1683 de voievozii Gh. Duca şi Ştefan Petriceicu (ultimul se pare că a terminat- o).

Mai trebuie menționat faptul că toate aceste construcții religioase ale secolului al XVII-lea confirmă conturarea tot mai puternică a acelui *"stil arhitectonic moldovenesc"*, despre care s-a mai vorbit la începutul subcapitolului, stil prezentând următoarele trăsături specifice principale:

- construcția pereților din şiruri orizontale de piatră, alternând cu şiruri de cărămidă arsă;
- utilizarea *"bolții moldoveneşti"*;
- executarea turlelor în formă de prisme drepte, cu baze poligonale;
- fragmentarea acoperişului;
- ornametarea absidelor cu discuri ceramice smălțuite, colorate.

Construcțiile edilitare reprezintă, în mod indiscutabil, categoria înregistrată cu cea mai mare rămânere în urmă în sectorul construcțiilor, deşi, paradoxal, materiile prime nu numai că nu lipseau, dar se găseau chiar din belşug în acele timpuri în imediata apropiere a oraşului Iaşi:

- carierele de piatră din dealul Repedea ofereau cantități uriaşe de piatră, care, chiar dacă nu era de cea mai bună caliatate, putea fi folosită totuşi cu rezultate foarte bune în construcția de locuințe – aşa cum, de altfel, este folosită şi în prezent –, cu cheltuieli neînsemnate de exploatare;
- *"varnițele"* din Bucium şi din zona *"temnițelor"* de lângă curtea domnească – menționate în documente încă din secolul al XVI-lea –,

precum şi nisipăriile de la Repedea şi din albia Prutului, asigurau lianţii necesari ridicării construcţiilor şi finisării lor;
- cuptoarele olarilor, situate la marginile târgului, erau capabile să furnizeze ceramică smălţuită, necesară ornamentării construcţiilor edilitare;
- meşterii necesari executării construcţiilor edilitare existau în Iaşi, prezenţa lor fiind atestată de ridicarea impunătoarelor edificii religioase, menţionate mai înainte, a căror realizare era, evident, mult mai pretenţioasă decât accea a unei locuinţe.

În pofida tuturor acestor avantaje de netăgăduit de care dispunea oraşul Iaşi, evoluţia lui sub aspectul edilitar până la jumătatea secolului al XVII-lea a fost foarte modestă, iar caracterizarea ei este deosebit de dificilă, nu numai din cauza sărăciei de informaţii obţinute până în prezent, ci, mai ales, datorită caracterului contradictoriu, pe care îl au unele din aceste informaţii, şi aşa puţine la număr.

Astfel, în timp ce unele documente ale vremii vorbesc de existenţa în Iaşi a unor case boiereşti – considerate *"locuinţe din piatră"* – chiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, spre sfârşitul ei, între aceste documente putând fi menţionate [32]:
- un act local, datând din anul 1575, în care se vorbeşte de *"casa din Copou"* a monahului Gabriel, fost mare vistiernic;
- un jurnal de călătorie din anul 1579 al secretarului soliei polone, condusă de Iosif Podoski, în trecere prin Iaşi în drumul ei spre Poarta Otomană, în care se afirmă că, în timpul petrecut la Iaşi întreaga solie a fost găzduită în *"castelul"* boierului Cantacuzino;
- un jurnal de călătorie, scris în anul 1581 de abatele Boscovich, în care se afirma că la Iaşi existau *"case mari şi frumoase ale boierilor"*;
- un raport, datând din anul 1595, al secretarului soliei poloneze către Poarta Otomană, condusă de cancelarul Jan Zanoiski, în care se vorbeşte de casele boiereşti din Iaşi ale fraţilor Stroici – Luca, mare logofăt, şi Simion, mare vistiernic;

în schimb, se pot cita alte documente care contestă existenţa la Iaşi a oricărei locuinţe boiereşti din piatră până la începutul secolului al XVII-lea, printre aceste din urmă documente putând fi menţionate:
- jurnalul de călătorie, scris în anul 1589, de secretatul călătorului englez Henry Cavendish, care, vorbind despre Iaşi, afirma, aşa cum s-a mai spus şi cu un alt prilej, că *"este un biet oraş cu case de lemn"* în care şi *"curtea domnească este numai din lemn şi acoperite cu şindrilă"*;

- jurnalul călătorului italian Tomaso Alberti, care scria în anul 1612 că în oraşul Iaşi *"sunt numai case de lemn şi doar câteva biserici construite din piatră".*

Mai apropiate între ele sunt relatările majorităţii documentelor de la mijlocul secolului al XVII-lea; excepţie făcând două asemenea acte, şi anume [32]:

- jurnalulul de călătorie al italianului Nicolo Barsi, redactat în perioada 1636 - 1639, în care acesta a vizitat oraşul Iaşi;
- raportul din anul 1640 al secretarului unei solii polone la Poarta Otomană, condusă de Woicek Maiatkowski, a cărui intenţie de denigrare a capitalei Moldovei este evidentă;

restul documentelor, între care pot fi menţionate:

- un zapis intern, datând din anul 1638, care confirma stăpânirea de către marele vornic Codrea Bucium a unor case de piatră, cu pivniţă, la Iaşi;
- un raport din anul 1636 al secretarului altei solii poloneze la Poartă, condusă de magnatul Jerzy Krasinski;
- un jurnal de călătorie, redactat în anul 1644 de iezuitul Paul Beke;
- un jurnal de călătorie, datând din anul 1647, al misionarului catolic Marco Bandini ş.a.

deşi menţionează aspectul în continuare modest al majorităţii caselor din Iaşi – construite încă din lemn, cu pereţii înveliţi în straturi de lut văruite şi acoperite cu şindrilă – recunosc totuşi şi existenţa unor case boiereşti, construite din piatră şi prevăzute cu pivniţe din piatră şi chiar cu fântâni.

Rezultă de aici că, în pofida faptului că etapa istorică la care se referă documentele amintite mai sus este considerată a fi fost cea mai înfloritoare, pentru perioada care acoperă secolul al XVII-lea aspectul edilitar al oraşului Iaşi nu a înregistrat îmbunătăţiri semnificative; este posibil ca această constatare să evidenţieze o caracteristică socio-psihologică a moldovenilor: aceea de a manifesta o oarecare inerţie în urmărirea dezvoltării socio-economice care însoţeşte evoluţia politică a provinciei, inerţie a cărei existenţă este confirmată astăzi de situarea Moldovei în rândurile regiunilor mai puţin devzoltate ale ţării.

Existenţa unui alt jurnal de călătorie, redactat de astă dată de un englez, Robert Bargrave, la un an după invazia din anul 1650 a cazacilor şi tătarilor, şi în care se afirmă că în urma invaziei nu au mai rămas în Iaşi decât în jur de 20 clădiri mai importante, vine să confirme ipoteza prezenţei clădirilor boiereşti în capitala Moldovei la jumătatea secolului al XVII-lea: clădirile care au rezistat nu puteau fi decât case boiereşti, cu structuri de mare rezistenţă.

Este însă aproape sigur că, spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi mai ales în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, oraşul Iaşi a cunoscut o apreciabilă dezvoltare sub aspectul edilitar; ipoteza este prijinită de o serie de documente, între care se menţionează [32]:

- un act de danie, datând din anul 1683, în care se confirmă că vistiernicul Ursache dăruieşte unei rubedenii o *"casă de piatră cu pivniţă"*, situată pe Uliţa Mare;
- un raport al stareţului rus Leonte, în care, exagerându-se în mare măsură situaţia, se afirmă că în Iaşi sunt *"multe palate din piatră"*;
- un act intern de la începutul secolului al XVIII-lea, în care se menţionează că boierul şi cronicarul Ioan Neculce poseda *"mai multe rânduri de case din piatră"*, *"dintre care unele situate în Uliţa Hagioaiei"* (actualul Bulevard al Independenţei).

Se înţelege că printre primele clădiri care au început să fie refăcute, înlocuindu-se lemnul de construcţie cu piatra şi cărămida arsă, au fost cele din perimetrul curţii domneşti, realizându-se cu această ocazie şi o reamplsare a lor pe bază de criterii funcţionale; astfel, se pare că la începutul secolului al XVIII-lea se conturau în curtea domnească următoarele corpuri principale de clădiri, cu funcţionalităţi bine precizate:

- corpul clădirilor administrative, incluzând:
  - *Spătăria* sau *Divanul Mare*, reprezentând clădirea principală care adăpostea *Sala Tronului* şi în care se ţineau sfaturile şi aveau loc recepţiile oficiale;
  - anexele administraţiei, în care intrau *"cancelariile domneşti"* şi *Divanul Mic*;
- corpul clădirilor rezidenţiale, în care intrau:
  - *Casa Domnului*, numită şi *Casa din Lăuntru*;
  - *Casa Doamnei*;
  - *cuhnia*, *cămările* şi *pivniţele domneşti*;
  - *feredeul domnesc*;
- corpul clădirilor de serviciu, cuprinzând:
  - cazărmile, care adăposteau trupele de pază şi de ordine;
  - *"pulberăria"*;
  - *"temniţa"*;
  - *"grajdurile domneşti"* şi cele de serviciu;
  - casele slujitorilor curţii;
- *Biserica de la poartă*, în care se oficiau slujbele religioase oficiale.

În privinţa caselor boiereşti construite din piatră şi cărămidă arsă, tot mai numeroase spre sfârşitul secolului al XVII-lea, se poate afirma că la începutul secolului al XVIII-lea ele au căpătat caracteristici arhitecturale noi, reflectate în apariţia etajelor şi balcoanelor exterioare, sprijinite pe coloane; de asemenea, trebuie semnalată prezenţa regulată a pivniţelor de piatră – construite uneori chiar în subsolul clădirilor cu intrare din exterior –, destinate îndeosebi păstrării vinurilor, precum şi prezenţa tot mai frecventă a fântânilor din piatră. Casele boiereşti erau înconjurate, pe de o parte de curţile boiereşti, în care erau amplasate cuhniile şi dependinţele gospodăreşti, hambarele şi magaziile, precum şi grajdurile boiereşti şi, pe de altă parte, de livezi de pomi fructiferi şi uneori chiar de mici părculeţe.

Dat fiind faptul că, la începutul secolului al XVIII-lea, terenurile din perimetrul oraşului Iaşi erau încă în marea lor majoritate în proprietatea curţii domneşti, negustorii şi meseriaşii căpătau dreptul de a-şi construi pe ele locuinţe, dughene şi ateliere numai în baza unor învoieli făcute cu administraţia curţii domneşti, învoieli care implicau anumite obligaţii materiale faţă de curte – obişnuit, *"dări în ceară"* – învoieli numite *"bezmene"* sau *"camene"*, pe care domnitorul putea oricând să le anuleze, aşa cum s-a şi întâmplat, de altfel, în numeroase cazuri de extindere a terenurilor mănăstireşti din incinta oraşului prin danii făcute de către domnitori; această situaţie furnizează încă o explicaţie a faptului că, aproape în totalitate, clădirile ridicate de negustorii şi meşteşugarii oraşului Iaşi – locuinţe, dughene şi ateliere – până la începutul secolului al XVIII-lea au fost construite din lemn şi acoperite cu şindrilă, putând fi uşor demolate atunci când împrejurările impuneau acest lucru.

Totuşi, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, anumite elemente de progres urbanistic sunt înregistrate şi la această categorie de construcţii edilitare, ele reflectându-se în creşterea dimensiunilor caselor şi în adăugarea *"cerdacurilor"* moldoveneşti; de asemenea, tot din acest sfârşit de secol începe să fie semnalată prezenţa, şi în curţile unor negustori, a pivniţelor din piatră şi chiar a fântânilor din piatră.

După cum era şi firesc, locuinţele târgoveţilor – ultimii cu un regim de folosire a terenurilor asemănător celui al negustorilor şi meseriaşilor –, erau construite tot din lemn – uneori chiar şi din vălătuci de pământ – şi acoperite cu draniţă şi chiar cu stuf şi aveau înfăţişări modeste în comparaţie cu locuinţele negustorilor şi meseriaşilor; în ceea ce priveşte locuinţele robilor, concentrate în zona Broştenilor – probabil, actuala platformă pe care au fost construite corpurile de clădire ale Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" –, ele nu puteau fi decât simple bordeie de pământ, acoperite cu stuf, al căror

aspect, reflectând cea mai cruntă mizerie, a impresionat neplăcut pe toţi străinii care au vizitat această zonă a oraşului Iaşi de atunci.

Dată fiind această structură urbană a oraşului Iaşi, la începutul secolului al XVIII-lea, este uşor de înţeles că în anul 1714 – dată la care se consideră că începe istoria învăţământului superior ieşean –, locuitorii acestui oraş se străduiau să refacă mormanul de ruine în care fusese transformat oraşul în urma distrugerilor şi incendiilor provocate de năvălitorii turci şi tătari, după lupta de la Stănileşti din anul 1711.

Starea de confort urbanistic. (Infrastructura carosabilă şi iluminatul public). Situarea aşezării orăşeneşti Iaşi la răscrucea celor cinci căi comerciale internaţionale, menţionate deja în expunere, a determinat crearea unei infrastructuri carosabile de legătură între ele, a cărei existenţă este confirmată într-o serie de documente, datând din secolul al XVI-lea; se vorbeşte astfel de o reţea de "uliţe" şi "ulicioare", care făceau legăturile între Curtea Domnească – pe atunci simplă reşedinţă temporară a voievodului –, Târgul Vechi (sau Târgul de Jos) şi Târgul Nou (sau Târgul de Sus), printre aceste uliţe putând fi menţionate:

- *Uliţa Mare* (pe traseul actualei străzi Ştefan cel Mare), care făcea legătura directă a Curţii Domneşti cu Şoseaua Păcurarilor;
- *Uliţa Strâmbă* (în zona actualului Bulevard al Independenţei şi a Teatrului Naţional), care făcea legătura Curţii Domneşti cu piaţa Târgului Vechi;
- *Uliţa Sârbească* (actuala stradă Al. Lăpuşneanu), care făcea legătura între Târgul de Jos şi Târgul de Sus;
- *Uliţa Rusească*, care realiza o altă legătură între Curtea Domnească şi piaţă.

Mutarea capitalei Ţării Moldovei la Iaşi a avut o serie de consecinţe asupra evoluţiei infrastructurii carosabile a oraşului Iaşi, prima dintre ele fiind aceea a proliferării, din motive administrative, a reţelei de uliţe şi ulicioare ale oraşului, printre uliţele nou apărute în secolul al XVII-lea putând fi menţionate:

- *Uliţa Fierbinte* sau *Hierbinte* cum se mai spunea pe atunci (actuala stradă Bucşinescu).
- *Uliţa Trapezănească* (actuala stradă Grigore Ghica);
- *Uliţa Făinăriei* (cu traseul situat în zona Bisericii Sf.Pantelimon);
- *Uliţa Feredeelor* (situată în spatele actualei Reşedinţe Metropolitane);
- *Uliţa Barboi* (situată în zona Bisericii Barboi);
- *Uliţa Goliei* (situată în zona Mănăstirii Golia);

- *Uliţa Sărăriei, Uliţa Nouă, Uliţa Braşovenescă, Uliţa Mânjilor, Uliţa Gunoaielor, Uliţa Brăhăriei* ş.a;

o a doua influenţă, pe care mutarea capitalei Moldovei la Iaşi a exercitat-o direct asupra evoluţiei stării drumurilor acestei aşezări orăşeneşti, s-a reflectat în adoptarea unei soluţii autohtone de realizare a unei suprastructuri carosabile, soluţie impusă de formarea periodică, cu o mare frecvenţă, a straturilor groase de noroi, care se aşterneau pe vreme ploioasă peste ulitele târgului şi uşor realizabilă datorită abundenţei de materie primă, folosită în cazul adoptării acestei soluţii, lemnul: pavarea uliţelor cu panouri din bârne groase, formând aşa numitele *"poduri"* ale oraşului, care nu însemnau poduri peste cursuri de ape sau peste mari denivelări de teren.

În modul acesta, pe de o parte, s-a format şi s-a dezvoltat o nouă ramură meşteşugărească în domeniul prelucrării lemnului – *"podăritul"* – şi, pe de altă parte, au apărut denumirile de *"poduri"*, date unor uliţe pavate cu bârne de lemn. La începutul secolului al XVIII-lea erau menţionate următoarele uliţe pavate:

- *Podul Vechi*, (o uliţă pavată situată în zona actualei străzi Sf. Vineri, probabil paralelă cu ea);
- *Podul Lung* (o uliţă, situată în zona actualei străzi Sf. Lazăr);
- *Podul de Sus*, (o uliţă pavată situată în zona Mănăstirii Golia);
- *Podul Spânzurătorilor* (o uliţă pavată, situată în apropierea curţii domneşti).

Referitor la iluminatul public, se pare că el nu era încă organizat la începutul secolului al XVIII-lea; menţionarea însă, în unele documente din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a unor nume de *"cămăraşi de lumini"*, cum sunt cele cele ale lui Pascal şi Ştefan Corlat, dovedesc totuşi că cel puţin la curtea domnească exista un sistem de iluminat, care folosea, probabil, "fânarele cu lumânări de seu".

Starea Serviciilor de Sănătate şi de Salubritate publică. În legătură cu primul dintre aceste două subiecte de discuţie, trebuie făcută de la început precizarea că până la jumătatea secolului al XVIII-lea nu se poate vorbi de existenţa unui serviciu public de sănătate în aşezarea orăşenescă Iaşi, pe de o parte datorită faptului că nu au existat, nici măcar sub forma cea mai simplă, instituţii sanitare publice şi, pe de altă parte, ca urmare a faptului că nu au existat în Iaşi nici medici care să acorde asistenţă medicală populaţiei de rând a oraşului. Singurii care şi-au permis luxul de a avea la dispoziţie – evident, cu mari eforturi financiare – medici personali, au fost doar câtiva dintre numeroşii voivozi care s-au perindat la tronul Moldovei în primele

patru secole de existenţă autonomă a acestui stat, medici care, probabil, au acordat asistenţă medicală şi familiilor marilor boieri apropiaţi tronului, dar, în mod categoric, nu şi restului şi marii populaţii a oraşului Iaşi.

Astfel, documentele care se referă la aceste secole menţionează doar numele voievozilor Ştefan cel Mare şi Vasile Lupu, care au avut medici personali, primul din dorinţa de a-şi îngriji rana de la picior, de la care avea să i se tragă şi sfârşitul, iar cel de-al doilea, care a făcut eforturi financiare enorme pentru a avea la dispoziţie un medic evreu, adus din Orient şi pe medicul danez Scogard, pentru a se alinia, probabil, cutumei principilor apuseni; este mai mult ca sigur că în această epocă istorică restul populaţiei apela, în problemele de sănătate, fie la unii dintre călugării bătrâni ai mănăstirilor ieşene – care, ca şi în alte părţi ale Europei, se îndeletniceau în acele vremuri şi cu îngrijirea bolnavilor – fie la "babe doftoroaie" locale – care practicau o medicină populară rudimentară –, fie chiar la mulţimea de şarlatani cosmopoliţi autointitulaţi "doftori" –, care nu se putea să nu fi invadat în acele vremuri şi capitala Moldovei.

Se pare că în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea au început să se stabilească în Iaşi şi medici care practicau liber medicina; o dovadă în sprijinul acestei ipoteze [32] o constituie menţionarea, într-un document din anul 1662, a unui medic Moise, care a cumpărat o casă pe Uliţa Mare de la *"feciorul fostului vornic Caraiane"*, precum şi indicarea unei alte clădiri, locuite de un medic, într-un document din anul 1680 [32].

Deşi se poate afirma, în mod categoric, că la Iaşi nu a existat, în epoca luată în consideraţie, nici un fel de instituţie sanitară publică care putea fi numită cât de cât spital, totuşi este de presupus că au funcţionat *"bolniţe"* pe lângă mănăstiri, această presupunere avându-şi temeiul, pe de o parte, în semnalarea existenţei unei asemenea bolniţe la Mănăstirea Golia şi, pe de altă parte, în faptul că era un obicei al acelor vremuri ca mănăstirile să aibă astfel de bolniţe; deşi destinaţia principală a bolniţelor era aceea de a tămădui, cu ajutorul rugăciunilor, pe bolnavii psihici, ele acordau şi unele ajutoare medicale călugărilor mănăstirilor respective şi nu este de crezut ca asemenea ajutoare să nu fi fost acordate şi populaţiei de rând a oraşului Iaşi, în vremuri de restrişte, cum au fost cele din timpul războaielor purtate de voievozii Moldovei, sau cele din timpul epidemiilor de ciumă din anii 1603-1604 şi anii 1685-1686.

Trecând la examinarea stării serviciilor de salubritate publică ale oraşului Iaşi, la începutul secolului al XVIII-lea, se vor face mai întâi câteva referiri la problema alimentării cu apă a acestui oraş, problemă care devenise deosebit de acută în secolul al XVII-lea, datorită faptului că fântânile şi

izvoarele locale – multe dintre acestea din urmă, sărate – nu mai puteau satisface nici cerinţele de apă potabilă ale populaţiei târgului – care, aşa cum s-a arătat cu alt prilej, crescuse în mod simţitor către mijlocul secolului amintit – şi chiar pe cele de apă nepotabilă, utilizată îndeosebi la stingerea incendiilor, tot mai frecvente în acest secol, ca urmare a proliferării construcţiilor din lemn; deşi documentele vechi care se referă la acele timpuri nu pomenesc de existenţa vreunui serviciu organizat de asigurare a alimentării cu apă a populaţiei ieşene la începutul secolului al XVIII-lea, este mai mult ca sigur că un asemenea serviciu a existat totuşi sub forma breslei *"aparilor"* sau a *"sacagiilor"*, care aveau şi obligaţia de a participa la stringerea incendiilor şi care, după cât se pare, aveau chiar şi o uniformă specifică, confirmarea acestei din urmă presupuneri constituind-o un document datând din jurul anului 1700, în care se afirmă că vistiernicul Iordache Ruset s-ar fi salvat de oamenii voievodului Constantin Duca îmbrăcând un "suman apăresc" [32].

Un serviciu de salubritate publică, care nu numai că a existat în mod cert în secolul al XVII-lea, dar chiar s-a extins mult în cea de-a doua jumătate a acestui secol, a fost cel al feredeelor publice, care se adaugau feredeelor mai vechi, de folosinţă familială, de la curtea domnescă şi din curţile marilor boieri; cel mai vechi dintre aceste feredee familiale a fost feredeul domnesc, construit de voievodul Alexandru Lăpuşneanu chiar în anul primei mutări a capitalei Moldovei la Iaşi, fapt confirmat de un document din acest an în care este formulată cererea voievodului, adresată dregătorilor din oraşul Bistriţa, de a i se trimite la Iaşi meşterii pricepuţi în executarea feredeelor.

Următoarele documente dovedesc existenţa la Iaşi a feredeelor publice în secolul al XVII-lea şi extinderea lor spre sfârşitul acestui secol şi la începutul secolului următor:

- *Actul de danie din anul 1639*, prin care voivodul Vasile Lupu dăruieşte *Feredeul cel mare* din Iaşi, situat pe *Uliţa Feredeelor*, mănăstirii Trei Ierarhi;
- un *act din anul 1667*, prin care voivodul Iliaş Alexandru reconfirmă dania de mai sus;
- un *hrisov din anul 1668*, prin care voievodul Iliaş Alexandru scutea de dări pe unii dintre "butucarii" (băieşii) şi "bărbierii" feredeului mănăstirii Trei Ierarhi;
- seria de *hotărâri ale Divanului*, în procesele iscate între anii 1668 şi 1676 între mănăstiile Trei Ierarhi şi Golia, pentru stăpânirea *"Feredeului cel mare de lângă Bahlui"*, procese câştigate în cele din urmă de către

Mănăstirea Trei Ierarhi, cu obligaţia însă de a se îngriji *"de şcoală, de feredeu şi de clopotniţa cea mare"*.

- *hrisovul emis în anul 1703* de voievodul Constantin Duca, prin care hotăra ca "butucarii" şi "teleacii" (maseurii) feredeelor să fie scutiţi de dări, cu condiţia ca ei să fie *"oameni străini, nesupuşi la bir"*.

În legătură cu aceaste feredee, mai trebuie menţionat faptul că, deşi ele aveau caracterul de servicii publice, în realitate, fie datorită preţurilor mari adoptate în practicarea serviciilor, fie ca urmare a unor restricţii discriminatorii sociale, doar boiernaşii şi negustorii aveau acces la ele. În fine, tot în legătură cu serviciile de salubritate publică, mai trebuie menţionat faptul că, întrucât nici un document vechi care se referă la acele timpuri nu vorbeşte de existenţa până la începutul secolului al XVIII-lea a unui serviciu de colectări şi îndepărtare din oraş a gunoaielor menajere, permite să se tragă concluzia că în acele vremuri – ca şi astăzi, de altfel, în unele locuri – aceste gunoaie erau depozitate pe maidane sau chiar aruncate pe uliţe, unde putrezeau, constituind o permanentă sursă de poluare a atmosferei şi chiar de infectare a populaţiei; întrucât gunoaiele aruncate pe uliţe contribuiau într-o foarte mare măsură la degradarea acestora, este posibil ca ideea pavării uliţelor cu panouri de lemn – podirea uliţelor – să fi avut în vedere şi o eventuală împiedicare a depozitării gunoaielor pe uliţele oraşului.

FORMELE SPIRITUALE ALE VIEŢII CULTURALE A ORAŞULUI IAŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În continuare vor fi examinate evoluţiile, în primele patru secole de existenţă a statului autonom moldovean, ale principalelor activităţi spirituale ce caracterizează progresul cultural al unei comunităţi într-o epocă istorică dată: activitatea religioasă, activitatea tipografică şi bibliofilă şi activitatea ştiinţifică şi artistică.

Activitatea religioasă. De la stingerea, în anul 1401, a conflictului religios iscat între Patriarhia din Constantinopole şi Biserica Ortodoxă a Moldovei, ca urmare a refuzului sistematic, timp de 11 ani, a primei instituţii de a recunoaşte alegerea egumenului Iosif ca mitropolit al Moldovei – conflict încheiat în cele din urmă prin validarea, de către patriarhia amintită, a acestei alegeri – şi până la mutarea capitalei ţării la Iaşi, activitatea Bisericii ortodoxe moldovene – biserica oficială de stat – s-a rezumat, în mare, la dirijarea şi controlarea din centrul rezidenţial Suceava a

instituţiilor religioase subordonate acestui centru, fără să se fi înregistrat evenimente deosebite, care ar fi putut atrage atenţia cronicarilor din acele timpuri; mutarea la Iaşi a capitalei Moldovei, însoţită, cum era şi firesc, de ridicarea acestui oraş şi la rangul de reşedinţă mitropolitană a ţării, a impulsionat puternic şi activitatea religioasă desfăşurată în acest centru urban, cu precizarea însă că, din păcate, nu întotdeauna această intensificare a activităţii religioase a fost dirijată în cele mai bune direcţii.

Astfel, reşedinţa metropolitană din Iaşi se poate mândri cu faptul de a fi devenit, spre sfârşitul secolului al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, un puternic bastion de apărare a ortodoxismului, afirmaţia avându-şi confirmarea în organizarea la Iaşi, în acele timpuri, a următoarelor manifestări religioase, la care au participat şi reprezentanţi ai comunităţilor ortodoxe din alte ţări:

- vizita la Iaşi, din anul 1591, a unei mari delegaţii de membri ai clerului ortodox grec, efectuată în scopul elaborării unei strategii comune de apărare a bisericii ortodoxe în faţa ofensivei de dobândire de noi prozeliţi în ţările europene răsăritene, declanşată de Biserica romano-catolică, precum şi pentru încheierea unei convenţii de sprijinire materială a bisericilor şi mănăstirilor ortodoxe rămase sub stăpânire turcească;
- convocarea la Iaşi, în anul 1594, a unui sinod bisericesc ortodox, prezidat de exarhul Patriarhiei din Constantinopole, Nechifor Dascălul, la care au participat, în afară de mitropoliţii şi episcopii Moldovei şi Ţării Româneşti, şi un grup de episcopi ruteni, precum şi episcopul ortodox de Lvov; motivul convocării sinodului a fost din nou acela de a căuta soluţii comune de stăvilire a înaintării spre răsărit a catolicismului, care se şi instalase deja în unele zone rutene ale Poloniei şi îşi înfiinţase şi o misiune iezuită la Iaşi;
- convocarea la Iaşi, în anul 1600, la sugestiile voievodului Mihai Viteazul, a unui sinod bisericesc ortodox, în scopul desemnării noului mitropolit al Moldovei şi a noilor episcopi de Roman şi Rădăuţi, în locul celor care au trădat poporul Moldovei, aliindu-se cu duşmanii lui de atunci, polonezii, care îl însoţeau pe Ieremia Movilă; la acest sinod a participat patriarhul Nectarie al Ohridei, mitropoliţii de Târnova, de Chesareia şi de Vodena, precum şi episcopii de Muncaci şi Havra;
- convocarea, tot la Iaşi, în anul 1642, a unui sinod bisericesc ortodox, la care a participat şi o delegaţie a Patriarhiei din Constantinopol; principalul scop al acestui sinod a fost condamnarea lucrării cu vederi calvine *Mărturisire de credinţă*, atribuită patriarhului Cyril Lucaris – în

locul căreia a fost adoptată *Mărturisirea ortodoxă de credinţă*, propusă de mitropolitul Kievului, Petru Movilă –, dar au mai fost discutate şi de astădată unele probleme legate de ofensivele propagandelor religioase calvine şi romano-catolice.

O altă direcţie în care activitatea desfăşurată de reşedinţa metropolitană a Moldovei a înregistrat succese deosebite a fost cea de dotare a oraşului Iaşi cu tipografii, dotare de care sunt legate două nume de luminoase figuri de mitropoliţi ieşeni – Varlaam şi Dosoftei – şi care avea să transforme acest oraş într-un puternic centru de răspândire a literaturii religioase ortodoxe în limba română.

Prima tipografie a oraşului Iaşi, instalată în anul 1640 la mănăstirea Trei Ierarhi, a reprezentat rodul străduinţelor comune ale mitropolitului Varlaam şi ale domnitorului Vasile Lupu, precum şi al sprijinului direct acordat de mitropolitul Petru Movilă al Kievului, ultimul fiind cel care a trimis la Iaşi nu numai instalaţia tipografică *"cu toate meşteşugurile care trebuiesc"* [32], ci şi o echipă de meşteri pricepuţi în executarea tipăriturilor şi a gravurilor, condusă de tipograful Vasile Stavniţki; sprijinită material de către domnitor, prin dăruirea mănăstirii Trei Ierarhi, a satelor Tămăşeni, Răchiţeni şi Iugani din valea Siretului – fapt care a permis şi completarea stocurilor de litere cu altele noi aduse de la Lvov –, această tipografie a avut o contribuţie cu totul remarcabilă – care va fi analizată cu un alt prilej – la realizarea la Iaşi a tipăriturilor în limba română, apărute până în anul 1673, dată de la care nu se mai menţionează în documente existenţa ei.

Cea de-a doua tipografie a oraşului Iaşi a fost instalată în anul 1678 şi, după câte se pare, tot la mănăstirea Trei Ierarhi, în urma străduinţelor depuse de mitropolitul Dosoftei; nu se cunosc date precise nici în legătură cu provenienţa instalaţiei şi nici referitoare la meşterii care executau tipăriturile – despre care se ştie numai că erau români, conduşi de un călugăr, Mitrofan, care avea să ajungă ulterior episcop de Huşi –, singurul lucru cert fiind doar acela că, datorită tehnicii rudimentare a instalaţiei, reflectată într-o calitate scăzută a tipăriturilor realizate, mitropolitul Dosoftei s-a arătat foarte nemulţumit de această tipografie şi a început imediat demersurile pentru a o înlocui.

Demersurile întreprinse de mitropolitul Dosoftei pe lângă Patriarhul Ioachim al Moscovei, puternic sprijinite şi de spătarul Nicolae Milescu, aflat în acele vremuri în slujba ţarului rus, nu au rămas fără rezultat: în anul 1680, reprezentantul personal al voievodului Gheorghe Duca la curtea ţarului, Ionaşcu Bilevici, îi aduce o tipografie completată cu toate accesoriile – cea de-a treia tipografie a oraşului Iaşi –, care a fost instalată la biserica Sf.

Nicolae Domnesc; această tipografie, a cărei activitate avea să se întrerupă între anii 1687 şi 1697 şi ale cărei tipărituri vor fi menţionate ulterior, a continuat să desăvârşească opera începută de mitropolitul Varlaam, al cărei principal ţel a fost atât de frumos precizat în prefaţa uneia dintre lucrările tipărite de mitropolitul Dosoftei: acela de a pune la îndemâna românilor lucrări care *"se îndreaptă dimpreună către toată semenţia românească"* [32].

Patriarhul Ierusalimului, Dosithei Notara, aflat la Iaşi în momentul instalării tipografiei de la biserica Sf. Neculae Domnesc, poate din invidie – cum afirma chiar mitropolitul Dosoftei –, dar poate şi din dorinţa de a avea la dispoziţie o tipografie în care să controleze tipăriturile, l-a sprijinit material pe ieromonahul Mitrofan – acelaşi despre care s-a mai vorbit şi care avea să devină mai târziu episcop de Huşi – să-şi procure o tipografie, pe care a instalat-o, în anul 1680, la mănăstirea Cetăţuia, apărând astfel ce-a de-a patra tipografie înregistrată în oraşul Iaşi până la începutul secolului al XVIII-lea; este important de semnalat faptul că, în această ultimă tipografie, au început să fie tipărite şi opere laice – printre ele aflându-se şi o lucrare din tinereţe a domnitorului Dimitrie Cantemir, despre care se va mai vorbi –, precum şi lucrări religioase destinate unor popoare de religie ortodoxă din răsărit, fapt care a făcut să crească şi mai mult prestigiul oraşului Iaşi în lumea ortodoxă din Orient.

Evidenţiind acţiunile întreprinse în secolul al XVII-lea de Mitropolia Moldovei pentru înzestrarea cu tipografii a oraşului Iaşi, trebuie subliniat şi sprijinul de care s-a bucurat Mitropolia în realizarea acestor acţiuni, primit din partea celor mai prestigioase instituţii bisericeşti ale lumii ortodoxe; în acest sens se menţionează:

- sprijinul primit din partea Mitropoliei de Kiev, prin Mitropolitul Petru Movilă, la instalarea primei tipografii a oraşului Iaşi;
- legăturile de colaborare dintre Mitropolia de Iaşi şi Patriarhia Ierusalimului, demonstrate de repetatele vizite în capitala Moldovei ale patriarhului Nectarie, găzduit la mănăstirile Galata şi Sf. Sava şi care şi-a cumpărat chiar o casă în centrul oraşului;
- sprijinul acordat de Patriarhul Ioachim al Moscovei la instalarea celei de-a treia tipografii a oraşului Iaşi, iar în anul 1683, chiar la aprovizionarea cu hârtie a acestei tipografii;
- sprijinul acordat de patriarhul Dosithei Notara al Ierusalimului la instalarea tipografiei de la Cetăţuia.

Din păcate, aşa cum s-a mai spus, acestor direcţii importante şi cu rezultate strălucite ale activităţii desfăşurate în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea de forul religios suprem al Moldovei, care i-au creat bisericii

oficiale a acestei ţări un binemeritat prestigiu, li s-au adăugat şi alte direcţii de acţionare, mai puţin "ortodoxe", ale căror rezultate, urmărite uneori cu prea multă perseverenţă, nu au putut decât să umbrească acest prestigiu.

O asemenea direcţie, pe care biserica ortodoxă nu ar fi trebuit să o găsească vreodată, a fost aceea a antrenării clerului în disputele politice dintre clasele sociale, îndepărtându-l, de cele mai multe ori, de la calea cea dreaptă; acest cler nu trebuia să uite niciodată că *nu are voie* să facă altă politică decât aceea a marii mase a poporului de rând, singura care crede sincer în biserică, care o respectă şi o apără, uneori chiar cu sacrificiul vieţii şi, în fond, şi cea care contribuie în cea mai mare măsură la asigurarea hranei de toate zilele a slujitorilor ei!

Anul de început al secolului al XVII-lea oferă cel mai grăitor exemplu de trădare, de către clerul superior al Mitropoliei ieşene, a poporului păstorit de el: în timp ce acest popor se afla alături de primul făuritor al Unirii tuturor românilor, Mihai Viteazul, clerul din conducerea Mitropoliei ieşene s-a alăturat celor câteva zeci de mari boieri cu minţile ruginite de traiul bun pe care îl duceau şi cu sufletele secătuite de orice sentimente naţionale şi chiar umane, ca urmare a privilegiilor de care se bucurau, trecând cu toţii în tabăra unui duşman de cel puţin două secole al poporului moldovean, adus în ţară pentru a face ordine *"prin foc şi sabie"*, de acel vânzător de ţară şi neam care a murdărit numele Movileştilor: Ieremia Movilă; mai trist este însă faptul că, după cât se pare, nici un fel de remuşcări nu au tulburat conştiinţele acestor clerici care şi-au trădat poporul "păstorit" de ei, căci altfel nu se explică faptul că, după revenirea la conducerea bisericii Moldovei, nu s-a găsit niciunul printre ei care să aibă curajul să dezmintă minciunile defăimătoare ale lui Ieremia Movilă – referitoare la poruncirea unor atacuri ale oştilor voievodului Mihai asupra *"Sfintelor mănăstiri"* –, când toată lumea ştia că, în realitate, acest mare voievod al tuturor românilor nu numai că a recunoscut toate daniile vechi, făcute mănăstirilor moldovene, dar le-a făcut chiar el noi danii [32].

Menţionându-se că asemenea exemple de subordonare a rolului social şi naţional al bisericii intereselor meschine ale unor grupări politice vor mai fi semnalate pe parcursul acestei expuneri, se va mai face doar precizarea că o analiză mai amplă a acestei duble teme de discuţii – ofensiva bisericii, declanşată în scopul de a se transforma şi într-o forţă politică şi imixtiunea agresivă a factorului politic în dirijarea activităţii religioase – va fi prezentată într-un alt capitol al prezentei lucrări.

O altă direcţie, poate chiar mai alăturea de calea dreaptă, în care au alunecat unii dintre conducătorii din secolul al XVII-lea ai bisericii oficiale

a Moldovei, reprezentaţi îndeosebi de stareţi ai mănăstirilor din Iaşi, a fost determinată de creşterea progresivă a poftei de acaparare de bunuri materiale – moşii, păduri, iazuri, mori, prisăci, etc. – manifestată la mai marii mănăstirilor, poftă care, nefiind întotdeauna sprijinită şi de drepturi legitime, a declanşat foarte multe procese, fie între mănăstiri şi colective mai mici sau mai mari de târgoveţi, fie chiar între mănăstiri; printre procesele declanşate în secolul al XVII-lea pot fi menţionate:

- procesul declanşat pentru stăpânirea terenului numit *Siliştea Prisăcilor*, situat în zona Şorogari, proces care a durat aproape un sfert de secol şi în care au fost implicate mănăstirile Cetatea din Dancu, Sf. Ioan Zlataust şi Aroneanu, iar ulterior şi o unitate de călăraşi din serviciul curţii domneşti şi care s-a încheiat abia în anul 1713, prin acordarea câştigului de cauză mănăstirii Sf. Ioan Zlataust.
- *"procesele morilor"*, care au avut loc în secolul al XVII-lea, între:
  - Mănăstirea Hlincea şi mănăstirea Bârnova, pentru morile de pe Nicolina;
  - Mănăstirea Frumoasa (Balica) şi mănăstirea Galata pentru morile situate la confluenţa Bahluiului cu Jijia;
  - Mănăstirile Golia şi Agapia, pentru *Morile Iaşului.*

Dacă procesele, intentate de reprezentanţi ai bisericii unor persoane particulare sau unor colective de indivizi, provoacă, în general, o oarecare aversiune a credincioşilor faţă de aceşti reprezentanţi, în schimb, procesele declanşate chiar între instituţiile bisericeşti îi dezgustă chiar pe enoriaşi.

Este jalnic şi dezolant spectacolul în care repezentanţii lui Dumnezeu apelează la biata şi păcătoasa judecată omenească pentru a li se confirma, sau infirma, o dreptate pe care fiecare o vede cu alţi ochi!

Din fericire, se poate afirma că primele trăsături şi nu ultimele două sunt acelea care au caraterizat în mod predominant activitatea religioasă desfăşurată de Mitropolia Moldovei în secolele al XVI-lea şI al XVII-lea.

Activitatea editorială şi bibliofilă. Luând în discuţie mai întâi activitatea editorială desfăşurată în oraşul Iaşi până la începutul secolului al XVIII-lea, trebuie făcută în primul rând precizarea că această activitate a început odată cu înfiinţarea primei tipografii de la mănăstirea Trei Ierarhi şi s-a încheiat cu tipăriturile executate spre sfârşitul secolului al XVII-lea la tipografia de la mănăstirea Cetăţuia; această activitate tipografică ar putea fi caracterizată prin următoarele trăsături generale:

- ponderea mare acordată tipăriturilor religioase, în comparaţie cu cea acceptată pentru tipăriturile laice, ultimele referindu-se, în acele

timpuri, fie la lucrări cu caracter istoriografic, fie la lucrări cu caracter juridic;
- prioritatea acordată tipăriturilor în limba română, fără însă a se exclude total şi tipăriturile în limbi străine, de regulă latină şi neo-greacă;
- caracterul pragmatic al majorităţii covârşitoare a lucrărilor tipărite la Iaşi în secolul al XVII-lea, ele urmărind fie unformizarea practicii religioase ortodoxe în Moldova, fie crearea unui sistem unitar de apărare a ortodoxismului în faţa propagandei agresive, atât a catolicismului cât şi a reformismului, în plin proces de extindere în acele vremuri.

În continuare, vor fi prezentate lucrările tipărite în tipografiile ieşene în secolul al XVII-lea:

a) în tipografia de la mănăstirea Trei Ierarhi, instalată în timpul voievodului Vasile Lupu, au fost tipărite următoarele lucrări [32];
   - *Catehismul*, în limba slavonă, tipărit în anul 1642;
   - *Confesiunea de credinţă*, atribuită patriarhului Cyril Lucaris, lucrare tipărită tot în anul 1642 şi care, datorită devierilor ei spre calvinism, a determinat convocarea la Iaşi a sinodului bisericesc ortodox din acelaşi an;
   - *Cazania* sau *Cartea românescă de învăţătură duminicelor de peste an şi la praznicile împărăteşti*, tipărită în anul 1643 şi reprezentând nu o simplă traducere, ci o adevărată prelucrare cu elemente originale, realizată de mitropolitul Varlaam;
   - *Şeapte taine a bisericii*, lucrare tipărită în anul 1644, reprezentând o traducere făcută de mitropolitul Varlaam în colaborare cu Eustraţie Logofătu;
   - *Carte românească de învăţătură de la pravile împărăteşti şi de la alte giudeţe*, lucrare preluată de un colectiv de "dascăli şi filosofi" după "cărţi eleneşti şi latineşti", tipărită în anul 1646 şi conţinând legiuiri religioase de sorginte bizantină;
   - *Paraclisul Maicii Domnului*, lucrare în versuri originale, tipărită de mitropolitul Varlaam spre sfârşitul apostolatului său;
   - *Mărturisirea Ortodoxă*, lucrare elaborată de mitropolitul Kievului, Petru Movilă, tipărită în anul 1662 şi însoţită şi de o traducere în limba latină.

b) În cea de-a doua tipografie a oraşului Iaşi, instalată de mitropolitul Dosoftei în anul 1979, a fost tipărită, datorită performanţelor tehnice scăzute ale ei, doar o singură lucrare mai importantă, şi anume:

- *Dumnezeiasca liturghie*, reprezentând o excepţională traducere în limba română, făcută de mitropolitul Dosoftei după un exemplar grecesc, prezentată însă, datorită nivelului scăzut al tehnicii tipografice, într-o formă care a dăunat mult lucrării.

c) În cea de-a treia tipografie a oraşului Iaşi, înfiinţată în secolul al XVII-lea, au fost tipărite următoarele lucrări mai importante:

- *Psaltire de înţeles*, tipărită în anul 1680 - traducere a mitropolitului Dosoftei;l
- *Molitfelnic de înţeles*, tipărit în anul 1681 - traducere făcută de mitropolitul Dosoftei;
- *Moliftelnicul cel mic*, tipărit în anul 1683 - traducere efectuată de mitropolitul Dosoftei;
- *Dumnezeiasca Liturghie* – într-o nouă ediţie – precum şi lucrările *Parimiile peste an* şi un *"Octoih"*, tipărite în anul 1683 şi reprezentând traduceri efectuate de mitropolitul Dosoftei;
- *Proloagele* sau *Vieţile şi petrecerea sfinţilor*, traducere şi prelucrare făcută de mitropolitul Dosoftei, tipărită în 4 volume între anii 1682 şi 1686;
- *Tălmăcirea Evangheliei*, tipărită în anul 1697, reprezentând o traducere în limba română a lucrării eleneşti cu acelaşi titlu, efectuată de învăţatul Ieremia Cacavella.

d) În cea de-a patra tipografie din secolul al XVII-lea a oraşului Iaşi – tipografia de la Cetăţuia – a fost tipărită doar o singură lucrare mai importantă în limba română, aceasta fiind reprezentată – cu o dublură în limba greacă – de opera de tinereţe a voievodului moldovean Dimitrie Cantemir, intitulată:

- *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea* şi tipărită în anul 1689;

în schimb, marea majoritate a tipăriturilor executate în această din urmă tipografie au fost tipărite în limba greacă, fiind destinate popoarelor ortodoxe din orient, între ele putând fi menţionate lucrările:

- *Respingerea primatului papal*, lucrare elaborată de patriarhul Nectarie al Ierusalimului şi tipărită în anul 1682;
- *Împotriva ereziilor*, lucrare elaborată de Simeon de Tesalonic şi tipărită în anul 1683;
- *Slujba sfinţilor martiri Sergei şi Vachu*, tipărită în anul 1685;
- *Discurs împotriva hotărârii sinodului de la Florenţa*, tipărit în anul 1694;
- *Tomul iubirii*, tipărit în anul 1698.

Trebuie făcută totuși mențiunea că aceste lucrări, tipărite în limba greacă la Iași, au contribuit într-o foarte mare măsură la creșterea prestigiului acestei așezări urbane în întreaga lume ortodoxă.

Trecând la examinarea activității cu aspecte de bibliofilie trebuie precizat mai întâi faptul că preocupările pentru crearea de *"centre locale de informație"* au fost semnalate la Iași chiar înainte ca această așezare urbană să fi devenit capitala Moldovei, consecințele acestor preocupări reflectându-se în apariția următoarelor două prime categorii de *"puncte zonale de bibliotecă"*:

- punctele de bibliotecă aparținând cancelariei reședinței domnești de la Iași, în care ponderea operelor colecționate o dețineau lucrările cu caracter juridic conținând norme de conduită de sorginte bizantină, atât cu caracter religios, cât și laic; printre lucrările existente în această bibliotecă, chiar în timpul voievodului Ștefan cel Mare, care a poposit numai vremelnic în acest oraș, se menționează o copie a celebrei *Sintagme a lui Matei Vlastaris*, care conținea norme de drept canonic, dar și norme juridice laice, precum și o serie de precepte morale;
- punctele de bibliotecă ale mănăstirilor și bisericilor orașului Iași, conținând îndeosebi cărțile de folosință curentă în practica religioasă, din topul cărora nu putea să lipsească, la vremea aceea, prima carte tipărită în limba română, *Catehismul românesc*, datând din anul 1544; existența la Iași a unor asemenea biblioteci clericale în secolul al XVI-lea este confirmată de o serie de danii în cărți, făcute unora dintre instituțiile religioase ale orașului în acel secol, între care se menționează:
    - dania făcută bisericii armene în anul 1451, sub forma unei evanghelii, scrise în anul 1351 (sau 1347) la Caffa și ornată de un vestit miniaturist al timpului, Garabet;
    - dania făcută bisericii Sf. Nicolae Domnesc în anul 1495, sub forma unei alte copii a *Sintagmei lui Matei Vlastaris*, realizată de grămăticul Dămian;
    - dania făcută în anul 1545 uneia dintre bisericile orașului Iași sub forma unui tetraevanghel copiat de către Gavril Melentrescul;

mutarea capitalei țării la Iași a avut ca urmare nu numai o îmbogățire apreciabilă a stocurilor de cărți aflate în dotarea bibliotecilor domnești și bisericești, ci și apariția a două noi tipuri de biblioteci: cele școlare și cele particulare, ale marilor boieri care își aveau reședințele în Iași.

Într-adevăr, odată cu transformarea orașului Iași în capitală a Țării Moldovei, s-au intensificat și preocupările pentru crearea de școli care să furnizeze *"oamenii cu carte"*, necesari administrării țării, preocupări care s-

au finalizat în timpul domniei voievodului Vasile Lupu prin înfiinţarea Şcolii Domneşti – despre care se va vorbi în subcapitolul următor –, precum şi prin sprijinirea Şcolii Catolice, deschisă de misiunea iezuită aflată la Iaşi; în regulamentele de funcţionare ale acestor şcoli au fost prevăzute înfiinţarea şi dezvoltarea de biblioteci destinate şcolarilor găzduiţi de ele.

Grija deosebită arătată bibliotecii Şcolii Domneşti de către voievodul Vasile Lupu este evidenţiată de donaţia făcută de el acestei biblioteci, sub forma operei complete a Sf. Ioan Hrisostomul, tipărită în 8 volume în anul 1613, în centrul universitar Eton din Anglia; în ceea ce priveşte biblioteca Şcolii Catolice, informaţiile asupra ei sunt mult mai bogate: în anul 1678 această bibliotecă număra 42 de volume, între ele aflându-se şi câteva lucrări laice, ca *Zodiacul* lui P. Drexel, *Vieţile paralele*, aparţinând lui Plutarh, şi *Opere*, scrise de Seneca; începând tot din acest an, biblioteca a primit periodic fonduri pentru procurarea de noi cărţi, fapt care a permis sporirea fondului de cărţi, atât în lucrări religioase – printre acestea numărându-se şi *Vieţile Sfinţilor* –, cât şi în lucrări de valoare cu caracter laic – cum au fost *Epistolele* lui Cicero, *Retoricele* lui Massenus şi Soarius, *Istoria naturală* a lui Plinius ş.a.

O altă confirmare a existenţei, la începutul secolului al XVIII-lea, a bibliotecilor şcolare la Iaşi a oferit-o un act din anul 1714, în care se afirmă că la începutul acestui an s-a făcut aşezarea cărţilor la biblioteca Şcolii domneşti de la Sf. Sava, de către dascălul Marcu Porphyropulos şi ajutorul său, Nicolae de Porta; menţiunea făcută în act, că această operaţie a durat două săptămâni, dovedeşte că numărul cărţilor aflate în dotarea acestei biblioteci era foarte mare §39ţ.

O trăsătură specifică veacului al XVII-lea a istoriei dezvoltării culturii în oraşul Iaşi a constituit-o proliferarea bibliotecilor personale în casele celor înstăriţi – mari boieri, dar şi negustori bogaţi –, biblioteci care, până la jumătatea secolului amintit, constituiau doar excepţii cu totul rare; una dintre aceste rare excepţii a fost semnalată la Mărgineni, în casa postelnicului Constantin Cantacuzino, bibliotecă înfiinţată aici şi cuprinzând, după afirmaţiile unui document al timpului, *"o mulţime de cărţi elineşti, latineşti, franţuzeşti, turceşti"* §39ţ.

După mutarea capitalei ţării la Iaşi, tot mai mulţi dintre marii boieri şi bogaţii negustori care îşi aveau reşedinţele în oraşul Iaşi au căpătat, fie ca urmare a călătoriilor efectuate peste hotare, fie chiar numai datorită frecventelor contacte pe care le aveau cu străinii culţi care vizitau acest oraş, gustul pentru lectură şi studii, fapt care le-a aprins şi dorinţele de a dispune de biblioteci personale; este semnificativă, pentru ilustrarea poftei de citit a

ieşenilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, remarca făcută de un misionar catolic italian, într-o scrisoare trimisă în ţara sa de baştină în anul 1671, referitoare la faptul că o carte italiană foarte preţuită la vremea aceea, intitulată *Libretto famoso de nepotismo*, pe care recunoştea că nu a avut posibilitatea să o citească, nu numai că i-a fost oferită de un călugăr ieşean, dar că în acest oraş, *"toţi boierii şi orăşenii o citeau"* [32].

Chiar dacă există o mare doză de exagerare în această remarcă, ea evidenţiază totuşi începutul de formare, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a unei pături culte a populaţiei oraşului Iaşi, constituită în cea mai mare parte din cler şi din reprezentanţi ai marii boierimi, dar în care îşi făceau loc, într-un mod tot mai hotărât, şi reprezentanţii înstăriţi ai clasei negustorilor.

Activitatea ştiinţifică, literară şi artistică. Abordându-se mai întâi problema creaţiilor literare culte înregistrate în oraşul Iaşi în secolul al XVII-lea – precizarea caracterului "cult" al acestor creaţii fiind justificată numai de dorinţa de a se aminti cititorilor că în lucrarea de faţă, se va urmări doar descrierea, "documentată", a evoluţiei culturale a oraşului Iaşi şi că această descriere nu are nici pe departe intenţia de a desconsidera bogata creaţie literar-artistică populară, care este şi mai veche decât cea cultă –, vor fi făcute mai întâi câteva observaţii cu caracter general în legătură cu această formă de activitate culturală.

În primul rând, se va menţiona faptul că, aşa cum era şi firesc pentru acele timpuri, ponderea mare în creaţia literară a secolului al XVII-lea a revenit literaturii religioase, predominante în cadrul ei fiind traducerile în limba română şi doar într-o mult mai mică măsură creaţiile originale.

În al doilea rând, se va remarca faptul că, deşi situată pe planul doi ca importanţă în ansamblul activităţii literare desfăşurată în Iaşi în secolul al XVII-lea, literatura laică creată în acest secol a acoperit toate direcţiile moderne de orientare a acestei activităţi; o confirmare a acestei afirmaţii este furnizată de repezentarea, în producţia literară a oraşului Iaşi din secolul amintit, a următoarelor ramuri principale de activitate literară, menţionate în ordinea corespunzătoare ponderilor creaţiilor respective: literatura istoriografică, literatura juridică, literatura poetică – în proză şi în versuri – şi literatura ştiinţifică.

Analizând, în continuare, creaţiile literare cu caracter religios realizate la Iaşi în secolul al XVII_lea – creaţii despre care s-a spus deja că reprezentau, în marea lor majoritate, traduceri din limbile slavonă şi greacă,

efectuate îndeosebi de mitropoliţii Varlaam şi Dosoftei –, se vor face mai întâi două observaţii cu caracter general în legătură cu ele:

- în primul rând, se va preciza faptul că traducerile în limba română au început cu lucrări având un caracter fundamental general şi nu cu lucrări destinate practicii religioase curente, aşa cum ar fi fost firesc să se întâmple; acest fapt este pus de unii istorici §39ţ în seama unei anumite inerţii şi chiar a unei oarecare rezistenţe, manifestate la început de clerul care oficia slujbele religioase;
- în al doilea rând, se va menţiona faptul că la tipărirea traducerilor lucrărilor de practică religioasă curentă, începută abia spre sfârşitul secolului al XVII-lea, s-au înregistrat, probabil datorită aceleiaşi lipse de suficientă receptivitate manifestată de clerul de rând, două etape distincte: în prima etapă, lucrările tipărite conţineau, alături de traducere, şi textul slavon respectiv, în timp ce în cea de-a doua etapă lucrările tipărite conţineau numai traducerea în limba română.

Pentru a se putea înţelege mai bine activitatea literară cu caracter religios, desfăşurată de metropolitul Varlaam, precizarea câtorva date bibliografice va fi binevenită.

Fie că era de origine ţărănească – cum susţin unii dintre istorici §39ţ – fie că aparţinea unei ramuri mai îndepărtate a familiei boiereşti Moţoc – cum pretind alţii [32] –, cert este că cel care avea să devină, în anul 1632, mitropolitul Varlaam al Moldovei a cunoscut foarte bine, în tinereţe, poporul moldovean de rând – ţărănimea satelor – şi şi-a însuşit, ca nimeni altul în vremea sa, graiul acestui popor, pe care avea să-l pună la temelia construcţiei limbii române literare, începută odată cu tipărirea traducerilor sale; tot atât de certe sunt şi studiile sale, serioase şi de mare profunzime, efectuate în tinereţe în domeniul teologiei ortodoxe, dar şi în cel al legislaţiei religioase şi laice din acele vremuri, primele ridicându-l de la poziţia de egumen al mânăstirii Secu şi de duhovnic al voievodului Miron Barnovschi, la rangul de mitropolit al Moldovei (1632) şi chiar la cel de candidat la scaunul Patriarhiei Ecumenice a Constantinopolului (1639), iar ultimele justificându-i calitatea de conducător al unor solii trimise de voievodul Vasile Lupu la Moscova (1643) şi în Ţara Românească, (1645), pentru încheierea păcii cu voievodul Matei Basarab.

Trecând la examinarea operei mitropolitului Varlaam, se va preciza mai întâi că, în afara celor trei traduceri menţionate deja cu prilejul prezentării primei tipografii a oraşului Iaşi – este vorba de lucrările: *Cazania* sau *Cartea românească de învăţătură* (1643), *Şeapte taine a bisericii* (1644) şi *Paraclisul*

Maicii Domnului (1653) –, tot mitropolitului Varlaam îi aparţin şi următoarele lucrări:

- *Leastvita lui Ioan Scărarul*, traducere din lumba slavonă, efectuată, se pare, în primii ani de păstorire a Mitropoliei Moldovei şi rămasă sub formă de manuscris;
- *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*, lucrare în totalitate originală, tipărită în anul 1645 la Mănăstirea Dealul.

Importanţa naţională a operei literare a mitropolitului Varlaam este evidenţiată de următoarele caracteristici ale ei:

- a declanşat ofensiva limbii române pentru cucerirea locului ce i se cuvenea de drept în istoria dezvoltării culturale a Moldovei;
- a clădit, pe scheletul graiului popular moldovenesc, structura limbii literare care s-a dezvoltat în secolele următoare în Moldova, la baza acestei realizări aflându-se *Cazania* sau *Cartea românească de învăţătură*;
- a favorizat accesul la cultură, prin cartea scrisă, al unor mase mai largi ale populaţiei, nu numai din Moldova, dar chiar şi din celelate provincii româneşti;
- a marcat începutul unei ere de creaţie literară originală românească, prin cel puţin două dintre lucrările sale cu caracter religios: *Răspuns împotriva catehismului calvinesc* – lucrare în totalitate originală – şi *Paraclisul Maicii Domnului* – lucrare care conţine numeroase povestiri şi versuri originale; trebuie subliniat însă faptul că şi *Cazania* nu este doar o simplă traducere sau o compilaţie, ci conţine numeroase prelucrări personale ale traducătorului, multe dintre ele în versuri originale, fapt care a determinat pe unii istorici literari să-l considere pe mitropolitul Varlaam drept primul versificator în limba română.

Opera începută de mitropolitul Varlaam, de "românizare" a literaturii religioase în circulaţie în Moldova în secolul al XVII-lea, a fost continuată de un alt mare exarh al Moldovei, mitropolitului Dosoftei.

Fiu al unui negustor aromân cu numele de Barila, acest urmaş al mitropolitului Varlaam la cârma bisericii ortodoxe moldovene a făcut, la rândul său, studii teologice foarte serioase, a căror recunoaştere la vremea aceea este confirmată de rapida sa ascesiune în cariera ecleziastică; din simplu monah la mânăstirea Probota a ajuns episcop de Huşi, apoi episcop de Roman, pentru a se înscăuna, în anul 1671, mitropolit al Moldovei; din nefericire pentru Moldova, mitropolitul Dosoftei nu şi-a putut păstra acest scaun arhieresc decât până în anul 1686, când, în urma unei invazii a polonezilor, a fost luat ostatic de către aceştia şi închis într-o cetate de lângă Lvov, unde a şi murit.

Cu toate că a păstorit în Iaşi numai 15 ani, opera literară religioasă creată în acest interval de timp de mitropolitul Dosoftei s-a dovedit a fi impresionantă, atât sub aspectul cantitativ, cât şi sub cel al calităţii traducerilor şi al contribuţiilor originale pe care le conţineau: debutând cu lucrarea *Psaltirea în versuri*, tipărită la Kiev în anul 1673 şi continuând cu seria de traduceri a lucrărilor de rutină în practica religioasă curentă, menţionate deja cu prilejul prezentării tipografiei de la biserica Sf. Nicolae domnesc – este vorba de tipăriturile: *Dumnezeiasca Liturghie*, (1679 şi 1683), *Psaltire de înţeles* (1680), *Molitfelnic de înţeles* (1681), *Molitfelnicul cel mic* (1683), *Octoihul* (1683) şi *Paremiile preste an* (1683) –, mitropolitul Dosoftei şi-a încheiat activitatea literară în Iaşi, cu tipărirea în 4 volume a lucrării *Proloage* sau *Vieţile şi petrecerea Sfinţilor*, tipărire începută în anul 1682 şi oprită în anul 1686.

Se mai semnalează faptul că mitropolitul Dosoftei a manifestat interes şi pentru lucrări cu caracter laic; în sprijinul acestei afirmaţii se menţionează o traducere a *Cronografului* lui Matei Cigale, precum şi unele lucrări cu caracter laic elaborate pentru ţarul rus, cu care se afla în legătură prin intermediul spătarului Nicolae Milescu.

Încheind prezentarea activităţii literare cu caracter religios desfăşurată de mitropolitul Dosoftei, se poate afirma că această activitate prezintă următoarele caracterisitici principale:

- a condus la finalizarea operei de "românizare" a literaturii bisericeşti, care circula, în acea vreme, atât în Moldova cât şi în celelalte provincii româneşti, operă începută de mitropolitul Varlaam;
- a extins, din domeniul istoriografiei în cel al activităţii religioase, procesul de conştientizare a maselor largi de români asupra originii latine comune a lor, precum şi asupra caracterului unitar al limbii vorbite de ei, intenţia de a realiza această extindere fiind formulată direct în prefaţa lucrării *Dumezeiasca Liturghie* – tipărită în anul 1679 şi retipărită în anul 1683 –, în care, aşa cum s-a arătat şi cu un alt prilej, se afirmă: *"Liturghia românească se îndreaptă către toată semenţia românească"*;
- a contribuit, cu un volum apreciabil de creaţii literare religioase originale de mare valoare stilistică, la îmbogăţirea patrimoniului cultural al Moldovei, în plin proces de formare pe atunci, printre contribuţiile deosebite putând fi menţionate: versificaţia desăvârşită, în totală concordanţă cu nivelul înalt al ideilor pe care le îmbracă, din lucrarea *Psaltirea în versuri* (1673) –, ceea ce i-a determinat pe unii istorici literari să-i atribuie mitropolitului Dosoftei titlul de *"prim poet român"*,

[32] – precum şi proza deosebit de frumoasă din lucrarea *Vieţile şi petrecerea Sfinţilor* –, lucrare despre care marele istoric român Nicolae Iorga afirma că reprezintă *"cea mai mare şi mai fericită dintre ostenelile mitropolitului"* [32].

Trecând la examinarea literaturii cu caracter istoriografic, scrisă de cronicarii ieşeni până la începutul secolului al XVIII-lea, se va menţiona mai întâi faptul că primele preocupări pentru elaborarea unui asemenea tip de literatură au fost semnalate la sfârşitul secolului al XVI-lea, în timpul celei de-a treia domnii a voievodului Petru Şchiopu (1982-1591); într-adevăr, într-un document din acele timpuri se menţionează că domnitorul amintit mai sus l-a însărcinat pe ginerele său, Zotu Tzigara, să supravegheze copierea, în limba slavonă, a *Cronografului lui Dosoftei al Monembaziei*, cu relatările evenimentelor istorice aduse la zi – este vorba de anul 1591, faţă de anul 1570, la care se opreşte cronica citată – de către Ierotei al Monembaziei.

O referire ulterioară la activitatea istoriografică desfăşurată în cancelaria domnească de la Iaşi a fost semnalată în prima jumătate a secolului al XVII-lea, sub forma menţionării unei cronici tradusă în limba română de către Eustratie Logofătu, slujbaş al cancelariei domneşti; faptul că traducerea s-a făcut din limba slavonă, precum şi faptul că relatarea evenimentelor istorice s-a oprit la cea de-a treia domnie a voievodului Petru Şchiopu, îndreptăţesc presupunerea că lucrarea tradusă de Eustratie Logofătu este chiar cronica copiată în timpul voievodului Petru Şchiopul.

Producţia istoriografică a secolului al XVII-lea a fost dominată, ca şi cea literară cu caracter religios, tot de doi corifei – doi cronicari de astă dată –, aceştia fiind Grigore Ureche şi Miron Costin.

Grigore Ureche a fost fiul marelui logofăt Nistor Ureche, a cărui înrudire cu familia de domnitori a Movileştilor i-a adus atât avantaje cât şi necazuri: pe de o parte, datorită acestei înrudiri a dobândit averi uriaşe, care l-au făcut să devină unul din cei mai mari latifundiari ai Moldovei din secolul al XVII-lea; pe de altă parte, din cauza aceleaşi înrudiri, la fiecare din desele scoateri din scaunul domnesc a Movileştilor, logofătul Ureche era nevoit să-i însoţească, împreună cu familia sa, pe foştii stăpâni în peregrinările lor prin Polonia.

În urma unui asemenea exod familial de durată mai mare în Polonia, fiul logofătului, Grigore Ureche, a putut frecventa unele şcoli poloneze – se bănuieşte că ar fi urmat şi cursurile Şcolii *Frăţiei ortodoxe* din Lvov [32] –, în urma absolvirii cărora a dobândit o foarte serioasă cultură umanistă.

Revenit în Moldova în timpul domniei voievodului Radu Mihnea (1616-1619), Grigore Ureche s-a stabilit, împreună cu familia, la Iaşi, la curţile din zona mănăstirii Barnovschi, pe care le stăpânea logofătul Ureche; el ocupă, pe rând, diverse dregătorii, obţinând, în timpul voievodului Vasile Lupu, rangul de mare spătar şi apoi, între anii 1642-1647, chiar rangul de mare vornic al Ţării de Jos.

În lucrarea sa fundamentală, intitulată *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Grigore Ureche, folosindu-se de bogate surse de informaţii interne – hrisoavele şI cronicile în limba slavonă din cancelaria domnească, între ele numărându-se, în mod sigur, şi *Cronograful* copiat în timpul voievodului Petru Şchiopul – şi externe – cronici poloneze scrise fie în limba latină, fie în limba polonă –, prezintă înşiruirea evenimentelor istorice petrecute în Moldova, de la "descălecatul" lui Dragoş Vodă şi până în anul 1591, al urcării pe tron a voievodului Aron Tiranul; din păcate, această lucrare nu a putut fi păstrată în original, ci doar sub formă de copii, în care "coautori" adăugaţi pe drum – între ei, Simion Dascălul, Misail Călugărul şi Axinte Uricarul – şi-au permis să facă "completări" care au denaturat caracterul original al lucrării şi au dăunat structurii ei unitare, fapt care a scandalizat pe urmaşul lui Grigore Ureche, Miron Costin.

Puternic influenţat, prin intermediul cronicarilor polonezi, de gândirea umanistă occidentală – îndeosebi de cea propagată de Universitatea din Padova, cu care lumea cultă poloneză întreţinea strânse legături –, *Letopiseţul* lui Grigore Ureche se deosebea de celelalte lucrări istoriografice ale timpului nu numai prin faptul că a fost scris în limba română – realizare care, în acele vremuri, a căpătat semnificaţia unei biruinţe naţionale incontestabile în lupta de descătuşare de sub influenţa lingvistică slavonă, ci şi datorită următoarelor caracteristici noi, pe care le-a căpătat istoriografia moldovenească:

- se exprimă pentru prima dată în scris ideea originii latine comune a populaţiilor majoritare ale provinciilor româneşti, idee formulată direct în letopiseţ sub forma: *"Românii, câţi se află locuitori la Ţara ungurească, la Ardeal şi la Maramureş, de la un loc cu moldovenii sunt şi toţi de la Râm se trag"*;
- se susţine, în baza caracterului unitar al limbii vorbite de populaţiile covârşitor majoritare ale provinciilor româneşti, ideea realizării unităţii politice a acestor populaţii;
- se menţionează, pentru prima dată în istoriografia română, şi implicaţiile maselor populare în desfăşurarea evenimentelor istorice relatate, chiar

dacă poporul de rând este încă privit prin optica clasei marii boierimi, căreia îi aparţinea cronicarul;
- sunt puse în circulaţie, pentru prima dată în literatura română, ideile de demnitate, libertate şi independenţă naţională, în numele cărora se cere declanşarea luptei de eliberare de sub dominaţia otomană, instalată în Moldova după cea dea doua domnie a voievodului Petru Rareş;

lucrarea *Letopiseţul Ţării Moldovei* se mai deosebeşte de lucrările istoriografice anterioare şi prin principialitatea cu care este privită sarcina cronicarului – acesta nu trebuie să fie, în concepţia lui Grigore Ureche, un *"scriitor de cuvinte deşarte, ci de dreptate"* şi nu trebuie să relateze *"basme şi poveşti"*, ci numai fapte reale [32] –, precum şi prin faptul că oferă primele informaţii scrise în legătură cu popoarele vecine moldovenilor: polonezii, ungurii, cazacii, tătarii şi turcii.

Biografia celui de-al doilea mare cronicar moldovean din secolul al XVII-lea, Miron Costin, este în mare măsură o copie a celei a predecesorului său, Grigore Ureche, excepţie făcând sfârşitul vieţii, care a fost tragic la Miron Costin şi care l-a şi împiedicat să-şi încheie opera aşa cum a conceput-o; într-adevăr, şi acest cronicar – fiul postelnicului Ioan Costin – se trăgea tot dintr-o familie de mari boieri, de asemenea înrudită, ca şi familia Ureche, cu familia de domnitori a Movileştilor şi care, tot ca şi familia Ureche, a fost silită să-şi caute refugiul în Polonia pentru o perioadă îndelungată de timp.

În timpul acestui refugiu, Miron Costin a avut posibilitatea să urmeze serioase studii umaniste la Colegiul iezuit de la Bar (Podolia), pe care le-a continuat apoi, după unele informaţii, la colegiile din Camenita şi Lvov, devenind astfel unul din cei mai luminaţi şi mai culţi oameni ai timpului; revenit în ţară spre sfârşitul domniei voievodului Vasile Lupu (în anul 1650), a ocupat la început câteva dregătorii mai mărunte, după care a îndeplinit funcţia de mare logofăt, până în anul 1683, când a fost luat prizonier de către polonezi şi găzduit în castelul Dasov al regelui Ioan Sobieski.

Reîntoarcerea în ţară, după eliberarea sa de către polonezi, nu i-a fost de prea bun augur cronicarului Miron Costin, deoarece, căzând victimă unor intrigi de curte, a fost decapitat în anul 1691 la Roman, din ordinul voievodului Constantin Cantemir.

Referitor la opera sa, trebuie menţionat mai întâi faptul că, revoltat de *"neadevărurile"* şi *"ocările"* cu care cei care au copiat cronica lui Grigore Ureche au "completat", în genul lor, acest prim letopiseţ al Moldovei, Miron Costin a intenţionat la început să scrie un nou letopiseţ, reluând relatările de

la capăt, în care scop a întocmit şi o introducere, intitulată *De neamul moldovenilor*, dându-şi probabil seama că o asemenea încărcare suplimentară nu-i va permite să ajungă la zi cu relatarea evenimentelor istorice, Miron Costin s-a mulţumit, în cele din urmă, să continue opera lui Grigore Ureche, reluând firul naraţiunilor istorice de la anul 1591 – anul urcării pe tronul Moldovei a voievodului Aron Tiranul – şi ducându-l, din cauza prematurului şi tragicului său sfârşit, doar până în anul 1651 – anul dobândirii tronului moldovean de către voievodul Eustratie Dabija.

În legătură cu opera literară a lui Miron Costin mai trebuie menţionat faptul că el a scris şi două lucrări în limba polonă, în scopul de a îndrepta atenţia cercurilor înalte poloneze, politice şi culturale, asupra situaţiilor grele în care se aflau cele două ţări româneşti, supuse dominaţiei otomane: lucrarea *Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei*, scrisă probabil la Iaşi, şi *Istoria în versuri polone despre Ţara Moldovei şi Munteniei*, scrisă în timpul deţinerii sale la castelul Dasov din Polonia.

În linii mari, opera istoriografică a lui Miron Costin, reprezentată de cel de *Al doilea letopiseţ al Ţării Moldovei*, prezintă aceleaşi trăsături caracteristice ca şi primul letopiseţ, adică:

- se repun în circulaţie ideile referitoare la originea latină a popoarelor româneşti şi la necesitatea unificării politice a lor;
- se reafirmă principiul responsabilităţii cronicarului în faţa istoriei.

O trăsătură nouă, pe care o capătă istoriografia moldovenească începând cu letopiseţul lui Miron Costin, o constituie prezentarea evenimentelor istorice contemporane cu cronicarul în baza memoriilor personale ale acestuia, la utilizarea izvoarelor scrise apelându-se doar în cazul perioadelor de timp mai îndepărtate de momentul scrierii cronicii.

În fine, mai trebuie subliniat faptul că în opera lui Miron Costin se reflectă, ca şi în cea a predecesorului său, concepţia clasei sociale căreia îi aparţinea prin naştere şi poziţie socială: Ţara Moldovei a fost considerată un stat boieresc, condus în mod absolutist de voievod, ale cărui hotărâri, având caracterul de legi inexorabile, au favorizat întotdeauna clasele conducătoare; chiar dacă Miron Costin – ca şi Grigore Ureche de altfel – a arătat deseori înţelegere pentru suferinţele poporului de rând, această înţelegere nu a mers niciodată până acolo încât să-l determine să ia apărarea acestui popor în faţa celor care îl nedreptăţeau.

Trecând la examinarea literaturii juridice care putea fi întâlnită în cancelariile şi bibliotecile capitalei Moldovei, se va face mai întâi menţiunea că legiuiri scrise au existat în această zonă a ţării încă din secolul al XV-lea, dar erau scrise în limba slavonă şi se refereau aproape în exclusivitate la

norme de drept canonic; în secolul al XVI-lea au intervenit doi factori care au avut o importanță deosebită pentru evoluția ulterioară a acestui tip de literatură:

- pe de o parte, a început să crească numărul legiuirilor scrise, de proveniență bizantină, care circulau în Moldova, și o dată cu această sporire numerică a crescut și ponderea normelor de drept laic – îndeosebi civil și penal – în conținutul acestor legiuiri;
- pe de altă parte, au început să apară traduceri în limba română a acestor legiuiri, una dintre ele fiind, în mod cert, *Pravila sfinților apostoli*, tipărită de Coresi spre sfârșitul secolului al XVI-lea.

În aceste condiții favorabile au apărut în mod firesc, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, preocupări pentru traducerea, chiar la Iași, a unor asemenea lucrări cu caracter juridic, ele fiind legate de numele lui Eustratie Logofătul, un dregător al cancelariei domnești din perioada în care a domnit voievodul Vasile Lupu, dregător care se bucura de un mare prestigiu în rândul contemporanilor săi datorită bogatei culturi umaniste pe care o poseda; acest mare om de cultură a fost autorul următoarelor două traduceri de lucrări cu caracter juridic:

- *Pravila aleasă*, traducere în limba greacă, terminată în anul 1632, dar rămasă în stare de manuscris;
- *Carte românească de învățătură de la pravile împărătești și de la alte giudețe*, elaborată mai întâi în limba greacă de un colectiv de "dascăli și filosofi" – între care se menționează numele lui Meletie Sirigos – după o serie de lucrări bizantine și latine; lucrarea a fost tradusă apoi în limba română de către Eustrație Logofătu și tipărită la mănăstirea Trei Ierarhi, așa cum s-a precizat și cu un alt prilej, în anul 1646.

Deși această lucrare conține și norme de drept canonic, totuși ponderea cea mai mare în conținutul ei o au prescripțiile de drept laic: norme de drept civil, de drept penal, de drept vamal și fiscal și de drept internațional; această lucrare, care, împreună cu legea nescrisă a "obiceiului pământului", a reprezentat fundamentul pe care au fost clădite relațiile sociale ale Moldovei, de la jumătatea secolului al XVII-lea și până la jumătatea secolului al XVIII-lea, a constituit punctul de plecare în elaborarea ulterioară a altor colecții de legiuiri românești, una dintre acestea fiind *Îndreptarea legii*, tipărită la Târgoviște în anul 1652.

Mai trebuie semnalat, în încheierea prezentării acestei lucrări a lui Eustrație Logofătul, caracterul ei predominant feudal:

- lucrarea legalizează procesul de aservire a țărănimii intereselor principalelor clase ce participau la conducerea țării: marea boierime și clerul superior;
- lucrarea a consfințit inegalitatea împricinaților în fața justiției, în forma în care era organizată această instituție în acele vremuri.

Luând în discuție, în continuare, literatura științifică care putea fi întâlnită la sfârșitul secolului al XVII-lea în bibliotecile orașului Iași, trebuie făcută mai întâi mențiunea că majoritatea covârșitoare a lucrărilor cu caracter științific, constând în manuscrise și tipărituri în limbi străine – obișnuit greaca, slavona și latina – erau aduse de peste hotare, între ele figurând, cu siguranță, și o serie de lucrări tipărite în Țara Românească – cum au fost: *Dicționarul slavo-român*, tipărit de Mardarie la Cozia, în anul 1649 și *Gramatica slavonă* a lui Antim Ivireanu, tipărită în anul 1697 – și în Transilvania –, printre acestea din urmă figurând lucrările lui Gavril Ivul: *Logica* (1654), *Philosophia* (1655) și *Philosophia novella* (1661) și, desigur, dicționarul latino-român, alcătuit de brașoveanul Teodor Corbea, la sfârșitul secolului al XVII_lea; contribuția capitalei Moldovei la îmbogățirea fondului de carte științifică al țărilor românești a fost modestă în secolul al XVII-lea, ea reducându-se doar la următoarele două lucrări, elaborate la Iași:

- *Un abecedar grecesc*, tipărit la tipografia de la mănăstirea Trei Ierarhi, în anul 1651;
- *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, despre care s-a mai vorbit, scrisă de Miron Costin în limba polonă, în anul 1677, lucrare care conține un număr foarte mare de date geografice și etnografice, referitoare la cele două țări românești.

În legătură cu contribuțiile ieșene la dezvoltarea literaturii științifice a secolului al XVII-lea, mai trebuie subliniat faptul că orașul Iași a avut totuși un ilustru reprezentant în rândul oamenilor de știință europeni de la sfârșitul secolului menționat, în persoana spătarului Nicolae Milescu; deși nu a scris la Iași și nici nu a scris măcar în limba română, acest moldovean, aflat în serviciul țarului rus, a elaborat o vastă operă științifică – geografică și etnografică – materializată în următoarele lucrări principale:

- *Descrierea Asiei*;
- *Călătorie de-a lungul Siberiei, de la Tobolsk la Nescinsk, și la hotarul Chinei*;
- *Raportul oficial al soliei lui Nicolae Spătaru în China*,

lucrări care au fost foarte bine apreciate de specialiștii timpului, deși ulterior li s-a contestat totala lor originalitate.

Ca şi literatura ştiinţifică, şi beletristica a pătruns în capitala Moldovei tot dinspre celelate două ţări româneşti – Munteană şi Transilvania –, circulând mai întâi sub formă de manuscrise şi apoi, în a doua jumătate secolului al XVII-lea, şi sub formă de tipărituri, deosebirea constând doar în faptul că literatura poetică a atras un spectru mult mai larg de cititori: pe lângă reprezentanţii clerului şi ai marii boierimi, şi orăşenii înstăriţi – negustori şi chiar mari meşteri – au început să-şi manifeste pasiunea pentru acest tip de literatură; printre lucrările literare, traduse în limba română în celelate două provincii româneşti şi care aveau o largă circulaţie în Moldova, figurau următoarele romane populare:

- *Varlaam şi Ioasaf*, lucrare tradusă din limba slavă de Udrişte Năsturel, în anul 1648;
- *Alexandria*, roman popular, tipărit la sfârşitul secolului al XVII-lea;
- *Războiul Troadei*, traducere făcută după alte traduceri – italiană, grecească şi sârbească – a *Romanului Troii* al lui Benoit Saint Maure;
- *Esopia*, tradusă probabil în Transilvania;
- *Floarea darurilor*, tipărită de Antim Ivireanu, în anul 1700.

Destul de bogată sub aspectul producţiei beletristice a oraşului Iaşi s-a dovedit a fi cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în care s-a înregistrat apariţia nu a unor simple traduceri, ci a unor prelucrări personale ale unor opere literare de largă circulaţie şi chiar a unor creaţii literare originale; în această ordine de idei, se menţionează următoarele lucrări ş39ţ:

- *Viaţa lumii*, poem în versuri scris de Miron Costin, între anii 1671-1763, în care acest mare cronicar îşi dovedeşte şi marele său talent de versificator;
- *Istoria în versuri polone despre Ţara Moldovei şi Munteniei*, lucrare despre care s-a mai spus şi cu un alt prilej că a fost scrisă în timpul prizonieratului lui Miron Costin la castelul Dasov şi care, chiar dacă aparţine şi literaturii polone, reprezintă o creaţie literară românească;
- *Prologul tragediei Erofile*, reprezentând o prezentare versificată a prologului tragediei cretane *Erofile*, a lui Gheorghe Chortatzis, făcută de mitropolitul Dosoftei în anul 1690, versificare care îi reconfirmă titlul de *"primul poet român"*, ce i-a fost acordat de unii istorici literari;
- *Ceasornicul domnilor*, reprezentând o prelucrare făcută de Nicolae Costin, fiul cronicarului Miron Costin, după un roman istoric al scriitorului spaniol Guevara, în care se prezintă un soi de biografie romanţată a împăratului Marc Aureliu;

- *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea*, reprezentând o operă originală din tinereţe a voievodului Dimitrie Cantemir, tipărită în tipografia de la mănăstirea Cetăţuia în anul 1698;
- *Istoria ieroglifică*, reprezentând o lucrare în totalitate originală, scrisă în anul 1705 de cel care avea să se intituleze doar un singur an voievodul Dimitrie Cantemir al Moldovei; lucrarea prezintă, sub o formă alegorică, cu protagonişti aleşi din regnul animal, luptele interne din sânul clasei dominante moldovene, marea boierime, căreia autorul lucrării îi demască tendinţele înverşunate de acaparare atât a puterii politice, cât şi a terenurilor stăpânite de curtea domnească.

Considerată de unii istorici drept *"primul roman românesc"* §39ţ, *Istoria ieroglifică*, deşi i s-a reproşat atât limba nefirească folosită în multe părţi ale expunerii – încărcată de neologisme forţate şi folosind o sintaxă excesiv latinizată –, cât şi afişarea unei supărătoare pedanterii, constituie totuşi o operă românească valoroasă a începutului secolului al XVIII-lea, chiar numai şi prin faptul că a ieşit din şablonismul caracteristic creaţiei literare din acele vremuri; în plus, mai trebuie subliniat faptul că lucrarea menţionată conţine şi un mare număr de pasagii care reflectă din plin gândirea sănătoasă a poporului de rând şi chiar modul lui de a se exprima.

Trecând la caracterizarea stadiului de la sfârşitul secolului al XVII-lea, de dezvoltare, la Iaşi, a artelor – arhitectura, artele plastice şi muzica – se vor face mai întâi câteva observaţii cu caracter general §39ţ:

- arta moldovenească de la sfârşitul secolului al XVII-lea rezultă din suprapunerea peste un fond de artă cultă, preponderent bizantină, promovată de boieri şi cler, a unor elemente de artă ţărănească cu specific moldovenesc, introduse de executanţii lucrărilor de artă, care, în mare parte, proveneau din mediul rural;
- influenţa artei populare moldoveneşti s-a exercitat îndeosebi asupra artei laice şi doar într-o mică măsură şi asupra artei religioase;
- unele caracteristici ale obiectelor de artă religioasă, create în Moldova în secolul al XVI-lea şi XVII-lea, comune şi obiectelor similare realizate în Ţara Românească şi în Transilvania, evidenţiază întrepătrunderea reciprocă a artelor religioase din cele trei ţări româneşti;
- relaţiile politice, economice şi culturale ale Moldovei cu Rusia, Polonia şi Turcia au favorizat, în secolul al XVII-lea, influenţarea puternică a artelor moldoveneşti de către culturile celor trei ţări menţionate mai sus.

Referitor la arhitectura oraşului Iaşi de la finele veacului al XVII-lea, se va reaminti mai întâi că principalele ei caracteristici au fost deja prezentate

atunci când s-a vorbit de construcţiile acestui oraş, rezultând de aici că în cele ce urmează vor fi făcute doar câteva completări.

Astfel, luând mai întâi în consideraţie arhitectura religioasă ieşeană, principalelor ei caracteristici deja menţionate, între care:

- extinderea arhitecturii din piatră;
- adaptarea, în construcţia edificiilor religioase, a planului mixt molodovenesc;
- utilizarea bolţilor moldoveneşti şi a turlelor duble cu baze poligonale;
- ornamentarea faţadelor exterioare şi chiar a pereţilor interiori cu rozete şi chenare, confecţionate din plăcuţe de ceramică smălţuită multicolore,

li se asociază, începând chiar din prima jumătate a secolului al XVII-lea, noi trăsături, ce caracterizează infiltrarea, în arta religioasă moldovenească, a unor influenţe artistice străine:

- influenţa transilvăneană, reflectată în introducerea unor lăcaşuri de apărare, plasate deasupra bolţilor, după modelul "bisericilor fortificate" ardelene;
- influenţa occidentală renascentistă, evidenţiată de articularea faţadelor prin pilaştri şi de introducerea de bolţi pe ogive;
- influenţa orientală caucaziană, reflectată în motivele adoptate în ornamentaţie;

aceste influenţe străine – evident, nu toate prezente într-o singură operă – pot fi recunoscute în construcţia celor patru mari edificii religioase ale oraşului Iaşi, ridicate în secolul al XVII-lea: *Mănăstirea Trei Ierarhi* – operă a vestitului constructor Ienache Etisi din Constantinopole –, *mănăstirea Golia, mănăstirea Cetăţuia* şi *biserica Sf. Ioan Zlataust.*

În legătură cu arhitectura laică ieşeană de la finele secolului al XVII-lea, se vor face, de asemenea, doar câteva completări la concluziile prezentate cu prilejul analizării construcţiilor edilitare ieşene.

Una din aceste completări se referă la aspectul arhitectural interior al clădirilor din curtea domnească, în care, după refacerea lor de către voievodul Vasile Lupu, s-a etalat un lux nemaiîntâlnit până atunci în amenajarea interioarelor, reflectat în:

- îmbrăcarea pereţilor în plăci de faianţă cu ornamentaţii florale orientale;
- pavarea pasajelor interioare cu plăci de teracotă;
- instalarea de sobe construite din cahle cu ornamentaţii florale şi cu figuri umane;
- acoperirea podelelor cu covoare orientale şi introducerea draperiilor la ferestre;

- mobilarea încăperilor cu mobile confecţionate în străinătate, din esenţe rare şi cu încrustaţii în fildeş şi mărgean; la fel de luxoasă a devenit şi baia domnească, de tip turcesc, ai cărei pereţi au fost îmbrăcaţi în totalitate în marmură colorată.

În legătură cu arhitectura conacelor boiereşti ieşene de la sfârşitul secolului al XVII-lea, trebuie făcută menţiunea că, deşi această arhitectură nu a evoluat atât de spectaculos ca în Ţara Românească – unde s-a înregistrat apariţia unui nou stil arhitectural românesc în construcţiile edilitare, *"stilul brâncovenesc"* – totuşi unele progrese le-a făcut şi arhitectura edilitară ieşeană, ele concretizându-se cel puţin în următoarele două elemente arhitecturale specific moldoveneşti;

- introducerea *"foişorului"* cu arcade din cărămidă, susţinute pe coloane de piatră;
- înconjurarea clădirii cu un *"cerdac"*, construit din lemn, iar ulterior şi din piatră.

Trecând la caracterizarea situaţiei artelor plastice ieşene de la sfârşitul secolului al XVII-lea, se va lua mai întâi în discuţie sculptura, despre care se poate afirma §39ţ că a avut numai caracterul de sculptură funerară, constând în cioplirea în piatra ce urma să reprezinte monumentul funerar a unor *"vrejuri"* de origine bizantină, sau a unor câmpuri de motive florale, de origine persană sau turcă; în a doua jumătate a secolului a secolului al XVII-lea au fost introduse, în mijlocul câmpurilor de vrejuri sau florale, crucile sculptate, ca urmare a legăturilor sculptorilor moldoveni cu cei munteni, de la care însă primii nu au preluat şi arta executării de basoreliefuri cu figuri umane, artă foarte dezvoltată în acele vremuri în Ţara Românească.

Ca şi sculptura, şi pictura ieşeană de la sfârşitul secolului al XVII-lea a fost o pictură predominant religioasă şi s-a caracterizat, până la urcarea pe tronul Moldovei a voievodului Vasile Lupu, prin schematismul total, specific bizantin, al formelor de exprimare artistică; aducerea, de către domnitorul Vasile Lupu, atât a unor icoane, cât şi a unor meşteri zugravi de la Kiev, pentru împodobirea mănăstirii Trei Ierarhi, a determinat pătrunderea influenţei ruseşti în pictura religioasă ieşeană, una dintre formele de manifestare a acestei influenţe constituind-o încadrarea personajelor centrale din icoane cu mici scene biblice §39ţ.

Printre alte forme ale artelor aplicate, care au cunoscut o largă dezvoltare la Iaşi în secolul al XVII-lea, pot fi menţionate:

- miniaturismul, de asemenea cu caracter religios, având ca reprezentanţi pe Mitropolitul Anastasie Crimca şi pe un mare meşter Ilie, renumit la mijlocul secolului al XVII-lea;

- ferecăturile în argint şi aur ale icoanelor şi evanghelierelor, reprezentând activităţi artistice cu caracter numai religios; deşi acesastă îndeletnicire artistică a fost puternic concurată de activităţile similare desfăşurate de argintarii din Sibiu şi Braşov – oraşe care deveniseră, în secolul al XVII-lea, adevărate *"centre"* ale artei ferecăturilor – totuşi au existat în Iaşi şi asemenea artişti, a căror activitate este dovedită de bogata colecţie de ferecături în argint de provenienţă ieşeană, păstrată la mănăstirea Secu;
- broderiile religioase, reprezentând adevărate capodopere, aşa cum o dovedesc şi exemplarele fastuoasei colecţii de broderii liturgice, aflată în păstrarea mănăstirii Trei Ierarhi.

În legătură cu activitatea teatrală, desfăşurată în Iaşi la începutul secolului al XVIII-lea, se poate face doar afirmaţia că singura formă în care a existat o asemenea activitate a fost a teatrului popular ş42ţ, care, deşi semnalat documentar abia la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu se putea să nu se fi manifestat totuşi şi în secolele anterioare, cu cele două sectoare ale lui:

- teatrul popular religios, reprezentat printr-o versiune moldovenească a *Vicleimului*;
- teatrul popular profan, reprezentat prin *Pluguşorul*, iar în unele zone şi prin *Oraţiile de nuntă*.

Pentru a se încheia cu prezentarea activităţilor culturale, desfăşurate în oraşul Iaşi la sfârşitul secolului al XVII-lea, se vor mai face câteva precizări în legătură cu activitatea muzicală a locuitorilor acestui oraş, activitate care a îmbrăcat trei forme principale: muzica religioasă, muzica populară şi muzica cultă.

Luând în discuţie mai întâi stadiul de dezvoltare a muzicii religioase, se va face în primul rând observaţia că – aşa cum era şi de aşteptat, de altfel, dată fiind subordonarea clerului din Moldova patriarhiei din Constantinopole – fondul muzical al slujbelor religioase oficiate în toate aşezările moldoveneşti a fost în mod preponderent cel bizantin, caracterizat ş40ţ prin *"flexibilitate melodică legată de o dinamică expresivă şi de o execuţie fin nuanţată"*, cu precizarea că, intrând în capcana întinsă de politica bisericii bizantine de subordonare religioasă a popoarelor din răsăritul Europei, prin acordarea dreptului de oficiere a slujbelor religioase în limbile naţionaie, bisericile ortodoxe româneşti s-au trezit asimilate cu cele slave, adoptând astfel limba slavonă veche şi în muzica liturgică; traducerile în limba română a textelor de ritual liturgic, efectuate de mitropolitul Dosoftei în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nu au fost însoţite şi de modificări ale fondului muzical bizantin.

Este de presupus însă că, în secolul al XVII-lea, datorită frecventelor contacte ale moldovenilor cu popoare vecine de religie ortodoxă – care, pe parcurs, au dobândit independenţă culturală faţă de Constantinopole şi şi-au creat modalităţi proprii de exprimare muzicală, bazate, de regulă, pe valorificarea patrimoniului muzical popular, specific naţiunilor respective – muzica religioasă moldovenească a suferit şi alte influenţe străine, între acestea putând fi menţionate:

- influenţa muzicii religioase ruseşti, reprezentând o consecinţă firească a rodnicelor colaborări – în acea vreme – ale clerului superior ieşean cu mitropolia Kievului, influenţă care, aşa cum s-a arătat deja, s-a manifestat şi în alte domenii ale culturii;
- influenţa muzicii religioase bulgare, care a atins un înalt grad de autenticitate naţională, specifică prin opera lui Ioan Kukuzel, operă care a pătruns şi la Iaşi prin intermediul clericilor din Ţara Românească.

În fine, mai trebuie menţionat faptul că, în afara influenţei bizantine – care, în fond, poate fi considerată absolut firească în secolul al XVII-lea – au existat şi alte încercări de influenţare a muzicii religioase ortodoxe moldoveneşti, în scopul subordonării bisericii care o patrona, fie catolicismului – care pătrundea dinspre Polonia – fie protestantismului – care începuse să se infiltreze dinspre Transilvania; într-adevăr, muzica religioasă a devenit, în secolul al XVII-lea, un puternic instrument propagandistic în activităţi de racolare de noi prozeliţi, care era mânuit cu o deosebită abilitate atât de protestanţi – sub forma cântatului în comun al psalmilor pe o singură voce, sau în prelucrări polifonice –, cât şi de iezuiţi, despre care autorul lucrării ş40ţ, referindu-se la tactica adoptată de ei în Polonia, afirma: *"iezuiţii ... acordau o atenţie deosebită muzicii şi spectacolelor teatral-muzicale, căutând cu viclenie să câştige de partea lor pe această cale păturile largi ale populaţiei ... în scopul consolidării catolicismului"*.

Trebuie menţionat însă că nici unii nici alţii nu au avut prea mare succes în Moldova şi îndeosebi la Iaşi.

Referitor la muzica populară, care putea fi ascultată la Iaşi în secolul al XVII-lea, se poate trage concluzia că menţionarea, în documentele acestui secol, a *"breslei scripcarilor şi lăutarilor"* dovedeşte nu numai existenţa unei activităţi muzicale populare, dar că această activitate era chiar foarte extinsă, numai astfel putându-se justifica adoptarea formei feudale a *"breslei"* în organizarea celor care practicau această artă, care putea fi numită, în egală măsură, şi meserie; tematica abordată în această muzică populară ieşeană conţinea, fără îndoială, balade, cântece voiniceşti şi haiduceşti, cântece de

petrecere şi de jale şi, evident, cântecele de joc, din rândul cărora nu puteau lipsi horele, bătutele şi sârbele.

Este mai mult ca sigur că şi muzica populară moldovenească – în particular cea ieşeană – a fost influenţată şi de muzicile populare ale popoarelor vecine, influenţe care se reflectă de altfel şi în denumirile cu rezonanţă toponimică a unora din piesele muzicale executate în acele timpuri; se semnalează astfel ş40ţ o influenţă rusească – reflectată în *"structura intonaţională"* proprie cântecului popular rus – o influenţă bulgară – constatată în horele şi în cântecele haiduceşti – o influenţă turcească – evidenţiată de structura melodică a unor piese muzicale.

Deşi afirmaţia că în secolul al XVII-lea, la Iaşi, putea fi ascultată şi muzica cultă poate părea oarecum hazardată, o asemenea supoziţie trebuie totuşi luată în consideraţie, ca urmare a frecventelor legături pe care o mare parte a clerului superior şi a marii boierimi le întreţinea în acele vremuri cu Polonia şi îndeosebi, cu Cracovia, care, chiar după ce a încetat să mai fie capitala acestei ţări – mutată în anul 1596 la Varşovia –, a continuat să rămână unul din cele mai mari centre ale muzicii culte poloneze; într-adevăr, R.I. Gruber, caracterizând viaţa muzicală a Poloniei în epoca feudală, afirma în lucrarea sa ş40ţ că *"deosebit de înalt era nivelul vieţii muzicale în Cracovia"*, argumentându-şi această apreciere prin instituţiile muzicale de care dispunea acest oraş încă din secolul al XVI-lea: o capelă a curţii regale, o orchestră a consiliului municipal, câteva orchestre ale unor bresle meşteşugăreşti şi chiar câteva ateliere specializate în construcţia lăutelor.

Este deci de presupus că, în urma contactelor cu acest oraş – în care, conform afirmaţiilor aceluiaşi autor, citat mai sus, până *"şi în rândurile meseriaşilor din oraş se desfăşura o viaţă muzicală însufleţită"* şi în care *"în secolul al XVI-lea, nu numai magnaţii polonezi, ci şi orăşenii bogaţi angajau, pentru baluri şi petreceri familiale, cântăreţi şi instrumentişti virtuozi"* –, atât curtea domnească cât şi boierii moldoveni au căutat să-i imite pe vecinii lor din Polonia, introducând şi în conacele lor muzica cultă, cel puţin cea de dans; în sprijinul acestei afirmaţii poate fi adusă o frază scrisă de cronicarul I. Neculce, care, descriind festivităţile desfăşurate cu prilejul nunţii domniţei Catrina, fiica voievodului Gheorghe Duca, afirma [32] că *"s-au veselit, două săptămâni cu feluri de feluri de muzeci şi de giocuri"*, fiind evident faptul că diversitatea semnalată de muzici nu se referea la muzica populară moldovenească.

O altă dovadă care poate fi adusă în sprijinul ideii existenţei la Iaşi a preocupărilor pentru muzica cultă o constituie şi includerea, în programul Şcolii domneşti a lui Vasile Lupu, a disciplinei *"muzica"*; chiar dacă această

muzică avea un caracter predominant religios, ea nu putea fi totuşi decât muzică cultă.

Se poate trage deci concluzia că, la sfârşitul secolului al XVI-lea, în oraşul Iaşi se înregistra şi o oarecare activitate muzicală cultă.

Centrul de învăţământ Iaşi la începutul secolului al XVII – lea

Până la sfârşitul secolului al XVI-lea, cerinţele de organizare a învăţământului în Moldova se limitau doar la acoperirea, cu personal instruit, a celor două sectoare principale ale activităţii culturale din acele vremuri:

- biserica, ai cărei slujitori erau obligaţi să scrie şi să citească pentru a putea oficia, în conformitate cu canoanele bisericii ortodoxe, slujbele religioase;
- cancelariile domneşti, din capitală şi din celelalte centre de reşedinţă domnească, ai căror slujitori – *"diecii"* şi *"uricarii"* – erau selectaţi numai dintre persoanele care stăpâneau foarte bine arta scrisului şi a cititului, pentru a fi în măsură să redacteze în cele mai bune condiţii documentele oficiale emise de voievod; faptul că, în etapa istorică considerată, influenţa religiei asupra culturii a fost mai puternică ca oricând, *"dogmele religioase devenind axiome politice, iar textele biblice având caracterul de legi în faţa instanţelor judecătoreşti"* ş40ţ, explică reducerea procesului de instruire a celor două categorii de oameni de cultură ai timpului doar la însuşirea dogmelor şi învăţăturilor biblice ortodoxe şi la învăţarea temeinică a limbii slavone, folosită în scrierile religioase şi oficiale din acele vremuri.

Întrucât ritmul de creştere a numărului de unităţi religioase în care se puteau oficia slujbe era încă mic, iar activitatea diplomatică şi administrativă din cancelariile domneşti era încă redusă în acele timpuri, cererile de oameni cu învăţătură erau şi ele, evident, foarte mici, astfel că puteau fi satisfăcute prin organizarea procesului de instruire în următoarele două forme simple;

- crearea unor centre de iniţiere religioasă în cadrul unor mănăstiri, în care cei ce desfăşurau procesul de instruire erau călugări cu o temeinică cultură teologică, deseori chiar clerici bizantini refugiaţi din zonele balcanice cotropite de turci, un exemplu tipic de asemenea centru în Moldova constituindu-l cel de la mănăstirea Neamţ; limba în care se făcea instruirea şcolarilor era, aşa cum s-a mai spus, limba slavonă (slava veche), iar şcolarii pregătiţi în aceste "şcoli mănăstireşti", în

număr relativ mic, urmau să ocupe, după terminarea pregătirii, locurile devenite libere în rândul slujitorilor bisericii;
- înfiinţarea unor centre de iniţiere în procedurile administrative, având trăsăturile unor *"şcoli elementare"*, în care şcolarii învăţau în primul rând să scrie şi să citească, conduse de *"dascăli de curte"*, aleşi dintre călugării buni cunoscători ai limbii slavone şi bine instruiţi în dogmele bisericeşti – călugări care, de obicei, erau şi buni caligrafi şi miniaturişti –, doi asemenea dascăli de curte de la Iaşi fiind menţionaţi în documente chiar în timpul voievodului Ştefan cel Mare: Protopopul Ioil – al cărui fiu, Giurgiu, avea să devină *"grămătic"* la curtea domnească – şi Dascălul Ioan Popovici; limba în care se făcea instruirea era, bineînţeles, tot slavona, iar şcolarii erau selectaţi din rândul fiilor de preoţi, de mici boieri şi de slujbaşi ai curţii domneşti.

Mai trebuie precizat faptul că ambele forme de învăţământ menţionate mai sus s-au menţinut şi în secolul al XVII-lea, tot cu efective relativ mici de şcolari; o dovadă în sprijinul acestei afirmaţii o constituie raportul misionarului catolic, Marco Bandini, aflat în Iaşi în anul 1645, în care se menţiona existenţa unui număr de 20 de şcoli slavone – denumite de el *"rutenice"* – cu un efectiv total de aproximativ 200 de şcolari.

Transformările politice, economice, sociale şi culturale care au avut loc în viaţa statului moldovean începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea – transformări care au fost analizate în subcapitolele anterioare ale expunerii – au avut largi implicaţii în dezvoltarea învăţământului ieşean, determinând regândirea, restructurarea şi redimensionarea lui; câteva exemple de asemenea implicaţii vor confirma justeţea afirmaţiei precedente:
- procesul de formare a noii pături sociale a marilor latifundiari, care aveau şi mari veleităţi politice, a stat la originea declanşării unor serii de mari şi îndelungate procese, care nu mai puteau fi stinse prin simpla înfăţişare a părţilor interesate în faţa domnitorului – a cărui hotărâre înlocuia legea – şi nici prin apelarea la texte biblice; rezolvarea unor asemenea neînţelegeri trebuia făcută numai în baza unei legislaţii, care nu putea fi decât de origine bizantină – formulată în limbile greacă şi slavonă – sau de origine romanică – formulată în limba latină –, legislaţie care trebuia nu numai cunoscută, dar şi explicată masei mari de moldoveni care nu vorbeau decât româneşte, fapt ce implica, pe de o parte, cunoaşterea limbilor străine menţionate şi, pe de altă parte, efectuarea de traduceri în limba română;
- starea de nemulţumire instalată în sânul ţărănimii moldovene, iscată de contrastul dintre caracterul dur şi injust al relaţiilor ei cu boierimea şi cu

clerul şi dintre principiul egalităţii între oameni, promovat de creştinismul primitiv, impunea, pe de o parte, o studiere mult mai profundă a textelor religioase ortodoxe, pentru a se furniza clerului – care, de cele mai multe ori, a luat partea boierimii – noi argumente, bazate pe texte biblice, care să consfinţească starea de lucruri existentă; pe de altă parte, intensificarea – în Moldova în general şi la Iaşi în mod special – a activităţilor desfăşurate de misiunile catolice la începutul secolului al XVII-lea, urmată imediat şi de ofensiva propagandistică, declanşată de calvinism, obligau clerul ortodox – cel puţin pe cel superior – să cunoască şi lucrările religioase de bază ale acestor două religii creştine, scrise de regulă în limba latină, pentru a putea astfel combate tezele antiortodoxe pe care le promovau şi, de asemenea, pentru a le putea explica în româneşte poporului de rând, în scopul de a-l feri să cadă în capcanele spirituale întinse de slujitorii acestor două confesiuni creştine. De aici rezulta necesitatea perfecţionării învăţământului religios ortodox ieşean, atât în sensul extinderii tematicii studiilor teologice, cât şi în sensul cunoaşterii nu numai a limbilor greacă şi slavonă, ci şi a limbii latine;

- necesitatea creşterii continue, ca urmare a dezvoltării relaţiilor politice, economice, sociale şi culturale în Moldova, atât a numărului de dieci şi uricari, în cancelaria domnească, în administraţiile regionale şi în instituţiile eclesiastice, cât şi a nivelului lor de pregătire profesională, reclama reorganizarea şi perfecţionarea învăţământului, în sensul creşterii ponderii disciplinelor umaniste şi juridice, precum şi laicizarea lui;
- cerinţele imperative, ridicate de dezvoltarea relaţiilor economice interne şi mai ales externe, de înlocuire a unui sistem învechit de evidenţă contabilă, bazat pe patriarhalul *"răboj al crestăturilor"*, cu un sistem bazat pe logică matematică, impuneau introducerea în programele de învăţământ a unor noi discipline ca: aritmetica, astronomia, fizica, etc;
- extinderea, prin intermediul tiparului, a ideii originii latine, comune a populaţiilor româneşti din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania – idee pentru prima dată formulată în scris de un român în anul 1536, în cartea lui Nicolaus Olahus, intitulată *Hungaria* şi tipărită la Bruxelles – a determinat creşterea interesului moldovenilor pentru studiul limbii latine.

Analiza, prezentată mai sus, a direcţiilor principale care conturau, la începutul secolului al XVII-lea, procesul de restructurare a învăţământului din Moldova, permite să se tragă concluzia că problema reorganizării

învăţământului din Iaşi devenise o problemă prioritară a dezvoltării societăţii ieşene din acele vremuri, a cărei rezolvare implica adoptarea următoarelor idei structurale fundamentale:

- asigurarea unui nivel de pregătire în şcoală cel puţin mediu, apropiat celui din unele ţări vecine (Polonia, Rusiam, etc.), nivel caracterizat prin introducerea, în programele de învăţământ, a trei categorii distincte de discipline:
    a) discipline teologice,
    b) discipline umaniste,
    c) discipline ştiinţifice;

  şcolile ale căror programe de studii vor conţine aceste trei grupe de discipline vor fi numite, în continuare, *"colegii"*;
- laicizarea învăţământului, în sensul scoaterii procesului de instruire în domeniul disciplinelor umaniste şi cel al disciplinelor ştiinţifice, de sub tutela bisericii;
- introducerea studiului limbii române în programele de învăţământ.

În continuare, se va examina modul în care aceste imperative ale programului de restructurare a învăţământului ieşean s-au reflectat în diversele forme de organizare a lui în cele două sectoare principale ale procesului de instruire:

- sectorul *învăţământului religios*, cuprinzând *învăţământul teologic ortodox* şi *învăţământul teologic catolic*;
- sectorul *învăţământului laic*, cu cele două forme principale ale lui, *învăţământul privat* şi *învăţământul oficial*.

Învăţământul religios.

Înainte de a se trece la prezentarea separată a celor două sectoare ale învăţământului religios ieşean – ortodox şi catolic – din secolul al XVII-lea, se va face observaţia că aceste sectoare au două trăsături comune, şi anume:

- încercările de a-şi crea, încă din secolul al XVI-lea, aproape în acelaşi timp, câte o şcoală de nivel mediu, dar care nu a funcţionat decât un interval scurt de timp;
- menţinerea şi în secolul al XVII-lea a şcolilor religioase la un nivel scăzut de învăţământ, care depăşea nivelul şcolilor elementare doar prin faptul că programele lor includeau şi însuşirea tipicurilor religioase curente, ambele sectoare recurgând, pentru formarea clerului superior, la şcoli din străinătate: din Orient, în cazul ortodoxilor, din Occident, în cazul catolicilor.

Învățământul teologic ortodox. În acest sector al învățământului intră următoarele două categorii de unități școlare:

1. **Școlile mănăstirești.** După cum s-a mai spus, nivelul de pregătire, în secolul al XVII-lea, a scolarilor din aceste instituții de învățământ nu depășea nivelul școlilor elementare – în care, conform afirmațiilor misionarului catolic Marco Bandini, copiii învățau doar *"să scrie și să citească"* – decât doar prin faptul că, în plus, ei își însușeau și tipicul de desfășurări a ritualului bisericesc ortodox.

2. **Școala slavonă de cântăreți bisericești.** Această școală, instalată, după unii istorici [32], la mănăstirea Sf. Sava, a fost înființată în anul 1558 de voievodul Alexandru Lăpușneanu, în timpul primei sale domnii, cu două obiective principale:

- instruirea elevilor în folosirea limbilor greacă și slavonă, fapt care nu excludea însă și folosirea limbii române;
- însușirea, de către elevi, a cânturilor liturgice ale bisericii ortodoxe, în limbile greacă și slavonă;

această școală a avut totuși caracterul de colegiu – în sensul precizat mai înainte –, această ultimă afirmație fiind sprijinită de următoarele două argumente: pe de o parte, prezența, printre profesorii acestei școli, a logofătului Lucaci – care se intitula *retor* și *scholasticus*, ceea ce presupune că în această școală se studia și filozofia și legile – și, pe de altă parte, accesul la această școală a elevilor nu numai din țară, ci și de peste hotare (Galiția și Ucraina).

Din păcate, despre această școală nu avea să se mai vorbească după scoaterea din prima domnie a voievodului Alexandru Lăpușneanu.

Învățământul teologic catolic. Pătrunderea, în secolul al XV-lea, a bisericii catolice în Moldova reprezintă consecința directă a înființării și stabilizării, în unele orașe ale Moldovei, a unor comunități transilvănene de alte etnii decât cea românească și de religie catolică – sași, ciangăi și, într-un număr mai mic, maghiari –, calea de pătrundere fiind cea obișnuită, a misiunilor catolice care însoțeau cu regularitate exodurile de populații catolice; pentru coordonarea activităților acestor misiuni catolice, al căror scop nu s-a mai limitat doar la asigurarea serviciilor religioase în sânul comunității pe care le însoțeau, ci au trecut la recrutarea de prozeliți din rândul noilor concetățeni, declanșând o adevărată ofensivă propangadistică

catolică, a fost creat, la sfârșitul secolului al XVI-lea, un centru misionar la Bacău , condus, la mijlocul secolului al XVII-lea, de misionarul Marco Bandini.

Bazându-se pe eficiența deosebită a învățământului ca instrument propagandistic, centrul misionar catolic a reușit să obțină, tot în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1552-1661), aprobarea voievodului pentru înființarea unei școli misionare catolice la Hârlău, de unde, în urma unui incediu, a fost mutată la Cotnari; în timpul voievodului Ioan Iacob Heraclit (Despot Vodă, 1561-1563), această școală misionară a căpătat caracterul de colegiu – în sensul precizat în această lucrare – cu denumirea de *Schola Latina*, la care a funcționat ca profesor, un învățat vestit în acele vremuri, Sommer, care avea titlul de *scholasticus.*

Ulterior, acest colegiu a fost transformat într-o școală luterană, despre care, după anul 1563, nu s-a mai auzit nimic.

Ofensiva catolicismului pentru extinderea rețelei de școli catolice în Moldova a fost reluată spre sfârșitul secolului al XVI-lea și continuată și în secolul al XVII-lea; principalele realizări, înregistrate în urma acestor ofensive, au fost:

- crearea unei rețele de școli catolice elementare, plasate în localitățile urbane în care existau misiuni catolice, cu precizarea însă că în aceste școli se învăța limba latină;
- inființarea în Iași, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, a două școli catolice de nivel mediu, care vor fi numite *Seminarul catolic* și *Colegiul catolic*, cea de-a doua școală reprezentând, de fapt, o reînființare a primei; aceste din urmă școli vor fi prezentate în continuare.

1. **Seminarul Catolic:** Această școală a fost reînființată în anul 1588 la Iași, în urma aprobării date de voievodul Petru Șchiopul în timpul ultimei sale domnii (1582-1591); această aprobare a fost dată la îndemnul unora dintre boierii săi – între care marele postelnic Bartolomea Brutti, de origine levantină –, cu acordul mitropolitului Gheorghe Movilă.

Nu se cunosc amănunte în legătură cu profesorii care au predat, precum și în legătură cu programul de studii, cert fiind doar faptul că la începutul secolului al XVII-lea, chiar dacă această instituție a existat, ea nu mai funcționa.

2. **Colegiul iezuit:** Din informațiile de care se dispune, rezultă că această școală de nivel mediu a luat ființă în anii 1643 și 1644, deoarece în anul 1645 misionarul Marco Bandini – coordonatorul acțiunii de

reorganizare a școlilor catolice din Moldova și care se afla atunci la Iași – menționa în două scrisori – una adresată cardinalului Caponi și a doua prietenului său, Francesco Jugoli – nu numai existența acestei școli la Iași, ci și unele detalii legate de înființarea ei: școala a fost întemeiată de iezuiții din Transilvania, sub îndrumarea misionarului Paul Beke și cu sprijinul direct al voievodului moldovean Vasile Lupu [32]; acordarea acestui sprijin a fost confirmată și direct de misionarul Paul Beke, care, într-un raport înaintat superiorilor săi, menționa că voievodul Vasile Lupu, nu numai că a dat cu foarte multă bunăvoință aprobarea de înființare a școlii, dar a și îndemnat pe conducătorii misiunii să treacă în cel mai scurt timp la înfăptuirea acestei acțiuni.

De altfel, interesul arătat Colegiului iezuit ieșean de către voievodul moldovean avea să se manifeste și în continuare, el fiind evidențiat de următoarele acțiuni ale sale:

- vizitele frecvente, efectuate de domnitor cu prilejul diverselor manifestări culturale organizate de această școală;
- sprijinul voievodului pentru dezvoltarea acestei școli, reflectat în repartizarea, în anul 1647, a unui loc *"foarte bun"* [32] pentru construcția unei noi clădiri a școlii, însoțită de promisiunea de a acorda un ajutor material pentru ridicarea ei.

Deși este evident faptul că scopul înființării Colegiului iezuit de la Iași nu a avut nici pe departe caracterul unei acțiuni umanitare dezinteresate – fapt recunoscut chiar de misionarul Marco Bandini atunci când afirma că *"acest colegiu constituia cel mai eficace mijloc pentru propagarea credinței catolice"* [32] – totuși trebuie recunoscut că această școală a contribuit – în pofida intențiilor ei – la formarea conștiinței naționale a moldovenilor, prin următoarele două acțiuni pe care le-a întreprins, evident, într-un cu totul alt scop:

- acceptarea, în rândul elevilor școlii, și a fiilor de boieri moldoveni – recrutați, cu siguranță, din rândul celor care puteau contribui material la dezvoltarea școlii, dar și dintre cei care păreau mai ușor de racolat la credința catolică;
- introducerea în programul de studii al școlii și a limbii române, introducere confirmată de o serie de documente ale timpului, care relatau că, în timpul vizitelor pe care le efectua la colegiul iezuit, voievodul Vasile Lupu rămânea impresionat de faptul că până și elevii mici, de vârste cuprinse între 10 și 12 ani, *"vorbeau latinește, grecește și românește"* și *"cântau cântece latinești și românești"* [32].

Deşi există unele informaţii referitoare la profesorii care au predat la această şcoală, nu se ştie precis cât timp a funcţionat ea; cert este doar faptul că în anul 1670 această şcoală încă mai funcţiona [32].

Învăţământul laic.

Vorbind de această formă de învăţământ, trebuie făcută mai întâi precizarea că şi atunci – ca şi în perioadele modernă şi contemporană dealtfel – termenul de *"laic"* nu excludea prezenţa, în programele de studiu ale diverselor trepte de învăţământ, a unor discipline cu caracter religios, ci doar faptul că de orientarea şi organizarea învăţământului nu se mai ocupa biserica, ci curtea domnească, fapt care explică şi denumirea de *"şcoli domneşti"*, dată instituţiilor de învăţământ subordonate acestei curţi; trebuie făcută însă menţiunea că în afara acestei prime forme de învăţământ laic, care va fi numită în continuare *"învăţământ oficial"*, a mai existat şi o a doua formă de învăţământ laic, *"învăţământul privat"*, în care pregătirea tineretului era considerată o problemă familială, rezolvabilă fie prin angajarea de profesori particulari, fie prin trimiterea odraslelor la studii în străinătate, cu precizarea însă că aceste din urmă forme de desfăşurare a învăţământului erau adoptate de voievozi şi de marii boieri, singurii care îşi puteau permite, în acele vremuri, un asemenea lux.

Aceste două forme de învăţământ laic – privat şi oficial – vor fi examinate în continuare.

Învăţământul laic privat. Primul tip al formei de învăţământ laic privat ce va fi examinat în continuare este:

1. Învăţământul cu profesori de familie. Se face de la început precizarea că, în majoritatea covârşitoare a cazurilor, dascălii aleşi pentru instruirea fiilor de voievozi şi de mari boieri au fost clerici de grad eclesiastic superior, foarte bine instruiţi, şi care, fie din anumite obligaţii, fie în aşteptarea urcării unei trepte bisericeşti superioare, au acceptat – evident, nu fără foloase materiale substanţiale – să dădăcească odraslele de neam mare; în cele ce urmează vor fi menţionaţi doar voievozii despre care se ştie că, fie pentru educarea copiilor lor, fie chiar pentru propria lor educaţie în copilărie, au beneficiat de asemenea dascăli; aceştia au fost [32]:

- Petru Rareş, ai cărui copii au fost educaţi de ieromonahul Mitrofan – devenit ulterior episcop de Rădăuţi – care, se pare că a fost şi dascălul voievodului;

- Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul, ai căror copii au fost instruiți de clericul Teodosie Barnovski;
- Constantin Cantemir, ai cărui copii, Antioh și Dimitrie, au fost pregătiți de teologul Ieremia Cacavela din Creta, care a făcut studii la Leipzig și Viena;
- Constantin Duca, care a fost discipolul lui Ioan Comnen Molivdos, devenit mai târziu episcopul Ierotei de Dristra;
- Antioh Cantemir și Mihai Racoviță, ai căror copii au fost pregătiți de teologul Azaric Cigala, din insula Santonini, devenit ulterior profesor la Academia Patriarhiei din Constantinopole.

2. Învățământul efectuat în școli străine. Conștienți de importanța care începea să o capete învățătura în viața socială a țării, dar dispunând și de situatii materiale bune, unii dintre oamenii de seamă ai orașului Iași de la sfârșitul secolului al XV-lea au început să-și trimită copiii la studii în străinătate, o confirmare a acestei afirmații constituind-o înregistrarea, la Universitatea din Cracovia – înființată în anul 1364 – a următorilor doi studenți din Iași:
- studentul Mihai Toma, menționat în registrele universității poloneze din anul 1492;
- studentul Petru Ioan, al cărui nume este trecut în registrele aceleiași universități din anul 1502;

pe de altă parte, și domnitorii au început să simtă nevoia de a se înconjura de oameni instruiți, capabili să-i ajute în conducerea treburilor obștești, un argument în sprijinul acestei idei constituindu-l trimiterea, de către voievodul Alexandru Lăpușneanu, a unor tineri la studii în Polonia – la școlile din Bar, Lvov și Camenita –, sprijinindu-i chiar material pe parcursul efectuării studiilor.

Numărul tinerilor ieșeni plecați la studii peste hotare a înregistrat creșteri treptate în timp, mai puțin însemnate în secolul al XVI-lea, dar sensibil sporite în secolul al XVII-lea, când fiilor de boieri care se îndreptau spre școlile străine li s-au adăugat și fii de orășeni înstăriți; în ceea ce privește țările cu centre școlare către care se îndreptau tinerii ieșeni dornici de învățătură, ele vor fi menționate în continuare, în ordinea preferării lor de către învățăcei:
- în Polonia, la centrele școlare din Lvov și Cracovia; preferința pentru aceste școli se explică, pe de o parte, datorită apropierii acestor centre de Iași și, pe de altă parte, datorită legăturilor – familiale, religioase și

comerciale – care se stabiliseră între timp între populaţia oraşului Iaşi şi populaţiile oraşelor poloneze;

- în Turcia, la Constantinopole; alegerea de către unii tineri ieşeni a acestui centru cultural îşi are explicaţia nu numai în relaţiile de subordonare politică şi economică a Moldovei faţă de Poartă, ci şi în prestigiul de care se bucura, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, faimoasa *Şcoală a Fanarului*;
- în Italia, la centrele de cultură Padova, Veneţia şi Roma; situarea acestor centre pe poziţia a treia a preferinţelor tinerilor ieşeni se explică, nu prin lipsa dorinţei lor de a studia în aceste centre, ci prin cheltuielile mari pe care le reclamau asemenea studii;

au mai fost semnalaţi tineri ieşeni care au efectuat studii în Rusia – la Kiev – , în Austria – la Viena – şi chiar în Franţa – la Paris –, dar numărul lor a fost foarte mic, datorită tot cheltuielilor mari care însoţeau efectuarea studiilor.

În ceea ce priveşte trimiterea pe socoteala curţii domneşti a unor tineri la studii în străinătate, se pare că iniţiativa voievodului Alexandru Lăpuşneanu nu a mai fost repetată de vreun alt domnitor în secolul al XVII-lea, datorită faptului că singurul domnitor din acest secol care a întocmit unele planuri de a reorganiza învăţământul, folosind tineri trimişi la studii în străinătate, nu a avut timpul necesar de domnie pentru a-şi putea înfăptui proiectele – este vorba de voievodul Gheorghe Ştefan (1653 – 1658) –, iar singurii domnitori care au avut domnii mai îndelungate – este vorba de voievozii Vasile Lupu (1634 – 1653) şi Constantin Cantemir (1685 – 1693) – nu şi-au propus să-şi formeze în străinătate o elită intelectuală pe cheltuiala curţii domneşti, primul fiind prea preocupat cu organizarea şcolii ieşene creată de el, iar cel de-al doilea fiind împiedicat să se ocupe şi de probleme de învăţământ de frecventele conflicte cu polonezii, care au avut loc în timpul domniei lui; se va vedea mai târziu că, în secolele următoare, ideea formării pe bază de studii efectuate în străinătate a unor elite intelectuale ieşene, pe cheltuiala curţii domneşti, va fi reluată.

Învăţământul laic oficial. Este lesne de înţeles că, pe măsură ce statul autonom moldovean s-a dezvoltat, activitatea administrativă oficială a statului s-a intensificat şi ea, fapt care a avut drept consecinţă o creştere treptată a numărului de slujbaşi din cancelaria domnească şi a determinat curtea domnească să-şi creeze şcoli proprii – *Şcolile domneşti* – pentru pregătirea diecilor, uricarilor şi scriitorilor, necesari redactării, în limbile greacă, slavonă şi latină, a documentelor oficiale externe şi întocmirii, în limba română, a hrisoavelor de uz intern; de aceea, ipotezele – bazate, din

păcate, pe informaţii destul de vagi – lansate de unii istorici privind existenţa, chiar în timpul domniei voievodului Alexandru cel Bun, a unor asemenea şcoli, organizate pe lângă curtea domnească, cum ar fi o *Schola palatina* sau chiar o *Academie teologică şi juridică*, pot fi considerate că au totuşi o oarecare acoperire.

Chiar dacă şcolile menţionate mai sus – ale căror denumiri, poate cam prea pretenţioase chiar pentru acele vremuri, sugerau ideea existenţei unui nivel mediu de pregătire a şcolarilor – nu ar fi existat, cert este totuşi faptul că asemenea şcoli domneşti au existat în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea – fapt confirmat şi de o serie de documente ale timpului –, cu observaţia însă că în evoluţia lor s-au înregistrat următoarele evenimente:

- stabilizarea pregătirii şcolarilor din aceste şcoli la un nivel inferior celui care caracteriza, în acele timpuri, şcoala medie, rezultând de aici că ele urmăreau numai pregătirea slujbaşilor de rând ai cancelariilor domneşti:
- transformarea lor în şcoli cu limba de predare predominant slavonă – fapt care justifică şi denumirea de *"şcoli de slavonă "*, care le-a mai fost dată pe parcurs –, aceasta însemnând că a fost redus, în şcolile domneşti, parţial învăţământul în limba greacă şi aproape total învăţământul în limba latină [32].

Extinderea, pe de o parte, a contactelor moldovenilor cu popoare care cultivau limba latină – este vorba îndeosebi de polonezi – şi, pe de altă parte, pătrunderea tot mai puternică, dinspre Transilvania, a ideii originii latine comune a populaţiilor româneşti, au provocat, la începutul secolului al XVII-lea, o creştere a interesului clasei dominante a Moldovei, în care ponderea o aveau boierii, pentru studiul limbii latine; în sprijinul acestei afirmaţii poate fi adusă mărturia misionarului minorit Paul Bonici, potrivit căruia, în anul 1632, un grup de boieri ieşeni şi-au exprimat în faţa sa dorinţa de a se înfiinţa, la Iaşi, o şcoală de nivel ridicat, în care copiii lor să înveţe limba latină [32].

Această dorinţă avea să se transforme în realitate în două etape istorice distincte, sub forma a două şcoli de nivel mediu, cu caracteristici specifice, care, conform sensului atribuit în această lucrare termenului de "colegiu", vor fi prezentate în continuare sub denumirile de *Colegiul Vasilian* şi *Colegiul lui Antioh Cantemir.*

1. Colegiul Vasilian (1640 – 1669). În anul 1638, voievodul Vasile Lupu îi mărturisea călugărului rus Vasile Gagara, aflat în vizită la Iaşi, intenţia sa de a construi în incinta noii mănăstiri pe care o ridica, Trei Ierarhi, şi o *"mănăstire de dascăli"*, care, în viziunea sa, trebuia să fie o şcoală *"cu clădiri*

proprii din zidărie, capabilă să adăpostească între 300 şi 400 de elevi care să învețe în limba latină" [32], după modelul *Academiei* înfiinţate de mitropolitul Petru Movilă la Kiev; în anul 1640, primul corp de clădire al şcolii a şi fost construit şi colegiul Vasilian şi-a deschis porţile în faţa primei sale promoţii de elevi, faptul fiind confirmat şi într-un raport, din anul 1641, al misionarului catolic Petru Bogdan Bekcic, care menţiona terminarea construcţiilor, atât la mănăstirea Trei Ierarhi, cât şi la Şcoala din incinta acestei mănăstiri [32].

În anul 1644, după mărturia unui alt misionar catolic, Paul Beke, menţionat şi cu alte prilejuri, s-a terminat construcţia unei alte clădiri şcolare cu două nivele, pe un teren situat în prelungirea terenului mănăstirii Trei Ierarhi, cumpărat de voievodul Vasile Lupu de la comisul Furtună; după spusele misionarului citat, domnitorul dorea ca în această şcoală să se realizeze *"pregătirea tineretului ca în apusul Europei"* [32].

Misiunea acestei şcoli şi importanţa acordată ei de voievodul Vasile Lupu pot fi deduse din următoarea frază, pe care boierul catolic Cotnarschi de la Cotnari, secretarul domnitorului şi principalul susţinător al lui în această acţiune, o adresa, tot în anul 1644, misionarului Paul Beke, prezentându-i noua şcoală ridicată: *"iată ce clădire înaltă domnul nostru, pentru ca tineretul din Moldova să se lumineze, începând de la şcoala cea mai de jos şi trecând prin toate clasele".*

Multe amănunte nu se cunosc în legătură cu evoluţia ulterioară a acestei şcoli, în afară de refacerea ei în anul 1647 – în urma incendiilor la care a fost supusă în anii 1646 şi 1647 –, precum şi de faptul că anul 1669 este ultimul în care ea mai apare menţionată în documente; în schimb, se cunosc o serie de date legate de programul de studii adoptat în şcoală şi, mai ales, în legătură cu profesorii mari care au predat aici.

Programul de învăţământ al şcolii avea, în jurul anului 1660, o structură apropiată de cea a programelor colegiilor poloneze, justificând astfel încadrarea ei în categoria colegiilor; disciplinele predate în şcoală aparţineau următoarelor trei grupe principale:

- discipline teologice;
- discipline umaniste: limbile (latina, greaca, slavona şi româna), gramatica, retorica, dialectica, poetica şi muzica;
- discipline filozofico-ştiinţifice: filosofia, metafizica, aritmetica, astronomia şi fizica.

Predarea disciplinelor se făcea în limba latină, iar disciplinele filosofice aveau la bază cursurile filosofului Teophil Corydaleu de la Universitatea din Padova; de asemenea, pe parcursul funcţionării şcolii au existat şi unele

preocupări cu caracter pedagogic, o intervenţie în acest sens, prin care se reglementează sistemul de sancţionare prin bătaie în şcoală, fiind făcută chiar de voievodul Vasile Lupu.

Trecând la prezentarea profesorilor Colegiului Vasilian, se va face mai întâi observaţia că în primii ani de la înfiinţare se pare că au funcţionat doar dascăli români, printre ei putând fi menţionaţi Eustraţie Logofătu şi Simion Dascălul, venit la Iaşi din Transilvania; cu prilejul extinderii, din anul 1644, a corpurilor de clădire ale şcolii, voievodul Vasile Lupu nu s-a mulţumit doar să copieze, în modul de organizare a şcolii, modelul adoptat de Academia de la Kiev, înfiinţată de mitropolitul Petru Movilă, ci, cu sprijinul acestuia din urmă, a adus de la Kiev şi primii dascăli străini pentru predarea unor discipline de bază din programul colegiului. Aceştia erau patru tineri din Kiev, care, dându-se drept catolici, reuşiseră să obţină doctoratul în filosofie la şcolile superioare catolice din Lituania; dintre ei, singurii cărora li s-a păstrat numele în documentele timpului, au fost Sofronie Paciaţki şi Ignatie Jevlevici, care au predat retorica, filosofia şi poetica elevilor Colegiului Vasilian.

Cam tot odată cu aducerea profesorilor ucraineni, menţionaţi mai sus, a început şi completarea corpului didactic al Colegiului Vasilian cu profesori de origine greacă, primii doi dintre ei fiind Benedict de Vatoped şi Gavril Vlasios, ultimul fiind cel care avea să devină profesorul lui Nicolae Milescu, atât la Iaşi, cât şi la Academia patriarhiei din Constantinopole, unde avea să se transfere ulterior; nume vestite de profesori greci, care au predat la Colegiul Vasilian, au fost consemnate între anii 1660 şi 1669 – acest din urmă an fiind, aşa cum s-a mai spus şi cu un alt prilej, cel în care se menţionează, pentru ultima dată în documente, existenţa colegiului –, printre ele aflându-se şi cele ale următorilor mari învăţaţi ai timpului:

- Paisie Ligaridis, care avea să se transfere ulterior în Rusia;
- Nicolae Kerameus, profesor şi medic care a şi murit la Iaşi, lăsând biblioteca sa, ca donaţie, bisericii Barboi;
- Teodor Trapezuntios, care deasemeni a murit la Iaşi.

În încheierea prezentării Colegiului Vasilian, mai trebuie menţionate o serie de nume de mari învăţaţi greci, care, locuind numai vremelnic în Iaşi, nu au funcţionat ca profesori ai colegiului, dar au avut foarte strânse legături cu această şcoală; între aceste nume pot fi menţionate [32]:

- Ieremia Cacavela, originar din insula Creta, stabilit la Iaşi ca profesor al fiilor voievodului Constantin Cantemir, care, după mărturiile timpului, cunoştea foarte bine limbile greacă, latină, ebraică, italiană şi română şi

care a tradus şi tipărit la Iaşi, în anul 1697, lucrarea *Tălmăcirea Liturghiei*, despre care s-a mai vorbit;
- Ioan Comnen Molivdos, devenit ulterior episcopul Ierotei de Dristra;
- Azarie Cigala, originar din insula Santonini, care a fost profesor al fiilor lui Mihail Racoviţă şi ai lui Antioh Cantemir;
- Andrei Liciniu, originar din Cherchira, cu studii de medicină efectuate la Universitatea din Padova, adus la curtea domnească ca interpret; el a tipărit la Iaşi, în anul 1698, elegia *Tomul iubirii.*

2. Colegiul lui Antioh Cantemir (1707 – 1711). În mod cert, desfiinţarea, în anul 1669, a Colegiului Vasilian – fiindcă, în fond, astfel trebuie interpretată ignorarea totală a existenţei lui în documentele redactate după acest an – a fost consecinţa directă a conflictelor declanşate între turci şi polonezi, conflicte în care, fără voia ei, doar ca ţară de tranzit, a fost târâtă şi Moldova şi care, în anul 1672, se soldau deja cu cucerirea, de către turci, a ţinuturilor poloneze ale Camenitei şi ale întregii Podolii; încheierea, la sfârşitul secolului al XVII-lea, a ostilităţilor turcilor împotriva ţărilor din centrul şi estul Europei, cu care se aflau în conflict – prin pacea de la Karlowitz, din anul 1699, încheiată cu Austria şi probabil cu Polonia, şi prin pacea de la Constantinopol, încheiată în anul 1700 cu Rusia –, a restabilit, pentru un răstimp, liniştea în ţara Moldovei, fapt care i-a îngăduit voievodului Antioh Cantemir (1695 – 1700; 1705 –1707) să conceapă un plan de reorganizare a învăţământului ieşean, în baza căruia a reuşit să înfiinţeze, la sfârşitul celei de-a doua domnii a lui, vechea şcoală domnească, dar sub o formă care prezenta caracteristici noi, ce vor fi examinate ulterior.

Încă de la începutul anului 1706, domnitorul Antioh Cantemir a stabilit atât scopul noii şcoli, cât şi mijloacele materiale necesare funcţionării ei, hotărând, printr-un hrisov emis la data de 1 martie 1706, ca din impozitul provenit de la mănăstiri, o sumă de 120 galbeni *"să aibă a merge la şcoală pe tot anul pentru învăţătură şi folosul pământenilor Ţării Moldovei, a feciorilor de boieri şi mai vârtos a celor săraci care ar vrea să meargă la învăţătură"*, [32]; impulsionat de eforturile pe care le făcea, în aceeaşi vreme, voievodul Constantin Brâncoveanu pentru reorganizarea pe baze noi a învăţământului de nivel ridicat din Ţara Românească, susţinut tot timpul în proiectele sale de fratele său – cel care numai peste trei ani avea să devină voievodul Dimitrie Cantemir – şi sprijinit puternic de patriarhul de Ierusalim, Hrisant Notara, domnitorul Antioh Cantemir a reuşit să dechidă porţile acestui nou colegiu la începutul anului 1707, la inaugurare

participând şi patriarhul Hrisant Notara, care a venit însoţit şi de profesorul Atanasie, pentru ca ultimul să preia conducerea şcolii.

Această şcoală, a cărei activitate s-a desfăşurat tot în clădirile de la mănăstirea Trei Ierarhi, nu a putut funcţiona însă decât până în anul 1711, când, o dată cu părăsirea tronului Moldovei de către domnitorul Dimitrie Cantemir, au fost abandonate şi cursurile organizate în cadrul ei.

Şcoala domnească, reînfiinţată de voievodul Antioh Cantemir, a prezentat însă două caracteristici aparte, care au iscat dispute între istorici atunci când s-a pus atât problema încadrării acestei şcoli într-o ierarhie valorică sub aspectul nivelului învăţământului, cât şi problema recunoaşterii caracterului ei naţional.

Referitor la prima problemă, trebuie menţionat faptul că nivelul de pregătire în această şcoală, axat în totalitate pe cunoaşterea clasicilor culturii elene – nivel, cu siguranţă, mai ridicat decât cel pe care l-a avut cu jumătate de secol în urmă prima şcoală domnescă – i-a determinat pe unii istorici [32] să încadreze această şcoală în categoria “academiilor”; alţi istorici însă ş39ţ perseverau să numească această instituţie de învăţământ *Şcoala domnească*, fapt care poate fi interpretat ca o formă de contestare a încadrării ei în categoria instituţiilor de învăţământ de nivel superior.

În ceea ce priveşte cea de-a doua problemă, se face menţiunea că următoarele trei trăsături specifice celei de-a doua şcoli domneşti:

- înfiinţarea ei la îndemnul şi cu sprijinul direct al unor prelaţi greci;
- organizarea şi conducerea ei de către profesori greci;
- introducerea limbii greceşti ca limbă de predare şi axarea programului de învăţământ al şcolii pe cunoaşterea operelor clasice ale culturii elene,

au determinat pe unii istorici [24] să considere această instituţie drept o *Şcoală grecească*, pe care cei care îi atribuiau şi caracterul de şcoală superioară au mai numit-o *Academia grecească*.

În lucrarea de faţă, respectând cu consecvenţă modul – precizat chiar la începutul subcapitolului – de definire a termenilor de “colegiu” şi de “academie”, această a doua şcoală domnească va fi considerată tot colegiu şi, în consecinţă, va fi numită ca atare; în ceea ce priveşte caracterizarea de *Şcoală grecească*, se face precizarea că, deşi intenţiile de grecizare a tineretului moldovean, foarte abil camuflate de lozinca – devenită ulterior un adevărat lait motiv propagandistic – că *“numai limba greacă este aptă pentru predarea învăţăturilor înalte”*, erau întru totul evidente, totuşi ea nu va fi acceptată în lucrarea de faţă cel puţin din următoarele motive:

- principala misiune a şcolii a fost aceea de a pregăti fii de moldoveni, chiar dacă alături de ei puteau fi primiţi şi fiii dregătorilor greci aflaţi în ţară;

- în nici un document al timpului nu a fost semnalată menţiunea că limba română ar fi fost exculsă din şcoală, lucru care dealtfel ar fi fost şi imposibil de realizat, dat fiind nivelul destul de ridicat, la vremea aceea, de afirmare a conştiinţei naţionale a poporului moldovean;
- introducerea limbii greceşti, ca limbă de predare, nu a fost impusă de greci, ci propusă chiar de boierii moldoveni care căzuseră în capcana – întinsă, e drept cu multă abilitate, de clericii greci – a lozincii, amintite mai înainte, a supremaţiei limbii greceşti pentru accesul la învăţături înalte;
- cheltuielile legate de întreţinerea şi funcţionarea şcolii nu au fost suportate de greci, ci de poporul moldovean, care le-a plătit prin intermediul curţii domneşti.

Explicaţiile precedente justifică titlul adoptat în această lucrare pentru desemnarea celei de-a doua şcoli domneşti de nivel ridicat de la Iaşi, adică acela de *Colegiul lui Antioh Cantemir.*

În legătură cu termenul de *Academie grecească*, mai trebuie menţionat faptul că în lucrarea [24] el este atribuit Colegiului Vasilian, după o *"reorganizare"* a lui de către voievodul Gheorghe Duca (1665 - 1666, 1668 - 1672, 1678 - 1683) – probabil în cea de-a doua domnie a sa –, realizată cu sprijinul mitropolitului Dosoftei şi al patriarhului Dosithei Notara al Ierusalimului; este de presupus însă că dacă o asemenea reorganizare s-ar fi realizat, ea ar fi fost menţionată în documentele timpului, aşa cum a fost menţionată, de altfel, instalarea în cea de-a treia domnie a voievodului Duca (în anul 1680) şi, tot cu sprijinul patriahului Dosithei Notara, a tipografiei de la Cetăţuia.

În încheierea subcapitolului se vor mai face două precizări:
- prima se referă la eficienţa învăţământului desfăşurat în Colegiul Vasilian, eficienţă care poate fi apreciată din următoarea scrisoare, din anul 1699, a parohului de Iaşi, Antonio Renzi: *"toată floarea boierimii vorbeşte latineşte şi sunt buni filosofi"*; chiar dacă afirmaţia ar conţine o notă de exagerare, existenţa, la finele secolului al XVIII-lea, a oamenilor culţi în capitala Moldovei, pregătiţi la Colegiul Vasilian, este certă;
- cea de-a doua precizare se referă la faptul că, până în anul 1714 – considerat ca o limită pentru etapa istorică analizată în acest capitol –, au mai existat preocupări pentru reorganizarea şcolii domneşti în anii 1712 - 1713, însă, întrucât ele sunt legate de acţiunile de înfiinţare a primei Academii a Moldovei – Academia Vasiliană -, aceste preocupări vor fi examinate în capitolul următor, cu prilejul prezentării academiei.

Partea a doua

FORMELE PRIMARE ALE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SUPERIOR APLICATIV IEŞEAN (1714 – 1813)

Pentru istoria întregului învăţământ ieşean, secolul al XVIII-lea prezintă o importanţă deosebită datorită faptului că de-a lungul lui a apărut şi s-a cristalizat, prima formă de învăţământ superior în Moldova, cunoscută de unii sub numele de *"Academia domnească"* şi numită de alţii *"Academia Vasiliană"*, evident, în cinstea primului ctitor de şcoală românească de nivel ridicat, înfiinţată la Iaşi; din păcate, deşi înfiinţată aproape la începutul secolului amintit, evoluţia ulterioară a acestei academii s-a caracterizat prin frecvente întreruperi şi printr-un ritm foarte lent de dezvoltare în intervalele de timp în care a funcţionat, datorită unei succesiuni de evenimente istorice vitrege, pe care le-a trăit Moldova în acest secol al. XVIII-lea.

Este deci firesc să se tragă concluzia că, pentru a se putea înţelege corect această dependenţă, prezentarea evoluţiei învăţământului superior ieşean în secolul al XVIII-lea va trebui să fie precedată de o expunere a evoluţiei întregii societăţi ieşene în acest secol; deoarece învăţământul ingineresc ieşean îşi are originile în formele primare de învăţământ superior, iar acestea fac parte integrantă din învăţământul academic dezvoltat la Iaşi în secolul al XVIII-lea, concluzia precedentă va fi luată în consideraţie şi aici, precedându-se prezentarea evoluţiei acestor forme de învăţământ superior aplicativ cu o prezentare a evoluţiei principalelor sectoare ale vieţii societăţii ieşene din secolul amintit.

Capitolul III

EVOLUŢIA SOCIETĂŢII IEŞENE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Înainte de a se trece la expunerea temei, se va face mai întâi precizarea că prezentarea va fi făcută după o schemă de organizare şi redactare a conţinutului capitolului similară celei folosite în prima parte a lucrării:

Viaţa politică şi administrativă a oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea

Vor fi analizate separat evoluţiile celor două sectoare de activitate menţionate în titlul paragrafului:

Viaţa politică a oraşului Iaşi. Examinarea din nou a tabelei I-1, prezentă în capitolul I al lucrării, permite să se constate mai întâi că perioada 1714 - 1803, analizată în acest de-al treilea capitol, a fost una de mare instabilitate politică, sub aspectul schimbărilor la guvernare; într-adevăr, modul în care a fost condusă politic ţara Moldovei în cei 89 de ani ce formează perioada istorică luată în consideraţie aici, poate fi caracterizat prin următoarele trăsături specifice, care evidenţiază instabilitatea politică a ţării în această perioadă:

- un număr mare de schimbări înregistrate în succesiunea la domnie: în acest răstimp s-au perindat la tronul ţării 30 de voievozi şi doi caimacami (în anii 1749 şi 1802);
- o durată medie redusă de domnie, sub trei ani, de domnitor: doar doi voievozi au domnit cu puţin peste 10 ani – unul în decursul unui număr de 4 domnii, recăpătate la intervale una de alta –, doar doi voievozi au domnit câte 5 ani – unul în două domnii – şi doar 3 domnitori au domnit câte 4 ani – unul în două domnii;
- un mare dezinteres manifestat faţă de problemele ţării, de marea majoritate a domnitorilor acestei perioade, dezinteres care îşi are explicaţia în originea fanariotă a lor; cu puţine excepţii, care vor fi menţionate în continuare, domnii "epocii fanariote" – inaugurată în Moldova în anul 1711, prin urcarea pe tronul acestei ţări a domnitorului Nicolae Mavrocordat – nu au urmărit decât înavuţirea lor într-un timp cât mai scurt, în care scop au exploatat cu sălbăticie poporul moldovean, asuprindu-l printr-o fiscalitate barbară şi abuzivă, supunându-l la tot felul de nedreptăţi şi jignindu-le chiar demnitatea de oameni.

După cum s-a spus, au existat însă şi unele excepţii, adică s-au găsit şi câţiva domnitori fanarioţi mai luminaţi, care s-au interesat totuşi şi de bunul mers al treburilor ţării, iar unii s-au preocupat chiar de perfecţionarea învăţământului ieşean; din categoria acestor domnitori fanarioţi, care şi-au câştigat dreptul la stima moldovenilor – cel puţin într-o anumită măsură –, pot fi menţionaţi următorii:

- *Nicolae Mavrocordat* (1711-715) de numele acestui domnitor – un om cu o cultură aleasă, cunoscător al limbilor elenă şi latină şi autor de cărţi cu caracter istoric, dintre care una tipărită în anul 1719 la Bucureşti – se leagă, după cum se va vedea în capitolul următor, înfiinţarea primei academii a Moldovei;
- *Mihai Racoviţă* (1715-1726), care a făcut unele încercări de reorganizare a învăţământului ieşean;
- *Grigore Ghica II* (1726-1733;1735-1739; 1739-1741; 1747-1748), care s-a distins printr-o serie de acţiuni sociale şi culturale deosebite: emanciparea "vecinilor", asigurarea apei potabile în Iaşi, crearea de noi forme de învăţământ;
- *Constantin Mavrocordat* (1733-1735; 1741-1743; 1748-1749; 1769), căruia i se datorează reorganizarea justiţiei şi trecerea întreţinerii învăţământului pe seama visteriei domneşti;
- *Ioan Mavrocordat* (1743-1747, 1769), care a introdus noi reglementări în organizarea învăţământului;
- *Constantin Racoviţă* (1749-1753, 1756-1757), de numele căruia se leagă desfiinţarea celui mai împovărător bir al acelor timpuri, "văcăritul";
- *Matei Ghica* (1753-1756), care, pe lângă contribuţiile în domeniul gospodăririi oraşului Iaşi – extinderea reţelei de apă potabilă şi introducerea iluminatului public –, s-a mai remarcat şi prin încercările întreprinse pentru stăvilirea fiscalităţii excesive;
- *Ioan Teodor Callimachi* (1758-1761), care s-a preocupat de perfecţionarea învăţământului, introducând anumite norme pentru pregătirea şi angajarea dascălilor;

- *Grigore Ghica III* (1764-1767), (1774-1777), care a rămas în istoria Moldovei nu numai prin faptul că a plătit cu viaţa proprie ataşamentul său faţă de poporul acestei ţări, ci şi prin realizările deosebite, înregistrate în timpul celor două domnii ale lui, în domeniul salubrităţii publice, în domeniul economic şi în domeniul cultural.

Trecând la examinarea celui de-al doilea indicator de instabilitate, rata medie a conflictelor interne, se va observa, din aceeaşi tabelă I-1, că în perioada 1714-1803 au avut loc doar 4 conflicte interne de importanţă majoră, acestea constând în:

- un număr de 3 mişcări politico-sociale de amploare şi anume:
  - răzmeriţa cu caracter antifiscal din anul 1760, din timpul domniei lui Ioan Teodor Callimachi;
  - conjuraţia din anul 1775, a unor mari boieri din familiile Balş, Sturdza, Roset – Bălănescu, Cantacuzino ş.a., organizată sub conducerea lui Manolache Bogdan şi Ioniţă Canta, cu un dublu obiectiv: un scop politic – îndepărtarea de la domnie a voievodului Grigore Ghica III şi transformarea statului într-o republică aristocratică – şi un scop economic – majorarea obligaţiilor în muncă ale ţăranilor de pe moşiile boiereşti; conjuraţia a fost înăbuşită, majoritatea membrilor ei refugiindu-se în cetatea Hotinului;
  - răscoala boierilor din anul 1778, îndreptată împotriva noului domnitor, adus de turci, Constantin Moruzi, la care au participat, în afară de cea mai mare parte dintre membrii conjuraţiei din 1775, şi boierii din familiile Romano, Depasta, Dărmănescu ş.a., sub conducerea lui Manolache Bogdan – care, în caz de reuşită, avea să se urce pe tron – şi a lui Ioniţă Cuza; complotul a fost însă descoperit, o parte din complotişti au reuşit să fugă din ţară, iar restul au fost prinşi şi pedepsiţi – majoritatea cu bătaia şi închisoarea –, iar cei doi capi au fost executaţi;
- un singur război intern, în anul 1739, prilejuit de încercarea lui Constantin Cantemir – fiul voievodului Antioh Cantemir – de a cuceri, cu ajutorul armatelor ruseşti conduse de generalul Münich, tronul Moldovei; sub presiunea turcilor, atât trupele ruseşti cât şi pretendentul la tron s-au retras din Moldova.

În legătură cu instabilitatea politică internă, mai trebuie făcută observaţia că, deşi numărul conflictelor interne a fost relativ mic, totuşi gradul real de instabilitate a fost în mod cert sporit de influenţele altor factori interni, între aceştia figurând, în secolul al XVIII-lea, cele 8 mari incendii care au pârjolit, în diverse proporţii, oraşul:

- incendiul din anul 1723, din timpul domnitorului Mihai Racoviţă, care a pustiit aproape întreg oraşul;
- incendiul din anul 1735, din timpul domnitorului Constantin Mavrocordat, incendiu care a distrus Târgul de Sus şi Uliţa Sărăriei, până la mănăstirea Golia;
- incendiul din anul 1741, care a avut loc în timpul celei de-a doua domnii a aceluiaşi domnitor, Constantin Mavrocordat, şi care a cuprins întreaga zonă a oraşului situată între biserica Sf. Lazăr şi biserica Trei Ierarhi;
- incendiul din anul 1753, care s-a produs în timpul domniei domnitorului Constantin Racoviţă şi care a pârjolit întreaga zonă din Feredeul Mare, precum şi toată Uliţa Mare, până la cuhnia din curtea domnească;
- incendiul din anul 1766, care a avut loc în timpul domniei voievodului Grigore Ghica III şi care a distrus un număr de mănăstiri şi de case boiereşti;
- incendiul din 1797, din timpul domnitorului Constantin Moruzi, în care a ars toată Uliţa Mare, până la curtea domnească;

- incendiul din anul 1780, întâmplat în timpul aceleaşi domnii, deşi unii istorici îl plasează în timpul domniei lui Alexandru Mavrocordat Delibei [32], în care a ars partea de nord-est a oraşului;
- incendiul din anul 1785, din timpul domniei lui Alexandru Mavrocordat Firaris, în care a ars curtea domnească.

În fine, trecând şi la examinarea celui de-al treilea indicator de instabilitate politică, rata medie a conflictelor externe, se poate constata, din aceeaşi tabelă I-1, că s-au înregistrat 10 conflicte externe majore în care a fost antrenată Moldova în perioada 1714-1803, între care:

- un număr de 6 războaie externe, la care moldovenii au participat fie cu întreaga oştire, fie numai cu anumite trupe ale ei; în cadrul acestor acţiuni militare, se meţionează următoarele operaţiuni:
  - participarea la războiul austro-turc (1716-1718), ca urmare a pătrunderii trupelor austriece în Moldova şi a atacului lor asupra oraşului Iaşi, întreprins în anul 1717;
  - declanşarea, în anul 1758, a represaliilor împotriva tătarilor pentru ultima – în istoria ţării – încălcare de către ei a hotarelor Moldovei;
  - participarea, în anul 1770, a unor trupe româneşti la războiul ruso-turc (1768-1774), încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774, în urma căreia un hatişerif al Porţii, a acordat unele înlesniri Moldovei;
  - implicarea, din anul 1786, a moldovenilor în războiul ruso-austro-turc (1786-1791), ca urmare a atacului dezlănţuit de turci asupra oraşului Iaşi, deşi trupele lor fuseseră trimise pentru apărarea oraşului;
  - implicarea, din anul 1788, a oştilor moldovene în acelaşi război ruso-turco-austriac, în urma atacului declanşat de austrieci asupra oraşului Iaşi, soldat cu ocuparea oraşului de către atacatori şi cu luarea ca prizonier a domnitorului Alexandru Ipsilanti;
  - implicarea ostaşilor moldoveni, în cea de-a doua jumătate anului 1788, în conflictul ruso-turc, ca urmare a atacului declanşat de oştile turco-tătare asupra oraşului Iaşi atac în urma căruia ruşii au ocupat oraşul Iaşi;
- un număr de 4 ocupaţii străine, care au adus grave prejudicii procesului de dezvoltare a Moldovei în general şi a oraşului Iaşi în mod special; aceste stăpâniri străine au fost:
  - *ocupaţia rusă* din anul 1739, instalată de trupele ruseşti care l-au însoţit pe pretendentul la tron, Constantin Cantemir; oraşul Iaşi a fost pus sub ordinele generalului Münich şi apoi ale generalului Sipov, care au impus biruri foarte grele, plătite de toţi locuitorii oraşului; mai mult, la părăsirea oraşului, ultimul general a pus la cale chiar incendierea lui, fiind impiedicat să ducă la îndeplinire această odioasă crimă doar de sosirea trupelor turceşti, care îl readuceau la domnie pe domnitorul Grigore Ghica II;
  - *ocupatia rusă* din anii 1769-1774, instaurată în timpul războiului ruso-turc, declanşat în acel interval de timp, şi prilejuită de intervenţia Rusiei în conflictul iscat între domnitorii Constantin Mavrocordat, stabilit de Poarta Otomană, şi Grigore Callimachi, sprijinit de ruşi; în acest răstimp, ţara a fost condusă numai de Divan, prezidat însă de un general rus şi folosind vechiul aparat administrativ, subordont însă ofiţerilor ruşi;
  - *ocupaţia austriacă* din anul 1788, instaurată în urma recuceririi oraşului Iaşi de către trupele austriece, conduse de colonelul Fabris; deşi nu a durat decât două

luni, şi această ocupaţie a fost la fel de împovărătoare pentru populaţia ieşeană ca şi celelalte două menţionate până acum;

- *ocupaţia rusă* din anii 1789-1791, instaurată după cucerirea, în anul 1788, a oraşului Iaşi, care a fost pus apoi sub guvernarea generalului Potemkin; principalele realizări ale acestui guvernator constau în sprijinirea unor activităţi culturale, desfăşurate în rândul boierilor, şi organizarea unui corp de oştire format din voluntari, comandat de maiorul Gheorghe Hârjău şi de căpitanul Gheorghe Costin.

Datele şi explicaţiile prezentate mai sus scot în evidenţă, în mod pregnant, starea precară a stabilităţii politice externe a Moldovei în secolul al XVIII-lea; este uşor de înţeles însă că nivelul real al acestei stabilităţi a fost determinat nu numai de rata conflictelor exterioare, ci şi de unele evenimente externe care au influenţat, uneori în bine, alteori în rău, evoluţia politică a ţării.

Din prima categorie de evenimente fac parte unele din acordurile şi tratatele politice internaţionale care au conţinut prevederi şi pentru Moldova, între ele putând fi menţionate:

- *Congresul de la Focşani*, ţinut în anii 1772 şi 1773 – deci în plină desfăşurare a războiului ruso-turc din anii 1768-1774 –, prin care se prevedea, în "capitulaţii", un acord de principiu pentru acordarea independenţei principatelor române şi aprobarea unirii lor, sub garanţia Austriei, Rusiei şi Prusiei;
- *Tratatul de la Kuciuk-Kainargi* din anul 1774, cu care se încheie războiul ruso-turc din anul 1768-1774, în care se prevedeau şi unele înlesniri politice şi economice pentru Moldova, precizate într-un hatişerif al Porţii otomane; se pare că în acest ultim document era formulată şi aprobarea pentru *"domnia pe viaţă"*, acordată voievodului Grigore Ghica III;
- *Hatişeriful Porţii* din anul 1802, prin care, odată cu fixarea "haraciului" pe care curtea domnească trebuia să-l plătească Porţii otomane, se dădeau şi garanţii pentru asigurarea inviolabilităţii hotarelor Moldovei şi a stabilităţii succesiunilor la tronul Moldovei;

din categoria evenimentelor care au influenţat negativ evoluţia politică a ţării, poate fi amintit:

- *Acordul turco-austriac* din anul 1775, prin care a fost desprinsă din trupul Moldovei frumoasa Bucovină.

Pentru a încheia cu prezentarea evoluţiei activităţii politice, desfăşurate în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, se va mai face menţiunea că, spre sfârşitul secolului, un rol principal în stabilirea unor relaţii bune cu vecinii l-au avut consulatele înfiinţate la Iaşi; primul consulat instalat în acest oraş a fost cel rusesc, înfiinţat în anul 1783 şi care a avut, pe rând, în calitate de consuli generali, pe Ioan Ivanovici Severin, pe Selincki şi pe Iacovlev.

Activitatea administrativă a oraşului Iaşi. Înainte de a se trece la prezentarea evoluţiei, în secolul al XVIII-lea, a celor trei sectoare principale ale activităţii administrative – administraţia politică locală, administraţia financiară şi administraţia judiciară –, se vor evidenţia câteva caracteristici generale ale evoluţiei întregii activităţi administrative, desfăşurate în Iaşi în secolul menţionat; principalele caracteristici ale acestei evoluţii sunt:

a) Conservarea, şi în secolul al XVII-lea, a tuturor funcţiilor politico-administrative, instituite în secolul precedent, cu o delimitare mai bună a atribuţiilor specifice lor în prima jumătate a noului secol;
b) Înfiinţarea de noi funcţii politico-administrative, cu stabilirea precisă a atribuţiilor lor; astfel, au fost înfiinţate următoarele două noi funcţii de mari dregători:

- Funcţia de *agă* – ultima ca rang în ierarhia marilor dregătorii – menţionată pentru prima dată de voievodul Dimitrie Cantemir; în atribuţiile acestei funcţii figurau, la jumătatea secolului al XVIII-lea, următoarele sarcini de bază [32]:
    - asigurarea menţinerii ordinii publice în oraş;
    - judecarea pricinilor mărunte iscate între târgoveţi;
    - controlul activităţilor breslelor şi judecarea pricinilor iscate în cadrul lor;
    - supravegherea construcţiei şi întreţinerii *podurilor* stradale;
    - controlul folosirii imaşurilor de către locuitorii oraşului;
    - controlul preţurilor practicate de negustori;
    - verificarea respectării termenului de 40 de zile pentru desfăşurarea *strigărilor la mezat*, prin care se vindeau moşiile şi imobilele confiscate de la unii datornici faţă de visterie;
    - arendarea şi controlarea periodică a măcelăriilor;
    - colectarea sumelor de la *cutia milelor*, provenite din contribuţiile de câte 2 lei anual, pe cap de locuitor, ale oraşului;
    - asigurarea şi controlul iluminatului public în zona centrală a oraşului;
- funcţia de *mare vornic de obşte*, a cincea ca rang în ierarhia marilor dregătorii, înfiinţată probabil spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi confirmată documentar într-un hrisov domnesc din anul 1803, care menţiona că în această funcţie a fost numit boierul Manolache; în atribuţiile acestei funcţii intrau:
    - administrarea veniturilor provenite de la *cutia milei*;
    - verificarea respectării prevederilor regulamentare la alegerile periodice de epitropi;
    - controlarea modului în care era exploatată reţeaua de cişmele şi fântâni, construită în oraşul Iaşi;
    - sprijinirea materială a învăţământului;

de asemenea, au fost înfiinţate şi următoarele două funcţii din categoria dregătoriilor de rang secund:

- funcţia de *vornic*, în ale cărei atribuţii intrau:
    - colectarea taxelor percepute de vameşi;
    - distribuirea lumânărilor pentru iluminatul public;
    - aprovizionarea curţii domneşti cu lemne;
- funcţia de *cămăraş de lumină* – superioară celei de *vornic* în ierarhia dregătorilor de rang secund a Moldovei –, a cărei principală atribuţie era aceea de a asigura iluminatul public al oraşului Iaşi;

c) Înfiinţarea de noi instituţii politico-administrative, în rândul cărora trebuie menţionate:

- serviciul de transport *menzil*, destinat atât deplasărilor călătorilor cât şi transporturilor poştale;
- serviciul financiar *Casa măsurilor* înfiinţat în scopul administrării fondurilor provenite din cotele adiţionale aplicate impozitelor, fonduri destinate plăţilor lefurilor dregătorilor şi slujitorilor curţii domneşti;
- serviciul judiciar, reprezentat de *prima instanţă judecătorească instaurată în Moldova*, constituită – în timpul domnitorului Constantin Mavrocordat – din 3 boieri, răsplătiţi pentru munca lor cu lefuri [32];

d) Proliferarea progresivă a corupţiei şi abuzurilor în administraţie.

În continuare vor fi prezentate evoluţiile celor trei sectoare principale ale activităţii administrative desfăşurate în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea:

1. Activitatea politico-administrativă locală. Înainte de a se trece la prezentarea activităţii politico-administrative, desfăşurate în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, se va face precizarea că în aproape întreagă această perioadă istorică – excepţie făcând numai anii în care Moldova a fost antrenată de către turci în conflictele externe ale Porţii –, activitatea strategico-militară a capitalei Moldovei s-a rezumat doar la aceea de organizare a trupelor de ordine interioară, trupe cu efective mici, alcătuite, pe de o parte, din oşteni moldoveni – recrutaţi dintre ţăranii liberi, cu plată, sau cu scutiri de dări – şi, pe de altă parte, din *lefegii străini* (cazaci, albanezi etc). şi care, sub comanda generală a *agăi*, îndeplineau următoarele sarcini:

- asigurau paza frontierelor şi a curţii;
- exercitau acţiunile poliţieneşti interne;
- sprijineau acţiunile de executare a ordinelor fiscale;

chemarea la oaste în trupe cu efective mari nu se făcea decât în cazul acţiunilor militare ordonate de Poartă, cea mai importantă convocare de asemenea trupe fiind cea înregistrată în anul 1728, când turcii i-au impus domnitorului Grigore Ghica II participarea la campania de represalii împotriva tătarilor.

Funcţia politico-administrativă cu cele mai largi implicaţii sociale în secolul al XVIII-lea a fost, indiscutabil, aceea de *agă*, ale cărei atribuţii au fost deja menţionate; dintr-o serie de documente ale timpului rezultă că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aga avea la dispoziţie în jur de 300 de oameni, împărţiţi în cete de câte 25, care se rânduiau periodic la îndeplinirea slujbelor agiei.

Principalele servicii care funcţionau în cadrul agiei au fost:

a) Garda personală a domnitorului, alcătuită din:
   - *copiii de casă* sau *icioglanii*, puşi sub ascultarea unui armaş;
   - *steagurile de lefegii*, îmbrăcate în uniforme strălucitoare, specifice armelor în care se încadrau: *vânători*, *joimari*, *ulani*, *dragoni*, etc; aceste unităţi erau conduse de *bulucbaşi*, *sotnici* şi *căpitani*, aflaţi toţi sub ascultarea agăi.

b) Un serviciu de menţinere a ordinii publice în oraş, alcătuit din:
   - *seimenii de scuteală*, aflaţi sub ordinele unui *vătaf*, care asigurau prima şi a doua strajă a oraşului; ei îndeplineau această slujbă fără plată, doar în schimbul *slobozeniei de dări*;
   - *lefegiii*, aflaţi sub comanda unui *vel-căpitan de lefegii* şi care asigurau cea de-a treia strajă a oraşului; în această categorie de slujbaşi intrau;
     - *darabanii* – puşi sub ascultarea unui *ispravnic*;
     - *roşii* – reprezentând mici unităţi de călăreţi sau de pedestraşi îmbrăcaţi în uniforme roşii, de unde le-a rămas şi numele;
     - *căpitanii de baltag* – numiţi astfel după arma cu care erau dotaţi;
     - *albanezii* – conduşi de un căpitan;
     - *temnicerii* – aflaţi sub ascultarea unui număr de 4 *bulucbaşi*, care asigurau paza permanentă a temniţei oraşului;

c) Un serviciu de strângere a dărilor percepute prin agie – *sămeşia* –, aflat sub ordinele *sameşului*;

d) Un serviciu de control al activităţilor comerciale desfăşurate în oraş – pus sub ordinele *verificatorului de măsuri şi greutăţi*, în cadrul acestui serviciu se mai urmărea respectarea, de către negustori, a *"narturilor"* – preţurile maximale stabilite de un colectiv format din marele logofăt, marele vornic şi agă –, precum şi supravegherea funcţionării măcelăriilor;

e) Un serviciu de prevenire şi de stingere a incendiilor – pus sub conducerea unui *baş-ceauş*, alcătuit atât din pompieri, cât şi din *sacagii*;
f) Un serviciu de întreţinere a reţelei stradale podite a oraşului Iaşi – alcătuit din *podarii* aflaţi sub ascultarea *căpitanilor de podari*;

în afara acestor servicii principale, au fost semnalate forme incipiente de organizare şi a altor servicii administrative, care aveau să se dezvolte în secolul următor, printre acestea putând fi menţionate:

- un început de organizare a unui serviciu zonal de transport – poştă de călători – sub formă de *menzil*;
- un început de organizare a unui serviciu de iluminat public, privind în prima etapă zona centrală a oraşului;
- un început de oraganizare a unui serviciu de salubritate publică, prin introducerea obligativităţii măturării străzilor, de două ori pe săptămână, de către negustori, în dreptul prăvăliilor lor.

2. Activitatea fiscală a oraşului Iaşi. Sistemul fiscal, instituit de domnia Moldovei chiar de la începutul secolului al XVIII-lea, împărţea populaţia ieşeană în trei categorii, cu statute fiscale distincte:

- *birnicii*, în care intrau: marea masă a orăşenilor, aproape toţi ţăranii liberi şi toţi ţăranii şerbi (vecinii);
- *privilegiaţii*, care se bucurau de multe înlesniri fiscale, aprobate de domnitor după bunul său plac şi în care intrau: boierii, reprezentanţii clerului, negustorii organizaţi în bresle, mazilii, o parte din slujitori şi dintre orăşeni;
- *nebirnicii*, scutiţi total de dări, în rândul cărora intrau *nevolnicii* şi *văduvele*;

în prima jumătate a secolului al XVIII-lea apar trei noi categorii de privilegiaţi, şi anume:

- *aleşii*, reprezentând o pătură de ţărani liberi înstăriţi, care s-au bucurat din timpul domnitorului Grigore Ghica II de o serie de înlesniri fiscale;
- *ruptaşii*, reprezentând o anume categorie de *birnici*, care, în schimbul unor înlesniri fiscale, se angajau – printr-o învoială numită *ruptă* – să-şi achite, la o dată fixată, obligaţiile fiscale;
- *haimanalele*, care, în schimbul scutirii de orice alte *angarale* în afara birului, aveau obligaţia să ajute administraţia la *prinderea oamenilor răi* şi la *stingerea incendiilor*. Se pare că aceste categorii de privilegiaţi au dispărut însă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În ceea ce priveşte dările aplicate populaţiei ieşene în secolul al XVIII-lea, ele erau de două categorii:

- *dările către visterie*, reprezentate prin *bir*, *banii steagului* şi *ajutorinţa*, ultima dare fiind o cotă adiţională a primei, înglobată ulterior definitiv în impozitul general;
- *dările către cămară*, reprezentate prin *darea de oi*, *darea de stupi*, *darea pe mascuri*, *dările târgului*, *dările pentru ocnă*, *dările pentru vămi*, etc.

Trebuie menţionat faptul că ultimele dări s-au menţinut şi după reforma fiscală făcută de domnitorul Constantin Mavrocordat.

Procesul de creştere excesivă a fiscalităţii impuse populaţiei Moldovei a început în timpul primei domnii a voievodului Constantin Duca (1693-1695), o dată cu introducerea de către el, după exemplul voievozilor Ţării Româneşti, a unuia dintre cele mai împovărătoare dări la care a fost supusă ţărănimea din ambele ţări româneşti în secolul al XVIII-lea: *văcăritul*; acest bir, desfiinţat în unele etape pentru a fi apoi reînfiinţat în altele, a constituit principala sursă de alimentare a conflictelor sociale care au avut la Iaşi, la

începutul mijlocului secolului al XVIII-lea, conflicte care au culminat cu acea *răscoală a fiscalităţii* despre care s-a mai vorbit, declanşată în timpul domnitorului Ioan Teodor Callimachi (1758-1761).

Deşi unele încercări de reducere a taxelor fiscale au fost întreprinse chiar de voievodul Dimitrie Cantemir (1710-1711), ele nu au putut fi materializate prin rezultate concrete datorită părăsirii în grabă, de către domnitor, a tronului ţării; încercările de stăvilire a fiscalităţii au fost reluate în Moldova târziu de tot, în timpul celei de-a treia domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1748-1749), şi au fost continuate de urmaşii lui la domnie, Constantin Racoviţă (1749-1753, prima domnie) şi Matei Grigore Ghica (1753-1756), fără a se reuşi însă să se desfiinţeze *văcăritul.*

Abia în timpul celei de-a doua domnii a lui, domnitorul Constantin Racoviţă (1756-1757) a reuşit să desfiinţeze, într-un cadru festiv în care mitropolitul Iacov a prestat şi o slujbă religioasă de *afurisenie*, acest greu bir, dar urmaşul său, Ioan Teodor Callimachi (1758-1761), după ce a înăbuşit cu ajutorul turcilor *răzmeriţa fiscalităţii*, a încercat să-l reintroducă, fapt care a determinat protestul mitropolitului Iacov şi retragerea sa la mănăstirea Putna; acest din urmă domnitor nu a mai reuşit să reintroducă văcăritul, dar a introdus în schimb un nou bir, *ajutorinţa*, care nu s-a dovedit mult mai puţin împovărător decât precedentul.

Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, fiscalitatea aplicată poporului moldovean nu numai că nu s-a micşorat, dar ea a crescut chiar, ca urmare a contribuţiilor suplimentare, impuse populaţiei în timpul ocupaţiilor ruseşti şi austriece care au avut loc spre sfârşitul secolului; o dovadă a acestei înăspriri a fiscalităţii o constituie creşterea numerică a aparatului fiscal, înregistrată spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, aparat compus în continuare din cele trei categorii de dregătorii care au funcţionat şi în secolul precedent:

- *căminarii* sau *cămănarii*, care strângeau taxele puse pe băuturile spirtoase;
- *vameşii*, care adunau taxele aplicate mărfurilor care treceau prin vămile oraşului;
- *armaşii de târg*, care colectau dările impuse orăşenilor.

O altă dovadă a sporirii fiscalităţii la sfârşitul secolului al XVIII-lea o furnizează chiar înfiinţarea acelei noi instituţii financiare numită *Casa măsurilor*, despre care s-a mai vorbit; într-adevăr, după cum s-a precizat şi cu un alt prilej, menirea acestei case a fost aceea de a aduna fondurile pentru plata dregătorilor şi a slujitorilor din *"cotele adiţionale la impozitele aplicate populaţiei"*.

3. Activitatea judiciară a oraşului Iaşi. Cu două mici completări introduse în timpul scurtei domnii a voievodului Dimitrie Cantemir, modul de administrare a justiţiei a rămas în Moldova practic neschimbat până la jumătatea secolului al XVIII-lea, adică aplicarea legilor – care continuau să exprime bunul plac al domnitorilor – se făcea la două nivele diferite:

a) cazurile uşoare, de rând, reprezentând procese de drept civil, erau revolvate de dregătorii cu atribuţii speciale în acest sens: *vornicii* şi *şoltuzii*, ajutaţi de *pârgari*; modificările aduse de voievodul Dimitrie Cantemir în exercitarea acestei forme de justiţie au constat în:
    - includerea şi a funcţiei de *agă* între funcţiile cu drept de aplicare a legilor;
    - extinderea şi la alte categorii de boieri, marii dregători, a dreptului de a judeca asemenea procese de drept civil, dar numai cu condiţia ca ambele părţi în litigiu să-şi exprime acordul;
b) cazurile dificile, reprezentând procese de drept penal, erau prezentate pentru rezolvări divanului, respectiv curţii domneşti; înmulţirea considerabilă a numărului de astfel de

litigii a dus la o puternică aglomerare de procese la divanul ţării, semnalată în documente la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În cea de-a treia domnie a sa, domnitorul Constantin Mavrocordat (1748 - 1749) a înfiinţat prima instanţă de judecată a Moldovei, constituită din 3 boieri *"plătiţi cu lefuri"* pentru activitatea justiţiară pe care urmau să o desfăşoare; de asemenea mai trebuie samnalat faptul că, tot cu prilejul acestei refrome a justiţiei, au fost propuse şi primele măsuri de stăvilire şi combatere, pe baze legale, a moravurilor uşoare.

Viaţa economică a oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ritmul de dezvoltare a economiei oraşului Iaşi nu s-a deosebit sensibil de cel înregistrat la sfârşitul secolului al XVII-lea, cele două etape istorice prezentând aceleaşi caracteristici generale:

- situarea producţiei agricole şi zootehnice la nivel scăzut, ca urmare a menţinerii relaţiilor sociale de tip feudal, cu consecinţele fireşti care derivau din ele:
  - recurgerea la mijloace rudimentare de lucru;
  - dezinteresarea ţăranilor muncitori, ca urmare a statutului lor de *şerbi* sau de *vecini*, statut abolit abia la jumătatea secolului al XVIII-lea;
  - exodul populaţiei rurale spre oraş;
- înregistrarea unui ritm lent de dezvoltare a meşteşugurilor, care îşi are explicaţia în următorii factori:
  - pătrunderea masivă a produselor industriale din apus, mai ieftine şi de calitate superioară;
  - încurajarea, prin instituirea unui sistem fiscal privilegiat, a stabilirii în Iaşi a unor categorii de meseriaşi străini;
  - exagerarea peste măsură a impunerilor fiscale aplicate meşteşugarilor;
- menţinerea comerţului ieşean la un nivel foarte scăzut, ca urmare a slabei circulaţii a mărfurilor autohtone, explicată prin următorii factori:
  - starea deosebit de proastă a drumurilor, atât din oraşul Iaşi cât şi din întreaga Moldovă;
  - absenţa unui sistem de asistenţă a transportului comercial, prin înfiinţarea unui număr suficient de locuri oficiale de popas;
  - sprijinirea oficială, ca şi în cazul meşteşugarilor, a negustorilor străini prin înlesniri fiscale acordate de curtea domnească la presiuni externe, îndeosebi la cele exercitate de Poarta otomană; trebuie menţionat faptul că aceşti negustori străini nu numai că aveau libertatea de a-şi practica oriunde negoţul, dar puteau arenda moşii şi imaşuri şi puteau face chiar export cu vitele moldovenilor.

Este deci de înţeles că în aceste condiţii procesele de acumulare de capital – declanşate în ţările apusene de dezvoltarea manufacturilor şi a intreprinderilor industriale de dimensiuni mari – nu au putut avea loc în Moldova – şi mai ales la Iaşi, unde prima manufactură a apărut abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea –, astfel că acestea nu s-au putut dezvolta decât în formele primare de dezvoltare a capitalismului: cămătăria şi comerţul; specific secolului al XVIII-lea – ca o formă aparte a *"binefacerilor oferite Moldovei de regimul fanariot"* – este însă faptul că în această perioadă au devenit obiecte de comerţ nu numai imobile şi terenuri ale unor boieri scăpătaţi, ci chiar şi unele dintre slujbele domneşti de rang secundar.

O altă explicaţie a caracterului deosebit de lent al pătrunderii capitalismului în Moldova, în secolul al XVIII-lea, o furnizează exportul masiv de capital, care s-a înregistrat în această perioadă pe următoarele două căi principale:

- prin tranferarea de venituri uriașe ale unor mânăstiri moldovene către biserici ortodoxe din Orient, în cadrul acelor condiții de colaborare eclesiastică denumite *închinăciuni*, mult extinse în timpul domniei fanariote;
- prin risipirea, de către boieri, a unor mari averi în scopul afișării unui lux deșănțat – îmbrăcăminte cu podoabe bogate, mobilier elegant de proveniență străină, bijuterii prețioase, petreceri cu mâncăruri și băuturi alese, etc. –, lux criticat de foarte mulți dintre călătorii străini care au trecut prin Iași în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cu toate că unii dintre factorii care au determinat frânarea procesului de dezvoltare a economiei orașului Iași în prima jumătate a secolului al XVIII-lea au dăinuit și în continuare – este vorba, în primul rând, de fiscalitatea excesivă, aplicată populației orașului Iași – totuși, în următoarea jumătate a secolului au început să se întrevadă unele ameliorări în evoluția economiei acestui oraș: producțiile agricole și zootehnice au început să înregistreze unele creșteri – chiar dacă nu spectaculoase, dat fiind faptul că mijloacele de lucru au rămas tot cele rudimentare –, meșteșugurile s-au diversificat, iar numărul meșteșugarilor a crescut mereu, au apărut chiar primele forme de mică industrie – ateliere, manufacturi și mici fabrici –, iar comerțul s-a extins și a căpătat chiar forme specializate; este drept însă că pentru această a doua jumătate de secol s-au găsit și mai multe documente, în baza cărora a putut fi urmărită evoluția economiei orașului Iași, între ele putând fi menționate și primele trei catagrafii întocmite pentru acest oraș, și anume:

- *Catastihul din anul 1755*, care nu s-a păstrat în secolul al XIX –lea, dar ale cărui date au fost preluate, în bună parte, de alte documente ale timpului;
- *Catagrafia din anul 1774*, păstrată în arhivele statului rus, deoarece a fost întocmită probabil la cererea guvernatorului rus, sub al cărui ordin se afla atunci orașul Iași;
- *Condica liuzilor din anul 1803*, numită astfel de T. Codrescu, care a cercetat-o.

În expunerea ce va urma se vor face referiri și la o a patra catagrafie, ulterioară celei din anul 1803, denumită:

- *Condica scrierii familiilor a stării de gios din Târgul Eșii, 1808*,

pentru unele date care nu sunt cuprinse în catagrafia din 1803; de asemenea, se atrage atenția asupra caracterului aproximativ al datelor furnizate de aceste catagrafii, lucru firesc dacă se ține seama de faptul că în acele timpuri nu existau criterii precise de încadrare a datelor într-o categorie sau alta.

În continuare, vor fi prezentate evoluțiile celor trei sectoare economice principale – agricultura și zootehnia, industria (sub formele ei incipiente) și comerțul.

1. Agricultura și zootehnia. Prima măsură care putea contribui la înviorarea sectorului agricol al economiei Moldovei, la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu putea fi evident alta decât aceea de abolire a șerbiei; după ce, în anul 1746, domnitorul Constantin Mavrocordat înfăptuia această abolire în Țara Românească, revenind pentru a treia oară la tronul Moldovei (1748-1749), el a proclamat, în cadrul *Sfatului de obște*, întrunit la mânăstirea Trei Ierarhi în ziua de 6 aprilie 1749, desființarea *"veciniei"* și în Moldova; actul de emancipare a țăranilor a fost însoțit atunci și de o reglementare a obligațiilor în *"munca de clacă"*, pe care țăranii ce locuiau pe moșiile boierești le datorau proprietarilor, formulate în două variante:

- fie prestarea unui număr de 24 zile de muncă pe an de fiecare casă;
- fie prestarea unui număr de 12 zile de muncă pe an și a unei plăți de 2 lei pe an de fiecare casă.

O serie de documente, datând din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dovedesc preocupările unora dintre succesorii domnitorului Constantin Mavrocordat la

tronul Moldovei pentru îmbunătăţirea în continuare a activităţii sectorului agro-zootehnic ieşean; între aceste documente, pot fi menţionate:

- *Aşezământul agricol din anul 1766*, emis de voievodul Grigore Ghica III în prima sa domnie, prin care se introduce *nartul agricol*, care fixează norma zilnică maximă de lucru în agricultura Moldovei;
- *Hrisovul din anul 1779* al domnitorului Constantin Moruzi (1777-1782), prin care se stabilesc imaşurile destinate păşunatului vitelor, aparţinând locuitorilor oraşului Iaşi;
- *Hrisovul din anul 1786* al domnitorului Alexandru Mavrocordat Firasis (1785-1786), care conţine noi reglementări privind regimul imaşurilor.

Este evident că nu toate segmentele sectorului agro-zootehnic s-au dezvoltat în secolul al XVIII-lea, iar dintre cele care s-au dezvoltat, nu la toate s-a înregistrat acelaşi ritm de dezvoltare.

Astfel, în sectorul pur agricol toate cele trei segmente principale ale lui – agricultura, viticultura şi horticultura (pomicultura şi legumicultura) – au început să se dezvolte chiar din deceniul al şaselea, dar ritmul cel mai mare de creştere l-au înregistrat viticultura şi agricultura cerealieră; dezvoltarea primei dintre aceste două ramuri este evidenţiată într-o serie de rapoarte ale călătorilor străini care au vizitat oraşul Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – care semnalau prezenta *"peste tot, a viilor şi livezilor îngrădite"* [32] –, precum şi de creşterea numărului de specialişti străini în domeniul vinificaţiei, stabiliţi la Iaşi, iar dezvoltarea celei de-a doua ramuri – cultura cerealelor – este dovedită de un act din anul 1764 în care se menţiona faptul că morile ieşene au vărsat în visteria domniei un impozit de aproape de trei ori mai mare decât cel vărsat de restul morilor din ţinut.

O trăsătură specifică a evoluţiei agriculturii oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea a constituit-o extinderea, în această perioadă istorică, a culturii porumbului şi tutunului, culturi introduse în Moldova la sfârşitul secolului precedent; o explicaţie a extinderii culturii porumbului, îndeosebi pe loturile de folosinţă familială ale ţăranilor, o furnizează şi faptul că porumbul nu figura în acele vremuri în listele de produse agricole cerute de turci în cadrul haraciului.

În continuare, trebuie menţionat faptul că, dacă despre dezvoltarea creşterii bovinelor şi ovinelor vorbesc de la sine hrisoavele, menţionate mai înainte, referitoare la reglementarea folosirii imaşurilor din zona oraşului Iaşi, iar dezvoltarea creşterii cabalinelor este atestată de un document din anul 1804 – care menţionează existenţa, în timpul domnitorului Alexandru Moruzi, a unui mare ceair de cai –, în schimb apicultura – practicată în această etapă doar pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti – s-a dezvoltat într-o mai mică măsură, iar piscicultura şi expoatarea fondului cinegetic al oraşului Iaşi au rămas chiar cu mult în urmă, constatându-se chiar un regres în evoluţia lor.

2. Mica industrie. Se face mai întâi precizarea că termenul de *mică industrie* a fost folosit aici în sensul care i se atribuie astăzi în mod curent, cu precizarea doar că el nu va include, în sfera sa, şi formele cooperatiste de desfăşurare a proceselor de producţie industrială, ele neexistând în secolul al XVIII-lea, luat în consideraţie; în consecinţă, vor fi examinate, în continuare, doar următoarele segmente ale micii industrii:

- atelierele meşteşugăreşti;
- manufacturile şi fabricile de dimensiuni mici, primele înregistrând o evoluţie ascendentă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, iar ultimele reprezentând forme noi de activitate practică omenească, apărute în Moldova în această etapă istorică.

Evoluţia, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a principalelor ramuri de activitate meşteşugărească – activitate care şi-a menţinut în continuare forma feudală de organizare profesională în *bresle* – poate fi caracterizată prin următoarele trăsături specifice acestei etape istorice, enumerate în baza unor concluzii formulate în lucrarea [32];

- diversificarea branşelor meşteşugăreşti, fie ca urmare a unor procese de specializare îngustă – de exemplu, breasla unică a blănarilor şi cojocarilor s-a despărţit, spre sfârşitul secolului luat în discuţie, în două bresle separate –, fie prin înfiinţarea de noi bresle – de exemplu *breasla bărbierilor*, înfiinţată în anul 1783, sau *breasla plăcintarilor*, înfiinţată spre sfârşitul secolului;
- desfiinţarea unor bresle corespunzătoare unor profile meşteşugăreşti care nu au mai prezentat importanţă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – de exemplu, după anul 1774 nu mai sunt menţionate: *breasla aparilor*, *breasla daulgiilor*, *breasla fanaragiilor*, *breasla surlarilor*, *breasla puşcaşilor* ş.a.
- intensificarea pătrunderii meşterilor străini, protejaţi de anumite înlesniri fiscale acordate de curtea domnească, specific perioadei fiind procentul ridicat de meşteri greci, stabiliţi în oraşul Iaşi;
- trecerea de la *producţia de comandă* la *producţia de piaţă*, justificată de creşterea cererii de produse meşteşugăreşti şi însoţită de două fenomene socio-economice, care au influenţat considerabil dezvoltarea economică ulterioară a oraşului Iaşi:
  - creşterea numărului de lucrători în ateliere – fenomen care a condus la proliferarea *atelierelor mari*;
  - apariţia unei pături sociale hibride – aceea a *meşterilor-negustori*.

În Tabela III-1, întocmită în baza datelor furnizate de lucrarea [32] – care, la rândul ei, le-a preluat din catagrafiile anilor 1755, 1774 şi 1803 – au fost prezentate evoluţiile, în etapa istorică 1755-1803, ale celor doi indici globali ai activităţii meşteşugăreşti, desfăşurate în acest interval de timp: numărul de meşteşugari şi numărul de bresle meşteşugăreşti.

Tabela III-1: DATE STATISTICE PRIVIND EVOLUŢIA NUMĂRULUI DE MEŞTEŞUGARI ŞI DE BRESLE MEŞTEŞUGĂREŞTI ÎN ETAPA ISTORICĂ 1750-1803

Număr de	în anii		
	1755	1774	1803
Meşteşugari	271	536	1768*
Bresle	57	57	77

În Tabela III-2, întocmită în baza aceleiaşi surse de informaţie şi pentru acelaşi interval de timp, este prezentată evoluţia numărului de meşteşugari în câteva din breselele meşteşugăreşti care au influenţat în foarte mare măsură dezvoltarea societăţii ieşene în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; este vorba de breslele brutarilor şi casapilor din ramura de producţie alimentară, de bresele croitorilor şi blănarilor şi cojocarilor din ramura de producţie a îmbrăcăminţii şi de breslele lemnarilor şi pietrarilor din ramura construcţiilor civile.

Tabela III-2: DATE STATISTICE PRIVIND EVOLUȚIA NUMĂRULUI DE MEȘTEȘUGARI ÎN UNELE BRESLE ÎN ETAPA ISTORICĂ 1750-1813

Ramura meșteșugărească	**Branșa meșteșugărească**	**Număr de meseriași în anii**		
		1755	1774	1803
Alimentară	Brutari (pitari)	19	25	56*
	Casapi (mesercii)	13	19	30
Îmbrăcăminte	Croitori (crăvi)	26	3	126
	Blănari șI cojocari	37	77	100*
Construcții Civile	Lemnari	?	?	192
	Pietrari	10	5	101

Înainte de a se trece la interpretarea acestor date statistice, în vederea caracterizării dinamicii dezvoltării activității meșteșugărești desfășurate în orașul Iași în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se vor face câteva observații în legătură cu doza de credibilitate care poate fi acordată acestor date; de altfel, chiar examinarea liniilor 3 și 6 din Tabela III-2 permite evidențierea unor ciudățenii care nu pot fi explicate logic; este greu de presupus că anul 1774 a fost, pentru două dintre bresle, un an al cataclismelor, care a redus la o zecime numărul croitorilor și a înjumătățit numărul pietrarilor, pentru ca, peste numai 29 de ani, anul 1803 să devină un an al miracolelor pentru cele două bresle, în care numărul croitorilor a crescut de 40 de ori, iar cel al pietrarilor a crescut de 20 de ori.

Trebuie făcută observația că acest caracter de largă aproximare, pe care îl prezintă datele furnizate de cele trei ramuri menționate mai înainte, a fost semnalat chiar în lucrarea [32], unde se dă și o explicație a unor posibile neconcordanțe a datelor cu situația reală din acele timpuri; între cauzele care ar fi putut genera asemenea neconcordanțe sunt menționate următoarele, mai importante:

- înregistrarea de două sau chiar de mai multe ori a unor bresle sub denumiri diferite; de exemplu, au fost înregistrate uneori separat: breasla boiangiilor sau a zugravilor, breasla cravilor sau a croitorilor, breasla mungiilor sau a lumânărarilor;
- înregistrarea unor bresle care între timp au dispărut; de exemplu, în *condica liuzilor* au fost menționate breslele aparilor, fanaragiilor ș.a., care dispăruseră după anul 1774;
- înregistrarea în categoria breslelor meșteșugărești și a unor bresle cu caracter socio-profesional, care nu aveau nimic comun cu producția de bunuri materiale; de exemplu, în unele *catastihe* au fost incluse în categoria breslelor meșteșugărești și bresle ca:
  - *breasla joldunarilor*, constituită din slujitori ai marilor dregători;
  - *breasla peveților*, cuprinzând cântăreții bisericești;
  - *breasla ciohodarilor*, alcătuită dintr-un fel de arnăuți, aflați în slujba curții domnești ș.a.m.d.
- înregistrarea unor meseriași care deveniseră și negustori, atât în breasla meșteșugărească de profil, cât și în cea a negustorilor.

Se mai face mențiunea că datele din Tabelele III-1 și III-2, prevăzute cu semnul (*), au fost stabilite prin interpolare, ținându-se seama de datele din anii 1774 și 1808.

În pofida faptului că datele furnizate de cele trei categorii amintite trebuie considerate doar ca valori orientative, ele prezintă totuși o importanță deosebită, deoarece reflectă dinamica procesului de dezvoltare a activității meșteșugărești, desfășurată în orașul Iași în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, confirmând existența celor trei trăsături

specifice ale acestui proces, menţionate la începutul prezentării acestei forme de activitate economică:

- diversificarea continuă a profilelor breslelor;
- creşterea permanentă a numărului de meseriaşi în cadrul breslelor de profil;
- creşterea progresivă a numărului total de meseriaşi.

Trecând, în continuare, la examinarea activităţilor productive desfăşurate în *manufacturi* şi în *fabrici*, trebuie făcută mai întâi precizarea că aceşti doi termeni, care începuseră să capete o largă circulaţie în oraşul Iaşi la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nu aveau atunci semnificaţiile atribuite lor la sfârşitul secolului al XIX-lea, bazate pe ideea utilizării *maşinilor* de lucru; la sfârşitul secolului al XVIII-lea, aceşti termeni desemnau doar intreprinderi meşteşugăreşti care se deosebeau de atelierele simple prin dimensiunile sporite ale halelor de lucru, prin numărul crescut de muncitori folosiţi, precum şi prin faptul că ponderea mare a producţiei era axată pe producţia de piaţă.

De altfel, la sfârşitul secolului al XVIII-lea sunt menţionate, la Iaşi, doar următoarele două asemenea unităţi de mică industrie:

- *Manufactura de postav de la Chipereşti*, înfiinţată de voievodul Grigore Ghica III, după unii autori [37] în anul 1764 (adică în timpul primei sale domnii), iar după alţi autori [32] în anul 1776 (adică în timpul celei de-a doua domnii a lui); mâna de lucru în această manufactură a furnizat-o un număr de 43 de familii de germani, aduse de domnitor, familii care – după afirmaţiile făcute de Andreas Wolf, într-o carte publicată de el la Sibiu în anul 1805 – încă se mai găseau în Iaşi la începutul secolului al XIX-lea:
- *Fabrica de bere din Păcurari*, înfiinţată de un felcer german, Herlet, în baza unei aprobări date în anul 1783 de domnitorul Alexandru Mavrocordat Delibei, cu condiţia de a nu se face *"prea multe stricăciuni de orz"* [32]; în anul 1787 în proprietatea fabricii intra terenul pe care a fost contruită, iar în anul 1799 ea devine proprietatea altui nemţ, Miller, pentru ca, la începutul secolului al XIX-lea, să intre în stăpânirea lui Natan Steiner.

În încheierea prezentării situaţiei micii industrii a oraşului Iaşi la sfâşitul secolului al XVIII-lea se va mai face menţiunea că, în afara celor două unităţi de mică industrie menţionate mai sus, au mai existat şi *velniţele*, care fabricau băuturi din cereale; ele nu prezentau însă o importanţă economică prea mare, pe de o parte datorită stării cu totul rudimentare a utilajului folosit şi, pe de altă parte, datorită numărului mic al lor, restricţionat prin dispoziţii speciale ale Porţii.

De asemenea mai trebuie semnalată existenţa la Iaşi, încă din anul 1752, a unui mare atelier de lumânări, care avea să se transforme în secolul următor într-o adevărată *făbricuţă*.

3. Comerţul. Aşa cum rezultă din Tabela III-3, întocmită în baza aceloraşi trei catagrafii amintite, activitatea comercială desfăşurată în oraşul Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prezintă trăsături similare celor care au caracterizat evoluţia, în aceeaşi etapă istorică, a activităţii meşteşugăreşti; cu alte cuvinte, şi activitatea acestui sector economic poate fi caracterizată prin următoarele trăsături principale:

- diversificarea branşelor meşteşugăreşti, fie prin apariţia de noi branşe – de exemplu, branşa bijutierilor şi ceasornicarilor, branşa cămătarilor şi a zarafilor ş.a. –, fie prin divizare în specializări înguste – de exemplu, divizarea branşei negustorilor importatori de mărfuri străine în *branşa băcalilor*, în *branşa lipscanilor* ş.a.;
- creşterea numărului de negustori în cadrul fiecărei branşe

şi, ca o consecinţă directă,

- creșterea numărului total de negustori în orașul Iași.

Tabela III-3: DATE STATISTICE PRIVIND EVOLUȚIA NUMĂRULUI DE NEGUSTORI ȘI DE BRANȘE NEGUSTOREȘTI ÎN ETAPA ISTORICĂ 1955 – 1803

Număr de	în anii		
	1755	1774	1803
Negustori	113	288	409*
Branșe negustorești	10	16	22*

O altă analogie cu situația întâlnită la analiza activității meșteșugărești poate fi semnalată în legătură cu aprecierea credibilității datelor furnizate de cele trei catagrafii menționate; într-adevăr, și în acest caz datele introduse în catastifele respective au fost alterate de o serie de factori ca:

- înregistrarea, în categoria branșelor negustorești, a unor forme de activitate speculativă care nu aveau nimic în comun cu circulația de mărfuri – de exemplu, includerea în categoria negustorilor a arendașilor de moșii, de imobile și chiar de profesii (arendașii de măcelării, arendașii de chervăsării transformate în *hanuri* ș.a.);
- înregistrarea unor negustori și în breslele meșteșugărești și în branșele comerciale;
- neînregistrarea unor categorii sociale care se ocupau totuși cu negoțul – de exemplu, multe cârciumi aparțineau boierilor, dar ei nu erau înregistrați în branșele negustorești.

Se mai precizează și aici că numerele prevăzute cu asterisc, prezentate în Tabela III-3, au fost stabilite prin interpolare simplă, în baza datelor furnizate din catagrafiile din anii 1774 și 1808.

Deși o serie dintre piețele speciale ale orașului Iași, cu o intensă activitate comercială la începutul secolului al XVIII-lea, au fost desființate la sfârșitul acestui secol – de exemplu, Târgul Făinei, Piața Mânjilor, Târgul Boilor ș.a. –, totuși aceste desființări nu au frânat dezvoltarea în continuare a vieții comerciale a orașului, dezvoltare reflectată, pe de o parte, în înmulțirea și specializarea punctelor particulare individuale de desfacere a mărfurilor și, pe de altă parte, în sporirea numărului de iarmaroace (bâlciuri), organizate pe an și în extinderea totodată a capacității lor de depozitare și de prezentare a mărfurilor.

Negustorii plăteau impozite comerciale numite *dajdii*, pe care le vărsau, eșalonate în 11 rate în decursul unui an, vistieriei domnești, fiind scutiți , în schimb, de alte biruri – printre care *darea de zaherea*, *darea de conace*, *darea în cai de menzil* ș.a. -, pe care alte categorii sociale ale populației ieșene le achitau; mai mult, chiar și pentru impozitele comerciale, domnitorul putea acorda, în baza unui *hrisov* special, anumite reduceri și înlesniri de plată, fapt care a condus la apariția unei categorii speciale de negustori, numiți *"negustori hrisoviți de starea întâi sau de starea a doua"*.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au produs unele modificări, fie în cuantumul impozitelor comerciale, fie în modul de achitare a lui; astfel, în anul 1786, domnitorul Alexandru Mavrocordat Firaris a mărit acest impozit, iar domnitorul Alexandru Callimachi fixează doar două termene pe an pentru plata lui, în ziua Sfântului Gheorghe și în ziua Sfântului Dumitru.

Branșele negustorești au continuat să fie conduse de *staroști*, ajutați de câte 4 *scutelnici* de branșă, dar atribuțiile lor au fost mult extinse la sfârșitul secolului al XVIII-lea, între ele figurând:

- judecarea *pricinilor* iscate între membrii branșei;
- fixarea dărilor care urmau să fie plătite pentru mărfurile vândute negustorilor străini;

- acordarea aprobărilor speciale pentru vinderea *mărfurilor subţiri*;
- ţinerea la zi a *izvodului* de încasări şi cheltuieli din *cutia branşei*;
- aplicarea de sancţiuni negustorilor prinşi cu înşelăciuni;
- supravegherea respectării de către negustori a repaosului duminical şi a repaosului în cele 12 *"sărbători mari din timpul anului"*.
- exercitarea controlului asupra activităţilor vânzătorilor ambulanţI – *desăgarii* şi *boccegii* – care nu aveau dreptul de practicare a comerţului decât în iarmaroace.

Branşa cu cea mai largă reprezentare a fost cea a *bacalilor*, incluzând, la finele secolului al XVIII-lea, nu mai puţin de 32 de specialităţi; în prăvăliile bacalilor ieşeni se găsea tot ceea ce omul cu cele mai rafinate gusturi gastronomice îşi putea dori în acele vremuri: de la condimente (piper, scorţişoară, cuişoare etc.) la fructe conservate (curmale, smochine, stafide, roşcove, etc.), de la paste făinoase (fidea, macaroane, etc.) la produse zaharoase (zahăr, halva, etc.), de la coloniale (cafea, ceai, băuturi fine etc.) la cele mai alese produse de pescărie (caracatiţă, lacherdă, sardele, icre, etc.) ş.a.m.d.

Foarte numeroasă era şi branşa *precupeţilor*, care comercializau produsele alimentare de provenienţă locală, evident, de calitate inferioară celei a produselor importate; se înţelege că foarte mult s-au dezvoltat în secolul al XVIII-lea şi branşele din ramura de îmbrăcăminte, precum şi cele din ramura de încălţăminte.

O mare extindere a căpătat-o, în secolul al XVIII-lea, comerţul practicat în cadrul iarmaroacelor (bâlciurilor), organizate sub următoarele două forme principale:

- iarmaroacele săptămânale, organizate de administraţia oraşului pe un teren ce-i aparţinea şi profilate pe comercializarea vitelor, a cherestelei şi a altor produse din lemn, precum şi a furajelor; la început, aceste iarmaroace s-au ţinut în Târgul Boilor, dar spre sfârştitul secolului s-au ţinut în Tătăraşi, într-o zonă numită *Movila Mare*;
- iarmaroacele ţinute la intervale mari, de ordinul lunilor, organizate de regulă pe terenurile unor mănăstiri, care primeau chirie pentru teren şi taxe speciale pentru construcţiile ridicate pe el (dughene, tarabe, cârciumi, etc.); pentru mărfurile vândute în această din urmă categorie de iarmaroace se percepea o taxă specială, numită *"mortasipia"*, care, în baza unei dispoziţii a domnitorului, revenea tot unor mănăstiri.

Majoritatea iarmaroacelor organizate de mănăstiri în secolul al XVIII-lea s-au ţinut în Târguşorul Nicolina, pe un teren aparţinând mănăstirii Frumoasa, iar *mortasipiile* au fost împărţite între mănăstirile Galata, Frumoasa şi Cetăţuia; în ceea ce priveşte numărul de iarmaroace organizate de mănăstiri într-un an, el a variat de la 4 în anul 1729 – cifră menţionată într-un hrisov emis în acel an de domnitorul Grigore Ghica II în prima sa domnie – până la 7 la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

O mărturie datorată geologului austriac Hacquet, care a vizitat bâlciurile organizate în Iaşi între anii 1789 şi 1792, atestă că aceste iarmaroace erau tixite de negustori străini, veniţi cu mărfuri din zonele lor geografice: greci şi turci – veniţi cu stofe orientale, mirodenii şi produse coloniale –, italieni şi francezi – veniţi cu mătăsuri şi dantele –, germani şi englezi – veniţi cu produse manufacturiere şi postavuri fine –, polonezi şi ruşi – veniţi cu zahăr, băuturi spirtoase şi blănuri scumpe –, etc; alte mărturii scrise ale timpului atestă că preţurile practicate în aceste iarmaroace erau mici – evident, această apreciere este raportată la puterea de cumpărare a masei largi a populaţiei – şi că aceste preţuri creşteau doar în cazurile de declanşare a unor calamităţi zonale – epidemii, incendii, inundaţii –, precum şi în cazurile de instalare a stării de război, situaţii în care domnitorii introduceau *nartul* comercial (preţuri maximale), care afectau, de regulă, următoarele branşe comericale: *băcăliile*, *pităriile* şi *măcelăriile* – în ramura alimentară –, *abageriile* şi *băibăcăriile* – în

ramura vestimetară –, *ciubotăriile* şi *cismăriile* – în ramura de confecţii de încălţăminte –, precum şi cea a *mungiilor* (lumânărarii).

Un astfel de *nart* comercial a fost instituit în anul 1792 de către domnitorul Constantin Moruzi, el vizând îndeosebi mărfurile de larg consum de provenienţă locală.

În strânsă legătură cu evoluţia activităţii comerciale ieşene, îndeosebi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebuie semnalată apariţia a două noi fenomene comerciale în Moldova, prezentând o deosebită importanţă pentru înţelegerea dezvoltării ulterioare a acestui sector economic al oraşului Iaşi: folosirea creditului în relaţiile comerciale cu negustorii de peste hotare şi formarea branşei *cămătarilor*, ca ramură comercială în care marfa este reprezentată chiar de bani, iar tranzacţiile comerciale se referă fie la schimburi de valută, fie la împrumuturi cu camătă.

Utilizarea creditului în tranzacţiile comerciale, încheiate spre sfârşitul secolului al XVIII-lea de negustorii ieşeni cu firme comerciale de peste hotare, este dovedită cel puţin de următoarele două documente, ambele datând din anul 1786 [32];

- un document emanând de la firma *Reitmayer şi Comp.* din Magdeburg, în care se menţionează că printre debitorii firmei figurează şi patru negustori ieşeni: Johan Constantin Gebrüger, Demeter Theokhary, Constantin Papafil şi *"negustorul Duca"*, despre ultimul afirmându-se că *"sărăcise şi trăia din pomană"*;
- un document emanând de la firma comercială austriacă *Plamann und Sohn*, care menţionează ca debitor pe un negustor ieşean de origine greacă, Ştefan Mirto, pentru o serie de mărfuri furnizate prin intermediul negustorului Michaelis Meser din Leipzig, în anii 1775 – 1776.

În ceea ce priveşte consolidarea, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, a branşei *cămătarilor* trebuie semnalate următoarele două trăsături caracteristice ale evoluţiei acestei branşe:

- practicarea unor dobânzi ridicate – raportate, evident la acele timpuri – pentru sumele împrumutate, dobânzi care evoluau între 10% - procent considerat *legal* în acele vremuri – şi 18%, la care se adăugau şi *mulţumirile* de origine levantină şi care întreceau uneori dobânzile:
- infiltrarea boierimii – care nu considera ruşinoasă participarea ei la exploatarea suferinţelor omeneşti - în speculaţiile cămătăreşti, infiltrare dovedită pe de o parte de descoperirea unei *condici de socoteli* a boierului bancher Andrei Pavlidi – în care se menţiona că el împrumutase cu camătă pe localnicii Feştilă şi Bosie – şi, pe de altă parte, în descoperirea unor documente datând din anul 1803, în care se specifica faptul că boierul bancher Roznovanu acorda împrumuturi în bani cu camătă de 10-11%, în baza unor *"sineturi"* (poliţe).

Viaţa socială a oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea

Ca şi celelalte sectoare de activitate umană desfăşurată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, şi activitatea socială a populaţiei ieşene din acest răstimp este puţin cunoscută, cert fiind doar faptul că, în urma pustiirii şi distrugerii aproape totale a oraşului Iaşi, după luptele de la Stănileşti – distrugeri începute de turci şi terminate apoi de tătari –, atât numărul locuinţelor cât şi populaţia oraşului scăzuseră în mod drastic, o confirmare a acestei scăderi constituind-o semnalarea, în *catastihul din 1757*, doar a unui număr de 1353 de case, ceea ce ar corespunde unei populaţii de aproximativ 7000 de suflete [32]; chiar dacă datele furnizate de prima catagrafie a oraşului Iaşi reflectă doar într-o primă aproximaţie realitatea acelor timpuri – ea nu ţine seama, de exemplu, de existenţa altor clase sociale, ca boierimea şi pătura robilor şi

nici de existenţa orăşenilor scutiţi de biruri – totuşi această catagrafie evidenţiază numărul foarte mic al locuitorilor oraşului Iaşi la mijlocul secolului al XVIII-lea şi, implicit, nivelul scăzut al activităţii sociale desfăşurate în acele timpuri în capitala Moldovei.

Mai trebuie semnalat aici faptul că un călător englez, John Bell, care a vizitat oraşul Iaşi în anul 1738, aprecia numărul caselor oraşului ca fiind cuprins între 2 şi 3 mii, număr căruia i-ar fi revenit o populaţie de aprovimativ 15.000 locuitori [32]; cu siguranţă însă că este şi aici vorba de o apreciere foarte subiectivă, chiar exagerată a realităţii, deoarece este greu de explicat reducerea acestor cifre la jumătate în anul 1755 , aşa cum arată prima catagrafie a oraşului Iaşi.

În Tabela III-4 sunt prezentate, după lucrarea [32], datele statistice privind evoluţia numărului de case şi numărul de locuitori ai oraşului Iaşi, în etapa istorică 1755-1803, stabilită după prelucările făcute de istoricii Gh. Ghibănescu şi Gh. Platon; numerele marcate cu semnul (*) au fost stabilite, şi aici, prin interpolări.

Chiar dacă această tabelă se referă numai la numărul de case ale *birnicilor* şi la numărul locuitorilor plătitori de biruri, ea reflectă totuşi procesul de creştere a acestor două date statistice în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum şi ritmul accelerat al acestor creşteri, înregistrat spre sfârşitul secolului amintit.

Tabela III-4: DATE STATISTICE PRIVIND EVOLUŢIA NUMĂRULUI DE LOCUITORI AI ORAŞULUI IAŞI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-lea

Număr de	în anii		
	1755	1774	1803
case	1353	1700*	3200
locuitori	7000	9000*	16000

În Tabela III-5 sunt prezentate o serie de date statistice care reflectă evoluţia structurii pe profesii a populaţiei oraşului Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ele fiind fie preluate direct, fie prelucrate după datele furnizate de lucrările [32] şi [39]; datele prevăzute cu semnul (*) au fost stabilite şi de astă dată prin interpolări liniare în baza unor informaţii culese din lucrările citate şi trebuie privite doar ca valori posibile minime.

Tabela III-5: DATE STATISTICE PRIVIND EVOLUŢIA DEMOGRAFICĂ, PE CATEGORII SOCIALE, A ORAŞULUI IAŞI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Numărul capilor de familie	în anii					
	1755		1774		1803	
	Capi de familie	%	Capi de familie	%	Capi de familie	%
TOTAL	1250	100	1861	100	3280	100
negustori	155	12,4	210	11,3	429	13,1
meseriaşi	285	22,8	535	28,8	1125	34,3
slujitori	311	24,9	533	28,6	871*	26,6*
clerici	23	1,9	38	2,0	60*	1,9*
mazili	10	0,8	49	2,6	98*	3,0*
Alte profesii şi categorii sociale	466	37,2	496	26,7	697	21,1

Ca şi în cazul celorlalte tabele prezentate în această lucrare, şi această din urmă tabelă explică evoluţia fenomenului studiat – în cazul de faţă evoluţia structurii, pe profesii, a societăţii ieşene în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea –, nu atât prin cifrele ridicate, al căror ridicat grad de aproximare a fost semnalat şi cu un alt prilej, cât prin sensul variaţiilor lor în etapa analizată; astfel, dacă se ţine seama de faptul că ţăranii liberi şi şerbii au fost incluşi în rubrica "alte profesii" din Tabela III-5, precum şi de faptul că numărul agricultorilor deţinea ponderea covârşitoare în ansamblul cifrelor care indică numărul de reprezentanţi ai celorlalte profesii încadrate în această rubrică, se pot trage următoarele concluzii importante privind dinamica principalelor profesii practicate de populaţia ieşeană, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea;

- modificările survenite în procentajul negustorilor, raportat la numărul de locutori ai oraşului Iaşi, au fost practic, nesemnificative, o uşoară creştere a acestui procentaj înregistrându-se doar doar spre sfârşitul secolului al XVIII-lea;
- activitatea meşteşugărească, desfăşurată în oraşul Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a caracterizat printr-o dinamică puternic ascendentă, reflectată în creşterea în acest răstimp cu 50 % a procentajului de angajare a populaţiei active în acest sector al economiei;
- implicarea populaţiei active a oraşului Iaşi în sectorul agricol a înregistrat o scădere sensibilă de-a lungul celei de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Unele explicaţii ale acestor fenomene socio-economice vor fi date cu prilejul analizei evoluţiei relaţiilor sociale din oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea.

Ar fi fost interesant, desigur, să se prezinte şi dinamica structurii pe etnii a societăţii ieşene, îndeosebi pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; din păcate întocmirea unei tabere statistice care să prezinte această dinamică nu a fost posibiă din lipsă aproape totală de informaţii.

Astfel, deşi se ştie că în perioada istorică analizată în acest capitol s-au stabilit în Iaşi foarte mulţi greci şi turci – primii veniţi ca slujitori ai bisericii, ca oameni de cultură şi ca negustori, iar ultimii, aproape exclusiv ca negustori – totuşi în nici unul din materialele bibliografice consultate la redactarea acestei lucrări nu au fost găsite date care să permită aprecierea evoluţiei numerice a populaţiilor ieşene aparţinând celor două etnii stabilite în oraşul Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; de altfel, aşa cum rezultă cel puţin din lucrarea [32], nici chiar cele trei catagrafii ale oraşului Iaşi care se referă la perioada istorică examinată aici, deşi menţionează existenţa segmentelor de populaţie ieşeană de origine etnică armeană şi evreească, nu fac niciun fel de referire la populaţiile de etnie greacă şi turcă.

În baza lucrărilor [32], [39] şi [43] a fost stabilită:

SCHEMA STRUCTURII SOCIALE A POPULAŢIEI ORAŞULUI IAŞI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (CLASE, CATEGORII ŞI PĂTURI SOCIALE)

Clase sociale	Categorii sociale	Pături sociale
Starea de sus	Boierimea de neam	boierii mari
		boiernaşii
	clerul superior	cinurile preoţeşti
		cinurile monahale
Starea de jos	negustorimea şi meşteşugarii	Starea I
		Starea a II-a
		Starea a III-a
		calfele
	Slujitorimea	slujitorii domenşti
		slujitorii bisericeşti
		haimanalele
	ţărănimea	răzeşii
		ţăranii libei
		ţăranii şerbi (vecinii)
	Scutelnicii	bătrânii fără sprijin şi nevolnicii
		văduve
		Mişeii (cerşetori)
În afara stărilor	Robii	ţiganii (de regulă)

care va fi completată cu unele explicaţii la statutul social al fiecărei categorii şi pături sociale; în continuare, vor fi examinate principalele tipuri de relaţii sociale stabilite între diversele categorii sociale ale populaţiei ieşene în decursul secolului al XVIII-lea.

Primele două categorii sociale din schema precedentă – boierimea şi clerul superior – au constituit, ca şi în secolul precedent, clasa dominantă în statul moldovean din secolul al XVIII-lea, rolul conducător în această alianţă politică revenindu-i, bineînţeles, marii boierimi; în toată această nouă perioadă istorică, boierimea şi-a menţinut atât scutirea totală de bir, cât şi privilegiile de care s-a bucurat şi înainte, cele mai importante dintre ele fiind:

- dreptul de ocupare a dregătoriilor în stat;
- dreptul de înfiinţare a unităţilor de producţie meşteşugărească şi manufacturieră;
- dreptul de înfiinţare a unităţilor comerciale;
- dreptul de exploatare după bunul plac, camuflat sub sintagma *"obiceiul pământului"*, a moşiilor pe care le stăpânea această clasă socială ş.a.

După cum se va arăta ulterior, acest din urmă privilegiu a fost şi cel care a generat şi cele mai mari frământări în viaţa socială a oraşului Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; de asemenea, mai trebuie semnalat faptul că, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, structura categoriei sociale a boierimii s-a modificat, atât în sensul apariţiei a două noi pături, boierii de starea a II-a şi a III-a – ca urmare a acordării de ranguri boiereşti unor reprezentanţi înstăriţi ai categoriei negustorilor şi meşteşugarilor ca recompense pentru servicii deosebite prestate faţă de curtea domnească –, cât şi în sensul creşterii, în pătura boiernaşilor, a numărului de *mazili* (boierii de rang inferior, îndepărtaţi din slujbe şi săraciţi prin pierderea moşiilor).

Referitor la categoria socială a negustorilor şi meşteşugarilor, se menţionează faptul că atât unii cât şi alţii şi-au menţinut, şi în secolul al XVIII-lea, formele de organizare în

branşe, respectiv în bresle, forme care, pe de o parte, i-au pus la adăpost de concurenţa străină şi, pe de altă parte, le-au dat posibilitatea să se opună legal creşterilor excesive ale fiscalităţii; spre sfârşitul secolului al XVIII-lea se înregistrează însă şi în cazul acestei categorii sociale o modificare, şi anume încadrarea ei, după averea stăpânită, în trei *stări* – starea I, starea a II-a şi starea a III-a –, ponderea covârşitoare deţinând-o, cum era şi firesc să se întâmple, starea a III-a, cea mai puţin înstărită.

În ceea ce priveşte categoria socială a slujitorilor, se vor da doar câteva explicaţii suplimentare în legătură cu pătura *haimanalelor*, menţionată şi cu alt prilej ; fără a avea pe atunci sensul peiorativ care se atribuie astăzi acestui termen, el desemna un segment mic al populaţiei orăşeneşti, pus sub autoritatea *epitropilor târgului*, care plăteau *birul*, dar erau scutiţi de toate celelalte *angarale* plătite de restul orăşenilor, în schimbul obligaţiei de a participa la prinderea infractorilor urmăriţi de paza oraşului, precum şi la stingerea incendiilor.

Categoria socială cu cea mai accentuată şi evidentă dinamică a societăţii ieşene din secolul al XVIII-lea a constituit-o, fără îndoială, ţărănimea, ale cărei principale pături – răzeşii, ţăranii liberi şi ţăranii şerbi (vecinii) – au înregistrat evoluţii sociale diferite în cele două jumătăţi ale secolului amintit; la rândul lor, aşa cum se va arăta în continuare, aceste transformări sociale au influenţat considerabil evoluţia relaţiilor sociale în sânul societăţii ieşene în cea de-a doua jumătate a secolului.

Astfel, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pătura răzeşilor forma încă un segment compact al societăţii ieşene şi exercita o influenţă încă destul de puternică în viaţa socială a oraşului, ca urmare a faptului că *ocinile* lor – pământuri pe care le stăpâneau de veci, cu drept de moştenire de către urmaşi – rămăseseră aproape neştirbite; în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi îndeosebi spre sfârşitul lui, importanţa răzeşilor în viaţa societăţii ieşene a scăzut simţitor, datorită următorilor doi factori principali:

- fărâmiţarea ocinilor prin înzestrările succesive ale moştenitorilor;
- pierderea unor ocini, fie prin sărăcire, fie prin înşelăciune, ca urmare a abuzurilor pe care au început să le săvârşească unii dintre boierii doritori de a-şi extinde moşiile.

Aceşti doi factori, care au contribuit din plin la declinul social al păturii răzeşilor, au determinat, în cele din urmă, chiar transformarea unei bune părţi a lor în ţărani liberi.

Trecând la prezentarea păturii *ţăranilor liberi*, se reaminteşte faptul că aceştia nu aveau pământuri în stăpânire proprie şi că, pentru a-şi întreţine familiile, luau în folosinţă anumite terenuri de la boieri, în schimbul unor obligaţii faţă de curtea boierească respectivă, achitate fie în muncă, fie în bani şi stipulate în aşa-zisele *învoieli*, care le-au adus şi denumirea de *ţărani cu învoială* ce li s-a mai dat; ei aveau în acelaşi timp obligaţiile fiscale obişnuite faţă de vistieria şi curtea domnească, iar singura *libertate* a lor consta în dreptul de a se muta de pe o moşie pe alta, dacă nu le conveneau învoielile făcute.

La începutul primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea învoielile erau încă nescrise, întocmite după *obiceiul pământului* – adică, după bunul plac al boierilor – şi nu erau controlate de curtea domnească, care nu dorea, pe atunci, să se amestece în treburile boierilor; aceste învoieli prevedeau două categorii de obligaţii în muncă [32];

- *obligaţii de clacă*, care implicau participarea ţăranilor liberi şi a familiilor lor, în cadrul unui anumit volum de zile de lucru pe an, la muncile agricole ce se executau pe pământurile cultivate de moşieri: arat, semănat, secerat, treierat;
- *obligaţii de lucru*, care prevedeau participarea ţăranilor liberi la diverse activităţi economice, organizate în curţile boiereşti: servicii la curte, munci la păduri şi vii, transporturi de lemne şi produse agricole, etc;

spre sfârşitul primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea au fost introduse *zapisele* (înscrisurile) *de învoieli*, în care, sub controlul exercitat de administrataţia de stat, se reglementau obligaţiile ţăranilor liberi faţă de moşieri:

- se fixa numărul de zile pe an de clacă pe familie, cu prevederea compensării lor şi în bani;
- se stabilea dijma în produse, cuvenită moşierilor pentru loturile date în folosinţă ţăranilor liberi;
- se precizau obligaţiile ţăranilor liberi referitoare la recoltarea, strângerea şi transportarea produselor agricole aparţinând moşierilor.

Deşi la început aceste *zapise de învoială* au fost respectate de către boieri, ulterior, sprijiniţi uneori chiar şi de autoritatea statală, au început să încalce sistematic aceste reglementări, încercând chiar să aducă ţărănimea liberă la starea de *şerbi*, prin următoarele acţiuni:

- restrângerea şi chiar nerecunoaşterea dreptului lor de strămutare de pe o moşie pe alta, această acţiune fiind sprijinită de către stat prin faptul că strămutările ţăranilor liberi produceau mari perturbaţii în perceperea dărilor;
- sporirea trepatată a obligaţiilor de clacă, care încep să se apropie tot mai mult de cele ale ţăranilor şerbi;

Cu toată această înrăutăţire a situaţiei materiale a ţăranilor liberi, numărul lor a crescut mult la mijlocul secolului al XVIII-lea, creştere care nu poate fi pusă numai pe seama sporului natural de natalitate, ci trebuie explicată şi prin influenţele altor factori, între care pot fi menţionaţi următorii:

- trecerea, prin răscumpărări băneşti, a unor ţărani şerbi în rândul ţăranilor liberi;
- transformarea, prin pierderea *ocinilor*, a unor răzeşi în ţărani liberi;
- încadrarea în pătura ţăranilor liberi a unui mare număr de imigranţi, provenind din Transilvania.

Cu toate că reforma agrară din anul 1749, înfăptuită de domnitorul Constantin Mavrocordat, a desfiinţat, oficial cel puţin, pătura ţăranilor şerbi şi deci, prin înglobarea lor în pătura ţăranilor liberi, numărul acestora din urmă a crescut în mod apreciabil în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, totuşi starea materială a întregii ţărănimi aşa zise "libere" nu numai că nu s-a imbunătăţit, ci chiar s-a înrăutăţit, datorită creşterii exploatării lor de către boierime şi de către clerul mănăstirilor; într-adevăr, evoluţia stării materiale a ţărănimii "libere" în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea poate fi apreciată după următoarele măsuri "reformatoare", luate de administraţia de stat în acest răstimp:

- generalizarea muncii prin *clacă agricolă*;
- creşterea substanţială a cuantumului de zile muncă în *zapisele de învoieli*;
- îngrădirea aproape totală, pe bază de măsuri fiscale, a strămutărilor de pe o moşie pe alta.

Referitor la cea de-a treia pătură a ţărănimii – *ţăranii şerbi* sau *vecinii* – trebuie menţionat în mod special faptul că până la reforma din anul 1749 ei erau total legaţi de moşiile pe care locuiau cu familiile lor şi pe care nu aveau voie să le părăsească fără îngăduinţa stăpânului moşiei respective; efectuând, în cadrul clăcii agricole obligatorii, muncile agricole de pe tarlalele rămase în folosinţa moşierilor, ei nu aveau decât următoarele drepturi:

- dreptul de a căpăta în folosinţă terenul necesar asigurării traiului familiei;
- dreptul de a nu fi despărţit, prin vânzare sau prin *danie*, de moşia pe care se afla şi deci, implicit, de familia lui, la care se adăuga evident dreptul de a nu se atenta la viaţa lui;

din păcate toate aceste drepturi au fost aproape sistematic încălcate de către cele două grupe de exploatatori de moşii, boierii şi clerul de rang înalt al mănăstirilor; terenurile date în folosinţă şerbilor rareori erau îndestulătoare pentru acoperirea nevoilor familiilor lor, deseori şerbii erau rânduiţi sau dăruiţi individual, fiind despărţiţi de restul familiilor lor, şi nu de puţine ori primeau pedepse corporale sălbatice, în urma cărora îşi pierdeau viaţa.

Precizările făcute până acum sunt în măsură să explice unele fenomene sociale care s-au manifestat în viaţa ţărănimii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: fuga de pe moşii şi exodul populaţiei rurale către oraş; ambele fenomene îşi au cauzele în dezvoltarea tot mai accentuată a gustului pentru lux şi pentru o viaţă plină de rafinamente, gust care pătrundea tot mai puternic în sânul boierimii şi care nu putea fi satisfăcut decât printr-o creştere substanţială a veniturilor acesteia, provenind în acele vremuri doar din agricultură.

Dezvoltarea continuă a comerţului cu cereale, îndeosebi a celui extern, a indicat, ca unică posibilitate de obţinere de venituri suplimentare din agricultură, intensificarea producţiei cerealiere; pe de altă parte, o asemenea intensificare a producţiei implica îndeplinirea următoarelor două condiţii importante:

- lărgirea bazei de producţie, operaţie redusă în acele vremuri doar la extinderea suprafeţelor cultivate;
- creşterea capacităţii de muncă, reprezentată prin produsul dintre numărul de muncitori şi numărul de zile lucrătoare de om pe an.

Satisfacerea primei dintre condiţiile precedente a fost limitată de următoarele două situaţii, înregistrate la mijlocul secolului al XVIII-lea:

- înstrăinarea, fie prin înzestrări, fie prin danii, a unor corpuri din moşiile boiereşti şi deci reducerea suprafeţelor arabile stăpânite de boieri; de exemplu, un mare număr de asemenea înstrăinări au fost semnalate între anii 1750-1760, [32];
- repartizarea, în folosinţa ţăranilor, a unor mari suprafeţe agricole, ca urmare a faptului că în absenţa cererilor externe de produse agricole în acele vremuri, moşierii reţineau pentru folosinţă proprie doar suprafeţele care sigurau satisfacerea cerinţelor gospodăriilor lor;

rezultă de aici că extinderile – în vederea intensificării culturilor agricole proprii – ale terenurilor agricole nu puteau fi realizate de către boieri decât prin rezilierea vechilor învoieli şi retragerea din folosinţa ţăranilor a unei bune părţi a pământurilor cedate temporar, ceea ce evident nu-i putea mulţumi pe ţărani.

Trecând la examinarea celei de-a doua dintre condiţiile necesare pentru intensificarea producţiei agricole – creşterea capacităţii de muncă – este evident că în acele timpuri ea nu putea fi satisfăcută decât prin încărcarea obligaţiilor de muncă, prevăzute în "zapisele de învoieli" – ceea ce s-a şi întâmplat, dealtfel –, încărcare care, de asemenea, a nemulţumit pe ţărani; mai mult chiar, prin înstrăinarea unor corpuri de moşii, noii lor stăpâni au profitat de prilej pentru a rezilia vechile învoieli şi a întocmi învoieli noi, cu obligaţii de muncă crescute pentru ţărani, şi pentru a introduce şi obligaţii noi, neîntâlnite până atunci, cum au fost *bezmănul* (plata pentru locurile pe care au fost construite casele) şi alte obligaţii cu caracter economic.

Analiza prezentată mai sus conduce la concluzia că pofta de înavuţire rapidă a boierilor pe seama agriculturii, stârnită de dorinţele lor deşarte de etalare a unui lux considerat de mulţi vizitatori străini ai oraşului Iaşi de la mijlocul secolului al XVIII-lea chiar deşănţat, a avut drept consecinţă directă intensificarea procesului de exploatare sălbatică a ţărănimii. Întrucât, aşa cum s-a mai afirmat şi cu un alt prilej, acest proces a fost însoţit şi de o creştere excesivă a fiscalităţii, este evident că, prin cumularea acestor două forme de oprimare economică, starea materială a ţărănimii s-a înrăutăţit foarte mult,

provocând, ca o reacţie absolut firească, creşterea stării ei generale de nemulţumire, stare care era deja amorsată de umilinţele la care o supunea sistematic boierimea şi care a început să se manifeste sub următoarele două forme principale:

- prin nesupunerea la măsurile administrative, ţăranii refuzând să mai presteze muncă pe clacă şi să mai plătească dăjdii;
- prin fuga de pe moşii, îndreptându-se fie către alte moşii – în speranţa că vor da de stăpâni cu mai multă omenie –, fie către oraş – încercându-şi norocul în practicarea unor munci necalificate, de regulă de argaţi –, fie luând calea codrului –, aşa cum avea să semnaleze cronicarul Ioan Neculce, atunci când, descriind starea ţărănimii în timpul celei de a treia domnii a domnitorului Grigore Ghica II (1735-1742), afirma că *"bieţii oameni fugeau numai în codru"*, [32].

Se înţelege că aceste forme de manifestare a reacţiei ţărănimii nu puteau fi pe placul unor factori sociali şi politici ai timpului, aşa cum se va arăta în continuare:

- este vorba, în primul rând, de boieri, care, cu toate încercările lor de ademenire pe moşiile lor a altor ţărani, fugiţi de pe alte moşii, nu reuşeau totuşi să-şi asigure forţa de muncă necesară executării muncilor agricole pe pământurile pe care le stăpâneau;
- în al doilea rând, este vorba de curtea domnească, care era pusă în situaţia de a nu-şi putea aduna în visteria curţii veniturile provenind din impozite, deoarece urmărirea ţăranilor, după părăsirea de către ei a moşiilor, era practic imposibilă;
- în fine, este vorba, în al treilea rând, chiar de Poarta Otomaă, care, prin părăsirea moşiilor boiereşti de către ţărani, se vedea ameninţată să nu-şi primească haraciul anual pe care l-a fixat ţării; este de înţeles deci că aceşti factori s-au grăbit să adopte, de comun acord, măsuri de împiedicare a fugii ţăranilor, de readucere cu forţa a celor care reuşeau să fugă şi chiar măsuri de sancţionare a populaţiilor săteşti care nu împiedicau fuga consătenilor, obligându-le să plătească şi impozitele celor fugiţi.

Trecând, în continuare, la prezentarea categoriei sociale a *scutelnicilor*, care reprezintau un segment al populaţiei ieşene aparţinând stării de jos, caracterizat prin faptul că era total scutită de orice fel de biruri şi angarale pentru simplul motiv că nu avea posibilitatea să le plătească, se va semnala doar consolidarea, în secolul al XVIII-lea, a celor două bresle sociale apărute încă de la sfârşitul secolului precedent în cadrul acestei categorii, şi anume:

- *breasla cioclilor*, alcătuită dintr-un număr limitat de membri – 20 de membri în vremuri obişnuite şi un număr dublu în timpul epidemiilor de ciumă şi holeră – organizaţii în 4 cete pe lângă mănăstirile Sf. Ioan Zlătarul, Sf. Ioan Botezătorul, Barnovschi şi Trei Ierarhi, care aveau sarcina de a îngropa morţii oraşului, fiind plătiţi pentru acest lucru de familiile defuncţilor; tot în sarcina lor cădea îngroparea morţilor găsiţi pe străzile oraşului şi nereclamaţi de familii, în afară de cazurile când morţii erau ţigani robi, sau străini de oraş;
- *breasla mişeilor* (cerşetorilor), alcătuită din invalizi şi bătrâni fără sprijin şi condusă de un *"staroste ales după puteri"*, adică pe toată durata în care se dovedea capabil să conducă colectivitatea membrilor; această bresală dispunea de un loc de adunare de aproximativ 3,5 ha, situat în zona Râpei Pevetoaiei.

În fine, despre *robi*, a căror majoritate covârşitoare a constituit-o în continuare ţiganii de provenienţă tătară, se pot repeta doar afirmaţiile făcute cu un alt prilej: nu aveau nici un fel de drepturi, puteau fi vânduţi, cumpăraţi sau dăruiţi şi duceau o viaţă chinuită.

Viaţa culturală a oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea

Expunerea conţinutului acestui nou paragraf va urmări îndeaproape schema de prezentare a conţinutului, cu temă similară din capitolul doi al lucrării, cu precizarea că situaţiile discutate se vor referi acum, evident, la secolul al XVIII-lea; în consecinţă, şi aici vor fi analizate mai întâi formele materiale ale procesului cultural – evoluţiile stării construcţiilor, stării confortului urban şi stării serviciilor de sănătate şi salubritate publică – şi apoi şi formele spirituale ale acestui proces – activităţile religioase, editoriale, ştiinţifice şi literar-artistice, desfăşurate în perioada istorică menţionată.

FORMELE MATERIALE ALE VIEŢII CULTURALE A ORAŞULUI IAŞI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Starea construcţiilor. Luând în discuţie şi aici, mai întâi, situaţia construcţiilor religioase, trebuie subliniat în primul rând faptul că, spre deosebire de secolul precedent, secolul al XVIII-lea s-a dovedit foarte sărac sub aspectul extinderii acestui tip de construcţii; într-adevăr, în toată această perioadă istorică nu numai că nu s-au construit în Iaşi decât două biserici din nou – dintre care una pe locul unei biserici ruinate –, dar chiar şi restaurările de lăcaşuri bisericeşti, degradate între timp, au fost foarte puţine, iar atunci când s-au făcut, cheltuielile de renovare au fost suportate în majoritatea cazurilor de forurile bisericeşti şi de credincioşi.

Cele două biserici noi, şi anume *Biserica Sfinţii Teodori* şi *Biserica Sf. Gheorghe* au fost construite, ambele, în anul 1761, în timpul domnitorului Ioan Teodor Callimachi(1758-1761), ultima fiind ridicată prin străduinţele personale ale domnitorului; arhitectura acestor două edificii religioase evidenţiază continuarea procesului de îmbinare a elementelor arhitecturale tradiţionale moldoveneşti cu cele preluate din arhitectura religioasă a Ţării Româneşti.

Dintre bisericile restaurate în perioada examinată în acest capitol, două merită să fie menţionate în mod deosebit, datorită faptului că operaţiile de refacere – aproape totală – executate asupra lor le-au schimbat arhitectura iniţială; este vorba de:

- *Biserica mănăstirii Frumoasa*, restaurată în anul 1739 de domnitorul Grigore Ghica II; cu acest prilej se fac următoarele modificări în arhitectura bisericii:
  - s-a încorporat bisericii un pridvor;
  - s-au executat picturi interioare pe pereţii bisericii;
  - s-a construit turnul clopotniţei de la poartă;
  - s-a ridicat zidul de marcare a incintei bisericeşti;
- *Biserica armeană Sf. Maria*, care a fost, de asemenea, total refăcută în anul 1803.

Despre starea construcţiilor strategice ale oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea nu sunt multe lucruri de spus în afara faptului că, în anul 1803, domnitorul Alexandru Moruzi (1802-1806) a dispus ca, o dată cu refacerea clădirilor din curtea domnească – aproape total distruse cu 19 ani în urmă – să se reînnoiască atât zidul înconjurător al curţii, cât şi turnurile din incinta acesteia, care aveau mai mult rolul de turnuri de pază decât cel de construcţii strategice; este uşor de înţeles că atât lipsa preocupărilor pentru construcţiile strategice ale oraşului IaşI, cât şi slaba activitate militară desfăşurată în acest oraş în secolul al XVIII-lea, trebuie puse pe seama interdicţiei Porţii otomane de transformare a capitalei Moldovei într-un centru strategico-militar, care ar fi putut să le producă, pe parcurs, mari neajunsuri.

Sectorul construcţiilor care a cunoscut cea mai mare dezvoltare – raportată, evident la situaţia din secolul precedent – a fost, indiscutabil, cel al construcţiilor edilitare şi private,

înregistrându-se în secolul al XVIII-lea o creştere semnificativă a numărului de case de dimensiuni mari, construite din piatră; într-adevăr, dacă, aşa cum s-a arătat în capitolul precedent, la începutul secolului al XVIII-lea casele de piatră constituiau prezenţe încă rare în Iaşi, iar cele cu un etaj puteau fi numărate pe degetele unei mâini, la sfârşitul acestui secol numărul caselor de piatră din Iaşi ajunsese – după mărturiile medicului Andreas Wolf, despre care s-a mai vorbit – la 200, reprezentând aproximativ o zecime din numărul total al caselor, iar în anul 1802 călătorul englez John Roher semnalează şi existenţa primei case cu două etaje în Iaşi.

O dinamică ascendentă a fost înregistrată şi în evoluţia concepţiilor arhitecturale adoptate în construcţia edificiilor orăşeneşti în secolul al XVIII-lea; astfel, dacă primele case de piatră, construite în Iaşi la începutul acestui secol, evidenţiau încă puternica influenţă ţarigrădeană - exemplele cele mai grăitoare ale acestei influenţe oferindu-le fosta *"casă a agăi Enache"* de lângă mănăstirea Barnovschi, precum şi primele case domneşti construite în incinta mănăstirii Frumoasa, despre care se va mai vorbi –, din care motiv aceste construcţii au şi fost numite *"case pe forme de Ţarigrad"*, în schimb casele de piatră construite în Iaşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, îndeosebi în ultimul sfert al acestui secol, au început să prezinte, după modelul caselor nobililor ruşi – puternic influenţate de arhitectura apuseană – noi caracteristici arhitecturale, între care se menţionează [32];

- introducerea scărilor interioare la casele cu parter şi etaj;
- încorporarea la clădiri a bolţilor pentru adăpostirea trăsurilor;
- introducerea suprafeţelor curbe în faţadele clădirilor, corespunzând *"rotondelor"* interioare;
- folosirea acoperişurilor plate şi a peristilurilor susţinute pe coloane în stil neoclasic.

Mai trebuie semnalat faptul că aceste noi, cel puţin pentru oraşul Iaşi, elemente arhitecturale au pătruns tot mai puternic în activitatea de proiectare şi de execuţie a construcţiilor edilitare, desfăşurată în secolul următor.

Trecând, în continuare, la examinarea procesului de extindere a construcţiilor edilitare oficiale – este vorba, pentru acele timpuri, de construcţiile date în folosinţă domnitorului şi membrilor familiei sale – se va face întâi observaţia că, dacă în primele trei sferturi ale veacului al XVIII-lea construcţiile cu destinaţie oficială au fost amplasate numai în incinta curţii domneşti, în schimb, în ultimul sfert al secolului menţionat mai sus, aceste construcţii au fost extinse şi în exteriorul curţii, fie în incintele altor mănăstiri, ca lăcaşuri de recreaţie şi de odihnă – de exemplu în incintele mănăstirilor Golia, Frumoasa, Galata şi Cetăţuia –, fie în afara oraşului – de exemplu, în Copou şi Cetăţuia – ca lăcaşuri de petrecere.

Referitor la construcţiile oficiale ce formau curtea domnească în perioada 1714-1803, analizată aici, trebuie făcută mai întâi observaţia că, deşi cele trei distrugeri totale provocate de incendiile din anii 1723, 1751 şi 1785 ar fi permis, la fiecare refacere a clădirilor, o aliniere şi o resistematizare a lor, totuşi ele au continuat să formeze de fiecare dată *"o adunătură de tot felul de clădiri, înconjurate de o incintă flancată de turnuri"* [32], aşa cum le prezintă dealtfel şi toate stampele păstrate din secolul al XVIII-lea; deşi tenta răutăcioasă, imprimată descrierii acestei curţi în cartea *Principatele Dunărene*, tipărită de Franz Sulzer la Viena în anul 1781, pune sub semnul îndoielii obiectivitatea descrierii, totuşi afirmaţia sa, potrivit căruia curtea domnească ar constitui *"un complex de clădiri cu aspect neregulat şi vetust"*, conţinea o mare doză de adevăr.

Prima reconstrucţie din perioada istorică amintită a clădirilor curţii domneşti din Iaşi a început în timpul celei de-a treia domnii a domnitorului Mihai Racoviţă (1715-1726), imediat după incendiul din anul 1723, şi s-a terminat în timpul primei domnii a

domnitorului Grigore Ghica II (1726 – 1733); pe lângă refacerea, din temelii, a vechilor clădiri ale curţii, această renovare a inclus şi următoarele adaosuri şi transformări:

- ridicarea, din temelie, de *"multe alte case"*, între care trebuie menţionată *casa seimenilor*;
- construirea la poartă a unui *"turn înalt cu ceas ... ca să bată orele şi să se audă peste tot Iaşul"*;
- modificarea şi mărirea *"bisericii de pe poartă"*;
- desfiinţarea clopotniţei din curte;
- mutarea în altă zonă a oraşului a temniţei curţii, unde erau închişi condamnaţii la moarte.

Dacă aprecierea cronicarului Ioan Neculce, potrivit căruia domnitorul care a terminat reconstrucţia clădirilor curţii domneşti *"le-a făcut de două părţi mai frumoase de cum era întâi, că întâi era mai proaste"* [32], trebuie neapărat raportată la situaţia de dinaintea restructurării – astfel, ea apare oarecum ca o exagerare –, ea permite în schimb cititorului să-şi facă o imagine asupra aspectului pe care îl putea avea curtea domnească înaintea incendiului din anul 1723.

Cea de-a doua – în perioada istorică precizată – reconstrucţie a clădirilor curţii domneşti, distruse de incendiul din anul 1751, a început în anul 1752, în timpul primei domnii a domnitorului Constantin Racoviţă (1749 – 1753), a continuat în timpul domnitorului Matei Ghica (1753 – 1756) şi a fost terminată în timpul celei de-a doua domnii a domnitorului Constantin Racoviţă (1756 – 1757). Nu s-au găsit, în literatura consultată, date referitoare la modificările arhitecturale aduse complexului de clădiri ale curţii domneşti, în urma acestor renovări.

Cea de-a treia distrugere totală prin incendiere a clădirilor curţii domneşti ieşene s-a produs în anul 1785, după preludiile de alte incendii, care au avut loc în anii 1794, 1780 şi 1781 în alte zone ale oraşului; unii istorici susţin că acest mare incendiu din anul 1785 a avut loc în timpul domnitorului Alexandru Mavrocordat Delibei (1782 – 1785), în timp ce alţii, [32], plasează acest eveniment în timpul domnitorului Alexandru Mavrocordat Firaris (1785 – 1786), un argument în sprijinul acestei ultime supoziţii constituindu-l denumirea de *Pârlea Vodă*, ce i s-a mai dat acestui din urmă domnitor.

Faptul că în etapa 1785-1803 s-au perindat nu mai puţin de 10 domnitori la tronul Moldovei, precum şi proporţiile mai mari ca oricând ale distrugerilor provocate la curtea domnească de incendiul din anul 1785, explică întârzierea cu aproape 19 ani a începerii lucrărilor de reconstrucţie a clădirilor curţii domneşti din Iaşi, operaţiile de restaurare fiind declanşate abia în anul 1803, de către domnitorul Alexandru Moruzi (1802 –1806), în cea de-a doua domnie a sa, cu modificări arhitecturale care vor fi urmărite într-un alt capitol al lucrării; în tot acest răstimp, domnitorii au locuit în case boiereşti, fie închiriate, fie cumpărate, cum s-a întâmplat, de exemplu, cu domnitorul Alexandru Moruzi, care a locuit la început în casele de pe Sărărie ale logofătului Alecu Mavrocordat, pentru ca ulterior să cumpere şi să reamenjeze, în vederea locuirii, casele vistiernicului Theodor Balş, situate în zona clădirii vechi a Universităţii din oraşul Iaşi.

După cum s-a mai spus şi cu un alt prilej, domnitorii moldoveni din secolul al XVIII-lea au început să-şi organizeze, în afara curţii domneşti, la adăpost de privirile iscoditoare ale curtenilor, locuri intime de desfătare şi petrecere, reluând după cât se pare o idee mai veche, aparţinând voievodului Petru Şchiopul, care şi-ar fi construit o asemenea casă chiar în zona în care avea să fie ridicată ulterior mănăstirea Galata; între casele domneşti de odihnă şi petreceri, ridicate de domnitorii moldoveni în secolul al XVIII-lea, pot fi menţionate:

- *Casele domneşti din incinta mănăstirii Galata*, ridicate de domnitorul Grigore Ghica II (1726 – 1733) în timpul primei sale domnii şi renovate spre sfârşitul secolului, de domnitorul Constatin Ipsilante (1799 – 1801);
- *Casele domneşti din incinta mănăstirii Frumoasa*, prevăzute cu heleştee şi cu un parc de agrement, construite în anul 1739, dărâmate în anul 1740, în timpul ocupaţiei ruseşti (1739), şi refăcute în acelaşi an de acelaşi domnitor, Grigore Ghica II, în cea de-a treia domnie a sa;
- *Casa de odihnă şi petrecere de sub Cetăţuia*, ridicată în anul 1781 de domnitorul Constatin Moruzi, dar, aşa cum avea să sublinieze medicul Andreas Wolf, *"cu banii visteriei"*;
- *Casa de odihnă şi petreceri, cu două rânduri*, construită pe *"sprânceana dealului Galata"* de către domnitorul Constatin Ipsilanti (1799 – 1801), probabil în anul 1800.

În ceea ce priveşte interioarele tuturor locuinţelor domneşti, ele au continuat să afişeze acel amestec hibrid de opulenţă orientală şi de rafinament occidental, amestec care a intrigat pe cei mai mai mulţi dintre călătorii străini care au vizitat oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea şi care s-au bucurat şi de accesul la curtea domnească.

Trecând, în continuare, la examinarea evoluţiei, în secolulal XVIII-lea, a construcţiilor private din piatră - reprezentate, în majoritatea covârşitoare a cazurilor, de case boiereşti şi doar ca excepţii de la regulă şi de multe case ale negustorilor şi meşteşugarilor înstăriţi, trebuie făcută mai întâi precizarea că, deşi numeroasele incendii şi pustiiri ale oraşului ar fi permis o sistematizare a străzilor şi o aliniere a caselor, nu a existat, în toată perioada analizată, nici o preocupare a edililor oraşului de a introduce în oraşul Iaşi un serviciu public de sistematizare a acestui oraş; fiecare din cei care au dispus de surse materiale a construit unde a vrut şi cum a vrut, ceea ce nu putea decât să dăuneze profund aspectului general al oraşului; această libertate de a construi, care a condus la amplasarea multor clădiri din piatră în fundul curţilor boiereşti, departe de străzi, precum şi numărul redus de asemenea clădiri, raportat la numărul total de case ale oraşului – la sfârşitul secolului al XVIII-lea se menţionează doar 200 de case de piatră din totalul de aproximativ 2000 de clădiri ale oraşului – explică impresia nefavorabilă pe care a lăsat-o oraşul Iaşi celor mai mulţi călători străini care l-au vizitat în secolul al XVIII-lea, între ei putând fi menţionaţi [32]:

- francezul J. L. Carra, fost profesor al copiilor voievodului Grigore Ghica III între anii 1774 – 1777, care critică, într-o carte pe care a publicat-o, înfăţişarea oraşului Iaşi în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea;
- austriacul Franz Sulzer, care, în cartea sa *Principatele Dunărene*, menţionată şi cu un alt prilej, a prezentat în termeni puţin favorabili aspectul oraşului Iaşi;
- abatele conte Alexandre d'Hautersive, secretar al domnitorilor Alexandru Mavrocordat Firaris şi Alexandru Ipsilanti, care, în *Memoriu asupra Moldovei*, publicat în anul 1787, a oferit o imagine puţin măgulitoare asupra aspectului oraşului Iaşi;
- solul polonez spre Poarta otomană, Stanislav Malachowski, care, în anul 1791, a calificat oraşul Iaşi ca *"un oraş murdar, de tip turcesc"*;
- diplomatul Jean Christian Struve, care, vizitând oraşul Iaşi în drum spre Constantinopol, în anul 1793, l-a prezentat, într-un raport, ca un oraş cu *"uliţe înguste şi întortochiate, cu case tupilate în fundul ogrăzilor"*;
- medicul Andreas Wolf al mitropoliţilor Leon Ghenca şi Iacov Stamate, care, după cei 24 de ani petrecuţi la Iaşi, a lăsat cea mai obiectivă prezentare a oraşului, insistând îndeosebi asupra influenţelor nocive ale mlaştinilor Bahluiului.

Aprecierile de acest gen ale vizitatorilor străini ai oraşului Iaşi din secolul al XVIII-lea dovedesc că, în pofida faptului că în acest oraş s-au construit, în veacul menţionat, numeroase case frumoase din zidărie, datorită amplasării lor sub formă de insule izolate, pierdute în mulţimea predominantă a caselor mici şi tupilate, construite din vălătuci sau din lemn, aceste arătoase case boiereşti nu au contribuit în prea mare măsură la schimbarea impresiei de oraş oriental pe care o lăsa, în acele timpuri, această localitate urbană; printre casele boiereşti construite în secolul al XVIII-lea în oraşul Iaşi pot fi menţionate următoarele, care au rezistat până în timpurile de astăzi [32]:

- *Curtea din Sărărie*, reprezentată prin vechea clădire a liceului "Mihai Eminescu";
- *Clădirea Societăţii Medicilor şi Naturaliştilor*, construită înainte de anul 1760 pe actualul bulevard al Independenţei şi care adăposteşte astăzi Muzeul de Ştiinţe Naturale;
- *Casa vistiernicului Alecu Balş*, situată pe actuala stradă Cuza Vodă;
- *Casa vornicului Cantacuzino Paşcanu*, situată pe actuala stradă V. Alecsandri;
- *Palatul din Uliţa Sârbască* (strada Lăpuşneanu), transformat în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza în reşedinţă domnească;
- *Clădirea veche a Spitalului Maternitatea*, situată pe actuala stradă Cuza Vodă;
- *Clădirea veche de lângă Spitalul Central*, în care a fost adăpostit în secolul următor prima universitate românească;
- *Casa vistiernicului Dumitru Ghica*, situată pe Bulevardul Copou;
- *Casa Başotă*, situată la capătul dinspre Târgul Cucului al străzii Sărărie;
- *Casa logofătului N. Canta*, de pe bulevardul Copou, care adăposteşte în prezent Casa Universitarilor;
- *Casa spătarului Dumitru Beldianu*, de pe strada Săulescu;
- *Palatul Roznovanu*, amplasat în bulevardul Ştefan cel Mare şi care adăposteşte în prezent Primăria Municipiului Iaşi;
- *Palatul Sturdza*, înglobat ulterior în corpurile de clădire ale fostului seminar *Veniamin Costache* ş.a.m.d.

În legătură cu aspectul interior al acestor case boiereşti, se menţionează doar faptul că el a reflectat, din ce în ce mai puternic de-a lungul secolului considerat, acea tendinţă de îmbinare a bogăţiei şi fastului oriental cu rafinamentul apusean, îmbinare nu totdeauna realizată în mod fericit, din care motiv era deseori privită cu ochi critici de vizitatorii străini ai oraşului.

În încheierea evoluţiei stării construcţiilor din oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea se vor mai spune câteva cuvinte şi despre *casa cu arcade*, situată în imediata apropiere a bisericii Sf. Nicolae Domnesc şi înconjurată astăzi de Palatul Culturii, de Palatul Administrativ şi de Magazinul *Moldova*; stabilirea datei la care a fost construită, precum şi a destinaţiei acestei ciudate construcţii dreptunghiulare din piatră, prevăzută cu ferestre mici pătrate şi cu un pridvor cu arcade, susţinute pe coloane de piatră – care îi justifică, de altfel, şi numele – a constituit un subiect mult controversat al cercetătorilor monumentelor istorice ale oraşului Iaşi, profilându-se între anii 1932 şi 1974 nu mai puţin de patru teorii, menite să răspundă la întrebările ridicate de această temă, prezentate în continuare [32];

- unii cercetători – de pildă O. Tafrali –, atribuie construcţia voievodului Alexandru Lăpuşneanu şi consideră că ar fi reprezentat noua reşedinţă mitropolitană a Moldovei, după mutarea capitalei ţării de la Suceava la Iaşi;
- alţi cercetători – de exemplu, C. Erbiceanu – consideră că această construcţie ar data din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi ar fi îndeplinit rolul de locuinţă a mitropolitului Dosoftei;

- un alt grup de cercetători – printre care Grigore Ionescu şi N. Grigoraş – au afirmat că această construcţie ar fi fost destinată adăpostirii tipografiei înfiinţată de mitropolitul Dosoftei, care ar fi funcţionat aici între anii 1681 şi 1686;
- în fine, un ultim grup de cercetători – între care Dan Bădărău şi Ioan Coposu –, bazându-se pe repetatele cercetări arheologice întreprinse în oraşul Iaşi între anii 1966 şi 1968, au emis ipoteza, neinfirmată până acum, că această construcţie, deşi denumită *Casa Dosoftei*, datează totuşi din secolul al XVIII-lea; ceea ce surprinde însă în cazul acceptării acestei din urmă teorii este imposibilitatea de a explica cum a fost posibilă construirea, în secolul al XVIII-lea, a unei asemenea ciudăţenii arhitecturale, specifică doar începutului evului mediu; oare nu cumva clădirea este totuşi foarte veche şi elementele arhitecturale noi – arcadele susţinute pe coloane – au fost adăugate ulterior, de exemplu cu prilejul renovării bisericii Sf. Nicolae Domnesc sau al reconstrucţiilor curţii domneşti?

Lăsând în seama specialiştilor în domeniul istoriei naţionale a Moldovei sarcina clarificării acestor probleme, se vor examina, în continuare, celelalte aspecte materiale ale evoluţiei societăţii ieşene în secolul al XVIII-lea.

Starea confortului urban. (Infrastructura carosabilă şi iluminatul public). Examinând mai întâi evoluţia în secolul al XVIII-lea a infrastructurii carosabile a oraşului Iaşi, infrastructură care, aşa cum s-a mai menţionat şi cu un alt prilej, s-a dezvoltat mult în perioada considerată, se va apela, pentru justificarea afirmaţiilor ce vor fi făcute, la harta reţelei stradale a oraşului Iaşi de la sfârşitul secolului al XVII-lea, prezentată în lucrarea [32], la unele date menţionate în cele trei catagrafii, întocmite în perioada analizată în acest capitol, precum şi la alte documente ale timpului; aceste materiale documentare permit să se tragă concluzia că oraşul Iaşi şi cu împrejurimile sale, adică spaţiul demografic constituit din

- *centrul oraşului Iaşi*, numit şi *Târgul vechi*, reprezentat prin zona Curţii Domneşti şi zonele urbane imediat învecinate;
- cele patru *târguri ale oraşului* – este vorba de *Târgul de Jos*, de *Târgul de Sus*, de *Târguşorul Nicolina* şi de *Târguşorul Socola*;
- cele 8 *sate limitrofe* ale oraşului Iaşi – adică satele *Broşteni, Tătăraşi, Rufeni, Albinet, Muntenimea de Jos, Muntenimea de Mijloc, Muntenimea de Sus* şi *Cişmeaua lui Păcurar* –,

a fost interconectat printr-o amplă reţea stradală alcătuită din:

- un număr de 6 uliţe podite (Podurile Iaşului), purtând următoarele denumiri: *Uliţa Mare, Podul Vechi, Uliţa Sf. Vineri, Podul Lung* (*Uliţa Cărvăsăriei*), *Podul Hagioaiei* (*Uliţa Nouă*) şi *Uliţa Goliei*;
- un număr de 14 uliţe nepodite, denumite: *Uliţa Strâmbă, Uliţa Feredeelor, Uliţa Ciubotărească, Uliţa Săsească, Uliţa Fierbinte, Uliţa Frecăului, Uliţa Făinei, Uliţa Barboi, Uliţa Cărvăsăriei, Uliţa Curelari, Uliţa Cherestegiilor, Uliţa Hotinului, Uliţa din Afară* (*Drumul Sării*), *Uliţa Veche* (*Uliţa Sărăriei*).

Comunicarea oraşului Iaşi cu celelalte zone ale Moldovei, precum şi cu ţările învecinate, se realiza prin 5 drumuri exterioare oraşului, care aveau şi caracterul de căi de comunicaţii internaţionale; acestea au fost: Drumul Vasluiului şi Bârladului, Drumul Fălciului şi Galaţiului, Drumul Chişinăului, Drumul Ştefăneştilor şi Hotinului, Drumul Zonal de Vest, cu trei ramificaţii: Hârlău, Paşcani şi Roman.

Din situaţia prezentată mai sus rezultă, mai întâi, că acţiunile de realizare a unor infrastructuri carosabile, cu pavaje din trunchiuri lemnoase îmbrăcate în scânduri,

întreprinse încă din secolul al XVII-lea, nu numai că au continuat și în secolul următor, dar chiar s-au extins, așa cum o dovedește existența celor 6 mari artere de circulație podite, semnalate de J. L. Carra în jurul anului 1780 și identificate în harta stradală menționată mai înainte, în baza denumirilor de *poduri*, pe care le mai purtau unele din ele, sau a unor referiri găsite în lucrarea [32]; interesul crescut, manifestat de administrația orașului Iași pentru întreținerea și extinderea "podurilor" acestui oraș, este scoasă în evidență și de reorganizarea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a serviciului în sarcina căruia cădeau aceste obligații, prin înființarea *Casei Podurilor*, pusă sub conducerea unei *Epitropii a Casei Podurilor*, din care, în anul 1792, făceau parte boierii: vel-logofătul Nicolai Ruset și hatmanul Costache Caragea.

Datorită structurii complexe a aparatului fiscal care strângea veniturile acestui serviciu, și, mai ales, datorită abuzurilor la care se dedau membrii care intrau în componența acestui aparat fiscal, începând cu anul 1802 veniturile Casei Podurilor au fost arendate, primul arendaș al lor fiind logofătul Constantin Balș.

Trecând la examinarea celei de-a doua forme de manifestare a confortului urban – *iluminatul public* –, se va menționa mai întâi faptul că primele preocupări pentru extinderea și îmbunătățirea sistemului de iluminat al orașului – rămas până la jumătatea secolului al XVIII-lea practic același de la finele veacului precedent, adică redus doar la iliminatul curții domnești și a câtorva puncte din centrul Târgului Vechi – au apărut abia în anul 1754, în timpul domnitorului Matei Ghica, dar se pare că progresele înregistrate atunci au fost prea modeste pentru a putea fi evidențiate în scrieri ale timpului; adevărata organizare a acestui sistem, care l-a și tranformat de altfel într-un veritabil serviciu public, s-a produs în anul 1776, când voievodul Grigore Ghica III a stabilit, prin *Condica de orânduieli* pe care a întocmit-o în acel an, modul în care aveau să fie iluminate cele trei sectoare principale ale orașului:

- sectorul curții domnești, al cărei iluminat, suportat de visterie, a rămas să fie asigurat în continuare, de *cămărașii* și *lumânărarii* curții, numărul ultimilor ajungând în anul 1803, după cum relatează *condica liuzilor*", la 30;
- sectorul orășenesc, înglobând Târgul de Jos și Târgul de Sus, în care asigurarea iluminatului ulițelor era dată în sarcina echipelor de lumânărari și fanaragii, aflate sub controlul agăi și plătite din cotizații speciale pentru iluminat impuse negustorilor din acest sector; în această condică de orânduieli au fost prevăzute nu numai zonele în care urmau să fie amplasate fânarele, ci chiar și numărul acestora, așa cum rezultă din lista de mai jos, în care numărul fânarelor este precizat în paranteze [32]: Centrul Târgului de Jos (5); zona Barboi (3); Podul Vechi (4); Ulița Mare (2); Centrul Târgului de Sus (3); Târgul Făinei (1), zona Băibăcari (2); zona Cizmărie (1); trebuie făcută însă mențiunea că întreținerea fânarelor de pe Ulița Mare cădea în sarcina visteriei;
- sectorul mahalalelor, supus controlului hatmanului; serviciul de iluminat era îndeplinit, în fiecare din cele 4 cartiere principale ale orașului, de câte o echipă de fanaragii alcătuită din câte 4 slujitori, conduși de un *zapciu*;

pentru o parte din cartiere – Tătărași, Feredeu, Broșteni și Muntenime – au fost prevăzute câte 2 fânare, a căror întreținere cădea în seama populației.

Pentru a încheia cu prezentarea serviciilor menite să asigure un oarecare confort urban, se va mai menționa doar faptul că serviciul *menzil*, de transport de călători și de poștă, a continuat să funcționeze și în tot secolul al XVIII-lea, cu precizarea că, cel puțin la jumătatea acestui secol, s-au menținut și vechile forme datând din secolul precedent de transmitere a mesajelor, practicate cu ajutorul *olăcarilor*, al *podarilor* și al *conăcarilor*.

Starea serviciilor de sănătate şi salubritate publică. Cea mai importantă realizare în domeniul serviciului de sănătate publică, înregistrată în oraşul Iaşi în secolul al VIII-lea, a constituit-o, fără nici un fel de îndoială, înfiinţarea spitalului Sf. Spiridon, înfiinţare plasată de unii cercetători în timpul primei domnii a domnitorului Constantin Racoviţă (1749 – 1753), dar contestată de medicul sas Andreas Wolf – în cartea sa despre care s-a mai vorbit – şi atribuită, de către el, domnitorului Grigore Ghica II.

Veniturile mici şi greu de încasat ale spitalului înfiinţat, precum şi lipsa personalului medical, atât cel cu înaltă calificare cât şi cel de îngrijire, nu au permis o funcţionare satisfăcătoare a spitalului în primii ani de la înfiinţarea lui, astfel că, în anul 1762, domnitorul Grigore Callimachi a fost obligat să ia o serie de măsuri în vederea îmbunătăţirii activităţii spitalului, printre aceste măsuri putând fi menţionate:

- mărirea subvenţiilor acordate spitalului, prin alocarea de noi sume de bani provenind, între altele, din venituri ale Schitului Măgura Iaşului şi din două *cutii ale milei*, înfiinţate una chiar la spital şi a doua la biserica Sf. Spiridon;
- repartizarea a 20 de scutelnici pentru efectuarea de munci necalificate la spital;
- alocarea de fonduri de la visterie, pentru plata bucătăreselor, a spălătoareselor şi îngrijitoarelor spitalului; în schimbul acestui sprijin material, acordat de curtea domnească, conducerea spitalului devenea subordonată medicului curţii – care numea medicii spitalului şi le fixa şi lefurile – şi, de asemenea, îşi asuma obligaţia de a îngriji în spital şi bolnavii de ciumă.

O nouă reorganizare a activităţii medicale în spitalul de la Sf. Spiridon s-a produs în anul 1785, când, în baza unui hrisov semnalat de domnitorul Alexandru Mavrocordat Firaris, au fost adoptate următoarele măsuri:

- interzicerea totală a amestecului medicului curţii domneşti în administrarea şi conducerea spitalului;
- înfiinţarea *"Eforiei spitalului"*, alcătuită dintr-un *epitrop*, doi *gerahi* – dintre care unul de rang superior – şi un *spiţer*, pentru angajarea personalului medical – inclusiv a medicilor –, pentru fixarea salariilor acestora şi pentru administrarea spitalului;
- introducerea *condicii de socoteli* pentru ţinerea evidenţei încasărilor şi cheltuielilor;
- mărirea capacităţii de îngrijire a bolnavilor în spital;
- alocarea de venituri suplimentare spitalului, provenind din dările impuse unor unităţi comerciale din Galaţi, din dările puse pe plutăritul pe Siret, din dările pe cântărit dintr-o serie de oraşe ale Moldovei, din zeciuielile aplicate podgoriilor şi din taxele pe vitele vândute în iarmaroacele din Iaşi şi Târgul Frumos; măsurile precedente şi-au păstrat valabilitatea până la sfârşitul secolului, ele fiind reconfirmate mai întâi în anul 1795, printr-un hrisov semnat de domnitorul Mihai Suţu (1792 – 1795) – prin care se acordau spitalului şi noi venituri, provenind din încasările de dări de la două măcelării, două crâşme şi o pitărie – şi apoi printr-un hrisov din anul 1799, semnat de domnitorul Constantin Ipsilanti (1799 – 1801) – în care, pe lângă confirmarea vechilor venituri s-a prevăzut sporirea la 80 a numărului scutelnicilor repartizaţi spitalului pentru munci necalificate şi a fost mărit numărul de pacienţi cazaţi în spital, prin sporirea numărului de spaţii de înngijire.

Referitor la situaţia medicilor oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea, se va face mai întâi observaţia că o serie de factori – sociali şi istorici – specifici acestei perioade reclamau o prezenţă din ce în ce mai numeroasă a acestei categorii de specialişti ai timpului; este vorba, îndeosebi, de următorii doi factori:

- creşterea – deşi în ritm lent, totuşi continuă – a populaţiei oraşului, atât ca urmare a sporului natural de natalitate, cât şi datorită, pe de o parte, imigrărilor de populaţii din

afara hotarelor ţării şi, pe de altă parte, exodului spre oraş al populaţiei rurale din satele limitrofe;

- abaterea frecventă – în secolul amintit – asupra oraşului Iaşi a epidemiilor de ciumă care decimau populaţia oraşului, cum au fost: epidemia din anii 1718 –1719, epidemia din anul 1738, epidemiile din anii 1769-1774 – cu un apogeu de manifestare în anul 1771 – şi, mai ales, epidemia lui *Cumbati* – numită astfel după numele negustorului în casa căruia s-a declanşat – ce s-a soldat cu pierderea unei cincimi din populaţia oraşului.

Cu toate acestea, numărul medicilor stabiliţi – fie şi temporar – în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea a fost foarte mic şi, după numele de medici care încep să fie menţionate în documentele timpului, se poate aprecia că abia în ultimul sfert al veacului numărul lor a început să crească, fără însă ca acest număr să satisfacă cerinţele oraşului; de asemenea, trebuie semnalat faptul că toţi aceşti medici au fost străini, în rândul lor predominând însă grecii din Constantinopole, care, deşi au făcut studii în Italia, au dovedit o slabă pregătire profesională, vehement criticată în cartea sa de medicul sas Andreas Wolf, care i-a acuzat de aplicare de tratamente medicale neştiinţifice, între care şi acela de botezare a copiilor în apă sărată, pentru a-i feri de variolă.

Medicii care au practicat această profesie în oraşul Iaşi în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea se încadrau, după statutul lor de funcţionare, în una din următoarele patru categorii:

- *medicii curţii domneşti*, cu statutul de angajaţi ai domnitorului, în rândul cărora trebuie menţionaţi: medicii *Bertin şi Depasta*, ai domnitorului Constantin Mavrocordat (1741 – 1743) domnia a doua), medicul *Giuseppe Antonio Pisani*, al domnitorului Constantin Racoviţă (1749 – 1753) prima domnie), chirurgul *Ioan Benedict Lochmann*, al domnitorului Ioan Teodor Callimachi (1758 – 1761), medicul *Fatache* al domnitorului Grigore Ghica III (1774 – 1777) şi, probabil, medicul *Smeltz* din timpul domnitorului Mihai Şuţu (1792 – 1795); se pare că, prin dispoziţia domnitorului, aceşti medici acordau îngrijiri medicale şi unor boieri din Iaşi sau chiar din ţinuturile apropiate, o dovadă care confirmă ultima afirmaţie constituind-o o scrisoare adresată, în anul 1795, de vistiernicul lor Iordache Canta de lângă Roman, suferind de *"tuse cu vătămarea plămânilor"*, logofătului Lupu Balş, pentru a interveni pe lângă domnitor să-i fie trimis doctorul Smeltz sau doctorul Wolf [32];
- *medicii mitropoliei*, cu statutul de angajaţi ai mitropoliei Moldovei, cel mai reprezentativ dintre aceşti medici fiind doctorul Andreas Wolf, care între anii 1780-1804 s-a îngrijit de sănătatea mitropoliţilor Leon Ghenca şi apoi Iacov Stamate şi care, în cartea despre care s-a mai vorbit, a lăsat cele mai preţioase informaţii în legătură cu viaţa medicală a oraşului Iaşi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea;
- *medicii spitalului Sf. Spiridon*, care au avut la început statutul de angajaţi ai curţii domneşti, fiind subordonaţi medicului curţii, iar apoi au căpătat statutul de angajaţi ai *Epitropiei Spitalului*; în cartea francezului J. L. Carra, amintită cu un alt prilej, sunt menţionaţi, între anii 1774 şi 1777, medicii Teodoreti şi Saul, iar în cartea din anul 1804 a lui Andreas Wolf sunt menţionaţi, în această categorie, medicii Testabuza, Andrei şi Costa, toţi criticaţi de el pentru tratamentele pe care le aplicau bolnavilor;
- *medicii independenţi*, stabiliţi pe termen scurt la Iaşi, sau veniţi în mod special în acest oraş, la cererea unor boieri; printre aceştia trebuie menţionaţi medicii italieni Rossi şi Signor Nicola Festa – care, în anul 1774, l-au operat de un cancer la sân pe banul Constantin Caragea, prelungindu-i cu peste 30 de ani viaţa –, precum şi medicii pomeniţi în cartea lui Wolf: francezul Chenot, italianul Menci şi armeanul Sicur

Casim.

O altă menţiune care trebuie făcută în legătură cu activitatea medicală desfăşurată în oraşul Iaşi la sfârşitul perioadei istorice examinate în acest capitol, este aceea că, în timpul celei de a doua domnii a domnitorului Alexandru Moruzi (1802 – 1806), s-au făcut primele vaccinări împotriva variolei în acest oraş, această ultimă afirmaţie avându-şi suportul tot în mărturiile din cartea medicului sas Andreas Wolf.

În mod firesc, prezentarea evoluţiei vieţii medicale a oraşului Iaşi în secolul al XVIII-lea nu va putea fi încheiată fără o prezentare şi a evoluţiei, în aceeaşi perioadă istorică, a reţelei farmaceutice a oraşului, respectiv a *spiţeriilor* oraşului, cum se mai numeau la început farmaciile; se face precizarea că adoptarea acestei din urmă denumiri, derivând din termenul neogrecesc *spetziaria*, care înseamnă *coloniale*, se explică prin faptul că, până la înfiinţarea spitalului Sf. Spiridon, majoritatea covârşitoare a medicamentelor erau aduse de peste hotare şi vândute prin *băcăniile de coloniale*.

Odată cu intrarea în funcţiune a spitalului Sf. Spiridon a luat fiinţă şi prima spiţerie a oraşului Iaşi, adăpostită tot în incinta spitalului; se pare că, spre sfârşitul secolului, numărul spiţeriilor oraşului Iaşi a crescut, această ipoteză fiind întărită de următoarele două documente:

- cartea medicului Andreas Wolf, în care se confirmă existenţa a trei farmacii, aparţinând de curtea domnească;
- hrisovul din anul 1795 al domnitorului Mihai Şuţu, între ale cărui prevederi figurează şi aceea că spiţeria spitalului este singura autorizată să vândă medicamente.

În fine, pentru a încheia prezentarea acestui subiect, se mai menţionează faptul că în toată această perioadă, şi cu atât mai mult în anii epidemiilor, este de presupus că a continuat şi activitatea de îngrijire a bolnavilor desfăşurată în cele câteva *bolniţe* mănăstireşti, precum şi aceea a spiţeriilor improvizate pe lângă ele.

Trecând, în continuare, la examinarea evoluţiei, în secolul al XVIII-lea, a serviciilor de salubritate publică – în care vor fi induse: serviciul de aducţiune a apei, serviciul băilor publice şi serviciul de asigurare a curăţeniei oraşului – se va începe, evident, cu cel mai important dintre ele, serviciul de alimentare cu apă; întrucât, cu numărul mic şi cu debitele reduse ale surselor de apă existente la începutul secolului al XVIII-lea, nu se mai putea face faţă cererilor sporite de apă potabilă ale locuitorilor oraşului şi, cu atât mai mult, nu se putea răspunde nevoilor de localizare şi stingere a incendiilor, care au continuat să se producă şi în acest secol, refacerea şi redimensionarea sistemului de aducţiune a apei a constituit obiectivul prioritar al administraţiei oraşului în tot acest timp.

Prima acţiune de refacere şi extindere a sistemului de aducţiune a apei a avut loc în anul 1729, în timpul primei domnii a domnitorului Grigore Ghica II (1726 - 1733), când reţeaua veche a cişmelelor a fost completată cu două noi cişmele – numite chiar *cişmelele lui Grigore Ghica* – construite din *"oale, cu multă cheltuială"*, una dintre ele fiind amplasată în dreptul porţii curţii domneşti, iar cealaltă în zona feredeelor; deasemeni, au fost construite un număr de 3 "fântâni", care trebuie înţelese în sensul de 3 haznale.

În anul 1741 au fost create două servicii, urmărind îmbunătăţirea exploatării reţelei de cişmele:

- un serviciu de întreţinere a conductelor de aducţiune a apei, înfiinţat la sfârşitul celei de-a treia domnii a domnitorului Grigore Ghica III (1739 – 1741) şi alcătuit din 2 *suilgii*, cu două ajutoare numite dintre scutelnici;
- un serviciu de prevenire şi localizare a incendiilor, înfiinţat în primul an al celei de-a doua domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1741 –1743), printr-un ordin adresat vel-agăi de a da *"poruncă tare aparilor domneşti, boiereşti şi mănăstireşti, că de*

s-ar aprinde un foc în oraş să alerge cu apă să-l stingă" [32].

Noi acţiuni de refacere şi extindere a sistemului de aducţiune a apei în oraşul Iaşi au fost întreprinse în anul 1753, când, din porunca domnitorului Matei Ghica (1753 – 1756), a fost reparată haznanua din faţa curţii domneşti şi a fost construită, tot în această zonă, a doua hazna *"în formă triunghiulară, cu trei faţade, fiecare cu câte un robinet* '[32].

În anul 1765, în timpul primei domnii a voievodului Grigore Ghica III (1764 – 1765), au avut loc extinderi importante ale reţelei de cişmele, prin înfiinţarea haznalelor de la biserica Sf. Spiridon şi de la mânăstirea Golia, ultima fiind construită, în urma unui schimb de terenuri cu negustorul Panaite, chiar la uliţă şi prevăzută cu robinete; ulterior, a fost constuită şi o a treia hazna, în zona casei Başotă, *"unde se întâlneau patru drumuri"* [32].

Cele mai importante extinderi, în secolul al XVIII-lea, ale reţelei de cişmele a oraşului Iaşi, însoţite şi de o reorganizare totală a serviciului de întreţinere a ei, au avut loc, după cât se pare, în timpul domniei domnitorului Constantin Moruzi (1777 – 1785), care a finalizat de fapt un proiect al predecesorului său, voievodul Grigore Ghica III, de execuţie a unor lucrări de mare amploare în sectorul alimentării cu apă a oraşului Iaşi; deşi relatarea realizărilor înregistrate în această acţiune de modernizare a sistemului de aducţiune a apei în oraşul Iaşi a fost preluată [32] după un hrisov din anul 1804, al domnitorului Alexandru Moruzi (1802 – 1806), în care toate aceste realizări sunt atribuite numai părintelui său, totuşi detaliile furnizate de acest document sunt prea numeroase şi prea concrete pentru a se pune la îndoială contribuţiile domnitorului Constantin Moruzi la înfăptuirea acestui important obiectiv al administraţiei oraşului din ultimele decenii ale secolului al XVIII –lea.

Astfel, documentul menţionează că apa adusă în Iaşi, evaluată în *măsuri curgătoare*, a fost captată din următoarele trei dealuri care înconjoară oraşul în zona de nord-est;

- *Dealul Şapte Oameni*, în zona actualului lac *Chiriţa*, din care au fost captate 28 măsuri curgătoare;
- *Dealul Ciric*, din care s-au captat 14 măsuri curgătoare;
- *Dealul Aroneanu*, care a furnizat 10 măsuri curgătoare;

cele 52 de măsuri curgătoare de apă potabilă, cărora li s-au adăugat ulterior alte 5, au fost colectate prin conducte din oale, mai întâi la *Haznaua de la Ciric* şi apoi, pe *"drumul cel mare al apelor"*, la *Haznaua de la Calcaina* şi, în cele din urmă, la *Haznaua de la Golia*. De la această din urmă hazna, apa a fost distibuită în oraş după o schemă care cuprindea:

- un număr de 16 cişmele obşteşti (în zonele Tătăraşi, Târgul Făinii, mănăstirea Bărboi, Uliţa Cizmarilor, Vama ş.a.);
- un număr de 14 cişmele la casele marilor boieri (logofeţi, vornici, vistiernici, hatmani şi postelnici);
- unui singur negustor, cu numele de Pavli Anchei, administratorul feredeelor;

mai trebuie manţionat aici faptul că, datorită cotei topografice ridicate a terenului, în Târgul de Sus nu a putut fi amplasată decât o singură cişmea, în partea cea mai de jos a lui, reuşindu-se abia mai târziu să facă noi captări de izvoare în Copou şi în Podgoriile din Muntenime.

După cum s-a mai spus, această extindere a reţelei de cişmele a fost însoţită şi de crearea unui serviciu special de întreţinere, aflat în subordinea *Epitropiei apelor*, constituită din 5 boieri; acest serviciu era alcătuit din 7 angajaţi – un număr de 6 *suiulgii*, conduşi de un *suiulgibaşă* – şi din 8 scutiţi de bir – 4 pietrari şi 4 olari –, care supravegheau şi asigurau buna funcţionare a reţelei de conducte de apă.

În anul 1802 au început alte lucrări de refacere şi extindere a reţelei de cişmele a oraşului Iaşi, în timpul domnitorului Alexandru Moruzi (1802 – 1806), dar, întrucât aceste lucrări au fost terminate după anul 1803 – considerat an limită pentru perioada istorică

examinată în acest capitol – despre ele se va vorbi într-un capitol următor.

Referitor la situaţia feredeelor oraşului Iaşi, se va menţiona doar faptul că numărul lor a rămas neschimbat în secolul al XVIII-lea, adică 3, ele fiind reprezentate de:

- *feredeul domnesc*, amplasat în incinta curţii domneşti;
- *feredeul de la Beilic*, care nu putea fi folosit de populaţia ieşeană – reprezentată şi în această perioadă doar de boieri şi negustori – decât în intervalele de timp în care nu staţionau în Iaşi trupe turceşti;
- *feredeul turcesc*, situat în spatele Mitropoliei şi frecventat, de asemenea, numai de boieri şi negustori înstăriţi;

singurele modificări care, aşa cum evidenţiază şi o serie de documente ale timpului, au avut loc în aceste unităţi de prestări de servicii au fost: îmbunătăţirea continuă a serviciilor şi creşterea gradului de confort, mergându-se până la afişarea unui lux care uimea chiar şi pe mulţi dintre vizitatorii străini, dar care antrena, evident, şi o creştere progresivă a preţurilor practicate în aceste unităţI, şi aşa destul de piperate chiar de la înfiinţarea lor.

Pentru a se încheia cu prezentarea evoluţiilor, serviciilor de salubritate publică ale oraşului, se va mai face observaţia că lucruri noi nu se pot spune nici despre sistemul de asigurare a curăţeniei oraşului – adică despre ceea ce se înţelege în mod obişnuit prin termenul de *serviciu de salubritate* –, deoarece nici în secolul al XVIII-lea nu a fost înfiinţat un asemenea serviciu specializat; într-adevăr, şi în acest secol, ca şi în cel precedent, singurele obligaţii vizând menţinerea curăţeniei oraşului se reduceau doar la măturarea periodică, de două ori pe săptămână, a uliţelor în dreptul locuinţelor, unica măsură nou luată, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind doar aceea de interzicere a depozitării gunoaielor pe uliţe.

FORMELE SPIRITUALE ALE VIEŢII CULTURALE A ORAŞULUI IAŞI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Activitatea religioasă. Trecând, în continuare, la examinarea formelor spirituale de manifestare a activităţii culturale desfăşurată în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, se va începe şi aici cu prezentarea activităţii religioase, făcându-se însă mai întâi precizarea că şi în secolul menţionat această activitate a fost orientată tot în două direcţii principale, cu deosebirea că una din aceste direcţii nu a mai corespuns direcţiilor din secolul precedent.

Astfel, dacă în secolul al XVII-lea una dintre direcţiile prioritare ale activităţii Mitropoliei ieşene a fost aceea de apărare, prin diverse acţiuni şi manifestări religioase, a credinţei creştine ortodoxe în faţa încercărilor catolicismului şi calvinismului de a-şi extinde zonele de influinețǎ şi în Moldova, în secolul al XVIII-lea asemenea acţiuni nu mai sunt menţionate la Iaşi; în schimb, în acest secol preocuparea prioritară a mitropoliei din Iaşi a devenit aceea de ridicare a nivelului cultural al preoţilor – este vorba, îndeosebi, de preoţii de la sate, care, în marea lor majoritate, erau neştiutori de carte –, ciudat, dar şi trist în acelaşi timp, fiind doar faptul că această acţiune de culturalizare a preoţimii nu a fost declanşată din iniţiativa mitropoliţilor localnici, cum ar fi fost firesc să se întâmple, ci, din păcate, din iniţiativa domnitorilor, care nici măcar nu erau pământeni;

Afirmaţia precedentă este confirmată de *Cronica Ghiculeştilor*, în care se relatează că domnitorul Constantin Mavrocordat, în cea de-a treia domnie a sa (1748 – 1749), îl mustra deseori pe mitropolitul Nichifor că hirotonisea preoţi fără ştiinţă de carte şi că *"a trimis chiar egumeni la sate ca să-l înveţe pe preoţi, urmând ca domnitorul personal să-i examineze"*, fapt care nu s-a întâmplat din cauza mazilirii sale; de asemenea, trebuie semnalat faptul că acelaşi domnitor l-a determinat pe acelaşi mitropolit să deschidă şcolile

preoţeşti – de nivel totuşi elementar – de la bisericile Sf. Nicolae domnesc, Sf. Vineri şi Sf. Sava.

Unul dintre puţinii arhierei ieşeni din secolul al XVIII-lea care s-au interesat, din proprie iniţiativă, de reorganizarea învăţământului religios din capitala Moldovei, a fost mitropolitul Iacov Putneanul, care s-a aflat la cârma bisericii oficiale a Moldovei pe durata exercitării domniei de către cinci domnitori: Matei Ghica (1753 – 1786), Constantin Racoviţă (1756 – 1786), Scarlat Ghica (1757 – 1758), Ioan Teodor Callimachi (1758 – 1861) şi Grigore Callimachi (1761 – 1764); din păcate, acest mitropolit care, în urma unui raport înaintat domnitorului Ioan Teodor Callimachi, a reorganizat învăţământul religios desfăşurat în cele trei biserici amintite – Sf. Nicolae, Sf. Vineri şi Sf. Sava – şi de numele căruia se leagă tipărirea la Iaşi a primului *bucvar* în limba română, destinat în mod special preoţimii, a fost nevoit, pentru simplul motiv că s-a opus cererii domnitorului Ioan Callimachi de a ridica *afurisenia* aplicată dării de *văcărit* – dare pe care domnitorul intenţiona să o reintroducă în Moldova – să se retragă definitiv, în anul 1762, la mănăstirea Putna, pentru a face loc la conducerea bisericii Moldovei mitropolitului Gavril Callimachi, fratele domnitorului cu care a intrat în conflict. Deşi înscăunat prin intervenţia directă a domnitorului şi cu toate că ulterior nu a ezitat să se afilieze unei reţele de intriganţi politici care urmăreau menţinerea familiei Callimachi la tronul Moldovei, mitropolitul Gavril Callimachi s-a interesat totuşi şi de şcolile bisericeşti din Iaşi, îngrijindu-se de obţinerea terenurilor necesare reconstrucţiei clădirilor şcolare din zona mănăstirii Trei Ierarhi.

Lista arhiereilor ieşeni din perioada istorică analizată în acest capitol, care s-au preocupat de dezvoltarea şcolilor bisericeşti din oraşul Iaşi, se încheie cu numele mitropolitului Veniamin Costache, întemeietorul *Seminarului de la Socola*, care, ulterior, avea să-i poarte numele; trebuie făcută însă menţiunea că această nouă şcoală de preoţi depăşea ca nivel toate şcolile bisericeşti de până atunci, ea având un pronunţat caracter de şcoală medie (gimaziu). Despre această şcoală se va vorbi însă într-un alt capitol al prezentei lucrări.

Cea de-a doua direcţie în care a fost orientată activitatea desfăşurată de arhierei în secolul al XVIII-lea a fost cea de sprijinire a înfiinţării de tipografii, continuându-se de fapt o acţiune declanşată din secolul precedent; şi în acest caz trebuie făcută însă observaţia că, în timp ce în secolul al XVII-lea această acţiune a pornit din iniţiativa mitropoliţilor Moldovei, în secolul al XVIII-lea îndemnurile pentru înfiinţarea de tipografii au pornit, de cele mai multe ori, de la domnitori.

Se pare deci că declaraţia primului domnitor fanariot al Moldovei, Nicolae Mavrocordat, făcută cu prilejul înscăunării sale, în care afirma că s-a hotărât *"să facă două lucruri bune care nu erau în ţară, adică tipografie şi şcoală"* [32], nu a reprezentat, ca în zilele de astăzi, un simplu slogan politic, ci a constituit un adevărat program de guvernare, care a fost respectat şi de alţi domnitori din secolul al XVIII-lea; singura precizare care trebuie făcută în legătură cu această declaraţie a domnitorului Nicolae Mavrocordat este doar aceea că expresia *"care nu erau în ţară"* trebuie înţeleasă numai în sensul că în acel moment activităţile şcolare şi tipografice din oraşul Iaşi erau întrerupte şi chiar dezorganizate.

Astfel, chiar în primii ani ai domniei sale, domnitorul, Nicolae Mavrocordat a înfiinţat, cu sprijinul patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului, o tipografie pusă sub conducerea meşterului gravor în lemn Teodor Stoleru; singurul lucru cunoscut despre această tipografie este însă acela că şi-a întrerupt activitatea în timpul războiului austro-ungar din anii 1716 – 1718.

Această tipografie a fost reorganizată în timpul primei domnii a domnitorului Grigore

Ghica (1726 – 1733), reuşindu-se să se tipărească, în cadrul ei, două cărţi religioase, care vor fi menţionate ulterior; în legătură cu soarta acestei tipografii după anul 1733, trebuie menţionat faptul că nu se dispune de nici un fel de date, ceea ce dă de bănuit că din acest an şi-a întrerupt activitatea.

Importante contribuţii privind reînfiinţarea şi reorganizarea tipografiilor ieşene le-a avut domnitorul reformator Constantin Mavrocordat, care, la începutul celei de-a doua domnii a lui (1741 - 1743), constata că în ţară era lipsă de cărţi pentru serviciul religios în limba română şi, cu toate că adusese asemenea cărţi din Ţara Românească, ele nu puteau acoperi cererile, fiind necesare noi retipăriri; astfel se explică faptul că la Iaşi funcţionau, în anul 1741, două tipografii:

- o tipografie instalată, după cât se pare, la mitropolie, în cadrul căreia a fost tipărit, în anul 1741, un *Evangheliar* – îngrijit de tipograful Teodor Ivanovici.
- o tipografie nouă, instalată în oraş şi pusă sub conducerea tipografului Duca Sotirovici din Thasos, din care motiv această tipografie a mai purtat şi numele de *Tipografia lui Duca*.

După unii cercetători, tipografia lui Duca ar fi fost cumpărată, în anul 1753, de mitropolitul Iacov Putneanul şi instalată la mănăstirea Trei Ierarhi – probabil în locul celei vechi –, în timp ce, după alţi cercetători, această nouă tipografie de la mitropolie ar fi fost adusă de la Rădăuţi [32].

O menţiune aparte trebuie făcută în legătură cu tipograful Duca Sotirovici, care se pare că a fost o adevărată personalitate a timpului său, recunoscută şi stimată atât de domnitori, cât şi de boieri; după cum se va vedea în continuare, Duca Sotirovici s-a evidenţiat ca un mare om de cultură, el fiind şi autorul unor traduceri în limba română a unor lucrări laice greceşti.

Revenind la ultima tipografie menţionată mai sus, se va face observaţia că, deşi spre sfârşitul secolului s-a înregistrat o încercare de înfiinţare a unei *tipografii politiceşti* – încercare eşuată însă prin plecarea din oraş a tipografului Mihail Strilbiţki, împreună cu tot utilajul tipografic –, tipografia reînfiinţată de mitropolitul Iacov a reprezentat, până la începutul secolului următor, unica tipografie a oraşului Iaşi; în ceea ce priveşte activitatea acestei tipografii, se disting în evoluţia ei următoarele trei etape [32]:

- etapa 1753-1763, caracterizată printr-un ritm ridicat de tipărire – aproximativ două lucrări pe an – şi prin caracterul predominant religios al lucrărilor tipărite;
- etapa 1763-1793, caracterizată printr-o scădere a ritmului de tipărire şi prin caracterul predominant laic al lucrărilor publicate;
- etapa 1793-1803, în care se constată o reînviorare a activităţii de tipărire şi o puternică revenire la tematica religioasă.

Mai trebuie menţionat faptul că, începând cu anul 1800, activitatea tipografică religioasă a oraşului Iaşi trece oarecum pe un plan secund, prin înfiinţarea unei mari tipografii la mănăstirea Neamţ.

Activitatea editorială şi de bibliofilie. Trecând, mai departe, la examinarea activităţilor editoriale şi de bibliofilie desfăşurate în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, se vor prezenta mai întâi, după lucrarea [39], câteva caracteristici generale ale evoluţiei activităţii editoriale; acestea sunt:

- continuarea, şi în secolul al XVIII-lea, a procesului de dezvoltare aproape continuă a activităţii editoriale în oraşul Iaşi, cu toate întreruperile vremelnice, provocate de evenimente istorice vitrege;
- creşterea volumului de lucrări tipărite în secolul al XVIII-lea, în raport cu cele tipărite

în secolul precedent, cu precizarea însă că numărul volumelor tipărite în aceaşi perioadă în Ţara Românească a fost aproape de 3 ori mai mare;

- mărirea, în secolul al XVIII-lea, a ponderii tipăriturilor în limba română, acestea din urmă reprezentând aproximativ 86% din totalul tipăriturilor;
- axarea, şi în secolul al XVIII-lea, a tematicii tipăriturilor pe titluri de lucrări religioase;
- întreruperea activităţii de tipărire a cărţilor religioase în limbile greacă şi slavonă, destinate ţărilor din sud-estul Europei, cu populaţii de religie creştină ortodoxă.

Printre cărţile religioase, tipărite la Iaşi în secolul al XVIII-lea, se menţionează:

- *Psaltirea* din anul 1731, tipărită în tipografia reorganizată de domnitorul Grigore Ghica II, sub îngrijirea tipografului Ieremia Simion.
- *Evangheliarul* din anul 1733, tipărit în aceaşi tipografie;
- *Psaltirea* din anul 1743, tipărită în *Tipografia lui Duca*;
- *Ceaslovul* din anul 1750, tipărit în aceeaşi tipografie;
- *Adunarea de rugăciuni* şi *Adunarea celor şapte taine*, tipărite în anul 1751 tot în tipografia lui Duca;
- *Târnoşenia*, tipărită în anul 1752 la aceeaşi tipografie a lui Duca;
- *Penticostalul* şi *Molitvelnicul*, tipărite în anul 1753 la aceeaşi tipografie, sub îngrijirea unui tipograf ardelean, diaconul Iacov Simionovici;
- *Bucoavna* şi *Antologhionul*, tipărite în anul 1755 de tipografii Grigore şi Sandul, în cadrul noii tipografii a mitropolitului Iacov;

trebuie făcută însă precizarea că în afara lucrărilor menţionate mai sus, în oraşul Iaşi au circulat, în perioada considerată aici, şi lucrări religioase tipărite în alte centre tipografice româneşti: la Suceava, la Rădăuţi şi la Râmnic, în Ţara Românească; de asemenea, au circulat şi lucrări tipărite la Iaşi, reprezentând fie traduceri din alte limbi – cum au fost traducerile din limba rusă ale arhimandritului Vartolomeu Măzăreanul de la Putna –, fie scrieri religioase în limba greacă, datorate dregătorilor greci aflaţi în slujba Curţii Domneşti.

Activitatea editorială religioasă, desfăşurată în Iaşi în secolul al XVIII-lea, prezintă următoarele caracteristici principale:

- tipăriturile religioase au avut în continuare o pondere covârşitoare în ansamblul tipăriturilor ieşene;
- majoritatea lor au reprezentat traduceri de calitate în limba română.

În ceea ce priveşte lucrările laice, tipărite la Iaşi în secolul al XVIII-lea, trebuie făcută precizarea că, după tipărirea în anul 1719 a cărţii domnitorului Nicolae Mavrocordat, intitulată *Despre datorii*, a urmat o întrerupere de aproape o jumătate de secol în multiplicarea acestui gen de lucrări şi abia în utimele trei decenii ale secolului s-a înregistrat o înviorare a acestor tipărituri; totuşi, numărul total de titluri de lucrări laice tipărite în acel sfârşit de secol nu a fost mai mare de 20 şi cele mai multe din aceste lucrări au apărut sub formă de broşuri mici – cum a fost lucrarea *Învăţătura împărătesei Ecaterina a II-a* –, fie chiar sub formă de foi volante – cum au fost *Proclamaţiile generalului Rumianţev* din timpul ocupaţiilor ruse.

Trebuie făcută însă menţiunea că, în schimb, au avut o largă circulaţie în Iaşi, în acest secol, cărţile laice tipărite în străinătate, în limbile neogreacă, italiană şi franceză.

În paralel cu activitatea de multiplicare a cărţilor prin tipărire, a continuat să se desfăşoare şi în secolul al XVIII-lea activitatea de copiere a lor, de regulă cronici menite să circule sub formă de manuscrise; în această ordine de idei se menţionează:

- copiile de cronici moldoveneşti din anul 1726, făcute de Grigoraş sin Vasile Uricariul pentru *"treti-logofătul"* Toader Costache;

- copia *Istoriei Moreii*, făcută în anul 1740 pentru vel-cămăraşul Ienache Scarlat;
- copiile de cronici făcute în anul 1766 de preotul Luca pentru marele spătar Iordache Cantacuzino şi marele postelnic Alexandru Hurmuzachi.

În fine, tot în legătură cu tipăririle realizate la Iaşi, mai trebuie menţionată şi tipărirea, din anul 1790, a primei gazete ieşene, numită *Courier de Moldavie*, cu precizarea însă că este vorba de un periodic străin şi destinat străinilor; de asemenea, trebuie semnalat faptul că, încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, boierii din Iaşi primeau gazete străine, fapt dovedit de scrisoarea adresată în anul 1741 de domnitorul Constantin Mavrocordat starostelui breslei tipografilor din Cernăuţi, prin care îi comunica să nu mai trimită gazete la Iaşi, deoarece conţineau ştiri învechite.

În timp ce ritmul de dezoltare a activităţii editoriale, considerată în ansamblul ei, desfăşurată în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, poate fi apreciat, aşa cum s-a văzut, relativ lent, cel al activităţii cu caracter de bibliofilie a înregistrat o sensibilă creştere faţă de secolul precedent, înregistrându-se în noul secol o mărire semnificativă, atât a numărului de puncte de bibliotecă, cât şi a numărului de cărţi în aceste biblioteci; dacă se ţine seama de faptul că preţul cărţilor s-a menţinut şi în secolul al XVIII-lea foarte ridicat, se poate trage concluzia că acest ritm sporit de dezvoltare a activităţii de bibliofilie reflectă o creştere a interesului manifestat de pătura cultă a societăţii ieşene – care a început să includă în ea nu numai o parte a boierimii, ci şi mulţi negustori şi meseriaşi înstăriţi – faţă de carte.

Activitatea cu caracter de bibliofilie desfăşurată în secolul al XVIII-lea în oraşul Iaşi poate fi caracterizată prin următoarele două trăsături:

- introducerea oficială, în viaţa administrativă a oraşului, a funcţiei de *bibliotecar*, desemnând un slujbaş de tip nou, specializat în organizarea punctelor de bibliotecă şi în ţinerea evidenţelor cărţilor din ele;
- introducerea unei clasificări a punctelor de bibliotecă după criteriul poziţiilor sociale ale posesorilor, deosebindu-se următoarele patru tipuri de puncte de bibliotecă:
  - bibliotecile domneşti;
  - bibliotecile mănăstireşti şi bisericeşti;
  - bibliotecile şcolare;
  - bibliotecile particulare ale reprezentanţilor păturii culte ieşene;

Dintre bibliotecile domneşti, cea mai larg cunoscută în acele vremuri a fost, fără îndoială, biblioteca domnitorului Nicolae Mavrocordat, el însuşi, aşa cum s-a afirmat şi cu un alt prilej, fiind un om de mare cultură şi autor de cărţi; pentru sublinierea importanţei acestei biblioteci, două amănunte ar fi revelatoare:

- solicitările repetate ale Bibliotecii din Paris de a face copii după manuscrisele păstrate în biblioteca domnitorului N. Mavrocordat;
- ofertele de cumpărare de cărţi, făcute, după moartea domnitorului, de către Papa de la Roma, de regele Carol al VI-lea al Franţei şi de regele Angliei, care credeau că biblioteca va fi vândută la licitaţie.

Mai trebuie semnalat faptul că însuşi Franz Sulzer – călătorul care, în cartea sa publicată la Viena în 1780, nu a găsit decât cuvinte critice în aprecierea stadiului de dezvoltare a oraşului Iaşi – a rămas entuziasmat de cărţile aflate în biblioteca domnitorului Nicolae Mavrocordat, rămasă în stăpânirea moştenitorilor acestuia.

O altă bibliotecă domnească, remarcată pentru valoarea cărţilor pe care le conţinea de abatele Giuseppe Rugiero Boscovich în timpul vizitei sale la Iaşi, efectuată în anul 1761, a fost aceea a domnitorului Grigore Callimachi; despre această din urmă bibliotecă se cunosc însă puţine date.

În categoria bibliotecilor mănăstireşti şi bisericeşti din Iaşi, conţinând aproape în

totalitate doar lucrări cu caracter religios, pot fi menţionate:

- biblioteca mitropoliei din Iaşi;
- biblioteca mănăstirii Barnovschi, a cărei existenţă a fost atestată de descoperirea unui catalog al bibliotecii, datând încă din anul 1729;
- biblioteca mănăstirii Frumoasa şi
- biblioteca mănăstirii Aroneanu,

a căror existenţă a fost confirmată de acelaşi abate Giuseppe Rugiero Boscovich, care semnalează şi prezenţa unor cărţi străine rare în aceste biblioteci.

În categoria bibliotecilor şcolare din secolul al XVIII-lea intră doar biblioteca fostului Colegiu Vasilian, reorganizată în anii 1712-1714 sub forma bibliotecii Academiei domneşti; detalii însă privind această din urmă bibliotecă vor fi date în capitolul următor, cu prilejul prezentării acestei academii.

În fine, despre bibliotecile particulare, care, evident, datorită preţului mare nu puteau conţine decât un număr mic de cărţi, acestea fiind, în cea mai mare parte lucrări laice, se poate spune doar faptul că şi în secolul al XVIII-lea posesorii lor aparţineau, în marea majoritate a cazurilor, păturii culte a marii boierimi; următoarele două exemple de biblioteci vor întări valabilitatea ipotezei formulate mai sus;

- biblioteca boierului Enache Kogălniceanu, a cărei existenţă este dovedită de o scrisoare a acestui boier, prin care solicită să i se cumpere de la Constantinopole, pentru biblioteca sa, cărţi şi manuscrise;
- biblioteca clucerului Costache, semnalată într-un act din anul 1784 întocmit cu prilejul decesului acestui boier; în acest act se menţionează existenţa unei biblioteci conţinând utmătoarele volume [32]:
    - un număr de 3 cărţi franţuzeşti;
    - un număr de 2 tomuri elineşti;
    - un număr de 4 tomuri greceşti (neogreacă), conţinând *Povestea lui Telemah*, o istorie a *Războiului muscalilor* şi un exemplar din *Vizantiida*;
    - un număr de 7 tomuri în limba română, conţinând *Povestea lui Halemah*, un nomenclator al sultanilor turci, un nomenclator al domnitorilor Moldovei ş.a.

De altfel, existenţa bibliotecilor boiereşti, cu un număr de cărţi mic şi cu un conţinut variat, este semnalată şi într-un zapis al boierului Iordache Cantacuzino, datând din jurul anului 1775.

Activitatea ştiinţifică, literară şi artistică. Vor fi examinate separat fiecare din cele trei forme de activitate culturală:

Activitatea ştiinţifică. Această activitate s-a reflectat în trei tipuri principale de literatură ştiinţifică: istoriografică, juridică şI didactico-ştiinţifică; acestea vor fi prezentate în continuare.

Literatura istoriografică. Urmărind, în continuare, evoluţia în secolul al XVIII-lea, a literaturii istoriografice aflate în circulaţie în oraşul Iaşi, trebuie subliniat mai întâi faptul că această evoluţie a cunoscut un salt spectaculos în prima jumătate a secolului amintit, datorită celor două mari personalităţi culturale ieşene care au trăit şi au lucrat în această epocă: un istoric de talie internaţională – Dimitrie Cantemir – şi un cronicar de mare talent şi mare probitate profesională – Ioan Neculce; deşi opera istoriografică a fostului domnitor Dimitrie Cantemir a fost elaborată departe de Iaşi, a fost scrisă în cea mai mare parte în limba latină şi a fost tipărită mai întâi peste hotare, această operă – prin informaţiile pe care

le furnizează lumii culte apusene despre Ţara Moldovei şi despre poporul şi capitala ei, prin dragostea arătată acestei ţări şi acestui popor, reflectată peste tot în scrierile sale, precum şi prin dorinţa, manifestată cu fiecare prilej, de a-şi vedea patria eliberată de stăpânirea turcească – trebuie considerată ca parte integrantă a patrimoniului cultural al oraşului Iaşi din secolul al XVIII-lea.

Posedând o deosebit de vastă cultură umanistă – însuşită, încă din adolescenţă, în timpul şederii sale în Constantinopole, sub îndrumarea unor dascăli vestiţi ai timpului –, cunoscând şi, mai ales, înţelegând, ca nimeni altul pe vremea aceea, problematica socio-politică, economică şi culturală a imperiului otoman – fapt care i-a adus recunoaşterea de *"mare orientalist"* şi primirea sa, încă din anul 1714, în rândul membrilor Acadamiei din Berlin – şi adoptând un mod riguros ştiinţific în abordarea problemelor istoriei – această gândire ştiinţifică maturizându-se în timpul şederii sale în Rusia –, domnitorul Dimitrie Cantemir a lăsat în urma sa o operă de mari proporţii şi variată ca tematică, cunoscută peste hotare şi, mai ales, în Occident şi care i-a creat faima de mare învăţat al lumii din acele timpuri; lucrările elaborate de acest domnitor după părăsirea tronului Moldovei şi stabilirea sa în Rusia pot fi grupate în următoarele categorii [39]:

- lucrări cu caracter filosofic şi de polemică religioasă, de dimensiuni mai reduse, care nu vor fi menţionate în această lucrare;
- lucrări cu caracter istoriografic, singurele care vor fi examinate în această parte a lucrării;
- lucrări generale de geografie şi istorie, care vor fi prezentate atunci când se va vorbi despre literatura ştiinţifică;
- lucrări cu caracter documentar-orientalist, efectuate la cererea administraţiei de stat ruseşti, despre care se va vorbi, de asemenea, în continuare.

Dintre lucrările cu caracter istoriografic ale lui Dimitrie Cantemir trebuie menţionate în mod deosebit următoarele:

- lucrarea *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanice*, numită încă şi *Istoria Imperiului Otoman*, redactată între anii 1714-1716 şi tradusă ulterior şi în alte limbi, între care şi engleză; această lucrare, conţinând două părţi distincte ca factură redacţională – partea întâi, redactată prin prelucrarea surselor informaţionale scrise, şi partea a doua, întocmită pe baza amintirilor trăirii personale a celor mai multe din evenimentele relatate – a constituit, timp de un secol, cartea de referinţă în Europa în ceea ce priveşte cunoaşterea istoriei Turciei şi a fost depăşită doar în urma progreselor înregistrate în orientalistica modernă;
- lucrarea *Viaţa lui Constantin Cantemir*, scrisă între anii 1716-1718, în care autorul, făcând apologia părintelui său, a renunţat la principiile ştiinţifice de abordare a problemelor istorice, respectate în celelalte lucrări, atribuindu-i acestuia până şi concepţiile politice ale fiului;
- lucrarea *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brâncovenilor*, scrisă de asemenea între anii 1716-1718, în limba rusă, pentru ţarul Petru I;
- lucrarea *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, scrisă din îndemnul Academiei din Berlin, căreia i-a fost prezentată o primă variantă, prescurtată, în limba latină; cea de-a doua variantă, redactată în limba română, are o parte introductivă numită *Prolegomene* – în care se expun concepţiile autorului privind îndatoririle istoricului (istoriografului) – şi lucrarea propriu-zisă, al cărei conţinut a fost axat pe demonstrarea a două teze principale:
    - teza unităţii etnice a popoarelor din ţările româneşti;
    - teza continuităţii organizaţiilor statale româneşti, combătându-se teoria

descălicatului.

După cum se observă, această lucrare reia ideile cronicarilor înaintaşi – Miron Costin, Nicolae Costin şi stolnicul Constantin Cantacuzino – referitoare la originea comună latină şi la limba popoarelor româneşti din vechea Dacie, prezentându-le însă, datorită erudiţiei deosebite a autorului, la un nivel mult superior de argumentare; de asemenea, prin modul în care a fost gândită, această lucrare a stabilit poziţia istoriei românilor în cadrul istoriei universale.

Trebuie făcută însă menţiunea că lucrarea conţine şi unele exagerări şi chiar erori, cum sunt: ipoteza constituirii statelor române în secolul al XIII-lea, afirmarea originii pur romanice a poporului român, ipoteza continuităţii organizaţiilor statale româneşti în zona Daciei ş.a; de asemenea, trebuie subliniat faptul că, deşi a intenţionat să prezinte la zi istoria ţărilor româneşti, Dimitrie Cantemir nu a reuşit să o aducă decât până la momentul constituirii statelor româneşti feudale, moment pe care, aşa cum s-a mai spus, l-a plasat însă în secolul al XIII-lea.

Cel de-al doilea mare reprezentant al istoriografiei moldovene din secolul al XVIII-lea, cronicarul Ion Neculce, deşi a avut ca tată un dregător grec de la curte, a fost înrudit prin mama sa cu familia de mari boieri a Cantacuzinilor – înrudită, la rândul ei, cu familia Cantemireştilor –, fapt care explică accesul lui la dregătorii înalte: înaintat dregător în anul 1693, ajunge mare spătar în anul 1705 şi mare hatman în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir; părăsind ţara, odată cu acest domnitor, după luptele de la Stănileşti, rămâne timp de doi ani în Rusia, apoi alţi şapte ani în Polonia, pentru a reveni în cele din urmă în Moldova, unde, în timpul primelor două domnii ale lui Grigore Ghica II, îndeplineşte funcţia de mare vornic al Ţării de Sus. Se stinge din viaţă în anul 1745, lăsând în urmă lucrarea *Letopiseţul Ţării Moldovei*, pe care a început să-l redacteze din anul 1733; conţinutul acestei lucrări, care este precedat de o introducere intitulată *O samă de cuvinte*, – în care au fost incluse o serie de legende populare – a fost structurat în trei părţi, distincte din punctul de vedere al bazei de informare folosită:

- o primă parte, în care baza de informaţie au constituit-o izvoarele scrise şi doar într-o mică măsură tradiţia orală;
- partea a doua, în care sursa de informaţie a contituit-o tradiţia orală şi propriile amintiri ale cronicarului;
- ultima parte, care are caracterul predomiant de însemnări personale ale autorului.

Cronica lui Ioan Neculce reuşeşte să reînoade înşiruirea evenimentelor din istoria Moldovei – întrerupt la anul 1661 în cronica lui Miron Costin – şi să-l ducă până la anul 1743, în care domnitorul Constantin Mavrocordat părăseşte pentru a doua oară – dar nu şi ultima – tronul Moldovei; în ceea ce priveşte valoarea – documentară şi literară - a acestei cronici, ea va putea fi apreciată în urma examinării principalelor idei care reflectă gândirea istorică a cronicarului, exprimată atât în introducere, cât şi pe tot parcursul expunerii conţinutului:

- ideea că lucrarea este opera unui cronicar independent, exprimată într-o serie de afirmaţii de forma:
    - lucrarea nu a fost scrisă din însărcinarea vreunui domnitor;
    - lucrarea nu a favorizat nici o familie domnitoare;
    - în lucrare au fost condamnate cu hotărâre toate nedreptăţile, asupririle, abuzurile şi încălcările de legi ale timpului, indiferent de poziţia socială a celor care le comiteau;
- ideea necesităţii asigurării stabilităţii politice interne a ţării, formulată cu prilejul prezentării diverselor probleme de *cârmuire lăuntrică*, cu menţiunea că, în viziunea

cronicarului, această stabilitate putea fi asigurată numai prin concilierea boierimii cu domnia;

- ideea concentrării tuturor forţelor politice interne pentru realizarea unei politici externe independente şi stabile a ţării – element nou apărut în gândirea istorică a cronicarilor moldoveni, preluat probabil din opera istoricului Dimitrie Cantemir –, idee formulată cu prilejul expunerii unor probleme de *cârmuire din afară* şi pe care o vedea realizabilă prin adoptarea unor măsuri de forma:
    - intensificarea luptei politice pentru eliberarea ţării de sub stăpânirea otomană;
    - încetarea totală a intrigilor politice ale boierilor şi, în primul rând, a celor sprijinite de peste hotare;
    - introducerea interdicţiei pentru boieri de a mai apela la reprezentanţi ai puterilor străine pentru rezolvarea neînţelegerilor dintre ei;
- ideea necesităţii asocierii suportului moral actului istoric, idee reflectată în interesul manifestat faţă de soarta omului de rând nedreptăţit, în înţelegerea profund umană arătată în explicarea reacţiilor personajelor istorice prezentate, în interpretările date unor episoade istorice şi, mai ales, în modul de apreciere a valorilor umane ale participaţilor la actul istoric.

Ideile formulate mai sus permit, în primul rând, o conturare a personalităţii lui Ioan Neculce, care poate fi caracterizat astfel drept un cronicar cu deosebite calităţi morale, dotat cu o putere de înţelegere rar întâlnită a fenomenului istoric şi cu o mare capacitate de memorare a evenimentelor, posedând o mare competenţă – dar şi probitate profesională – şi care – fapt rar întâlnit în acele vremuri – s-a manifestat şi ca *"un spirit protestatar luminat"* al timpului său [39]; în al doilea rând, aceleaşi idei scot pregnant în evidenţă şi calităţile deosebite ale operei lui Ioan Neculce, între care următoarele două se desprind în mod evident:

- degajarea, din fiecare secţiune a lucrării, a sentimentului de adânc, sincer şi cald patriotism al cronicarului, ilustrat de dragostea arătată ţării şi poporului său;
- conturarea, sub primele forme, a unui ideal naţional al poporului moldovean, reflectat în menţionarea, tot mai intensă şi frecventă, a aspiraţiilor acestui popor de eliberare de sub stăpânirea otomană.

Dacă acestor calităţi li se asociază şi remarcabila – pentru acele vremuri – formă de exprimare a conţinutului, precum şi caracterul dinamic al expunerii, cu personagii vii, aflate în continuă mişcare, se poate trage concluzia că letopiseţul lui Ioan Neculce reprezintă una dintre cele mai valoroase opere ale istoriografiei moldovene vechi; din păcate, cu toată dorinţa lui Ioan Neculce de a se prezenta ca un cronicar imparţial, letopiseţul său a plătit totuşi tributul apartenenţei autorului la clasa boierească.

Într-adevăr, condamnând cu hotărâre orice încercare de încălcare a legilor în vigoare, cronicarul a omis totuşi să precizeze că aceste legi erau, de fapt, "legile boierilor" şi nu ale întregului popor – şi cu atât mai puţin ale ţărănimii, care nici măcar nu era întrebată la adoptarea lor –, ceea ce însemna că ele nu apărau decât interesele clasei dominante a ţării; o ilustrare a acestei viziunii partinice a cronicarului o oferă fraza în care îşi exprimă indignarea pentru faptul că *"unii boieri au fost supuşi la plata unor dări ţărăneşti"* [39].

Referitor la literatura istoriografică a secolului al XVIII-lea, mai trebuie semnalat faptul că, în afara lucrărilor analizate mai sus, au mai fost redactate în acest secol şi alte cronici, mai puţin importante ca valoare literară, dar prezentând totuşi interes din punct de vedere documentar; din această din urmă categorie de lucrări istoriografice se menţionează:

- *Cronicile lui Nicolae Costin şi Axente Uricarul*, care se referă în mod deosebit la perioada domnitorului Nicolae Mavrocordat;

- *Cronicile atribuite lui Nicolae Muste* (cronica racoviţeană) *şi lui Alexandru Amiraş*, scrise în timpul primei domnii a domnitorului Grigore Ghica II, probabil în anul 1729, care au în vedere domniile lui Mihail Racoviţă;
- *Cronica Ghiculeştilor*, redactată în timpul domnitorului Mihai Ghica (1752 - 1756), care se referă la perioada 1693-1754 cu o prezentare mai amănunţită a evenimentulor din perioada 1730-1754:
- *Cronica lui Ioniţă Canta*, care relatează înşiruirea evenimentelor istorice în perioada 1741-1769;
- *Cronica atribuită lui Ienache Kogălnicenu*, care se referă la perioada 1733- 1774 şi conţine unele satire la adresa domnilor mazîliţi în acest interval de timp;
- *Condica lui Gheorgachi al doilea logofăt*, scrisă în anul 1762, în care se fac unele referiri la trecut şi – lucrul cel mai important – se dau descrieri ale ceremoniilor religioase şi laice, desfăşurate la curtea domnească la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea.

De asemenea, mai trebuie spus că, în afara cronicilor în limba română menţionate până acum, au mai fost redactate la Iaşi, de către călători stabiliţi vremelnic în acest oraş, şi o serie de lucrări cu caracter istoriografic scrise în limba greacă şi apoi traduse, unele, în limba română; deşi cele mai multe din aceste lucrări, fiind comandate de către domnitori, au prezentat în mod părtinitor activităţile acestora, ele conţineau totuşi multe informaţii preţioase, nesemnalate de cronicarii autohtoni datorită posibilităţilor mult mai largi ale acestor cronicari de ocazie de a pătrunde în intimitatea domnitorilor. Din această ultimă categorie de lucrări istoriografie pot fi menţionate:

- lucrarea lui Nicolae Chiparissa, intitulată *Povestea celor întâmplate în Moldova în anul 1716*, în care sunt elogiaţi domnitorul Mihai Racoviţă şi în mod deosebit postelnicul Constantin Ipsilante;
- lucrările lui Alexandru Amiras, fost interpret al regelui Carol al XII-lea al Suediei şi apoi, pentru o perioadă scurtă, sluger în Moldova; printre lucrările sale se menţionează:
  - *Istoria autentică a lui Carol al XII-lea regele Suediei, în timpul şederii sale în Turcia*, din care s-a păstrat doar o versiune în limba italiană; în lucrare se descrie de fapt prizonieratul de 5 ani şi 3 luni al regelui Carol al XII-lea la Tighina;
  - traducerile în limba greacă ale letopiseţelor lui Miron Costin şi Nicolae Costin;
- lucrările lui Ghesarie Dapontes, între care se menţionează:
  - *Efemeridele dacice*, în care sa dau informaţii referitoare la războiul turco-austriac din anii 1736 – 1739;
  - *Cronica*, în care se prezintă istoria ţărilor din sud-estul Europei între anii 1648 – 1704;
  - *Catalogul istoric important al romeilor însemnaţi ce au existat în timpul nostru* (1700 – 1784), în care se prezintă un bogat material de istorie a culturii moldovene.
- lucrarea medicului Petru Depasta, reprezentând o biografie în limba elenă a domnitorului Constantin Mavrocordat;
- lucrarea *Isoria lui Iordache Stavarache*, în care se povesteşte viaţa dregătorului grec cu acest nume, care a jecmănit poporul şi a fost ucis în urma unei răscoale populare în anul 1765.

În fine, mai trebuie semnalată existenţa, în secolul amintit, a unor "cronografe" circulând sub formă de manuscrise, reprezentând, de fapt, însăilări de relatări ale unor evenimente istorice preluate din istoriografia scrisă, alternând cu fabulaţii înseilate pe fondul unor legende biblice sau populare; între aceste cronografe se menţionează [39]:

- *Viaţa lui Constantin cel Mare*;
- *Istoria luării Ţarigradului*;
- *Cronograful lui Vartolomeu Măzăreanul*, scris în anul 1776;
- *Viaţa lui Petru cel Mare*, redactată în anul 1736, tipărită în acelaşi an în limba italiană la Veneţia şi tradusă apoi, în anul 1749, şi în limba română de către biv-vel şertrarul Matei Fărcăşanu.

Şi expunerea referitoare la literatura istoriografică ieşeană va fi precedată de o prezentare a principalelor caracteristici ale evoluţiei ei în secolul al XVIII –lea; acestea sunt:

- caracterul de documente care ilustrează evoluţia gândirii istorice ieşene în secolul al XVIII-lea al majorităţii acestor lucrări, a căror redactare a implicat mari eforturi de investigaţie istorică;
- calitatea pe care au avut-o cele mai multe din aceste lucrări de a reprezenta mijloace de unificare a gândirii istorice în ţările româneşti, creându-se astfel premizele pentru redactarea unei istorii române unitare, comune acestor ţări;
- proprietatea acestor scrieri de a reprezenta instrumente de informare a maselor largi ale poporului moldovean asupra problemelor istoriei lui, proprietate justificată prin larga circulaţie a lor, mai ales sub forma manuscriselor;
- rolul tot mai pronunţat pe care l-au avut aceste scrieri, în secolul al XVIII-lea, de documente informative privind evoluţiile politice, sociale, economice şi culturale ale ţărilor vecine;
- amprenta puternică, imprimată acestor scrieri de concepţiile retrograde – politice, sociale şi economice – ale clasei dominante, datorită faptului că autorii cronicilor au fost fie ei înşişi boieri, fie oameni de cultură aflaţi în slujba boierimii şi devotaţi ei;
- aspectul ondulator, aproape similar, al evoluţiei producţiei istoriografie ieşene în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi cel al evoluţiei, în aceeaşi etapă istorică, a instabilităţii politice interne: producţia lucrărilor istoriografice a crescut în etapele caracterizate prin mari frământări politice şi, practic, a stagnat în etapele de relativă stabilitate politică internă.

Literatura juridică. În legătură cu literatura juridică în circulaţie în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, trebuie subliniat doar faptul că neînregistrarea, până aproape de sfârşitul secolului, a altor lucrări periodice, în afara hrisoavelor cu caracter de legi ale domnitorilor Constantin Mavrocordat şi Grigore Ghica, dovedeşte menţinerea în vigoare a vechii legislaţii, completată doar prin firmanele Porţii Otomane – care stabileau de fapt adevăratul statut juridic al Moldovei – şi pe recunoaşterea vechilor privilegii; abia în anul 1798 se introduce, la Academia domnească, un *"curs de drept"*, ţinut de Anania Cuzanu şi abia începând din anul 1800 au fost declanşate, de către domnitorul Alexandru Moruzi, două acţiuni importante vizând îmbogăţirea literaturii juridice în limba română:

- alcătuirea *Codului Callimachi*, încredinţată profesorilor Academiei, lui Anania Cuzanu şi Cristian Flechtenmcher;
- traducerea în limba română a celor 6 volume din *Manualul legilor* al lui Armenopol, traducere care se va încheia în perioada istorică următoare.

Literatura didactico - ştiinţifică a fost, de asemenea, destul de bine reprezentată în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, prin lucrări aparţinând următoarelor categorii principale:

a) Lucrările cu caracter ştiinţific ale lui Dimitrie Cantemir, cu teme din domeniile geografiei, arheologiei, istoriei culturii şi a religiilor, care se deosebesc de lucrările similare scrise în acele timpuri, atât prin concepţiile ştiinţifice adoptate în abordarea

problemelor examinate, cât şi prin redactarea lor, mai întâi într-o limbă străină – cel mai adesea în limba latină –, fapt care a permis larga lor răspândire în lumea cultă apuseană; printre aceste lucrări, tipărite peste hotare şi traduse în limba română şi tipărite ulterior la Iaşi, se menţionează:

- *Note geografice, arheologice şi istorice asupra regiunii Caucazului*; această lucrare, elaborată la cererea ţarului rus, a fost redactată în limba latină şi tipărită în Rusia în anul 1722;
- *Sistema religiei mahomedane*; lucrarea, elaborată, de asemenea, la cererea administraţiei de stat ruseşti, redactată în limba rusă şi tipărită la Petersburg tot în anul 1722, a furnizat informaţii, deosebit de preţioase la vremea aceea, referitoare la religia islamică, la aria de răspândire a mahomedanismului, precum şi în legătură cu popoarele şi instituţiile culturale specifice ale diverselor zone ale imperiului otoman;
- *Descriptio Moldavie*, reprezentând o operă fundamentală a acestui mare cărturar moldovean, redactată în limba latină la cererea Academiei din Berlin, care o tipăreşte în anul 1716; această lucrare cuprinde 3 secţiuni principale:
    - *Secţiunea I*, în care sunt prezentate informaţiile referitoare la geografia Moldovei;
    - *Secţiunea a II-a*, care include informaţii privind situaţia socială a Moldovei: prezentarea claselor sociale, a instituţiilor publice, a veniturilor statului, a obligaţiilor contractate faţă de Poartă, precum şi unele relatări privind ceremonialul oficial adoptat la curtea domnească;
    - *Secţiunea a III-a*, conţinând o prezentare a situaţiei religiei şi culturii în Moldova, în care se dau informaţii referitoare la religia oficială a ţării şi la instituţiile ei, se prezintă datini şi mitologia populară şi se dă o apreciere a nivelului de cultură al poporului moldovean;
- *Harta Moldovei*, reprezentând cea de-a treia lucrare cartografică a acestei ţări româneşti – clasificată cronologic –, primele două hărţi aparţinând, în ordine, spătarului Nicolae Milescu şi stolnicului Constantin Cantacuzino.

În fine, mai trebuie semnalat faptul că şi lucrările ştiinţifice ale lui Dimitrie Cantemir se caracterizează prin aceleaşi trăsături specifice pe care le-a prezentat şi opera sa istoriografică, adică:

- exprimă idealul politic al autorului lor, de transformare a statului moldovean într-o monarhie ereditară;
- enunţă, din nou, ideea necesităţii îngrădirii şi chiar a curmării totale a formelor de manifestare a atotputerniciei marii boierimi;
- formulează în mod clar ideea eliberării ţării de sub stăpânirea otomană şi transformarea ei într-un stat independent;
- degajă caldul patriotism al autorului şi marea sa dragoste pentru poporul moldovean şi obiceiurile lui;

de asemenea, trebuie menţionat faptul că majoritatea acestor lucrări au fost traduse şi tipărite, la scurt timp de la prima lor apariţie, în limbile greacă, germană şi rusă.

b) Lucrări redactate în limba română, tipărite la Iaşi; în această categorie intră următoarele lucări:

- un *lexicon slavo-român*, tipărit după un model rus, în anul 1740;
- un *vocabular ruso-român*, tipărit în anul 1746;
- lucrarea *Cugetările comitelui de Oxenstierna*, prelucrare după o scriere suedeză a unui *"scriitor Dumitrache"*, redactată în anul 1750;

- concvarul *Începere de învăţătură*, tipărit în anul 1755;
- lucrarea *Gramatica* a lui Toader Stoleriu, tipărită în anul 1789;
- lucrarea *Geografia* a lui Amfilochie, tipărită în anul 1795;
- lucrarea *De obste geografie*, reprezentând o prelucrare după Buffier, redactată în anul 1795;
- lucrarea *Elemente aritmetice*, reprezentând probabil prima lucrare de matematici în limba română, redactată tot în anul 1795;

c) Lucrări redactate în limba română, tipărite însă în Ţara Românească, cele mai multe la Râmnic; între aceste lucrări pot fi menţionate:
- bucoavna *Întâia învăţătură pentru tineri*, tipărită în anul 1726 la Râmnic pe cheltuiala ierarhului Moise Petrovici – devenit ulterior, mitropolit de Belgrad – cu text bilingv: român şi slavon;
- lucrarea *Bucoavna pentru învăţătura pruncilor*, tipărită în anul 1749 în limba română la Râmnic;
- lucrarea *Gramatica slavonă*, tipărită tot la Râmnic, în anul 1755;

d) Lucrări tipărite peste hotare în limbi străine – limba greacă, italiană, franceză, germană şi rusă – aduse de dregătorii greci cu studii în străinătate şi stabiliţi la Iaşi, de unii reprezentanţi ai clerului superior, sau chiar de unii reprezentanţi ai păturii culte a marii boierimi în urma călătoriilor efectuate peste hotare; este probabil că în această perioadă istorică au pătruns la Iaşi primele cărţi de matematici, de astronomie şi cosmografie, de fizică şi de ştiinţe naturale, precum şi de medicină, între acestea găsindu-se şi cărţile de geografie, de astronomie şi de fizică, traduse în limba neogreacă de Iosef Mesiodax, profesor la Academia domnească în jurul anului 1781.

Activitatea literară. Vor fi luate în discuţie următoarele două segmente ale acestui sector al culturii:

Literatura populară. Justificând prioritatea acordată în expunere acestui segment al activităţii culturale desfăşurate în Iaşi în secolul al XVIII-lea, prin caracterul original al creaţiei literare epice a poporului moldovean, se va semnala în primul rând faptul că această literatură a început să fie mult mai cunoscută în secolul al XVIII-lea şi chiar de la începutul lui; dacă o explicaţie a acestui fenomen socio-cultural o poate constitui o posibilă intensificare a procesului de creaţie literară populară, nu poate fi exclusă, totuşi şi o altă motivaţie, poate chiar mai plauzibilă, şi anume aceea că, abia începând din acest secol au apărut şi preocupările sistematice pentru studierea, descrierea şi caracterizarea evoluţiei procesului cultural popular.

Primul cercetător – considerat aici în adevăratul sens al cuvântului – din secolul al XVIII-lea care şi-a aruncat privirile iscoditoare asupra creaţiei populare specifice zonei Moldovei a fost acelaşi mare cărturar autohton, a cărui figură a luminat istoria începutului de secol amintit, Dimitrie Cantemir, care, îndeosebi în lucrarea *Descrierea Moldovei*, a evidenţiat frumuseţea şi valoarea literară deosebită a folclorului literar moldovean; aprecierilor lui li s-au asociat ulterior cele ale unor cercetători străini stabiliţi vremenlnic în Iaşi, între numele acestora din urmă figurând cel al italianului Del Chiaro şi cel al austriacului Franz Sulzer, ultimul, de fapt, destul de zgârcit cu alte laude.

Dacă în secolul precedent epica populară, atâta câtă exista, nu putea avea decât un caracter predominant emoţional, poeziile şi povestirile populare mulţumindu-se să expună doar sentimentele de dragoste sau de ură, de bucurie sau de amărăciune ale eroilor, această epică a căpătat în secolul al XVIII-lea două noi trăsături caracteristice:

- caracterul patriotic, imprimat prin referirile tot mai frecvente în texte la aspiraţiile poporului de a se vedea eliberat de jugul otoman şi ferit de sălbăticiile năvălitorilor tătari;
- caracterul protestatar la adresa clasei dominante, reflectat îndeosebi în baladele haiduceşti, prin preamărirea acelor voinici din popor, înfrăţiţi cu codrul, dar şi călăreţi neîntrecuţi care înfruntă, cu un curaj nebunesc, pe boierii asupritori, pedepsindu-i pentru nedreptăţile comise, dar îi ajută, în schimb, pe cei năpăstuiţi de aceştia;

se pare că în această perioadă istorică au luat viaţă cele mai frumoase balade haiduceşti moldovene, între care pot fi menţionate:

- *Balada lui Corbea*, în care se povestesc isprăvile unui haiduc care a trăit în timpul unui domnitor Ştefăniţă Vodă;
- *Balada Fagul Miului*, în care haiducul Miu îl pedepseşte crunt pe boier, care a încercat să-l omoare, acţiunea fiind plasată tot în timpul domniei unui voievod Ştefăniţă;
- *Balada lui Toma Alimoş*, în care haiducul Toma îl pedepseşte pe boierul Manea pentru faptul că acesta din urmă a încercat să-l înjunghie prin trădare.

Se pare că tot din această perioadă istorică datează şi o formă a baladei *Mioriţa*, foarte apropiată de cea care circulă în popor în prezent [39].

Beletristica cultă. Trecând la examinarea literaturii epice culte, aflate în circulaţie în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, se menţionează faptul că ea a inclus următoarele categorii de scrieri, aparţinând beletristicii:

a) traduceri vechi, datând din secolul precedent, ale unor lucrări clasice greceşti, între care se menţionează: *Alexandria*, *Varlaam şi Ioasaf*, *Esopia* şi *Istoria sindrofiei filosofului.*

b) traduceri noi, efectuate după traducerile străine ale unora din operele greceşti menţionate mai sus, între acestea putând fi menţionate:
   - traducerea din limba italiană a broşurii *Varlaam şi Ioasaf*, făcută de boierul Vlad Botulescu (din Oltenia) în timpul captivităţii sale la Milano (1763 – 1764);
   - traducerea din limba rusă a lucrării *Esopia*, efectuată în anul 1763 de ieromonahul Varlaam Măzăreanul.

c) traduceri din limba greacă a unor noi lucrări clasice greceşti, între care se menţionează:
   - *A lui Iliodor istorie ethiopenească*, cu subtitlul *Amorul lui Thegeu şi Haricleea*, tradusă de "loghiotatul" chir Thoma vtori - logofăt; se precizează că această lucrare, semnalată şi de Dimitrie Cantemir în *Istoria hieroglifică*, a fost copiată pentru biblioteci personale câteva decenii la rând;
   - *Odiseea* lui Homer, tradusă în cel de-al treilea sfert al veacului al XVIII-lea;
   - *Istoria poamelor*, tradusă după o lucrare bizantină, în jurul anului 1773; această lucrare, în care personagiile sunt reprezentate de fructe şi legume, a fost introdusă sub forma unei prelucrări, de Anton Pann, în *Povestea vorbii.*

d) traduceri după traduceri greceşti ale unor romane italiene şi franţuzeşti; în această ordine de idei se menţionează lucrările;
   - *Bertoldo*, roman italian scris de Giulio Cesare Croce, tradus în anul 1775 în româneşte după o traducere grecească;
   - *Istoria lui Imberie fecior împăratului a Provenţei*, traducere după o traducere grecească a romanului cavaleresc francez *Pierre de Provence et la belle Maguellonne*, făcută în anul 1789.

e) traduceri directe din limba franceză ale unor romane franţuzeşti; este vorba de lucrarea:
   - *Întâmplările lui Telemac*, cunoscutul roman pedagogic al lui Fenelon, tradusă probabil în jurul anului 1772.

De asemenea, trebuie menționat faptul că tot în acel timp au fost traduse din limba franceză și două scrieri politice ale lui Voltaire.

Evoluția, în secolul al XVIII-lea, a literaturii epice culte la care a avut acces societatea ieșeană prezintă următoarele trăsături, caracteristice acestei perioade istorice:

- extinderea continuă – ca urmare a creșterii cererii de carte literară – a producției literare sub forma traducerilor în limba română, extindere realizată, pe de o parte, prin multiplicarea – prin copiere – a vechilor traduceri și, pe de altă parte, prin elaborarea de noi traduceri;
- lărgirea topului de lucrări clasice grecești traduse în limba română;
- îmbogățirea topului de lucrări literare traduse în limba română și cu traduceri din alte literaturi decât cea greacă: italiană, franceză și rusă;
- pătrunderea, îndeosebi spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în viața culturală a societății ieșene a lucrărilor litrerare apusene – italiene și franceze –, care încep a fi citite de pătura cultă a populației direct în limbile respective.

Activitatea artistică. Trecând, în fine și la prezentarea "artelor" ieșene – arhitectura, artele plastice teatrul și muzica –, trebuie făcută mai întâi observația că evoluțiile lor în secolul al XVIII-lea au fost modeste, chiar și în comparație numai cu evoluția activității literare desfășurate în acest oraș în perioada amintită; această rămânere în urmă a dezvoltării gustului pentru artele frumoase față de creșterea apetitului pentru lectură, manifestat în cadrul societății ieșene din secolul al XVIII-lea, este însă firească dacă se ține seama de faptul că, în fond, dragostea și înțelegerea pentru arta cultă se formează doar prin studii temeinice.

Arhitectura. Luând în discuție mai întâi evoluția arhitecturii, se va face precizarea că cele trei sectoare principale ale acestei forme de activitate spirituală – religioasă, edilitară și civilă – au avut, în orașul Iași, evoluții diferite în secolul al XVIII-lea; astfel:

- "arhitectura religioasă" a înregistrat, îndeosebi în a doua jumătate a secolului, o vizibilă stagnare, justificată de reducerea drastică a ritmului de construcție a edificiilor religioase; se poate afirma, prin urmare, că sfârșitul secolului al XVIII-lea a încheiat și o etapă a istoriei arhitecturii religioase ieșene, caracterizată prin adoptarea unor formule originale de îmbinare a elementelor arhitecturale tradiționale moldovenești – menționate atunci când s-a vorbit de construcțiile religioase din secolul al XVII-lea – cu elemente împrumutate din arhitectura religioasă a Țării Românești:
- "arhitectura edilitară" a înregistrat, de asemenea, o evoluție modestă în secolul al XVIII-lea, pe de o parte datorită faptului că și în acest secol singurele clădiri oficiale ale orașului au rămas cele din incinta curții domnești – domnitorii, succedându-se prea des la tronul Moldovei în această perioadă istorică pentru a se mai gândi și la construcția de noi edificii sociale și administrative – și, pe de altă parte, ca urmare a faptului că cele câteva restructurări ale clădirilor curții, după incendiile care au avut loc în secolul amintit, nu au condus și la modificări arhitecturale ale exterioarelor, care și-au păstrat formele neregulate și puțin atrăgătoare de la începutul secolului; abia după anul 1802, când începe marea reconstrucție a clădirilor curții domnești, se vor face și modificări ale exterioarelor clădirilor, dar despre acestea se va vorbi în capitolele următoare;
- "arhitectura civilă" – care, în secolul analizat, se referea doar la un număr restrâns de case particulare boierești, construite din piatră și zidărie – a fost cea care a înregistrat o evoluție ascendentă în secolul al XVIII-lea; deși încă puțin numeroase la sfârșitul

secolului al XVIII-lea, reprezentând un procent redus din totalul locuinţelor oraşului Iaşi, casele boiereşti ridicate în această perioadă istorică, construite cu două nivele – parter şi etaj –, au început să capete, prin asocierea şi a unor elemente arhitecturale "baroce" provenind din filiera italiană - rusă, înfăţişări oarecum specifice acestei zone geografice, fapt care a şi oferit prilejul să se vobească chiar de *"un stil moldovenesc"*.

După cum se va vedea în capitolele următoare, acest fenomen cultural se va manifesta şi mai puternic în secolul următor.

Artele plastice. Tot atât de modestă - sau poate chiar şi mai modestă - a fost evoluţia, în secolul al XVIII-lea, a "artelor plastice" ieşene; într-adevăr, consultarea surselor bibliografice care se referă la această perioadă istorică [32], [38], [39], ş.a., conduce la concluzia că evoluţiile celor două ramuri fundamentale ale artelor plastice – pictura şi sculptura – au fost următoarele:

- *pictura* a continuat să-şi păstreze caracterul predominant de "pictură religioasă", pe care l-a avut şi în secolul precedent; deşi influenţe baroce în pictura ieşeană, reflectate în portrete, au început să fie simţite încă din anii 1742 - 1743, ca urmare a trecerii prin Iaşi a portretistului elveţian L. E. Liotard, totuşi abia din anul 1800 a început să se afirme şi această nouă specialitate, *portretistica*, datorită stabilirii în Iaşi a doi mari pictori cu studii efectuate la Viena: Eustaţie Altini şi ardeleanul Ion Balomir [32];
- *sculptura* şi-a păstrat şi în secolul al XVIII-lea caracterul predominant de artă plastică religioasă, cu două ramuri principale:
  - *sculptura în piatră*, folosită în construcţia monumentelor funerare – cel mai adesea, lespezi de morminte - în care însă, alături de vechile motive florale persane şi turceşti, s-au infiltrat în ultimul sfert al veacului şi motive de *baroc austriac* – de genul celor de pe lespedea mormântului voievodului Grigore Ghica III (1777), sau din monumentele lui Fr. Vernetta –, iar la sfârşitul secolului chiar şi motive stilistice clasice apusene (arme, steaguri, frunze de laur) – cum au fost cele de pe lespedea de pe mormântul lui Panaitache Moruzi, aşezată în jurul anului 1800;
  - *sculptura în lemn*, introdusă în realizarea mobilierului religios – sfeşnice, strane, uşi împărăteşti, catapetesme, etc. – şi în care, pe lângă vechile motive florale bizantine, au început să pătrundă motivele "vrejurilor" din Ţara Românească, iar în ultimul sfert al veacului chiar şi motive ale *baroc*-ului italo-austriac.

Trebuie subliniat însă faptul că spre sfârşitul secolului al XVIII-lea au apărut şi primele semne de afirmare a unei sculturi laice decorative cu caracter antropomorf – sub formă de măşti şi cariatide folosite la decorarea exterioarelor caselor boiereşti – această infiltrare a barocului de filieră austriacă reflectând rafinamentul care începe să se manifeste în construcţia conacelor boiereşti ieşene.

Teatrul. Se va face precizarea că foarte puţine lucruri sunt de spus şi în legătură cu evoluţia teatrului; dacă în cazul formelor populare ale teatrului s-au găsit însemnări în unele scrieri ale timpului, care au permis totuşi o caracterizare a evoluţiei acestei arte în perioada istorică analizată în acest capitol, în schimb informaţiile în legătură cu evoluţiile formelor ei culte lipsesc aproape cu desăvârşire.

Astfel, chiar în *Descrierea Moldovei*, fostul domnitor Dimitrie Cantemir semnala constituirea la Iaşi, cu prilejul unor sărbători anumite ale anului, a unor echipe de actori populari care prezentau scenete mitice specifice zonei, ca: *"drăgaica"*, *"paparuda"*, *"jocul de-a ţurca"* şi *"jocul cu mascaţi"*, aceste informaţii fiind confirmate ulterior de călătorul

italian Del Chiaro; în cartea sa, publicată la sfârșitul celui de-al treilea sfert al veacului analizat; austriacul Franz Sulzer, reconfirmând informațiile precedente, semnala prezența la curtea domnească a unor *"cete de soitari"* care aveau îndeletniciri artistice:

- actori care improvizau farse satirice în limbile română, turcă și greacă;
- artiști care organizau spectacole cu umbre;
- echipe de teatru de marionete, care improvizau dialoguri comice între personaje, în rândul cărora rolul principal îl deținea un personaj devenit celebru, numit *"Karagoz"*;

în legătură cu activitatea teatrală desfășurată în orașul Iași, mai trebuie menționat faptul că, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-au format, după modelul teatrelor de păpuși germane, poloneze și transilvănene, și primele colective teatrale de păpușari români; de asemenea, trebuie subliniat faptul că din anul 1800 orașul Iași a început să fie vizitat de trupe străine de actori profesioniști – ruse, germane și poloneze –, care au prezentat spectacole cu repertorii de teatru cult.

Muzica. O evoluție tot atât de puțin reflectată în scrierile timpului, dar în mod cert ascendentă, a avut-o activitatea muzicală, desfășurată în orașul Iași în secolul al XVIII-lea; totuși, cu toată lipsa de informații, unele trăsături globale ale acestei evoluții au putut fi stabilite de către cercetători.

Astfel, despre muzica populară se cunoaște faptul că s-a îmbogățit continuu prin noi creații muzicale anonime, îndeosebi de genul celor denumite generic *Cântece de lume*, care au continuat să poarte amprenta puternică a influenței muzicii orientale; răspândirea lor în masa mare a populației s-a realizat cu ajutorul tarafelor de lăutari – scripcari și cobzari – al căror număr a fost, așa cum s-a menționat și cu alt prilej, în continuă creștere.

În ceea ce privește evoluția muzicii culte cu rădăcini în orașul Iași, se va menționa mai întâi faptul că marele cărturar moldovean Dimitrie Cantemir a fost și autorul unui *Tratat de muzică turcească*, scris în perioada șederii sale la Constantinopole, important îndeosebi prin faptul că propune un sistem propriu de notații muzicale; în al doilea rând, se va nota faptul că preocupările pentru dezvoltarea unei activități muzicale culte în orașul Iași în secolul al XVIII-lea sunt dovedite de cel puțin următoarele două argumente:

- apariția, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a orchestrelor, fanfarelor și corurilor, care au organizat concerte cu programe axate pe muzică cultă;
- folosirea, pe scară tot mai largă, a notațiilor muzicale moderne, vechea notație muzicală - notația psaltică - menținându-se doar în muzica religioasă rituală.

***

Analiza, efectuată în acest de-al treilea capitol al volumului, a condițiilor de viață ale societății ieșene din secolul al XIII-lea, a urmărit să demonstreze faptul că, în pofida gradului înalt de instabilitate politică, care a caracterizat această perioadă istorică, erau create, chiar la începutul secolului, premise pentru apariția primelor forme de învățământ superior la Iași și chiar a unor forme de învățământ superior aplicativ; dacă apariția formelor primare de învățământ superior a fost determinată de nivelul de dezvoltare a relațiilor diplomatice externe ale Moldovei, de unele rațiuni politice interne ale acestei țări – necesitatea organizării principalelor segmente ale administrației (armata, justiția și fiscul) –, precum și de nivelul relativ ridicat al vieții culturale a societății ieșene, în schimb crearea formelor primare de învățământ superior aplicativ a fost impusă, în mod hotărâtor, de

tendinţele de dezvoltare progresivă a economiei româneşti şi, mai ales, de înăsprirea relaţiilor de producţie dintre cele două clase sociale principale ale societăţii moldovene de la începutul secolului al XVIII-lea: marea boierime şi ţărănimea.

Modul în care au apărut şi s-au dezvoltat aceste forme de învăţământ superior ieşean, cu referire specială la învăţământul superior aplicativ, vor putea fi urmărite în capitolul următor.

Capitolul IV

ÎNVĂŢĂMÂNTUL SUPERIOR APLICATIV IEŞEAN ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Înainte de a se trece la dezvoltarea acestui subiect, se vor face două observaţii :

În primul rând, se va remarca faptul că, întrucât formele primare de învăţământ superior aplicativ au apărut în cadrul primelor forme de organizare a învăţământului superior ieşean, istoria acestor forme primare de învăţământ superior aplicativ nu va putea fi desprinsă de istoria evoluţiei întregului învăţământ superior ieşean din secolul al XVIII-lea.

În al doilea rând, se va observa că, dacă se acceptă punctul de vedere expus în capitolul introductiv al acestui volum, potrivit căruia atribuirea calităţii de *învăţământ superior* unui proces de instruire, desfăşurat în Ţările Româneşti în secolul al XVIII-lea, trebuie condiţionată de existenţa celor trei cicluri obligatorii, succesive de desfăşurare a lui, cu ultimul ciclu axat pe studiul disciplinelor filosofice şi al ştiinţelor exacte, atunci apare evident faptul că prezentarea evoluţiei formelor primare ale învăţământului superior ieşean nu va putea fi corect înţeleasă fără o prezentare prealabilă şi a evoluţiei celorlalte două trepte de învăţământ ieşean: elementar şi mediu.

Aceste două observaţii vor justifica structurarea conţinutului acestui capitol, în următorele două paragrafe:

Învăţământul elementar şi mediu ieşean în secolul al XVII – lea

În cadrul acestui paragraf vor fi examinate, succesiv, evoluţiile în secolul al XVIII-lea atât ale formelor religioase – ortodoxe şi catolice – de învăţământ general ieşean, cât şi formele laice ale acestui învăţământ cu caracter general, organizate în Moldova în secolul menţionat.

Învăţământul religios

Învăţământul religios ortodox. Ca şi în secolul precedent, şi în secolul al XVIII-lea această formă de învăţământ s-a desfăşurat în cadrul bisericilor şi mănăstirilor oraşului Iaşi şi urmărea formarea slujitorilor bisericeşti de

rând – preoţi la sate şi cântăreţi –, cunoscători ai tipicului de practicare a ritualului liturgic; de un mod deosebit de organizare s-a bucurat învăţământul religios desfăşurat în cadrul celor trei biserici ieşene care adăposteau şi principalele forme de învăţământ laic elementar oficial al timpului – este vorba de bisericile Sf. Nicolae Domnesc, Sf. Vineri şi, mai ales, Sf. Sava – îndeosebi în urma hrisovului din 7 iulie 1749, emis de domnitorul Constantin Mavrocordat în timpul celei de-a treia domnii a lui (1748 – 1749), hrisov care, printre alte măsuri organizatorice, conţinea şi următoarele prevederi importante:

- constituirea, în cadrul şcolilor mănăstireşti amintite, a unor grupe speciale de elevi care să aprofundeze învăţătura religioasă ortodoxă, recrutaţi din rândul fiilor de preoţi, cei mai interesaţi prin tradiţie să îmbrăţişeze profesiile de slujbaşi ai bisericii;
- întocmirea unor programe speciale de învăţământ pentru aceste grupe de elevi, axate pe practica liturgicii rituale ortodoxe în limbile slavonă şi română;
- introducerea unor durate mult mai mari de studiu pentru această din urmă categorie de elevi, care nu putea însă depăşi o durată maximă de 20 de ani de studii;
- adoptarea hotărârii ca preoţii care urmau să fie hirotonosiţi după emiterea hrisovului domnesc să fie aleşi în mod preferenţial dintre absolvenţii şcolilor mănăstireşti amintite.

Preocupările unora dintre domnitori, precum şi ale mitropoliei ieşene, pentru ridicarea nivelului cultural al reprezentaţilor tagmei preoţeşti ortodoxe ieşene au continuat să se manifeste şi în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o reflectare a acestor preocupări constituind-o tipărirea, pentru prima dată în Moldova, a unui *Bucvar* în limba română, apărut în anul 1755 sub îngrijirea mitropolitului Iacov Putneanul, în timpul domniei domnitorului Matei Ghica (1753-1756); deosebit de important apare faptul că în prefaţa acestui abecedar se precizează că el se adresează *"tuturor preoţilor, părinţilor, ispravnicilor, stăpânilor şi către toţi cei ce au un nume părintesc pentru copii cei mici"* [32].

Reglementările ulterioare, care aveau să influenţeze în mod substanţial evoluţia învăţământului religios ieşean spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, au avut la origine următoarele documente oficiale mai importante:

- *hrisovul din 13 august 1765* al domnitorului Grigore Ghica III, emis în prima sa domnie (1764-1767), în care, printre alte măsuri, se prevedea instituirea *Epitropiei Şcoalelor*, alcătuită din mitropolitul ţării, din 5 reprezentanţi ai marii boierimi şi din 4 reprezentaţi ai negustorimii

înstărite; printre atribuțiile acestei Epitropii – a cărei activitate avea să înceteze, de fapt, în anul 1768, odată cu declanșarea noului război ruso-turc (1768-1774) –, figura și aceea de a sprijini dezvoltarea învățământului preoțesc din cele trei biserici ieșene;

- *hrisovul din 15 noiembrie 1775* al domnitorului Grigore Ghica III, revenit la tronul Moldovei după pacea de la Kuciuk Kainargi, prin care se înființează *Eforia Școalelor*, cu un număr sporit de boieri în componența ei și cu mitropolitul Vartolomeu Măzăreanul, numit *"îndreptător al Școalelor domnești, episcopești și mănăstirești din Moldova"*;
- *anaforaua din anul 1792* a mitropolitului Iacov Stamate, prin care în întreg învățămâtul ieșean se introduc noi principii pedagogice, care vor fi prezentate cu un alt prilej;
- *hrisovul din 1 septembrie 1803*, emis de domnitorul Alexandru Moruzi (în timpul celei de-a doua domnii a lui, 1802 - 1806), prin care se înființează, pentru pregătirea preoților, *Seminarul de la Socola*, despre care se va vorbi însă în unul dintre capitolele următoare ale lucrării.

Învățământul religios catolic. Deși se pare că istoriografia ieșeană nu dispune de documente care să ateste în mod direct faptul că activitatea Colegiului iezuit, înființat în secolul al XVII-lea, a continuat și în secolul următor, totuși funcționarea acestei instituții, cel puțin în prima jumătate a noului secol, a devenit certă, ea fiind dovedită indirect prin referirile la această școală conținute în unele documente ale timpului; printre aceste acte se menționează:

- o aprobare, dată în anul 1710 de domnitorul Nicolae Mavrocordat, de funcționare în continuare a colegiului iezuit din Iași, condiționată însă de introducerea în programul școlii, pe de o parte și a limbii grecești alături de cea latină și, pe de altă parte, a disciplinelor de aritmetică și geometrie;
- un raport al misionarului iezuit maghiar Carol Peterffi, datând din timpul celui de-a doua domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1741-1743), în care se afirmă că, fiind primit cu foarte multă bunăvoință de către domnior, acesta din urmă și-a exprimat dorința de a înființa la Iași un *Colegiu latin*, asemănător Colegiului iezuit din localitate, în care *"învățământul să facă la același nivel ca și în apus"* [32];
- un act datând, de asemenea, din timpul domniei a doua a domnitorului Constantin Mavrocordat, prin care doi misionari catolici, *profesori la Colegiul iezuit ieșean* – sasul Basilius Frenk din Transilvania și italianul

Franceso Antonio Mauzi (despre care se spunea că ştia şi româneşte) – erau însărcinaţi să predea limba latină la *Academia domnească*;

- un act datând din anul 1765 în care se afirmă că *"dascălul Chir Iosif Mesiodax"*, care *"a început predarea geometriei la şcoala papistaşilor"*, a deschis cursul său la Academia din Iaşi, în care *"a prezentat idei pedagogice moderne"* [32].

Deşi nu se cunosc date referitoare la evoluţia Colegiului iezuit ieşean spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, este totuşi de presupus că, datorită perseverenţei manifestate în toate împrejurările de dascălii săi, acest învăţământ a reuşit să se menţină şi în condiţiile istorice vitrege ale acestui sfârşit de secol, atât de răvăşit de conflicte armate externe, în care, în pofida dorinţei şi voinţei ei, a fost antrenată şi Moldova.

Învăţământul laic

În concordanţă cu titlul subparagrafului vor fi discutate în continuare numai formele de învăţământ laic elementar şi mediu desfăşurat în capitala Moldovei în secolul al XVIII-lea, formele de învăţământ superior urmând a fi prezentate în următorul capitol.

Învăţământul laic elementar. Cu toate încercările unor domnitori fanarioţi, care s-au perindat la tronul Moldovei în secolul al XVIII-lea, de a extinde procesul de instrucţie laică a copiilor locuitorilor oraşului Iaşi, singurul rezultat pozitiv al acţiunilor lor l-a constituit doar accesul tot mai larg la această instrucţie publică, înregistrat îndeosebi din cea de-a doua jumătate a secolului, al copiilor aparţinând altor clase şi pături sociale decât clasa dominantă şi anume: boiernaşii, mazilii, negustorii şi meseriaşii înstăriţi; în mod categoric însă, acest acces nu a fost permis fiilor de ţărani, fie ei şi liberi.

Este de presupus că, până la înfiinţarea, în anul 1714, a Academiei Domneşti, învăţământul laic elemetar ieşean a continuat să se desfăşoare sub cele trei forme principale pe care le-a avut la sfârşitul secolului precedent, adică:

- în *şcolile domneşti*, organizate pe lângă Curtea domnească, în vederea formării, îndeosebi, a diecilor şi uricarilor necesari cancelariei oficiale;
- în *şcolile bisericeşti*, printre care au figurat şi cele trei şcoli în care se preda şi învăţământul religios de nivel mediu – şcolile de la bisericile Sf. Nicolae, Sf. Vineri şi Sf. Sava;
- în familii, cu profesori particulari, lux pe care nu şi-l puteau însă permite

decât marii boieri; deşi, aşa cum era şi firesc să se întâmple, odată cu înfiinţarea Academiei, un număr tot mai mare de fii de boieri îşi efectuau studiile elementare în cadrul primului ciclu al secţiilor Academiei, totuşi, ulterior, datorită deselor întreruperi ale activităţii acestei instituţii, tot mai mulţi boieri au început să prefere forma de instruire în familie pentru copiii lor.

Un interes deosebit pentru reorganizarea şi extinderea învăţământului laic elementar ieşean l-au manifestat doi dintre domnitorii fanarioţi care au domnit în cel de-al cincilea deceniu al secolului al XVIII-lea şi care s-au erijat şi în mari reformatori ai societăţii ieşene.

Este vorba, mai întâi, de domnitorul Grigore Ghica II care, în timpul celei de-a treia domnii a lui (1739 – 1741), îl sprijinise pe mitropolitul Nichifor să înfiinţeze, în anul 1740, trei şcoli speciale pentru fiii de străini, alăturate şcolilor bisericeşti de la mănăstirile Sf. Nicolae, Sf. Vineri şi Sf. Sava; cel de-al doilea domnitor reformator, care a contribuit în mod substanţial şi la dezvoltarea învăţământului laic elementar ieşean, a fost Constantin Mavrocordat, căruia i se datorează adoptarea cel puţin a următoarelor două măsuri:

- anunţarea publică, în timpul celei de-a doua domnii a lui (1741-1743), a hotărârii ca numirile de preoţi la târguri şi la sate să se facă numai pentru cei care dovedeau că erau capabili să *"dea învăţături copiilor"* [32];
- emiterea, la data de 7 iulie 1749, în timpul celei de-a treia domnii a lui, a unui hrisov de reorganizare a învăţământului desfăşurat în şcolile create de mitropolitul Iacov pe lângă bisericile Sf. Nicolae, Sf. Vineri şi Sf. Sava, cu precizarea că acest învăţământ se adresa *"copiilor prostimii"* şi *"copiilor străinilor"* pentru a li se da *"învăţături creştine"* [32] şi cu o reglementare foarte grăitoare privind durata şcolarizării: *"copiii mazililor de negustori şi de meşteşugari vor putea să zăbovească la învăţătură timp de 9 ani"*.

Documentele menţionate scot în evidenţă câteva trăsături importante ale procesului de dezvoltare a învăţământului laic în oraşul Iaşi la mijlocul secolului al XVIII-lea :

- existenţa, cel puţin la nivelul de proiecte de viitor, a preocupărilor pentru extinderea procesului instrucţie publică elementară în rândul copiilor locuitorilor oraşului Iaşi;
- menţinerea, şi în secolul al XVIII-lea, a influenţei exercitate de biserică asupra învăţământului laic, influenţă evidenţiată de referirile la *"învăţăturile creştine"* predate în cadrul celor trei şcoli bisericeşti;
- formarea, pe parcurs, în şcolile de pe lângă cele trei biserici menţionate,

şi a unor clase de nivel mediu, singurele care puteau justifica durate de şcolarizare de până la 9 ani;

- excluderea din proceul de instruire laică publică a copiilor de ţărani, excludere formulată clar în hrisovul din anul 1749 prin precizarea că prin expresia *"copiii prostimii"* se înţelegea de fapt că este vorba de copiii mazililor, ai negustorilor şi ai meşteşugarilor.

Deşi lipsesc informaţiile privind evoluţiile acestor trei şcoli în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este de presupus că în cel de-al treilea sfert al veacului ele au funcţionat după reglementările stabilite de cei doi domnitori care le-au creat şi le-au sprijinit direct; de asemenea, pare absolut firesc să se presupună că în ultimul sfert al secolului, datorită conflictelor externe în care a fost angrenată şi Moldova, activităţile acestor şcoli s-au desfăşurat cu frecvente şi mari întreruperi.

Învăţământul laic mediu. Până la înfiinţarea Academiei Domneşti, învăţământul laic mediu ieşean s-a desfăşurat sub formele create în secolul precedent, adică:

- în cadrul Colegiului Vasilian, în perioadele de funcţionare a lui care au inclus şi perioada de reorganizare a sa în timpul domniei lui Antioh Cantemir;
- în cadrul familiei, cu profesori particulari;
- prin trimiterea copiilor la studii la şcoli din străinătate, o preferinţă deosebită înregistrându-se pentru şcolile din Italia (Padova, Roma şi Veneţia);

întrucât populaţia şcolară de nivel mediu din această etapă istorică era reprezentată, în proporţie covârşitoare, de tineretul aparţinând clasei dominante – adică, în fond, marii boierimi – este de bănuit că dintre cele trei forme de instrucţie medie menţionate mai sus, preponderentă a fost cea a învăţământului desfăşurat în cadrul familial.

Înfiinţarea, în anul 1714, a Academiei Domneşti a avut ca urmare două mutaţii importante survenite în situaţia învăţământului mediu ieşean din primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea:

- pe de o parte, prin accesul larg în această instituţie, asigurat tuturor păturilor sociale – cu excepţia, evident, a ţărănimii – a început să crească în mod simţitor populaţia şcolară de nivel mediu a oraşului Iaşi;
- pe de altă parte, cu toate întreruperile înregistrate în funcţionarea Academiei, primele două cicluri ale secţiilor ei au preluat, în cea mai mare parte, sarcina pregătirii medii a tineretului studios ieşean.

Cu totul alta este însă evoluţia învăţământului mediu ieşean în cea de-a

doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când au început să se înregistreze scăderi masive ale numărului de școlari în secțiile Academiei, provocate îndeosebi de refuzul unora dintre reprezentanții marii boierimi de a-și mai înscrie fiii la această instituție; dacă o explicație a acestui boicot al marii boierimi o oferă, indiscutabil, desele întreruperi și dezorganizări survenite în activitatea Academiei, nu e mai puțin adevărat însă că el reprezintă și o reacție a spiritului de clasă al marii boierimi, pusă în situația de a-și vedea prețioasele odrasle amestecându-se cu copiii oamenilor de rând.

Această retragere, din rețeaua învățământului mediu oficial, a unui număr relativ mare de fii de boieri a avut următoarele două consecințe, care, așa cum se va arăta în subcapitolul următor, au influențat considerabil evoluția ulterioară a Academiei, determinând chiar pe unii dintre domnitori să recurgă la măsuri speciale de sprijinire a ei:

- proliferarea puternică a învățământului în cadrul familial, prin angajarea unui număr tot mai mare de profesori particulari;
- înființarea chiar a unor școli particulare de nivel mediu.

Existența primei dintre consecințele menționate mai sus este confirmată de o serie de documente ale timpului, dintre care se menționează:

- hrisovul din 25 decembrie 1747, emis de domnitorul Grigore Ghica II în timpul celei de-a doua domnii a lui (1747 – 1748), în care se plânge *"de cei puternici ce cu puterea lor țineau dascăli pentru copiii lor"*, dăunând astfel intereselor școlii domnești, [32];
- un act, datând din jurul anului 1770, prin care se confirmă plata unei sume anuale de 60 lei, făcută de marele spătar Ioniță Cuza în contul *"dascălului Bălan"* de la mănăstirea Golia pentru învățătura dată fiului spătarului Neculai [32];

de asemenea, tot ca o dovadă a proliferării accentuate a învățământului desfășurat în cadrul familial și a necesității de stăvilire a acestui fenomen dăunător intereselor învățământului oficial, trebuie considerat și hrisovul din anul 1759, emis de domnitorul Ioan Teodor Callimachi, prin care se hotăra obligativitatea, pentru dascălii din casele boierești, de a susține, înainte de angajare, un examen în fața *"dascălului cel mare"* de la Academia Domnească.

În ceea ce privește cea de-a doua dintre consecințele amintite mai sus – este vorba de crearea de școli particulare la nivel mediu, care începeau să facă concurență Academiei Domnești – se precizează faptul că existența unor asemenea "școli de prelaturi" este confirmată de raportul întocmit în anul 1759 de mitropolitul Iacov Putneanul și de rectorul Cristias al Academiei Domnești, la cererea domnitorului Ioan Teodor Callimachi, în

care se semnalează prezenţa unor dascăli particulari care *"strângeau ucenici şi făcând şcoli osebite spărgeau şcoala cea mare domnească pe ai cărei dascăli îi huleau"* [32].

Cu toate măsurile luate pentru stăvilirea celor două fenomene socio-culturale relatate – interdicţia introdusă pentru dascălii oficiali de a înfiinţa şi şcoli particulare, supunerea profesorilor şcolilor particulare şi de familie unor examene susţinute în faţa conducerii Academiei Domneşti ş.a. –, se pare că situaţia relatată mai înainte a învăţământului laic mediu ieşean s-a menţinut practic neschimbată până la sfârşitul secolului al XVIII-lea; este probabil doar ca, spre sfârşitul secolului, să fi crescut numărul de tineri trimişi la studii medii în străinătate.

În încheierea prezentării învăţământului laic elementar şi mediu, desfăşurat în oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea, mai trebuie semnalat faptul că, încă din prima jumătate a secolului, funcţionau în capitala Moldovei şi două şcoli pentru minorităţi etnice: o *"şcoală armeană"*, fondată la sfârşitul secolului precedent, şi o *"şcoală evrească"*, înfiinţată în anul 1741.

Învăţământul superior ieşean în secolul al XVIII – lea

Adoptându-se conceptul de *"învăţământ superior"*, definit în lucrarea de faţă prin cele două trăsături caracteristice ale lui – organizarea învăţământului în cicluri succesive şi introducerea în programul de învăţământ al ultimului ciclu a disciplinelor de vârf menţionate, filosofia şi ştiinţele naturii –, se acceptă în acelaşi timp ideea ierarhizării valorice a formelor instituţionale înglobate în acest concept, pe prima treaptă situându-se *Şcolile superioare* – denumite, în ţările româneşti, *"Academii"* – iar pe treapta superioară aflându-se *"universităţile"*; este evident deci că atribuirea titlului de *"universitate"* unei instituţii de învăţământ superior dintr-un anumit centru cultural implica recunoaşterea atingerii, de către comunitatea din zona acelui centru, a unui anumit nivel de dezvoltare economică şi socială, precum şi existenţa unei îndelungate tradiţii culturale în zona respectivă, explicându-se astfel faptul că la începutul secolului al XVIII-lea – moment în care se consideră că a luat fiinţă şi învăţământul superior ieşean – doar unui număr de 13 instituţii de învăţământ superior li se recunoaşte statutul de *"universitate"*, ele aflându-se în centrele urbane menţionate în continuare, cu precizarea, în paranteze, a anilor de înfiinţare a lor ş44ţ: Paris (1158), Oxford (1168), Cambridge (1209), Padova (1222), Roma (1303), Viena (1305), Praga (1348), Cracovia (1364), Salamanca şi Alcala (sfârşitul secolului al XIV), Copenhaga (1479), Harvard (1636) şi Lvov (1661).

Apare deci evident faptul că forma de învăţământ superior, creată prin reorganizarea, în anul 1714, de către domnitorul Nicolae Mavrocordat, a vechiului Colegiu Vasilian, nu putea avea, la vremea aceea, caracterul de *"învăţământ universitar"*, fapt recunoscut dealtfel de însuşi fondatorul lui – unul dintre marii oameni de cultură ai timpului care i-a şi dat denumirea de *"Academie"*, păstrată peste tot în continuare; trebuie menţionat cu acest prilej faptul că unii dintre istoricii contemporani – este vorba de autorii lucrării ş24ţ – au contestat caracterul de *"învăţământ universitar"* chiar şi învăţământului superior ieşean desfăşurat în primele decenii de funcţionare oficială a *Universităţii din Iaşi*, înfiinţată în anul 1860.

Înfiinţarea în Iaşi, la începutul secolului al XVIII-lea, a unei instituţii de învăţământ superior, chiar şi sub forma mai modestă a *"Academiei"*, reprezenta totuşi o cerinţă a vremurilor respective; se înţelege că o argumentare a acestei afirmaţii se impune.

În primul rând, înfiinţarea unei asemenea instituţii era reclamată de dezvoltarea politică a Moldovei, caracterizată la sfârşitul secolului al XVII-lea printr-o mare frecvenţă a succesiuniilor la tronul ţării – frecvenţă care, aşa cum s-a arătat în subcapitolul precedent, a crescut chiar în secolul următor –, precum şi prin extinderea şi intensificarea relaţiilor diplomatice cu ţările europene, atât din est cât şi din vest, fapt care impunea folosirea, la o scară tot mai largă, nu numai a celor două limbi diplomatice principale ale timpului – greaca şi latina –, ci şi a culturilor umaniste respective; este uşor de înţeles însă că o asemenea pregătire intelectuală complexă a dregătorilor şi slujbaşilor necesari înfăptuirii politicii domneşti nu mai putea fi obţinută în cadrul vechiului Colegiu Vasilian – şcoală de nivel mediu – şi că era deci absolut necesară reorganizarea acestei şcoli în vederea transformării ei într-o instituţie de învăţământ superior.

În al doilea rând, înfiinţarea primei Academii ieşene – considerată în sensul precizat deja – era cerută şi de stadiul de dezvoltare a unui sector principal al economiei Moldovei de la finele secolului al XVII-lea – comerţul –, sector care, prin extinderea pieţii comerciale externe şi prin intensificarea schimburilor comerciale cu ţările mai îndepărtate din occidentul Europei, reclama o pregătire specială a celor care activau în cadrul lui: cunoaşterea de limbi străine, stăpânirea unui anumit volum de cunoştinţe în domeniul geografiei şi istoriei, însuşirea metodelor noi, apusene, de înregistrare şi evaluare a schimburilor comerciale; este evident însă faptul că o asemenea instruire de specialitate nu putea fi clădită decât pe o pregătire umanistă prealabilă, de un nivel superior celui pe care îl oferea vechiul Colegiu Vasilian.

În al treilea rând, trebuie semnalat faptul că înființarea primei instituții de învățământ superior în orașul Iași avea loc într-un moment deosebit de prielnic declanșării unei asemenea acțiuni socio-culturale, și anume, într-un moment de intensificare a procesului de formare a conștiinței naționale a moldovenilor, bazat pe ideea originii latine a acestui popor, idee larg răspândită în păturile culte ale societății ieșene de marii cronicari ai secolului al XVII-lea; această conștiință națională le impunea moldovenilor cunoașterea într-o măsură tot mai mare a limbii latine și a culturii popoarelor de origine latină, cerință care nu era realizabilă decât în cadrul unui învățământ superior.

În fine, în cel de-al patrulea și ultimul rând, se va mai face observația că înființarea unui învățământ superior în orașul Iași devenise posibilă, la începutul secolului al XVIII-lea, și din punct de vedere al nivelului cultural la care ajunseseră principalele clase sociale ale populației orașului – marea și mica boierime, clerul și categoriile înstărite ale negustorilor și meșteșugarilor –, ai căror reprezentanți trecuseră, într-un procent ridicat, prin diverse școli, formând pătura cultă a societății ieșene; în sprijinul acestei din urmă afirmații se reamintește fraza din raportul din anul 1699 al misionarului catolic Antonio Renzi, în care se menționeză că la Iași *"toată floarea boierimii vorbește latinește și sunt buni filosofi"*.

Precizările făcute mai sus îndreptățesc să se tragă concluzia finală că la începutul secolului al XVIII-lea erau create la Iași toate condițiile pentru înființarea unui învățământ superior în acest oraș; mai rămânea să apară și omul luminat care, înțelegând cerințele vremurilor de atunci și folosindu-se cu judecată de condițiile prielnice create, să ducă la îndeplinire această acțiune de mare importanță națională și acest om avea să fie domnitorul Nicolae Mavrocordat, al cărui merit s-a dovedit a fi cu atât mai mare cu cât era și străin de țară, el deschizând seria domnitorilor fanarioți care s-au perindat la tronul Moldovei timp de aproape cinci sferturi de veac.

Academia înființată de domnitorul Nicolae Mavrocordat la Iași în anul 1714 și care, așa cum se va arăta în continuare, avea să funcționeze – cu o serie de întreruperi – până în anul 1821, nu a purtat totuși numele fondatorului ei, ci a fost numită, de către unii cercetători, *"Academie Domnească"*, iar de către alții *"Academie Vasiliană"*, probabil pentru a cinsti, pe de o parte, numele primului domnitor moldovean fondator de școală românească de nivel mai ridicat și, pe de altă parte, pentru a se reaminti faptul că noua academie a fost creată prin transformarea vechiului Colegiu Vasilian; în lucrarea de față se va păstra, după lucrarea §36ţ, denumirea generică de *Academie Domnească* pentru toată perioada de

funcţionare a acestei instituţii (1714 – 1821), dar se vor adopta denumirile specifice pentru fiecare dintre cele trei etape distincte ale acestei perioade de funcţionare, şi anume denumirile de :

- *Academie Vasiliană*, numai pentru etapa 1714 – 1765 de funcţionare a Academiei Domneşti; adoptarea acestei titulaturi trebuie înţeleasă, în continuare, ca o recunoaştere a dezvoltării primei forme a academiei ieşene din vechiul Colegiu Vasilian;
- *Academia Grigoriană*, pentru etapa 1765 – 1803 de funcţionare a Academiei Domneşti; această titulatură a fost adoptată pentru a cinsti memoria fondatorului celei de-a doua forme a academiei ieşene, voievodul Grigore Ghica III;
- *Academia de filosofie şi ştiinţe*, pentru etapa 1803 – 1821, de funcţionare a Academiei Domneşti; ultima titulatură coincide cu ce-a adoptată în mod oficial pentru etapa menţionată de funcţionare a academiei ieşene.

În continuare, vor fi prezentate primele două forme ale Academiei Domneşti, urmând ca cea de-a treia să fie discutată într-unul din capitolele următoare.

Academia Vasiliană (1714 – 1764)

La revenirea sa, după o scurtă întrerupere, la tronul Moldovei, domnitorul Nicolae Mavrocordat (1711 – 1715) şi-a exprimat, chiar de la început dorinţa de a face pentru această ţară românească, *"două lucruri bune: şcoală şi tipografie"* [32], menţionând în acelaşi timp că pentru îndeplinirea acestor obiective va apela la sprijinul patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara, nepotul altui exarh, sprijinitor al culturii moldovene, patriarhul Dosithei Notara; pregătirile pentru înfiinţarea şcolii, pe care a conceput-o însă de la început ca o instituţie de învăţământ superior după modelul unor şcoli superioare italiene – model adoptat deja în Ţara Românească, la înfiinţarea Academiei lui Constantin Brâncoveanu –, au început încă din anii 1712 şi 1713, prin asigurarea fondurilor necesare funcţionării unei asemenea şcoli.

Venirea la Iaşi, în anul 1714, a patriarhului Hrisant Notara pentru a vizita mănăstirile din acest oraş închinate Sfântului Mormânt, a constituit şi cel mai bun prilej pentru deschiderea oficială a cursurilor noii academii, în care scop patriarhul, înştiinţat dinainte, a venit însoţit şi de trei dascăli de limbă elenă şi limbă greacă, având sarcina de organizare a şcolii, dintre care unul, Constantin Malatios, avea să devină chiar rectorul academiei nou

înființate; instituția cuprindea patru *secții* – denumite pe atunci *"școli"* –, fiecare condusă de către un dascăl, corespunzătoare celor patru limbi de predare folosite în școală – elina, greaca (nouă), slavona și româna –, o confirmare a adoptării acestui mod de organizare oferind-o următoarea relatare a cronicarului Axinte Uricarul [32]: *"Nicolae Mavrocordat în cea de-a doua domnie ... adus-au și doi dascăli de carte elinească și unul de cartea cia de obști grecească ca să învețe cum ar vrea și un dascăl ca să învețe carte slavonească și altul să învețe pe înțeles moldovenește".*

În legătură cu sediile în care s-a desfășurat efectiv învățământul în cadrul acestei academii, au apărut unele divergențe în părerile istoricilor: în timp ce unii dintre ei au considerat că acest învățământ s-a desfășurat în chiliile Sf. Sava [39], alți istorici, bazându-se pe izvoare documentare mai noi, au ajuns la concluzia că toate secțiile academiei au funcționat, la început, în localuri proprii, situate pe Ulița Ciubotărească, în imediata vecinătate a Feredeelor §24; 32ț; cercetările arheologice întreprinse în orașul Iași în deceniile VII și VIII ale acestui secol au dat câștig de cauză tezei care afirmă existența localurilor proprii ale academiei pe Ulița Ciubotărească.

Se reamintește faptul că discuția precedentă privind amplasarea localurilor Academiei Vasiliene se referă doar la etapa primilor zece ani de funcționare a acestei instituții, deoarece marele incendiu din anul 1723, care a pârjolit o bună parte a orașului Iași, a cuprins și școlile de pe Ulița Ciubotărească, determinând funcționarea, timp de aproape un sfert de secol, a secțiilor Academiei în localuri improvizate, dispersate; astfel, potrivit notelor rămase de la un dregător de la sfârșitul secolului al VIII-lea, Atanasie Comnen Ipsilante, în etapa istorică 1723 - 1747 cele patru secții - sau *"școli"* cum mai erau numite ele – ale Academiei au funcționat în următoarele localuri [32]:

- secțiile de elenă și neo-greacă și-au desfășurat activitatea de învățământ în corpurile de clădiri din incinta mânăstirii Barnovschi, această activitate fiind coordonată de dascălul Natanail Colonari, care a fost și profesorul fiilor lui Mihai Racoviță;
- secția de înățământ în limba slavonă a fost adăpostită în chiliile de la mânăstirea Sf. Sava – unde funcționa deja și una din școlile slavonești create de mitropolitul Nichifor –, fapt care a și determinat probabil pe unii istorici să confunde cele două *"școli"* și să tragă concluzia amplasării, de la început chiar, a localurilor Academiei Vasiliene în incinta mânăstirii Sf. Sava;
- secția de învățământ în limba română a funcționat, în etapa 1723 – 1746, la biserica Sf. Vovidenie.

Unele documente ale timpului menţionează elaborarea, în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XVIII-lea, a două proiecte de construcţie a unui nou local al Academiei Vasiliene pe lângă Mitropolie, primul fiind înregistrat în anul 1734, în timpul primei domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1733 - 1735), iar cel de-al doilea datând din timpul celei de-a treia domnii a domnitorului Grigore Ghica II (1739 - 1741); deşi nu se dispune de informaţii care să confirme realizarea acestor proiecte, existenţa unui asemenea local este totuşi semnalată în timpul celei de-a patra şi ultimei domnii a domnitorului menţionat mai sus (1747 - 1748), în hrisovul emis de acesta la data de 25 decembrie 1747.

Faptul că între anii 1747-1760 unele documente menţionează adăpostirea în continuare a secţiei de învăţământ în limba slavonă la mănăstirea Sf. Sava, iar a secţiei de învăţământ în limba română la biserica Sf. Nicolae, şi mai ales faptul că în anul 1762 a fost ridicat un nou local al Academiei lângă Mitropolie, cam pe locul în care era să se înalţe, în secolul următor, Seminarul teologic ortodox al mitropolitului Veniamin Costache, îndreptăţesc însă să se tragă concluzia că localul construit în anul 1747 – dacă un asemenea local a fost construit atunci – nu a dăinuit timp îndelungat, el căzând pradă probabil unuia din desele incendii care au pustiit oraşul Iaşi în secolul al XVIII-lea; certă, în schimb, este construcţia, în anul 1762, a localului de lângă Mitropolie, dotat cu patru săli mari de clasă, construcţie pregătită prin două hrisoave ale domnitorului Grigore Callimachi (1761 – 1764), emise în acelaşi an: un hrisov din 2 iunie 1762, prin care domnitorul punea sub controlul mitropolitului Gavril Callimachi ridicarea noii construcţii şi un hrisov din 4 iunie 1762, prin care acelaşi mitropolit era împuternicit să cumpere terenurile necesare acestei construcţii de la *"megieşii"* Mitropoliei. Academia domnească a funcţionat în acest din urmă local şi după transformarea ei, în anul 1765, în Academia de filosofie şi ştiinţe.

O a doua problemă legată de evoluţia Academiei Vasiliene, care a generat dispute cu aspecte controversate între istorici, este aceea a stabilirii corecte a numărului de secţii – respectiv *"şcoli"* – pe care le-a avut această instituţie de învăţământ superior moldovenesc, dispute declanşate de faptul că unele izvoare documentare vorbesc de *"patru şcoli"*, altele menţionează doar *"trei şcoli"*, iar un număr mai restrâns dintre ele pomenesc doar de *"două şcoli"*; o încercare de clasificare a acesei probleme poate fi considerată binevenită.

Cele mai multe, dar şi cele mai demne de încredere dintre documentele timpului pledează în favoarea acceptării tezei privind existenţa, în cadrul

Academiei Vasiliene, a patru *"şcoli"*, respectiv a patru secţii; printre aceste documente se menţionează [32]:

- relatarea cronicarului Axinte Uricarul, care a fost deja menţionată;
- *Cronica Ghiculeştilor*, în care, vorbindu-se de sosirea la Iaşi, în ianuarie 1714, a patriarhului Hrisant Notara, se menţionază că pentru buna funcţionare a *"şcolii"* (Academiei) *"a adus dascăli pentru limba greacă veche şi nouă, a ales dintre localnicii învăţaţi alţii pentru slavonă şi română şi a orânduit ca plata s-o primească din veniturile domneşti"*;
- hrisovul din anul 1716 al domnitorului Mihai Racoviţă (1715 – 1726), prin care se reglementează plata celor patru dascăli ai Academiei, hrisov a cărui aplicare avea să fie însă amânată datorită dezorganizării şcolii în urma războiului austo-tuc (1716 - 1718);
- scrisoarea trimisă de patriarhul Hrisant Notara domnitorului Grigore Ghica II, în timpul primei sale domnii (1726 – 1733), în care se vorbeşte de cele 4 şcoli reorganizate de către domnitor *"două pentru studiul şi câştigarea limbii elineşti* (limba greacă nouă, n.a.) *şi două pentru limbile slavonă şi moldovenească"*;
- hrisovul din 25 decembrie 1747, emis de domnitorul Grigore Ghica II, în timpul celei de-a patra domnii a lui (1747 – 1748), prin care se hotărăşte repunerea în funcţie a celor patru *"şcoli"* ale Academiei, *"una elinească, alta grecească, a treia slavonească şi a patra românească, având dascăli plătiţi"*, cu observaţia că plata, făcută la două termene distincte – la Sf. Gheorghe şi la Sf. Dumitru – era diferenţiată, cel mai slab plătit fiind dascălul de limba română, iar cel mai bine plătit, de trei ori mai mult, fiind dascălul cel mare, de limba elenă.

Teza potrivit căruia Academia Vasiliană ar fi avut numai trei *"şcoli"* sau secţii s-a bazat pe două documente principale ale timpului;

- *Cronica Ghiculeştilor*, în care se menţionează faptul că în anul 1728, în timpul primei domnii a domnitorului Grigore Ghica II (1726 – 1733), acesta a înfiinţat la Iaşi *"şcoli pe cheltuiala sa, ca să înveţe fără plată limbile elineşti, grecească şi românească … nu numai copiii oamenilor săraci, care nu puteau plăti dascăl, dar şi copiii boierilor şi a celor mari şi a celor mici"*;
- o mărturie a unui contemporan al domnitorului Grigore Ghica II, în care se aduc laude domnitorului *"pentru cele trei şcoli înfiinţate"* [32].

Neindicarea, în hrisovul domnesc menţionat mai sus, şi a *"şcolii în limba slavonă"* alături de celelalte trei şcoli amintite nu poate fi interpretată ca o dovadă a desfiinţării acesti şcoli, deoarece este greu de crezut că un asemenea lucru s-ar fi putut întâmpla într-o etapă istorică în care majoritatea

covârşitoare a documentelor oficiale ale curţii domneşti continuau să fie redactate încă în limba slavonă; de altfel, o asemenea ipoteză este contrazisă chiar de către hrisovul domnesc din anul 1728 al domnitorului Grigore Ghica, care, în partea în care vorbeşte de plata dascălilor Academiei, nu numai că îl menţionează şi pe dascălul de slavonie, dar prevede chiar ca plata acestuia să fie cu o treime mai mare decât a dascălului de limba română.

Se poate trage de aici concluzia că referirea la existenţa, chiar şi numai într-o anumită etapă istorică, doar a trei secţii ale Academiei Vasiliene reprezintă, fie o scăpare a cronicarilor care au avansat această idee, fie chiar o subînţelegere tacită a faptului că această secţie ar fi funcţionat continuu, fără întreruperi semnificative şi deci fără să necesite o reorganizare a ei, cum s-a întâmplat în cazul celorlalte trei secţii.

Tot atât de inconsistentă apare şi teza existenţei doar a două *"şcoli"*, respectiv doar a două secţii, ale Academiei Vasiliene, teză avansată în baza următoarelor documente principale;

- un raport, datând din anul 1721, al prefectului misiunii catolice de Iaşi, Romuald Cardi, în care se menţionează doar două şcoli ale Academiei: o *"şcoală"* în limba greacă şi o *"şcoală"* în limba română;
- două documente, datând din timpul primei domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1733-1735), într-unul vorbindu-se de o *"şcoală"* în limba română, iar în cel de-al doilea menţionându-se, alături de *"şcoala"* în limba greacă şi existenţa unei *"şcoli"* în limba slavonă.

Este posibil ca menţionarea existenţei unei singure *"şcoli"* greceşti să-şi aibă explicaţia în cumularea, în etapa istorică respectivă, de către acelaşi dascăl de limbile elină şi neo-greacă, a celor două posturi de dascăli de la cele două *"şcoli"* greceşti distincte; în sprijinul acestei din urmă ipoteze se menţionează recunoaşterea, în unele documente ale timpului, a faptului că plata cu mult mai mare la dascălul de limbă greacă în comparaţie cu plăţile alocate celorlalţi dascăli se justifică şi prin sarcinile didactice cumulate de acesta.

În ceea ce priveşte existenţa celorlalte două *"şcoli"* – în limbile slavonă şi română –, chiar şi numai faptul că în aceeaşi etapă istorică se vorbeşte atât de una cât şi de cealaltă constituie cea mai concludentă dovadă a funcţionării ambelor în etapa respectivă.

O altă problemă, care trebuie examinată cu atenţie pentru a se putea înţelege corect procesul de dezvoltare în timp a Academiei Vasiliene, este aceea a evoluţiei conţinutului şi programului de învăţământ desfăşurat în această instituţie.

Un prim aspect al acestei probleme, care pare să intrige chiar de la început pe cercetătorul ce-şi propune să urmărească evoluţia Academiei Vasiliene, este acela al absenţei din lista dascălilor acestei instituţii a unui dascăl de limba latină, absenţă care pare cu atât mai surprinzătoare cu cât fondatorul Academiei, domnitorul Nicolae Mavrocordat, a fost el însuşi un bun cunoscător şi un mare iubitor al limbii latine, şi cu cât instituţia pe care a creat-o avea pretenţia de a copia modelul italian de şcoală superioară, în care predarea limbii latine era obligatorie; câteva precizări se impun în legătură cu acest subiect.

În primul rând, este de presupus că neincluderea în lista iniţială a dascălilor academiei şi a unui dascăl de limbă latină se datorează numai faptului că în anul înfiinţării acestei instituţii nu se dispunea de un specialist liber, care să fi putut fi angajat în acel moment.

În al doilea rând, este de presupus că atât dascălii greci, aduşi de patriarhul Hrisant Notara, cât şi dascălii localnici de limbile slavonă şi română, cunoşteau şi limbile latină şi puteau deci suplini, în primii ani de funcţionare a academiei, şi sarcinile didactice legate de predarea limbii latine.

În al treilea rând, trebuie făcută precizarea că, în decursul funcţionării Academiei Vasiliene, au existat deseori preocupări pentru completarea colectivului de cadre didactice ale instituţiei cu profesorii necesari predării limbii latine, în această ordine de idei putând fi menţionate următoarele acţiuni:

- aducerea, la Academia Vasiliană, chiar din anul următor înfiinţării ei, 1715, a trei profesori de limba latină – popa Serafim şi Chir Constantin, trimişi de patriarhul Hrisant Notara şi dascălul grec Constantin Papadopulos, transferat la Iaşi din Ţara Românească;
- numirea, în timpul celei de-a doua domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1741 – 1743), a doi misionari catolici de la Colegiul iezuit din Iaşi ca profesori de limbă latină la Academia Vasiliană: sasul Basilius Frenk, originar din Transilvania, şi italianul Francesco Antonio Marz, care se pare că ştia şi româneşte;
- readucerea, în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat (1743 – 1747), a misionarului catolic Basilius Frenk la Academia Vasiliană, pentru predarea limbii latine.

Precizările făcute mai sus permit să se tragă concluzia că au existat, de-a lungul timpului, preocupări pentru predarea limbii latine în cadrul Academiei Vasiliene; este însă foarte probabil ca această predare să se fi efectuat cu multe întreruperi pe parcurs, provocate nu numai de evenimente

istorice neprielnice, ci şi de lipsa, cel puţin în anumite momente, a profesorilor de specialitate.

Un al doilea aspect important pentru caracterizarea evoluţiei conţinutului învăţământului desfăşurat în cadrul Academiei Vasiliene se referă la modul de organizare a lui, chiar de la înfiinţare, în cicluri succesive, a căror absolvire era obligatorie pentru promovarea într-un ciclu superior; câteva noi precizări în această ordine de idei, menite să evidenţieze evoluţia numărului de cicluri, precum şi a programelor de învăţământ adoptate în cadrul lor, sunt considerate absolut necesare.

În primul rând, trebuie făcută menţiunea că admiterea în primul ciclu de învăţământ al academiei presupunea absolvirea, în prealabil, a unei şcoli elementare, care ulterior avea să fie organizată chiar pe lângă academie; această ipoteză, întărită, aşa cum se va arăta ulterior, de nivelul relativ înalt al învăţământului desfăşurat în cadrul primului ciclu – la care nu se putea avea acces fără o pregătire elementară prealabilă –, îşi găseşte o deplină confirmare în programul din anul 1747 de organizare a Academiei, program în care se menţionează în mod explicit existenţa, pe lângă această instituţie şi a *"unor clase începătoare"*.

În al doilea rând, trebuie menţionat faptul că, dacă la înfiinţarea Academiei Vasiliene fiecare secţie a ei a avut numai câte două cicluri – ipoteză acceptată şi de alţi autori [32] şi întărită de raportul din anul 1721, al misionarului catolic Romuald Cardi, în care se vorbeşte de câte două cicluri ale celor două şcoli considerate de el –, în hrisovul domnesc din anul 1747, de reorganizare a academiei, se specifică în mod clar deja existenţa a trei cicluri de învăţământ, fiecare cu o durată de câte doi ani.

În ceea ce priveşte conţinutul programelor de învăţământ adoptate în cadrul ciclurilor, trebuie precizat de la început faptul că, deşi nu se dispune de informaţii privind structura acestor programe la înfiinţarea Academiei Vasiliene, este de presupus totuşi că ele au fost completate şi îmbogăţite pe parcurs, o dovadă în acest sens constituind-o introducerea, în timpul celei de-a doua domnii a domnitorului Constantin Mavrocordat (1741 – 1743), a unor discipline noi în programul şcolii; probabil că la aceste restructurări se referea cronicarul I. Neculce atunci când, evidenţiind meritele domnitorului amintit mai sus, menţiona că *"au mai întărit şcolile eleneşti şi cele slavoneşti...; aşişderea au făcut şcoli de învăţătură şi latineşti şi arăpeşti"* [32].

Unele concluzii privind nivelul învăţământului desfăşurat în cadrul Academiei Vasiliene, cel puţin la mijlocul secolului al XVIII-lea, se pot totuşi trage în urma examinării programelor din această etapă istorică ale

celor trei cicluri ale secţiei de învăţământ în limba elină, probabil singurele programe despre care s-au păstrat informaţii [32]; astfel:

- *Programul ciclului I*, axat pe efectuarea de exerciţii în limbile elină şi greacă, cuprindea, pe lângă studiul gramaticii limbii eline (după manualul lui Lascaris, renumit la acea vreme) şi studiul limbii neogreceşti, aprofundarea de texte clasice ale unor autori greci şi latini: Chrysoloras, Esop, Homer, Theophilact, Phocilide, Cato ş.a;
- *programul ciclului II*, axat pe studiul gramaticii şi retoricii, cuprindea, pe lângă studiul sintaxei eline (după manualul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul), aprofundarea operelor unor oratori celebri – Isocrate, Grigore din Nazianz, Demostene ş.a. – precum şi a operelor dramatice ale clasicilor greci – Eschil, Euripide ş.a.;
- *programul ciclului III*, axat pe studiul probelemelor filosofice ale timpului, cuprindea, pe lângă analiza principalelor categorii filozofice din acea vreme – categoriile de "cer", "suflet", "naştere şi moarte", etc., şi studiul logicii, al metafizicii şi al astronomiei.

Prezentarea acestor programe permite mai întâi să se aprecieze cât de îndreptăţită a fost afirmaţia, făcută la început, referitoare la posibilitatea accesului în cadrul Academiei Vasiliene numai a absolvenţilor a cel puţin unei şcoli elementare; în al doilea rând, această prezentare a evidenţiat faptul că dacă învăţământul desfăşurat în cadrul primelor două cicluri ale academiei poate fi asimilat cu un învăţământ mediu, în mod incontestabil învăţământul desfăşurat în cadrul celui de-al treilea ciclu al academiei a avut caracterul de învăţământ superior.

În fine, un ultim aspect legat de analiza programelor de învăţământ ale secţiilor Academiei Vasiliene se referă la structura anului şcolar; în mod cert, se cunoaşte faptul că predarea lecţiilor se făcea numai în patru zile ale săptămânii, celelalte două zile lucrătoare fiind destinate studiului individual şi rezolvării temelor date de dascălii academiei.

De asemenea, este neîndoielnic faptul că toate sărbătorile religioase erau riguros respectate – academia întrerupându-şi, în zilele respective, activitatea –, precum şi faptul că tineretul studios al acestei instituţii se bucura atât de vacanţele prilejuite de cele două mari sărbători religioase ale românilor – Crăciunul şi Paştele –, cât şi de perioada de vară.

Cea de-a treia problemă importantă care trebuie examinată de asemenea cu atenţie pentru a se ajunge la o imagine clară a procesului de dezvoltare a Academiei Vasiliene, este aceea a evoluţiei structurii sociale a tineretului studios, în faţa căruia această instituţie şi-a deschis, cu o aparentă generozitate, porţile; cât de limitată a fost însă această generozitate se va

vedea în cele ce urmează.

Pentru a da o justificare ultimei observaţii se va face mai întâi observaţia că precizarea inclusă chiar în textul hrisovului domnesc de înfiinţare, în anul 1714, a Academiei Vasiliene, potrivit căreia în această instituţie *"putea să înveţe carte cine vrea fără plată"* – precizare reprodusă ulterior în cronica lui Axinte Uricarul –, nu trebuie înţeleasă, nici pe departe, în sensul strict al cuvintelor, deoarece se subînţelegea, în acele vremuri, că expresia *"cine vrea"* nu se putea referi decât la fiii de boieri mari şi mici şi, eventual, la fiii străinilor, cel mai adesea ai slujbaşilor greci; într-adevăr, la data înfiinţării Academiei, nu numai ţăranii, dar nici chiar negustorii şi meseriaşii de rând nu-şi puteau nici măcar imagina pătrunderea copiilor lor în această instituţie, astfel că o specificare expresă a unei asemenea interdicţii nici nu a fost considerată necesară la început.

Este posibil însă ca în anii următori anului înfiinţării Academiei Vasiliene să fi avut loc unele încercări de pătrundere, în această instituţie, şi a unor copii provenind din păturile de jos, numai astfel explicându-se adoptarea, pe parcurs, de către unii domnitori, a unor măsuri de stăvilire a acestor infiltraţii sociale nedorite; printre documentele care au relatat adoptarea de asemenea măsuri se menţionează:

- *Cronica Ghiculeştilor*, în care se precizează că, prin hrisovul emis în anul 1728 de domnitorul Grigore Ghica II, în prima sa domnie (1726 – 1733), în vederea reorganizării academiei au fost înfiinţate *"şcoli pe cheltuiala domnului, ca să înveţe fără plată limbile elinească, greacă şi românească nu numai copiii oamenilor săraci care nu putea plăti dascăli, dar şi copiii boierilor şi a celor mari şi a celor mici. Încă şi din ţările străine veneau aici să înveţe carte"*; dat fiind faptul că numai boierii angajau dascăli particulari, este evident că expresia *"oameni săraci"* nu se putea referi decât la boierii scăpătaţi [32];
- relatarea cronicarului Ioan Neculce, din *Letopiseţul Ţării Moldovei*, privind hrisovul domnesc emis de domnitorul Constantin Mavrocordat în cea de-a doua domnie a lui (1714 – 1743), prin care *"au dat de ştire tuturor mazililor în toată ţara să-şi aducă copiii la învăţătură la şcoală ca să înveţe orice limbă le-ar fi voia"*;
- anaforaua din anul 1746, semnată de un mare număr de boieri din Ţara Românească şi acceptată apoi de domnitorul Constantin Mavrocordat în urma ocupării tronului acestei ţări, în care se propune introducerea obligativităţii învăţământului în Academiile româneşti pentru fiii de boieri, motivându-se această propunere prin următoarele fraze [39]: *"de vreme ce învăţătura este podoaba şi însufleţirea cea mai de cinste la*

feciorii de boieri" şi apoi: *"domnul însuşi, pentru folosul patriei noastre, iar mai ales pentru învăţătura şi cinstea feciorilor de boieri au aşezat şi au întemeiat atâtea şcoale de limbă elinească"*;

- hrisovul din anul 1747, emis de domnitorul Grigore Ghica II în timpul celei de-a patra domnii a lui (1747 – 1748), în care se prevedea că *"fiii de boieri scăpătaţi, dar silitori la învăţătură, vor primi întreţinere şi bani de rechizite şi cărţi"* [32].

Documentul care a reflectat în modul cel mai categoric poziţia de clasă, adoptată atât de fondatorii cât şi de reorganizatorii celor două academii domneşti româneşti – de la Iaşi şi Bucureşti –, în problema selecţionării tineretului studios al acestor şcoli, a fost însă actul emis în anul 1775 de domnitorul Alexandru Ipsilante al Ţării Româneşti, cu aproape zece ani înaintea instalării sale şi la Tronul Moldovei; în acest act se prevedea clar, fără nici un fel de echivoc, că în academiile domneşti *"puteau să înveţe fiii de boieri, fii ai boierilor ce se află în lipsă ori ai urmaşilor ce se zic mazilíţi ori şi străinii săraci ... dar nu şi ai ţăranilor, cărora li s-a dat lucrul pământului şi păstoria"* [39].

Mai mult chiar, acelaşi act menţionat mai sus prevedea ca fiii de negustori şi meşteşugari, chiar înstăriţi, să aibă dreptul de a frecventa numai primele două cicluri ale academiilor, după care urmau să se întoarcă la îndeletnicirile părinţilor lor [39].

Din relatările precedente se desprinde clar concluzia că, cel puţin în primele trei sferturi ale veacului al XVIII-lea – deci în întreaga etapă istorică de fucţionare a Academiei Domneşti ieşene sub forma Academiei Vasiliene –, accesul la învăţământul superior a fost permis, în realitate, doar fiilor de boieri – mari şi mici –, fiilor de boieri scăpătaţi şi de mazili, precum şi fiilor de slujitori bisericeşti şi ai curţii domneşti, localnici şi străini; abia din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, datorită creşterii importante a cererilor de personal cu calificare intelectuală ridicată înregistrate atât în domeniul administraţiei publice – laice şi religioase –, cât şi în cel al administraţiei private – în cancelariile marilor latifundiari şi în birourile marilor comercianţi –, s-au creat şi condiţiile favorabile pentru accesul tot mai larg la învăţământul academic al tineretului aparţinând păturilor de rând ale populaţiei ieşene, cu precizarea însă că numărul elevilor provenind din rândul ţărănimii a fost foarte scăzut, prezenţele lor în academie reprezentând încă cu totul rare excepţii.

O a patra problemă, care va fi examinată în continuare şi care va permite, de asemenea, clarificarea procesului de dezvoltare a Academiei Vasiliene, este aceea a calităţii conducătorilor şi dascălilor ei.

Referitor la conducătorii academiei, care au purtat la început numele de *"dascălul cel mare"* şi apoi pe cel de *"rector"* – ultimul nume fiind şi cel care va fi folosit peste tot în continuare –, se va face mai întâi precizarea că, specifică funcţionării Academiei Domneşti sub forma Academiei Vasiliene a fost numirea, în mod consecvent, a dascălului de limba elină ca rector al acestei instituţii; a doua precizare care, de asemenea, trebuie făcută de la început, este aceea că toţi aceşti rectori au fost mari personalităţi culturale ale timpului lor.

Nu a fost întâlnită în literatura consultată o listă cronologică completă a rectorilor care s-au aflat, în decursul timpului, la conducerea Academiei Vasiliene şi nu au putut fi întrunite nici măcar toate informaţiile necesare reconstituirii corecte a unei asemenea liste; totuşi, ordonând cronologic semnalările de nume de asemenea rectori în diversele etape de funcţionare a acestei instituţii, a putut fi alcătuită următoarea listă cronologică probabilă a lor, listă în care cel puţin datele referitoare la momentele în care au acţionat în această calitate pot fi considerate drept certe:

- *Constantin Malatios* a fost, după toate aparenţele, primul rector al Academiei Vasiliene, iar prezenţa sa la conducerea acestei instituţii este atestată de scrisoarea adresată, în anul 1717, patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara, în care se plângea de totala stare de dezorganizare a instituţiei pe care o conducea şi cerea învoirea de a se reîntoarce la Ierusalim;
- *Athanasie Buthrontis*; adus de domnitorul Mihai Racoviţă (1715 – 1726) tot de la Ierusalim; acest rector al Academiei Vasiliene a funcţionat, probabil, în jurul anului 1720, an în care, într-o scrisoare trimisă tot patriarhului Hrisant Notara, se plânge de sărăcia în care se zbătea instituţia ieşeană aflată sub conducerea lui;
- *Natanail Colonari*; numele acestui rector, fost profesor al fiilor lui Mihai Racoviţă, este menţionat în notele lui Atanase Comnen Ipsilante, între anii 1723 - 1728, ceea ce înseamnă că acest profesor s-a aflat la conducerea Academiei Vasiliene atât în timpul domniei lui Mihai Racoviţă (1715 - 1726), cât şi în timpul primei domnii a domnitorului Grigore Ghica II;
- *Antonie Stratigos*; acest nume de rector apare într-o serie de documente emise de domnitorul Grigore Ghica II, în timpul primei sale domnii (1726 – 1733), documente care îl prezintă drept principalul colaborator al domnitorului în acţiunea de reorganizare a Academiei Vasiliene, întreprinsă în urma emiterii hrisovului domnesc din anul 1728; se pare că acest profesor a rămas un timp mai îndelungat la conducerea acestei

academii;

- *Dascălul Critias*; numele acestui rector, căruia nu i se cunoaşte prenumele, este menţionat într-o serie de documente datând din anii 1758 – 1761, ca urmare a participării acestui profesor, alături de mitropolitul Iacov Putneanu, la întocmirea unui raport de analiză a activităţii Academiei Vasiliene şi la elaborarea unui proiect de reorganizare a acestei instituţii, ambele cerute de domnitorul Ioan Teodor Callimachi; proiectul avea să fie realizat în anii următori în timpul domniei lui Grigore Callimachi;
- *Nicola Cercel*; macedonean de origine; acest dascăl, cu studii efectuate în Italia şi bun cunoscător al limbilor greacă, elină, latină, franceză şi italiană, a funcţionat mai întâi ca profesor la Tricala şi la muntele Athos, după care a venit la Iaşi, devenind, în anul 1762, rectorul Academiei Vasiliene; numele acestui rector, ca şi cel al mitropoliturlui Gavril Callimachi, este strâns legat de opera de reorganizare a Academiei Domneşti sub cea de-a doua formă a ei, Academia Grigoriană.

Calitatea de intelectuali de excepţie pe care au avut-o rectorii Academiei Vasiliene – rectori care au îndeplinit, în acelaşi timp, şi funcţiile de profesori la ciclurile superioare ale secţiilor de învăţământ în limbile elină şi neogreacă ale academiei – permit să se aprecieze că şi nivelul de pregătire profesională al celorlalţi dascăli ai celor două secţii amintite a fost, de asemenea, ridicat; între aceştia din urmă trebuie reamintiţi, în mod deosebit, cei menţionaţi şi cu un alt prilej: Popa Serafim, Chir Constantin, Gheroghe Papadopulos, Basilius Frenk ş.a.

Mai puţine date se cunosc în legătură cu dascălii celorlalte două secţii ale Academei Vasiliene – secţiile de învăţământ în limbile slavonă şi română; totuşi câteva nume de profesori pot fi menţionate şi în cazul acestor secţii, după cum urmează:

- *Efrim Dascălul*, care se pare că ar fi funcţionat în jurul anului 1729;
- *Monahul Iosif*, care ar fi activat în jurul anului 1740;
- *Preotul Evlaghie*, menţionat în documente între anii 1753 şi 1765;
- *Dascălul Procopie Ardarievici Golăescu*, al cărui nume este menţionat în unele documente de la sfârşitul etapei de funcţionare a Academiei Vasiliene.

Ultima – dar, din punctul de vedere al concepţiei de lucru adoptate în această lucrare, poate cea mai importantă – dintre problemele referitoare la dezvoltarea Academiei Vasiliene care urmează să mai fie examinată în continuare este accea a analizei caracterului intervenţiei factorului politic în desfăşurarea procesului de învăţământ în această instituţie; abordându-se

acest subiect, o observaţie cu caracter general se impune a fi făcută chiar de la începutul expunerii lui: deşi străini de ţară şi de neam, mulţi dintre domnitorii fanarioţi care au ocupat tronul Moldovei în întreaga perioadă de funcţionare a Academiei Domneşti au arătat mult mai multă înţelegere pentru cerinţele de dezvoltare culturală a ţării pe care au guvernat-o, au manifestat un mult mai mare interes pentru propăşirea ei culturală şi, mai ales, au sprijinit şi chiar iniţiat într-o mult mai mare măsură procesul de perfecţionare a învăţământului acestei ţări – îndeosebi a celui superior –, în comparaţie cu modul în care s-au achitat de aceste obligaţii patriotice mulţi dintre conducătorii ulteriori ai ţării.

Criticile formulate de către unii cercetători la adresa politicii culturale a domnitorilor fanarioţi, susţinându-se că sprijinirea, de către ei, a şcolilor greceşti s-a făcut în dauna dezvoltării învăţământului în limba naţională şi că acest sprijin nu a reprezentat, în fond, decât o formă de manifestare a unor tendinţe de expansiune greacă în ţările româneşti, nu pot fi considerate ca având consistenţă, cel puţin din următoarele motive:

- învăţământul în limba română nu numai că a continuat să se desfăşoae în timpul domniei fanarioţilor, dar a şi fost mereu perfecţionat în decursul timpului, prin măsurile de reorganizare a întregului învăţământ moldovenesc luate pe parcursul funcţionării Academiei Domneşti; din păcate, parcă pentru a se confirma astfel justeţea teoriei "cozilor de topor", cele mai grele lovituri pe care avea să le primească acest învăţământ românesc la începutul secolului al XIX-lea, le-au dat, aşa cum se va arăta târziu, nu grecii aciuiaţi în Moldova, ci – parafrazând un călător străin despre care s-a mai vorbit – chiar "floarea boierimii" ieşene;
- exceptându-se ajutoarele, sub formă de materiale didactice, acordate la început de patriarhia Ierusalimului, toate cheltuielile legate de funcţionarea şi întreţinerea Academiei Domneşti ieşene au fost suportate numai de către moldoveni: la început de boieri şi de cler, apoi şi de visteria domnească;
- secţiile de învăţământ în limbile elină şi greacă (nouă) ale Academiei Domneşti din Iaşi au fost frecventate, în proporţie covârşitoare, de fii de moldoveni;
- absolvenţii acestor două secţii ale academiei nu au plecat în ţările greceşti, ci au continuat să trăiască în ţara lor de baştină, astfel că de avantajele instrucţiei în această instituţie de învăţământ superior a beneficiat nu poporul grec, ci poporul moldovenesc.

De asemenea, tot atât de lipsită de consistenţă este şi critica referitoare

la adoptarea limbii greceşti ca limbă de predare în cele două secţii, menţionate mai sus, ale Academiei Domneşti, deoarece într-o perioadă istorică în care foarte puţine dintre popoarele europene reuşiseră să-şi elaboreze terminologii proprii, în limbile naţionale respective, pentru desemnarea principalelor noţiuni filozofice şi ştiinţifice ale timpului, limbile elină şi latină au fost considerate singurele limbi capabile să pună în circulaţie aceste noţiuni, iar faptul că ţările româneşti au acordat o oarecare prioritate limbii eline se explică prin condiţiile geografice specifice acestor ţări şi, mai ales, prin conjunctura politică creată în urma extinderii teritoriale a imperiului otoman în sud-estul Europei; de altfel, nu este greu de imaginat că situaţia, sub aspectul cultural, a moldovenilor nu ar fi fost cu mult mai bună în cazul când preferinţele lor s-ar fi orientat – în cazul când conjuctura politică ar fi permis acest lucru – spre limba latină, introdusă prin filieră polonă şi, mai ales, prin cea austro-ungară, experienţa populaţiei româneşti din Transilvania fiind cu totul grăitoare în acest sens.

Susţinând deci teza obligaţiei morale a urmaşilor de a evidenţia meritele înaintaşilor lor, se vor sublinia, în continuare, principalele acţiuni întreprinse pe parcurs de către unii dintre domnitorii fanarioţi, pentru asigurarea condiţiilor materiale necesare unei bune desfăşurări a procesului de instruire în cadrul Academiei Vasiliene, precum şi pentru îmbogăţirea şi perfecţionarea acestui proces.

Astfel, chiar de la înfiinţarea Academiei Vasiliene, fondatorul ei, domnitorul Nicolae Mavrocordat, s-a preocupat, pe de o parte, de procurarea veniturilor necesare funcţionării şcolii – în care scop a adoptat, după cât se pare, ideea predecesorului său, domnitorul Antioh Cantemir, de a înjgheba acest venit din impozitele aplicate mănăstirilor şi în mod deosebit celor închinate Sfântului Mormânt – şi, pe de altă parte, pentru asigurarea unui nivel ridicat conţinutului învăţământului desfăşurat în instituţia înfiinţată de el – obiectiv realizat prin punerea acestei instituţii sub directul control al patriarhiei din Ierusalim; este concludentă, în acest sens, relatarea cronicarului Axinte Uricarul, care, referindu-se la cele două mari dorinţe ale domnitorului Nicolae Mavrocordat – înfiinţarea unei şcoli şi a unei tipografii – menţionează: *"Şi le-a dat pe amândouă, atât şcoala cât şi tipografia, în seama fericitului patriarh* (Hrisant Notara; n.a.), *ca să aibă grijă de chiverniseala lor, iar în timpul lipsei patriarhului din ţară să le poarte de grijă epitropii săi, aleşi dintre egumenii mănăstirilor închinate Sfântului Mormânt"* [32].

Este posibil ca măsurile luate de domnitorul Nicolae Mavrocordat să nu se fi dovedit prea eficiente, deoarece în anul 1716 succesorul lui la tron,

domnitorul Mihai Racoviţă (1715-1726), a fost nevoit să emită un nou hrisov pentru asigurarea veniturilor şcolii şi pentru reglementarea plăţii lefurilor dascălilor; din păcate, declanşarea, în acelaşi an, a războiului austro-turc (1716-1718), nu numai că nu a mai permis punerea în aplicare a acestui hrisov, dar a provocat chiar dezorganizarea academiei nou înfiinţate, fapt care l-a şi determinat pe rectorul ei, Constantin Malatios, să ceară patriarhului Hrisant Notara învoirea de a părăsi instituţia şi de a reveni la Ierusalim.

Reluarea, după anul 1718, a activităţii Academiei Vasiliene şi continuarea acestei activităţi în următorii zece ani sunt dovedite, aşa cum s-a mai arătat, de o serie de documente, în care se menţiona distrugerea, de către incendiul din anul 1723, a localurilor secţiilor academiei din Uliţa Ciubotărească, precum şi funcţionarea acestor secţii, după incendiu, în localuri dispersate şi provizorii.

Următorul domnitor fanariot – după Mihai Racoviţă – care a manifestat un interes deosebit pentru reorganizarea Academiei Vasiliene a fost Grigore Ghica II; astfel, chiar în timpul primei sale domnii (1726 – 1732), acest domnitor a emis un hrisov în acest sens, datând din anul 1728, prin care se hotăra refacerea clădirilor academiei [39], iar în timpul celei de-a treia domnii (1739 - 1741) a luat o serie de măsuri menite să asigure realizarea atât a volumului, cât şi a stabilităţii bugetului acestei instituţii, hotărând ca venitul ei să fie garantat nu numai de taxele aplicate mănăstirilor, ci şi de contribuţiile, stabilite după criterii bine precizate, ale boierilor, ale clerului – episcopi şi preoţi – şi ale negustorilor, cu precizarea că impunerile la care erau supuşi preoţii erau mult mai reduse [32].

Cu toată repulsia autorului acestei lucrări faţă de unii termeni compromişi de ideologia comunistă a unui trecut nu prea îndepărtat, trebuie totuşi recunoscut "saltul calitativ" apreciabil pe care l-a înregistrat evoluţia Academiei Vasiliene în timpul primelor trei domnii ale domnitorului reformator Constantin Mavrocordat, care, deşi fanariot, a manifestat totuşi mult mai multă înţelegere pentru rezolvarea problemelor "pământenilor", decât au arătat-o ulterior mulţi dintre "epigonii" autohtoni care au ocupat tronul Moldovei.

Într-adevăr, acest domnitor, care în timpul domniei sale în Ţara Românească aprobase anaforaua semnată în anul 1746 de unii dintre marii boieri ai acestei ţări româneşti, în care se semnala boicotarea învăţământului academic din ţară de către mulţi reprezentanţi ai marii boierimi – care, fie din duşmănie faţă de "veneticii" care au luat locul localnicilor în conducerea treburilor ţării, fie ca o reacţie la încercările întreprinse de cei mai mulţi

dintre domnitorii fanarioţi de a promova tineretul în dregătorii, refuzau să-şi mai înscrie copiii la academie, sau, dacă îi înscriau totuşi, îi retrăgeau din şcoală înainte de a-şi fi terminat studiile – a luat, după revenirea pentru a treia oară la tronul Moldovei (1748 – 1749), o serie de măsuri menite să îmbunătăţească situaţia existentă, caracterizată prin fraza: *"acum s-au lenevit atât cât şi feciorii lor a urma această bunătate de folos şi de podoabă nemului boieresc* (este vorba de academie; n.a.) *încât au rămas mai proşti la învăţătură decât alte trepte mai de jos"*; printre măsurile luate de domnitorul Constantin Mavrocordat pentru îmbunătăţirea situaţiei create de boicotul marii boierimi, trebuie menţionată una de o importanţă excepţională pentru acele vremuri: aceea axată pe ideea repartizării dregătoriilor după gradul de învăţătură, idee reprodusă de V. A. Urechia, în lucrarea sa *Istoria şcoalelor* [39], în fraza: *"cel ce nu se va sili spre învăţătura elinească a învăţa pe deplin cu tot temeiul, acela să fie lipsit din orânduiala curţii şi nu va primi nici odinioară la treapta de cinste, iar care va fi sârguitor şi va sili la învăţătură, acela să aibă a se cinsti cu dregătoriile după învrednicia învăţăturei"* [39].

Deşi această idee exprima, în fond, totala situare a domnitorului pe poziţiile politice ale clasei dominante a ţării – deoarece semnala, de fapt, pericolul care ameninţa această clasă în cazul favorizării accesului "treptelor de jos" la conducerea ţării –, ea trebuie considerată totuşi ca o idee de avangardă pentru acele timpuri; din păcate, această generoasă idee, care constituie unul din stâlpii de bază ai construcţiei adevăratelor democraţii, nu numai că nu avea să fie transpusă în viaţă nici de politicienii timpului şi nici de cei care i-au urmat.

Preocupări deosebite pentru îmbunătăţirea activităţii Academiei Vasiliene le-au manifestat cei doi domnitori fanarioţi care au ocupat tronul Moldovei în ultimii ani de funcţionare a acestei prime forme a academiei ieşene: domnitorul Ioan Teodor Callimachi (1758-1761) şi domnitorul Grigore Callimachi (1761-1764); primului dintre domnitorii menţionaţi i se datorează alcătuirea unei comisii de analiză a activităţii Academiei Vasiliene, comisie alcătuită din mitropolitul Iacov Putneanul şi din rectorul academiei, Critias, şi care a avut marele merit de a fi identificat principalii factori care au determinat o oarecare dezorganizare a acestei instituţii – boicotarea, de către marii boieri, a învăţământului academic şi concurenţa practicată de şcolile particulare; celui de-al doilea domnitor i se datorează construcţia noului local de lângă mitropolie, despre care s-a mai vorbit, precum şi elaborarea unor măsuri de îmbunătăţire a activităţii academiei, între care se menţionează [32]:

- desființarea școlilor particulare, cu menținerea însă a profesorilor de familie;
- sancționarea profesorilor academiei care pregăteau elevi în particular;
- atestarea dascălilor de familie numai în urma unui examen susținut în fața dascălului mare al academiei;
- introducerea obligației de absolvire a celor șase ani de studiu în cadrul academiei pentru candidarea la dregătorii, obligație exprimată sub forma: *"Elevii care nu au urmat 6 ani să nu ajungă la scara procopselii"*, măsuri care aveau să fie puse în aplicare însă abia în cadrul următoarei forme de funcționare a Academiei domnești.

Din relatarea precedentă se desprinde în mod clar concluzia că, dintre cei zece domnitori fanarioți care au ocupat pe rând tronul Moldovei – unii chiar de mai multe ori – în etapa de funcționare a Academiei Vasiliene, un număr de șase dintre ai au sprijinit în mod efectiv această instituție, contribuind în mod substanțial la dezvoltarea ei.

Academia Grigoriană (1765 – 1803)

Așa cum s-a arătat în capitolul precedent, mijlocul secolului al XVIII-lea a marcat începutul unei noi etape în istoria Moldovei, caracterizată prin importante transformări înregistrate în evoluția vieții politice, economice, sociale și culturale a țării, transformări care reclamau în mod necesar și schimbări esențiale în concepția de structurare a conținutului învățământului – îndeosebi al celui de nivel superior –, precum și în modul de organizare a lui; cu tot saltul remarcabil pe care l-a făcut învățământul ieșean prin înființarea Academiei Vasiliene, prezentată în subpunctul precedent, totuși acest învățământ nu s-a putut elibera total de tarele canoanelor rigide ale scolasticii medievale răsăritene, el rămânând tributar principiului axării procesului de instruire pe însușirea unei erudiții formată prin asimilarea culturii eline și neobizantine, precum și pe studierea artei de exprimare într-un stil manierat, păstrându-se însă toate defectele care însoțeau adoptarea acestui concept de învățământ: subordonarea lui – încă într-o măsură importantă – față de biserică, superficialitatea și dogmatismul manifestate în gândire, absența aproape totală a spiritului critic în expunerile de teme ș24ț.

Încercările făcute de către unii domnitori fanarioți luminați de la mijlocul secolului al XVIII-lea – mulți dintre ei cu studii superioare efectuate în țări apusene – de a se evidenția și ca reformatori ai vieții poporului moldovenesc, nu s-au limitat numai la sectoarele social și economic, ci ele s-au extins, ca intenție cel puțin, și în sectorul

învăţământului superior, pe care doreau să-l aducă la un nivel cât mai apropiat de cel al şcolilor de învăţământ superior din apus; în sprijinul acestei afirmaţii, care rezumă în fond ideea că în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea erau create condiţiile politice pentru reorganizarea într-o formă superioară a învăţământului superior ieşean, este suficient să se reamintească relatarea misionarului catolic maghiar Carol Peterffy privind intenţia, mărturisită direct, a domnitorului Constantin Mavrocordat de a crea un nou aşezământ de învăţământ, de tipul şcolilor superioare apusene.

Tot în legătură cu condiţiile politice create în Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea, trebuie menţionat şi faptul că reducerea considerabilă, înregistrată în cancelariile oficiale ale capitalei ţării, a activităţii de redactare a actelor diplomatice în limba slavonă – reducere care era determinată de conjuctura politică în care se afla ţara şi care limita utilizarea acestei limbi, într-un viitor destul de apropiat, doar în sectorul religios – ridica o altă problemă a învăţământului superior ieşean, care cerea, de asemenea, o rezolvare într-un timp relativ scurt, aceea a oportunităţii menţinerii în continuare, în cadrul academiei, a secţiei de învăţământ în limba slavonă.

Tot atât de prielnice pentru iniţierea unui proces de restructurare şi reorganizare a învăţământului superior ieşean s-au dovedit a fi, la mijlocul secolului al XVIII-lea, şi condiţiile de dezvoltare economică ale ţării; într-adevăr, avântul pe care au început să-l ia, în această etapă istorică, o serie de activităţi economice desfăşurate în ţară, în care sens se menţionează:

- creşterea producţiei agricole cerealiere – care implica, între altele, perfecţionarea tehnicii de măsurare a domeniilor funciare;
- creşterea importantă a producţiei meşteşugăreşti şi manufacturiere – care reclama cunoaşterea cel puţin a principiilor de funcţionare a maşinilor simple;
- proliferarea construcţiei de clădiri mai înalte (cu parter şi etaj) – care cereau efectuarea cel puţin a unor calcule elementare de rezistenţă;
- extinderea schimburilor comerciale, îndeosebi în cadrul pieţii externe – care solicita adoptarea de metode ştiinţifice de înregistrare şi de evidenţă contabilă a circulaţiei mărfurilor;
- sporirea ponderii economiei băneşti în dauna celei materiale, care impunea stăpânirea temeinică a unor discipline matematice ş.a.,

semnala incapacitatea învăţământului de atunci de a răspunde acestor noi cerinţe de dezvoltare economică a ţării şi demonstra necesitatea introducerii, în programele de învăţământ superior, a principalelor ramuri noi care se conturau la acea vreme şi, îndeosebi, a ştiinţelor matematice ş24ţ.

Nu mai puţin favorabile unei restructurări şi reorganizări a învăţământului superior ieşean s-au arătat a fi şi condiţiile de dezvoltare socială a ţării la mijlocul secolului al XVIII-lea, dezvoltare caracterizată, printre altele, şi prin formarea primelor nuclee ale viitoarei burghezii moldovene, cu interese specifice acestei clase sociale, de regulă opuse celor ale marii boierimi; în această etapă istorică, în care negustorimea începuse deja să se afirme şi în viaţa politică a ţării, şi care, ulterior, avea să-şi elaboreze, după modelul burgheziilor apusene, şi o ideologie proprie, era direct interesată să asigure accesul larg al progeniturilor ei la învăţământul superior public, acces care nu devenea însă realizabil, practic, decât în condiţiile unor noi reglementări a funcţionării acestui învăţământ.

În fine, se va mai semnala faptul că şi din punctul de vedere al stadiului de dezvoltare culturală a societăţii ieşene erau create, la mijlocul secolului al XVIII-lea, condiţii pentru ridicarea învăţământului superior ieşean pe o treaptă mai înaltă; într-adevăr, în această etapă istorică, în care mulţi dintre oamenii de cultură moldoveni erau la curent cu ideile primilor iluminişti francezi, referitoare la rolul şcolii şi al culturii în dezvoltarea societăţii – Montesquieu îşi scrisese deja operele, iar Voltaire devenise deja celebru –, pătura cultă a societăţii ieşene era pe deplin conştientă de necesitatea înlocuirii vechiului învăţământ academic cu unul nou, realist, clădit pe baze ştiinţifice şi după noile principii pedagogice care fuseseră adoptate în cele mai multe dintre statele apusene.

Criticile severe, dar corespunzând întru totul realităţii, formulate la adresa vechiului învăţământ academic ieşean de diversele comisii care l-au analizat – dintre care unele au şi fost deja menţionate –, confirmă credibilitatea unei asemenea păreri.

Analiza prezentată mai sus evidenţiază faptul că, la începutul celui de-al şaptelea deceniu al secolului al XVIII-lea, existau condiţii deosebit de prielnice pentru o restrucurare şi reorganizare totală a învăţământului superior ieşean; din fericire pentru acest învăţământ, a apărut, la momentul potrivit, şi omul capabil să înţeleagă aceste cerinţe ale vremii şi să folosească în mod eficient condiţiile create, şi acest om a fost voievodul Grigore Ghica III (1764-1767; 1775-1777).

Ţinând seama de recomandările făcute de mitropolitul Iacov Putneanu în raportul înaintat de el domnitorului Ioan Theodor Callimachi (1758 – 1761) şi dispunând de noul local al academiei, construit în anul 1762 de predecesorul său la tronul Moldovei, Grigore Callimachi (1761 – 1764), voievodul Grigore Ghica III, după ce a aprobat mai întâi, prin hrisovul din 6 iunie 1765, propunerile de reorganizare a academiei formulate de

mitropolitul Gavril Callimachi, a legiferat, prin hrisovul din 13 august 1765, această reorganizare, care a ridicat învăţământul superior ieşean pe o treaptă superioară Academiei Vasiliene, ca urmare a adoptării următoarelor idei fundamentale în procesul de restructurare a lui [39]:

1. Introducerea, în mod oficial, în programul de învăţământ al academiei a unor discipline ştiinţifice – denumite generic *"epistimii"* şi considerate, alături de logică, retorică şi filozofie, ca *"discipline de vârf"* – între aceste noi discipline figurând: aritmetica, geometria, fizica, cosmografia şi metafizica; acest progres înregistrat în extinderea şi creşterea ponderii pregătirii ştiinţifice a tineretului studios al academiei a determinat adoptarea, pentru această instituţie reorganizată, şi a titulaturii de *Academia învăţăturilor şi epistimiilor*, titulatură atribuită de unii autori [32] chiar voievodului Grigore Ghica III, iar de alţii [39] mitropolitului Iacov Stamate, care o menţionează în anaforaua sa din 1792.

   Pentru a se evita, pe de o parte, orice discuţie referitoare la paternitatea acestei din urmă titulaturi, ea nu va fi folosită în lucrarea de faţă, adoptându-se, în schimb, titulatura de *Academie Grigoriană*, pentru a se cinsti astfel meritele deosebite ale fondatorului ei.

2. Încredinţarea sarcinilor de conducere a noii academii *"dascălului cel mare de ştiinţe"* şi nu *"dascălului cel mare de elineşte"*, ca în cazul Academiei Vasiliene; deşi, aşa cum se va arăta ulterior, această trăsătură, caracteristică etapei istorice de funcţionare a Academiei Domneşti ca Academie Grigoriană, nu poate fi considerată încă drept o confirmare a eliberării învăţământului superior ieşean de sub tutela bisericii – în hrisovul domnesc din 15 noiembrie 1775, acelaşi voievod, Grigore Ghica III, revenit după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) pentru a doua sa domnie, care avea să aibă însă un sfârşit atât de tragic, îl numea pe mitropolitul Vartolomeu Măzăreanu *"îndreptător al şcoalelor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti"* – totuşi ea trebuie acceptată ca o recunoaştere oficială a manifestării tendinţelor de laicizare a acestui învăţământ.

3. Desfiinţarea secţiei de învăţământ academic în limba slavonă, desfiinţare dovedită atât de faptul că, în documentul din anul 1765, de numire a profesorilor academiei – al căror număr a fost mărit cu acest prilej de la patru la şase –, nu a fost menţionat şi profesorul de limba slavonă, cât şi de faptul că nici un alt document din deceniile următoare nu mai aminteşte de existenţa unei asemenea secţii; este de presupus însă că un asemena învăţământ în limba slavonă – învăţământ care, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, mai prezenta interes pentru biserică şi doar într-o

mică măsură şi pentru administraţia publică – a continuat să se desfăşoare în cadrul şcolilor religioase de nivel mediu, organizate pe lângă unele dintre bisericile şi mănăstirile oraşului Iaşi.

4. Întărirea caracterului naţional al învăţământului superior ieşean, atât prin sprijinirea directă şi tot mai puternică secţiei de învăţământ în limba română, cât şi prin prevederea de măsuri pentru ca, într-un viitor destul de apropiat, predarea disciplinelor ştiiţifice să se facă în limba română.
5. Imprimarea unui caracter mai democratic învăţământului superior ieşean, prin asigurarea accesului mai larg tineretului studios provenind din clasa negustorilor şi a meşteşugarilor înstăriţi; o confirmare a acestei supoziţii o oferă analiza structurii sociale a Epitropiei Şcoalelor, înfiinţată şi ea prin hrisovul domnesc din anul 1765, în scopul preluării sarcinilor de organizare a învăţământului ieşean, inclusiv a celui superior; în componenţa acestui for intrau 5 epitropi aleşi din rândul marilor boieri şi 4 epitropi aleşi din rândul marilor negustori, ei lucrând sub preşedinţia mitropolitului ţării.

Examinând, în continuare, evoluţia învăţământului superior ieşean în etapa istorică în care a funcţionat în cadrul Academiei Grigoriene (1765-1803), se vor face mai întâi câteva precizări în legătură cu sediile acestei instituţii; dacă în primii ani după înfiinţare adăpostirea acestei instituţii în localul propriu, construit în anul 1762 în spatele mitropoliei, este absolut certă, în schimb, mai puţine lucruri se cunosc despre localurile în care s-a desfăşurat învăţământul academic în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea.

Faptul că anaforaua din anul 1792 a mitropolitului Iacov Stamate – la care se vor mai face referiri pe parcursul acestei expuneri – semnala ca prioritară necesitatea construcţiei unui nou local al Academiei, dovedeşte însă că vechiul ei local devenise neîncăpător pentru tineretul studios care frecventa cursurile academiei la sfârşitul secolului al XVIII-lea [32]; deşi mitropolitul Iacov Stamate oferise cu acest prilej şi un loc pentru amplasarea unui nou corp de clădiri, situat alături de cel pe care se afla clădirea din anul 1762, această extindere a spaţiului de învăţământ al Academiei nu a putut fi realizată decât la începutul secolului următor, ca fiind determinată şi de distrugerea, între timp, şi a vechiului sediu de către incendiul care a pustiit o parte a oraşului Iaşi în anul 1797.

Destul de puţine lucruri se cunosc şi în legătură cu evoluţia modului de organizare administrativă a Academiei Grigoriene; deşi în funcţionarea acestei instituţii s-au înregistrat câteva întreruperi, între care se menţionează:

- întreruperea din timpul războiului ruso-turc (1768-1774), provocată de

ocuparea temporară, de către comandamentul militar rusesc, a sediului academiei – sediu redat în folosinţa şcolii abia în urma intervenţiilor speciale făcute pe lângă generalul Rumianţev;
- întreruperea provocată de totala nepăsare a domnitorului fanariot Alexandu Mavrocordat Delibei (1782-1785), pe care chiar succesorul său la tronul Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris (1785-1786), l-a acuzat că în timpul domniei lui *"şcoala a ajuns în cea mai proastă stare"*;
- întreruperea provocată de declanşarea războiului ruso-austro-turc (1787-1791);
- întreruperea cauzată de incendiul din anul 1797,

se pare totuşi că cele trei secţii care rămăseseră după reorganizarea din anul 1765 – secţiile de învăţământ în limbile elină, greacă (nouă) şi română – s-au menţinut până la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Mult mai semnificative sunt, în schimb, modificările survenite în evoluţia concepţiilor de organizare a procesului de învăţământ desfăşurat în cadrul Academiei Grigoriene; astfel, dacă în hrisovul din anul 1765, de înfiinţare a acestei instituţii, erau prevăzute doar următoarele idei principale cu caracter organizatoric:

- creşterea numărului de cadre didactice ale şcolii de la 4 la 6, la care se adăugau 2 predicatori – în limbile greacă şi română – un psalt şi un bibliotecar;
- înfiinţarea funcţiei de *"dascălul mare de ştiinţe"*, numit ulterior şi *"dascălul cel dintâi"* [32], pentru a se sublinia, probabil, şi faptul că lui îi revenea şi sarcina conducerii instituţiei;
- recomandarea numirilor în funcţiile de stat ale tinerilor care au absolvit toate ciclurile de învăţământ ale academiei, fără însă a se condiţiona dobândirea acestor funcţii de posesia unui act de absolvire,

în schimb, în anaforaua din anul 1792 a mitropolitului Iacov Stamate – semnată şi de câţiva dintre marii boieri moldoveni –, prevederile referitoare numai la modul de organizare a procesului de învăţământ sunt de o exigenţă mult sporită, între ele putând fi menţionate următoarele:

- înfiinţarea, pe lângă Academie, a unui internat cu o capacitate de 24 de locuri, care să creeze condiţii mai bune de învăţătură *"ucenicilor"* instituţiei;
- introducerea oficială a examenelor semestriale în timpul studiilor efectuate în cadrul celor trei cicluri ale secţiei Academiei;
- reglementarea vacanţelor şcolare, asigurându-se o lună de vacanţă în timpul verii şi vacanţe mai scurte din perioadele celor două mari sărbători religioase anuale ale moldovenilor, Crăciunul şi Paştele;

- susţinerea – după absolvirea celor trei cicluri succesive obligatorii ale secţiilor Academiei – a unui examen public, definit de cronicari ca o *"cercetare de obşte înaintea tuturor"*, pentru obţinerea *"atestatului de absolvire"* a secţiei respective;
- condiţionarea accesului la funcţiile de stat al tinerilor de posesia unui *"atestat de absolvire"* a Academiei.

După cum se va arăta mai târziu, ultima prevedere, care exprima în fond, ideea – remarcabilă şi deosebit de îndrăzneaţă pentru acele vremuri – a promovării tineretului pe scara valorilor sociale numai în baza pregătirii lui profesionale şi nu a rangului social, a fost formulată, pentru prima dată la noi, tot de voievodul Grigore Ghica III, în hrisovul de organizare a învăţământului, emis de el în anul 1757, după revenirea la tronul Moldovei în urma păcii de la Kuciuk-Kainargi.

Şi mai impresionantă apare evoluţia, în etapa istorică de funcţionare a Academiei Grigoriene, a concepţiilor referitoare la conţinutul procesului de instruire şi la structura programelor de învăţământ. Astfel, dacă în hrisovul din anul 1765, de înfiinţare a acestei academii, ideile de reînnoire a conţinutului învăţământului superior ieşean se rezumau doar la cele care exprimau necesitatea introducerii, în planurile de învăţământ, a *"epistimiilor"* şi a procurării de *"cărţi şi de organe matematice"* – e vorba de instrumente de măsură şi de investigaţie ştiinţifică experimentală – necesare realizării acestui proces de reînnoire, în anaforaua din anul 1792 a mitropolitului Iacov Stamate au apărut şi alte idei înnoitoare, care, raportate la vremurile respective, pot fi considerate, cu drept cuvânt, drept revoluţionare.

În primul rând, trebuie precizat faptul că în anaforaua mitropolitană menţionată mai sus se propune extinderea domeniului disciplinelor ştiinţifice predate în cadrul Academiei, programul acestui învăţământ urmând să includă, în viitor, atât o disciplină aplicativă, *Geometria practică* – care urma să fie predată, la început, în limba franceză, de către un hotarnic, *"care pe franţuzeşte îl numesc inginer"* [32], – cât şi studiul *"pravilelor"* – care urma să fie efectuat în limba latină, cel puţin la început; în al doilea rând, vor trebui subliniate noile idei reformatoare în domeniul învăţământului, idei de provenienţă apuseană, care, prin anaforaua mitropolitului Iacov Stamate au început să circule şi în Moldova, influenţând în mod considerabil dezvoltarea învăţământului superior ieşean în secolul următor.

O primă idee reformatoare, formulată în anaforaua mitropolitului Iacov Stamate şi care trebuie subliniată în mod deosebit, este aceea a necesităţii

înlocuirii, în desfăşurarea procesului de instruire a tineretului, a vechilor principii pedagogice bizantine cu principiile pedagogice noi, de origine pestalozziană, adoptate în cele mai multe dintre ţările din apusul Europei; această idee a fost exprimată în anaforaua mitropolitană menţionată, sub forma următoarelor prevederi:

- înlăturarea totală a bucheriselii în procesul de instruire, condamnându-se cu hotărâre practica dascălilor care obligau elevii *"să citească (regulile) şi ca papagalii să le înveţe pe de rost"* [32].
- utilizarea exerciţiilor simple în aplicaţii;
- adoptarea metodei inductive – bazată pe respectarea principiului pedagogic *"de la simplu la complex"* - în expunerea conţinutului disciplinelor prevăzute în planul de învăţământ;
- renunţarea la *"tălmăcirea cuvintelor din lexis în lexis"*, în favoarea traducerii libere a textelor, după *"înţelesul"* lor [32].

O a doua idee importantă, cu caracter revoluţionar, vehiculată în anaforaua mitropolitană menţionată, este aceea a recunoaşterii rolului hotărâtor al învăţământului în desfăşurarea procesului de formare a conştiinţei naţionale a poporului român; deşi această idee nu este exprimată chiar sub forma prezentată mai sus, totuşi ea se desprinde clar din examinarea următoarelor două prevederi pe care le conţine documentul amintit:

- prevederea potrivit căreia limba latină trebuie să contribuie la *"îndreptarea şi îmbogăţirea limbii româneşti"*; cu alte cuvinte studiul limbii latine în Academie trebuie să constituie baza procesului de creare şi dezvoltare a limbii române;
- prevederea ca, într-un viitor apropiat, predarea disciplinelor ştiinţifice şi, în mod special, a Geometriei, necesară *"hotarnicilor"*, să se facă în limba română.

În fine, o ultimă idee importantă pusă în circulaţie de anaforaua mitropolitului Iacov Stamate şi care va mai fi menţionată aici se referă la rolul hotărâtor pe care trebuiau să-l capete disciplinele matematice şi, îndeosebi, Geometria, în pregătirea tineretului în cadrul Academiei; următoarea frază din documentul amintit evidenţiază, în modul cel mai convigător, acest rol: *"Şcoala aceea unde nu este încă un loc osebit pentru geometrie nici şcoală cu dreptate nu se numeşte, ci îndeletniciri de păreri a învăţământului"* [32]. Se mai face menţiunea că unele dintre ideile formulate mai sus au fost preluate de Amfiloche, în prefaţa *Geografiei* pe care a tipărit-o în anul 1795.

În legătură cu structura socială a masei de elevi a Academiei

Grigoriene, se poate afirma, în baza precizărilor făcute pe parcursul expunerii conținutului acestui capitol, că, îndeosebi spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, ea s-a deosebit de cea corespunzătoare Academiei Vasiliene doar prin ponderea crescută a tineretului studios provenit din clasa negustorilor și a meșteșugarilor înstăriți.

Și mai puține informații au putut fi selectate din literatura consultată în legătură cu profesorii Academiei Grigoriene; singurele lucruri certe sunt doar acelea că primul rector al acestei Academii a fost:

- *Nichifor Theotakis*, profesor de științe, cu studii superioare efectuate la Padova și Leipzig,

și că un alt profesor de științe a fost *Amphilochie*, autorul *Geografiei* tipărite în anul 1795, despre care s-a mai vorbit.

Mult mai bogate, în schimb, sunt informațiile referitoare la influențele exercitate de factorii politici asupra evoluției Academiei Grigoriene, constatându-se, așa cum s-a arătat și cu un alt prilej, că majoritatea domnitorilor care au ocupat tronul Moldovei în etapa 1765 – 1803 de funcționare a acestei instituții au sprijinit efectiv procesul de dezvoltare a ei.

Astfel, chiar în timpul primei sale domnii, întemeietorul acestei noi forme a Academiei Domnești, voievodul Grigore Ghica III (1764 – 1767), emițând hrisovul de înființare a ei, din 13 august 1765, a prevăzut nu numai noul model de organizare a instituției, ci și modul de asigurare a fondului de salarii și de întreținere a ei, prin alocarea de noi venituri, o parte din ele provenind din vânzările înregistrate în ocnele de sare, iar altă parte rezultând din impozitele speciale, aplicate mănăstirilor; revenit, după pacea de la Kuciuk-Kaimargi (1774), la tronul Moldovei, în cea de-a doua domnie a lui (1774-1777), și constatând că între timp *"Școalele au fost părăsite și stricate"* [32], voievodul Grigore Ghica III a emis hrisovul domnesc din 15 noiembrie 1775, în care, pe lângă măsurile de reorganizare a învățământului superior deja menționate – între ele, transformarea Epitropiei în Eforia Școalelor și reglementarea plății salariilor profesorului –, a formulat și unele prevederi, revoluționare pentru acele vremuri, vizând îmbunătățirea procesului de instruire desfășurat în cadrul Academiei, printre care pot fi menționate:

- prevederea referitoare la creșterea exigenței în desfășurarea procesului didactic, exprimată sub forma precizării obligațiilor dascălilor de a da *"cinstire ucenicilor buni și harnici, iar pe cei răi și îndărătnici să-i gonească"* [32];
- prevederea de a se introduce *"cărți"* – adică atestate – eliberate în urma susținerii publice a unui examen de absolvire, în care să se specifice

interesul manifestat de *"ucenici"* faţă de învăţătură, precizându-se totodată că *"nimeni dintre ucenici nu se va sui la o cinste fără cărţile dasacălului cel dintâi şi a celorlalţi de la Academie"* [32];

- prevederea referitoare la promovarea în funcţiile superioare de stat numai după criteriul competenţei şi pregătirii profesionale a candidaţilor, această idee – la care s-au făcut deja referiri pe parcursul expunerii – fiind exprimată în textul hrisovului sub forma obligaţiei asumate de administraţia domnească de a *"cinsti pe cei învăţaţi cu suirea în boierii mai mult decât pre alţii, după averea procopselii"* [32].

Deşi cu intenţia vădită de a strânge venituri, în primul rând pentru şcoala grecească din Constantinopole, întreţinută de o parte dintre mănăstirile ieşene, noul domnitor urcat la tronul Moldovei, Constantin Moruzi (1777 – 1783), s-a preocupat totuşi şi de asigurarea fondurilor necesare funcţionării Academiei înfiinţate de predecesorul său, mărind chiar, în anul 1777, dăjdiile preoţilor către şcoală; unele noi măsuri de reglemetare a salarizării profesorilor Academiei Grigoriene au fost luate, prin hrisovul domnesc din 20 iunie 1785, şi de domnitorul Alexandru Mavrocordat Firaris (1785 – 1786), chiar în timpul scurtei sale domnii de un an.

O deosebită înţelegere pentru problemele pe care le ridica procesul de dezvoltare a Academiei Grigoriene în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea a arătat-o domnitorul Alexandru Moruzi, căruia, de fapt, în timpul primei şi foarte scurtei sale domnii din anul 1792, i-a şi fost adresată vestita anafora a mitropolitului Iacov Stamate, despre care s-a vorbit înainte. Împărtăşind, în cea mai mare parte, ideile reformatoare puse în circulaţie de documentul menţionat mai sus, acest domnitor avea să le pună în aplicare abia în timpul celei de-a doua domnii a lui (1802 – 1808), el fiind principalul artizan al celei de-a treia forme a Academiei Domneşti – Academia de filozofie şi ştiinţe – care va fi prezentată în capitolele următoare ale lucrării.

În încheierea şi a acestui paragraf, o constatare cu caracter general se impune şi pentru cea de-a doua formă a Academiei Domneşti, *Academia Grigoriană*: intervenţiile, în evoluţia învăţământului superior ieşean, ale factorului politic s-au dovedit, în general, favorabile unei dezvoltări a acestuia, dezvoltare care, deşi a fost lentă şi cu multe întreruperi, a avut totuşi un caracter ascendent; cu atât mai mari pot fi considerate însă meritele acestui factor politic, cu cât el a fost reprezentat, şi în această etapă istorică, numai de guvernările după bunul plac ale domnitorilor fanarioţi.

Partea a treia

FORMELE ACADEMICE ALE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI INGINERESC IEŞEAN (1819 – 1859)

Din motive care au fost deja explicate în capitolul introductiv al lucrării de faţă, drept prim document de atestare a introducerii, în mod oficial, în programele din învăţământ superior ieşean a disciplinelor cu caracter aplicativ, denumite generic *"epistimuri"* în anaforaua din 1792 a mitropolitului Iacov Stamate – este vorba de disciplinele de matematici aplicate, de fizică experimentală şi de chimie – va fi considerat hrisovul domnesc emis la 24 mai 1803 de domnitorul Alexandru Moruzi, prin care se hotăra reorganizarea acestui învăţământ sub cea de-a treia dintre formele de evoluţie succesivă a Academiei Domneşti: *Academia de filosofie şi ştiinţe*, aşa cum se va arăta în expunerea acestei noi părţi a prezentei lucrări, hrisovul amintit prevedea, pentru prima dată în istoria oficială a învăţământului superior ieşean, obligativitatea introducerii în programele sale de învăţământ a *"epistimurilor"*, transpunându-se astfel în faptă ideile reformatoare ale mitropolitului Iacov Stamate, care afirmase în anaforaua sa din anul 1792, că *"o academie fără epistemuri este ca o casă fără ferestre"* ş24ţ, ş30ţ.

Dezvoltarea ulterioară a acestui învăţământ superior aplicativ, inaugurat în mod oficial în anul 1803, s-a produs sub două forme organizatorice succesive distincte:

- *Formele academice*, adoptate în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi reprezentate prin învăţământul aplicativ organizat, mai întâi, în cadrul *Academiei de filosofie şi ştiinţe* (în etapa istorică 1803-1828) şi apoi în cadrul *Academiei Mihăilene* (în etapa istorică 1835-1847);
- *Formele universitare* de învăţământ superior aplicativ, adoptate în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului următor şi reprezentate prin catedrele şi ulterior secţiile de învăţământ aplicativ, organizate mai întâi în cadrul *Facultăţii de Filosofie* a Universităţii din Iaşi (în etapa istorică 1860-1864) şi apoi în cadrul *Facultăţii de Ştiinţe* a aceleiaşi universităţi (în etapa istorică 1864-1937).

În această ultimă parte a primului volum al prezentei lucrări se vor face referiri numai la primele dintre cele două forme de învăţământ superior

aplicativ ieşean, urmând ca formele universitare ale lui să fie examinate în cel de-al doilea volum al lucrării.

Respectând schema de organizare a conţinutului adoptată şi în primele două părţi ale acestui volum, prezentarea celor două forme academice de învăţământ ingineresc ieşean:

- *învăţământul ingineresc desfăşurat în cadrul Academiei de filosofie şi ştiinţe (1803-1835)*

şi

- *învăţământul ingineresc desfăşurat în cdrul Academiei Mihăilene,*

va fi precedată de o analiză a condiţiilor de viaţă politico-administrativă, economică, socială şi culturală ale societăţii ieşene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Capitolul V

EVOLUŢIA SOCIETĂŢII IEŞENE ÎN PERIOADA 1803-1859

Viaţa politică şi administrativă a oraşului Iaşi în perioada (1803-1859)

Vor fi analizate, separat, evoluţiile fiecăruia din cele patru sectoare distincte, menţionate mai înainte, ale vieţii societăţii ieşene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În mod firesc, se va începe cu prezentarea evoluţiei vieţii politice a Moldovei din prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică cu:

Viaţa politică

Revenind, pentru ultima dată în această expunere, la Tabela I-1 şi urmărind datele prezentate în ultima linie a acestei tabele, se pot trage următoarele concluzii privind evoluţia situaţiei politice a Moldovei în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea:

1. Rata de domnie a rămas şi în această perioadă istorică foarte ridicată, această situaţie având-şi explicaţia în faptul că, în prima treime a duratei de 57 de ani a ei, au continuat domniile fanarioţilor, cu o mare frecvenţă a succesiunilor la tron; într-adevăr, între anii 1803 şi 1822 – acesta din urmă fiind anul încheierii domniei fanariote în Moldova – au avut loc nu mai puţin de 11 schimbări de domnie, tronul ţării fiind ocupat, pe rând, de 6 domnitori şi de 5 caimacami, în timp ce între anii 1822 şi 1859, s-au produs doar 9 schimbări la tronul Moldovei, conducerea ţării revenind, pe rând, unui număr de 4 domnitori autohtoni în etapa istorică 1822 - 1856, unui consiliu administrativ extraordinar în anul 1856, unui număr de 3 căimăcămii – ultima alcătuită din 3 caimacami – în etapa 1856 - 1859 şi, în fine, primului principe al principatelor Unite Româneşti, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, în anul 1859.

Dintre domnitorii fanarioţi care au ocupat tronul Moldovei în prima dintre etapele istorice menţionate mai sus, următoarele două nume au reţinut în mod deosebit atenţia istoricilor, datorită contribuţiilor lor la propăşirea economică şi culturală a acestei ţări:

- domnitorul *Alexandru Moruzi*, (1792; 1802-1806), care, prin măsurile adoptate în timpul celor două domnii ale lui, cele vizând reglementarea comerţului prin introducerea *nartului* (preţuri maximale) la produsele de larg consum – măsuri luate în prima domnie –, cele vizând reconstrucţia urbanistică şi edilitară a oraşului Iaşi (aproape total distrus la finele secolului al XVIII-lea), precum şi cele referitoare la reorganizarea învăţământului superior ieşean sub cea de-a treia formă de existenţă a Academiei Domneşti (Academia de filosofie şi ştiinţe) –, măsuri luate în cea de-a doua domnie a sa –, a avut o contribuţie esenţială la ridicarea stadiului de dezvoltare a capitalei Moldovei la un nivel superior – la începutul secolului al XIX-lea – celui de la sfârşitul secolului precedent;
- domnitorul *Scarlat Callimachi* (1806, 1807-1810, 1812-1819), cu o prezenţă efemeră la tronul Moldovei în anul 1806, domnind doar cu numele între anii 1807-1810 – interval de timp în care adevărata putere politică a fost exercitată de caimacamul Ruset Roznovanu (în anul 1807) şi de mitropolitul Veniamin Costache (caimacam între anii 1807-1812) – şi care se afirmă ca adevărat conducător de ţară doar în cea de-a treia domnie a sa, prin măsurile luate pentru redresarea sectorului agricol ieşean (în anii 1816 şi 1819), pentru îmbunătăţirea activităţii administrative a capitalei ţării şi, mai ales, prin sprijinul acordat lui Gherghe Asachi pentru organizarea primului învăţământ ingineresc în limba română din ţările româneşti.

Tot în număr de două sunt şi numele de domnitori autohtoni din cea de-a doua etapă a perioadei istorice analizate în acest capitol, domnitori care s-au evidenţiat prin contribuţiile lor la dezvoltarea economică şi culturală a oraşului Iaşi, aceştia fiind:

- domnitorul *Mihai Sturdza* (1834-1849), de numele căruia sunt legate, pe de o parte, primele realizări în domeniul modernizării urbanisticii capitalei Moldovei – realizări concretizate în:
  - construirea de noi obiective edilitare, între ele numărându-se şi *Palatul Ocârmuirii*, ridicat pe vechiul amplasament al curţii domneşti;
  - recondiţionarea şi extinderea reţelei de conducte pentru alimentarea cu apă potabilă a oraşului;
  - perfecţionarea sistemului de iluminare publică a capitalei prin introducerea lămpilor cu petrol;
  - refacerea şi îmbunătăţirea infrastructurii carosabile a oraşului, menţinându-se pavelele din lemn pe arterele centrale de circulaţie şi introducându-se, pentru prima dată la Iaşi, pavarea cu piatră de râu pe uliţele mahalalelor;
  - declanşarea primelor acţiuni de sistematizare a oraşului Iaşi, prin încercările de aliniere a clădirilor, întreprinse pe Uliţa Mare, *"de la Palat şi până la bariera Copou"*, [32], precum şi prin crearea *Grădinii (publice) Copou*, împodobită în anul 1842 şi cu *"monumentul leilor"*, executat după planul lui Gheorghe Asachi

  şi, pe de altă parte, saltul înregistrat în modernizarea învăţământului academic ieşean, prin reorganizarea lui într-o nouă formă, care a fost numită, ulterior, în semn de recunoaştere şi preţuire a meritelor domnitorului în declanşarea acestui proces de reînnoire a acestui învăţământ, *Academia Mihăileană*; trebuie semnalat aici faptul că, deşi guvernarea acestui domnitor a fost însoţită de multe lipsuri manifestate în actul de

conducere – tolerarea comiterii de abuzuri de către unii dintre membrii aparatului de stat şi administrativ, acceptarea, cu foarte multă uşurinţă, a influenţelor nefaste ale unora dintre reprezentanţii reacţionari ai marii boierimi, neînţelegerea, îndeosebi spre sfârşitul domniei lui, a aspiraţiilor naţionale ale poporului român, opacitatea şi obtuzitatea manifestate faţă de ideile revoluţionare ale tineretului intelectual ş.a –, totuşi acest domnitor trebuie considerat drept unul din marii ctitori ai învăţământului superior ieşean, această afirmaţie fiind întărită şi de faptul că unii dintre cercetătorii istoriei acestui învăţământ (de exemplu, autorii anuarelor din anii 1929-1933 ai Universităţii din Iaşi ş30ţ) au asociat adjectivul de "Mihăileană" chiar şi acestei universităţi, deşi domnitorul în cauză nu a avut nici un merit la înfiinţarea ei, cu atât mai puţin la dezvoltarea ulterioară a ei;

- domnitorul *Grigore Alexandru Ghica* (1849-1853; 1854-1856), care s-a evidenţiat atât prin participarea sa activă la lupta pentru înfăptuirea Unirii principatelor Române, cât şi prin sprijinul acordat redresării învăţământului academic ieşean – a cărui activitate încetase în anul 1848 din cauza mişcărilor revoluţioare care au loc în acel an –, sprijin care a făcut posibilă redeschiderea, în anul universitar 1856-1857, a cursurilor la cel puţin două dintre cele patru facultăţi ale Academiei Mihăilene: la facultăţile de filosofie şi de drept [32].

2. Rata conflictelor interioare în această perioadă istorică este mult superioară celei din perioada anterioară, analizată în capitolele precedente, această situaţie datorându-se:

- celor 3 mişcări sociale de mare amploare care au avut loc în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu precizarea că mişcările de mai mică însemnătate, cum au fost cele stârnite de *"conjuraţia confederativă"*, condusă de Leonte Radu şi de complotul lui Ioniţă Popovici – ambele acţiuni politice întreprinse în anul 1839 – nu au fost luate în calcul; aceste mişcări luate în consideraţie au fost:
    - *Răscoala tătărăşenilor* din anul 1819; această răscoală a fost provocată de opresiunile fiscale, de abuzurile marilor slujbaşi ai administraţiei de stat, precum şi de restricţiile de circulaţie impuse locuitorilor acestui cartier de carantina sanitară aplicată în urma epidemiei de ciumă din anul 1816, restricţii care au paralizat aproape total activitatea economică a cartierului, şi, deşi s-a încheiat cu rezultate concrete aproape nesemnificative – doar îndepărtarea din funcţii a marelui agă şi a hatmanului –, a avut totuşi marele merit de a fi demonstrat, încă o dată, că populaţia de rând constituie o adevărată forţă politică şi mai ales faptul că această populaţie nu mai era dispusă să tolereze metodele fanariote de guvernare, bazate pe abuzuri, înşelăciuni şi jaf;
    - *Răscoala boierilor vasluieni* din anul 1845, condusă de Teodor Răscanu, răscoală care a exprimat nemulţumirile boierilor, provocate de modul defectuos şi abuziv în care au lucrat comisiile de recensământ la întocmirea catagrafiei din acel an, şi care a fost urmată, în primăvara anului 1846, de mari mişcări ale altor clase şi pături sociale ale Moldovei: revoltele corporaţiilor de negustori şi meşteşugari – nemulţumiţi şi ei de modul de lucru al comisiilor de recensământ –, tulburările produse la Iaşi de delegaţia de 300 de reprezentanţi ai ţăranilor din Bacău şi Putna – nemuţumiţi de modul în care erau exploataţi de boierime şi de administraţia de stat –, protestele vehemente ale delegaţiilor de muncitori din ocne – profund nemuţumiţi de condiţiile de lucru şi de trai care le erau oferite; proporţiile acestor mişcări sociale pot fi judecate prin prisma următoarelor două evenimente din primăvara anului 1846: refugierea domnitorului în clădirea

consulului rus, pentru a scăpa de presiunile mulţimii, şi propunerea făcută de prinţul Constantin Moruzi de a înăbuşi, cu ajutorul unei trupe de 400 de ţigani instruiţi în mod special, revolta populaţiei ieşene, propunere însuşită de unii dintre boieri, dar neacceptată totuşi de cei mai mulţi dintre ei;
- *Revoluţia din anul 1848*, care, datorită amploarei şi mai ales semnificaţiei şi importanţei ei naţionale, va constitui obiectul unei analize speciale care va fi prezentată atunci când va fi examinată evoluţia situaţiei sociale şi politice a capitalei Moldovei în perioada istorică luată în discuţie în acest capitol;

- conflictului armat intern, declanşat în urma revoluţiilor româneşti din anul 1821, care au însoţit mişcarea eteristă grecească; dat fiind faptul că şi această revoluţie a reprezentat un moment important în istoria oraşului Iaşi, ea marcând un salt apreciabil în desfăşurarea procesului de formare a conştiinţei naţionale a moldovenilor, ei îi va fi consacrată o analiză mai aprofundată în subpunctul care se va referi la evoluţia vieţii social-politice a oraşului Iaşi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, menţionându-se aici doar faptul că, după înăbuşirea ei de către armatele otomane, capitala Moldovei nu mai rămăsese decât cu un sfert din clădirile pe care le avusese în anul 1820 şi cu o populaţie împuţinată – prin pribegii, asasinate şi înrobiri – într-un raport şi mai important.

3. Rata conflictelor exterioare s-a menţinut practic şi în perioada 1803 – 1860 la fel de ridicată ca şi în perioada istorică anterioară, analizată în această lucrare; această situaţie s-a datorat:

- celor două războaie interne, în care Moldova a fost implicată în perioada analizată în acest capitol, şi anume:
  - războiul ruso-turc din anii 1806-1812, încheiat prin pacea de la Bucureşti, prin care ruşii îi răpesc Moldovei Basarabia;
  - războiul ruso-turc din 1828, încheiat în anul 1829 prin pacea de la Adrianopol, care instaurează administraţia militară rusă în Moldova pe o durată de 5 ani;
- celor 4 ocupaţii străine pe care le-a suportat Moldova în perioada 1803-1860 şi anume:
  - ocupaţia turcă din anii 1806-1812;
  - ocupaţia turcă din anii 1821-1822;
  - ocupaţia rusă din anii 1828-1834;
  - ocupaţia rusă din anii 1853-1854.

Dacă, în general vorbind, se poate afirma că orice ocupaţie străină la care a fost supusă Moldova a însemnat o etapă de frânare a dezvoltării acestei ţări, iar uneori – ca în cazul ocupaţiei turceşti din anii 1821-1822 – chiar de distrugere catastrofală a ei, trebuie recunoscut totuşi faptul că ocupaţia rusească din anii 1828-1836 a avut şi unele consecinţe favorabile dezvoltării ţărilor româneşti aflate sub dominaţia otomană, prin impunerea acelei legiuiri fundamentale, numită *Regulamentul organic*, după care Moldova şi Ţara Românească aveau să fie conduse în mod oficial din anul 1832 şi până în anul 1858, cu precizarea însă că unele prevederi ale acestei legiuiri aveau să se menţină chiar până în anul 1864; însemnătatea Regulamentului Organic – legiuire impusă, de fapt, ţărilor româneşti de imperiul ţarist – a fost evidenţiată în lucrarea [32] de către unul din coautori (D. Rusu) astfel: *" – legiuire originală şi parţial adecvată realităţilor româneşti, amestec de tradiţie şi inovaţie – prin o parte din măsurile preconizate, răspunde totuşi unor necesităţi ale epocii"*, pentru ca, mai departe, să se afirme: *"Acest regulament, prin ansamblul prevederilor sale, are valoarea unui adevărat plan de modernizare şi dezvoltare a oraşului, care, transpus în*

viaţă, ar fi adus Iaşul de la mijlocul secolului trecut la nivelul unui centru urban modern. Condiţiile interne defavorabile şi unele împrejurări externe au îngreunat transpunerea în viaţă a multora din îmbunătăţirile preconizate."

Subliniindu-se rolul Regulamentului Organic în obţinerea impresionantelor şi profundelor transformări înregistrate - în deceniile patru, cinci şi şase ale secolului al XIX-lea, ce formează aşa numita *"perioadă regulamentară"* – în toate sectoarele vieţii materiale şi spirituale ale capitalei Moldovei, trebuie evidenţiate, în acelaşi timp, meritele principalului făuritor al acestei legiuiri fundamentale, adică ale generalului Kiseleff, care s-a aflat la conducerea administraţiei ruse de ocupaţie între anii 1828-1834; foarte convingătoare în acest sens este prezentarea acestei mari personalităţi a timpului său, făcută în lucrarea [32] de către unul din autorii ei, D. Rusu, care îl caracterizează astfel pe generalul rus: *"Militar şi diplomat luminat, receptiv la noul care se impunea în centrul şi răsăritul Europei, interesat în consolidarea internă a Principatelor Române, Kiseleff va găsi un teren prielnic pentru a acţiona în sensul convingerilor sale slujind, fireşte, interesele Rusiei ţariste"* [32].

Revenind la tema luată în discuţie în acest subcapitol al lucrării – este vorba de prezentarea evoluţiei stadiului de dezvoltare politico-administrativă a Moldovei şi în special al capitalei ei în primele decenii ale secolului al XIX-lea – şi ţinând seama de precizările făcute până acum, se poate trage concluzia că şi această perioadă istorică se caracterizează printr-un înalt grad de instabilitate politică, generată de evenimentele politice şi sociale, atât interne cât şi externe, excepţie făcând doar etapa primilor 10 din cei 15 ani de guvernare exercitată de domnitorul Mihai Sturdza în spiritul prevederilor Regulamentului Organic, etapă care s-a dovedit, aşa cum se va arăta pe parcursul expunerii, şi cea mai rodnică în realizări deosebite; efectelor dăunătoare ale acestei instabilităţi politice li s-au adăugat cele provocate de cataclisme naturale sau necontrolabile la vremea aceea, cum au fost:

- *incendiile*, care au continuat şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea să distrugă, la anumite răstimpuri, oraşul Iaşi, între ele următoarele două fiind menţionate în mod deosebit pentru ravagiile pe care le-au provocat:
    - incendiul din anul 1822, provocat de ieniceri;
    - incendiul din 1827, căruia i-a căzut jertfă cea mai mare parte a centrului oraşului (Uliţa Mare, Mitropolia, Trei Ierarhi, Curtea, Podul Vechi, Târgul de jos, Heresteaua ş.a.);
- *epidemiile*, care au însoţit aproape cu regularitate încălcările hotarelor Moldovei de către trupele turceşti, cum au fost:
    - epidemia de ciumă declanşată în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812;
    - epidemia de ciumă apărută în urma războiului ruso-turc din anii 1828-1829;
    - epidemia de holeră din anii 1830-1831, una din cele mai înspăimântătoare care a bântuit Moldova;
    - epidemia de holeră din vara anului 1848, când s-au înregistrat chiar peste 200 decese pe zi;
- *seceta* cumplită din anul 1827, urmată de foametea cruntă îndurată de populaţia Moldovei, îndeosebi în anul 1829.

În şirul evenimentelor politice survenite în perioada istorică examinată în acest capitol, următoarele patru trebuie analizate cu o deosebită atenţie, deoarece ele marchează momente importante în evoluţia procesului de formare a conştiinţei naţionale la moldoveni:

1. Revoluţia de la 1821

Acest eveniment istoric a reprezentat o replică moldovenească la mişcarea eteristă greacă.

Instalându-şi, la sfârşitul lunii februarie 1821, cartierul general al mişcării eteriste la Iaşi, conducătorul acestei mişcări, Alexandru Ipsilante, afişând uniforma de general rus pentru a dovedi astfel că se bucură de sprijinul imperiului ţarist, şi-a început imediat activitatea prin lansarea a două proclamaţii: una adresată *"fraţilor din Societatea amicală (Eteria)"* – prin care li se cerea membrilor societăţii să se înroleze în rândurile *"armatelor eliberatoare"*, care urmau să înlăture jugul otoman la care erau supuse popoarele balcanice – şi a doua adresată popoarelor din ţările româneşti, prin care li se cerea să sprijine material mişcarea eteristă; deşi, la început, mulţi dintre boierii moldoveni, în frunte chiar cu domnitorul Mihai Şuţu, au îmbrăţişat ideile eteriste – în speranţa că o victorie a acesteia ar fi fost urmată de eliberarea nu numai a popoarelor balcanice, aflate sub dominaţia otomană, ci şi a popoarelor din cele două principate româneşti – şi au adresat chiar un memoriu ţarului rus, solicitându-i protecţia în cazul unei intervenţii turceşti, totuşi, în foarte scurt timp, întregul popor moldovean – inclusiv boierii care simpatizaseră la început Eteria şi chiar au şi sprijinit-o material – şi-a pierdut orice încredere în această mişcare, situaţie generată de următoarele două serii de factori: pe de o parte, factori psihologici – în rândul cărora trebuie amintiţi: dezavuarea publică a Eteriei de către ţarul rus, dovedită cu prilejul congresului de la Laybach al Sfintei Alianţe, jignirea profundă a sentimentelor naţionale ale moldovenilor prin controlul exercitat de conducerea Eteriei asupra administraţiei, poliţiei şi poştei ieşene, anarhia şi debandada care domneau în rândul trupelor eteriste şi aroganţa sfidătoare afişată de conducătorii acestor trupe – şi, pe de altă parte, factori materiali economici şi sociali, avându-şi originea în abuzurile, samavolniciile şi fărădelegile săvârşite de conducătorii eterişti şi, îndeosebi, de guvernatorul Pendedeca, numit de Ipsilante după abdicarea domnitorului Mihai Şuţu – între care trebuie menţionate: rechiziţii abuzive, recrutări forţate în trupele eteriste, impunerea negustorilor şi meşteşugarilor la taxe suplimentare mari destinate Eteriei, obligarea târgoveţilor la prestarea de munci neplătite, etc.

Este important de semnalat aici faptul că aceşti factori au determinat nu numai totala îndepărtare a moldovenilor de mişcarea eteristă, dar chiar şi manifestarea, în rândul tuturor stărilor şi păturilor sociale ieşene, a unor forme de impotrivire făţişă şi chiar de respingere a acestei mişcări, deşi trebuie recunoscut faptul că ele nu au avut amploarea şi intensitatea celor din Ţara Românească, organizate şi conduse de Tudor Vladimirescu; participarea tuturor categoriilor sociale ale locuitorilor Moldovei la manifestările cu caracter antieterist este dovedită şi de încercarea cneazului Gheorghe Cantacuzino – numit de către Ipsilante comandant militar al Moldovei – de a potoli spiritele agitate de conflictele tot mai numeroase care apăruseră între eterişti, pe de o parte, şi între boierii, negustorii, meseriaşii şi ţăranii moldoveni, pe de altă parte, promiţându-le acestora din urmă, într-un manifest care se adresa *"către toate stările locuitorilor Moldovei"* [32], o serie de reforme care păreau foarte ademenitoare, dar în care nimeni nu mai credea.

Din păcate, tot moldovenii – în mod deosebit ieşenii – aveau să plătească tribut pentru zarva iscată de eterişti şi încă un tribut foarte greu, aproape neomenesc; pentru a potoli starea de lucruri iscate în Moldova, Poarta otomană, bazându-se şi pe faptul că nu întâmpina nici o opoziţie din partea Rusiei, şi-a trimis trupele de ieniceri să facă ordine în această ţară românească, trupe care au comis cele mai sălbatice atrocităţi, încheindu-şi

misiunea cu incendierea a trei sferturi din clădirile capitalei ţării – sunt concludente, în acest sens, relatările starostelui agenţiei austriece de la Bacău, care, în unul din rapoartele înaintate superiorilor săi, menţiona că turcii *"au făcut pe aici totul înfricoşare, tăind moldovenii curaţi, fără nici o pricină luând şi toate avuţiile lor"* [32].

Mai trebuie menţionat faptul că devastările şi distrugerile înfăptuite de turci nu s-au limitat numai la prăvăliile negustorilor şi casele boierilor care părăsiseră oraşul Iaşi, ci ele s-au extins la Curtea domnnească şi chiar la bisericile oraşului, unele din ele fiind dărâmate (biserica Barton), altele arse (bisericile mănăstirilor Cetăţuia, Golia şi Galata), altele transformate în pulberării (biserica Banu), sau chiar în grajduri pentru cai; la retragerea, în octombrie 1822, a turcilor, oraşul Iaşi nu mai rămăsese decât cu un sfert dintre clădirile sale, evident nu cele mai aspectuoase, şi cu o populaţie redusă şi ea aproape în aceeaşi proporţie.

O caracteristică importantă a revoluţiilor româneşti din anul 1821 a fost aceea că ele nu au reprezentat fenomene politice locale, izolate pe provincii, ci au constituit doar aspecte specifice ale unui fenomen general românesc, care a readus în memoria populaţiilor româneşti problema necesităţii unirii lor într-un popor unitar şi puternic; Tudor Vladimirescu, lansând apelul către moldoveni pentru a se uni în vederea preîntâmpinării represaliilor otomane, îşi motiva cererea prin cuvintele *"ca unii ce suntem de un neam"* [32], iar ţăranii din Transilvania vedeau în *"crăiuţul Tudoruţ"* un adevărat eliberator al populaţiilor româneşti de pretutindeni [32].

În pofida urmărilor nefaste imediate ale acestor revoluţii – între care trebuie menţionată, în primul rând, distrugerea în proporţie de 75% a capitalei Moldovei –, ele au avut, pe termen lung, consecinţe benefice în procesul de dezvoltare ulterioară a ţărilor româneşti; este vorba, în primul rând, de următoarele consecinţe politice:

- introducerea, în agendele de lucru ale diplomaţilor puterilor europene, a unui nou punct de discuţie, intitulat *"problema românească"*, dezbătut cu regularitate în întrunirile diplomatice internaţionale care au urmat evenimentelor din anul 1821 (la Constantinopole, Laybach, Viena şi Verona), în vederea găsirii unei rezolvări convenabile a acestei probleme;
- abolirea domniilor fanariote şi revenirea la domnitorii pământeni, inaugurată prin aducerea lui Ion Sandu Sturdza la tronul Moldovei;
- obligarea Porţii otomane de a permite pătrunderea, şi în Principatele Române, a reformelor administrative şi sociale aplicate deja în alte ţări ale Europei centrale, reforme care vor începe a fi introduse chiar din etapa istorică imediat următoare evenimentelor din 1821.

O altă consecinţă pe termen lung a revoluţiilor româneşti din anul 1821 este aceea de formare a conştiinţei naţionale a poporului român şi de transformare a luptei politice într-o adevărată luptă ideologică a naţiunii române; o apreciere competentă a acestui din urmă efect se poate găsi în lucrarea [32], în care unul din autori, Gh. Platon, se exprimă astfel: *"Revoluţia din 1821 a conturat, a dat substanţă, a precizat idei şi fapte de largă circulaţie în societatea vremii, a întărit şi a definit mai viu sentimentul naţional. Ea reprezintă, indiscutabil, un produs al întregii societăţi şi trebuie să fie analizată şi înţeleasă numai în acest context general"* pentru a trage apoi următoarea concluzie: *"se părea că anul 1821 avea să formeze cadrul favorabil realizării aspiraţiilor naţionale"*.

***

2. Instaurarea perioadei regulamentare

Regulamentul Organic – prima lege fundamentală din istoria Principatelor Române –, deși a fost impus de regimul țarist rus, ale cărui trupe au ținut sub ocupație cele două țări românești între anii 1828-1834, a marcat totuși declanșarea procesului de modernizare a principalelor instituții de stat și publice ale acestor țări, perfecționându-le structurile și delimitându-le competențele, inaugurând astfel o perioadă istorică pe care unii istoriografi români au denumit-o *"perioada regulamentară"* ; adoptarea acestei legi fundamentale în cele două principate române nu poate fi atribuită numai meritelor deosebite ale celor care au elaborat-o și au impus-o – îndeosebi ale principalului artizan al ei, generalul rus Pavel Kiseleff, numit *președinte plenipotențiar general* al celor două țări românești în anii ocupației rusești (1828 și 1834) –, ci trebuie considerată și ca o consecință firească a acțiunilor concertante ale următorilor doi factori decisivi:

- pe de o parte, proliferarea luptelor de eliberare națională ale populațiilor din peninsula și insulele grecești și izbucnirea, în anul 1828, a războiului ruso – turc, acțiuni încheiate prin semnarea *Tratatului de pace de la Adrianopole* (1829), în care au fost incluse și clauze care priveau dezvoltarea în viitor a Principatelor Române;
- pe de altă parte, intensificarea reacțiilor maselor largi ale populațiilor din cele două principate române la încercările marii boierimi conservatoare de a-și extinde privilegiile, încercări care păreau să fie încununate de succes în urma aprobării, de către domnitorul Ion Sandu Sturdza (1822-1828), în aprilie 1827, a documentului *"Anaforaua pentru pronomiile Moldovei"*, care prevedea sporirea privilegiilor boierești.

În baza clauzelor prevăzute în *Tratatul de pace de la Adrianopole*, o comisie formată din reprezentanți ai celor două provincii românești au elaborat, sub directa îndrumare a generalului Kiseleff, la 30 martie 1830, un *Proiect de Regulament Organic*, care a fost înaintat, pentru avizare, Curții imperiale ruse de la Petersburg; în urma avizării favorabile a acestui proiect, *Adunarea Obștească Extraordinară a Moldovei* a aprobat, în octombrie 1831, acest *Regulament Organic*, care, intrând chiar în anul următor în vigoare, a stat la baza actului de guvernare a celor două țări românești în întreaga etapă istorică ce a urmat, unele din prevederile sale menținându-se chiar șI după Unire, până în anul 1864.

Deși a reprezentat o legiuire care mai păstra un pronunțat caracter oligarhic – a consfințit menținerea dominației marii boierimi și conservarea, în oarecare măsură, a caracterului feudal al celor două state românești –, totuși trebuie recunoscut faptul că, prin reformele pe care le-a inițiat în toate sectoarele vieții interne a Moldovei, *Regulamentul Organic* a creat toate premizele pentru transformarea celor două state românești în state burgheze moderne; această concluzie poate fi motivată prin următoarele argumente:

- Regulamentul Organic a aplicat, pentru prima oară în țările române, principiul separării puterilor în stat, contribuind astfel la instaurarea, în aceste state, a unui regim politic stabil;
- Regulamentul Organic, prin modul în care a prevăzut reorganizarea serviciilor și instituțiilor publice, a creat un corp permanent de funcționari, cu sarcini profesionale bine precizate și cu drepturi de salarizare, de promovare și de pensionare riguros stabilite.
- Regulamentul Organic, prin abolirea regimului capitulațiilor și al monopolului turcesc asupra comerțului românesc exterior, a creat condiții deosebit de favorabile pentru realizarea unui progres rapid în sectorul economic al vieții interne a țărilor românești;

- Regulamentul Organic, prin reglementări introduse în relaţiile sociale, a creat condiţii favorabile de transformare a păturii negustorilor şi meşteşugarilor într-o clasă socială distinctă – clasa burgheziei –, oferindu-i posibilitatea de a obţine un important rol politic în viaţa internă a ţărilor româneşti.
- Regulamentul Organic, prin prevederile sale în sectorul cultural, a avut un rol deosebit în ridicarea nivelului de viaţă culturală şi a gradului de civilizaţie în cele două provincii româneşti;
- Regulamentul Organic, prin prevederile sale referitoare la necesitatea adoptării unui sistem unificat de organizare a serviciilor şi instituţiilor celor două state româneşti, a contribuit, într-o foarte mare măsură, la intensificarea procesului de formare a conştiinţei naţionale a românilor şi la încurajarea lor de a formula noi revendicări naţionale; poate că nu este lipsit de interes să se semnaleze aici faptul că ideea realizării unităţii naţionale a românilor, folosind un mod unitar de organizare a instituţiilor în cele două ţări româneşti, a fost strecurată – desigur, din neatenţie – chiar în *Instrucţiunile de aplicare a Regulamentului*, emise în anul 1829 de Curtea imperială rusă, în care se găseşte [39] următoarea frază:

"Această uniformitate (de organizare; n.a.) *poate servi să apropie unul de altul două popoare, pe care identitatea de religie, de origine şi de poziţie ar trebui să le ţină strâns unite în orice împrejurare".*

3. Revoluţia din anul 1848

Acest de-al treilea eveniment istoric major luat în consideraţie aici a reprezentat, de asemenea, un fenomen social-politic cu caracter general pe plaiurile româneşti şi care a oferit capitalei Moldovei cinstea de a ridica steagul luptei pentru reînnoire socială pe meleagurile locuite de români.

Principalele cauze care au determinat declanşarea acestor lupte revoluţionare în ţările româneşti au fost:

- contradicţia esenţială dintre relaţiile feudale, care continuau, în mare măsură încă, să frâneze dezvoltarea societăţii româneşti, şi necesităţile de modernizare a tuturor sectoarelor de activitate ale ei, impuse de extinderea legăturilor cu ţările occidentale;
- afirmarea tot mai puternică a sentimentelor patriotice ale românilor şi a aspiraţiilor la libertate şi unitate naţională şi la progres social;
- pătrunderea, tot mai adânc în sânul maselor largi populare româneşti, a ecourilor revoluţiilor naţionale din ţările apusene, ale căror idei au fost vehiculate sub forma traducerilor din reviste politice franţuzeşti, introduse în ţările româneşti prin intermediul poştei austriece;

în Moldova, acestor cauze li s-a asociat încă una, nu mai puţin importantă şi care a şi grăbit de altfel declanşarea revoluţiei în această provincie, aceasta fiind:

- opoziţia făţişă şi generală, întâmpinată de domnitorul Mihai Sturdza în ultimii cinci ani de domnie a lui, din partea tuturor categoriilor sociale ale populaţiei moldovene, fiecare din ele având motive specifice de nemulţumire:
  - marea boierime era nemulţumită de ameninţarea de a-şi pierde privilegiile de clasă dominantă;
  - boierimea mijlocie şi mică îşi manifesta nemulţumirea pentru neîmplinirea principalei ei revendicări, aceea a legiferării deplinei egalităţi în drepturi cu marea boierime;

- tineretul liberal, provenind în cea mai mare parte din rândurile boierimii cu vederi progresiste, dar incluzând şi reprezentanţi ai negustorilor meseriaşi şi funcţionarilor – cei mai mulţi dintre ei cu studii efectuate în occident –, îşi exprima nemulţumirea pentru intervenţia abuzivă a domnitorului în desfăşurarea alegerilor pentru Adunarea obştească din anul 1847, precum şi pentru faptul că nu-şi puteau înfăptui idealul lor de instaurare a unui regim politic de libertate şi legalitate;
- negustorii şi meşteşugarii erau profund nemulţumiţi de faptul că domnitorul tolera săvârşirea de abuzuri şi samavolnicii de către slujbaşii administraţiei de stat;
- ţăranii erau total nemulţumiţi de condiţiile aproape inumane de muncă şi de trai la care îi supunea administraţia domnitorului, iar invazia de lăcuste şi epizootia care au avut loc în anul 1847 le-a înrăutăţit şi mai mult situaţia materială, aducându-i în pragul deznădejdii.

După cum se observă, în Moldova, revoluţia din 1848 a fost declanşată pe un fond de nemulţumiri generale, provocate, în rândul tuturor categoriilor sociale, de modul de guvernare a Moldovei în ultimii cinci ani ai domniei lui Mihai Sturdza.

O altă trăsătură specifică revoluţiei moldovene din anul 1848 o constituie faptul că ea a fost pregătită printr-o serie de acţiuni premergătoare, între care se menţionează:

- afişarea, pe străzi, încă de la începutul lunii martie 1848, a unor apeluri anonime de mobilizare a populaţiei ieşene la luptă pentru înlăturarea domnitorului;
- difuzarea de manifeste, în care se cerea expulzarea beizadelei Grigore şi destituirea membrilor tribunalului Suprem;
- multiplicarea de materiale, în care se solicita garantarea, de către guvernanţi, a libertăţii presei;
- tipărirea de publicaţii care reflectau starea de spirit a populaţiei, între ele putând fi menţionat un articol al poetului Vasile Alecsandri şi lucrarea *"Suvenire contimpurane"* a lui G. Sion; pentru a ilustra, printr-un exemplu concret, impresionantele forţe de mobilizare politică degajate de aceste publicaţii, se va reproduce un aliniat din articolul lui Vasile Alecsandri, preluat direct din lucrarea [32]: *"În urma izbucnirii revoluţiilor din Europa, când ţara se zbătea în agonie, soarele libertăţii a început să strălucească şi în ţările noastre. La acea lumină mântuitoare, toate clasele societăţii s-au trezit ca dintr-un somn adânc. Oamenii care sunt în stare de a-şi scăpa ţara de sub asuprire au început a-şi aduce aminte că sunt români şi mai ales tinerimea Moldovei, care vărsa lacrimi de sânge în preajma suferinţelor obşteşti, s-a simţit deodată însufleţită de o falnică nădejde. Atunci, deodată, un mare număr de persoane au alergat la Iaşi, de prin provinţii, spre a se uni cu fraţii lor din Capitalie şi a căuta împreună lecuirea boalei ce muncea pe Români de atâta amar de ani"*;
- organizarea, în capitala Moldovei, a unor întruniri periodice ale boierilor moldoveni, grupaţi după regiunile din care veneau, pentru a se analiza situaţia grea în care se afla ţara şi a se discuta măsurile care se impuneau a fi luate pentru îndreptarea acestei situaţii, concretizate într-un program de revendicări;
- atragerea de partea mişcării opoziţioniste a Miliţiei, fapt care l-a determinat pe domnitor s-o înlocuiască cu o gardă pretoriană, alcătuită în cea mai mare parte din elemente declasate, făcând astfel să crescă indignarea şi mânia cetăţenilor capitalei.

La mijlocul lunii martie 1848, programul de revendicări al opozanţilor începuse să fie larg difuzat şi de el luaseră cunoştinţă şi consulii puterilor străine acreditaţi la Iaşi, care l-au

sfătuit pe domnitor să facă o serie de concesii, acceptând unele dintre revendicările formulate în program; încrezător în sprijinul țarului Rusiei – care declarase oficial că nu va tolera nici o încălcare a relațiilor de subordonare a Principatelor Române față de Poarta Otomană –, domnitorul Mihai Sturdza a respins, la început, orice încercare a opozanților săi de a-l contacta, pentru ca ulterior, văzând că situația devine din ce în ce mai serioasă, să accepte să înceapă tratative cu conducătorii opoziției, folosindu-l însă pe ministrul de interne ca intermediar.

La solicitarea domnitorului de a i se prezenta, în vederea unei analize, programul de revendicări ale mișcării opoziționiste, capii ei – în rândul cărora intrau: C. Rolla, L. Roset, M. Epureanu, P. Cazimir, V. Alecsandri ș.a. – au convocat o mare adunare a opoziționiștilor din întreaga Moldovă, care urma să se țină la Iași, la hotelul *"Petersburg"*, în ziua de 27 martie 1848; principalul obiectiv al acestei adunări a fost acela de a se stabili forma definitivă a programului de revendicări al opozaniților.

Durata, înregistrată oficial, a desfășurării mișcărilor revoluționare din anul 1848 din Moldova a fost doar de trei zile:

- în ziua de 27 martie 1848 a avut loc *Adunarea Revoluționară de la hotelul "Petersburg"*, la finalul căreia a fost redactată *"Petiția proclamațiune a boierilor și a notabililor Moldovei"*, conținând un *"Preambul"* și un *program în 35 de puncte* între care ultimele trei reprezentau următoarele revendicări ale *Partidei Naționale*:
    - dizolvarea Adunării obștești și constituirea unei noi adunări care *"să fie adevărata reprezentație a nației"*;
    - desființarea cenzurii;
    - înființarea gărzii naționale
- în ziua de 28 martie 1848 *Petiția - proclamațiune* a fost semnată în casele logofătului C. Sturdza, de către un foarte mare număr de opozanți *"de toate condițiile"*, după care a fost prezentată, de către o deputăție alcătuită din V. Ghica, C. Rolla și unul din frații Moruzi, domnitorului M. Sturdza, care a respins-o;
- în ziua de 29 martie 1848 revoluționarii au convocat o mare adunare la Mitropolie, pentru a-l constrânge pe domnitor să semneze *Petiția*; acesta, refugiat în cazarma gărzii sale de arnăuți, a ordonat înăbușirea mișcării revoluționare – acțiune care a continuat cu o sălbatică violență și în zilele și nopțile următoare –, instaurând totodată un regim de teroare și suspiciune generală în scopul descurajării totale a protestatarilor; o caracterizare veridică a acestui regim inuman, aplicat ieșenilor, de fapt până la înlăturarea domnitorului Mihai Sturdza în anul 1849, poate fi găsită în unul din articolele lui G. Sion, în care se afirmă că: *"Terorismul era în culme, spionajul era organizat într-un chip infernal, oamenii se temeau chiar de pereții caselor lor; servitorii mai din toate casele erau plătiți de poliție ca să spioneze și să trădeze"* [32].

Este deci ușor de înțeles că, în aceste condiții, mișcarea revoluționară din Moldova nu mai putea continua după faza din martie, decât sub forme conspirative de organizare, sprijinite de organisme revoluționare create în afara hotarelor țării, lucru care s-a și întâmplat dealtfel, unii din revoluționarii ieșeni de la 1848 refugiindu-se în Transilvania, iar alții în Bucovina, unde și-au continuat activitatea revoluționară.

Revoluționarii moldoveni aflați în exil în Bucovina, cărora li s-au adăugat apoi și mulți dintre exilații din Transilvania, au înființat la Cernăuți, în iunie 1848, un *Comitet revoluționar moldovean*, avându-i în frunte pe C. Negri, Al. I. Cuza, P. Cazimir, Z. Moldovanu ș.a., al cărui principal scop a fost acela de a sprijini lupta revoluționarilor din Moldova; cea mai importantă dintre acțiunile acestui comitet a constituit-o însărcinarea

dată, în înțelegere cu revoluționarii din Moldova, lui M. Kogălniceanu de a redacta un program reactualizat al revendicărilor naționale, politice și sociale ale moldovenilor, care a fost publicat în luna august 1848, la Cernăuți, sub titlul: *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*; programul, precedat de o parte introductivă, în care se motiva necesitatea adoptării lui, formula următoarele revendicări:

- *revendicări de interes național*, în rândul cărora au figurat:
  - unirea Moldovei cu Țara Românească, unire considerată drept *"cheie de boltă ... fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național"* [39];
  - autonomia deplină a țării;
- *revendicări de reforme politice*, în categoria cărora intrau:
  - instituirea statului organizat pe baze constituționale, cu monarhie electivă și regim parlamentar (monarhia constituțională parlamentară);
  - garantarea libertății individuale;
  - egalitatea în drepturi politice a cetățenilor;
- *revendicări de reforme administrative*, printre ele figurând:
  - înființarea gărzilor naționale, urbane și rurale;
  - egalitatea în drepturi civile a tuturor cetățenilor;
- *revendicări de reforme sociale*, printre care figurau:
  - desființarea privilegiilor de clasă;
  - desființarea robiei pe bază de răscumpărări;
- *revendicări de reforme economice*, între care erau menționate:
  - înființarea unei bănci naționale;
  - secularizarea averilor mânăstirilor, închinate locurilor sfinte;
  - împroprietărirea, pe bază de compensații bănești, a țăranilor;
- *revendicări de reforme culturale*, cum au fost:
  - asigurarea instrucției egale și gratuite;
  - garantarea libertății presei;
  - respectarea libertății cultelor;

Revenind la revoluționarii moldoveni aflați în exil la Cernăuți, trebuie manționat faptul că, fără a fi reușit să-și ducă la îndeplinire proiectul de declanșare a unei mișcări insurecționale generale în Moldova, comitetul revoluționar de la Cernăuți, prin propaganda revoluționară desfășurată de oamenii de legătură pe care îi avea în țară, a contribuit totuși într-o foarte mare măsură la intețirea mișcărilor țărănești în această provincie românească, mișcări care, deși nu invocau idealuri naționale și nici măcar aspirații burgheze – ele aveau caracterul predominant doar de lupte împotriva boierilor asupritori –, au permis totuși întreținerea unei atmosfere revoluționare generale în Moldova; rămas izolat în urma înăbușirii revoluției din Țara Românească și pierzându-și, din cauza intețirii măsurilor represive ale stăpânirii, și legăturile cu revoluționarii din Moldova, comitetul revoluționar de la Cernăuți și-a încetat activitatea în toamna anului 1848.

Rezultate deosebite s-au înregistrat și în activitatea revoluționarilor rămași în Moldova, care, după atenuarea primelor valuri ale represiunii declanșate de domnitorul M. Sturdza, au trecut la reorganizarea mișcării revoluționare, reușind, în cele mai grele condiții de conspirativitate, să unească principalele forțe liberale ale timpului – incluzând atât pe democrații radicali, cât și pe cei moderați –, aducându-i sub un steag unic, cel al *Partidei naționale*; pentru coordonarea acțiunilor ce urmau a fi întreprinse, ei au înființat *Comitetul revoluționar din Moldova*, printre ai cărui membri s-au numărat personalități ca Gr. Cuza,

Gr. Ghica, Alecu Aslan, Al. Mavrocordat ș.a., comitet care a stabilit imediat legături cu comitetul revoluționar moldovean de la Cernăuți, dar care, spre deosebire de ultimul – adept al *"metodelor energice"* de luptă revoluționară –, a adoptat formele parlamentare, legale, de luptă, elaborând, pe de o parte, broșuri și programe de revendicări și continuând, pe de altă parte, redactarea de memorii, cu deosebirea că de astă dată ele nu mai erau înaintate domnitorului, ci erau prezentate celor două puteri protectoare, Rusia și Turcia.

Astfel, la data de 11 iunie, o delegație a boierilor moldoveni, avându-l în frunte pe mitropolitul Meletie și însoțită de o mare mulțime de orășeni și de alți boieri, veniți în grabă la Iași din toate colțurile Moldovei, a prezentat comisarilor un nou memoriu, al cărui conținut îl reproducea pe cel al broșurii *Mihail Sturdza partida națională și comisia* – o broșură care demasca abuzurile și fărădelegile înfăptuite în timpul domnitorului nominalizat în titlu și cerea înlăturarea lui – și care fusese semnat *"de mai bine de 1000 de bărbați din cei mai însemnați ai țării"* [32]; comisarii au respins însă memoriul și cele două puteri protectoare au hotărât trimiterea de trupe de intervenție.

În fața acestui refuz de a li se arăta înțelegere și pentru a preîntâmpina intervenția militară străină, revoluționarii din aripa radicală a opozanților moldoveni s-au regrupat în *Societatea revoluționară*, începând pregătirile pentru organizarea unui centru de rezistență în Moldova și adresând apeluri la sprijinul țărilor europene occidentale. Înăbușirea, cu o brutalitate excesivă, a mișcării revoluționare de către trupele intervenționiste, urmată apoi de un nou val de teroare și represalii, dezlănțuite de politica domnitorului în condițiile cumplitului flagel care a bântuit Moldova în vara anului și toamna anului 1848 – este vorba de epidemia de holeră din acel an –, au determinat încetarea, pentru o perioadă de timp, a activității revoluționare și în această provincie românească, așa cum s-a întâmplat, de altfel, și în Transilvania și în Țara Românească.

Deși, cu intenția vădită de a ascunde dimensiunile reale ale evenimentelor revoluționare care au avut loc în Moldova în anul 1848, ocârmuirea de atunci a acestei țări a încercat să le atribuie caracterul unor acțiuni boierești izolate, nesprijinite de masele largi populare, istoria a restabilit totuși adevărul asupra acestor evenimente, dovedind nu numai participarea largă a tuturor stărilor sociale la ele, dar evidențiind, mai ales, caracterul național unitar al revoluțiilor din toate cele trei provincii românești, caracter care, în pofida particularităților zonale de desfășurare a evenimentelor revoluționare, a avut la bază dezvoltarea unitară a ideologiei naționale românești în perioada anterioară revoluțiilor, precum și legăturile strânse stabilite între tineretul revoluționar din toate provinciile românești; fără să fi înregistrat succese imediate – ba mai mult chiar, dezorganizată aproape total de teroarea dezlănțuită de stăpânire, în urma înăbușirii brutale a mișcării de către trupele intervenționiste țariste, timorate de posibilitatea unei eventuale extinderi spre răsărit a fenomenului revoluționar –, revoluția din Moldova din anul 1848 a avut totuși, pe termen lung, consecințe deosebit de importante, care au influențat decisiv desfășurarea evenimentelor istorice ulterioare în această țară românească, între aceste consecințe putând fi amintite:

- afirmarea puternică a ideologiei naționale românești;
- conturarea necesității înlăturării urgente a sistemului feudal de guvernare și a înlocuirii lui cu un regim democratic, în cadrul unui stat național românesc unitar;
- dobândirea, de către capitala Moldovei, a caracterului de important centru revoluționar românesc.

4. Unirea Principatelor Române (1859)

Acest act politic a reprezentat cel mai important eveniment al istoriei românilor din secolul al XIX-lea şi s-a produs în următoarele condiţii conjuncturale favorabile:

- întreţinerea, în sânul populaţiei Moldovei, a atmosferei generale pro-unioniste, atmosferă creată indiscutabil de lupta *"generaţiei patruzecioptiste"*, al cărei principal crez politic a fost atât de frumos sintetizat de M. Kogălniceanu în cuvintele: *"Unire, Unire şi totdeauna Unire. Aceasta va fi salvarea noastră, aceasta va fi fericirea patriei comune"* [32];
- atingerea unui nivel ridicat al conştiinţei politice a populaţiei ţării, caracterizat prin extinderea liberalismului în rândurile boierimii, prin consolidarea şi maturizarea tinerii burghezii româneşti şi prin creşterea tot mai accentuată a împotrivirii maselor ţărăneşti de a mai accepta anacronicul sistem feudal de guvernare;
- programările, la mijlocul deceniului al şaselea, a unor întruniri ale reprezentanţilor puterilor europene în ale căror agende de lucru figura şi *"problema românească"* – este vorba de *Conferinţa de la Viena* (3-15 martie 1855) şi de *Conferinţa ambasadorilor de la Constantinopole* (3 ianuarie – 11 februarie 1856), care a elaborat tratatul de pace în urma războiului Crimeii (1853 – 1856) –, programări care au prilejuit declanşări ale unor acţiuni ale unioniştilor menite să influenţeze, în favoarea cererilor lor, deciziile ce urmau să fie luate cu prilejul acestor întruniri.

Îndelungată şi deosebit de anevoioasă a fost lupta partizanilor *Unirii* pentru înfăptuirea acestui măreţ act istoric, de importanţă naţională covârşitoare pentru dezvoltarea ulterioară a poporului român, formele cele mai aprige ale acestei lupte desfăşurându-se între anii 1855-1859; într-adevăr, în această etapă istorică, capacitatea de luptă a unioniştilor a trebuit să fie dispersată în trei direcţii distincte de acţionare:

- în direcţia împiedicării proliferării, în tabăra revoluţionarilor unionişti, a unor disensiuni cu influenţe dăunătoare asupra evoluţiei mişcării unioniste, generate fie de compoziţia socială eterogenă a membrilor Partidei Naţionale – fapt care a determinat divizarea acestei formaţiuni politice în grupări alcătuite pe criterii sociale –, fie de modul în care era concepută tactica şi strategia luptei pentru înfăptuirea Unirii – ceea ce a determinat împărţirea unioniştilor în *"radicali"* şi *"moderaţi"*, deseori în conflict unii cu alţii, atunci când se puneau în discuţie probleme de bază, cum a fost de exemplu *"problema agrară"* –, fie, în fine, de veleităţile de conducere şi de orgoliile personale ale unora dintre conducătorii mişcării unioniste – situaţie care a condus la apariţia de fracţiuni unioniste, fiecare cu conducătorul ei şi aflate deseori în dispute neprincipale unele cu altele;
- în direcţia contracarării acţiunilor *separatiştilor*, reprezentând o slabă, dar deosebit de influentă minoritate a populaţiei ţării, alcătuită în majoritatea covârşitoare a ei din reprezentanţi ai marii boierimi conservatoare, care motivau atitudinile lor reacţionare – a căror explicaţie reală era, de fapt, teama de a-şi pierde privilegiile de clasă domninantă – prin argumentul, nu lipsit totuşi de o oarecare logică, că, date fiind diferenţele numerice de suprafaţă şi de populaţie ale principatelor care urmau să se numească, Moldova va fi total subordonată, economic şi politic, Ţării Româneşti; înlocuirea domnitorului pro-unionist, Grigore Ghica, la începutul lunii iulie 1856, cu caimacamul Teodor Balş şi apoi, după decesul acestuia în februarie 1857, cu caimacamul Nicolae Vogoride – ambii aflaţi în slujba intereselor Austriei şi duşmani declaraţi ai mişcării unioniste – au permis puterii guvernamentale să întreprindă mari

acţiuni cu caracter represiv, menite să-i împiedice – sau măcar să-i intimideze – pe unionişti să-şi desfăşoare activitatea revvoluţionară, fapt care a făcut ca lupta unioniştilor declanşată împotriva separatiştilor autohtoni să devină şi mai acerbă;

- în direcţia prevenirii opoziţiei manifestate de unele dintre puterile europene tutelare ale ţărilor româneşti,, care, din diverse motive, îşi arătau făţiş ostilitatea faţă de ideea Unirii Principatelor Române şi a acordării independenţei lor, sprijinindu-i în acelaşi timp pe separatişti, în categoria lor intrând:
  - Austria, care se temea de repetarea precedentului cu sârbii, care ar fi pus din nou în pericol integritatea hotarelor imperiului habsburgic;
  - Turcia – care urma să renunţe la suzeranitatea asupra ţărilor româneşti;

  în ceea ce priveşte celelalte state europene care şi-au asumat dreptul de a hotărî asupra soartei popoarelor româneşti din ţările care solicitau unirea, situaţia era următoarea:
  - Anglia, deşi recunoaştea legitimitatea cererilor unioniştilor români, din consideraţie atât faţă de Turcia – de fapt pentru a-şi menţine preponderenţa economică în Imperiul otoman şi drumul nestingherit spre Indii –, cât şi faţă de Austria – în realitate pentru a-şi asigura neutralitatea acestei ţări în războiul Crimeii (1853 – 1856), care tocmai era în plină desfăşurare –, găsea inoportună, în acele vremuri, orice discuţie referitoare la unirea şi independenţa Principatelor Române;
  - Franţa a dus o politică ambiguă faţă de problema românească, schimbându-şi vederile în funcţie de conjunctura politică internaţională şi de interesele ei de moment, ambiguitate demonstrată de faptul că, dacă la Conferinţa de la Viena reprezentantul francez Bourqueney a susţinut cererile unioniştilor români, la o altă întâlnire internaţională, care a avut loc ulterior la Londra, un alt reprezentant al acestei ţări se arăta dispus să cedeze Principatele Române Austriei în schimbul acceptării, de către această din urmă ţară, a alipirii Lombardiei la Sardinia;
  - Rusia a sprijinit în mod constant ideile unioniştilor români, dar trebuie precizat faptul că, în concepţia diplomaţilor acestei ţări, domnitorul străin ereditar nu putea fi decât un prinţ rus;
  - Prusia a susţinut în mod constant interesele Austriei;
  - Sardinia, cu excepţia momentului în care a încheiat târgul cu Franţa pentru anexarea Lombardiei, a sprijinit, în general, cererile unioniştilor români.

Formele de luptă politică folosite de partizanii mişcării unioniste în etapa istorică 1855-1859 au fost foarte variate şi de o deosebită eficienţă, care a şi permis, dealtfel, obţinerea victoriei finale a acestei formaţiuni politice; pintre mijloacele de luptă folosite de conducătorii mişcării unioniste, în etapa 1855-1859, au figurat:

- crearea unei prese militante pro-unioniste, deosebit de combativă, prin înfiinţarea, încă din anul 1855, a trei cotidiene pro-unioniste, care, în scurt timp, au devenit ziarele cu cea mai largă circulaţie în ţările româneşti:
  - ziarul *"România literară"*, condus de V. Alecsndri şi care avea să se afirme ca o adevărată tribună de răspândire a ideilor mişcării unioniste, cu toate că a apărut cu întreruperi;
  - ziarul *"Steaua Dunării"*, care, în numărul său inaugural, s-a autointitulat chiar *"Jurnalul Unirii"* şi în care au publicat numeroase articole cu tematică pro-unionistă militanţii unionişti Iancu Negură, Mihail Cantacuzino - Paşcanul şi C. Hurmuzachi;

  - ziarul *"Zimbrul"*, reapărut în anul 1856, după o temporară desfiinţare a lui de către cenzura aplicată de puterea guvernamentală, sub o nouă denumire, cu semnificaţie de simbol al aspiraţiilor naţionale ale românilor, aceea de *"Zimbrul şi Vulturul"*;
- publicarea de broşuri, eseuri şi opere literare cu tematică pro-unionistă; în această ordine de idei se menţionează tipărirea şi răspândirea în rândul publicului larg a următoarelor lucrări:
  - poezia *"Hora Unirii"* a lui V. Alecsandri;
  - fabula *"Vaporul şi Calul"* a lui Al. Donici;
  - broşura *"Unirea sau neunirea Principatelor"*, redactată de Neofit Scriban;
  - eseul *"Jertfă pentru Unirea Principatelor"*, publicat de arhimandritul Melhisedec, dar redactat, se pare, de M. Kogălniceanu;
- întocmirea de memorii în apărarea cauzei mişcării unioniste, înaintate unor foruri europene capabile să influenţeze în bine deciziile statelor garante referitoare la *problema românească*, cum a fost denumită, în o serie de documente ale timpului, problema stabilirii statutului politic al ţărilor româneşti; în acest sens se menţionează:
  - *memoriul din martie 1856*, înaintat de domnitorul pro-unionist Grigore Ghica *Congresului de la Paris*, care avea să ia şi unele decizii în *problema românească*;
  - *memoriul din martie 1856*, prezentat de unioniştii români aflaţi în exil conducătorilor politici ai Franţei (împăratul Napoleon al III-lea, contelui Walewski şi prinţului Napoleon), ai Angliei (ministrul Clarendon) şi ai Turciei (vizirul Resid Paşa);
- organizarea de adunări publice, având drept scop răspândirea, în rândul maselor largi, a programului mişcării unioniste; în acest sens se menţionează:
  - *manifestaţia din septembrie 1855*, organizată cu prilejul aniversării zilei de naştere a împăratului Napoleon al III-lea;
  - *manifestaţia din martie 1856*, organizată la Cazarma din Copou;
- adoptarea de noi forme de organizare a mişcării unioniste, menite să sprijine cu mai multă eficienţă acţiunile acestei mişcări, întreprinse în anumite momente, considerate decisive, ale luptei politice; în această ordine de idei se menţionează:
  - înfiinţarea, în mai 1856, a societăţii unioniste *"Unirea"*, al cărei principal obiectiv a fost acela de a realiza o apropiere între unioniştii liberali democraţi – grupaţi în jurul lui M. Kogălniceanu şi Anastasie Panu – şi între unioniştii conservatori moderaţi – care se strânseseră în jurul domnitorului Grigore Ghica;
  - crearea, în iunie 1856, a unui *Organ Central* pentru coordonarea activităţii mişcării româneşti în întreaga Moldovă;
  - înfiinţarea, în februarie 1857, a *Consiliului Electoral al Unirii*, pentru coordonarea acţiunilor de mobilizare a forţelor unioniste din Moldova în vederea pregătirii alegerilor pentru *Adunarea d-hoc*; chiar în lunile următoare, acest comitet a organizat centre locale de pregătire a alegerilor, precum şi *Subcomitetul de acţie*, alcătuit din P. Mangheru, C. Hurmuzaki şi V. Mălinescu, pentru conducerea operativă a acţiunilor de pregătire a alegerilor în capitala Moldovei.

Dacă este de netăgăduit faptul că, fără acordul final al celor şapte puteri europene nu s-ar fi înfăptuit Unirea Principatelor Române în nul 1859, este, în acelaşI timp, de necontestat şi faptul că acest acord a fost, de fapt, impus ţărilor garante de lupta continuă,

perseverentă şi îndârjită dusă, timp de patru ani, de mişcarea unionistă pentru înfăptuirea acestui măreţ vis naţional al românilor din cele două principate; această concluzie este confirmată şi de modul în care au evoluat în timp hotărârile diplomaţilor celor şapte ţări garante referitoare la *"problema românească"*, problemă care, la cererile perseverente şi susţinute ale unioniştilor români, a fost în mod repetat inclusă în agendele de lucru ale consfătuirilor reprezentanţilor puterilor garante:

- la *Conferinţa de la Viena* (martie – iunie 1855), discuţia asupra *"problemei româneşti"* a fost amânată pentru o altă dată, la cererea reprezentantului Austriei;
- la *Conferinţa Ambasadorilor de la Constantinopole* (ianuarie – februarie 1856), discuţia asupra *"problemei româneşti"* a fost din nou amânată, dar reprezentantul Angliei a precizat că această ţară doreşte menţinerea suzeranităţii Porţii Otomane asupra principatelor româneşti, organizate în provincii separate şi cu domni pământeni;
- la *Congresul de la Paris* (februarie – martie 1856) a fost luată în discuţie şi *"problema românească"* , astfel că, în *Tratatul de la Paris*, cu care s-au încheiat lucrările congresului, au fost incluse şi următoarele clauze privind această problemă:
    - instituirea garanţiei marilor puteri semnatare ale tratatului asupra autonomiei administrative, economice şi culturale a Moldovei şi Ţării Româneşti, cu prevederea expresă că nici una dintre puteri nu va putea exercita o protecţie exclusivă asupra lor;
    - menţinerea, pentru încă un interval de timp, a suzeranităţii Turciei asupra Principatelor României, cu obligaţia ţării suzerane de a respecta administraţia independentă şi naţională a ţărilor româneşti şi de a acorda deplină libertate cultului, legislaţiei, comerţului şi navigaţiei din aceste ţări;
    - amânarea elaborării statutului organizatoric definitiv al celor două ţări româneşti până la primirea, de către puterile semnatare ale tratatului, a unui proiect concret de organizare, întocmit de o *"comisie de informare"* – special constituită în acest scop şi având sediul la Bucureşti –, în baza voturilor exprimate de reprezentaţii celor două popoare româneşti în Adunări ad-hoc ce urmau a fi convocate în cel mai scurt timp posibil; până la întocmirea acelui proiect rămânea în vigoare vechiul statut organizatoric, care menţinea starea de separaţie a celor două provincii româneşti;
- la *Conferinţa de la Paris* (17-26 decembrie 1856), printre alte reglementări politice, a figurat şi aceea de elaborare a firmanului electoral pentru constituirea *Adunărilor ad-hoc* în cele două principate române, aflate sub suzeranitatea Turciei; deşi acest firman, prin prevederile sale privind structura socială şi modul de exercitare a votului de către reprezentanţi, asigura supremaţia marii boierimi conservatoare în componenţa forurilor elective, totuşi, prin faptul că el stipula exercitarea drepturilor electorale pe bază de criterii de avere şi nu de origine socială, acest firman a căpătat caracterul de legiuire burghezo – democratică;
- la *întâlnirea de nivel înalt de la Osborne* (iulie 1857), dintre împăratul Napoleon al III-lea al Franţei şi regina Victoria a Angliei, s-a căzut de acord asupra necesităţii anulării rezultatelor alegerilor elective care au avut loc în Moldova la 7 iulie 1857, datorită faptului că ele s-au bazat pe liste de alegători falsificate de consiliul care le-a întocmit, consiliu format din N. Vogoride, consulul austriac, Godel Lannoy, V. Ghica şi N. Istrati, toţi separatişti înverşunaţi; ca urmare, vizirul turc Ali Paşa a fost nevoit să emită un firman de anulare a alegerilor din 7 iulie şi de organizare de noi alegeri, care au avut loc în luna august 1857, consemnând de astă dată victoria categorică a unioniştilor;

- la *Conferinţa de la Paris* (mai - august 1858) au fost reluate discuţiile asupra *problemei româneşti*, încheindu-se lucrările prin semnarea, la 7 august 1858, a *Convenţiei de la Paris*, în care se formula o soluţie a acestei probleme, care, dacă nu ar fi fost atât de crudă, ar fi putut fi categorisită drept hilară şi pe care numai sălbăticia inumană a guvernanţilor otomani, ipocrizia diabolică a habsburgilor, rigiditatea arogantă a aristocraţiei engleze şi inconsecvenţa politică a diplomaţilor francezi puteau s-o propună: crearea Principatelor Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti sub suzeranitate otomană şi cu domnitori, guverne şi adunări legislatoare separate ş37ţ; câtă dreptate a avut A. D. Xenopol atunci când, referindu-se la soluţia adoptată de Conferinţa de la Paris, afirma că ea constituia *"un amestec nefiresc de unire şi despărţire"* [32]. Fără să fi permis înfăptuirea efectivă a marelui vis naţional al românilor, Unirea, Convenţia de la Paris a stipulat totuşi introducerea instituţiilor burghezo-democrate în Principatele Române, incluzând prevederi care, şi prin conţinutul lor, dar, mai ales, prin forma ambiguă în care au fost formulate – formă speculată cu abilitate, ulterior, de către unionişti – au condus la împlinirea marelui deziderat naţional românesc; în continuare, se prezintă, cu detalii suplimentare, principalele prevederi ale actului din 7 august 1858, emis de Convenţia de la Paris:
  - crearea Principatelor Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, sub suzeranitatea Porţii otomane şi sub garanţia colectivă a puterilor europene, semnatare ale actului menţionat;
  - constituirea de adunări legislatoare separate, cu legislaturi de 6 ani, precum şi a unei Comisii Centrale pentru legile de interes comun;
  - guvernarea cu domnitori separaţi, aleşi pe viaţă de adunările legislatoare dintre cetăţenii cu un venit anual de cel puţin 3000 de galbeni şi cu un stagiu de cel puţin 10 ani în îndeplinirea de funcţii publice.
  - încredinţarea guvernărilor interimare în cele două principate, până la alegerile de domnitori, unor căimăcămii alcătuite, conform prevederilor Regulamentului Organic, din trei membri;
  - asigurarea egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legilor, a impozitărilor şi în faţa drepturilor de exercitare a funcţiilor publice;
  - reorganizarea separată a instanţelor judecătoreşti, asigurându-se inamovabilitatea magistraţilor, precum şi crearea unei Curţi de Casaţie comune, la Focşani;
  - crearea de armate separate, cu efective mărite cu aproximativ o treime din efectivele existente la mijlocul anului 1858, puse sub comanda alternantă a unui şef suprem, desemnat, pe rând, de către cei doi domnitori;
- la *Conferinţa de la Constantinopole* (15 noiembrie 1858), a reprezentanţilor puterilor garante, conferinţă ţinută la sediul ambasadei Angliei şi convocată în urma protestelor formulate de Turcia, Austria şi de caimacamul separatist Ştefan Catargiu, împotriva unor acţiuni ale Guvernului Provizoriu al Principatului Moldovei, au avut câştig de cauză caimacamii unionişti, cărora, într-un *memorandum* care a încheiat lucrările conferinţei, redactat de ambasadorul englez Bulwer, nu li s-a putut reproşa decât lipsa de respect faţă de Poartă.

Atât *Convenţia de la Paris*, cât şi *Memorandum-ul de la Constantinopole*, menţionat mai înainte, au continuat ambiguităţi pe care le-au speculat partizanii mişcării unioniste din cele două provincii româneşti pentru a înfăptui unificarea lor; astfel:

- *Memorandum*-ul *de la Constantinopole* a continuat prevederea, strecurată de

ambasadorul Bulwer în cu totul alt scop, că în eventualitatea unei vacanțe în cadrul căimăcămiei, completarea componentei ei să se facă prin numirea ministrului cu cel mai înalt rang; această prevedere a permis imediat instaurarea unei căimăcămii formată numai din partizanii Unirii;

- *Convenția de la Paris* a prevăzut că cele două provincii româneşti îşi vor alege separat domnitorii, dar nu a inclus şi clauza că ele nu puteau alege pe acelaşi domnitor; datorită absenţei acestei precizări, moldovenii şi muntenii au putut alege un domnitor unic, în persoana colonelului Al. I. Cuza.

Specularea, de către unioniştii români, a acestor ambiguităţi ale documentelor menționate mai înainte a echivalat cu parcurgerea primilor paşi pe calea înfăptuirii Unirii Principatelor Române.

Evident, drumul parcurs pe această cale de partizanii mişcării unioniste, încadrată acum în formaţiunea politică numită *Partida Naţională*, nu a fost nici simplu şi nici uşor, această formaţiune fiind pusă în situaţia de a rezolva imediat două probleme importante, de care depindea, în mod hotărâtor, reuşita activităţii ei politice; acestea au fost:

- restaurarea unităţii în tabăra unionistă

şi

- pregătirea alegerilor pentru constituirea Adunării elective a domnitorului.

Prima dintre problemele menţionate mai sus a căpătat aspecte îngrijorătoare după intrarea în vigoare a *Convenţiei de la Paris* din 7 august 1858; într-adevăr, dacă până atunci se profilau, în tabăra unionistă, doar două aripi principale – radicalii şi conservatorii moderaţi – după aplicarea *Convenţiei* au apărut nu mai puţin de 6 grupări, fiecare cu câte un lider unionist pe care îl doreau urcat în scaunul domnesc: *gruparea lui V. Alecsandri, gruparea lui Costache Negri, gruparea lui Lascăr Rosetti, gruparea lui V. Sturdza, gruparea lui P. Mavrogheni* şi *gruparea lui Lascăr Catargi.*

După o serie de dezbateri infructuoase, ţinute în luna decembrie 1858 în localul Muzeului de Istorie Naturală din Iaşi, această primă problemă a fost rezolvată în dezbaterea din 3 ianuarie 1859, când, la propunerea lui Nicolae Pisoschi, a fost aprobată, în unanimitate, candidatura unică a colonelului Al. I. Cuza.

Pentru rezolvarea celei de-a doua dintre problemele amintite mai înainte – pregătirea alegerilor pentru *Adunarea electivă* – a fost constituit, în conformitate cu directivele *Convenţiei de la Paris*, *Guvernul Provizoriu* al Principatului Moldovei, în componenţa căruia au intrat şi următorii unionişti: V. Alecsandri (Secretar de Stat), I.A. Cantacuzino (Ministru de Finanţe), P. Donici (Ministru al Lucrărilor Publice) şi Al. I. Cuza (locţiitor de Hatman al Miliţiei); printre măsurile luate imediat de acest guvern în vederea pregătirii alegerilor au figurat:

- restrângerea numerică a corpului electoral prin impunerea unor condiţii mai severe alegătorilor: vârstă minimă de 25 de ani şi venitul anual minim de 100 de galbeni;
- întocmirea din timp a listelor electorale în judeţe, ţinuturi şi oraşe, pentru cele trei colegii de alegători prevăzute de Convenţie:
- asigurarea desfăşurării în bune condiţiuni a alegerilor, care s-au desfăşurat în a doua jumătate a lunii decembrie 1858, cu rezultate care au stabilit o structură majoritar pro-unionistă a Adunării elective din Moldova;

La 5 ianuarie 1859, Adunarea electivă, după ce a invalidat candidatura *"strigoiului"* Grigore Sturdza, a pus la vot candidatura unicului candidat rămas pe listă, Al. I. Cuza; în unanimitate – deoarece, spre cinstea lor, şi deputaţii partidei conservatoare care s-au prezentat la vot, au votat pe candidatul propus de unionişti –, cei 48 de deputaţi prezenţi la

lucrările Adunării elective l-au proclamat pe Al. I. Cuza domnitor al Moldovei.

O ilustrare impresionantă a marilor speranţe de propăşire către mai bine, pe care întregul popor moldovean şi le punea în primul domnitor ales de el, o furnizează următoarea frază din cuvântarea lui M. Kogălniceanu, ţinută după depunerea jurământului de către noul domnitor: *"Alegându-te pre tine Domn în ţara noastră am vroit să arătăm lumii aceia ce toată ţara doreşte: la lege nouă, om nou... Fii dar omul epocii ..., fă ca legea să fie tare iar ţie, Măria Ta, ca Domn, fii bun, fii blând, fii bun mai ales pentru acei pentru care mai toţi Domnii trecuţi au fost nepăsăttori sau răi"* [39]; de asemenea, marea încredere pe care moldovenii şi-o puneau în noul domnitor a fost reflectată şi de etuziasmul nemaipomenit cu care locuitorii capitalei Moldovei au primit vestea alegerii sale: patru zile de sărbătoare, cu procesiuni şi care alegorice pe străzile oraşului şi cu grupuri mari de cetăţeni care scandau în delir numele lui Al.I. Cuza şi proferau invective la adresa vechilor *"strigoi"* (Mihai şi Grigore Sturdza).

La 24 ianuarie 1859, Adunarea electivă de la Bucureşti l-a proclamat tot pe Al. I. Cuza ca domnitor al Ţării Româneşti, după un drum mai sinuos însă decât cel pe care l-a făcut alegerea lui în Moldova; această dublă alegere a dat un nou prilej locuitorilor oraşului Iaşi de a-şi manifesta bucuria, care a cuprins, de altfel, toate oraşele celor două Principate Române.

Acest măreţ act istoric a încheiat în mod strălucit perioada din istoria Moldovei luată în consideraţie în acest capitol al lucrării (1803 – 1860); în acelaşi timp însă, acest act istoric crea domnitorului ales sarcini cu totul noi şi deosebit de grele, a căror îndeplinire trebuia asigurată în cel mai scurt timp posibil, între ele figurând:

- conceperea unei strategii potrivite pentru obţinerea recunoaşterii, de către puterile garantate, a dublei alegeri de domnitor;
- adoptarea unei politici de făurire a României moderne, prin reorganizarea internă a Principatelor Române în concordanţă cu noua dezvoltare istorică a lor.
- pregătirea unor măsuri de estompare a disensiunilor dintre clasele sociale, disensiuni care, în mod firesc, urmau să se intensifice după Unire, deoarece fiecare clasă socială îşi făurise un program propriu de construcţie a societăţii moderne.

Prima dintre sarcinile menţionate mai sus a fost adusă la îndeplinire chiar în anul 1859, în urma acţiunilor diplomatice întreprinse de primele guverne separate ale Principatelor Române, îndeplinirea celorlalte sarcini s-a realizat în etapele istorice care au urmat anului Unirii şi care vor fi analizate în următorul capitol al lucrării.

Prezentarea făcută mai sus, a celor patru evenimente majore petrecute în perioada istorică analizată în acest capitol, conduce la concluzia că Regulamentul Organic separă această perioadă în două etape istorice distincte, cu evoluţii total deosebite ale diverselor segmente ale vieţii interne a Moldovei, singura dintre ţările româneşti la care se va face referire în continuare:

- *"etapa preregulamentară"*, în care s-au menţinut formele de guvernare şi de administrare publică cu caracter predominant feudal de la finele secolului al XVIII-lea, cu foarte puţine elemente de modernizare;
- *"etapa postregulamentară"*, în care s-au produs, ca urmare a menţinerii în vigoare a Regulamentului organic, schimbări radicale în viaţa internă a Moldovei, schimbări care pot fi considerate chiar impresionante dacă sunt raportate la vremurile respective.

***

Vor fi analizate aici numai următoarele două componente ale vieţii politice interne a Moldovei desfăşurate în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea:

Organizarea puterii în stat. De la începutul secolului al XIX-lea şi până la revoluţia din 1821, statul moldovean şi-a păstrat toate caracteristicile statului fanariot de la finele secolului al XVIII-lea, adică el s-a transformat într-un instrument de lucru care permitea îndeplinirea următoarelor obiective principale, pe care domnitorii fanarioţi, cu rare accepţii, şi le fixau la înscăunare:

- îndeplinirea obligaţiilor băneşti contractate faţă de Poartă şi faţă de demnitarii otomani care sprijineau urcarea lor pe tron;
- restituirea către creditori a împrumuturilor contractate, cu dobânzi enorme, pentru acoperirea cheltuielilor făcute pentru dobândirea tronului;
- îmbogăţirea domnitorilor, a familiilor lor şi a clientelelor greceşti care îi însoţeau în ţară;
- căpătuirea, prin sistemul slujbelor şi al havaieturilor, a boierimii autohtone care accepta să intre în slujba domnitorului;
- reprimarea cu sălbătăcie a împotrivirii ţăranilor, principalul segment demografic asupra căruia se exercita, prin biruri, dăjdii şi amenzi, spolierea fanariotă.

Domnitorii fanarioţi au continuat şi în secolul al XIX-lea să-şi păstreze statutul stabilit după pacea de la Kuciuk-Kainargi, adică erau asimilaţi dregătorilor otomani, fiind numiţi de Poartă din rândul foştilor dragomani în urma declanşării unui lung şi complicat lanţ de intrigi şi corupţii; deşi hatişerifele Porţii din anii 1774, 1783 şi 1784 prevedeau obligaţia acesteia de a nu "mazili" domnii decât pentru *"vini dovedite"*; practica mazilirii înainte de termen a domnitorilor s-a dovedit atât de rentabilă pentru înalţii demnitarii ai Porţii, încât a determinat curtea imperială rusă să ceară, în repetate rânduri, curmarea acestor abuzuri.

Ca urmare a acestor intervenţii, Poarta a fost nevoită să emită, în anul 1802, un hatiserif prin care se garanta durata de 7 ani de guvernare a unui domnitor în cele două ţări româneşti, mazilirea lui înainte de acest termen putând avea loc numai pentru *"delicte deosebit de grave"*, categorisite ca atare atât de Poartă cât şi de Curtea imperială rusă; de asemenea, în anul 1819, Poarta a fost obligată să emită un *"regulament de numire a domnitorilor ţărilor româneşti"*, care conţinea următoarele prevederi importante:

- nominalizarea doar a unui număr de 4 familii fanariote, demne de *"a nu fi suspectate de intrigi"*, din care urmau să fie numiţi domnitorii români: familiile lui Scarlat Callimachi, Alecu Şuţu, Mihai Şuţu şi Dumitru Moruzi;
- garantarea domniei în una din cele două ţări româneşti pe o durată de 7 ani, cu dreptul de alternare, pe altă durată de 7 ani, la tronul celeilalte ţări româneşti;
- introducerea obligaţiei, pentru domnitorii ţărilor româneşti, de a întreţine aproximativ 50 de familii de foşti domnitori fanarioţi stabilite în Constantinopole, cu precizarea că pensiile alocate acestor familii au trecut de la început chiar în sarcina visteriei publice.

În această etapă preregulamentară domnia încă mai cumula practic toate funcţiile fundamentale ale statului, domnitorul reprezentând în acelaşi timp principalul legiuitor al ţării – ca unul care stabilea în mod partizan componenţa divanului –, judecătorul suprem al încălcărilor de legi (elaborate tot de el) şi cel mai înalt for al puterii executive; în exercitarea acestor funcţii, domnitorul era ajutat, în continuare, de *"marii dregători"*, fiecare dintre ei dispunând de o *"taifava"* proprie (personal subordonat), alcătuită din "slugi" sau

"slujitori".

În cele două ţinuturi zonale - Ţara de Sus şi Ţara de Jos – ale Moldovei, puterea centrală a fost reprezentată de *"vornici"*, în ţinuturi (judeţe) de ispravnici, iar în capitală şi în centrele urbane mari de doi înalţi funcţionari: *"vel-aga"* – pentru centrul oraşului – şi *"marele hatman"* – pentru mahalale –, fiecare dintre ei dispunând de "slujitori" şi de unităţi militare specializate pentru acţiuni de represiune.

O cotitură importantă în evoluţia vieţii politice interne a Moldovei s-a produs după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, care, aşa cum s-a mai spus, a aplicat principiul separării puterilor în stat, împărţindu-le în:

1. *Puterea legislativă*, reprezentată de *Obşteasca Adunare*, alcătuită din 35 de membri, cu următoarea structură:
   - mitropolitul ţării, ca preşedinte de drept al Adunării;
   - episcopii de Roman şi Huşi, ca membri de drept ai Adunării;
   - un număr de 16 reprezentanţi ai marii boierimi, aleşi câte unul de fiecare ţinut (judeţ);
   - un număr de 16 deputaţi, aleşi câte unul de fiecare ţinut, reprezentând celelalte pături sociale.
2. *Puterea executivă*, încredinţată următoarelor foruri conducătoare:
   a) *Domnitorului*, ca şef al executivului, ales pe viaţă dintre marii boieri care depăşeau vârsta de 40 de ani şi având următoarele atribuţii principale:
      - participarea în Obşteasca Adunare la elaborarea legilor ţării, cu drept de iniţiativă şi de sancţionare a lor;
      - numirea şi revocarea membrilor guvernului;
      - numirea şi destituirea înalţilor funcţionari din administraţia publică;

   b) *Guvernului*, constituit din 6 miniştri – al internelor, al finanţelor al externelor, al justiţiei, al cultelor şi al armatei – care, sub preşedinţia domnitorului, formau *Sfatul Administrativ Extraordinar*, (echivalent ulteriorului *Consiliu de Miniştri*) şi care continuau să-şi păstreze vechile titulaturi: *marele logofăt* (ministrul de interne), *marele vistiernic* (ministrul finanţelor), etc; problemele urgente de politică internă erau rezolvate de domnitor împreună cu un colectiv restrâns, format din marele logofăt, marele vistiernic şi *secretarul de stat* (ministrul de externe);

   c) *Reprezentanţilor zonali ai puterii centrale*, cu competenţe bine precizate – prin acte normative – la diverse nivele de subordonare teritorială, în rândul cărora intrau:
      - *"vornicii celor două ţări ale Moldovei"* – *Ţara de Sus* şi *Ţara de Jos*;
      - *"ispravnicii"* din cele 16 *"ţinuturi"* (judeţe), (numiţi încă şi *"staroşti"*, la Putna, *"vornici de ţinut"* la Botoşani şi *"pârcălabi"* în Covurlui);
      - *"vătafii de plăşi"* în plăşile în care erau divizate administrativ ţinuturile;
      - *"ocolaşii"* sau *"privighietorii"*, în ocoalele subordonate plăşilor;
      - *"vornicii de sate"* sau *"vătămanii"* în satele aflate în jurisdicţia ocoalelor, numiţi, de regulă, dintre ţăranii înstăriţi de către moşierii care stăpâneau satele respective;

      în capitală şi în centrele urbane mai mari, puterea centrală era reprezentată de următorii doi înalţi funcţionari;
      - *"vel-agă"*, pentru centrul oraşului;
      - *"marele hatman"*, pentru mahalale

fiecare din ei având în subordine atât *"slujitori"*, cât şi unităţi militare speciale (dorobanţi, seimeni, vânători, poteraşi);
acestor reprezentanţi zonali ai puterii centrale li se adăugau *"comisarii guvernamentali"*, desemnaţi de puterea executivă pentru a apăra interesele în *Sfaturile orăşeneşti* – instituţii nou create, denumite încă şi *"epitropii"* sau *"eforii"* orăşeneşti – care preluau toate sarcinile administrative – şi în mare măsură şi cele economice - în centrele urbane mari.

Este important de semnalat, cu acest prilej, principalele modificări survenite în modul de exercitare a puterii executive în etapa postregulamentară:

- îngrădirea, de către obşteasca Adunare, a puterii discreţionare a domnitorului prin dreptul acordat Adunării de a-l reclama pe domn atât puterii suzerane (Poarta otomană), cât şi puterii protectoare (Curtea imperială rusă);
- interzicerea amestecului domniei în gestiunea visteriei publice, reglementându-se cheltuielile curţii domneşti printr-o *"listă civilă"*, aprobată de Obşteasca Adunare;
- înlocuirea sistemului *"rotaţiei anuale"* în numirea demnitarilor publici cu un sistem *"tri-anual"* de funcţionare, cu dreptul de a fi reconfirmaţi în intervalele următoare de timp;
- scoaterea, din competenţa tuturor organelor administrative şi fiscale, a atribuţiilor judecătoreşti

3. *Puterea judecătorească*, prevăzută a fi exercitată numai în *"tribunale"* de către magistraţi independenţi atât faţă de Obşteasca Adunare, cât şi faţă de Domnie; în acelaşi timp, o serie de alte prevederi ale Regulamentului organic interziceau organelor administrative – fiscale şi poliţieneşti – să mai îndeplinească atribuţiile judecătoreşti pe care la aveau în etapa preregulamentară.

Organizarea armatei. În primele două decenii ale secolului al XIX-lea armata – alcătuită din unităţi militare cu atribuţii distincte (control, pază, urmăriri, etc.) şi echipate cu uniforme şi arme specifice (*dorobanţi, seimeni, vânători, poteraşi* ş.a.) – şi-a păstrat funcţia de instrument de represiune a maselor largi populare şi îndeosebi a ţărănimii birnice, funcţie pe care i-a atribuit-o statul fanariot chiar de la înfiinţarea lui; aflată în directa subordine a domnitorului, ea era comandată de *"marele spătar"*, ale cărui ordine erau aduse la îndeplinire de *"căpitani"* şi *"polcovnici"*.

În etapa premergătoare revoluţiei din 1821, comandanţilor unităţilor militare li s-au încredinţat şi unele competenţe judecătoreşti, printre care dreptul de a înainta şi de a redeschide procese civile şi penale, drept de care au început să abuzeze pentru a obţine venituri ilicite; aceste abuzuri au determinat stăpânirea să emită, în anul 1819, un nou regulament militar, care anula dreptul ofiţerilor poliţieneşti de redeschidere a proceselor.

După delimitarea, în urma Tratatului de pace de la Adrianopole, a graniţelor Moldovei – delimitare care a permis reintegrarea în teritoriul statului moldovean a zonei care limita lacul Brateş şi a fostei cetăţi a Brăilei – a apărut şi problema organizării unui sistem de apărare a acestor graniţe, conturându-se astfel ideea necesităţii înfiinţării unei *"armate naţionale"*; această idee, preluată de Regulamentul organic într-un articol care prevedea înfiinţarea unor asemenea armate cu structuri organizatorice identice în cele două ţări româneşti aflate sub suzeranitatea turcă, avea să se înfăptuiască însă efectiv abia după împlinirea istoricului act al Unirii Principatelor, fapt care explică şi motivul pentru care prezentarea modului de organizare a acestor *"armate naţionale"* a fost programată în

următorul volum al lucrării.

În încheierea prezentării analizei evoluţiei vieţii politice interne a Moldovei în primele şese decenii ale secolului al XIX-lea două concluzii finale se impun:

1. În etapa preregulamentară, statul moldovean şi-a păstrat caracteristica fundamentală de *"stat fanariot"*, caracterizat în lucrarea [39] ca *"un regim de jefuire a ţăranilor birnici"*, regim care a reuşit să se menţină la putere datorită următorilor factori favorizanţi:
   - subordonarea totală a politicii externe a Moldovei politicii generale otomane;
   - frânarea procesului de dezvoltare economică a Moldovei prin obligarea acestei ţări de a accepta *"regimul capitulaţiilor"* (obligaţii materiale faţă de Poartă) şi monopolul turcesc asupra comerţului ei exterior;
   - menţinerea, în Moldova, a unor structuri economico-sociale înapoiate în raport cu cele introduse în unele din ţările vecine ei.

   Mai trebuie menţionat aici faptul că nu atât originea grecească a determinat comportamentul de *"jăcmănitori"* al celor mai mulţi dintre domnitorii fanarioţi, cât modul în care ei şi-au însuşit mentalitatea "celebrului" cartier constantinopolitan *Fanar*, în care se formau ca diplomaţi: în timp ce unii dintre domnitorii fanarioţi, descinzând – ca urmare a unor relaţii matrimoniale – şi din familii boiereşti româneşti – cazul unor domnitori din familiile Racoviţă şi Callimachi – s-au comportat ca nişte vrăjmaşi faţă de poporul român, de care erau legaţi prin naştere, au existat şi domnitori greci – cazul domnitorului reformator Constantin Mavrocordat – care au arătat multă înţelegere pentru cerinţele de dezvoltare ale poporului peste care domneau, sprijinindu-l, în parte cel puţin, în realizarea aspiraţiilor sale spre progres economic şi social.

2. În perioada postregulamentară, statul moldovean, în pofida faptului că a introdus, prin Regulamentul Organic, o serie de metode moderne de conducere şi administrare politică, a menţinut totuşi multe dintre caracteristicile statului feudal, astfel că el a rămas, în continuare, un stat cu formă oligarhică de guvernământ; ultima concluzie este motivată prin următoarele argumente:
   - preponderenta marii boierimi în structura Obşteştii Adunări, fapt care determina elaborarea numai a legilor care apărau interesele acestei clase sociale;
   - apartenenţa la marea boierime a celor mai de seamă reprezentanţi ai puterii executive, domnitorul însuşi fiind principalul susţinător al clasei sociale căreia îi aparţinea prin origine;
   - ponderea predominantă a reprezentanţilor marii boierimi în componenţa aparatului judecătoresc determinată atât de modul de acordare a slujbelor în vigoare în acele vremuri, cât şi de faptul că pe atunci doar marii boieri – cu mici excepţii şi unii dintre marii negustori – îşi puteau permite să-şi trimită progeniturile în străinătate pentru a efectua studiile juridice cerute pentru intrarea în magistratură; este uşor de înţeles că, în aceste condiţii, deciziile justiţiei nu puteau fi altele decât cele ale clasei sociale căreia îi aparţineau cei însărcinaţi cu administrarea ei.

Se va mai menţiona faptul că aceste mari şi importante sechele feudale menţinute în configurarea statului moldovean postregulamentar au şi determinat, de altfel, declanşarea lanţului de frământări sociale care au avut loc în Moldova în al cincilea şi al şaselea deceniu al secolului al XIX-lea, frământări care vor fi analizate ulterior.

Viaţa administrativă

În cele ce urmează vor fi analizate evoluţiile, în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, ale principalelor trei segmente ale vieţii administrative a Moldovei: Administraţia locală, Fiscalitatea şi Justiţia.

Organizarea administraţiei locale. În perioada istorică analizată în acest capitol, organizarea teritorială a Moldovei a rămas practic neschimbată: cele 16 ţinuturi (judeţe) ale ţării formau două regiuni mari – *Ţara de Sus* şi *Ţara de Jos* – aflate sub conducerea *"vornicilor de ţară"* (2 în Ţara de sus şi 1 în Ţara de Jos), care aveau în subordine, în capitalele ţinuturilor, pe *"ispravnicii"* respectivi.

La rândul lor, ţinuturile erau împărţite din punct de vedere administrativ în *"plăşi"* – conduse de *"vătafi de plăşi"* şi având centrele administrative în oraşele sau în târgurile mai importante din teritoriu –, plăşile se împărţeau în *"ocoale"* – conduse de *"privighietori"* –, iar ocoalele cuprindeau un număr de sate, în fruntea cărora se găseau *"vornicii de sate"*; este uşor de înţeles că fiecare dintre aceşti conducători de unităţi administrative avea în subordine colective de slujbaşi şi subalterni retribuiţi, cu atribuţii diferenţiate.

Modul de salarizare a slujbaşilor a avut la bază şi în etapa preregulamentară reglementările aflate în vigoare la finele secolului al XVIII-lea, reglementări care au fost stabilite, la rândul lor, în anul 1769, prin reforma domnitorului Constantin Mavrocordat şi care prevedeau că *"venitul legal"* al unui slujbaş rezulta din următoarele două componente:

- din *"leafă"*, plătită dintr-un fond special, realizat dintr-o cotă adiţională (*"răsura"*), aplicată dărilor vărsate de birnici la visteria statului, fond care era gestionat de o instituţie specializată numită *Casa Răsurilor*;
- din *"havaieturi"*, reprezentând venituri provenind, fie din amenzile aplicate contribuabililor, fie din *"plocoanele legale"*, oferite de subalterni sau de clientela slujbaşilor, havaieturi care, în mod firesc, erau cu atât mai importante cu cât slujba era mai înaltă.

Ponderea predominantă a celei de-a doua componente în structura veniturilor slujbaşilor a condus la formarea unei concepţii generale potrivit căreia slujba a căpătat calitatea de *"principal mijloc de înavuţire legală"* [39], mijloc a cărui stăpânire a început a fi tot mai mult râvnită de boieri, ale căror moşii nu le puteau asigura un trai care devenise tot mai pretenţios ca urmare a influenţelor străine survenite în viaţa lor; această *"goană după slujbe"*, declanşată de boieri, a prilejuit însă manifestarea unor fenomene nedorite, cu largi implicaţii sociale în viaţa administrativă a Moldovei în etapa preregulamentară, între ele putând fi menţionate:

a) imprimarea unui puternic caracter venal procesului de construire a aparatului administrativ – fapt care a şi determinat pe unii istorici să vorbească despre *"venalitatea slujbelor în perioada fanariotă"* [39] –, acest caracter fiind evidenţiat de introducerea următoarelor practici ale corupţiei, specifice Fanarului:
   - introducerea *"sistemului licitaţiilor"* în achiziţionarea slujbelor, sistem care mărea continuu preţurile de achiziţie, ce urmau să fie plătite însă, în final, de contribuabili;
   - înfiinţarea nejustificată de noi funcţii, care preluau de fapt unele dintre atribuţiile vechilor funcţionari; astfel:
     - în anul 1803 a fost înfiinţată funcţia de *"mare vornic de obşte"*, care prelua sarcinile de judecare a proceselor de moştenire, de control şi de

stabilire a preţurilor maximale la produsele alimentare;

- în anul 1813 a fost înfiinţată funcţia de *"vornic de poliţie"*, în sarcina căruia au fost trecute obligaţiile de serviciu legate de catagrafierea populaţiei, de repartiţie a dărilor şi de control al călătorilor străini, precum şi cele referitoare la urbanistica oraşelor.
- crearea de sinecuri pentru unii favoriţi ai puterii executive prin dublări de funcţii: astfel, la un moment dat funcţionau 4 vornici (în loc de 2) în Ţara de Sus şi 2 vornici (în loc de unul în Ţara de Jos);

b) proliferarea abuzurilor în viaţa administrativă a ţării, proliferare reflectată în:

- extinderea practicii *"sistemului rotaţiei anuale"*, practică care urmărea, de fapt, alternarea periodică a accesului boierimii la sursele de căpătuire;
- înmulţirea cazurilor de destituire şi înlocuire samavolnică înainte de termen a slujbaşilor.

c) intensificarea manifestărilor *"antigreceşti"* ale boierilor, ca urmare a concurenţei pe care le-o opunea, în ocuparea slujbelor, clientela grecească care însoţea pe domnitor.

După cum s-a menţionat şi cu un alt prilej, printre realizările deosebite ale Regulamentului Organic s-a numărat şi aceea de a fi introdus un statut al funcţionarilor publici, bazat pe înlocuirea principiului rotaţiei anuale cu principiul competenţei profesionale, precum şi pe precizarea drepturilor şi obligaţiilor slujitorilor, statut care a condus, într-un timp relativ scurt, la crearea unui corp permanent şi modernizat de funcţionari publici.

Modificări importante, esenţiale chiar, s-au produs în viaţa administrativă a marilor centre urbane ale Moldovei din acele vremuri – oraşele Botoşani, Bârlad şi, în mod deosebit, capitala ţării, oraşului Iaşi – după aplicarea prevederilor din cap. III al Regulamentului Organic, prevederi care stipulau înfiinţarea, în aceste centre urbane, a unui nou organ al puterii locale, *Sfatul orşenesc*, numit încă şi *Epitropie Orăşenească* sau *Eforie Orăşenească*; menţinonându-se mai întâi că acest nou for administrativ local, care s-a menţinut până la aplicarea *"legii comunale"* din anul 1854, avea următoarea componenţă:

- un preşedinte, ales de adunarea obştească;
- un număr de 5 membri, aleşi annual de staroştii tuturor corporaţiilor;
- un secretar;
- un număr de doi scriitori,

se va face şi precizarea că modul în care se prevedea funcţionarea acestui for a prezentat două trăsături caracteristice, care, de altfel, explică şi succesele generale înregistrate ulterior în aplicarea lui de oraşele care l-au adoptat.

Este vorba, mai întâi, de faptul că funcţionarea lui urma să decurgă în condiţiile redobândirii, de către puterea locală, a unei anumite autonomii faţă de puterea centrală, autonomie care nu mai exista în etapa preregulamentară.

Într-adevăr, dacă la începutul secolului al XVIII-lea cele două puteri – centrală şi locală - coexistau într-o relativă bună înţelegere, spre sfârşitul acelui secol puterea centrală s-a substituit din ce în ce mai mult puterii locale, pentru ca, la începutul secolului al XIX-lea, s-a înlocuiască chiar total ; noul for al puterii locale, deşi rămânea supus controlului comisarului guvernamental, s-a bucurat chiar prin prevedeile regulamentare de o mare independenţă în exercitarea atribuţiilor sale şi, în mod deosebit, în construirea şi administrarea bugetului oraşului.

O a doua trăsătură caracteristică a noului organ al puterii locale a constituit-o larga competenţă atrubuită lui, care îi permitea nu numai de a înlocui formele învechite, de tip

feudal, de organizare a serviciilor publice cu forme noi, de tip burghez, ci chiar de a introduce noi asemenea servicii şi instituţii publice, care nu au mai funcţionat până atunci în oraşele moldovene.

Competenţele Sfatului Orăşenesc s-au exercitat, în etapa postregulamentară, în următoarele trei direcţii principale:

- administrarea veniturilor oraşului, care proveneau din următoarele trei surse importante:
  - accizele aplicate vânzătorilor de băuturi alcoolice şi de păcură;
  - taxele la care erau supuse anumite categorii de profesii orăşeneşti (birjari, căruţaşi, practicanţii jocurilor de noroc ş.a.);
  - cota de *"o zecime"*, adăugată *"capitaţiei"*, plătită de orăşeni către stapânire;
- reorganizarea pe baze moderne a vechilor servicii publice:
  - serviciul de administraţie fiscală:;
  - serviciul de asigurare a pazei şi ordinii publice;
  - servicul de salubritate publică;
  - serviciul de protecţie sanitară a populaţiei orăşeneşti;
  - serviciul de asigurare a confortului şi securităţii urbanistice;

  în toate aceste sectoare creîndu-se unităţi prestatoare de servicii stabile şi specializate care vor fi menţionate ulterior;
- crearea de noi servicii publice, îndeosebi în sectorul urbanistic, despre care, de asemenea, se va vorbi mai târziu.

Deşi, datorită existenţei, la mijlocul secolului al XIX-lea, atât a unei conjuncturi politice externe nefavorabile, cât şi a tendinţelor de intensificare a frământărilor sociale în ţările româneşti, nu toate prevederile Regulamentului Organic referitoare la folosirea *Sfatului Orăşenesc* ca instrument de activizare a procesului de dezvoltare a principalelor oraşe din aceste ţări au putut fi înfăptuite până la Unire, trebuie recunoscută totuşi importanţa deosebită a articolelor capitolului III al Regulamentului Organic, care au continuat să stea la baza şi a programelor elaborate după Unire, de dezvoltare a oraşelor româneşti; această importanţă deosebită a capitolului menţionat al Regulamentului organic a fost semnalată şi de unul din autorii lucrării [32], D. Rusu, care, referindu-se în mod deosebit la capitala Moldovei, afirma:

"Acest regulament, prin ansamblul prevederilor sale, are valoarea unui adevărat plan de modernizare şi dezvoltare a oraşului, care (plan, n.n.), transpus în viaţă, ar fi adus Iaşul de la mijlocul secolului trecut la nivelul centrului urban modem. Condiţii interne defavorabile şi unele împrejurări externe au îngreunat transformarea în viaţă a multora dintre îmbunătăţirile preconizate."

Organizarea sistemului fiscal. Ca şi în secolul precedent, şi în etapa preregulamentară a secolului al XIX-lea, rolul de bază al instituţiei fiscale a Moldovei a rămas acela de a umple visteria ţării cu sumele de bani colectate din următoarele surse principale de venituri:

- din *"birul"* la care era supusă populaţia birnică, reprezentând dările directe:
- din *"resumaturi"*, reprezentând dări indirecte plătite de categoriile de contribuabili care lucrau în domeniul producţiei agro-zootehnice, dări care purtau denumiri specifice ca:
  - *"deseatina"* - taxa pentru porci şi stupi;
  - *"goştina"* – taxa pentru oi;
  - *"vădrăritul"* – taxă pentru vin

- din *"arendările"* slujbelor, vămilor şi ocnelor, bani care erau distribuiţi apoi astfel [39]:
  - în proporţie de 35% pentru achitarea obligaţiilor băneşti faţă de Poarta suzerană;
  - în proporţie de 25% pentru constituirea *"venitului personal"* al domnitorului;
  - în proporţie de 40% – restul venitului – pentru acoperirea *"cheltuielilor ţării"*, care înglobau: lefurile tuturor categoriilor de slujitori, cheltuielile de întreţinere a serviciilor publice, cheltuielile de execuţie a lucrărilor edilitare ş.a.m.d.

Impozitarea directă a contribuabililor s-a făcut, în tot acest timp, în baza principiului feudal al *"privilegiului de obşte al rangurilor"*, care scutea de bir următoarele categorii sociale:

- boierii de toate rangurile;
- clerul şi principalii slujbaşi mănăstireşti;
- mazilii;
- *"scutelnicii"* şi *"posluşnicii"*, reprezentând grupuri de orăşeni care îi slujeau pe boieri în schimbul scutirii de bir şi al căror număr era reglementat pentru fiecare boier de o hotărâre domnească;
- străinii, stabiliţi vremelnic, sau definitiv, în ţară;

toate reglementările fiscale iniţiate în această etapă la intervenţiile diplomaţilor Rusiei – căreia i s-a atribuit, în anul 1802, dreptul de control asupra politicii fiscale a ţărilor româneşti –, reglementări printre care pot fi menţionate:

- *Aşezământul fiscal* din anul 1804 – prin care se stăvileau încercările domnitorilor de a modifica sistemul fiscal după bunul lor plac;
- *Regulamentul fiscal* din anul 1814 – care a mărit impozitele indirecte (goştina şi vărdăritul) şi a extins impozitarea directă şi la unele categorii de privilegiaţi (mazilii, scutelnicii şi posluşnicii);
- *Regulamentul fiscal* din anul 1818 – care, în faţa unor grave perturbaţii demografice provocate de fiscalitatea excesivă, a încercat să amelioreze situaţia creată, reducând cu 25% contribuţiile birnicilor,

nu numai că nu au reuşit să uşureze soarta contribuabililor moldoveni, dar chiar au întărit caracterul instituţiei fiscale de intrument mânuit de domnitor şi de boieri pentru satisfacerea poftelor nemăsurate de îndestulare, nu numai a turcilor, ci – şi poate chiar în primul rând – a lor.

Printre principalele cauze ale înăspririi continue a sistemului fiscal al Moldovei s-au numărat următoarele:

a) repartizarea poverii îndatoririlor fiscale pe umerii doar a unei jumătăţi a populaţiei ţării, ţărănimea birnică;
b) procedeul domnitorilor fanarioţi, folosit în mod sistematic şi totdeauna cu succes, de a trece pe seama vistieriei ţării achitarea datoriilor contractate cu prilejul demersurilor făcute pentru obţinerea tronului, şi aceasta în pofida unor reglemetări mai vechi – este vorba de un *"senedeu"* din 1783, de un *"firman"* din 1784, de un *"hatihumaium"* din 1791 şi de un *"hatişerif"* din 1802 – care obligau domnitorii să-şi plătească datoriile personale din veniturile proprii;
c) creşterea continuă a numărului de *"scutelnici"* şi *"posluşnici"*, mult peste cel fixat iniţial prin aplicarea *"privilegiului de obşte al rangurilor"*, ca urmare a emiterii de către dommnitorii de noi hrisoave domneşti, care acordau unora dintre boieri, ca *"răsplată pentru serviciile aduse curţii"*, *"dreptul"* de a avea mai mulţi privilegiaţi, mergându-se în unele cazuri chiar până la triplarea lor; în acest mod s-a ajuns la obţinerea, de către

unele sate boiereşti, a unui statut administrativ special, prin care se interzicea până şi intrarea în interes de serviciu în aceste sate a organelor administraţiei fiscale.

d) Abuzurile comise de mulţi ispravnici de ţinuturi, prin acordarea, cu de la sine putere, a calităţii de *"scutelnici"* unora dintre ţăranii birnici, aleşi întotdeauna – evident datorită *"ruşfetului"* (mită) substanţial pe care-şi permiteau să-l ofere în schimb – dintre fruntaşii satelor.

e) sistemul sălbatic, inuman, practicat de cei mai mulţi dintre slujbaşii administraţiei fiscale – în majoritatea covârşitoare a lor greci din clientela domnească – în urmărirea şi sancţionarea neplatnicilor, sistem bazat pe torturarea fizică, nu numai a capilor, ci şi a membrilor de familie şi chiar a copiilor lor: administrarea de bătăi, schingiuiri, spânzurări cu capul în jos, închiderea în încăperi cu fum de ardei ş.a. [39].

Toate aceste cauze au determinat o atât de mare înrăutăţire a situaţiei materiale a ţărănimii birnice, încât aceasta, după ce a reacţionat mai întâi sub forma refuzului de a plăti birurile şi de a presta obligaţiile faţă de moşieri, a recurs la una din cele mai eficiente forme de protest care puteau fi folosite în acele vremuri: migrarea de pe moşii, aceste migrări de populaţii rurale, care, cel mai adesea, se făceau de pe moşie pe alta – de regulă, înspre sate care se bucurau de un regim fiscal privilegiat, cum erau satele boiereşti de scutelnici şi *"sloboziile de ruptaşi"*, formate de străini imigraţi, supuşi la un impozit mult redus, numit *"ruptă"* – au provocat o puternică destabilizare demografică, care, la rândul ei, a influenţat negativ dezvoltarea economică şi administrativă a ţării, destabilizându-i, în primul rând, sistemul fiscal.

În etapa preregulametară, stăpânirea a făcut câteva încercări de stăvilire a procesului de destabilizare demografică, luând în acest sens o serie de măsuri, care pot fi împărţite în:

a) măsurări de restricţionare a imigranţilor, cum au fost:
   - introducerea interdicţiei de părăsire a moşiilor de către ţărani fără învoirea moşierilor;
   - crearea de *"potere de gonaci"*, pentru urmărirea fugarilor şi readucerea silită a lor pe moşiile pe care le-au părăsit;

b) măsuri de uşurare vremelnică a poverii impozitelor, între ele putând fi menţionată:
   - reducerea cu 25% a impozitelor, operată prin *Regulamentul fiscal* din anul 1818;

c) măsuri de redresare a stabilităţii demografice prin încurajarea pătrunderii de imigranţi străini - îndeosebi *"ungureni"* din Transilvania şi bulgari – în rândul cărora pot fi menţionate:
   - introducerea, pentru coloniştii străini, a unui regim fiscal privilegiat numit *"ruptă"*;
   - înfiinţarea unei *"isprăvnicii a străinilor"*, menită să-i apere pe aceştia de abuzurile organelor administrative, locale şi fiscale; cu toate aceste măsuri, luate pe parcurs, de corectare a consecinţelor negative ale funcţionării sistemului fiscal al Moldovei în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, acest sistem a rămas la fel de împovărător pentru poporul moldovean şi în cel de-al treilea deceniu al secolului, deşi puterea fanariotă, care a avut iniţiativa creării sistemului, fusese înlăturată.

Modificări esenţiale în viaţa financiară a Moldovei s-au produs după adoptarea Regulamentului Organic, datorită prevederilor din acelaşi capitol III al lui, referitoare la reorganizarea sistemului fiscal al ţărilor româneşti, atât în sensul simplificării sistemului, cât şi în cel de introducere a unor principii moderne în mânuirea finanţelor; principalele prevederi, în acest sens, ale Regulamentului pot fi rezumate astfel:

1. Adoptarea – pentru prima dată în ţările româneşti – în alcătuirea bugetului statului a *"principiului ajustării cheltuielilor publice la venitul fiscal"* şi supunerea acestui buget aprobării Obşteştei Adunări şi verificării unui organ special de control al veniturilor şi cheltuielilor statului.
2. Întocmirea unei evidenţe precise, pe bază de catagrafii septenale, a tuturor categoriilor de contribuabili.
3. Abrogarea *"privilegiului de obşte al rangurilor"*, care dădea dreptul boierilor de a avea scutelnici şi posluşnici.
4. Desfiinţarea tuturor formelor de impozitare indirectă:
   - a furniturilor şi a rechiziţiilor plătite Porţii;
   - a *"ruzumatelor"* şi *"huzmeturilor"* plătite visteriei;
   - a *"iraturilor"* şi *"havaietudilor"* plătite dregătorilor.
5. Introducerea unui impozit unic, numit *"capitaţie"*, plătit de fiecare cap de familie.
6. Constituirea veniturilor statului pe baza următoarelor surse:
   - *"capitaţia"* ţăranilor şi mazililor;
   - *"patenta"* negustorilor şi meseriaşilor;
   - *"cota parte"* din venitul net al mânăstirilor;
   - *"produsul"* vămilor externe şi al ocnelor;
7. Desfiinţarea vămilor interne;
8. Adoptarea unui etalon monetar oficial, sub forma a două monede străine – una de aur şi alta de argint – cu un raport valoric între ele considerat constant:
   - *"ducatul imperial austriac"* (aur);
   - *"sorcovăţul de argint"*;

   această adoptare era considerată necesară pentru stabilirea valorii leului românesc, deoarece ţările române nu aveau dreptul la monedă naţională din cauza suzeranităţii faţă de Poartă.

Deşi noul sistem fiscal al Moldovei, introdus după adoptarea Regulamentului Organic, a continuat să păstreze unele caracteristici de instituţie feudală - de exemplu, el menţinea scutirea de impozite a boierimii şi clerului – şi cu toate că unele dintre prevederile lui nu au putut fi înfăptuite – de pildă, prevederea privind adoptarea etalonului monetar propus, care nu a putut fi realizată din cauza variaţiei raportului valoric al celor două monezi străine propuse ca monede de referinţă –, acest sistem fiscal a reuşit totuşi să se impună în etapa postregulamentară, iar multe din elementele lui s-au menţinut şi după împlinirea actului Unirii.

Organizarea Justiţiei. Prezentarea, în cadrul subpunctului *Viaţa administrativă* din acest capitol, a modului de organizare a justiţiei – şi nu la subpunctul *Viaţa politică internă*, cum ar fi fost poate firesc să se fi făcut, dat fiind caracterul ei de putere independentă în stat – se explică prin faptul că şi în etapa preregulamentară Justiţia, nu numai că nu a fost separată de administraţia locală şi de cea fiscală, dar, de cele mai multe ori, chiar era administrată de acelaşi dregător, care deţinea şi puterea executivă, acesta fiind, de regulă, *"ispravnicul de ţinut"*; atribuţiile acestuia cumulau toate competenţele care constituie astăzi prerogative distincte ale reprezentanţilor celor trei puteri ale statului: ispravnicul stabilea norme de comportare civică, el cerceta încălcările şi abaterile de la aceste norme, el judeca, în primă instanţă, procesele intentate pentru aceste încălcări şi abateri, el urmărea executarea sentinţelor pe care le dădea şi tot el încasa *"gloabele"* aplicate cu regularitate împricinaţilor.

Alţi doi dregători, de astă dată ai capitalei ţării, care au cumulat în toată această etapă atribuţiile administrative, poliţieneşti şi judecătoreşti, au fost:

- *"marele agă"*, în competenţa căruia a continuat să rămână judecarea infracţiunilor care afectau ordinea publică în centrul oraşului, precum şi a proceselor de fraude negustoreşti;
- *"marele hatman"*, care şi-a păstrat dreptul de a judeca pricinile iscate în mahalale şi conflictele ivite între bresle.

Trebuie făcută totuşi menţiunea că unele încercări de separare a justiţiei de administraţie s-au făcut şi în etapa preregulamentară, între ele putând fi menţionate:

- încercarea domnitorului Alexandru Moruzi (1802 – 1806) de a crea *"judecătorii de ţinut"* (judeţ), în care pricinile să fie judecate de judecători independenţi de administraţie, ispravnicilor revenindu-le doar atribuţia de a urmări şi asigura executarea sentinţelor.
- încercarea domnitorului Scarlat Callimachi (1812-1819), făcută prin promulgarea codului de legi intitulat *"Condica civilă a Principatului Moldovei"* – numit încă şi *"codul Callimachi"*–, care cuprindea norme de drept civil şi de drept comercial, norme ce urmau să fie aplicate de instanţe judecătoreşti specializate;

opoziţia puternică a boierilor, care se vedeau astfel ameninţaţi cu înlăturarea de la una dintre cele mai importante surse de venit, a impiedicat însă transpunerea în fapt a acestor proiecte.

Dacă în etapa preregulamentară nu au putut fi create instanţe judecătoreşti independente pentru judecarea proceselor civile şi penale obişnuite, în schimb au existat în acea etapă câteva instanţe judecătoreşti speciale, pentru judecarea unor procese cu totul deosebite; astfel, au funcţionat:

- un *"departament al pricinilor străine"*, în care se judecau procesele civile dintre străini şi pământeni;
- un *"departament criminalistic"*, pentru judecarea proceselor penale deosebit de grave;
- un tribunal bisericesc, numit *"duhovniceasca dicasterie"*, pentru judecarea proceselor dintre clerici şi mireni, a proceselor de divorţ şi pentru acordarea dispenselor de căsătorie; tot în acest for judecătoresc se păstrau registrele de stare civilă.

Mai trebuie reţinut faptul că procesele pentru pământuri erau judecate de cele mai multe ori de *"divanul domnesc"*, pe baza *"aşezămintelor agrare"*, emise în secolul al XVIII-lea de către domnitorii fanarioţi; printre ultimele asemenea acte normative s-a aflat şi codul *Sabornicescul hrisov*, promulgat în anul 1785 de domnitorul Alexandru Mavrocordat Firasis (1785 – 1786), al cărui principal merit a fost acela de a fi stăvilit, în oarecare măsură, tentativele hrăpăreţe ale marilor latifundiari de a-şi rotunji moşiile în dauna micilor proprietari.

Precizările făcute până acum conduc la concluzia că justiţia administrată în Moldova în etapa preregulamentară a fost afectată de următoarele vicii fundamentale:

- extinderea venalităţii şi în sectorul justiţiei, manifestată îndeosebi cu prilejul obţinerii slujbelor;
- transformarea justiţiei într-o importantă sursă de venituri, prin convertirea sancţiunilor în amenzi, care au devenit astfel principalul izvor de venituri în justiţie;
- adoptarea principiului remunerării slujbaşilor justiţiei după veniturile realizate prin exercitarea slujbelor respective, cu următoarelor consecinţe grave în practica judecătorească:
    - proliferarea abuzurilor în aplicarea amenzilor, mergându-se până acolo încât au

fost convertite în amenzi până şi sancţiunile privative de libertate, date pentru crime;

- tergiversarea proceselor, prelungindu-se nejustificat duratele lor;

- sprijinirea incompetenţei profesionale juridice, prin cumularea funcţiei judecătoreşti cu funcţii administrative şi poliţieneşti;

La finele deceniului al treilea a fost elaborat, sub directa îndrumare a generalului Kiselev, un amplu proiect de reformă a justiţiei, în baza căruia, printr-un decret emis de general în anul 1830, a fost înfăptuit primul şi cel mai important obiectiv al reformei: separarea de administraţie a justiţiei, care urma să fie exercitată numai în tribunale speciale; detaliile privind modul de organizare a acestor tribunale, precum şi celelalte părţi componente ale proiectului de reformă, au fost incluse în Regulamentul Organic.

Principalele prevederi ale acestei prime legi fundamentale româneşti, vizând reforma justiţiei au fost:

a) crearea de instanţe judecătoreşti total independente de administraţiile locale, cu nivele gradate de competenţă juridică, reprezentate prin:
   - *Judecătoriile de împăciuire*, înfiinţate la sate şi alcătuite din preotul satului şi din trei *"juraţi"*, aleşi dintre săteni; în competenţa acestor instanţe intră judecarea pricinilor cu valori mici, iscate între săteni, şi îndeosebi a *"proceselor de pripas"* (procesele pentru stricăciunile provocate de vitele pripăşite);
   - *Tribunalele comerciale*, funcţionând în principalele centre urbane, alcătuite atât din magistraţi numiţi, cât şi din judecători propuşi de bresle, în a căror competenţă intra judecarea proceselor comerciale;
   - *Tribunalele judeţene* – câte unul în fiecare ţinut (judeţ) –, funcţionând în capitala ţinutului ca for judecătoresc în primă instanţă; competenţa lor era redusă la judecarea proceselor pentru valori care nu depăşeau 500 de lei;
   - *Divanul de apelaţie*, funcţionând în capitala ţării, ca instanţă de apel;
   - *Divanul domnesc*, numit şi *Înaltul Divan*, funcţionând de asemenea, în Iaşi, ca instanţă supremă în judecarea apelurilor făcute împotriva hotărârilor celorlalte categorii de instanţe judecătoreşti, cu adoptarea principiului *"autorităţii lucrului judecat"*: un proces rezolvat de *Înaltul Divan* nu mai putea fi redeschis (aplicarea acestui principiu elimina abuzurile care se comiteau cu prilejul schimbărilor de domn)

b) constituirea unui corp de magistraţi, format din judecători numiţi pe o durată de 3 ani şi care puteau fi reconfirmaţi după încheierea primului mandat; mai mult, se prevedea ca după 10 ani de la aprobarea Regulamentului Organic să se adopte principiul inamovibilităţii magistraţilor.

c) înfiinţarea *"instituţiei procurorilor"*, menită să supravegheze respectarea legalităţii în stat şi a ordinii publice;

d) crearea unui corp de avocaţi, pentru apărarea în procese a împricinaţilor;

e) interzicerea folosirii, atât în sistemul procedural cât şi în cel penal, a practicii mutilării şi a torturii.

Şi aici trebuie făcută menţiunea că, deşi nu toate dintre prevederile de mai sus au putut fi transformate, până la Unire, în realităţi, totuşi includerea lor în această lege fundamentală evidenţiază concepţia modernă care a fost adoptată în reorganizarea justiţiei din ţările româneşti.

Viaţa economică a oraşului Iaşi în perioada (1803-1859)

Vor fi examinate, în continuare, evoluţiile, în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, ale celor trei sectoare principale ale economiei Moldovei: agro-zootehnia, producţia meşteşugărească şi industrială şi comerţul; ca şi în cazul aspectelor politice şi administrative, analizate până acum, se va insista, şi în analiza aspectelor economice, asupra trăsăturilor care au caracterizat evoluţiile celor trei sectoare economice în cele două etape distincte – preregulamentară şi postregulamentară – ale perioadei istorice examinată în acest capitol.

Agricultura şi zootehnia. După etapa de accentuat regres al agriculturii, înregistrat în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, regres provocat de o serie de factori favorizanţi deja menţionaţi – conflictele armate ruso-turco-austriece, desfăşurate pe teritoriul Moldovei, monopolul turcesc asupra comerţului românesc cu grâne, intensificarea exploatării ţăranilor de către moşieri, agravarea asupririi fiscale, etc. – şi caracterizat prin reducerea apreciabilă a suprafeţelor însămânţate şi prin extinderea, în schimb, a terenurilor lăsate în paragină, au apărut, la finele acestui secol şi îndeosebi la începutul secolului următor, unele tendinţe de redresare a agriculturii, ca urmare a creşterii preţurilor produselor agricole şi a cererilor sporite de asemenea produse, venite din partea Turciei – care acceptase majorarea preţurilor la furnituri –, a Austriei şi a Rusiei; acest proces de redresare a agriculturii a evoluat în următoarele trei direcţii principale:

a) extinderea considerabilă a suprafeţelor cultivate cu porumb această extindere având următoarele explicaţii:
   - porumbul devenise, între timp, alimentul de bază al populaţiei rurale;
   - monopolul turcesc nu se răsfrângea şi asupra producţiei de porumb;
   - cultura porumbului oferea o productivitate superioară a terenului;

   explicaţiile precedente permit să se înţeleagă şi motivul pentru care extinderea suprafeţelor cultivate a fost realizată prin creşterea suprafeţelor date în folosinţa ţăranilor, prin defrişarea, cu aprobarea stăpânirii, a pădurilor din jur.

   În legătură cu aceste defrişări, numite în documentele timpului *"curături"*, se va face următoarea observaţie: la început, când ţăranii efectuau curăturile doar pentru a trece în circuitul agricol terenurile defrişate, utilizând lemnele tăiate numai pentru necesităţile gospodăriilor, stăpânirea a încurajat aceste defrişări prin pravile domneşti, între care pot fi menţionate:
   - *Pravilniceasca condică* – promulgată în 1780 în Ţara Românească, dar care a fost aplicată şi în Moldova –, în care se specifică: *"Locul ce-l va curăţi nememicul, adică lăcuitorul, ca să-l semene sau să facă fân sau grădină, nu poate stăpânul moşiei să i-l ia"* [39];
   - *hrisovul domnesc din anul 1794*, al domnitorului Mihai Suţu (1792–1795), care conţinea următoarea prevedere: *"Toţi locuitorii de prin sate, pe moşia unde se află cu locuinţa, acolo să are în destul şi să-şi samene, cum şi fânaţ să-şi facă pe moşia aceea, cât va fi pentru trebuinţa lor"* [39];

   după ce s-a constatat că ţăranii abuzau de defrişări pentru a comercializa, în interes personal, lemnul tăiat, au fost luate măsuri de îngrădire a acestor abuzuri, printre care se semnalează:
   - măsurile luate în anul 1792 de domnitorul Mihai Şuţu, ca răspuns la jalba stăpânilor pe moşii, care solicitau apărarea pădurilor de tăierile abuzive ale

ţăranilor;
- *hrisovul domnesc din anul 1805*, dat de domnitorul Alexandru Moruzi, prin care se limitau suprafeţele terenurilor, realizate prin *"curături"*, ce puteau fi deţinute de ţărani.

b) introducerea asolamentului în practica agricolă, în următoarele două forme ale lui:
- *"asolamentul bianual"*, care consta în alternarea anuală a unei tarlale cultivate cu una lăsată în paragină;
- *"asolamentul temporar"*, care consta tot în alternarea periodică a unei tarlale cultivate cu una lăsată pârloagă, numai că perioada de alternare corespundea numărului de ani în care puterea de germinaţie a solului din tarlaua cultivată se epuiza.

c) extinderea culturilor cu productivitate ridicată şi cu mare cerere pe piaţă a constituit cea de-a treia direcţie de dezoltare a agriculturii Moldovei în etapa preregulamentară; în această ordine de idei trebuie amintite:
- abandonarea aproape totală a culturii grâului de vară în favoarea culturii grâului de toamnă;
- extinderea culturii orzului, cultură care dădea recolte mari, de calitate şi cerute tot mai mult de fabricile de bere;
- creşterea suprafeţelor cultivate cu cartofi.

Tendinţe puternice de redresare s-au înregistrat, în aceeaşi etapă istorică, şi în principalele ramuri colaterale ale agriculturii; astfel:
- în *"legumicultură"* – ramură în care a început să se afirme *"Centrul de producţie Suceava"* – a început să se extindă cultura legumelor şi a zarzavaturilor aduse din alte zone ale Europei: *"varza nemţească"*, *"ridichiile sârbeşti"*, spanacul, conopida, roşiile, napii, bamele, dovlegii ş.a.
- în *"pomicultură"* a început să se afirme *"Centrul de producţie Rădăşeni (Fălticeni)"*;
- în *"viticultură"*, de care se ocupau îndeosebi *"posluşnicii"*, s-au afirmat tot mai mult centrele vinicole Cotnari, Nicoreşti şi Odobeşti.

În ceea ce priveşte zootehnia, deşi nu a înregistrat o evoluţie deosebită în etapa preregulamentară, ea şi-a păstrat totuşi principalele trăsături din secolul precedent:
- creşterea ovinelor a rămas mai departe ocupaţia de bază a locuitorilor de la munte, care au continuat să practice transhumanţa;
- creşterea bovinelor şi a cabalinelor a rămas în centrul preocupărilor locuitorilor din zonele colinare şi de la şes, atât pentru faptul că satisfacea nevoile gospodăreşti – hrană şi munci agricole –, cât şi faptul că permitea obţinerea de venituri, deoarece vitele şi caii moldoveneşti, datorită robusteţii şi frumuseţii lor, au continuat să aibă căutare pe piaţa externă; faptul că domnitorul Alexandru Moruzi a fost nevoit să limiteze, prin hrisovul din anul 1805, la 8 numărul vitelor mari (bovine şi cabaline) care puteau fi crescute de un clăcaş de pe moşia boierească dovedeşte că numărul ţăranilor care creşteau un număr mai mare de vite mari nu era deloc neglijabil;
- îndeletnicirea de creştere a porcilor şi a păsărilor a urmărit îndeaproape, cu siguranţă, creşterea populaţiei, deoarece aceste animale au continuat să constituie principala sursă de alimentaţie cu carne a acestei populaţii;
- este de presupus, în fine, că au existat în etapa preregulamentară şi preocupări pentru dezvoltarea pisciculturii şi a apiculturii, o dovadă în sprijinul ultimei concluzii constituind-o menţinerea, şi în această etapă, a monopolului turcesc asupra cerei verzi, foarte căutată pe piaţa externă.

O problemă deosebit de importantă, care este strâns legată de problema evoluției agriculturii în etapa preregulamentară și va mai fi abordată în continuare, este cea a stabilirii statutului proprietății asupra terenurilor agricole în etapa preregulamentară; acest statut poate fi caracterizat prin următoarele două trăsături esențiale:

a) intensificarea procesului de formare a marilor latifundiari, prin spolierea micilor proprietari, folosindu-se, de regulă, *"sistemul daniilor de pământ"*, sub care se ascundea, în realitate, practica tranzacțiilor de vânzare-cumpărare la prețuri mult sub cursul stabilit de piață, speculându-se nevoile de bani ale micilor proprietari; în acest mod, câteva mii de trupuri de moșii, mici și mijlocii, existente în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au format, la începutul secolului al XIX-lea, câteva sute de mari domenii. Mai trebuie făcută mențiunea că, deși un hrisov, emis în anul 1785 de domnitorul Alexandru Mavrocordat-Firaris, a încercat să stăvilească procesul de deposedare de pământ, de către marii latifundiari, a micilor proprietari, prin reglementarea condițiilor în care puteau fi făcute daniile de pământuri, practicarea sistemului daniilor nu a putut fi oprită, practic, până la adoptarea Regulamentului Organic.

b) apariția primelor forme de *"alodizare"* a moșiilor, adică de eliberare a unei părți din trupul unei moșii de orice servituți feudale, în vederea transformării ei în proprietate absolută, de tip burghez; acest proces de constituire a proprietății agricole, de concepție capitalistă, a fost demarat în Moldova de următoarele acte normative:
   - *hrisovul din anul 1805*, al domnitorului Alexandru Moruzi, prin care se prevedea ca o pătrime din suprafața cu fâneață a unei moșii să devină proprietatea absolută a stăpânului moșiei, restul de trei pătrimi intrând în folosința clăcașilor de pe moșia respectivă;
   - *hrisovul din anul 1814*, al domnitorului Scarlat Callimachi (1812-1819), prin care se hotăra extinderea măsurii precedente și la suprafețele agricole ale trupurilor de moșii;
   - *hrisovul din anul 1819*, al aceluiași domnitor Scarlat Callimachi, care mărea la o treime rezerva din trupul unei moșii care revenea stăpânului ei sub formă de proprietate absolută;
   - *așezământul din anul 1828*, al domnitorului Ion Sandu Sturdza, care reconfirma hrisovul din 1819, încheind, pentru etapa preregulamentară, procesul de transformare a unei treimi din trupurile moșiilor feudale în proprietăți de tip burghez.

Prevederile Regulamentului Organic, referitoare la dezvoltarea agriculturii în țările românești, au reprezentat o încercare de îmbinare eclectică a unor forme burgheze moderne cu forme feudale învechite de organizare a economiei agrare:

- pe de o parte, a extins în agricultură conceptul de proprietate burgheză, consfințind dreptul de proprietate absolută a moșierului asupra unei treimi din moșia sa, treime căreia i s-a legiferat astfel statutul de valoare de schimb;
- pe de altă parte, a menținut în vigoare relațiile de muncă de tip feudal dintre moșieri și clăcași, restrângând în același timp, acestora din urmă, dreptul de folosință a pășunilor, a pădurilor și a apelor boierești;

cu toate limitările impuse de aceste prevederi, în agricultura din țările românești s-a înregistrat totuși un nou reviriment în etapa postregulamentară, determinat de alte prevederi ale Regulamentului Organic – desființarea monopolului turcesc și liberalizarea comerțului exterior al țărilor românești –, care au favorizat creșterea prețurilor la produsele agro-

zootehnice şi intensificarea relaţiilor comerciale externe ale Moldovei, cu următoarele implicaţii directe în agricultura acestei ţări:

- extinderea continuă a suprafeţelor arabile cultivate, ajungându-se la un maximum de suprafaţă cultivată între anii 1846 - 1848;
- generalizarea practicii arendărilor – şi chiar a subarendărilor – de moşii, asociată cu înăsprirea exploatării muncii ţăranilor clăcaşi;
- introducerea şi în agricultură, a sistemului *"muncii salarizate"* – sistem funcţionând în paralel cu cel al *"muncii de clacă"*, rămas în vigoare –, acceptându-se astfel conceptul de *"muncitor agricol"*, menţionat de altfel şi în *"Convenţia pentru reglementarea circulaţiei muncitorilor agricoli între Moldova şi Ţara Românească"*, întocmită în anul 1835;
- pătrunderea, în agricutura Moldovei, a primelor forme de mecanizare a muncilor agricole, reprezentate prin *"maşinile de treierat grâu"*, numite la început chiar *"fabrici de treierat grâu"* [39]: în anul 1842 a fost semnalată existenţa unei asemenea maşini la Zorleni (Tutova), pentru ca în anul 1849 să fie menţionate 5 asemenea maşini în Covuslui şi 2 maşini la Fălciu.

Se poate trage deci concluzia finală că agricultura mare, efectuată pe suprafeţe întinse – cultura grânelor, a porumbului şi a cartofului – a cunoscut o puternică dezvoltare în etapa postregulamentară; este firesc însă să se presupună că această mare agricultură nu s-a dezvoltat izolat, de una singură, şi că dezvoltări similare au putut fi înregistrate şi în ramurile înrudite ei – legumicultura, pomicultura şi viticultura – precum şi în diferite sectoare ale zootehniei.

Producţia meşteşugărească şi industrială. Întrucât şi evoluţiile diverselor forme de organizare a activităţilor productive specifice acestui de-al doilea sector economic prezintă caracteristici distincte în cele două etape – preregulamentară şi postregulamentară – ale perioadei istorice ce cuprinde primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, se va începe şi acest studiu cu examinarea mai întâi a evoluţiilor lor în etapa preregulamentară; vor fi luate în consideraţie numai cele trei forme de mică producţie, predominante în această etapă: meşteşugărească, manufacturieră şi extractivă.

Producţia meşteşugărească a continuat să fie realizată în *"atelierele meşteşugăreşti"* de către colectivele de lucru, a căror organizare profesională respecta vechea ierarhie a meseriaşilor: un asemenea colectiv a continuat să fie alcătuit din meşterul patron, lucrători, calfe şi ucenici; din punctul de vedere al amplasării teritoriale şi al claselor sociale cărora le satisfăceau cererile, aceste ateliere erau împărţite, la începutul secolului al XIX-lea, în următoarele trei categorii principale:

- *"atelierele rurale"*, create la sate pentru satisfacerea nevoilor gospodăreşti şi a cerinţelor de îmbrăcăminte şi încălţăminte ale populaţiilor săteşti; produsele acestor ateliere erau, în general, de calitate inferioară;
- *"atelierele domeniale"*, create pe domenii ale mănăstirilor şi pe lângă curţile boiereşti în scopul asigurării permanenţei executării unor lucrări speciale în gospodăriile pe lângă care erau anexate; în aceste ateliere – gatere, fierării, rotării, dogării etc. – lucrau, cel mai adesea, meşteri ţigani;
- *"atelierele urbane"*, aflate în continuă dezvoltare în centrele urbane – oraşe şi târguri – satisfaceau cerinţele de construcţii, de confort gospodăresc, de îmbrăcăminte şi de încălţăminte ale orăşenilor şi târgoveţilor şi, în oarecare măsură, chiar şi ale boierilor; calitatea produselor acestor din urmă ateliere, deşi net superioară celei a produselor

similare, furnizate de celelalte două categorii de ateliere, rămânea totuşi sub nivelul calităţii celor mai multe dintre produsele de acelaşi tip provenite din import.

Spre sfârşitul etapei analizate apar totuşi preocupări pentru îmbunătăţirea calităţii, cel puţin în anumite ramuri; astfel, în execuţia structurilor metalice, piesele forjate sau ştanţate au început a fi înlocuite cu piese turnate, în realizarea broderiilor au început a fi folosite elemente de ceaprăzărie ş.a.

Meşterii din atelierele urbane şi-au menţinut şi în etapa preregulamentară vechiul sistem de a-şi apăra interesele profesionale, prin încadrarea lor în bresle, după profesie, numărul acestor bresle ajungând la 33; atribuţiile acestor bresle, în vigoare în etapa preregulamentară, rămăseseră cele fixate prin *"hrisovul de reorganizare a breslelor"*, emis de demnitorul Mihai Şuţu (1792-1795): stabilirea modului de aprovizionare cu materie primă, a tipo-dimensiunilor şi a locurilor de desfacere a produselor, a modului de pregătire, formare şi promovare a personalului, a modului de ţinere a evidenţei veniturilor şi cheltuielilor, a modului de gestionare a sumelor de bani colectate în *"cutiile breslelor"* ş.a.

Tot prin intermediul breslelor, meşterul patron de ateliere plătea şi dările către visteria statului, care se compuneau din:

- *"taxa pe meşteşug"*;
- *"fumăritul"*;
- *"taxe speciale"*, introduse de domnitori pentru acoperirea unor cheltuieli speciale ale visteriei;
- *"taxa de reînnoire a privilegiilor"*, plătită la fiecare schimbare de domnitor;

în legătură cu ultima dintre dări se va mai face observaţia ca ea a fost continuu majorată, ca urmare a faptului că la fiecare schimbare de domnie noul domnitor strica învoielile făcute cu breslele de predecesorul său, stabilind altele noi, cu pretenţii crescute.

Spre sfârşitul etapei preregulamentare au apărut aspecte noi în evoluţia breslelor meşteşugăreşti, care pot fi caraterizate prin următoarele trei trăsături:

- scindările unor bresle mari în bresle mai mici, cu profile înguste, scindări dictate nu de necesităţi reale, de specializare mai adâncă, ci de hotărârile domnitorilor de a mări veniturile visteriei pe seama contribuţiilor breslelor;
- transformarea unora dintre atelierele meşteşugăreşti dezvoltate în *"întreprinderi cooperatist-capitaliste simple"* [39], care reprezentau o formă intermediară – între vechiul atelier şi manufactură – de organizare a proceselor de producţie, caracterizată printr-o concentrare a unui număr mai mare de lucrători, cooperând, sub conducerea unui patron care asigura capitalul necesar desfăşurării procesului de producţie, la realizarea unui produs industrial determinat, fără a folosi însă şi divizarea muncii (berăriile, cărămidăriile, cuptoarele de pilasă, lumânăriile, etc.);
- apariţia primilor "capitalişti" furnizaţi de breslele meşteşugăreşti şi reprezentaţi de meşterii care au început să-şi valorifice surplusurile veniturilor obţinute din producţia atelierelor lor – surplusuri realizate, cel mai adesea, prin exploatarea nemiloasă a muncii calfelor şi ucenicilor –, investindu-le în afaceri imobiliare, în tranzacţii cămătăreşti şi în speculaţii comerciale cu mărfuri, cu totul altele decât cele pe care le produceau în atelierele proprii; mai trebuie făcută aici menţiunea că, în pofida unor măsuri luate de stăpânire şi de bresle de a stăvili acest fenomen – limitarea numărului de calfe şi de ucenici într-un atelier, reducerea numărului de ore zilnice de lucru, specializarea mai îngustă a meseriilor, restricţionarea introducerii de tehnologii perfecţionate ş.a. –, procesul de transformare în capitalişti a meşteşugarilor nu a putut fi oprit şi nici măcar controlat.

Trecând la examinarea evoluţiei, în etapa preregulamentară, a *"manufacturilor"*, situate din punctul de vedere al organizării muncii pe o treaptă superioară întreprinderilor cooperatist-capitaliste simple, prin faptul că foloseau şi diviziunea muncii – care asigura perfecţionarea şi mărirea eficienţei proceselor de producţie –, trebuie subliniat mai întâi faptul că şi aceste unităţi de producţie s-au extins şi înmulţit în etapa amintită, datorită condiţiilor prielnice de dezvoltare create prin creşterea producţiei agricole şi meşteşurăreşti şi prin intensificarea schimbului de mărfuri; după amplasarea teritorială a lor – amplasare care le-a imprimat caracteristici distincte –, manufacturile înfiinţate în etapa preregulamentară (postăvării, sticlării, *"fabrici"* de hârtie, tipografii, *"fabrici"* de ceramică, etc.) pot fi împărţite în următoarele două categorii:

- *"manufacturile domeniale"*, care au fost înfiinţate pe domenii mânăstireşti sau pe moşii boiereşti din motive uşor de înţeles: apropierea de locurile de procurare a materiei prime şi posibilitatea folosirii forţei de muncă furnizată de ţărănimea clăcaşă; în aceste manufacuri, alături de un anumit număr de meşteri calificaţi, de cele mai multe ori străini, lucrau ţăranii localnici, îndeosebi în sectoarele care nu reclamau o calificare înaltă; de asemenea, pentru muncile necalificate a fost folosită în mare măsură munca femeilor şi a copiilor, precum şi forţa de muncă a unor deţinuţi din închisorile de datornici.

În timp ce munca meseriaşilor calificaţi era răsplătită prin salarii suficient de mari ca să-i determine să nu părăsească întreprinderea, cea a ţăranilor, fie că era remunerată prin salarii derizorii – când ţăranii nu aveau în folosinţă pământ de la moşieri –, fie că era considerată drept obligaţie de clacă – când ţăranii îşi păstrau dreptul de folosinţă a pământului luat de la moşieri; evident, şi mai prost plătită a fost munca femeilor, în timp ce munca prestată de copii a fost în mod nemilos exploatată;

- *"manufacturile orăşeneşti"*, înfiinţate, de regulă, în marile centre urbane ale Moldovei: Iaşi, Botoşani, Roman şi Galaţi; în aceste manufacturi lucrau, alături de meşterii calificaţi – autohtoni şi străini –, muncitori recrutaţi dintre oamenii liberi.

Dacă remuneraţiile – în bani şi, uneori, şi în natură – pe care le primeau muncitorii acestor manufacturi erau sensibil superioare salariilor plătite în manufacturile domeniale, în schimb condiţiile erau mult mai grele în manufacturile orăşeneşti, uneori chiar inumane: extinderea zilei de lucru la *"ziua lumină"*, neasigurarea transportului la locul de muncă al lucrătorilor, dintre care foarte mulţi locuiau la distanţe mari, lipsa asistenţei medicale, lipsa echipamentelor de protecţie ş.a.m.d.; aceste condiţii grele explică, de altfel, şi frecventele conflicte de muncă înregistrate în aceste unităţi de producţie.

Deşi unii dintre domnitorii etapei preregulamentare au căutat să sprijine dezvoltarea manufacturilor, oferind întreprinzătorilor o serie de înlesniri importante, printre care se menţionează:

- sprijinirea în procurarea de capital de investiţii;
- garantarea exclusivităţii de fabricaţie pe anumite perioade;
- scutiri de taxe vamale la importul materiilor prime;
- autorizarea importului de utilaj şi a aducerii de specialişti străini,

totuşi evoluţia, spre sfârşitul etapei preregulamentare, a manufacturilor nu a fost chiar pe măsura acestor înlesniri, datorită următorilor doi factori externi:

a) atitudinea refractară a Austriei – principala furnizoare de utilaje şi specialişti pentru manufacturile moldovene – în sprijinirea economică a ţărilor româneşti, atitudine care îşi are explicaţia în preocuparea acestei ţări de a împiedica emigrarea specialiştilor ei şi de a-şi proteja propria economie împotriva unei posibile concurenţe;

b) existenţa dominaţiei otomane, care a împiedicat statul moldovean să adopte o politică protecţionistă a manufacturilor proprii, practicată curent în asemenea situaţii şi care consta în:
   - introducerea de taxe vamale protecţioniste pentru producţia indigenă;
   - restricţionarea exportului de materii prime care interesau producţia manufacturilor proprii;
   - interzicerea importului de produse de acelaşi tip cu cele realizate în manufacturile proprii.

Cu toate aceste frâne puse din exterior, evoluţia manufacturilor moldovene a avut totuşi un caracter ascendent spre sfârşitul etapei preregulamentare.

Trecând la examinarea evoluţiei producţiei extractive a Moldovei în etapa preregulamentară, se va face mai întâi observaţia că, în linii mari, această producţie a fost realizată în aceleaşi trei sectoare extractive care au constituit şi obiectivele principale ale exploatării solului în secolul precedent: sectorul sării, al aurului şi al păcurii; un element nou, dar de importanţă redusă, care poate fi menţionat în legătură cu dimensiunile activităţii extractive, desfăşurată în Moldova în etapa preregulamentară, este doar acela al deschiderii, în anul 1807, a exploatării minelor de cărbune de la Grozăveşti (Bacău).

Indiferent de caracterul proprietăţii domeniilor în care se aflau zăcămintele de sare – proprietate domnească, mănăstirească sau boierească –, exploatarea sării a fost supusă şi în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea aceluiaşi regim al arenzilor care a fost în vigoare şi în secolul precedent, regim potrivit căruia venitul obţinut din aceste arenzi intra în cămara domnească; în contractul de arendare se stipula însă obligaţia arendaşului de a livra gratuit anumite cantităţi de sare curţii domneşti, curţilor boiereşti, mănăstirilor, consulatelor şi încă câtorva categorii sociale privilegiate.

Metodele de extracţie au rămas şi în etapa preregulamentară rudimentare, ele permiţând extragerea sării doar din salinele de la suprafaţă şi din puţurile de salină cu adâncime sub 40m; munca de extracţie era executată de muncitori specializaţi, numiţi *"ciocănaşi"* sau *"savgăi"*, al căror număr, în Moldova, ajunsese la 650 în anul 1828, cei mai mulţi dintre ei aparţinând minelor de la Târgu-Ocna.

În Moldova, aurul a continuat să fie extras din râurile Moldovei şi Bistriţa aurie, ale căror ape antrenau firişoare de aur; procedeul de extracţie rămăsese şi el cel arhaic – spălarea nisipului pe plane înclinate, construite din scânduri acoperite cu un postav special care oprea firişoarele de aur – şi era practicat de *"ţiganii aurari"*, sau *"rudarii"*, cum se mai numeau ei, al căror număr ajunsese, în anul 1810, la aproximativ 200.

Rudarii erau obligaţi să predea statului o cotă anuală de aur – evaluată, la începutul secolului al XIX-lea, la 5kg – în schimbul căreia erau scutiţi de biruri şi de toate celelalte angarale; restul aurului extras devenea proprietatea personală a rudarului, care îi putea da orice destinaţie, după bunul său plac, în particular s-o vândă tot statului, dar la un preţ inferior.

Extracţia păcurii a continuat să se facă din puţuri situate pe domenii domneşti, boiereşti şi mănăstireşti – uneori şi pe terenurile unor ţărani liberi – situate în regiunile Oituz, Tazlău şi Trotuş; tehnologia de extracţie a rămas şi în etapa preregulamentară la fel de rudimentară ca şi cea folosită în secolul al XVIII-lea: extracţia se făcea cu găleţi – în cazuri mai rare cu mecanisme simple, numite *"crivace"* –, din care păcura era turnată apoi în butoaie, care erau depozitate în vederea vânzării (cel mai adesea peste hotare).

Regimul de exploatare a păcurii era asemănător celui al sării: indiferent de tipul propietăţii domeniului pe care se afla puţul de păcură – domeniul domnesc, boieresc,

mănăstiresc, sau ţărănesc –, domnul era stăpânul zăcământului respectiv, pe care avea dreptul să-l arendeze; proprietarul terenului pe care se afla zăcământul avea doar dreptul să-l exploateze, în interesul său propriu, timp de 40 de zile pe an, de regulă între 21 noiembrie şi 31 decembrie.

Reconsiderându-se concluziile parţiale ale analizelor evoluţiilor celor trei forme principale de activitate de producţie cu caracter industrial, desfăşurate în etapa preregulamentară, două concluzii finale, vizând caracterizarea globală a întregii activităţi industriale din această etapă, se impun.

O primă concluzie se referă la caracterul, în mod cert ascendent, al evoluţiei întregii activităţi de producţie industrială desfăşurată în Moldova în etapa preregulamentară; concluzia apare şi mai evidentă dacă se compară stadiul de dezvoltare a acestei activităţi, corespunzător sfârşitului deceniului al treilea al secolului al XIX-lea, cu cel corepunzător sfârşitului secolului al XVIII-lea.

Cea de-a doua concluzie se referă la faptul că, în pofida pătrunderii unor forme capitaliste de organizare a activităţii de producţie industrială, această producţie industrială şi-a păstrat şi în etapa preregulamentară caracterul de mică producţie.

Regulamentul Organic, prin prevederile sale vizând reorganizarea diverselor forme de desfăşurare a activităţii de producţie industrială, a determinat, aşa cum se va arăta în continuare, o evoluţie şi mai rapidă a acestei activităţi în etapa postregulamentară.

Astfel, printre principalele prevederi ale Regulamentului Organic, care au determinat accelerarea ritmului de dezvoltare a activităţii de producţie industrială a Moldovei în cea de-a doua etapă a perioadei istorice analizate aici, pot fi menţionate:

a) în sectorul *"atelierelor meşteşugăreşti"*, unde prevederile se refereau la:
  - reorganizarea breslelor sub forma *"corporaţiilor"*, cu stabilirea celor două atribuţii fundamentale ale lor:
    - controlul competenţei profesionale a meseriaşilor din corporaţii, condiţionându-se dreptul de practicare a meseriilor respective de obţinerea, în prealabil, a unei *"patente"* de înscriere în *"Registrele corporaţiilor"*, patente eliberate numai în urma verificării pregătirii profesionale şi a plăţii *"taxelor de înscriere"*;
    - sprijinirea procesului de calificare a meseriaşilor, prin adoptarea următoarelor măsuri de simplificare a acestui proces:
      - uşurarea condiţiilor de promovare a ucenicilor şi calfelor;
      - acceptarea efectuării specializărilor şi în afara corporaţiilor;
  - împărţirea meşterilor în trei *"trepte"* sociale, după avere, prima treaptă corespunzând meseriaşilor cu veniturile cele mai mari; o evaluare orientativă a ponderilor diverselor trepte în structura categoriei sociale a meşteşugarilor poate fi făcută în baza catagrafiei din anul 1850, care menţiona că, din cei 3843 de meşteri din Iaşi – cărora li se adăugau 2573 de calfe –, doar 1,9% aparţineau treptei întâi, 8% aparţineau treptei a doua, iar peste 90% alcătuiau cea de-a treia treaptă;
  - adaptarea structurii profilelor meşteşugăreşti la noile condiţii politice economice şi teritoriale ale ţării, create prin adoptările Regulamentului Organic, adaptare constând în:
    - creşterea, pe de o parte, a numărului specialităţilor meşteşugăreşti, atât prin diversificarea celor existente, ca urmare a extinderii diviziunii muncii în activitatea de producţie industrială, cât şi prin introducerea de specialităţi

noi, după modelul celor existente în ţările occidentale (de exemplu, caretaşii);
- desfiinţarea, pe de altă parte, a unor specialităţi meşteşugăreşti care nu mai aveau nici o căutare în noile condiţii de dezvoltare ale ţării (de exemplu, işlicarii);

- desfiinţarea monopolului de producţie în activitatea atelierelor meşteşugăreşti, fiecare meseriaş căpătând dreptul de a-şi stabili el însuşi tipurile de produse pe care le realiza.

În pofida unor factori care au continuat să frâneze activitatea de producţie industrială a Moldovei şi în etapa postregulamentară – persistenţa unor forme şi relaţii de producţie feudale, dirijarea cu precădere a capitalului autohton către tranzacţiile comerciale şi cămătăreşti, menţinerea în vigoare a regimului capitulaţiilor, puterea mică de cumpărare a maselor largi populare ş.a. –, prevederile regulamentare menţionate mai sus au determinat o dezvoltare puternică a acestei activităţi, dezvoltare care poate fi caracterizată prin următoarele trăsături:

- creşterea sensibilă a producţiei meşteşugăreşti în etapa postregulamentară, creştere înregistrată nu numai în atelierele orăşeneşti, ci şi în cele domeniale;
- extinderea reţelei de ateliere rurale, pe de o parte prin înfiinţarea de unităţi productive şi în satele care nu aveau asemenea unităţi şi, pe de altă parte, prin crearea de ateliere cu specialităţi noi (cărămidării, ateliere de lumânări ş.a);
- intensificarea procesului de pătrundere a formelor capitaliste de organizare a muncii (diviziunea muncii, salarizarea, etc.) şi, ca o consecinţă directă, accentuarea procesului de tmasformare a unor ateliere speciale (râşniţe de tutun, ateliere de lumânări şi săpun, berării ş.a.) în *"întreprinderi cooperatist-capitaliste simple"*.

Mai trebuie subliniat însă şi faptul că şi în etapa postregulamentară producţia meşteşugărească şi-a păstrat ponderea predominantă în producţia industrială globală a Moldovei, această preponderenţă explicând, în mare măsură, şi păstrarea caracterului de *"mică producţie"* de către producţia industrială globală a acestei ţări în întreaga etapă postregulamentară; de asemenea, mai trebuie făcută menţiunea că dezvoltarea puternică a producţiei meşteşugăreşti în etapa postregulamentară este reflectată şi de creşterea impresionantă a numărului de meseriaşi în Moldova: de la 5080 în anul 1832 la peste 12.000 în anul 1847 [39];

b) în sectorul *"manufacturilor"*, prevederile Regulamentului Organic s-au referit, îndeosebi, la obligaţiile domnitorilor de a sprijini iniţiativele particulare în dezvoltarea şi, mai ales, înfiinţarea de manufacturi, prin adoptarea de măsuri menite să asigure:
   - exclusivitatea producţiei manufacturii nou înfiinţate pentru un anumit interval de timp;
   - scutirea de taxe vamale a produselor manufacturilor nou înfiinţate;
   - acordarea de *"premii de însufleţire"* pentru sprijinirea şi stimularea activităţilor productive ale unor manufacturi.

Cu toate condiţiile prielnice create prin aceste prevederi şi în pofida existenţei unui important cuantum de forţă de muncă liberă, evoluţia manufacturilor moldovene în etapa postregulamentară a fost mult mai lentă decât cea a atelierelor meşteşugăreşti; această rămânere în urmă a producţiei manufacturiere se explică prin faptul că, pe lângă factorii care au frânat şi dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti – persistenţa formelor şi relaţiilor de producţie feudale, lipsa de muncitori calificaţi, dimensiunile reduse ale pieţii interne, concurenţa produselor similare de fabricaţie străină, preponderenta capitalului comercial şi

bancar în capitalul autohton global –, în cazul producţiei manufacturiere au mai intervenit şi alţi factori defavorizanţi, cum au fost:

- trecerea multor manufacturi în administrarea negustorilor şi, mai ales, a arendaşilor, interesaţi mai puţin de dezvoltarea producţiei şi mai mult de obţinerea de profituri cât mai mari în termen scurt;
- lipsa capitalului şi a creditului necesar finanţării investiţiilor;
- absenţa utilajului performant, de provenienţă indigenă;
- puterea redusă de absorbţie a producţiei manufacturiere de către piaţa internă.

Influenţa acestor din urmă factori defavorizanţi a fost hotărâtoare pentru a imprima evoluţiei producţiei manufacturiere în etapa postregulamentară următoarele două trăsături caracteristice:

a) dezvoltarea prioritară a manufacturilor a căror înfiinţare reclama investiţii minime, cu posibilitatea unei amortizări certe şi rapide a acestor investiţii; este vorba deci de manufacturile care realizau, cu utilaje relativ simple, produse cu mare cerere pe piaţă şi care asigurau o recuperare rapidă a cheltuielilor de producţie.
   În categoria acestor manufacturi au intrat:
   - manufacturile cu profil alimentar, care prelucrau cerealele şi carnea, între care trebuie menţionate:
     - morile cu valţuri, care au început să înlocuiască, începând din deceniul al cincilea, morile vechi cu pietre şi de apă (la Iaşi au fost înfiinţate moara lui Sachetti, în 1841, şi moara lui Barberot, în 1846, prima cu utilaj adus de la Paris);
     - distileriile de alcool sau *"velniţele"*, cu instalaţii mecanice de import în locul vechilor *"căldări"*. În anul 1842 numărul acestora ajunsese, în Moldova, la 700);
     - întreprinderile de producţie a pastelor făinoase, dotate cu instalaţii mecanice (în Iaşi a fost înfiinţată o asemenea întreprindere în anul 1842);
     - zahanalele de la Huşi şi Focşani, care preparau conservele din carne, (îndeosebi pastramă de vită);
     - manufacturile producătoare de bunuri de larg consum, care prelucrau lâna (postăvăriile), lemnul (întreprinderile de fabricare a hârtiei) şi unele materii prime de origine animalieră, cum erau seul şi ceara (întreprinderile de fabricare a lumânărilor şi săpunului).

b) întârzierea procesului de industrializare a producţiei, proces declanşat în Moldova abia în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea şi caracterizat prin apariţia *"fabricilor"*, care se deosebeau de manufacturi prin următoarele trăsături caracteristice:
   - generalizarea diviziunii muncii în realizarea producţiei;
   - extinderea dimensiunilor procesului de producţie;
   - concentrarea mult mai puternică a capitalului investit;
   - utilizarea numai a muncii salariate;
   - introducerea maşinismului în producţie, ultima caracteristică fiind esenţială pentru definirea conceptului de *"fabrică"*; procesul de industrializare a producţiei moldovene, în desfăşurarea căruia trebuie semnalată şi implicarea tot mai puternică a boierimii, a fost realizat pe următoarele două căi:
     - prin modernizarea unor manufacturi vechi, cărora li s-au extins spaţiile de producţie, li s-a majorat capitalul investit, li s-a mărit numărul de muncitori

şi li s-a înlocuit vechiul utilaj cu utilaj mecanizat performant, provenit din import, a cărui folosire reclama adâncirea diviziunii muncii;

- prin crearea de noi unităţi de producţie, având de la început chiar caracteristicile fabricilor.

Este uşor de înţeles că lipsa de experienţă în domeniul industrializării şi-a pus amprenta şi asupra procesului de dezvoltare industrială a Moldovei în etapa postregulamentară, determinând eşecul unor initiative de industrializare; în categoria fabricilor care au reprezentat încercări eşuate de industrializare s-au numărat:

- fabricile de hârtie ale lui N. Canta (1834) şi A. Reidenbach (1838);
- fabricile de lumânări de stearină ale lui Negroponte (1841) şi Hodoczyn (1842);
- fabricile de postav ale lui Tavernier (1841) şi Cihac (1842);
- fabrica de zahăr a lui L. Balş (1842).

Printre fabricile înfiinţate în Moldova în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea şi care au rezistat un timp mai îndelungat – unele din ele au rămas în funcţiune şi în perioada istorică următoare celei analizate în acest capitol – pot fi menţionate:

- fabrica de hârtie a lui Gh. Asachi, înfiinţată în anul 1841 la Bacău, care folosea ca forţă motrice apa râului Bistriţa; construită după un proiect al lui Michael de Hodoczyn, această fabrică a fost dotată cu utilaj adus de la Viena şi Praga şi a fost deservită de muncitori aduşi din Würterberg. Pentru a rezista concurenţei produselor similare de provenienţă austriacă, acestei fabrici i s-au acordat privilegii speciale (monopolul colectării materiei prime, monopolul aprovizionării cancelariilor cu hârtie şi unele înlesniri fiscale în primii 12 ani);
- fabrica de unelte agricole, înfiinţată la Iaşi de Sachetti în anul 1841;
- fabrica de cărămizi, înfiinţată în anul 1843, în apropierea oraşului Roman, de Al. Sturdza, V. Pogor, dr. Cihac şi F. Ball, dotată cu maşini aduse de la Viena şi deservită de tehnicieni străini;
- fabrica de conserve de carne, înfiinţată în anul 1844 în Tighina (Galaţi), dotată cu utilaj englezesc şi care şi-a exportat produsele în Anglia, Franţa şi Austria;
- fabrica de sticlă, înfiinţată de D. Cantacuzino în anul 1845 la Grozăveşti (Bacău), care folosea forţa aburilor şi era deservită de muncitori austrieci;
- fabricile de lumânări de stearină, înfiinţate de Th. Ghica la Iaşi (1846) şi la Focşani (1847).

Ultimul sector al activităţii de producţie industrială a Moldovei – producţia de extracţie a bogăţiilor subsolului – a înregistrat, de asemenea, un progres important în etapa postregulamentară, datorită, în mare măsură, următoarelor două prevederi importante ale articolului 165 din secţiunea a V-a a Regulamentului Organic:

- introducerea obligativităţii începerii exploatării bogăţiilor subsolului de către proprietarii terenurilor în care erau descoperite asemenea bogăţii, în termen de maximum 5 ani de la constatarea existenţei lor, cu plata către stat a *"zeciuielii"* din producţie; nerespectarea termenului amintit antrena transferarea către stat a dreptului de exploatare a bogăţiilor respective, proprietarul urmând să primească numai *"zeciuiala"* din producţia realizată;
- exploatarea zăcămintelor de sare revenea în exclusivitate statului, proprietarul terenului pe care se afla zăcământul având doar dreptul de a extrage cantitatea de sare necesară consumului în gospodăria proprie; acestor prevederi trebuie să li se asocieze condiţiile favorabile de dezvoltare a activităţii extractive a Moldovei, create de progresul general al economiei acestei ţări, înregistrat în urma înlăturării, de către acelaşi Regulament

Organic, a dominaţiei otomane, progres care a afectat şi activitatea de producţie extractivă (creşterea cererilor de sare, păcură, cărbuni ş.a).

O dovadă concludentă a interesului sporit, manifestat faţă de producţia extractivă, o constituie şi iniţierea, începând cu deceniul cinci al secolului al XIX-lea, a acţiunilor de prospectare a subsolului, în vederea descoperirii şi exploatării bogăţiilor; în această ordine de idei pot fi menţionate, de exemplu, campaniile de exploatare a subsolului moldovean întreprinse, în anul 1843, de Mihalic de Hodoczyn şi de Hommaire de Hell.

Evoluţia producţiei extractive a Moldovei în etapa postregulamentară poate fi caracterizată prin următoarele trăsături generale:

a) creşterea substanţială a volumului producţiei extractive, cea mai semnificativă mărire înregistrându-se în sectorul extracţiei produselor petroliere; pentru exemplificare, poate fi menţionată evoluţia producţiei petroliere din regiunea Bacău, producţie care a crescut de la 2,8 mii hectolitri, în anul 1832, la 14,7 mii hectolitri, în anul 1848; trebuie însă de menţionat faptul că această creştere a volumului producţiei extractive a fost realizată în condiţiile menţinerii în exploatare a vechilor tehnici de extracţie rudimentare, ceea ce însemană că ea a fost obţinută numai prin extinderea domniilor exploatate şi, mai ales, prin mărirea numărului de muncitori. Ultima ipoteză este întărită şi de un exemplu concret: numărul muncitorilor din salinele moldovene a crescut de la 682 în anul 1834, la 1006 în anul 1852 [39].

b) pătrunderea – deşi mai lentă, totuşi evidentă – şi în sectorul producţiei extractive a unor forme capitaliste de organizare a muncii: extinderea muncii salariate, introducerea normelor zilnice de producţie, folosirea sistemului de *"muncă în acord"* ş.a.; în sectorul extractiv de sare reglementări în acest sens au fost făcute încă din anul 1832, prin *"Regulamentul pentru regimul lucrărilor din saline"*.

c) adâncirea procesului de diviziune a muncii tehnice şi în sectorul extractiv, prin conturarea de specializări specifice acestui sector; astfel, în ramura extractivă a sării s-au delimitat total *"savgăii"* sau *"ciocănaşii"* – constituind categoria veritabililor specialişti în domeniu – de *"rufetaşii"* împărţiţi în *"curteri"*, *"gurari"*, *"herghelegii"* şi *"burdujeni"* – reprezentând diferite categorii de muncitori auxiliari; de asemenea, în extracţia păcurii, categoria *"gropaşilor"* a constituit adevăratul corp de muncitori specializaţi, care se delimitau de restul muncitorilor care lucrau în această ramură extractivă prin regimul diferenţiat de lucru de care se bucurau.

d) dezvoltarea, alături de cele trei ramuri extractive principale ale etapei preregulamentare – a sării, a aurului şi a păcurii – a unor noi ramuri, ca urmare a cerinţelor impuse de noul stadiu de dezvoltare a economiei ţării; astfel, au fost dezvoltate:
   - *"extracţia de cărbune"*, prin deschiderea minelor de la Comăneşti (Bacău), aflate în proprietatea lui N. Ghica; producţia acestor mine era destinată vaselor cu aburi din flota fluvială moldoveană, rezidentă în portul Galaţi, precum şi morii cu aburi a lui Guldry din Iaşi;
   - *"extracţia minereurilor metalifere"*, prin deschiderea, în anul 1848, a minelor lui C. Conachi de la Negrişoara (Suceava);
   - *"exploatarea izvoarelor de ape minerale"*, începută cu prilejul amenajării, în anii 1846-1847, a staţiunilor balneare de la Borca şi Strunga;
   - *"exploatarea carierelor de piatră"*, dezvoltată ca urmare a creşterii cererilor de pietre de construcţii edilitare, pentru pavaj, pentru morile de piatră ş.a.m.d.

O constatare finală, care mai poate fi făcută în legătură cu evoluţia producţiei extractive a Moldovei în etapa postregulamentară, este aceea că dezvoltarea prioritară a

unora dintre ramurile ei a fost determinată de dezvoltarea, în aceeaşi etapă, a agriculturii moldovene.

În încheierea prezentării evoluţiei activităţii de producţie industrială a Moldovei în etapa postregulamentară, o caracterizare generală a acestei evoluţii se impune, şi ea va fi concentrată în sublinierea următoarelor trei trăsături principale:

- creşterea volumului producţiei în toate cele trei segmente ale activităţii de producţie industrială: producţia meşteşugărească, producţia manufacturieră şi producţia extractivă;
- declanşarea procesului de *"tehnicizare a producţiei"*, constând în înlocuirea utilajelor vechi, rudimentare, cu utilaje noi, performante, care foloseau instalaţiile mecanice;
- pătrunderea, tot mai puternică spre sfârşitul etapei, a formelor capitaliste de organizare a muncii în întreaga activitate de producţie industrială a Moldovei.

Comerţul. Ritmul de dezvoltare a activităţii comerciale desfăşurată în Moldova în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea a fost, în mod incontestabil, superior ritmurilor de evoluţie a celorlalte două sectoare de bază ale economiei acestei ţări – agricultura şi industria –, atât în etapa preregulamentară, cât şi în cea postregulamentară; întrucât există însă deosebiri importante între evoluţiile activităţii comerciale moldovene în cele două etape, o examinare separată, pe etape, a acestor evoluţii se impune şi în acest caz, fiecare analiză concentrându-se asupra celor patru segmente importante ale activităţii de comerţ: comerţul interior, comerţul exterior, comerţul de tranzit şi circulaţia monetară.

Luând deci în discuţie activitatea comercială desfăşurată în etapa preregulamentară, se va menţiona mai întâi faptul că întreagă această activitate a fost reglementară de următoarele două categorii de acte normative:

- *"capitulaţiile"* şi tratatele comerciale încheiate de Turcia cu o serie de puteri străine – Angalia, Australia, Olanda, Prusia şi Rusia –, ale căror prevederi se răsfrângeau şi asupra ţărilor româneşti, aflate sub suzeranitate otomană;
- *"hatişerifurile"* interne ale Porţii, care au introdus, încă din secolul precedent, două măsuri de restricţionare a circulaţiei produselor economiilor româneşti:
  - impunerea ţărilor rămâneşti la *"zaheră"*, reprezentând obligaţia de a se preda Turciei, anual şi la preţuri mult sub cele ale pieţii, anumite cantităţi de grâne, această obligaţie fiind asimilată cu cea a *"furniturilor de război"*;
  - introducerea monopolului turcesc asupra comerţului românesc cu principalele produse agricole (grâne), animaliere (vite, unt, miere, ceară, seu) şi miniere (silitră).

În legătură cu aceste "furnituri" trebuie făcute următoarele două observaţii:

- cu toate încercările unor domnitori de a scoate grânele de sub regimul *"zaherei"*, invocând dreptul pe care îl aveau de a le declara indispensabile consumului intern, această obligaţie a putut fi doar îngrădită în oarecare măsură, dar nu şi desfiinţată în etapa preregulamentară;
- obligaţia predării furniturilor către Poartă a oferit altor domnitori prilejul de a comite o serie de înşelăciuni cu sumele încasate de la turci pentru ele: fie că nu le mai vărsau deloc în visteria statului (cazul domnitorilor Mihai Şuţu şi Alecu Şuţu), fie că transferau numai o parte din aceste sume în visteria statului;

de asemenea, în legătură cu monopolul turcesc aplicat comerţului interior al ţărilor româneşti aflate sub suzeranitatea turcă, trebuie semnalate frecventele încălcări ale prevederilor hatişerifurilor Porţii, practicate prin:

- intensificarea contrabandei cu vite şi cereale, înregistrată îndeosebi în zonele limitrofe Imperiului habsburgic (Transilvania şi Bucovina);
- practicarea, în diverse împrejurări favorabile, a comerţului exterior clandestin cu vite şi grâne, cu complicitatea domnitorilor şi chiar cu învoirea unor demnitari turci corupţi (de exemplu, comerţul cu Transilvania în timpul foametei din anii 1813-1817);
- mărirea, în favoarea domnitorilor, a tarifelor comerciale oficiale stabilite în cadrul monopolului, prin introducerea unor taxe suplimentare (de magazinaj de cântărire, de pază, pentru înlesniri de transport ş.a.).

Analizând, mai întâi, evoluţia comerţului interior al Moldovei în etapa preregulamentară, trebuie precizat, în primul rând, că acest comerţ şi-a păstrat principalele caracteristici feudale, pe care le-a avut la sfârşitul secolului al XVIII-lea:

- circulaţia internă a mărfurilor a continuat să fie reglementată şi supravegheată atât prin tratatele comerciale turceşti, cât şi prin legiuiri ale ocârmuirii;
- sistemul preţurilor maximale a funcţionat şi în etapa preregulamentară, *"nartul"* rămânând o sursă importantă de venituri ilicite pentru organele administrative şi poliţieneşti;
- a fost menţinut şi în etapa preregulamentară sistemul *"vămilor interne"*, care, prin aplicarea *"vămilor"*, a îngrădit şi în această etapă circulaţia internă a mărfurilor; de asemenea, a rămas neschimbat modul de organizare şi funcţionare a acestui sistem, caracterizat prin:
    - exercitarea dreptului de percepere a vămilor în baza unui contract de arendare, numit *"Pont de vânzare a vămilor"*, obţinut anual prin licitaţie;
    - taxarea mărfurilor supuse vămuirii pe baza unui catalog general, în care era stabilit şi modul de taxare a diverselor produse;
    - menţinerea scutirii de vamă pentru unele mărfuri: toate produsele alimentare, precum şi vitele, bucatele şi băuturile provenind de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti.

În pofida persistentei rămăşiţelor feudale în modul de organizare a comerţului intern al Moldovei la începutul secolului al XIX-lea – rămăşiţe care, în mod categoric, au frânat procesul de dezvoltare al acestui comerţ – evoluţia lui în etapa preregulamentară a avut totuşi un curs ascendent, reflectat în trăsăturile caracteristice precizate mai jos:

a) lărgirea apreciabilă a pieţii interne, realizată pe următoarele căi principale:
   - prin intensificarea schimburilor de mărfuri între locuitorii de la şes şi cei de la munte: schimburi de cereale cu produse animaliere şi cu cherestea;
   - prin creşterea volumului schimburilor de produse între regiunile de şes şi regiunile cu producţii specializate: cerealele din câmpii în schimbul produselor viticole de la Odobeşti şi Nicoreşti, al produselor cojocăriilor de la Botoşani şi Roman, al produselor postăvarilor din zona Neamţ, al produselor lemnoase ale gaterelor de pe valea Bistriţei şi a Sucevei, etc.
   - prin creşterea volumului produselor intrate în circuitul comercial intern, care proveneau din unităţi ale sectorului industrial: ateliere meşteşugăreşti, manufacturi şi unităţi ale industriei extractive.

b) extinderea reţelei de prăvălii şi dughene orăşeneşti, favorizată de:
   - acordarea şi negustorilor străini a dreptului de vânzare cu amănuntul a produselor alimentare, fapt care a condus la creşterea apreciabilă a numărului de băcănii, brutării şi cârciumi;

- creşterea numărului breslelor negustoreşti, vechilor bresle – conduse în continuare, de *"staroşti"* şi *"vătafi"* şi dispunând de o *"casă de ajutor"* comună – adăugându-li-se un număr de bresle noi ale negustorilor străini, purtând deseori denumiri specifice zonei de unde îşi procurau marfa: *"breasla braşovenilor"* (comercializa produse care proveneau din Braşov), *"breasla lipscanilor"* (comercializa mărfuri care proveneau de la Lipsca), *"breasla chiprovicenilor"*, (comercializa marfă de provenienţă turcească) ş.a.

c) dezvoltarea puternică a bâlciurilor (iarmaroacele), în detrimentul târgurilor săptămânale care asigurau aprovizionarea cu mărfuri doar a populaţiilor din centrele urbane respective şi, în oarecare măsură, şi a populaţiilor rurale din satele limitrofe; bâlciurile s-au deosebit de târgurile săptămânale prin următoarele trăsături caracteristice:
   - prin dimensiunile – net superioare în cazul bâlciurilor – ale volumelor de marfă intrate în circuitul comerţului interior;
   - prin raza de acţiune – sensibil mărită în cazul bâlciurilor – a activităţii comerciale;
   - prin funcţia – esenţial diferită în activitatea bâlciurilor - îndeplinită în activitatea comercială a ţării: în timp de târgurile dezvoltau *"comerţul cu amănuntul"*, bâlciurile sprijineau *"comerţul cu ridicata"*.

Printre factorii care au contribuit la dezvoltarea bâlciurilor pot fi menţionaţi:

- conturarea tot mai puternică a necesităţii organizării unor întâlniri periodice a marilor producători cu marii negustori din diferitele zone ale ţării;
- menţinerea în vigoare, şi în etapa preregulamentară, a regimului privilegiat creat de ocârmuire organizatorilor de bâlciuri – dreptul exclusiv al organizatorului de a vinde băuturi spirtoase, carne şi chiar pâine din producţia proprie, dreptul de a percepe, în unele cazuri, vama târgului, dreptul de a încasa taxa de vânzare-cumpărare (*"mortasipia"*), dreptul de exercitare a controlului politienesc în târguri ş.a. –, bâlciuri amplasate în continuare pe moşiile boiereşti sau mânăstireşti; această menţinere a privilegiilor amintite mai sus explică şi faptul că unii boieri, ca Alecu Ghica, Eufrosina Mavrogheni şi Iordache Ruset, organizau pe moşiile lor până la 12 bâlciuri pe an;
- existenţa unor condiţii cu totul nefavorabile încheierii unor tranzacţii comerciale de amploare în cadrul târgurilor săptămânale din centrele urbane ale Moldovei, între care trebuie menţionate:
   - distanţele foarte mari dintre centrele urbane în care se organizau asemenea târguri;
   - starea deosebit de precară a căilor şi a mijloacelor de comunicaţie şi de transport din acele vremuri,

  condiţii care împiedicau participarea la tranzacţiile importante a marilor comercianţi – îndeosebi a celor străini –, determinându-i, în schimb, să nu lipsească de la bâlciurile organizate în capitala ţării şi în câteva din centrele urbane importante de ţării;
- ignorarea totală, pe de o parte, a practicii creditului ca instrument de lucru în activitatea comercială şi, pe de altă parte, marea cantitate şi, mai ales, marea diversitate a monedelor străine aflate în circulaţie în Moldova în etapa preregulamentară, la cursuri valorice în permanentă schimbare, impunea, de asemenea, contactele periodice şi frecvente ale marilor negustori – îndeosebi a celor străini –, contacte cel mai uşor de realizat cu prilejul bâlciurilor.

Trecând la analiza evoluţiei comerţului exterior al Moldovei în etapa

preregulamentară, trebuie făcută mai întâi sublinierea că, în pofida aprecierilor nefavorabile ale unor călători străini în trecere prin Moldova la începutul secolului al XIX-lea – este vorba de afirmaţiile lui Fornety, care, în anul 1814, califica comerţul exterior moldovean ca *"puţin înfloritor"*, de concluziile lui Wilkinson, care declara, în anul 1820, că acest comerţ este *"chiar neînsemnat"*, găsind că explicaţia acestei situaţii nesatisfăcătoare trebuie căutată în *"constituţia politică nenorocită a principatelor româneşti"* [39] ş.a. –, se poate totuşi pretinde că şi acest comerţ s-a dezvoltat – deşi mai lent, ce-i drept – spre sfârşitul etapei menţionate; într-adevăr, deşi domnitorul Scarlat Callimachi (1812-1819) a continuat să ducă politica înaintaşilor săi, de îngrădire a comerţului exterior prin impunerea de preţuri maximale la mărfurile româneşti permise exportului – politică care, după aprecierea consulului rus de la Iaşi, Andrei Pisani, a provocat mari pierderi economice Moldovei –, schimburile de mărfuri cu exteriorul s-au intensificat chiar din aceşti ani, această intensificare reflectându-se în:

- lărgirea ariei ţărilor cu care Moldova a făcut schimburi comerciale alături de Turcia – care a absorbit, mai înainte, cea mai mare parte a produselor indigene –, evidenţiindu-se acum, ca parteneri de afaceri ai ţărilor româneşti, Rusia, Prusia şi îndeosebi Austria, al cărei comerţ înregistra, tocmai în acele momente, o puternică înviorare;
- diversificarea continuă a gamei de produse care făceau obiectul schimburilor de mărfuri;
- implicarea, în tot mai mare măsură, a oamenilor de afaceri străini în viaţa comercială a Moldovei, reflectată sub următoarele două forme principale:
  - prezenţa tot mai numeroasă a negustorilor străini la bâlciurile moldoveneşti şi în mod deosebit la *Târgurile mari* (târgurile de vite), unde puteau fi întâlniţi tot mai frecvent negustori turci şi germani – care achiziţionau cai – şi, de asemenea, negustori ruşi şi austrieci – care cumpărau vite cornute;
  - stabilirea temporară în Moldova a unui număr din ce în ce mai mare de supuşi străini – îndeosebi supuşi austrieci din Galiţia şi Bucovina – care arendau moşii şi întemeiau *"odăi"* sau *"tamazlâcuri"*, adică crescătorii de vite destinate comercializării la export (de exemplu, tamazlâcurile din ţinuturile Iaşi şi Botoşani, înfiinţate de armenii din Stanislau-Galiţia).

Analizând mai întâi *"exportul Moldovei"* în etapa preregulamentară, trebuie făcută precizarea că obiectul lui l-au consituit, în exclusivitate, produsele naturale, menţionate, în continuare, în ordinea corespunzătoare ponderii lor în ansamblul schimburilor comerciale cu exteriorul:

a) *exportul de grâne*, supus în totalitate monopolului turcesc; vânzările către alte ţări se realizau doar prin contrabandă;
b) *exportul de animale vii*, care a reprezentat, în etapa considerată, principala sursă de venituri provenite din afara ţării; speciile de animale solicitate la export au fost, în ordinea preferinţelor manifestate, următoarele:
   - *vitele mari*, vândute îndeosebi în ţările imperiului habsburgic (în anul 1817, au fost cumpărate de către negustorii austrieci 36.000 capete de vite cornute: 30.000 de boi şi 6.000 de vaci);
   - *caii moldoveneşti*, caracterizaţi prin talii mari şi rezistenţă mare la muncă, furnizaţi, de regulă, de hergheliile boiereşti, care numărau fiecare între 100 şi 200 de iepe de prăsilă [39]; Moldova vindea anual cca. 40.000 de cai Turciei, Austriei, Rusiei şi Prusiei;
   - *oile*, al căror export era în totalitate supus controlului turcesc, atât prin

monopolul instituit (o anumită cotă), cât şi prin comercializare la preţul pieţii, negustorii turci având prioritate la cumpărare;
- *porcii*, exportaţI cu precădere în Transilvania şi în Ungaria (în anul 1818 au fost vânduţi acestor ţări peste 40.000 de porci)

c) *exportul de produse animaliere*, reprezentate prin:
- *pasta de carne de vită*, numită *"cervis"*, conservată în burdufuri de piele, cumpărată îndeosebi de turci;
- *brânza, năutul* şi *seul*, preluate în totalitate de Turcia;
- *mierea* şi *ceara*, livrate Turciei, Veneţiei şi Austriei;
- *peşte sărat şi afumat*, exportat în ţările Imperiului habsburgic (Ungaria, Bucovina şi Galiţia);
- *blănurile* - îndeosebi de iepure – şi *pieile crude*, cumpărate de negustorii turci şi austrieci;

d) *exportul de produse vegetale*, în care intrau:
- *vinurile*, vândute în Rusia, Transilvania şi în Polonia;
- *fructele uscate*, care plecau în Turcia;
- *fuioarele de cânepă şi in*, care, deşi de calitate mediocră, aveau căutare în Rumelia;
- *pacurile de tutun*, care, deşi erau de calitate inferioară, erau totuşi cerute în ţările Imperiului Otoman;

e) *exportul de produse lemnoase*, în rândul cărora trebuie menţionate:
- *cheresteaua de brad şi stejar*, destinată construcţiei de nave, livrată Turciei şI Austriei;
- *lemnul de construcţie*, exportat în Turcia, Austria şi Rusia;
- *mangalul*, livrat Turciei.

f) *exportul de produse extractive*, în rândul cărora figurau:
- *silitra*, aflată sub regimul monopolului turcesc;
- *păcura*, exportată în Turcia, Austria, Prusia şI Rusia.

O evaluare – aproximativă, dar suficient de realistă – a capacităţii de export a Moldovei în etapa preregulamentară ar putea fi făcută în baza unui raport al consulului rus la Iaşi, Andrei Pisani, întocmit în anul 1821, în care se afirmă că, în cazul desfiinţării monopolului turcesc, această ţară ar putea furniza anual la export următoarele cantităţi de produse: un număr de 35.000 boi, un număr de 24.000 vaci, 400.000 kg de porumb, 100.000 kg grâu, 600.000 ocale seu, 150.000 ocale miere, cantităţi foarte mari de unt şi brânză şi cantităţi foarte mari de lemn de construcţii; de asemenea, trebuie subliniată aprecierea din acelaşi raport, potrivit căreia diferenţa dintre preţurile curente ale pieţei şi preţurile practicate de *"capanlâi"* – cei care colectau *"capanul"*, adică produsele care intrau sub incidenţa monopolului turcesc – provocau Moldovei un deficit financiar anual evaluat la 1,5 milioane de piaştri.

Luând în discuţie acum *importul* Moldovei în etapa preregulamentară, trebuie menţionat faptul că el a inclus următoarele categorii principale de produse:

a) *articole textile de îmbrăcăminte*, reprezentate prin:
- *pânzeturi*, importate din Austria (Linz), Germania şi Olanda;
- *postavuri*, cumpărate din Transilvania (Braşov) şi din Polonia;
- *stofe*, aduse din Germania şi Franţa (stofe orientale);
- *mătăsuri*, importate îndeosebi din Austria;

b) *articole de îmbăcăminte din blană şi piele*, în categoria cărora intrau:
   - *blănurile fine*, provenind din Polonia şi Rusia;
   - *articolele din piele*, aduse din Austria, Transilvania şi Rusia;

c) *articole de consum alimentar*, care includeau:
   - *mărfurile alimentare coloniale*, intrate în ţară prin Germania (Hamburg şi Danzig), prin Turcia şi prin Rusia;
   - *băuturile spirtoase*, provenind din Polonia şi Rusia;
   - *tutunul*, procurat din Turcia;

d) *articole de uz casnic*, în categoria cărora intrau:
   - *mobilele fine*, importate din Austria;
   - *articolele de fierărie*, aduse din Austria (Graz), Transilvania, Germania (Nürnberg) şi Rusia (Tula);
   - *sticlăria, cristalurile şi porţelanurile*, aduse din Austria (Bohemia), Transilvania şi Veneţia;

e) *articole tehnice de lux*, care înglobau:
   - *caretele de lux*, confecţionate în Austria (Viena);
   - *bijuteriile şi ceasornicele*, proveneind din Austria, Turcia, Franţa şi Germania;
   - *articolele de toaletă*, aduse din Austria, Veneţia şi Turcia.

Lista, prezentată mai sus, a principalelor articole care au format obiectul importului de mărfuri ale Moldovei în etapa preregulamentară, precum şi menţionarea ţărilor din care proveneau ele, permit să se evidenţieze următoarele două trăsături caracteristice ale acestui import:

- ponderea predominantă a mărfurilor de lux în ansamblul importului moldovean;
- ponderea preponderentă a importului din Turcia în structura comerţului exterior al Moldovei, pondere evaluată în lucrarea [39] la aproximativ 60% din valoarea importului total şi care a reprezentat o cale de suplimentare a deficitului financiar anual al acestei ţări.

Pentru a prezenta evoluţia comerţului de tranzit al Moldovei în etapa preregulamentară, se vor face mai întâi două precizări:

- în primul rând, se va face menţiunea că, pentru Moldova – considerată de Turcia drept zonă limită nordică a Imperiului otoman –, comerţul de tranzit însemna circulaţia mărfurilor dinspre Constantinopol spre regiunile estice ale Imperiului habsburgic, sau dinspre ultimele regiuni spre Turcia, astfel că intrarea şi ieşirea acestor mărfuri din teritoriul otoman coincideau cu intrarea, respectiv ieşirea lor din Moldova;
- în al doilea rând, se va preciza că acest comerţ de tranzit prin Moldova era supus la două tipuri de taxe:
   - *"taxa de ieşire din ţară"* şi *"taxa de intrare în ţară"*, reprezentând 3% din valoarea mărfii tranzitate, taxă stabilită prin tratatele comerciale încheiate de Poartă cu ţările partenere de afaceri şi încasată de funcţionari turci;
   - *"taxe de tranzit suplimentare"*, instituite de domnitori sub pretextul efectuării unor servicii – magazinaj, cântărire, pază şi înlesniri de transport –, taxe încasate de slujitori ai curţii în folosul personal al domnitorilor.

Se poate trage deci concluzia că, în etapa preregulamentară, comerţul de tranzit al Moldovei a contribuit mai mult la îmbogăţirea dregătorilor turci şi la îndestularea domnitorilor moldoveni şi mai puţin la dezvoltarea economiei acestei ţări.

În fine, trecând şi la analiza evoluţiei circulaţiei monetare în Moldova în etapa

preregulamentară, se va reaminti mai întâi o afirmație făcută și cu un alt prilej și anume aceea că, întrucât calitatea ei de țară aflată sub suzeranitatea otomană nu-i dădea dreptul de a introduce un sistem monetar național, Moldova – ca și Țara Românească, de altfel – a fost nevoită să folosească sistemul monetar al țării suzerane; din păcate însă, în acest din urmă sistem monetar domnea un adevărat haos – situație nemaiîntâlnită la vreun alt imperiu din acele vremuri –, haos la originea căruia se aflau următoarele cauze:

- numărul mare de tipuri de monede aflate în circulație în Imperiul Otoman – peste 20 de tipuri –, această multitudine de monezi creând mari probleme la efectuarea tranzacțiilor comerciale chiar și negustorilor cu experiență îndelungată în afaceri;
- înșelăciunile comise de turci în manipularea monezilor, constând în:
  - alterarea titlurilor monedelor cu valoare mare folosite în Imperiul Otoman;
  - baterea de monede scalpe, cu cursuri impuse arbitrar;
  - devalorizarea, de către austrieci, a unor tipuri de monede turcești de argint, prin convertirea lor, la monetăria din Alba Iulia, în taleri austrieci, cu câștiguri care ajungeau până la 35% din valoarea convertită.

Această stare, de totală derută a sistemului monetar adoptat în Moldova în etapa preregulamentară, a provocat, evident, mari perturbații în viața economică a acestei țări și a contribuit cu o pondere importantă la creșterea deficitului financiar național; trebuie recunoscut însă și faptul că, tocmai în aceste condiții nefavorabile activității financiare, s-au conturat și unele premize pentru crearea, în etapele istorice următoare, a unui sistem monetar național, printre ele putând fi menționate:

- pătrunderea accelerată a unor instrumente capitaliste de manipulare a valorilor: polițele și plățile prin compensație;
- intensificarea tot mai puternică a speculațiilor cu bani, prefigurându-se astfel apariția viitoarelor operațiuni bancare;
- apariția unor mutații în modul de viață al boierilor, un număr tot mai mare dintre ei devenind și exploatatori de capital comercial și cămătăresc, realizat prin următoarele procedee principale pe care le puteau folosi în acele vremuri: arenzi, avansuri asupra producției agricole, intensificarea producției unităților domeniale de producție industriale și chiar împrumuturi.

În încheierea prezentării evoluției activității comerciale a Moldovei în etapa preregulamentară, se va mai face mențiunea că această evoluție poate fi caracterizată prin următoarele trăsături esențiale:

- fără să fi înregistrat salturi spectaculoase, evoluția comerțului moldovean preregulamentar poate fi considerată drept un proces de dezvoltare continuă, caracterizat, în primul rând, prin alinierea prețurilor mărfurilor moldovene la prețurile practicate pe piața externă; în această ordine de idei, trebuie semnalat faptul că până și Poarta Otomană a fost nevoită să-și reconsidere prețurile la produsele înglobate în *"capan"*, apropiindu-le de cele reale, ale pieții;
- evoluția comerțului moldovean în etapa preregulamentară a urmărit îndeaproape evoluțiile producțiilor agricole și industriale ale țării în aceeași etapă, ele stimulându-se reciproc;
- evoluția comerțului Moldovei în etapa preregulamentară se mai caracterizează prin pătrunderea, și în acest sector economic, a primelor forme capitaliste de organizare a activităților specifice sectorului; o confirmare a valabilității ultimei concluzii o oferă un citat preluat din lucrarea [39], în care se afirmă că evoluția comerțului moldovean

preregulamentar a prilejuit *"dezvoltarea germenilor noului mod de producţie capitalist"*.

Prin prevederile sale, Regulamentul Organic s-a aflat la originea unor importante modificări survenite în structura, în modul de organizare şi în dimensiunile comerţului moldovenesc în etapa postregulamentară, modificări care au imprimat caracteristici sensibil diferite evoluţiei activităţii comerciale în această etapă; principalele prevederi în acest sens ale Regulamentului pot fi împărţite în următoarele categorii:

a) Prevederi referitoare la liberalizarea comerţului în ţările româneşti, aflate sub suzeranitatea otomană; printre măsurile adoptate în vederea realizării acestei liberalizări, au figurat:
   - abolirea monopolului turcesc, exercitat asupra comerţului românesc;
   - garantarea, de către Turcia şI Rusia, a libertăţii comerţului exterior al ţărilor româneşti.

b) Prevederi privind reorganizarea sistemelor vamale din Moldova şi Ţara Românească, în baza următoarelor măsuri concrete:
   - desfiinţarea vămilor interne;
   - înfiinţarea unei uniuni vamale între Moldova şi Ţara Românească;
   - reorganizarea pe baze noi, burgheze, a vămilor externe.

c) Prevederi referitoare la extinderea reţelelor comerciale ale celor două ţări româneşti, extindere care urma să fie realizată în Moldova pe următoarele două căi:
   - prin înfiinţarea de târguri săptămânale în toate oraşele şi târgurile mari ale ţării;
   - prin redeschiderea şi dezvoltarea porturilor dunărene, realipite Moldovei după pacea de la Adrianopole: Galaţi şi Brăila.

d) Prevederi vizând reorganizarea activităţii comerciale desfăşurate în oraşe şi în marile târguri, reorganizare care urma să fie realizată în baza următoarelor măsuri:
   - reorganizarea breselelor negustoreşti, prin transformarea lor în *"corporaţii"*, cu organizare similară celei a corporaţiilor meşteşugăreşti: practica negustoriei era permisă numai în baza unei *"patente"* de vindere-cumpărare, eliberată de corporaţii în schimbul unei taxe;
   - înfiinţarea tribunalelor comerciale în capitalele de judeţ (ţinut), pentru judecarea pricinilor iscate între comercianţi, precum şi între comercianţi şi târgoveţi;
   - întărirea rolului politic şi social al marii negustorimi, prin confirmarea dreptului lor de a face parte din administraţia şi din magistratura oraşelor în care îşi exercitau profesiile.

e) Prevederile privind organizarea unui sistem monetar naţional, prin:
   - adoptarea unor monede etalon în schimburile comerciale;
   - înfiinţarea unei bănci de credit.

Aceste prevederi au avut menirea de a stimula dezvoltarea comerţului postregulamentar al Moldovei într-un cadru de condiţii economice care favorizau şi ele o asemenea dezvoltare, condiţii create în etapa precedentă: adâncirea diviziunii muncii şi creşterea producţiei, atât în sectorul agricol, cât şi în cel cvasi-industrial (sectorul atelierelor meşteşugăreşti şi al manufacturilor); dacă dezvoltarea comerţului în etapa postregulamentară nu s-a putut ridica chiar la nivelul pe care il impuneau noile condiţii politice şi economice create în ţară, faptul se datorează persistentei acţiuni, şi în această etapă istorică, a unora dintre factorii care au frânat această dezvoltare şi în etapa precedentă, printre ei putând fi reamintiţi:

- persistenţa unor forme feudale de practicare a comerţului (forme de comerţ periodic,

caracterizate printr-o mare instabilitate);
- menținerea în vigoare a unor obligații de tip feudal (regimul capitulațiilor) și a unor taxe interne de tip fanariot (*"brudina"* – taxa de trecere a râurilor – și accizele pe băuturi, plătite în centrele urbane);
- evoluția mult prea lentă a mijloacelor de comunicație, de transport (proces foarte lent de îmbunătățire a rețelei căilor de comunicație și de creștere a parcului de mijloace de transport);
- persistența haosului în cirulația monetară și a puterii scăzute de cumpărare a populației.

În acest cadru complex de interacțiuni contradictorii ale factorilor favorizanți și ale celor de frânare a procesului de dezvoltare a comerțului postregulamentar al Moldovei, influența primilor a fost totuși predominantă, ei reușind să imprime acestui proces un caracter de evoluție progresivă, de continuă perfecționare; analíza, prezentată în continuare, a evoluțiilor principalelor sectoare ale comerțului postregulamentar moldovean va întări această din urmă concluzie.

Dezvoltarea, în etapa postregulamentară, a *comerțului interior* al Moldovei s-a reflectat în următoarele progrese înregistrate în acest sector:
- creșterea numărului centrelor urbane – orașe și târguri mari – în care au funcționat târguri săptămânale; cea mai favorizată, din acest punct de vedere, a fost zona din nordul Moldovei situată în apropierea graniței cu Bucovina, unde, chiar din anul 1835, au fost înființate trei târguri noi: Târgul de la Mamornița, Târgul Nou de la Mihăileni și Târgul de la Cornul Luncii;
- intensificarea legăturilor comerciale între centrele urbane, ca urmare a extinderii construcției de drumuri de legătură între ele, precum și a construcției, de către moșieri, a unor căi de acces al moșierilor la aceste drumuri;
- evoluția pieței interne a Moldovei, de la stadiul de *"piață provincială"*, la stadiul de *"piață națională"*, în urma realizării unirii vamale cu Țara Românească, unire creată – și ulterior perfecționată – prin următoarele convenții, încheiate între cele două țări românești;
  - *Convenția comercială din 8 iulie 1835*, adoptată pentru un interval de timp de 7 ani; principalele prevederi ale acestei convenții au fost:
    - stipularea liberei circulații, dintr-o țară în alta, a tuturor mărfurilor, cu excepția vitelor și a cerealelor, care rămâneau supuse *"regimului capitulațiilor"*;
    - adoptarea măsurii de extrădare, dintr-o țară în cealaltă, a unor categorii de indivizi care încălcau legile în vigoare: bimici și debitori care se sustrăgeau, prin expatriere, de la plata obligațiilor financiare, dezertorii și țiganii fugiți de pe moșii ;
  - *Convenția comercială din 1 ianuarie 1848*, care prevedea:
    - desființarea vămilor între cele două țări românești pentru toate mărfurile – inclusiv vitele și cerealele –, cu excepția sării;
    - o nouă reglementare a comerțului de tranzit prin țările românești.

În legătură cu ultima caracteristică a evoluției comerțului interior al Moldovei în etapa postregulamentară, trebuie făcută mai întâi observația că acest nou concept introdus, de *"piață națională"*, nu trebuie confundat cu conceptul de *"piață comună"*, introdus mult mai târziu la noi; în al doilea rând, trebuie făcută sublinierea că acest proces de formare a unui piețe unice naționale a influențat în mod hotărâtor procesul de înfăptuire a aspirațiilor de unitate națională ale popoarelor din cele două țări românești, aflate sub suzeranitate

otomană.

Din punct de vedere al modului de organizare profesională, evoluţia comerţului intern postregulamentar al Moldovei poate fi caracterizată prin următoarele două trăsături principale:

- reorganizarea breslelor negustoreşti sub forma *"corporaţiilor negustoreşti"*, specializate pe categorii de mărfuri comercializate şi dispunând de sedii proprii în fiecare capitală de ţinut (judeţ) şi chiar în târgurile mari;
- creşterea rolului politic şi social al marilor negustori, prin reglementarea drepturilor lor de a fi cooptaţi în organele de conducere ale administraţiilor orăşeneşti respective şi în completurile de judecată ale tribunalelor comerciale;
- menţinerea împărţirii negustorilor în cele trei *"stări"* sociale, după criteriul averilor pe care le posedau, starea I înglobând negustorii cu cele mai mari averi – în rândul cărora intrau negustorii de vite –, iar starea a III-a fiind formată de negustorii cu cele mai mici averi – în general, *"negustori cu amănuntul"*; faptul că majoritatea covârşitoare a negustorilor plăteau *"patenta de starea a III-a"*, dovedeşte că nici structura pe stări a clasei negustorilor nu s-a schimbat în mod esenţial în etapa postregulamentară: această clasă socială a continuat să fie formată, în mod preponderent, din mici comercianţi, care practicau numai comerţul cu amănuntul, comerţ care nu permitea însă acumulări mai însemnate de capital.

Trecând la analiza evoluţiei comerţului exterior al Moldovei în etapa postregulamentară, se va sublinia mai întâi faptul că abolirea monopolului turcesc asupra comerţului exterior al Moldovei, intrată în vigoare o dată cu adoptarea Regulamentului Organic, s-a soldat cu următoarele două efecte imediate:

- creşterea rapidă a volumului mărfurilor care au constituit obiectul tranzacţiilor comerciale externe;
- intensificarea procesului de acaparare a pieţei moldovene de către mărfurile englezeşti şi franţuzeşti, în concurenţă tot mai aprigă cu mărfurile similare de provenienţă turcă şi austriacă, care au alimentat aproape în exclusivitate această piaţă în etapa precedentă; ultima idee şi-a găsit următoarea formulare în lucrarea §34ţ: *"În perioada regulamentară, burghezia anglo-franceză a căutat să elimine Turcia de pe locul întâi în comerţul cu ţările române şi să slăbească influenţa economică şi politică a Austriei în principate"*.

Evoluţia exportului de mărfuri al Moldovei în Etapa postregulamentară poate fi caracterizată prin următoarele noi trăsături, care o deosebesc total de evoluţia acestui comerţ în etapa precedentă:

a) creşterea sensibilă a volumului de mărfuri exportate;
b) lărgirea apreciabilă a spectrului naţiunilor cărora le aparţineau partenerii de afaceri străini, alături de vechii parteneri – turci şi austrieci – din etapa precedentă, putând fi întâlniţi acum, pe pieţele Moldovei, oameni de afaceri provenind:
    - din Italia – în comerţul cu produse animaliere;
    - din Anglia – în comerţul cu produse cerealiere;
    - din Anglia şi Franţa – în comerţul cu lemn de construcţii;
c) crearea flotei comerciale fluviale şi maritime a Moldovei, în următoarea succesiune a etapelor de legiferare a existenţei ei:
    - recunoaşterea de către Poarta otomană, în anul 1829, a dreptului ţărilor române de navigaţie pe Dunăre, cu vase proprii;
    - recunoaşterea de către Poarta otomană, în anul 1833, a dreptului vaselor

aparţinând ţărilor româneşti de a aborda pavilioanele naţionale;
- recunoaşterea de către puterea suzerană otomană, în anul 1837, a dreptului de navigaţie pe mare a vaselor aparţinând ţărilor româneşti;
- înfiinţarea, în anul 1837, a Şantierului de construcţii navale din Galaţi, care a furnizat flotei moldovene fluviale, numai în anii 1837-1838, un număr de 17 vase;

de asemenea, se menţionează următoarea succesiune a măsurilor organizatorice luate de ocârmuirea moldoveană pentru perfecţionarea activităţilor comerciale din porturi:
- amenajarea, în anul 1832, a portului Brăila;
- atribuirea, în anul 1837, de către domnitorul M. Sturdza, a statutului de *"port liber"* portului Galaţi, unica poartă de ieşire la mare a Moldovei şi unicul port românesc fluvial accesibil vaselor maritime;
- reamenajarea, în anul 1841, a portului Galaţi, prin efectuarea de:
  - lucrări de îndiguire a Dunării şi a lacului Brateş;
  - construcţii de cheiuri;
  - construcţii de edificii pentru instituţii portuare;
- executarea, în anul 1842, a unor lucrări de reamenajare a porturilor Galaţi şi Brăila;

d) înfiinţarea, îndeosebi în porturi, de *"case de comerţ"* străine (engleze, italiene, ruse şi greceşti).

În ceea ce priveşte evoluţia *importului* de mărfuri al Moldovei în etapa postregulamentară, ea poate fi caracterizată prin următoarele trăsături:
- creşterea continuă a volumului total de mărfuri importate;
- creşterea substanţială a ponderilor importurilor din Anglia, Franţa şi Rusia în volumul total al importurilor;
- creşterea ponderii importului la anumite mărfuri (de exemplu, de zahăr şi de cărbune destinat vapoarelor);
- includerea de mărfuri noi în listele de produse importate (de exemplu, unelte şi maşini simple).

Referitor la *"comerţul de tranzit"* al Moldovei în etapa postregulamentară, se va menţiona doar faptul că şi volumul mărfurilor tranzitate prin Moldova a crescut simţitor în această etapă, îndeosebi după reglementările vamale din anii 1835 şi 1848.

În fine, în legătură cu evoluţia în etapa postregulamentară a circulaţiei monetare în Moldova, trebuie menţionate încercările de scoatere a sistemului monetar al acestei ţări din cadrul haotic al sistemului monetar otoman, încercări care au avut la bază următoarele două prevederi ale Regulamentului Organic, amintite şi cu un alt prilej:
- prevederea referitoare la crearea unui sistem monetar propriu al Moldovei (şi al Ţării Româneşti), bazat pe adoptarea *"ducatului austriac de aur"* şi a *"sorcovăţului de argint"*, ca monede etalon oficiale;
- prevederea referitoare la înfiinţarea de bănci de credit naţionale în cele două ţări româneşti;

din păcate, aceste încercări nu au fost încununate cu succes, deoarece variaţia în timp a raportului valoric dintre cele două monede străine, propuse ca monede etalon, a împiedicat transformarea în realitate concretă a primei prevederi, iar transferarea, în tot mai mare măsură, a unei părţi importante a capitalului comercial şi cămătăresc din mâinile negustorilor în cele ale boierilor, care au folosit în scopuri neproductive această parte a

capitalului, a împiedicat şi realizarea celei de-a doua dintre prevederile amintite.

Totuşi, o realizare certă şi importantă a politicii monetare adoptată în Moldova în etapa postregulamentară a constituit-o iniţierea măsurilor de îngrădire a abuzurilor comise de zarafi şi cămătari, care continuau să ceară, ca şi în etapa preregulamentară, comisioane exagerat de mari la schimburile de bani şi dobânzi cu mult peste limita legală, de 10%, la împrumuturi.

În încheierea prezentării evoluţiei comerţului postregulamentar al Moldovei, două concluzii finale se impun:

Prima dintre aceste concluzii se referă la faptul că şi în acest sector al economiei s-au înregistrat progrese importante, îndeosebi după anul 1835, când au început să dispară efectele unor evenimente nefaste pentru Moldova, care au avut loc în anii precedenţi: războiul ruso-turc din anii 1826-1828, epidemiile de ciumă şi holeră care au urmat după acest război, epizotia şi foametea din anul 1834; această concluzie priveşte sectorul comercial postregulamentar moldovean în totalitatea lui, cu excepţia segmentului circulaţiei monetare, unde, aşa cum s-a arătat, realizările au fost mai puţin însemnate.

Cea de-a doua concluzie se referă la rolul important pe care l-a jucat dezvoltarea comerţului românesc în dezvoltarea generală a economiilor postregulamentare ale celor două ţări româneşti, aflate sub suzeranitatea otomană; o apreciere pertinentă a acestui rol poate fi găsită în lucrarea [39], în care se spune: *"Aceste ţări* (Moldova şi Ţara Românească; n.a.) *n-au putut însă profita imediat şi din plin de avantajele libertăţii comerţului şi deschiderii porturilor de la Dunăre, din cauza războiului, a ravagiilor ciumei şi holerei, a epizotiilor şi foametei. Dar, de îndată ce acestea au trecut, economia s-a înviorat şi producţia agricolă a început să crească într-un ritm rapid, stimulată de preţurile avantajoase ale pieţei mondiale".*

Viaţa socială a oraşului Iaşi în perioada (1803-1859)

În cadrul acestui nou paragraf al capitolului vor fi examinate evoluţiile, în cele două etape istorice determinate prin adoptarea Regulamentului Organic, ale celor două forme principale de manifestare a vieţii sociale a Moldovei în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea: structura demografică şi relaţiile sociale dominante în viaţa societăţii moldovene din această perioadă istorică.

Structura demografică. În legătură cu acest subiect trebuie făcută de la început precizarea că majoritatea datelor ce vor fi prezentate în continuare au fost preluate din lucrările [32] şi [39], care le-au inclus, la rândul lor, pe baza catagrafiilor şi a evidenţelor fiscale întocmite în secolul al XIX-lea; dat fiind caracterul selectiv, discutabil din punctul de vedere al exactităţii scriptice, al celor mai multe dintre aceste documente – de exemplu, multe din ele nu făceau nici un fel referire la boierimea care era scutită de dări –, majoritatea cifrelor ilustrative ce vor fi indicate în expunere vor trebui considerate doar date orientative.

Trecând la analiza situaţiei demografice a Moldovei în etapa preregulamentară, se va menţiona mai întâi faptul că în urma măsurilor luate de domnitorul Mihai Şuţu (1792-1795), de readucere a *"bejenarilor"* pe moşiile părăsite şi de încurajare a stabilirii – vremelnice sau definitive – în ţară a coloniştilor străini – veniţi îndeosebi din Transilvania şi din sudul Dunării –, situaţia demografică a Moldovei, devenită precară la mijlocul secolului al XVIII-lea, s-a stabilizat în oarecare măsură la sfârşitul acestui secol; acest proces de stabilizare şi chiar de dezvoltare demografică a Moldovei a avut loc ca urmare a

influenţei exercitate de următorii factori favorizanţi:

- restricţionarea, îndeosebi în urma intervenţiilor diplomaţilor ruşi, a dominaţiei otomane în Moldova;
- apariţia primelor semne care anunţau dezvoltarea, lentă dar sigură, a tuturor ramurilor economiei acestei ţări şi, ca o consecinţă, creşterea cererii de braţe de muncă;
- încercările domnitorilor de a reglementa, prin *"urbarii"* şi *"aşezăminte"*, raporturile dintre moşieri şi clăcaşi, în scopul limitării abuzurilor comise de primii şi al stăvilirii fenomenului de părăsire a moşiilor de către ultimii.

Procesul de dezvoltare demografică a Moldovei în etapa preregulamentară, declanşat la începutul acestei etape prin apariţia condiţiilor favorizante, specificate mai sus, poate fi caracterizat prin următoarele trăsături principale:

a) creşterea progresivă a populaţiei totale a Moldovei, realizată atât prin creşterea sporului natural de populaţie, cât şi prin încurajarea stabilirii coloniştilor străini în ţară; luând ca an de referiţă anul 1810 – pentru acest an se cunosc unele date statistice [39] –, se apreciază că populaţia Moldovei a crescut cu peste 12% la finele deceniului al doilea şi cu peste 80% la finele celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, ajungând la cifra de 1.268.768 loccuitori în anul 1831;
b) creşterea ponderii populaţiei urbane în ansamblul populaţiei totale a Moldovei, deşi procentul orăşenilor în acest ansamblu a continuat să rămână încă foarte mic şi în etapa preregulamentară; această creştere a populaţiei urbane moldovene a fost realizată pe următoarele două căi:
    - prin mărirea numărului centrelor urbane – oraşe şi târguri mari – acest număr crescând de la 22, la finele secolului al XVIII-lea, la 34 în anul 1832; pe lângă vechile oraşe, s-au dezvoltat în această etapă următoarele noi centre urbane: Roman, Fălticeni, Buhuşi, Panciu şi Adjud;
    - prin creşterea populaţiilor orăşeneşti, creştere datorată, în afara sporului natural de populaţiei, şi următorilor factori:
        - transformarea capitalelor de ţinuturi (judeţe) în centre administrative şi economice locale;
        - introducerea, prin *"hrisoave domneşti"*, a obligaţiilor pentru moşierii pe terenurile cărora se înfiinţau noi localităţi urbane, de a atribui locuri de case, prăvălii şi şcoală, precum şi izlazuri pentru vite, tuturor celor care se stabileau în localităţile respective;
        - stabilirea, în număr tot mai mare, a coloniştilor străini – negustori şi meşteşugari – denumiţi *"sudiţi"*, care se bucurau de un regim fiscal privilegiat.

    Astfel, în anul 1832, populaţiile primelor patru oraşe mari ale Moldovei ajunseseră la următoarele cifre:
    - oraşul Iaşi: 48.148 locuitori;
    - oraşul Botoşani: 13.796 locuitori;
    - oraşul Galaţi: 8.047 locuitori
    - oraşul Roman: 6.169 locuitori;

    datele precedente evidenţiază două trăsături specifice ale evoluţiei populaţiei capitalei ţării în etapa preregulamentară:
    - în oraşul Iaşi, a cărui populaţie se cifra abia la 22.000 de locuitori la începutul secolului al XIX-lea, s-a înregistrat cel mai mare ritm de creştere;

- orașul Iași a concentrat, în etapa preregulamentară, cea mai mare parte a populației urbane a țării.

Trecând la analiza structurii sociale a populației Moldovei din etapa preregulametară, se va prezenta următoarea evidență a ponderii diverselor clase, pături și categorii sociale în ansamblul populației Moldovei, evidență stabilită – desigur, în baza unor date statistice concrete – în lucrarea [39] pentru anul 1831:

- boierii (de toate rangurile) – cu o pondere de 3,6% în populația țării;
- clerul (de toate rangurile) – cu o pondere de 2,3% în populația țării;
- meșteșugarii și meseriașii – cu o pondere de 24,6% în populația țării;
- slujitorii – cu o pondere de 15,1% în populația țării;
- plugarii – cu o pondere de 48% în populația țării;
- robii (țiganii) – cu o pondere de 6,4% în populația țării;

este de presupus că, deși procentele menționate mai sus au fost stabilite pentru sfârșitul etapei preregulametare, ele nu puteau diferi sensibil de cele corespunzătoare începutului acestei etape istorice.

Boierimea (de toate rangurile) și țărănimea (în cea mai mare parte *"clăcașă"*) formau cele două clase fundamentale ale societății moldovene din etapa preregulamentară, în timp ce negustorimea și meșteșugărimea (care nu dobândiseră încă, la vremea aceea, conștiința că formau o nouă clasă, cea burgheză), precum și slujitorimea, alcătuiau, prin ponderile lor, două pături sociale puternice, iar clerul forma o categorie socială aparte; în ceea ce privește robii, în exclusivitate țigani, ei au continuat să-și păstreze statutul de *"ființe lipsite de drepturi"*, expulzate la marginea societății umane.

În continuare, vor fi caracterizate stadiile de dezvoltare ale celor trei fracțiuni principale ale populației Moldovei: clasa boierească, clasa țărănească și comunitățile urbane, ultimele incluzând negustorii, meșteșugarii, slujitorii, clerul și agricultorii din orașe.

a) *"clasa boierească"* era împărțită după criteriul averii și al rolului jucat de familiile de boieri în viața politică a țării, în *"stări"* sau *"ranguri boierești"*, care se deosebeau între ele și prin drepturile pe care le asigurau membrilor acestor stări; cea mai importantă – din punctul de vedere al influenței ei în viața politică și socială a țării – dintre aceste trei stări au alcătuit-o *"boierii de rangul întâi"* sau de *"starea întâi"*, îndreptățiți la următoarele două drepturi esențiale:
   - dreptul de scutire de bir (impozitul direct);
   - dreptul de a se bucura de o serie de privilegii, între care se menționează:
     - privilegiul de a fi scutiți și de toate dările indirecte;
     - privilegiul de a obține slujbe publice de rang înalt;
     - privilegiul de a fi aleși ca reprezentanți ai marii boierimi în Sfatul țării ş.a.;

   "boierii de rangul doi și trei", sau de *"starea a doua și a treia"* erau și ei scutiți de darea directă, dar nu se bucurau de cele mai multe dintre privilegiile boierilor de rangul întâi, fapt care a constituit o sursă permananentă de neînțelegeri între boieri, atât în etapa preregulamentară cât și în cea postregulamentară.

   Un fenomen specific întregii perioade istorice analizate aici, dar care s-a manifestat cel mai puternic în etapa preregulamentară, fenomen care a afectat în mod sensibil structura clasei boierești, l-a constituit alterarea rapidă a acestei structuri, fie prin infiltrarea micilor boieri în rândul boierilor de rangul întâi, fie prin pătrunderea unor reprezentanți ai categoriilor sociale ale negustorilor și meșteșugarilor, și chiar ale slujitorilor, în rândul boierilor de ranguri inferioare; acest proces de alterare a

compoziţiei sociale a boierimii a avut la bază procedeul *"căftănirii"*, adică procedeul folosit de unii domnitori de a atribui ranguri boiereşti prin acordarea *"caftanului de boier"* unor solicitanţi pentru unul din următoarele motive principale:

- pentru răsplătirea unor servicii deosebite, făcute ocârmuirii;
- pentru alcătuirea unui grup de boieri, care să sprijine politica ocârmuirii în diverse foruri, în care boierimea avea puterea de decizie;
- pentru obţinerea de venituri ilicite, prin transformarea *"caftanului de boier"* în marfă de vânzare.

Printre domnitorii care au abuzat de dreptul de acordare a caftanelor boiereşti s-a "evidenţiat" domnitorul Ioan Sandu Sturdza, care numai în anii 1823-1824 a comercializat un număr de 296 de asemenea caftane.

Veniturile boierimii moldovene de toate rangurile proveneau, în etapa preregulamentară, din următoarele surse principale:

- din dijmele percepute de la clăcaşii de pe moşiile stăpânite;
- din vânzarea vitelor şi cailor pe care le creşteau în ocoalele proprii de cirezi – respectiv, îi creşteau în hergheliile proprii – folosind, şi într-un caz şi în altul, munca clăcaşilor;
- din vânzarea, în condiţiile monopolului boieresc, a băuturilor, a produselor de băcănie şi a cărnii, provenind de pe moşiile proprii;
- din arenzile obţinute prin arendarea unor părţi de moşii, a moşiilor şi a iazurilor;
- din sumele încasate prin vânzarea unei părţi a producţiei agricole şi prin exploatarea pădurilor;
- din dividentele obţinute prin investirea de capital în afaceri comerciale şi cămătăreşti (într-o măsură mai redusă);

gama restrânsă şi capacităţile reduse ale acestor surse de venituri au stat la originea unei largi serii de abuzuri şi înşelăciuni, comise de boieri pentru a-şi mări veniturile, abuzuri care, aşa cum se va arăta în subpunctul următor, au determinat înrăutăţirea continuă şi progresivă a relaţiilor acestei clase sociale cu celelalte clase şi categorii sociale.

b) *"clasa ţărănească"*, reprezentând clasa socială cu cea mai mare pondere în populaţia totală a Moldovei – ea îngloba aproape jumătate din această populaţie – a fost formată, în etapa preregulamentară, din trei categorii principale de populaţii rurale:

- *"ţăranii clăcaşi"*, stabiliţi pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti, care îşi asigurau traiul familiilor lor din cultura terenurilor luate în folosinţă de la stăpânii moşiilor respective şi, mai ales, din creşterea animalelor; ei erau supuşi la următoarele tipuri de obligaţii:
  - *"obligaţiile fiscale"*, reprezentate prin impozitul direct (birul) şi prin impozitele indirecte, vărsate direct visteriei satului;
  - *"obligaţiile de tip feudal"*, datorate stăpânilor moşiilor pe care erau stabiliţi, constând în:
    - *"dijma"* – reprezentând o cotă parte (obişnuit, o zecime) din produsele recoltate pe terenurile luate în folosinţă;
    - *"claca"*, reprezentând obligaţia prestării de munci agricole în folosul moşierilor, într-un număr de 12 zile lucrătoare pe an;
    - *"podvezile la conace"*, reprezentând obligaţii de transport al lemnelor din pădure şi al recoltelor boiereşti la conacele boiereşti;

- *"respectarea monopolului boieresc"*, instituit asupra băuturii, a produselor de băcănie şi a cărnii;
- *"obligaţii suplimentare"*, reprezentate prin taxe suplimentare, instituite ocazional în diverse împrejurări, cum au fost:
  - *"impozitele suplimentare directe"*, impuse la solicitările Porţii, de majorarea *"haraciului"*;
  - *"contribuţia la rezerva de grâne a ţării"*, solicitată în anul 1830 de *Comisia de preîntâmpinare a foametei*;
- *"bejenarii"*, numiţi şi *"oamenii de învoială"*, erau reprezentaţi fie de clăcaşi fugiţi de pe alte moşii, fie de colonişti străini; concentrată, de cele mai multe ori, în sate nou înfiinţate, această categorie de ţărani se bucura de un regim fiscal mult uşurat în comparaţie cu cel al clăcaşilor, iar obligaţiile faţă de moşieri, stipulate prin *"învoieli scrise"*, erau şi ele mult reduse;
- *"ţăranii liberi"*, reprezentaţi, de regulă, prin *"răzeşii"* deţinători de pământuri, izlazuri şi păduri în proprietate personală, se bucurau de asemenea, de un regim fiscal privilegiat şi nu aveau nici un fel de obligaţii faţă de moşieii cu care se învecinau.

După cum rezultă din prezentarea precedentă, dintre cele trei pături principale ale clasei ţărănimii, cea mai grea situaţie materială a avut-o ţărănimea clăcaşă, pe umerii căreia a fost aşezată şi întreaga povară fiscală a ţării; această stare de lucruri explică şi dorinţa firească, care a animat în permanenţă pe ţăranii de pe moşiile boiereşti, de a-şi schimba statutul social de *"clăcaş"*, cu cel de *"bejenar"*.

Principalele obiective ale politicii ocârmuirii în problema ţărănimii clăcaşe au constat, în etapa preregulamentară, în stabilizarea teritorială – poruncită prin tot felul de *"hrisoave"*, *"urbarii"* şi *"aşezăminte"* – a acestei pături sociale pe moşiile boireşti, atât pentru asigurarea forţei de muncă necesară cultivării acestor moşii, cât şi pentru a menţine stabilitatea fiscală a statului; moşierii, în schimb, au căutat să-şi mărească şi veniturile provenite din obligaţiile de tip feudal, recurgând la abuzuri şi înşelăciuni, care au condus la o deteriorare tot mai accentuată a relaţiilor sociale dintre boierime şi ţărănime.

Evoluţia procesului de înrăutăţire a acestor relaţii va fi examinată în subpunctul următor al paragrafului.

c) *"comunităţile orăşeneşti"* formau cea de-a treia fracţiune importantă a populaţiei Moldovei, o asemenea comunitate înglobând atât negustorii, meşteşugarii şi slujitorii unui centru urban, cât şi pe târgoveţii din acest centru, care se ocupau cu agricultura; în funcţie de statutul juridic al terenurilor pe care au fost înfiinţate şi dezvoltate centrele urbane – proprietate domnească, respectiv moşie boierească sau mănăstirească –, comunităţile orăşeneşti moldovene din perioada istorică analizată în acest capitol pot fi încadrate în una din următoarele două categorii, cu regimuri fiscale distincte:

1. *Comunităţi orăşeneşti cu regim liber*, reprezentate prin populaţiile orăşeneşti din centrele urbane înfiinţate pe trupuri de moşii care au aparţinut Curţii domneşti (cazul oraşului Iaşi); în aceste oraşe, proprietatea asupra terenurilor incluse între hotarele unui oraş avea două forme distincte;
   - *"proprietatea particulară"*, reprezentată prin totalitatea terenurilor – cu construcţii pe ele şi cele cultivate – care intrau în componenţa gospodăriilor individuale ale orăşenilor în acele timpuri; dreptul de proprietate al acestora

din urmă a fost obținut în timp, prin mijloacele legale ale timpului: danii, moșteniri, căsătorii și cumpărări;
- *"proprietatea obștească"*, reprezentată prin totalitatea pădurilor, izlazurilor și iazurilor care intrau în perimetrul orașului și care se aflau, de regulă, la periferia orașului; această formă de proprietate era exploatată în devălmășie.

Orășenii din această categorie de centre urbane erau impuși numai la dări fiscale – directe și indirecte – încasate de vistieria statului; contribuțiile lor fiscale erau însă diferențiate pe categorii – hrisovoliti, ruptași, patentați, etc. – datorită faptului că unii dintre acești orășeni se bucurau de anumite privilegii fiscale, acordate de domnitori.

2. *Comunitățile orășenești cu regim feudal*, reprezentând populațiile orășenești din centrele urbane înființate pe moșiile boierești și mănăstirești; în cazul acestei de-a doua categorii de orașe – categorie în care se încadrau, de fapt, aproximativ 85% dintre orașele Moldovei –, orășenii aveau numai dreptul de folosință a terenurilor, în schimbul unor obligații suplimentare, de tip feudal, similare celor ale țăranilor clăcași.

În consecință, pe lângă dările plătite visteriei – diferențiate, și în acest caz, pe categorii fiscale –, orășenii din această categorie de centre urbane erau supuși și la obligații suplimentare față de stăpânul moșiei respective; mai mult chiar, în afara principalelor obligații de tip feudal, care erau comune și clăcașilor – dijma, munca de clacă, supunerea la monopolul feudal – orășeanul plătea în plus și *"bezmen-ul"*, reprezentând o taxă anuală în bani – convertită uneori în *"ceară"* – pentru autorizarea construirii de case, ateliere, prăvălii, hambare și tarabe pe terenurile pe care le aveau în folosință.

Aceste obligații în plus ale orășenilor din cea de-a doua categorie și mai ales faptul că stăpânii moșiilor căutau să-și mărească, prin mijloace necinstite, veniturile obținute pe baza lor, a constituit o sursă importantă de conflicte între boierime și orășeni, conflicte care vor fi prezentate, de asemenea, în subpunctul următor, consacrat analizei evoluției relațiilor sociale.

O strânsă legătură cu evoluția situației demografice și a statutului proprietarului de pământ în etapa postregulamentară au avut-o următoarele două seturi de prevederi ale Regulamentului organic:

a) setul de prevederi referitoare la crearea unui sistem de evidență statistică a evoluției populației și a situației proprietăților funciare, în rândul cărora se menționează:
   - prevederea referitoare la organizarea oficiului Stării civile;
   - prevederea referitoare la înființarea unei arhive oficiale pentru păstrarea documentelor publice și a actelor de stare civilă;

b) setul de prevederi vizând legiferarea proprietății funciare de tip capitalist, printre ele numărându-se:
   - prevederea referitoare la legiferarea transformării unei treimi din moșiile boierești în proprietăți absolute, de tip capitalist;
   - prevederea referitoare la înființarea unui *Registru de evidență a proprietăților funciare*;
   - prevederea referitoare la organizarea unui serviciu de *"hotărnicire a moșiilor"*; este interesant de semnalat faptul că în formularea ultimelor prevederi au fost folosiți termeni noi, specifici sistemului economic burghez, care înlocuiesc pe

cei vechi, specifici regimului feudal: termenul de "proprietar" în locul celui de "stăpân de moşie", termenul de "chiriaş" pentru cel care ia în "folosinţă" pământ agricol ş.a.

Evoluţia situaţiei demografice a Moldovei în etapa postregulamentară poate fi caracterizată prin următoarele trăsături esenţiale:

- creşterea populaţiilor orăşeneşti, cel mai semnificativ exemplu oferindu-l evoluţia numărului de locuitori ai capitalei ţării, care a ajuns la 60.000 în anul 1845, înregistrându-se, în raport cu anul 1832, un spor al populaţiei de aproximativ 9%;
- imigrarea masivă în oraşe a populaţiilor rurale, îndeosebi în urma aplicării *Legii clăcii*, lege inclusă în proiectul de reforme al guvernului Kiselev din anul 1831 şi apoi şi în Regulamentul organic; această lege, care prevedea asocierea, în mod paradoxal, de forme moderne, capitaliste, de organizare a economiei agrare, unor forme feudale învechite de producţie agrară, nu numai că a agravat starea de tensiune existentă între cele două clase sociale fundamentale ale Moldovei – boierimea şi ţărănimea –, dar, aşa cum se va arăta ulterior, a determinat chiar ca manifestările acestei stări de tensiune să îmbrace forme violente;
- creşterea semnificativă a ponderii categoriei sociale a negustorilor şi meşteşugarilor în ansamblul populaţiilor orăşeneşti, creştere ilustrată în faptul că în etapa postregulamentară această pondere devenise – cel puţin în primele cinci oraşe mari ale Moldovei: Iaşi, Botoşani, Galaţi, Roman şi Bacău – de 64% (34% erau negustori şi 30% erau meşteşugari); cifrele precedente conduc la concluzia că mulţi dintre ţăranii care, după părăsirea moşiilor, s-au stabilit în oraşe, au început să practice fie negustoria, fie meserii mai puţin pretenţioase ca specializare.

În ceea ce priveşte concluziile referitoare la evoluţiile, în etapa postregulamentară, ale celor trei fracţiuni principale ale populaţiei Moldovei – a boierilor, a ţăranilor şi a orăşenilor – ele pot fi rezumate astfel:

a) Evoluţia clasei boiereşti poate fi caracterizată prin următoarele trăsături principale:
   - creşterea sensibilă a numărului membrilor acestei clase, nu atât ca urmare a sporului natural de populaţie, cât pe seama intensificării practicii *"caftănirii"*; într-adevăr, în pofida deselor proteste ale marii boierimi, înaintate Porţii Otomane, începând din anul 1823 domnitorii care s-au aflat la cârma ţării au continuat să abuzeze de prerogativa atribuirii de ranguri boiereşti;
   - emanciparea generaţiilor tinere ale marii boierimi - îndeosebi, a celor cu studii efectuate în străinătate – de sub tutela cu iz oriental a bătrânilor şi înrolarea lor în mare măsură, în tabăra *"liberalilor"*, constituită în cea mai mare parte din reprezentanţi ai păturilor culte, animaţi de cele mai înaintate idei de progres social, economic şi cultural.

b) Evoluţia clasei ţărăneşti se caracterizează şi ea prin două trăsături importante:
   - disocierea – în urma aplicării unei prevederi a Regulamentului Organic, care stipula repartizarea suprafeţelor agricole date în folosinţă clăcaşilor după forţa de muncă (braţe umane şi animale de muncă) disponibilă în familiile lor – a păturii sociale a clăcaşilor în următoarele trei categorii sociale;
     - *"fruntaşii"*, reprezentaţi prin clăcaşii care deţineau în familiile lor peste patru animale de muncă şi o vacă;
     - *"mijlocaşii"*, reprezentaţi prin clăcaşii care dispuneau, în familii, de două animale de muncă şi o vacă;

- *"codaşii"*, reprezentanţi prin clăcaşii a căror forţă de muncă se reducea numai la braţele membrilor familiilor lor;

în legătură cu prevederea menţionată mai sus, a Regulamentului Organic, trebuie făcută sublinierea că aplicarea ei a condus la înjumătăţirea – cel puţin – a suprafeţelor arabile şi a imaşurilor date în folosinţă ţăranilor clăcaşi şi, implicit, la scăderea drastică a veniturilor acestei clase sociale, fapt care a contribuit într-o foarte mare măsură la creşterea stării de tensiune în relaţiile dintre moşieri şi clăcaşi;

- înregistrarea unor mutaţii în evoluţia ţărănimii clăcaşe, în sensul transformării unui segment al acestei pături sociale, devenit din ce în ce mai important în etapa postregulamentară, în alte pături şi categorii sociale; într-adevăr, ca urmare a înrăutăţirii tot mai accentuate a situaţiei materiale a clăcaşilor, asociată cu înăsprirea tot mai pronunţată, în această etapă, a relaţiilor lor cu moşierimea, tot mai mulţi clăcaşi îşi părăseau moşiile, încercând să-şi încropească o altă viaţă, fie strămutându-se pe alte moşii şi intrând în pătura socială a *"bejenarilor"*, fie – cei mai muţi – stabilindu-se în oraşe şi schimbându-şi statutul social de *"ţăran"* cu cel de *"orăşean"*, cu schimbarea, de regulă, şi a ocupaţiilor lor: din agricultori şi crescători de vite, unii dintre imigranţii în oraşe (cei mai înstăriţi) deveneau negusori, alţii intrau în categoria meşteşugarilor, iar majoritatea dintre ei deveneau executanţi de munci libere: cărăuşi, sacagii, argaţi, ciocli, etc.

c) Evoluţia, în etapa postregulamentară, a categoriei orăşenilor prezintă şi ea două caracteristici importante:
   - continuarea şi chiar extinderea conflictelor dintre populaţiile orăşeneşti cu regim feudal şi ocârmuire, ca urmare a repetatelor încercări ale acestor populaţii de a elibera oraşele respective de servituţile feudale; aceste conflicte vor fi discutate în subpunctul următor;
   - afirmarea, tot mai puternic în etapa postregulamentară, a rolului categoriei sociale a negustorilor şi meşteşugarilor în viaţa politico-administrativă a orăşenilor, prefigurând astfel apariţia unei noi clase a societăţii moldovene, *"burghezia"*.

Se va încheia prezentarea acestui subpunct menţionându-se că Regulamentul Organic a inclus şi prevederi vizând adoptarea unor măsuri de îmbunătăţire a vieţii ţiganilor şi, îndeosebi, de stabilizare a *"şetrarilor"*.

Relaţiile sociale. Vor fi examinate, în continuare, evoluţiile, în fiecare din cele două etape istorice analizate în acest capitol, ale relaţiilor dintre principalele clase şi categorii sociale ale societăţii moldovene; întrucât, în mod precumpănitor, rolul de generator al conflictelor sociale care au frământat societatea moldoveană în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea l-a avut clasa boierească – agitată ea însăşi de conflictele interne, declanşate între marea şi mica boierime –, o prezentare a acestor evoluţii, axată pe examinarea evoluţiei relaţiilor clasei boiereşti cu celelate clase şi categorii sociale ale societăţii moldovene în perioada istorică considerată – incluzând şi relaţiile interne şi cele întreţinute cu ocârmuirea – este pe deplin justificată.

Relaţiile interne ale clasei boiereşti (Relaţiile dintre marea şi mica boierime). În primele două decenii ale etapei preregulamentare, participarea întregii boierimi la viaţa internă a ţării a fost dirijată şi controlată de generaţiile vârstnice ale marii boierimi,

generaţii conservatoare şi vajnice apărătoare ale privilegiilor păturii sociale din care proveneau; deceniul al treilea al aceleiaşi etape se caracterizează însă prin formarea, în cadrul clasei boiereşti, a unei noi pături a acestei clase, constituită din generaţii tinere de boieri de toate rangurile, de regulă, cu studii, pătură care promova politica micii boierimi, ai cărei reprezentanţi erau şi ei, în marea lor majoritate, tineri cu studii.

Această politică proprie a micii boierimi reprezenta, în al treilea deceniu al etapei preregulamentare, o îmbinare paradoxală de politică liberală – prin ideile occidentale de progres social şi de libertate cetăţenească şi naţională pe care le promova – şi de politică conservatoare – prin programul pe care îl afişa, de menţinere şi în viitor a privilegiilor boiereşti (extinse însă la toate categoriile de boieri) şi a unor relaţii sociale şi de muncă de tip feudal; întrucât ofensiva ideilor liberale nu era pe placul marii boierimi, conflictul ei cu mica boierime, care la promova – conflict care, datorită faptului că ideile liberale erau împărtăşite şi de către cei mai mulţi dintre reprezentanţii tineri ai boierimii de primul rang, a căpătat şi caracterul de "conflict între generaţii" –, a devenit de neînlăturat şi el s-a declanşat imediat după înăbuşirea revoluţiei din 1821, când mica boierime a încercat să-şi impună programul ei politic profitând de absenţa din ţară a celor mai mulţi dintre marii boieri (emigraţi în Rusia de teama represaliilor turceşti pentru faptul de a fi sprijinit Eteria).

Într-adevăr, în aprilie 1822, mica boierime a înaintat Porţii otomane programul ei politic, intitulat ulterior *Memoriul cărvunarilor*, program care cuprindea, în afara prevederilor cu caracter liberal, între care pot fi menţionate:

- prevederile cu caracter politic:
  - Sfat Obştesc, constituit din reprezentanţii tuturor păturilor boiereşti;
  - respectarea proprietăţii şi libertăţii individuale;
  - garantarea egalităţii tuturor indivizilor în faţa legilor;
- prevederile cu caracter economic:
  - încurajarea înfiinţării de ateliere, manufacturi şi *"fabrici"*;
  - încurajarea comerţului;
  - trecerea averilor mânăstirilor închinate în administraţia statului;
- prevederile cu caracter social:
  - repartizarea slujbelor pe criteriul competenţei profesionale, eliminându-se total venalitatea;
- prevederile cu caracter cultural:
  - înfiinţarea de şcoli publice în Iaşi în limba română;
  - înfiinţarea de tipografii pentru tipărirea de cărţi în limba română

şi o serie de prevederi cu un pronunţat caracter conservatorist, cum au fost:

- prevederile referitoare la menţinerea în vigoare a privilegiilor şi a monopolurilor boiereşti;
- prevederile referitoare la menţinerea în vigoare a relaţiilor de tip feudal între moşierii şi ţăranii clăcaşi;
- prevederile referitoare la menţinerea robiei ţiganilor;
- prevederile referitoare la menţinerea în vigoare a sistemului rotaţiei şi al havaieturilor în ocuparea şi exercitarea slujbelor (prevederi care contraziceau pe cele care cereau abolirea venalităţii).

Replica marii boierimi la această ofensivă a micii boierimi nu s-a lăsat aşteptată şi ea s-a manifestat sub forma elaborării, de către boierii emigraţi, a *Proiectului de reformăluire a*

stăpânirii Moldovei, în care se cerea să se respingă revendicările cărvunarilor şi se solicita *"domn pe viaţă"*, sfătuit de 6 până la 8 familii *"din cele dintâi ale pământului"* [39].

La şedinţa din iunie 1824, cărvunarii au readus în discuţie memoriul lor din anul 1822, completându-l cu următoarele noi prevederi:

- alegerea de *"domn pe viaţă"* şi cu ereditate în linie masculină;
- separarea veniturilor domnului de veniturile visteriei statului;
- constituirea Adunării Obşteşti cu un număr fix de membri, aleşi din toate păturile boiereşti, funcţionând după principiul majorităţii;
- elaborarea de pravile numai în limba naţională;
- supunerea străinilor în faţa legilor şi a autorităţilor statului moldovean;
- crearea unei armate de aproximativ 4000-5000 de ostaşi pentru menţinerea ordinii în ţară;

este important de semnalat aici faptul că, în timp ce nici una dintre revendicările liberale ale cărvunarilor nu a fost înfăptuită în etapa preregulamentară şi doar puţine dintre ele au fost înfăptuite în etapa postregulamentară, revendicările cu caracter conservatorist nu numai că s-au înfăptuit în bună parte în etapa preregulamentară, dar chiar s-au menţinut, multe din ele, şi în etapa postregulamentară.

O caracterizare generală a evoluţiei, în etapa postregulamentară, a relaţiilor dintre marea şi mica boierime poate fi făcută prin evidenţierea celor două obiective principale vizate în această evoluţie:

- menţinerea privilegiilor boiereşti –, obiectiv cu care ambele pături boiereşti s-au declarat de acord;
- extinderea dreptului la privilegii asupra tuturor categoriilor de boieri –, obiectiv susţinut în mod permanent de mica boierime, dar respins în mod sistematic de marea boierime;

nici una dintre cele două pături boiereşti nu şi-a pus însă problema reconsiderării relaţiilor cu ţărănimea, iar această ignorare a realităţilor sociale de către cele două pături boiereşti a continuat şi în etapa postregulamentară.

Schimbările survenite în întreaga viaţă internă a Moldovei după adoptarea Regulamentului Organic s-au reflectat şi în structura clasei boiereşti, această clasă disociindu-se, din punct de vedere al idealurilor politice, în trei mari grupări:

a) *Gruparea conservatoare*, alcătuită din reprezentanţii marii boierimi, care lupta pentru menţinerea statului feudal şi păstrarea tuturor privilegiilor feudale, dar numai pentru categoria boierilor de prim rang;

b) *Gruparea liberală*, constituită din repezentanţii boierilor de rang doi şi trei, din boierii căftăniţi şi din *"boierii ajunşi"*, creaţi prin asimilarea unor funcţii cu ranguri boiereşti, asimilare prevăzută de Regulamentul organic; principalul obiectiv al programului politic al acestei grupări l-a constituit introducerea de instituţii moderne în organizarea statului moldovean, menţinându-se însă caracterul fundamental de stat feudal şi cu extinderea dreptului la privilegii feudale la toate categoriile de boieri.

   O ilustrare vie a concepţiilor politice ale acestei grupări a oferit-o programul *Conjuraţiei confederative*, creată şi condusă de Leonte Radu, program care, în afara unor prevederi cu caracter pronunţat liberal, cum au fost:

   - prevederile referitoare la dezvoltarea economiei naţionale (crearea unei industrii naţionale, deschiderea de noi mine, construcţia de drumuri, dezvoltarea comerţului, înfiinţarea unei bănci de stat ş.a.);

- prevederile referitoare la dezvoltarea vieţii sociale a Moldovei (reorganizarea sistemului fiscal, garantarea libertăţii de gândire şi a tiparului, dezrobirea ţiganilor ş.a.)

a conţinut şi următoarele prevederi cu caracter politic:

- transformarea statului moldovean într-un stat aristocratic, în cadrul unei *Federaţii a Moldovei, Ţării Româneşti şi Serbiei*, supusă Porţii;
- transformarea boierimii de toate gradele în nobilime cu statut juridic ereditar, cu introducerea, după modelul austriac, de titluri nobiliare;
- crearea unui for legislativ bicameral, format din *"senat"* – alcătuit din 12 membri – şi din *"seim"* – alcătuit din 32 de deputaţi –, toţi reprezentanţii acestui for fiind aleşi dintre boierii cu cel puţin 3000 de galbeni venit liber;
- introducerea domniei ereditare – *principele* –, care urma să exercite puterea executivă alături de boieri;
- garantarea egalităţii în drepturi pentru toate treptele boiereşti;

după cum se observă deci, gândirea politică a grupării liberale se rezuma doar la ideea menţinerii puterii boierimii, cu singura deosebire că se cerea generalizarea exercitării ei de către toate treptele boiereşti;

c) *Gruparea opoziţionistă*, alcătuită, aproape în exclusivitate, din tineri intelectuali – cei mai mulţi cu studii superioare, efectuate în universităţile apusene – proveniţi nu numai din toate păturile boierimii, dar şi din rândurile celorlalte categorii sociale cu drepturi la studii: negustorimea şi meşteşugărimea, respectiv slujitorimea; această grupare, în rândurile căreia s-au înrolat, chiar de la constituire, o serie de tineri intelectuali care au devenit personalităţi politice marcante ale Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea – este vorba de tinerii M. Kogălniceanu, Al. Russo, V. Alecsandri, A. Pann, V. Mălinescu, C. Negri ş.a. – şi-a înscris, de la început chiar, în programul de revendicări politice pe care l-a adoptat, următoarele obiective fundamentale:

- înlăturarea de la putere a regimului corupt al domnitorului Mihai Sturdza (1834 – 1849);
- instaurarea, în Moldova, a democraţiei burgheze;
- înfăptuirea Unirii românilor din cele două principate româneşti, aflate sub suzeranitatea otomană.

Primele două obiective, care au plasat această grupare politică în totală opoziţie atât faţă de domnitor, cât şi faţă de celelalte două grupări boiereşti, explică denumirea ei de *"grupare opoziţionistă"*; cel de-al treilea obiectiv fundamental al programului ei explică şi denumirea de *"grupare unionistă"*, atribuită de asemenea acestei grupări politice.

Condusă de tineri înzestraţi cu o inteligenţă deosebită - care le crea un important ascendent spiritual asupra semenilor lor –, posedând un bagaj cultural impresionant – care avea să-i situeze, mai târziu, în rândul marilor oameni de cultură ai Moldovei – şi dispunând nu numai de entuziasm, ci şi de o anumită pricepere în munca politică, gruparea opoziţionistă a folosit cele mai variate şi eficiente mijloace şi procedee pentru înfăptuirea idealurilor ei politice; printre aceste mijloace s-au numărat:

- utilizarea presei ca mijloc de răspândire în masele largi populare a ideilor politice ale grupării; în această ordine de idei, trebuie amintite: *Dacia literară* şi *Alăuta românească*, suplimentul literar al periodicului *Albina românească*;
- organizarea de întruniri propagandistice la Iaşi şi în ţară;

- înfiinţarea de asociaţii şi societăţi secrete cu caracter politic; o asemenea asociaţie a fost înfiinţată în anul 1846, sub numele de *Asociaţia patriotică*, cu sediul la moşia Holmu (Vaslui) a lui T. Râscanu, care a fost şi secretarul asociaţiei. În legătură cu această asociaţie mai trebuie făcută menţiunea că în fruntea ei s-au aflat, alături de T. Râscanu, şi alte mari personalităţi moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea: Spătarul T. Dormuz, T. Sion, V. Mălinescu, Al. I. Cuza, I. Racliş, I. Lambrino, Grigore Cuza, Gr. Carp, D. Miclescu, T. Gheorghiu ş.a.; de asemenea, trebuie subliniat faptul că această asociaţie a pus la cale chiar şi un complot pentru răsturnarea domnitorului Mihai Sturdza, soldat însă, ca urmare a descoperirii în scurt timp a lui, cu arestarea şi închiderea unor complotişti şi cu obligarea altora – între care şi T. Râscanu – să emigreze;
- recurgerea chiar la forme violente de acţiune, de tipul comploturilor organizate de *"carbonarii"* străini şi, îndeosebi, comploturile militare; un asemenea complot a fost pus la cale în anul 1839 de către subofiţerul V. Popovici – care îşi propusese *"să extermine pe toţi boierii din Moldova"* [39] – dar el a fost descoperit în scurt timp şi organizatorul direct al lui a fost condamnat la muncă silnică pe viaţă.

Relaţiile dintre cele trei grupări ale clasei boiereşti au căpătat un caracter şi mai tensionat în ultimele două decenii ale etapei postregulamentare, la originea înăspririi acestor relaţii aflându-se cele două evenimente istorice majore, survenite la mijlocul secolului al XIX-lea – extinderea mişcărilor revoluţionare în deceniul al cincilea al acestui secol şi intensificarea luptelor pentru Unire în deceniul al şaselea –, evenimente faţă de care cele trei grupări au avut atitudini total diferite: în timp ce gruparea conservatoare şi-a manifestat în mod consecvent ostilitatea faţă de ele, iar gruparea opoziţionistă şi-a făcut un crez din hotărârea de a le sprijini, mişcarea liberală, în funcţie de interesele pe care le-a urmărit în diverse momente, a pendulat între conservatori şi opoziţionişti, hotarându-se însă în final, spre cinstea ei, să se alăture celor care luptau pentru înfăptuirea idealurilor naţionale ale românilor din principatele aflate sub suzeranitatea otomană.

Este indiscutabil că victoria finală a grupării opoziţioniste asupra celorlalte două formaţiuni politice boiereşti s-a datorat, în primul rând, faptului că programul politic al primei grupări a ţinut seama de aspiraţiile naţionale ale moldovenilor, acest program fiind astfel întocmit, şi mai ales urmărit în realizarea lui, încât să conducă la înfăptuirea acestor aspiraţii; este însă tot atât de neîndoielnic şi faptul că o contribuţie esenţială la obţinerea acestei victorii a avut-o şi capacitatea deosebită de organizare politică, demonstrată de gruparea opoziţionistă, capacitate net superioară celei a celorlalte două grupuri politice boiereşti.

Relaţiile boierimii cu domnitorii. Dintre cele două pături boiereşti – marea şi mica boierime – care alcătuiau în etapa preregulamentară clasa boierească, singura care a întreţinut relaţii tensionate cu domnitorii a fost marea boierime; printre cauzele care au generat stările de tensiune pot fi enumerate:

- râvnirea funcţiei de cel mai înalt rang în statul moldovean – domnia – de către reprezentanţii marii boierimi, care se considerau îndreptăţiţi – prin origine şi averi – să aspire la această funcţie supremă;
- răbufnirile naţionaliste, din primele două decenii ale etapei preregulamentare, ale unora dintre reprezentanţii marii boierimi, care nu acceptau să li se impună domnitori străini

şi, mai ales, nu tolerau concurenţa clientelei grecesti – care însoţea domnitorii fanarioţi la înscăunarea lor – în ocuparea funcţiilor înalte, aducătoare de mari venituri;
- pretenţile marii boierimi de a împărţi cu domnitorii veniturile ţării;
- caracterul venal, imprimat de domnitori modului de repartizare a funcţiilor publice în general şi a înaltelor dregătorii în mod special;
- încercările unor domnitori de a restrânge privilegiile fiscale ale marii boierimi, încercări care au declanşat vii reacţii ale acestei pături boiereşti.

În etapa preregulamentară, cele mai tensionate relaţii cu marea boierime le-a avut domnitorul Ioniţă Sandu Sturdza (1822-1828), starea de tensiune agravându-se în urma unei petiţii adresate, în anul 1823, Porţii otomane de un număr de mari boieri, în care îl reclamau pe domnitor pentru practica abuzivă a *"căftănirii"* şi pentru încercarea de a aduce unele schimbări în sistemul fiscal al ţării, care lezau interesele marii boierimi şi ale clerului; deşi petiţia nu a avut alt rezultat decât acela că semnatarii ei au fost admonestaţi – unii chiar sancţionaţi de către domnitor –, totuşi ea a contribuit la înrăutăţirea şi mai accentuată a relaţiilor domnitorului cu marea boierime.

Situaţia a devenit cu totul alta în etapa postregulamentară, când principalul domnitor din această etapă, Mihai Sturdza (1834-1849), a intrat în conflict cu toate cele trei grupări politice, profilate în cadrul clasei boiereşti; la originea tuturor acestor conflicte s-au aflat interesele total contradictorii pe de o parte, ale domnitorului – care, în baza prerogativelor conferite de Regulamentul Organic, a căutat să-şi impună autoritatea în faţa boierilor, profitând însă de această autoritate pentru a-şi acoperi, prin toate mijloacele abuzive, cheltuielile făcute cu prilejul înscăunării sale – şi, pe de altă parte, ale Obşteştei Adunări – care, alcătuită la început în exclusivitate din reprezentanţi ai grupărilor conservatoare şi liberale, cu o pondere predominantă a primilor, a încercat, tot în baza prevederilor Regulamentului Organic, să stăvilească puterea domnitorului.

Posedând o apreciabilă - la vremea aceea – cultură umanistă şi demonstrând o deosebită abilitate de politician – evidenţiată, printre altele, şi de faptul că şi-a asigurat, la începutul guvernării, atât sprijinul Turciei (prin căsătoria sa cu fata principelui de Samos, Ştefan Vogoride, personalitate a timpului cu o mare trecere la Poarta otomană), cât şi al Rusiei (prin înţelegerile secrete încheiate cu consulii ruşi, de care a şi fost sprijinit în permanenţă pe durata domniei sale în Moldova), domnitorul Mihai Sturdza, prin abuzurile pe care fie că le-a comis el personal, fie că le-a tolerat cu bună ştiinţă la slujbaşii lui, a reprezentat una din cele mai controversate figuri de domnitori moldoveni din secolul al XIX-lea; într-adevăr, dacă unele dintre realizările bune ale lui – dezrobirea ţiganilor (oficializată în anul 1844, cu sprijinul direct al lui M. Kogălniceanu, pe care tot el l-a surghinuit, în anul 1840, la mânăstirea Râsca pentru vina de a fi *"propagat libertatea"*), reglementarea, tot în anul 1844, a administraţiei bunurilor bisericeşti (reglementare echivalentă unei secularizări), înfiinţarea, în anul 1835, a Academiei Mihăilene ş.a. – l-au consacrat ca pe unul din importanţii reformatori ai ţării Moldovei, în schimb mijloacele folosite de el pentru a se înavuţi – unele din ele dintre cele mai degradante – cotropiri de proprietăţi, aranjări de moşteniri mascate, arendări abuzive de vămi, influenţarea magistraţilor pentru a da sentinţe strâmbe, schimbarea, în interes personal, a destinaţiei unor lucrări publice (drumuri pe moşiile proprii, pavări de străzi în zona locuinţelor personale), deturnări de fonduri publice, etc., i-au creat faima de profitor lipsit de orice scrupule, iar măsurile represive luate împotriva revoluţionarilor din deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea l-au situat în rândul duşmanilor poporului moldovean.

Relaţiile domnitorului cu boierimea au căpătat trăsături specifice celor trei grupări politice formate în această clasă socială, astfel:

a) *relaţiile domnitorului cu gruparea conservatoare* au fost cele mai puţin tensionate, ca urmare a faptului că toate conflictele iscate între aceşti doi parteneri au fost de proporţii relativ mici şi au putut fi aplanate de domnitor prin intrigi şi corupţii, procedee mânuite cu o deosebită abilitate de către domnitor; principalele conflicte dintre domnitor şi gruparea conservatoristă au răbufnit în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea şi printre ele pot fi menţionate:
   - *"conflictul reclamaţiilor"*, din anul 1835, iscat în urma înaintării de către un grup de mari boieri – în fruntea cărora s-au aflat C. Sturdza, Al. Sturdza şi Grigore Ghica – a unor reclamaţii, adresate atât Turciei (ca putere protectoare), cât şi Rusiei (ca putere protectoare) împotriva domnitorului Mihai Sturdza, acuzat de o serie de abuzuri (mărirea capitaţiei, manipularea frauduloasă de bani publici, vânzări de ranguri boiereşti, schimburi frauduloase, impuse, de moşii); domnitorul a reacţionat reclamând, aceloraşi foruri, boierii de nesupunere şi aplicând sancţiuni iniţiatorilor reclamaţiei boiereşti;
   - *"conflictul deputaţilor"*, din anul 1837, iscat în urma încercării domnitorului Mihai Sturdza de a înlocui, cu de la sine putere, un număr de 6 deputaţi ai Obşteştei Adunări, care îl reclamaseră ţarului rus Nicolae I; aceste represalii nu au putut fi aplicate însă, întrucât chiar consulul rus la Iaşi s-a opus administrării lor;
   - *"conflictul mitropoliţilor"*, din anul 1839, provocat de înlocuirea abuzivă a mitropolitului Veniamin Costache – demisionat la cerere, în semn de protest la proiectul de lege privind trecerea în gestiunea statului a averilor mănăstireşti, înaintat de domnitor – cu mitropolitul Meletie (fost episcop de Roman), impus bisericii Moldovei de domnie cu sprijinul Curţii Imperiale ruse şi al Porţii Otomane.

   O reflectare a caracterului puţin tensionat al relaţiilor domnitorului Mihai Sturdza cu gruparea conservatoristă a boierimii se regăseşte şi în faptul că, în urma alegerilor din anii 1839 şi 1844, Obşteasca Adunare conţinea o majoritate favorabilă domnitorului, precum şi în faptul că, în anul 1844, această Adunare a votat legea referitoare la administrarea averilor bisericeşti, propusă de domnitor; mai mult, după înlăturarea, în anul 1849, a domnitorului M. Sturdza din scaunul Moldovei, relaţiile boierimii conservatoare cu noii domnitori şi caimacami care s-au succedat la tronul acestei ţări s-au îmbunătăţit chiar, având în vedere scopul lor comun: acela de a împiedica înfăptuirea Unirii.

b) *relaţiile domnitorului cu boierimea liberală.* Lăsându-se dominată, la început, de marea boierime, gruparea liberală a făcut, în timpul domnitorului Mihai Sturdza, o singură încercare de a-şi afirma propria sa personalitate, prin sprijinirea înfiinţării, de către comisul Leonte Radu, preşedintele Judecătoriei de Neamţ, a *"conjuraţiei confederative"*, despre care s-a mai vorbit cu un alt prilej, când s-a arătat şi cât de îndepărtate erau idealurile acestei grupări politice de aspiraţiile de progres ale poporului moldovean; lichidarea complotului pus la cale de această conjuraţie, în care a fost angrenat un număr de 75 de persoane, urmată de expulzarea din ţară a lui Leonte Radu, a pus capăt iniţiativelor politice ale grupării liberale. După înlăturarea de la domnie a lui Mihai Sturdza, gruparea liberală s-a scindat, o parte alăturându-se grupării

conservatoare, iar cealaltă parte, formând o majoritate substanţială, apropiindu-se de gruparea opoziţionistă, sau încadrându-se chiar în rândurile acesteia din urmă.

c) *relaţiile domnitorului cu gruparea opoziţionistă.* În legătură cu acest subiect, trebuie făcute două observaţii. O primă observaţie se referă la faptul că, dintre toate tipurile de relaţii sociale întreţinute de domnitorul Mihai Sturdza, cele care au avut caracterul cel mai tensionat au fost relaţiile sale cu gruparea opoziţionistă; cea de-a doua observaţie se referă la înrăutăţirea continuă a acestor relaţii ale grupării opoziţioniste cu ocârmuirea, atât în timpul domniei lui Mihai Sturdza, cât şi în timpul guvernărilor care i-au urmat. În seria principalelor conflicte care au condus la deteriorarea continuă a relaţiilor domnitoruluii Mihai Sturdza cu gruparea opoziţionistă pot fi enumerate:
   - *"conflictul pentru propaganda libertăţii"*, izbucnit în anul 1838 în urma măsurilor luate de domnitorul Mihai Sturdza de sancţionare a unor reprezentanţi ai grupării opoziţioniste, acuzaţi de a fi publicat în presă articole în care se făcea *"propaganda dreptului la libertăţi politice"*; astfel, în baza acestor măsuri a fost introdusă cenzura presei, iar Costache Negruzzi a fost surghinuit la moşia sa;
   - *"conflictul complotului"*, declanşat în anul 1839 în urma descoperirii complotului pus la cale de subofiţerul V. Popovici; acest conflict a fost înăbuşit, iar organizatorul complotului a fost condamnat la muncă silnică pe viaţă;
   - *"conflictul presei"*, declanşat în anul 1840 în urma suprimării, din porunca domnitorului Mihai Sturdza, a suplimentului literar *Alăuta românească* al periodicului *Albina românească*, precum şi a revistei *Dacia literară*;
   - *"conflictul Popăuţilor"*, iscat în anul 1844 în urma încercărilor călugărilor de la mănăstirea botoşăneană Popăuţi de a acapara ocolul acestui oraş moldovean; gruparea opoziţionistă a apărat drepturile oraşului, iar M. Kogălniceanu a susţinut aceste drepturi în faţa Obşteştei Adunări, motiv pentru care a fost surghinuit la mănăstirea Râşca; în acelaşi an, C. Negruzzi a fost deportat pentru faptul de a fi publicat nuvela *Tudorică*, considerată tendenţioasă şi periculoasă pentru ocârmuirea domnitorului Mihai Sturdza;
   - *"conflictele generate de revoluţia de la 1848"*, despre care s-a vorbit deja în prima parte a capitolului şi care au condus la înlăturarea de la tronul Moldovei a domnitorului Mihai Sturdza;
   - *"conflictele generate de luptele politice pentru Unire"*, purtate de gruparea opoziţionistă cu *"căimăcănia de trei"*, în anii 1856-1859, conflicte care au fost deja prezentate la începutul capitolului şi care s-au încheiat cu înfăptuirea marelui act istoric al Unirii Principatelor Române.

Relaţiile boierimii cu ţărănimea. O caracteristică generală a evoluţiei acestor relaţii a constituit-o continua lor înrăutăţire în etapa preregulamentară şi o accentuare a procesului de degradare a lor în etapa postregulamentară.

Examinând mai întâi evoluţia relaţiilor dintre moşieri şi clăcaşi în etapa preregulamentară, se va remarca faptul că, dacă în primele două decenii ale secolului al XIX-lea aceste relaţii nu s-au deosebit prea mult de cele stabilite la sfârşitul secolului precedent, instituite printr-o serie de acte normative ca: *"sobornicescul hrisov"* (1785) al lui Alexandru Mavrocordat-Firaris, *"anaforaua domnească"* (1792) a lui Mihai Şuţu şi *"hrisovul domnesc"* (1805) al domnitorului Alexandru Moruzi ş.a., în schimb, în cel de-al treilea deceniu al etapei preregulamentare, aceste relaţii s-au înrăutăţit mult ca urmare a încercărilor tot mai frecvente ale boierilor, dornici de un trai tot mai bun, de a-şi mări

veniturile provenite din exploatarea moşiilor lor; o asemenea mărire a veniturilor agricole devenise, la începutul deceniului menţionat, şi posibilă – prin creşterea preţurilor produselor agricole şi a cererii lor piaţa externă – şi realizabilă – prin mărirea rentabilităţii producţiei agricole.

Acest din urmă obiectiv al noii politici agrare a moşierimii – creşterea rentabilităţii producţiei agricole – putea fi realizat însă în acele timpuri, când nu se putea vorbi de introducerea de tehnici şi tehnologii noi, numai pe următoarele două căi:

a) prin mărirea suprafeţelor cultivate de către moşieri, mărire care, la rândul ei, putea fi realizată prin următoarele procedee:
   - prin retragerea, din trupurile de moşii date în folosinţă ţăranilor clăcaşi, a unor porţiuni însemnate de terenuri agricole, restrângându-se treptat drepturile lor de folosinţă a pământului boieresc;
   - prin acapararea de noi terenuri agricole, "rotunjindu-se" vechile proprietăţi şi eliminându-se "enclavele" stânjenitoare, reprezentate prin pământurile ţăranilor liberi, sau chiar ale micilor boieri, creându-se astfel latifundiile;

   folosind ambele procedee în cadrul unui amplu proces de deposedare de pământuri a adevăraţilor producători agricoli – proces denumit de unii istorici [39] *"ofensiva latifundiarilor"* –, majoritatea moşierilor au comis numeroase şi grave abuzuri, fraude şi înşelăciuni, stârnind astfel vii reacţii din partea ţărănimii, abuzuri care vor fi menţionate ulterior;

b) prin scăderea tot mai drastică a preţurilor de cost ale produselor agricole, pentru ca beneficiile realizate de moşieri – provenind din diferenţele dintre preţurile de vânzare şi cele de cost – să fie cât mai mari; principala modalitate adoptată însă de moşieri pentru a obţine aceste reduceri ale preţurilor de cost a fost aceea a intensificării exploatării ţăranilor clăcaşi, folosind în acest scop următoarele procedee:
   - exercitarea, în mod repetat, de presiuni asupra ocârmuirii pentru mărirea, pe cale oficială, a obligaţiilor de muncă ale clăcaşilor;
   - recurgerea la noi interpretări abuzive ale vechilor hrisoave, care reglementau aceste obligaţii, şi de foarte multe ori chiar la înşelăciuni, comise fie în ce priveşte ţinerea la zi a evidenţei obligaţiilor prestate, fie în evaluarea cantitativă a acestor obligaţii.

După cum era şi firesc, aceste procedee incorecte, practicate de către moşieri, au făcut să crească şi mai mult starea de tensiune existentă în relaţiile boierimii cu ţărănimea clăcaşă, determinând-o pe aceasta din urmă să recurgă, aşa cum se va vedea în continuare, chiar la forme din cele mai violente de manifestare a protestelor lor.

Revenind, mai întâi, la problema restrângerii, de către moşieri, a terenurilor date în folosinţă ţăranilor clăcaşi, trebuie făcută în primul rând precizarea că această restrângere a fost realizată atât pe cale legală, pe baza unor acte normative emise de ocârmuire – un exemplu concludent în acest sens constituindu-l *Sobornicescul hrisov* (1827), care oficializează trecerea în proprietatea absolută a moşierului, eliberată de orice servituţi feudale, a unui trup de moşie mărit, în dauna clăcaşilor, de la o pătrime la o treime din suprafaţa totală a moşiei –, cât şi prin abuzuri comise de moşieri –, printre care pot fi menţionate: confiscarea *"curăturilor"*, nerecunoaşterea dreptului de păşunare pe terenurile moşiei după strângerea recoltei ş.a.

În legătură cu cea de-a doua formă de manifestare a *"ofensivei latifundiarilor"*, acapararea de terenuri în vederea creşterii latifundiilor, se va face observaţia că procesul de deposedare a micilor proprietari de pământurile lor a căpătat o amploare deosebită după

anul 1821, după ce clasicile metode de deposedare – profitarea de necazurile oamenilor pentru a le "cumpăra" pământurile la preţuri derizorii, precum şi metoda *"daniilor"* camuflate – au fost înlocuite cu un întreg arsenal de "metode noi", mult mai eficiente: intimidările, şantanjele, înşelăciunile, folosirea actelor falsificate şi a martorilor mincinoşi, coruperea autorităţilor locale ş.a; marele număr de procese de hotărnicii, înregistrate în acea vreme în ţinuturile Vrancea şi Suceava, evidenţiază amploarea pe care a luat-o *"ofensiva latifundiarilor"* în cele două judeţe.

Referitor la măsurile luate de ocârmuire, în urma presiunilor exercitate de boierime, pentru mărirea obligaţiilor de muncă ale ţăranilor clăcaşi faţă de stăpânii moşiilor pe care lucrau, este suficient să se reamintească aici de introducerea *"podvezilor la conace"* – obligaţia de transportare a două care cu lemne de la pădure la conac –, precum şi de extinderea *"muncilor de clacă"* şi la lucrările de amenajare a iazurilor şi morilor, despre care s-a mai vorbit şi cu un alt prilej; acestor măsuri li se adăuga dreptul acordat moşierilor de a stabili ei intervalele de timp pentru prestarea muncilor de clacă, drept de care au şi profitat, programând efectuarea zilelor de clacă în top şi în intervalele de timp cele mai favorabile executării lucrărilor agricole.

Direcţia în care boierimea şi-a dovedit întreaga ei capacitate de mistificare a realităţii, excelând prin ingeniozitatea – chiar măiestria – cu care şi-a fabricat "argumentele doveditoare" ale dreptului clasei ei la pretenţii sporite în raporturile cu clăcaşii, a fost însă aceea a "reinterpretărilor" vechilor pravile care reglementau aceste raporturi, reinterpretări ce conduceau în mod sistematic la concluzia necesităţii măririi obligaţiilor clăcaşilor; câteva "mostre" de asemenea interpretări vor fi edificatoare.

O atare interpretare s-a referit la obligaţia *"zeciuielii"* – cota de o zecime din produsele recoltate de clăcaş de pe pământul luat în folosinţă, pe care trebuia să o predea stăpânului moşiei –, zeciuială care, după logica boierimii, trebuia extinsă şi la zilele lucrătoare din an şi care majora, dintr-un condei, mai mult de două ori numărul zilelor de clacă ale ţăranului; este interesant de urmărit "argumentarea" care a însoţit formularea acestei pretenţii: *"slujba de numai 12 zile e o rămăşiţă de la o epocă necunoscută, când moşiile erau fără preţ, ţara nelocuită, cheltuielile micşorate şi petrecerea caselor era înlesnită cu ieftinătatea ţării"*.

Un al doilea exemplu de "interpretare nouă" a vechilor pravile îl constituie pretenţia ca "zeciuiala" produselor să fie aplicată nu la cantitatea de produse recoltate de clăcaş pe pământul luat în folosinţă, ci la suprafaţa însămânţată pe acest pământ; substraturile acestei interpretări nu sunt greu de înţeles:

- în primul rând, moşierul îşi asigura un venit constant, neinfluenţat de eventualele calamităţi naturale, al căror risc urma să şi-l asume numai clăcaşul;
- în al doilea rând, această interpretare ar fi permis moşierului să-şi aleagă zecimea sa de produse dintr-o zecime a suprafeţei însămânţate, aleasă însă în zonele cu cele mai bune recolte.

În fine, un al treilea exemplu de asemenea "interpretări boiereşti" este acela că *"ziua de clacă"* trebuia considerată o zi de lucru din zori şi până în noapte, prestată de clăcaşul cu utilaj de muncă şi cu animale de povară; în consecinţă, clăcaşul care venea numai cu braţele de muncă urma să compenseze lipsa animalelor de muncă prin zile de clacă suplimentare.

Mai grave au fost însă încercările moşierilor de a-şi mări veniturile încasate de la clăcaşi prin înşelăciune, dovedind o deosebită inventivitate în alegerea formelor de păcălire a acestora; în această ordine de idei, pot fi menţionate câteva dintre formele principale de înşelare a clăcaşilor, folosite în mod frecvent în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea:

- practicarea sistemului convertirilor alternative ale zilelor de muncă în bani și apoi invers: moșierii acceptau, la început, convertirea muncii în bani, cu valoare mare a zilei de muncă, după care țăranii, în criză de bani, acceptau convertirea inversă, munca în locul banilor, dar la valori mici ale zilei de muncă;
- schimbarea abuzivă a valorilor unităților de măsură folosite în formularea învoielilor de muncă, cu menținerea nealterată a denumirilor lor; astfel, volumul *"baniței"* – cu care se măsurau produsele cerealiere și porumbul – a fost aproape dublat, în timp ce aria *"prăjinii"* – cu care se măsurau ariile suprafețelor de teren însămânțate – a fost redusă aproape la trei cincimi din valoarea ei normală;
- folosirea răboajelor duble în ținerea evidenței predării dijmei și a efectuării muncii de clacă, această dublă contabilitate practicându-se întotdeauna, evident, în detrimentul clăcașului.

Trăsăturile caracteristice, prezentate mai sus, ale evoluției relațiilor de muncă ale boierimii cu clăcașii permit să se formeze o imagine clară a situației deosebit de grele în care s-a aflat țăranul clăcaș moldovean în ultima treime a etapei preregulamentare; dacă aspectelor precedente li se asociază și altele noi, nu mai puțin împovărătoare pentru familia clăcașului, determinate mai mult de structura firii omenești a moșierului și mai puțin de apartenența lui la clasa boierească – practicarea unui sistem nemilos, de multe ori chiar inuman, de constrângere a clăcașului să se achite de obligații, împiedicarea acestuia, prin fixarea timpului de prestare a muncii de clacă în intervalele de timp cele mai favorabile lucrărilor agricole, să-și lucreze propriul său ogor, etc. –, se poate trage concluzia că, pentru majoritatea covârșitoare a cazurilor, situația țăranului clăcaș moldovean a devenit de nesuportat, împingându-l astfel la forme disperate de protest.

Într-adevăr, țăranii clăcași, după ce s-au descurajat să mai folosească, fără nici un rezultat, o serie de forme pașnice de protest, cum au fost:

- executarea de lucrări de mântuială în cadrul muncii de clacă;
- boicotarea monopolului boieresc și refuzarea de a achita dijma și de a presta munca de clacă;
- înaintarea de jalbe către autorități și intentarea de acțiuni juridice,

au trecut la unele forme extreme de protest, cum au fost:

- strămutarea pe alte moșii, ca *"bejenari"*;
- transferarea în orașe, devenind orășeni,

sau au recurs chiar la formele violente de protest, răscoalele; astfel, între anii 1823 și 1828 au fost înregistrate mari tulburări țărănești în satele Serbești (Vaslui), Voronești (Iași), Bozeni (Neamț), Manolea și Hecea (Suceava).

Deși Regulamentul Organic a pretins că stabilea raporturi noi între moșieri și clăcași, bazate pe *"principiul reciprocității de drepturi și îndatoriri"* [39] – teren dat în folosință pe măsura muncii de clacă prestate și muncă de clacă corespunzătoare terenului luat în folosință –, în realitate, prevederile lui nu numai că nu au desființat relațiile de tip feudal dintre cele două clase fundamentale ale societății moldovene în etapa postregulamentară, dar chiar le-a întărit, contribuind într-o foarte mare măsură la accentuarea înrăutățirii acestor relații; pentru a justifica ultima afirmație, vor fi analizate, în continuare, câteva din principalele prevederi regulamentare referitoare la aceste relații:

a) prevederea referitoare la menținerea *"muncii de clacă"*, reglementată la 12 zile lucrătoare pe an; acestei prevederi i s-au adus însă următoarele completări:

- s-a introdus *"nartul"* în munca de clacă – adică norma zilnica de lucru – care nu putea fi îndeplinită însă în mai puţin de două zile, fapt care ducea, practic, la dublarea – cel puţin – a timpului de clacă;
- s-a recunoscut dreptul moşierului de a fixa intervalul de timp pentru executarea muncilor de clacă, drept de care toţi stăpânitorii de moşii au profitat din plin, concentrând întreaga muncă de clacă în timpul marilor lucrări agricole şi periclitând astfel recoltele proprii ale clăcaşilor;
- s-a oficializat *"sistemul învoielilor"* între moşieri şi clăcaşi, care a permis primilor să-şi intensifice exploatarea celorlalţi;
- s-a acordat moşierilor dreptul de a avea *"slujbaşi volnici"*, care îşi puteau converti obligaţiile faţă de curţile boiereşti în zile suplimentare de clacă;

b) prevederea referitoare la menţinerea *"dijmei"*; şi acestei prevederi i-au fost aduse o serie de completări, între care pot fi menţionate:
   - a fost oficializată cota de o zecime – *"zeciuiala"* – din producţia realizată de clăcaş pe terenul luat în folosinţă, care revenea stăpânului moşiei;
   - a fost extinsă dijma şi la produsele casnice (legume, unt, lapte, păsări, ouă, miere, peşte, vin);
   - s-a recunoscut moşierului dreptul de a-şi alege dijma din fruntea *"rodurilor"*.

Au fost menţinute, de asemenea, multe alte prevederi din vechile pravile, referitoare la raporturile dintre moşieri şi clăcaşi, între care cele referitoare la îndatoririle autorităţilor administrative locale de a-i sprijini pe moşieri în perceperea dijmelor, cele referitoare la menţinerea sistemului plocoanelor şi al *"ruşfeturilor"* ş.a.

După cum se observă, datorită "noilor raporturi" stabilite prin Regulamentul Organic între moşieri şi clăcaşi, situaţia acestora din urmă a devenit mai grea chiar de la începutul etapei postregulamentare şi s-a înrăutăţit şi mai mult în continuare, datorită abuzurilor comise de moşieri, la adăpostul prevederilor regulamentare; între principalele forme de practicare a acestor abuzuri pot fi menţionate:

- acceptarea de vite în plus pe izlazurile moşiilor, pe bază de *"învoieli"*, fără însă a se repartiza suprafeţele suplimentare de păşune;
- mărirea continuă, prin *"nart"* şi clăci suplimentare, a numărului efectiv de zile de lucru prestate în cadrul clăcii de un clăcaş, ajungându-se, în anul 1848, la un număr de 56-60 zile lucrătoare pe an [39];
- nedreptăţirea clăcaşilor la perceperea dijmelor, înlocuindu-se zeciuiala recoltei de porumb cu zeciuiala suprafeţei cultivate (partea revenind moşierului fiind, evident, cea mai îmbelşugată), înlocuirea zeciuielii fructelor cu zeciuiala pomilor (pomii revenind moşierului fiind, bineînţeles, cei cu cele mai multe roade) ş.a.;
- proliferarea convertirii clăcilor în bani, cu profituri mari pentru moşieri.

Despre o singură prevedere a Regulamentului Organic, referitoare la relaţiile dintre moşieri şi ţărani, se poate spune că a fost luată în favoarea clăcaşilor, ea vizând îngrădirea dreptului moşierilor de a izgoni de pe moşiile lor pe ţăranii recalcitranţi, deveniţi indezirabili; astfel, Regulamentul prevedea că la asemenea izgoniri se putea recurge numai în următoarele condiţii:

- în urma obţinerii prealabile a unei aprobări a ocârmuirii;
- după înştiinţarea clăcaşului printr-un preaviz de 6-12 luni;
- în urma acordării de despăgubiri pentru construcţiile ridicate de clăcaş (casă, dependinţe, garduri), precum şi pentru pomătul şi grădina creată de el.

Prezentarea precedentă permite să se tragă concluzia că, dacă în alte sectoare ale vieţii interne a Moldovei prevederile Regulamentului Organic au determinat evoluţii certe spre nivele superioare de progres general, în sectorul vieţii sociale a acestei ţări prevederile respective nu au reuşit decât să asigure supravieţuirea regimului feudal, prin menţinerea relaţiilor specifice acestui regim între moşieri şi clăcaşi şi, mai mult chiar, prin deteriorarea acestor relaţii; nu este deci de mirare că, după ce, în etapa preregulamentară, această clasă socială a epuizat – fără nici un rezultat concret însă - toată gama mijloacelor paşnice de protest, a recurs, în etapa postregulamentară, la ultimele forme, mai eficiente, de manifestare a protestelor lor:

- *"spargerea satelor"*, prin strămutarea pe alte moşii, îndeosebi în sate de *"bejenari"*, pentru a se bucura de privilegiile fiscale acordate străinilor;
- *"exodul spre oraşe"*, favorizat şi de prevederile art.144 al Regulamentului Organic, care acorda ţăranilor drepturi de a se stabili în oraşe, de a-şi cumpăra terenuri şi de a-şi construi locuinţe şi dependinţe; trebuie facută aici menţiunea că, în pofida faptului că un alt aliniat al articolului menţionat al Regulamentului Organic limita la cel mult doi numărul clăcaşilor dintr-un sat care se puteau strămuta la oraş pe durata unei catagrafii (7 ani), afluxul populaţiei rurale la oraşe a căpătat dimensiuni atât de mari, încât ocârmuirea s-a văzut nevoită să adopte, la un moment dat, măsuri speciale de îngrădire a accesului populaţiei rurale la oraşe;
- *"exodul peste hotare"* al populaţiilor rurale, reflectat îndeosebi prin strămutările de sate de pe malul drept al Prutului pe malul stâng al său (în Basarabia);
- *"folosirea strategiei incendierii depozitelor de grâne şi nutreţuri"* ale moşierilor, strategie care s-a dovedit că a avut însă un efect de bumerang, deoarece nu numai că ţărănimea clăcaşă a suportat sălbaticele represalii declanşate de o autoritate statală aflată în slujba boierimii, dar ea a fost chiar obligată să plătească despăgubiri *"sărmanilor sinistraţi"*;
- *"proliferarea răscoalelor ţărăneşti"*, fenomen caracteristic etapei postregulamentare, caracterizat prin următoarele două trăsături importante:
  - creşterea frecvenţei declanşării acestor fenomene sociale în ţinuturile ţării;
  - extinderea teritorială a manifestaţiilor violente de protest ale ţăranilor clăcaşi:

O ilustrare vie a ultimelor idei o oferă *"răscoala clăcii"*, denumită astfel pentru faptul că această răscoală a fost declanşată în urma includerii în Regulamentul Organic a proiectului *Legii clăcii*, proiect elaborat în anul 1831 sub directa îndrumare a generalului Kiselev şi care nemulţumea profund ţărănimea clăcaşă moldoveană; sub pretextul că se împotriveşte altei legi – este vorba de *Legea recrutării pentru straja pământului* –, ţărănimea din toate judeţele din nordul Moldovei, căreia i s-a asociat apoi şi ţărănimea din judeţele Covurlui şi Roman, s-a constituit într-o puternică organizaţie revoluţionară [39], cu centrul la Săbăoani (Roman), ai căror membri s-au legat între ei, prin acte semnate, să respecte următoarele hotărâri:

- să nu se supună *"legii recrutării"*;
- să-şi exprime în mod solidar revendicările în faţa autorităţilor;
- să-şi asume în mod solidar responsabilitatea pentru acţiunile organizaţiei.

Represaliile sângeroase ale ocârmuirii, soldate cu apoximativ 300 de ţărani ucişi la Săbăoani, cu un alt număr mare de răsculaţi exterminaţi în localităţile Herţa şi Hârlău, precum şi cu un număr de sate strămutate de pe malul drept al Prutului pe malul stâng, au înăbuşit această revoltă generalizată a ţăranilor clăcaşi moldoveni, dar nu au pus capăt şi stării de nemulţumire care domnea în sânul acestei clase sociale: mai mult chiar, această

stare de nemulţumiri şi de agitaţie generală l-a şi silit, de altfel, pe domnitorul Mihai Sturdza să renunţe, până în anul 1848, la aplicarea legii clăcii în unele judeţe ale ţării (Dorohoi, Iaşi şi Fălticeni).

Aşa cum s-a arătat în prima parte a capitolului, în care au fost prezentate luptele pentru înfăptuirea Unirii românilor din principatele aflate sub suzeranitatea otomană, în deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea, manifestările de protest ale ţărănimii moldovene s-au împletit tot mai mult cu cele ale grupării opoziţioniste; această apropiere a ţărănimii de cea mai revoluţionară formaţiune politică moldoveană de la sfârşitul etapei postregulamentare a reflectat procesul de conştientizare, survenit în sânul acestei clase sociale, a faptului că o rezolvare a problemelor ei devenea posibilă şi realizabilă numai în condiţiile rezolvării marilor probleme naţionale ale românilor din principatele aflate sub suzeranitate otomană.

Relaţiile boierimii cu orăşenii. Aceste relaţii au căpătat forme tensionate, îndeosebi în oraşele cu regim feudal, la originea creării stărilor de tensiune aflându-se, şi de astă dată, pofta nemăsurată de îndestulare a moşierilor, care îi determina să recurgă la abuzuri şi înşelăciuni; faptul că domnitorii s-au situat mai întotdeauna de partea moşierilor, intervenind cu măsuri de sprijinire a lor în conflictele iscate cu orăşenii, explică caracterul nu numai antimoşieresc, ci chiar şi antiguvernamental pe care l-au căpătat, de cele mai multe ori, formele de manifestare a protestelor acestei importante categorii sociale.

Dat fiind faptul că, până la adoptarea Regulamentului Organic regimul feudal s-a menţinut încă pe poziţii ferme, cele mai frecvente conflicte ale orăşenilor cu moşierimea şi cu ocârmuirea au avut loc, aşa cum era şi firesc să se întâmple, în etapa preregulamentară, ele continuând oarecum seria acţiunilor protestatare orăşeneşti declanşate la sfârşitul secolului al XVIII-lea, între care pot fi reamintite răscoalele orăşenilor din oraşele Iaşi şi Dorohoi din anul 1794, provocate de abuzurile comise de ocârmuire cu prilejul instituirii carantinei în urma declanşării epidemiei de ciumă; după ce au încercat – fără succese notabile însă – să-şi revendice dreptul la eliberarea oraşelor de servituţile feudale prin forme paşnice de manifestare a protestelor lor, între care pot fi menţionate:

- refuzul de a preda dijma şi de a presta munca de clacă;
- sfidarea monopolului boieresc, prin preluarea de către orăşeni a iniţiativei de a comercializa pe cont propriu băuturile şi produsele alimentare;
- desconsiderarea totală a *"bezmenului"*, orăşenii începând să construiască, fără nici un fel de aprobări oficiale, case, dependinţe, ateliere, prăvălii, depozite ş.a.
- prezentarea de jalbe la autorităţi şi deschiderea de procese împotriva moşierilor care comiteau abuzuri, încălcând vechile pravile stabilite între ei şi orăşeni,

aceştia din urmă au trecut la adoptarea de forme extremiste de manifestare a protestelor lor, începând cu crearea asociaţiilor secrete de luptă împotriva celor care îi asupreau – cazul asociaţiei create în anul 1807 de blănarul Manolache, în oraşul Piatra Neamţ, care a reuşit să mobilizeze un număr de 40 de târgoveţi, asociaţi prin *"legământ scris"* să lupte împotriva moşierilor şi a ocârmuirii – şi terminând cu organizarea de răscoale de mare amploare.

Printre aceste manifestări de mare amploare ale târgoveţilor moldoveni pot fi menţionate:

- protestele, declanşate în anul 1818 în faţa Curţii domneşti din Iaşi, ale târgoveţilor din oraşele Vaslui şi Huşi, care au manifestat împotriva unor sentinţe judecătoreşti abuzive şi total nedrepte;

- ciocnirile, din anul 1819, ale orăşenilor din Focşani cu trupele militare trimise de ocârmuirea de la Iaşi pentru a înăbuşi revendicările lor de înlăturare a servituţilor feudale la care era supus oraşul;
- izgonirea, în anul 1824, de către târgoveţii din Panciu, conduşi de Iosif Gâţă, Constantin Bălăceanu şi Telu Sârbu, a vechilului pe moşia căruia se afla oraşul, instaurându-se o administraţie locală independentă a acestuia;

în urma unor asemenea acţiuni protestatare, unele oraşe – Suceava, Bârlad şi Târgu-Frumos – au reuşit să se elibereze – cel puţin vetrele orăşeneşti – de servituţile feudale chiar în etapa preregulamentară, în timp ce altele – Botoşani şi Bacău -- au reuşit să ajungă mult mai târziu la acest rezultat.

În etapa postregulamentară, prevederile regulamentului organic referitoare la dezvoltarea, sub toate aspectele, a oraşelor moldovene au contribuit, în cea mai mare măsură, la atenuarea conflictelor dintre orăşeni şi boierime şi chiar a celor dintre orăşeni şi ocârmuire.

În încheierea prezentării evoluţiei relaţiilor sociale predominante în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, vor mai trebui menţionate relaţiile domnitorilor cu clerul şi îndeosebi cu egumenii mânăstirilor închinate, relaţii care au avut, de asemenea, un caracter tensionat în ultima treime a etapei preregulamentare; la originea stării de tensiune a stat, de astă dată, dorinţa domnitorilor de a trece sub administraţia ocârmuirii moşiile acestor mânăstiri, trecere care le-ar fi permis acoperirea, pe seama veniturilor acelor mânăstiri, a unor deficite care se înregistrau tot mai des în gestiunea vistieriei ţării.

Principalele etape în evoluţia acestor relaţii au fost stabilite prin următoarele acte normative, emise de Poarta Otomană, în general la presiunile exercitate de curtea imperială rusă:

- *"firmanul din anul 1833"*, prin care se hotăra ca administraţia mânăstirilor închinate să fie trecută pe seama ocârmuirii pământene:
- *"firmanul din anul 1827"* , prin care se restituia egumenilor greci dreptul de administrare a moşiilor mânăstirilor închinate;
- *"firmanul din anul 1828"*, prin care se respingea propunerea făcută de mitropolitul Veniamin Costache – care cerea ca administrarea moşiilor mânăstirilor închinate să cadă în sarcina unor comisii mixte greco-române –, menţinându-se hotărârea veche ca această administrare să revină, în exclusivitate, egumenilor greci.

Menţinerea în vigoare a ultimei hotărâri în toată etapa posregulamentară – şi chiar peste limita ei, până în anul 1863 – a închis, în bună măsură, conflictele domnitorilor moldoveni cu clerul grec.

Viaţa culturală a oraşului Iaşi în perioada (1803-1859)

Vor fi examinate, în cadrul acestui paragraf al capitolului, evoluţiile, în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, ale celor două forme principale de manifestare a vieţii culturale a unei comunităţi naţionale: materială şi spirituală; întrucât prevederile Regulamentului Organic au determinat înregistrarea unei cotituri importante şi în evoluţia vieţii culturale a Moldovei, este firesc, de asemenea, ca evoluţiile acestor forme principale de desfăşurare a activităţii culturale a acestei ţări în perioada istorică precizată să fie urmărite pe etape.

EVOLUŢIA FORMELOR CULTURALE MATERIALE

În cele ce urmează, se va încerca să se prezinte modul în care au evoluat, în cele două etape distincte ale perioadei istorice ce înglobează primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, concepţiile urbanistice ale edililor oraşelor moldovene, promovate în cele trei direcţii principale de acţionare în vederea ridicării nivelului de civilizaţie al traiului locuitorilor acestor oraşe:

- în direcţia apropierii urbanisticii oraşelor moldovene de urbanistica oraşelor din occidentul apropiat;
- în direcţia creşterii gradului de confort şi de securitate urbană în organizarea comunicaţiilor şi a transportului de mărfuri şi persoane;
- în direcţia reorganizării, pe baze moderne, a serviciilor publice de menţinere sub control a stării de sănătate a populaţiilor urbane;

toate aceste aspecte vor fi examinate în continuare.

Construcţiile edilitare. Reprezentând aproape unicul tip de construcţii realizate în prima jumătate a secolului al XIX-lea în întreaga Moldovă – activitatea de construcţie a obiectivelor strategice a fost ca şi inexistentă în această perioadă, iar cea de edificare a obiectivelor religioase s-a rezumat, în cea mai mare parte, doar la reparaţii de biserici şi de corpuri pe clădiri mânăstireşti –, construcţiile edilitare s-au dezvoltat şi ele într-un ritm foarte lent în etapa preregulamentară, fapt care se datorează, în primul rând, ritmului lent de dezvoltare, în această etapă, al tuturor sectoarelor economiei acestei ţări româneşti; într-adevăr, în afara reconstrucţiei, în timpul domnitorului Alexandru Moruzi (1802-1806), a unor corpuri de clădiri din piatră la Curtea domnească – incendiate de trupele otomane la sfârşitul secolului al XVIII-lea – şi a construcţiei unui număr relativ mic de case boiereşti din piatră, mai arătoase – majoritatea însă, reduse încă la un singur nivel –, restul clădirilor ridicate în oraşele moldoveneşti, ca urmare a creşterii populaţiilor acelor oraşe, au continuat să fie construite, ca şi în trecut, din lemn, sau din lut.

Deşi în această perioadă au existat, în unele oraşe cel puţin, preocupări ale edililor de a elabora *Planuri de construcţii* – au fost elaborate asemenea planuri la Suceava (1808), la Roman (1818), la Galaţi (1819), la Focşani (1829), în timp ce în Iaşi ele au existat încă din anul 1769 –, totuşi aceste planuri nu se refereau nicidecum la modernizarea urbanistică a oraşelor respective, ci ele vizau doar delimitarea hotarelor acelor oraşe, în perspectiva unor viitoare dezvoltări a lor; de altfel, trebuie făcută precizarea că un proiect de modernizare urbanistică, chiar dacă ar fi fost elaborat, nu era realizabil în acele vremuri, când foarte mulţi dintre cei de care depindea soarta unui oraş şi care aveau posibilităţi să contribuie la dezvoltarea lui, erau stăpâniţi de concepţii individualiste, retrograde: conştiinţa civică a multora dintre ei se reducea la o înţelegere obtuză a obligaţiilor civice, determinându-i să protesteze vehement chiar şi numai la auzul expresiei *"expropiere în folos public"*, idealurile lor de frumos se încadrau într-un orizont a cărui limite nu depăşeau zidurile propriilor lor locuinţe, iar atitudinea lor faţă de autorităţile locale se manifesta sub forma unei continue sfidări a acestora din urmă şi a încercărilor de a-şi impune samavolnic propriile lor hotărâri, luate după bunul lor plac.

După cum s-a arătat în subpunctele precedente, Regulamentul Organic a reorganizat piaţa internă a Moldovei, oficializând oraşelor ei calitatea de centre zonale cu triple funcţiuni: de legătură administrativă între ţinuturi, de producţie de mărfuri şi de schimburi interne de produse; pe de altă parte, prin prevederile de înfiinţare a Sfaturilor Orăşeneşti

(Eforiile orăşeneşti), administraţiile locale urbane au căpătat drepturi sporite la iniţiative în direcţia sistematizării şi înfrumuseţării oraşelor pe care le gospodăreau, drepturi de care aceste administraţii au profitat chiar la scurt timp după adoptarea Regulamentului Organic, înfiinţând, în cadrul Sfaturilor, *Comitete de sistematizare*, formate din specialişti în domeniu.

În aceste condiţii favorabile, aria preocupărilor edililor oraşelor moldoveneşti s-a extins considerabil în etapa posregulamentară – îndeosebi începând cu deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea –, această extindere fiind evidenţiată în primul rând de încercările, întreprinse tot mai frecvent, de rezolvare a unor probleme de extinderi şi alinieri stradale; în al doilea rând, existenţa acestei extinderi poate fi dovedită şi prin noua concepţie, adoptată în etapa postregulamentară, în realizarea obiectivelor edilitare, concepţie reflectată nu numai în estetica, de nivel cert superior, a acestor obiective, ci şi de modul judicios de amplasare a noilor obiective edilitare în ansamblul arhitectural urban, fie că ele reprezentau edificii publice şi private, fie că se reduceau la simple amplasări de spaţii verzi de agrement, date în folosinţa populaţiilor largi orăşeneşti.

O ilustrare vie a dezvoltării, sub aspect urbanistic, a oraşelor moldoveneşti în etapa postregulamentară a oferit-o evoluţia, în această etapă, a oraşului Iaşi, evoluţie care a avut la bază o serie de prevederi regulamentare, care se refereau în mod direct la capitala ţării; între aceste prevederi se menţionează:

- punerea sub controlul direct al Sfatului Orăşenesc, a activităţii de construcţie a obiectivelor edilitare, condiţionându-se dreptul de a se începe execuţia unor asemenea obiective de obţinerea prealabilă a unei aprobări eliberate de Sfat; supravegherea modului de îndeplinire a acestei prevederi cădea în sarcina Agiei;
- amplasarea construcţiilor ce urmau a fi ridicate în viitor numai în baza planului general de rectificare şi extindere a reţelei stradale a capitalei, urmărindu-se alinierea clădirilor;
- realizarea de edificii publice şi civile numai din piatră şi zidărie, interzicându-se folosirea lemnului şi a paiantei la realizarea structurilor de rezistenţă;
- demolarea, în termen de cel mult trei ani, a tuturor clădirilor vechi construite din lemn şi paiantă.

O contribuţie deosebită la dezvoltarea urbanistică a oraşului Iaşi a avut-o, totuşi, domnitorul Mihai Sturdza (1834-1849), acel domnitor atât de hulit pentru abuzurile săvârşite – sau tolerate de el – în viaţa administrativă a Moldovei şi pentru partea sa de vină în degradarea relaţiilor sociale ale acestei ţări; într-adevăr, de numele acestui domnitor este legată înfăptuirea următoarelor obiective urbanistice principale ale oraşului Iaşi:

a) realizarea de lucrări cu caracter administrativ general, în rândul cărora pot fi menţionate:
    - rectificarea cursului râului Bahlui în dreptul oraşului Iaşi, folosindu-se forţa de muncă a unui număr de peste 3000 de ţigani robi de pe moşiile domneşti;
    - crearea unei artere directe de comunicaţie între zonele Păcurari şi Nicolina;
    - amenajarea unui număr de 6 pieţe noi, modernizate, în oraşul Iaşi.

b) realizarea de construcţii edilitare noi, în rândul cărora pot fi enumerate:
    - *Palatul ocârmuirii*, construit între anii 1841-1845 pe vechiul amplasament al corpurilor de clădire incluse în fosta Curte domnească – corpuri distruse de incendiile provocate de turci în timpul războiului cu ruşii din anii 1826-1828 –, acest palat având menirea de sediu al Obşteştei Adunări, precum şi al unor instituţii administrative centrale;
    - *teatrul din Copou*, construit în anul 1846;

tot în această categorie de realizări de obiective edilitare mai pot fi menţionate:
- adoptarea, în anul 1846, a unui număr de 8 planuri model pentru construcţiile publice şi particulare, care urmau a fi programate ulterior;
- acceptarea, în anul 1846, a proiectului *Cazarmei din Copou*, a cărei construcţie a început însă abia în anul 1852 şi a fost terminată în anul 1864;

c) realizarea de lucrări cu caracter monumental şi de agrement public, printre care pot fi menţionate:
- *Grădina Copou*, al cărei proiect fusese elaborat încă în anul 1833;
- *Monumentul leilor*, construit după planurile lui Gh. Asachi în anul 1842, în incinta grădinii Copou.

După cum se observă din prezentarea precedentă, deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea a reprezentat intervalul de timp în care s-au înregistrat cele mai importante realizări în domeniul construcţiei de obiective edilitare în oraşul Iaşi din întreaga perioadă istorică analizată în acest capitol; intensificarea, în deceniul al şaselea, a frământărilor politice şi sociale, ca urmare a declanşării luptelor politice pentru înfăptuirea Unirii, a determinat o reducere drastică a volumului de lucrări edilitare, activitatea de construcţii reducându-se doar la ridicarea de edificii particulare.

În încheierea prezentării acestui subiect, mai trebuie menţionat faptul că, în perioada postregulamentară, o mare amploare au luat-o construcţiile edilitare în oraşul Galaţi, unde a început să prindă viaţă zona *Oraşului Nou*.

Starea de confort urban. Trecând la examinarea celei de-a doua forme materiale de evidenţiere a nivelului de cultură şi civilizaţie al unei comunităţi sociale – starea de confort urban –, se va face mai întâi observaţia că toate comentariile ce vor fi făcute în legătură cu acest subiect se vor referi numai la oraşul Iaşi, fiind evident faptul că singurul dintre oraşele Moldovei despre care se poate afirma că se bucura, în timpurile considerate aici, de un oarecare confort urban era capitala Moldovei; o a doua observaţie care mai trebuie făcută este aceea că analiza prezentată în continuare va fi axată numai pe cele două elemente componente principale care definesc conţinutul – corespunzător timpurilor considerate – al conceptului de "confort urban", adoptat în această lucrare: starea reţelei stradale şi starea mijloacelor de transport.

Înainte de a se trece la examinarea evoluţiei stării stradale a oraşului Iaşi în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, câteva precizări în legătură cu evoluţia, în aceeaşi perioadă istorică, a stării reţelei drumurilor de acces în capitala ţării – drumuri care o legau de capitalele de ţinuturi (judeţe) – se impun.

În etapa preregulamentară, această reţea de drumuri şi-a păstrat aproape neschimbate principalele caracteristici pe care le-au avut şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea:
- şoselele erau impracticabile pentru transporturi grele;
- nu ofereau siguranţă la parcurgerea traseelor, nefiind întreţinute (călătoriile lungi se făceau cu multe întreruperi şi datorită stricăciunilor provocate de intemperii);
- reparaţiile se efectuau cu mari cheltuieli din taxele de tot felul la care erau supuşi cărăuşii (brudina, taxa de intrare în oraşele prin care treceau ş.a.);
- nu asigurau posibilitatea păşunării vitelor de povară la popasurile de noapte, deoarece moşierii nu permiteau ieşirea acestora de pe traseul rutier;

îmbunătăţiri importante s-au înregistrat în această reţea de drumuri în urma adoptării Regulamentului Organic, ale cărui prevederi referitoare la reorganizarea reţelei de drumuri stipulau:

- alocarea de sume de la buget pentru repararea şi întreţinerea drumurilor existente, precum şi pentru crearea a două noi artere de comunicaţie între oraşul Galaţi şi nordul Moldovei;
- angajarea de ingineri străini, specialişti în construcţia drumurilor;
- organizarea de pichete de pază de-a lungul traseelor rutiere principale;
- obligarea birnicilor la prestarea unui număr de 6 zile pe an de muncă la drumuri;
- repartizarea în seama satelor a sarcinilor de întreţinere a drumurilor mici, pe care le foloseau;
- crearea, în anumite locuri ale traseelor rutiere principale, a unor rezerve de păşune pentru vitele de tracţiune ale cărăuşilor de mărfuri.

În urma aplicării celor mai multe dintre aceste prevederi, starea reţelei de drumuri a Moldovei a înregistrat o sensibilă îmbunătăţire în etapa postregulamentară; printre principalele realizări care au reflectat această îmbunătăţire pot fi menţionate, după o evidenţă din anul 1848, următoarele:

- construcţia de drumuri principale noi, cu o lungime de peste 360 de km, cea mai mare parte din această lungime revenind celor două noi trasee rutiere principale deschise:
    - traseul Galaţi - Tecuci - Bârlad - Iaşi - Botoşani - Mihăileni;
    - traseul Galaţi - Tecuci - Mărăşeşti - Bacău – Roman - Fălticeni - Cornul Luncii;
- modernizarea – prin nivelare, bordare cu şanţuri de scurgere a apei şi dotare cu indicatoare kilometrice – a celor mai multe dintre drumurile principale vechi, de legătură între capitala ţării şi capitalele de ţinuturi (judeţe);
- construcţia unui număr de aproximativ 400 de poduri, unele din piatră.

În ultimul deceniu al etapei postregulamentare – deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea – s-a înregistrat o stagnare a activităţii de modernizare a drumurilor moldovene, determinată de aceleaşi cauze care au provocat şi stagnarea activităţii de construcţii edilitare.

Revenind la prezentarea evoluţiei reţelei stradale a oraşului Iaşi, se va face mai întâi menţiunea că starea acestei reţele, înglobând în anul 1819 un număr de 35 de străzi principale, nu a suferit modificări esenţiale în etapa preregulamentară faţă de situaţia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea; asemenea modificări s-au produs însă după adoptarea Regulamentului Organic, ele datorându-se, în primul rând, prevederii acestuia de reorganizare administrativă a oraşului în *"cvartaluri"*, cu corpuri proprii de slujbaşi:

- *"cvartalul I"*, incluzând zonele Uliţa Mare - Bahlui - Podu Roş - Podul Nicolina;
- *"cvartalul II"*, în care intrau zonele Frumoasa - Bucşinescu - Târgu Cucu;
- *"cvartalul III"*, determinat de zonele Galata - Podul de Piatră;
- *"cvartalul IV"*, înglobând zonele Ciric - Moara de Vânt - Albineţ - Păcurari.

Ca urmare, pe de o parte, a acestei reorganizări administrativ-teritoriale – care impunea, evident, crearea de noi căi de acces al populaţiilor cvartalurilor la sediile administrative centrale şi la centrele comerciale – şi, pe de altă parte, a creşterii continue a populaţiei orăşeneşti – prin aflux de populaţii rurale şi de colonişti străini – numărul străzilor principale ale oraşului Iaşi a crescut rapid, ajungându-se la o dublare, faţă de anul 1819, numai în 25 de ani: un document din anul 1844 menţiona că oraşul Iaşi avea în acel moment un număr de 72 de străzi mai importante [32]; faptul că acelaşi document afirma că, din acest număr de străzi, doar un număr de 19 erau *"paveluite"* şi un număr de 17 erau *"şoseluite"*, dovedeşte însă că eforturile de extindere a reţelei stradale a capitalei Moldovei

în etapa postregulamentară nu au fost însoțite în aceeași măsură și de eforturi pentru modernizarea arterelor de circulație nou create.

Limitat deci la un număr restrâns de străzi principale, procesul de modernizare a rețelei stradale a orașului Iași a constat în executarea următoarelor categorii principale de lucrări:

- lărgirea și alinierea, în continuare, a principalelor străzi din centrul orașului: după Ulița Mare – a cărei aliniere *"de la bariera Copou și până la Palat"*, a fost realizată încă în perioada istorică anterioară – au mai fost aliniate, până la mijlocul secolului al XIX-lea, străzile Sf. Vineri, Podul Lung, PodulVerde, Beilic ș.a;
- construirea de noi poduri peste Bahlui și Nicolina; între acestea trebuie menționat, în mod deosebit, *Podul Roș* peste Bahlui, reconstruit în anul 1835 din piatră;
- pavarea străzilor principale ale orașului; în baza unui proiect, elaborat în anul 1832, a început pavarea cu piatră cubică, de astă dată, a străzilor Ulița Mare, Sf. Spiridon, Podul Vechi, Golia și Sf. Vineri, lucrări luate în antrepriză de P. Mavrogheni și controlate de ing. Singurov. În anul 1835 s-a renunțat la pavarea cu piatră – aceasta fiind folosită numai în mahalale –, revenindu-se la pavajul de lemn, lucrările de pavare fiind preluate, în ordine, de P. Mavrogheni, de austriacul Freywald și apoi de francezul Barberot;
- înlocuirea, între anii 1840-1845, a sistemului de iluminare a străzilor cu fânare fixe, introdus în anul 1806, prin sistemul berlinez de iluminare cu lămpi cu ulei, crându-se în acest scop un serviciu special *"de fanariagii"*;
- înființarea, în anul 1852, a *"pichetelor de cantonieri"* stradali, pentru asigurarea pazei, a reparațiilor și a întreținerii permanente a străzilor;
- introducerea de nume la străzi și de numere la case;
- înlocuirea, încă din anul 1832, a vechilor *"steaguri de focuri"* – servicii de stingere de a incendiilor, dotate cu mijloace, rudimentare de combatere a lor (sacale, tulumbe, cângi, scări și topoare) – cu un serviciu permanent de pompieri; în anul 1835, prin *Așezământul pentru organizarea comandei de pompieri din capitalie*, acest serviciu a fost reorganizat în formă militară, el fiind alcătuit dintr-o companie de soldați, condusă de un ofițer, care, la rândul lui, se afla în subordinea agăi orașului.

Precizările făcute mai sus evidențiază realizările notabile, înregistrate în etapa postregulamentară, în domeniul modernizării rețelei stradale a orașului Iași; trebuie menționat însă faptul că rezultatele acestei activități de modernizare urbană ar fi fost și mai însemnate dacă ea nu ar fi fost frânată de o serie de factori nefavorabili, între care pot fi menționați:

- lipsa de resurse materiale și de specialiști în domeniu;
- proliferarea abuzurilor și a corupției în serviciile administrative, în sarcina cărora cădea contractarea și recepționarea lucrărilor din această categorie;
- opoziția refractară a unor reprezentanți ai marii boierimi, cu funcții de conducere în aparatul administrativ, care, apărându-și cu obtuzitate ideile conservatoriste retrograde, respingeau până și ideea de modernitate.

Trecând la examinarea evoluției celui de-al doilea element definitoriu al conceptului de *"confort urban"* – starea mijloacelor de transport și de comunicație – se vor prezenta direct, după lucrările [32] și [39], concluziile unui asemenea studiu:

a) transportul mărfurilor s-a efectuat, în întreaga perioadă istorică analizată aici, sub cele două forme principale care au fost folosite și la sfârșitul secolului al XVIII-lea, adică:

- *"cărăuşia"*, formă neprofesională practicată de ţăranii clăcaşi, folosind ca mijloc de transport carul cu boi; principalele lipsuri ale acestei forme de transport au fost: viteza mică de deplasare şi caracterul neregulat al programului de deplasare;
- *"harabagia"*, formă profesională practicată de *"harabagii"*, folosind harabalele cu cai, întâlnită îndeosebi la transportul mărfurilor în oraşe; dezavantajele acestei forme de transport au fost: preţul ridicat al transportului şi numărul redus de asemenea mijloace de transport.

În cazul transporturilor de mărfuri la distanţe foarte mari, ambele forme de transport contribuiau, prin cheltuielile de transport, la creşteri ale preţurilor de cost ale mărfurilor la locurile de vânzare, cu cote care variau între 50% şi 67% din valoarea iniţială a mărfurilor.

b) transportul corespondenţei, al presei şi al documentelor de valoare a fost realizat, în aceeaşi perioada istorică, prin următoarele mijloace:
   - prin *poşta moldovenească*, folosită în relaţiile interne, poştă care a fost reorganizată pe baze moderne în anul 1846;
   - prin *poşta rusească*, folosită în relaţiile externe pe ruta Focşani - Iaşi - Sculeni; în anul 1844 a fost înfiinţată o nouă rută a poştei ruseşti: Brăila - Galaţi - Reni;
   - prin *poşta austriacă*, pe ruta Mihăileni - Botoşani - Iaşi – Tecuci - Galaţi;

c) transportul de persoane care nu dispuneau de mijloace proprii de deplasare a fost realizat:
   - prin cărăuşie şi harabagie, odată cu transportul mărfurilor, în cazul călătorilor cu venituri modeste şi cu pretenţii tot atât de modeste de confort al mijloacelor de deplasare;
   - prin serviciile de poştă – al poştei moldovene pentru deplasările în interiorul ţării şi al poştelor ruse şi austriece pentru deplasările în străinătate – în cazul călătorilor cu dare de mână.

În legătură cu acest ultim subiect, mai trebuie menţionate: un experiment, încercat între anii 1835-1841, de înfiinţare a unui serviciu de diligenţe – la care a trebuit însă să se renunţe din cauza stării nesatisfăcătoare a drumurilor –, precum şi două proiecte de înfiinţare de căi ferate – proiectul din 1841 al unui inginer român din Cernăuţi, de înfiinţare a unei căi ferate cu tracţiune animală, şi proiectul unei societăţi boiereşti de înfiinţare a unei căi ferate cu vagoane trase de locomotivă –, proiecte care nu au ajuns să fie înfăptuite în etapa postregulamentară.

Starea serviciilor de sănătate publică. Strânsa legătură dintre starea de sănătate a unei comunităţi urbane şi nivelul de dezvoltare a principalelor servicii publice care asigură igiena urbană – serviciile de alimentare cu apă potabilă şi de salubritate – explică motivul pentru care abordarea acestui nou subiect va începe cu prezentarea evoluţiei acestor două servicii în perioada istorică examinată în acest capitol.

Referitor la serviciul de alimentare cu apă potabilă a oraşului Iaşi, se poate afirma că în etapa preregulamentară starea acestui serviciu nu a evoluat semnificativ, ea menţinându-se la nivelul pe care l-a avut în anul 1806, după încheierea lucrărilor de refacere şi extindere a reţelei de aducţiune a apei potabile, întreprinse în timpul domnitorului Alexandru Moruzi (1802-1806); continuând iniţiativele tatălui său, acest domnitor, care, într-o inscripţie săpată pe una din cişmelele sonstruite în acea vreme, avea să fie numit *"Moruzi Alexandru Vodă al apelor dătător"*, a ridicat acest serviciu la un nivel superior – atât ca extindere, cât şi ca mod de organizare – celui pe care l-a avut el la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Printre principalele realizări ale acestui domnitor, care au vizat îmbunătăţirea sistemului de aprovizionare cu apă potabilă a oraşului Iaşi, pot fi menţionate:
- refacerea vechii reţele de aducţiune a apei, înlocuindu-se conductele depreciate cu altele noi;
- extinderea reţelei de aducţiune, prin captarea de noi izvoare, ajungându-se astfel, în anul 1806, la un număr de 33 de cişmele, dintre care 16 obşteşti, 15 particulare (la marii boieri) şi 2 în vechea curte domnească;
- înfiinţarea unei *Epitropii a apei*, alcătuită din 5 boieri, pentru supravegherea şi urmărirea bunei funcţionări a reţelei de aducţiune a apei;
- organizarea unui serviciu de întreţinere a reţelei de aducţiune a apei, condus de un *"suiulgibaşă"* şi alcătuit din 6 *"suiulgii"*, 4 olari şi 4 pietrari,

toate aceste realizări determinând funcţionarea ulterioară a sistemului de alimentare cu apă a oraşului Iaşi nu numai în următoarele două decenii ale etapei preregulamentare, dar chiar şi în primul deceniu al etapei postregulamentare; singura modificare, survenită în evoluţia acestui sistem în etapa preregulamentară, este de ordin formal şi se referă la trecerea, în anul 1823, a Serviciului de întreţinere a sistemului de alimentare cu apă în subordinea *Casei Podurilor şi a Cişmelelor*, înfiinţată atunci.

Deşi Regulamentul Organic a conţinut o serie de prevederi speciale vizând dezvoltarea sistemului de alimentare cu apă a oraşului Iaşi, între ele putând fi amintite:
- alocarea de la buget a fondurilor de întreţinere a acestui sistem;
- reorganizarea *Epitropiei Apelor*, prin reducerea la trei a numărului membrilor ei şi prin precizarea sarcinilor ce le reveneau;
- trecerea serviciului de întreţinere a sistemului de alimentare cu apă în subordonarea *Ministerului treburilor din Lăuntru* (Ministerul de Interne),

totuşi primele îmbunătăţiri în funcţionarea acestui sistem nu au putut fi înregistrate decât între anii 1843-1847, când, sub conducerea lui Michal de Hadoczyn, s-au executat lucrările de înlocuire a vechilor conducte de lut cu conducte de fier, aduse de la Iacobeni (Suceava) şi de la Reşiţa; este sigur însă că aceste lucrări nu au rezolvat nici pe departe *"problema apei"* în oraşul Iaşi – a cărui populaţie ajunsese în acest timp la 60.000 locuitori –, cu toate că un document al timpului menţiona înlocuirea ţevilor de lut cu ţevi noi, de fier, la un număr de 114 cişmele publice şi 33 cişmele particulare; ceea ce înseamnă că numărul cişmelelor care alimentau cu apă populaţia oraşului Iaşi depăşise, între timp, cifra de 50.

Afirmaţia precedentă îşi are justificarea în faptul că, în anul 1853, a fost necesară înfiinţarea unui număr de alte 15 noi cişmele, ajungându-se în acel moment la un număr total de 62 de cişmele în oraşul Iaşi; trebuie făcută însă observaţia că nici această creştere a numărului cişmelelor nu a reprezentat o rezolvare a *"problemei apei"* la Iaşi, chiar şi numai de moment, deoarece, în timp ce numărul cişmelelor aproape s-a dublat faţă de cel din anul 1806, debitul total de apă furnizată de aceste cişmele a crescut doar de la 218m^3/zi în anul 1806, la 250 m^3/zi în anul 1853.

De altfel, aşa cum se va arăta pe parcursul expunerii, această *"problemă a apei"* a constituit o problemă permanentă a administraţiei locale ieşene, cu care capitala Moldovei a fost nevoită să se confrunte şi în toate perioadele istorice următoare şi pentru care nu s-au găsit rezolvări decât pentru intervale relativ scurte de timp.

În legătură cu serviciul de alimentare cu apă a oraşului Iaşi, mai trebuie semnalat doar faptul că în anul 1850 el a trecut în subordinea Departamentului Lucrărilor Publice.

Condiţionată direct de dezvoltarea sistemului urban de alimentare cu apă, funcţionarea sistemului feredeelor publice – unul din principalii indicatori ai stării de igienă a unei

proprietăţi urbane – a avut şi ea o evoluţie lentă, care poate fi apreciată chiar ca regresivă, dacă se ţine seama de relatarea din anul 1812 a călătorului ungur Karaczai, care menţiona existenţa – în afara feredeului turcesc şi a feredeului evreesc din cartierul *Sărata* – doar a trei feredee publice – în loc de patru, câte existau la sfârşitul secolului al XVIII-lea –, ceea ce înseamnă că unul dintre feredeele ieşene (probabil unul de pe Uliţa Feredeelor) îşi încetase activitatea; este de presupus însă că, în etapa postregulamentară, pe măsură ce se ridicau noi edificii particulare cu destinaţia de locuinţe private, creştea, cel puţin în aceeaşi măsură, şi numărul băilor particulare ale orăşenilor, fapt care poate explica, în bună măsură, diminuarea activităţilor feredeelor publice.

În ceea ce priveşte evoluţia celui de-al doilea indicator al stării de igienă a unei populaţii urbane – starea serviciilor de salubritate publică – trebuie făcută menţiunea că, dacă în etapa preregulamentară starea acestor servicii a rămas aproape neschimbată în raport cu cea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în schimb, în etapa postregulamentară ea s-a îmbunătăţit în mare măsură; într-adevăr, prevederea Regulamentului Organic, referitoare la reorganizarea acestui serviciu şi dotarea lui cu un număr de 36 de *"cotiuge"* pentru evacuarea gunoaielor colectate din străzile oraşului, a fost înfăptuită chiar în anul 1833, iar repartizarea, în anul 1852, a personalului acestui serviciu pe pichete de cantonieri stradali a permis o îmbunătăţire şi mai substanţială a activităţii de menţinere a curăţeniei în capitala Moldovei.

Trecând, în fine, şi la analiza evoluţiei serviciilor de protecţie sanitară a populaţiilor urbane – reţeaua instituţiilor de îngrijire medicală, reţeaua corpurilor medicale şi reţeaua oficiilor farmaceutice – se va face mai întâi observaţia generală că deosebirea esenţială între stările acestor servicii, de dinainte şi de după adoptarea Regulamentului Organic, constă doar în modul de lor de organizare, mod incontestabil superior în etapa postregulamentară celui din etapa preregulamentară; această superioritate a rezultat în urma aplicării prevederilor Regulamentului Organic referitoare la reorganizarea reţelei medicale a Moldovei, printre aceste prevederi figurând:

- crearea *Comitetului de Sănătate al Principatului Moldovei*, cu sarcina de a coordona întreaga activitate medicală desfăşurată în această ţară;
- înfiinţarea postului de *"medic public"* în capitalele de judeţ, după modelul posturilor similare create în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în judeţele Iaşi (în anul 1776) şi în Botoşani (în anul 1793);
- organizarea *Sfaturilor doftoriceşti* în capitalele ţinuturilor (judeţelor), alcătuite din medicul public, din chirurgul oraşului şi din moaşa oraşului; rolul acestui Sfat a fost acela de a coordona activitatea medicală desfăşurată în ţinut (judeţ);
- înfiinţarea de *"case judeţene de îngrijire medicală"*, reprezentând forma primară a viitoarelor *"dispensare umane"*.

Referitor la reţeaua instituţiilor de îngrijire medicală – în care nu vor fi înglobate însă şi spitalele militare, cu activitate temporară, înfiinţate în timpul războaielor ruso-austrioaco-turce în oraşele Iaşi, Botoşani, Hârlău şi Focşani –, se va preciza mai întâi că numărul spitalelor din Moldova a fost, până la sfârşitul etapei posteregulamentare, de trei, ele fiind reprezentate de cele două spitale înfiinţate încă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – este vorba de *Spitalul Sf. Spiridon* din Iaşi (înfiinţat în anul 1757) şi de *Spitalul din Roman* (înfiinţat în anul 1787) –, cărora li s-a adăugat un nou spital, înfiinţat la sfârşitul etapei preregulamentare – este vorba de *Spitalul din Târgu Ocna* (înfiinţat în anul 1828); acestor spaţii de îngrijire medicală de mari dimensiuni li s-au adăugat, începând cu

anul 1833, spaţii de îngrijire medicală de dimensiuni cu totul modeste, reprezentate de *"casele de sănătate"*, create în multe din capitalele de judeţe ale ţării.

Luând în discuţie, în continuare, modul de organizare a corpului medical moldovean, se va face mai întâi precizarea că formele de organizare adoptate între anii 1833-1835, în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic, s-au menţinut până în anul 1862; în al doilea rând, se va menţiona faptul că acest proces de reorganizare a corpului medical s-a limitat doar la împlinirea următoarelor două obiective preregulamentare:

- înfiinţarea şi în alte capitale de judeţ a postului de *"medic public"*: la Roman, Galaţi şi Focşani;
- înfiinţarea, în toate capitalele de judeţ, a *Sfaturilor Doftoriceşti*.

La Iaşi, datorită noii organizări administrative a oraşului – în cvartaluri –, componenţa Sfatului Doftoricesc a fost oarecum diferită de cea a Sfaturilor Doftoriceşti din celelalte capitale de judeţ; într-adevăr, Sfatul Doftoricesc al capitalei Moldovei a avut următoarea componenţă:

- *"protomedicul"* oraşului, în calitate de preşedinte;
- chirurgul oraşului, ca membru;
- un număr de 4 medici (câte unul de fiecare cvartal), ca membri;
- un număr de 4 moaşe (câte una de fiecare cvartal), în calitate de membri.

Mai trebuie menţionat faptul că, în toată această perioadă istorică analizată aici, termenul de personal medical îi includea şi pe spiţeri şi pe bărbieri.

În fine, pentru a încheia cu prezentarea acestui subpunct, se va mai menţiona faptul că, în întreaga perioadă istorică analizată în acest capitol, comerţul cu medicamente – procurate, în continuare, în cea mai mare măsură, din import – nu s-a aflat sub controlul autorităţilor sanitare.

EVOLUŢIILE FORMELOR CULTURALE SPIRITUALE

În cadrul acestui ultim subpunct al capitolului vor fi examinate principalele forme de reflectare a activităţii culturale desfăşurate de o comunitate socială, în cazul de faţă de populaţia moldoveană: activitatea religioasă, activitatea ştiinţifică, activitatea de creaţie literară şi activitatea artistică; întrucât însă cele mai multe dintre realizările înregistrate – în perioada istorică luată în consideraţie aici – în domeniile menţionate mai sus au fost confirmate, ca valori spirituale, prin intermediul tiparului, o analiză prealabilă a evoluţiei, în aceeaşi perioadă istorică, a capacităţii editoriale a Moldovei se impune.

Activitatea editorială. Examinând mai întâi evoluţia bazei tehnice a capacităţii de tipărire, trebuie făcută precizarea că în etapa preregulamentară ea a fost redusă doar la două tipografii, care au funcţionat în mod permanent :

- vechea tipografie a Mitropoliei din Iaşi, amplasată în clădirile mânăstirii Trei Ierarhi;
- tipografia nouă, înfiinţată la mânăstirea Neamţ în anul 1800;

se face menţiunea că acestor tipografii li s-a adăugat, între anii 1812-1821, o tipografie grecească, condusă de cretanul Manuil Bernard, dar ea nu poate fi luată în calcul deoarece nu a tipărit, în acest interval de timp, decât 10 titluri şi toate în limba greacă.

În etapa postregulamentară, capacitatea de tipărire a Moldovei s-a dublat prin înfiinţarea a două noi asemenea unităţi:

- tipografia *Institutul Albinei*, înfiinţată în anul 1832 la intervenţiile lui Gh. Asachi, amplasată în clădirea periodicului *Albina Românească*, care devenise şi proprietarul tipografiei;
- *tipografia lui T. Codrescu*, înfiinţată în anul 1850 de P. Cazimir, Gh. Săulescu, Th. Stamate, D. Gusti şi T. Codrescu şi purtând numele ultimului, deoarece, după câţiva ani, a devenit unicul proprietar al ei.

Mai trebuie menţionată aici încercarea făcută de M. Kogălniceanu de a înfiinţa, după anul 1840, încă o tipografie, încercare care a rămas însă fără rezultat, deoarece tipografia lui Asachi, bucurându-se de dreptul de monopol, s-a opus acestei înfiinţări.

Producţia editorială a acestor tipografii este prezentată în situaţia de mai jos, alcătuită pe decenii, începând cu deceniul al doilea: 52 titluri în deceniul al doilea, 33 titluri în deceniul al treilea, 73 titluri în deceniul al patrulea, 103 titluri în deceniul al cincilea şi 188 titluri în deceniul al şaselea.

În legătură cu această statistică trebuie făcute următoarele două observaţii:

- numărul sensibil redus al tipăriturilor realizate în etapa preregulamentară nu exprimă numărul real de lucrări publicate de autori moldoveni, deoarece mulţi dintre ei – îndeosebi autorii de manuale – au tipărit lucrări în limba română la Buda, cel puţin până în anul 1830;
- pentru aprecierea corectă a evoluţiei volumului tipăriturilor în etapa postregulamentară, statistica precedentă trebuie completată cu statistica corespunzătoare ultimilor trei ani ai deceniului al şaselea: 15 titluri în anul 1858, 9 titluri în anul 1859 şi 10 titluri în anul 1860;

Se poate trage de aici concluzia că producţia anuală de tipărituri moldovene a atins cote maxime la mijlocul deceniului al şaselea, după care a început să scadă sensibil.

Din punct de vedere al caracterului – religios sau laic – al tipăriturilor realizate în tipografiile moldovene, situaţia se prezintă astfel [32]:

- până în anul 1813, toate tipăriturile au avut caracter religios;
- după anul 1813, ponderea tipăriturilor laice devine predominantă, numărul lucrărilor cu caracter religios publicate în tipografiile moldovene nedepăşind cifra de 18 titluri pe deceniu.

Un sector cu totul nou care s-a profilat în activitatea editorială desfăşurată în Moldova la sfârşitul etapei preregulamentare, dezvoltându-se tot mai puternic ulterior, a fost acela al editării, pentru prima dată în istoria acestei ţări, a unei prese moldovene în limba română; acest eveniment a avut loc în anul 1829 – el fiind marcat de înfiinţarea, de către Gh. Asachi, a ziarului *Albina Românească* – şi a urmat câtorva încercări anterioare de creare a unui asemenea organ al presei, între aceste încercări putând fi menţionate:

- înfiinţarea, în anul 1790, a ziarului *Courier de Moldavie*, încercare ratată însă, atât pentru faptul de a fi fost redactat în limba franceză, cât şi pentru faptul că el se adresa străinilor, îndeosebi ruşilor;
- încercarea, din anul 1814, de a se tipări un ziar românesc la Buda;
- încercarea, eşuată, de a se tipări un ziar românesc la Lvov, în anul 1817;
- încercarea lui Teodor Racocea de a tipări, în anul 1820, la Cernăuţi, ziarul *Christomaticul românesc*, încercare eşuată prin interzicerea, la scurt timp, a tipăriturii.

Apariţia, la data de 1 iunie 1829, a primului număr al *Albinei Româneşti* a stimulat declanşarea şi a altor dorinţe de înfiinţare a unor asemena periodice, astfel că, în decurs de numai 30 de ani, au apărut – chiar dacă unele cu o existenţă efemeră – nu mai puţin de 14 ziare şi reviste, unele chiar cu suplimente; lista acestor periodice este prezentată mai jos :

- *Albina Românească*, înfiinţată în anul 1829 de Gh. Asachi; a apărut până în anul 1850;
- *Alăuta Românească* a apărut ca supliment literar al *Albinei Româneşti*, înfiinţată în anul 1837 de Gh. Asachi şi a fost suprimată de cenzură în anul 1838;
- *Foaie sătească a Principatului Moldova*, înfiinţată în anul 1839 de Gh. Asachi, cu sprijinul direct al ocârmuirii; a avut suplimente pentru agricultură, pentru industrie şi pentru comerţ şi a apărut până în anul 1851;
- *Dacia literară*, înfiinţată de M. Kogălniceanu în anul 1840, a fost suspendată, chiar în acelaşi an, printr-un opis domnesc, care acuza ziarul că *"s-au abătut în defăimări şi prihăniri jignitoare bunurilor rânduieli pe care se razimă societatea"*;
- *Icoana lumii*, periodic de popularizare a ştiinţei înfiinţat de Gh. Asachi în anul 1840; suspendat în anul 1841, acest periodic a fost reînfiinţat în anul 1845, pentru a fi suprimat definitiv în anul 1846;
- *Arhiva Românească*, prima revistă românească de istorie, înfiinţată de M. Kogălniceanu, care a apărut în anul 1840. 1841 şi 1845;
- *Spicuitorul moldo-român – Le glaneur moldovo-valaque*, periodic în limbile română şi franceză, înfiinţat în anul 1841 de colaboratorii lui Gh. Asachi şi suspendat la scurt timp după apariţie;
- *Propăşirea* – sau *Foaie ştiinţifică şi literară*, după titulatura aprobată de cenzură –, înfiinţată de M. Kogălniceanu în anul 1844, cu un program identic celui al *Daciei literare*; deşi i se interzisese să se ocupe de *"politică sau de treburile cârmuirii din lăuntru"* [32], această revistă ştiinţifico-literară a publicat totuşi multe articole şi lucrări cu substrat politic – între ele pot fi amintite: nuvela *Tudorică* a lui C. Negruzzi (pentru care autorul a fost din nou surghinuit la moşie), discursul lui M. Kogălniceanu, ţinut în anul 1843 la Academia Mihăileană cu prilejul deschiderii cursului de *Istoria naţională*, lecţia de deschidere a cursului de *Economie politică*, ţinută de I. Ghica tot la Academia Mihăileană, lucrarea *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei şi până acum* a lui N. Bălcescu ş.a., fapt care i-a atras suspendarea în timpul evenimentelor revoluţionare din anul 1848;
- *Foaia Societăţii de medici şi naturalişti din Principatul Moldovei*, înfiinţată de dr. Vârnov în anul 1851 şi având un supliment pentru probleme de agricultură;
- *Zimbrul*, ziar înfiinţat de Gh. Asachi şi colaboratorii săi în anul 1851; suspendat în anul 1852, ziarul a apărut din nou între anii 1855 şi 1856;
- *Steaua Dunării*, periodic înfiinţat în anul 1855 de Gh. Asachi şi colectivul său de colaboratori; a fost suspendat în anul 1858;
- *România Liberă*, înfiinţată în anul 1855 de V. Alecsandri, cu sprijinul direct al lui M. Kogălniceanu;
- *Zimbrul şi Vulturul*, ziar înfiinţat de acelaşi colectiv al lui Gh. Asachi în anul 1858, cu o durată scurtă de apariţie.

Lista prezentată mai sus evidenţiază prezenţa, în viaţa presei moldovene din etapa postregulamentară, a două colective redacţionale puternice – colectivul lui Gh. Asachi şi colectivul lui M. Kogălniceanu –, fiecare dintre ele promovând o concepţie proprie asupra rolului presei în viaţa poporului român, concepţii care s-au reflectat nu numai în programele periodicelor redactate de colectivele menţionate, ci, aşa cum se va vedea pe parcursul expunerii, şi în orientarea creaţiilor literare ale scriitorilor moldoveni din etapa postregulamentară; aceste concepţii vor fi prezentate în continuare.

Luând în discuţie, mai întâi, concepţia promovată de grupul redacţional al lui Gh. Asachi, se menţionează că ea a fost prezentată publicului, de către conducătorul grupului,

chiar în anunţul de apariţie a *Albinei Româneşti*, în care se preciza că acest periodic urma să conţină *"politiceşti şi interesante novitale din toate ţările lumii"*, precum şi *"culegeri istorice, literare, filosofice, acele despre folositoare aflări şi, mai ales, adese se vor împărtăşi din vrednicii scriitori povăţuitori despre economia câmpului"* [32]; se desprinde astfel din această prezentare ideea fundamentală că, în concepţia acestui grup redacţional, sarcinile presei se reduceau numai la informarea publicului larg asupra evenimentelor la zi care au avut loc în lume şi la creşterea nivelului cultural al acestui public, prin punerea la dispoziţia lui, prin intermediul ziarului, a traducerilor unor lucrări literare şi ştiinţifice străine, cu o anumită valoare educativă.

În cadrul acestei concepţii rolul presei se reducea deci, în ultimă instanţă, la cel de şcoală a publicului, oferindu-i acestuia posibilitatea de a-şi îmbogăţi volumul cunoştinţelor şi de a-şi mări puterea de înţelegere a realităţilor vieţii, sub toate aspectele ei, fără însă a-i stimula şi dorinţa de a-şi folosi propriul său potenţial intelectual pentru realizarea de creaţii culturale originale; dacă adoptarea acestei concepţii a condus la succese evidente în domeniul ridicării universului cultural al populaţiei moldovene şi, mai ales, în înlăturarea din mentalitatea acestei populaţii a superstiţiilor şi a misticismului, în schimb, ea a avut şi un efect negativ asupra evoluţiei creaţiei literare în deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea, în sensul că a încurajat traducerile în dauna creaţiei originale româneşti.

Trecând la examinarea concepţiei promovată de colectivul redacţional al lui M. Kogălniceanu, se va menţiona mai întâi faptul că şi acest program a fost adus la cunoştinţa publicului, el fiind prezentat în articolul-program inclus în primul număr al *Daciei literare* (1840); acest articol, scris chiar de M. Kogălniceanu, conţinea următoarele două aliniate, care chiar dacă se referă în mod special la literatură, sunt esenţiale pentru înţelegerea ideilor fundamentale ale noii concepţii [32]: *"istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sunt destul de mari, obiceiurile noastre destul de pitoreşti şi de poetice pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alţii"*, după care, referindu-se la periodicul *Dacia literară*, afirma că acest periodic îşi propune să fie *"O foaie românească"*, care urma să publice *"producţiile româneşti din orice parte a Daciei numai să fie bune"* şi să devină *"un repertoriu genial al literaturii româneşti, în carele, ca într-o oglindă, se vor vedea scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănăţeni, bucovineni, fiştecare cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său"*.

Frazele reproduse mai sus, după lucrarea [32], permit să se selecteze următoarele idei fundamentale, care alcătuiesc structura concepţiei colectivului redacţional al lui M. Kogălniceanu, referitoare la rolul presei în dezvoltarea culturală a poporului român:

- ideea necesităţii legării cât mai strânse a procesului de dezvoltare culturală a Moldovei de realităţile întregului spaţiu românesc şi de dirijare a acestui proces în concordanţă cu năzuinţele naţionale ale poporului român;
- ideea necesităţii stimulării creaţiilor culturale naţionale originale;
- ideea necesităţii introducerii spiritului critic în aprecierea valorilor culturale;
- ideea necesităţii creării spaţiului cultural românesc unificat;

aceste idei au conferit concepţiei lui M. Kogălniceanu referitoare la menirea socială a presei româneşti o evidentă superioritate în raport cu cea promovată de Gh. Asachi, superioritate care a fost dovedită şi de implicarea mult mai puternică a presei redactate de colectivul lui M. Kogălniceanu în luptele pentru Unire, declanşate la sfârşitul deceniului al şaselea al secolului al XIX-lea.

Cu aceste precizări, se va trece la analiza evoluţiei celor patru forme spirituale principale de reflectare a activităţii culturale desfăşurate în Moldova în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea .

Activitatea religioasă. În întreaga perioadă istorică determinată de primele şase decenii ale secolului al XIX-lea,. viaţa religioasă desfăşurată în Moldova s-a dezvoltat, în mod deosebit, în următoarele două direcţii principale:

- continuarea activităţii de editare a lucrărilor religioase destinate practicării ritualului de cult ortodox în instituţiile bisericeşti ale Moldovei;
- perfecţionarea învăţământului mediu religios, a cărui principală menire a fost aceea a pregătirii preoţilor de cult ortodox.

Trecând la prezentarea acestor forme principale ale activităţii religioase, se va face de la început observaţia că, spre deosebire de celelalte sectoare ale activităţii culturale moldovene din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în ale căror evoluţii s-au înregistrat, aşa cum se va arăta în continuare, ritmuri superioare de dezvoltare în etapa postregulamentară în comparaţie cu cele din etapa preregulamentară, ritmul de dezvoltare a activităţii culturale cu caracter religios în prima etapă a perioadei istorice menţionate mai sus a fost, în mod cert, superior celui din cea de-a doua etapă; această constatare, oarecum surprinzătoare, îşi are explicaţia în faptul că evoluţia, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, a întregii vieţi religioase din Moldova a purtat amprenta puternicei personalităţi a mitropolitului Veniamin Costache.

Luând în discuţie, mai întâi, activitatea editorială religioasă, se va face în primul rând precizarea că, până în anul 1813, ea a constituit unicul obiectiv al activităţii celor două tipografii existente în acele timpuri în Moldova; după acest an au început să fie tipărite – îndeosebi în tipografia de la Iaşi – tot mai multe lucrări laice, a căror pondere în ansamblul tipăriturilor moldovene a devenit în scurt timp preponderentă, aceasta şi ca urmare a unei diminuări continue a volumului tipăriturilor cu caracter religios.

După cum s-a afirmat şi cu un alt prilej, în etapa postregulamentară numărul lucrărilor religioase tipărite într-un deceniu nu a depăşit cifra de 18.

În ceea ce priveşte conţinutul lucrărilor religioase tipărite în această perioadă istorică, trebuie menţionat faptul că, aproape în exclusivitate, ele au reprezentat reeditări de cărţi de practică liturgică ortodoxă.

O evoluţie oarecum similară celei precedente a avut-o şi cel de-al doilea obiectiv principal al activităţii religioase – perfecţionarea învăţământului mediu religios destinat pregătirii preoţilor de cult ortodox –, obiectiv impus de cererile de slujbaşi bisericeşti în continuă creştere, ca urmare a înfiinţării a tot mai multor lăcaşuri de cult ortodox la sate; într-adevăr, desfăşurat în cadrul unei singure instituţii specializate de învăţământ – Seminarul de la Socola – procesul de pregătire a preoţilor ortodocşi a avut o evoluţie care a urmărit îndeaproape modul în care a funcţionat această instituţie şcolară: după două decenii de puternic avânt a urmat un deceniu de încercări disperate de supravieţuire în forme cu totul modeste, pentru ca apoi să se producă un proces de oarecare redresare a acestui învăţământ clerical, în etapa postregulamentară.

Seminarul de la Socola a luat fiinţă în anul 1803, el fiind opera de necontestat a mitropolitului Veniamin Costache, care i-a şi dirijat întreaga activitate până în anul 1821, când a fost nevoit să părăsească ţara; prin programul modern de învăţământ adoptat, incluzând nu numai discipline cu caracter religios, ci şi discipline laice moderne – gramatica limbii române, limba latină, istoria universală, elemente de filosofie, aritmetica,

geometria și fizica –, acest seminar a căpătat toate caracteristicile unei adevărate școli gimnaziale românești, fapt care l-a și determinat pe istoricul N. A. Ursu să aprecieze că Seminarul de la Socola a fost *"prima școală de grad gimnazial din Principate cu predare în limba română"* [32].

Următoarele două măsuri, luate de mitropolitul Veniamin Costache după înființarea Seminarului:

- aducerea, la disciplinele umaniste, a profesorului Ioan Alboteanu, cel care introdusese deja unele reforme în școala românească de la Sf. Neculai;
- asocierea, ca "ajutor", la conducerea Seminarului în anul 1841, a lui Mihai Sturdza – cel care, peste două decenii, avea să devină domnitorul țării –, apreciat de mitropolit ca fiind *"cel mai învățat dintre boierii cei juni"* [32],

au oferit posibilitatea de a se aduce noi îmbunătățiri în funcționarea acestei instituții școlare; o exemplificare a modului în care a fost folosită această posibilitate a constituit-o trimiterea, în anul 1820, de către cei doi conducători ai școlii – mitropolitul Veniamin Costache și Mihai Sturdza – a lui Gh. Asachi în Transilvania pentru a studia modul de organizare a învățământului religios ortodox în această provincie românească, trimitere care s-a încheiat cu aducerea, din această provincie, a unui număr de patru noi profesori la Seminar: Vasile Bob – Fabian, Ioan Costea, Ioan Manfy și dr. Vasile Popp.

După înăbușirea revoluției din anul 1821, Seminarul și-a întrerupt cursurile normale, supraviețuind până la sfârșitul etapei preregulamentare doar sub forma unor cursuri temporare, destinate inițierii religioase a celor care urmau să primească hirotonisirea preoțească; începând cu anul 1834, Seminarul de la Socola, reorganizat, și-a reluat activitatea normală, fără însă a se mai evidenția prin realizări deosebite și, evident, cu întreruperile temporare provocate de frământările sociale care au avut loc în a doua jumătate a deceniilor cinci și șase ale secolului al XIX-lea.

Activitatea științifică. Înainte de a se trece la abordarea acestui subiect, două precizări prealabile se impun:

În primul rând, se face precizarea că, deși în perioada istorică la care se face referire aici, toate științele erau incluse în conceptul general de *"filosofie"*, în expunerea ce va urma vor fi discutate, separat, cele trei forme principale de exteriorizare a gândirii științifice: *istoriografia, filosofia* și *științele exacte*; în al doilea rând, se precizează că acest subpunct al paragrafului va conține numai o caracterizare generală a evoluției gândirii istorice, filosofice și științifice moldovene în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea, tema urmând a fi reluată, cu detalii suplimentare, în ultimul capitol al volumului, consacrat evoluției învățământului superior aplicativ ieșean în perioada istorică 1803-1859.

Istoriografia. În etapa preregulamentară, activitatea istoriografică moldoveană s-a limitat la elaborarea doar a următoarelor trei categorii de scrieri istorice:

a) Traduceri ale unor lucrări istorice străine; în afara traducerilor efectuate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ale unor lucrări cu caracter istoric ale lui Voltaire – între care trebuie menționată, în primul rând, *Istoria lui Carol al XII-lea* –, au mai fost traduse în limba română și tipărite atât o serie de alte scrieri istorice străine de dimensiuni mai mici, cât și extrase din unele opere istorice de mari dimensiuni; de o largă circulație s-au bucurat traducerile care se refereau la istoria statelor americane, fapt care a dovedit interesul crescut pentru cunoașterea țărilor americane, care începuse să se manifeste în rândul intelectualității moldovene.

Cea mai importantă, pentru Moldova, dintre lucrările traduse în limba română în etapa preregulamentară a fost însă lucrarea *Descrierea Moldovei*, a lui Dimitrie Cantemir, tradusă din limba latină de V. Vârnav în anul 1806 şi tipărită la mânăstirea Neamţ în anul 1825.

b) Povestiri istorice în versuri (cronici versificate); precizându-se că mulţi dintre numele autorilor acestei de-a doua categorii de lucrări istorice s-au pierdut în anonimat, se vor menţiona, în continuare doar următoarele trei lucrări, cu autori cunoscuţi:
   - *Tragedia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întâmplare după răzvrătirea grecilor*, scrisă de Alecu Beldiman şi tipărită în anul 1821;
   - *Eteriada* şi
   - *Vedenia schimnicului Varlaam de la Secu*,

   aceste din urmă lucrări, tipărite şi ele în anul 1821, având-l ca autor pe Vasile Pogor (tatăl);

   toate aceste trei lucrări au un pronunţat caracter satiric la adresa Eteriei, reflectând însă în acelaşi timp şi aparteneţa de clasă a autorilor lor, prin modul dispreţuitor în care îl prezintă pe Tudor Vladimirescu.

   Producţia de cronici versificate a fost mai abundentă în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, dar încercări de reimpulsionare a ei au fost înregistrate şi la începutul etapei postregulamentare; o caracterizare generală a acestui gen de producţie literară poate fi dată prin menţionarea următoarelor trăsături specifice lui:
   - autorii lucrărilor au fost, în unele cazuri, reprezentanţi ai boierimii, dar de cele mai multe ori au fost cărturari mărunţi, care au rămas anonimi;
   - cele mai multe lucrări au fost redactate în limba greacă;
   - majoritatea lucrărilor de acest gen au caracterul de pamflete politice şi sociale.

c) Lucrări de elaborare a unei *Istorii a Moldovei*; scrierile din această categorie au avut ca autori de regulă cărturari de origine socială modestă – majoritatea dintre ei rămaşi anonimi – şi au fost redactate fie în limba greacă – cele mai multe dintre ele – fie în limba română; o importanţă deosebită, prin modul în care a fost înţeles rolul social şi naţional al istoriografiei, au prezentat-o următoarele două scrieri istorice, cu autorii lor cunoscuţi, unul moldovean şi celălalt din Ţara Românească:
   - *Istoria României*, tipărită în limba greacă la Lipsca în anul 1816 de Daniil Dimitrie Philippide, autor şi al unei *Geografii a României*, tipărită în acelaşi an şi în aceeaşi localitate; importanţa lucrării constă îndeosebi în faptul că foloseşte, pentru prima dată într-o lucrare ştiinţifică, termenul de "România" pentru desemnarea spaţiului locuit de poporul român, spaţiu pe care în *Geografia României* l-a definit ca fiind *"locul întâi pe care-l ţin românii atât prin vechimea, cât şi prin numărul lor"* [39];
   - *Istoria vechii Dacii*, tipărită în limba greacă de munteanul Dionisie Fotino la Viena în anii 1818-1819; această scriere conţinea foarte multe date referitoare şi la istoria Moldovei.

O subliniere care mai trebuie făcută în legătură cu dezvoltarea istoriografiei moldovene în etapa preregulamentară este aceea că, în ansamblul activităţii istoriografiei româneşti din această etapă, contribuţia istoriografiei moldovene a fost mai modestă decât cea a istoriografiei din Ţara Românească; după cum se va arăta în continuare, situaţia s-a schimbat în etapa postregulamentară prin afirmarea noii concepţii asupra rolului istoriografiei în viaţa ţării, promovată de M. Kogălniceanu.

Trebuie făcută însă observația că istoriografia moldoveană postregulamentară s-a deosebit de cea din etapa precedentă și prin structura conținutului ei: numărul traducerilor s-a micșorat sensibil, iar cronicile versificate aproape că au dispărut, conturându-se în schimb o nouă direcție în activitatea istoriografică, aceea a alcătuirii de colecții de cronici; astfel, istoriografia moldoveană din etapa postregulamentară a fost reprezentată prin următoarele categorii principale de scrieri cu caracter istoric:

a) Traduceri, din categoria cărora poate fi menționată o singură lucrare mai importantă:
   - *Istoria imperiei rossiene, "compusă de consilierul de stat și cavaler Ivan Kaidanov"*, tradusă și tipărită în anul 1832, în două volume, de Gh. Asachi;

b) Culegeri de cronici și documente istorice, în categoria cărora au intrat:
   - *Letopisețele Moldovei*, lucrare proiectată în 3 volume de M. Kogălniceanu, cu primul volum apărut în anul 1845 și cu ultimul volum programat pentru anul 1852;
   - *Fragmente scoase din cronicile moldovene și muntene*, lucrare tipărită în două volume de M. Kogălniceanu, în anul 1846, în scopul de *"a sluji la istoria lui Petru cel Mare, Carol al XII-lea, Stanislas Lesczynski, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu"* [39];
   - *Culegerea de documente din Moldova și Țara Românească*, publicată în anul 1845 de Vasile Popp;

   este necesar să se semnalizeze aici importanța acordată de M. Kogălniceanu acestei forme de activitate istoriografică, importanță subliniată într-un articol publicat în *Arhiva Românească*, în care afirma că în istoriografia românească resimțea lipsa unei *"colecții istorice care să cuprindă numai scriere și acte vechi, ce ar putea desluși istoria românească și starea lucrurilor trecute"* [39];

c) Studii istorice originale; din această ultimă categorie de lucrări istoriografice pot fi menționate următoarele studii mai importante;
   - *Istoria Țării Românești, a Moldovei și a românilor de peste Dunăre*, elaborată de M. Kogălniceanu la vârsta de 20 de ani, din care primul dintre volumele proiectate a fost tipărit, în limba franceză, în anul 1837;
   - *Istoria Eteriei*, tipărită de At. Xodilos în limba greacă, în anul 1840;
   - seria cursurilor de *Istoria națională*, redactate în anul 1843, după introducerea în programele de învățământ gimnaziale și academice a acestei discipline ca disciplină de sine stătătoare, independentă de istoria universală, în care, până în anul amintit, ea reprezenta doar câteva capitole; printre aceste lucrări pot fi menționate:
     - cursul lui Ivan Albineț, destinat clasei a V-a gimnaziale;
     - cursul lui Ioan Maiorescu, destinat *"clasului al doilea de filosofie"*, curs care nu a apucat a fi și predat datorită mutării lui I. Maiorescu la Craiova;
     - cursul lui M. Kogălniceanu, destinat de asemenea studenților Academiei Mihălene, cu relatarea evenimentelor istorice oprită însă la întemeierea principatelor românești din afara arcului carpatic;
   - studiul *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valachiei până acum*, publicat de N. Bălcescu în anul 1844, în periodicul moldovean *Propășirea* (*Foaie științifică și literară*); trebuie făcută aici mențiunea că în anul 1846 același autor avea să publice în *Magazinul istoric pentru Dacia*, tipărit la

Bucureşti, o completare a acestui articol, intitulată *Puterea armată şi arta militară la Moldoveni în timpurile măririi lor*,
- studiul referitor la *Luptele antiotomane în timpul lui Iancu de Hunedoara*, publicat tot în *Propăşirea* şi tot în anul 1844;
- *Hronica românilor şi a mai multor neamuri* a lui Gh. Şincai, editată în anul 1853-1854.

Numărul mare de titluri de lucrări cu caracter istoric, menţionate în lista precedentă, evidenţiază o sensibilă creştere, sub aspectul cantitativ, a producţiei de lucrări istoriografice în etapa postregulamentară, în raport cu etapa precedentă; mult mai semnificativă este însă îmbunătăţirea calitativă a acestei producţii în etapa postregulamentară, ca urmare a schimbării survenite în concepţia istoricilor cu privire la rolul istoriei în viaţa poporului român.

Într-adevăr, în primele două decenii ale etapei preregulamentare, istoriografia moldoveană a fost influenţată în oarecare măsură de ideologia Şcolii ardelene, ideologie promovată îndeosebi în monumentala operă a lui Gh. Şincai, intitulată *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, şi care a reprezentat forma de manifestare a reacţiei istoricilor ardeleni la atacurile dezlănţuite, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de unii istorici saşi şi maghiari – este vorba de J. C. Eder, J. Chr. Engel, Fr. J. Sulzer ş.a. – care contestau originea daco-latină a poporului român şi dreptul acestuia de a locui pe pământul strămoşilor lui; lipsa de informaţii suficiente şi poate şi un exces de patriotism i-a determinat pe reperezentanţii şcolii ardelene să se situeze pe o poziţie diametral opusă, de exagerare, construind acea *"Teorie a originii pur latine a poporului român"*, teorie bazată pe o serie de ipoteze care nu aveau un suport real, între care pot fi menţionate:
- ipoteza exterminării totale a dacilor după cucerirea Daciei de către romani;
- ipoteza existenţei *"spaţiului romanităţii orientale"*, cuprinzând atât partea de nord a Dunării cât şi partea de sud a ei, spaţiu care ar fi fost locuit numai de romani;
- ipoteza unităţii etnice române a populaţiilor de pe ambele versante ale lanţului carpatic;
- ipoteza evacuării parţiale a Daciei de către populaţia ei după retragerea trupelor romane, ordonată de împăratul Aurelian,

ultima ipoteză fiind singura care este strict în concordanţă cu realitatea istorică.

Dacă toţi cărturarii moldoveni au primit cu multă reticenţă *"ideile istorice"* ale Şcolii ardelene, în schimb unii dintre ei au acordat, cel puţin la început, un oarecare sprijin *"ideilor lingvistice"* ale acelei componente a Şcolii ardelene, care s-a evidenţiat prin cele mai ciudate exagerări – *Şcoala latinistă* –, o ilustrare a acestei influenţe oferind-o *Gramatica Românească*, tipărită la Iaşi în anul 1832 de Gh. Săulescu; trebuie făcută însă precizarea că aceste idei lingvistice nu au câştigat teren în Moldova, o dovadă în sprijinul ultimei afirmaţii constituind-o atitudinea critică luată de Gh. Asachi – unul din sprijinitorii ideilor latiniste în primele două decenii ale secolului al XIX-lea – chiar la apariţia *Gramaticii* lui Gh. Săulescu: *"a supune limba* – afirma el – *la o sistemă străină, cu de-a sila a o îmbrăca în forme clasice numai pentru dragostea maicii de la care se trage este o tiranie filologică mai grea a se statornici decât acea politică"*, [32].

Revenind la noua concepţie promovată în istoriografia moldoveană în etapa postregulamentară, se va menţiona mai întâi că ea a fost prezentată, de către M.Kogălniceanu, mai întâi în programul periodicului *Arhiva Românească*, publicat în anul 1840, şi apoi sub formă dezvoltată în *Cuvântul pentru deschiderea cursului de Istorie naţională*, rostit la Academia Mihăileană în anul 1843 şi publicat în anul următor în *Propăşirea*, principalele idei ale acestei concepţii au fost:

- ideea stăvilirii exagerărilor referitoare la *"latinismul absolut"*, introduse de Şcoala ardeleană în istotiografia românească;
- ideea promovării cultului pentru trecut în elaborarea istoriei poporului român, elaborare care trebuie să se bazeze pe explorarea şi valorificarea critică a vechilor scrieri şi documente istorice;
- ideea reconsiderării rolului poporului în făurirea istoriei unui popor, idee căreia M. Kogălniceanu îi dă următoarea formulare în *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie naţională*: poporul – afirmă el [39] – este *"izvorul a tuturor mişcărilor şi isprăvelor şi fără care stăpânitorii n-ar fi nimica"*;
- ideea întăririi rolului de factor militant al istoriei în procesul de dezvoltare şi modernizare a societăţii româneşti şi, în mod deosebit, în procesul de formare a conştiinţei naţionale a românilor; această idee, pusă în circulaţie încă în anul 1832, că *"istoria este cea dintâi carte a unei naţii"* [32], a fost larg dezvoltată în discursul – menţionat mai înainte – al lui M. Kogălniceanu, care a precizat că istoria trebuie să stea la baza luptei pentru independenţă politică, pentru emancipare şi unitate naţională, pentru transformarea în sens modern a societăţii româneşti şi, mai ales, ea trebuie să asigure *"ocrotirea drepturilor noastre împotriva naţiilor străine"* [39].

Este important de remarcat, în încheierea prezentării activităţii istoriografice, că ideile cu caracter naţional care au pătruns în istoriografia moldoveană în etapa postregulamentară nu au provocat nici pe departe desprinderea culturii româneşti de cultura occidentală; ba mai mult chiar, ele au intensificat legăturile dintre aceste culturi, fapt care, din păcate, avea să fie total ignorat de politicienii români – între ei şi unii istorici – care aveau să hotărască, după un secol şi jumătate, care trebuie să fie noul rol al istoriei naţionale în viaţa poporului român.

Filosofia. Luând în discuţie evoluţia, în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, a gândirii filosofice din Moldova, trebuie consemnată mai întâi totala desprindere a ei, încă de la începutul secolului, de filosofia neoaristotelică – promovată în secolul precedent de discipolii lui Teofil Coridaleu – şi preluarea, în schimb, a teoriilor moderne în circulaţie în occident, elaborate de Newton, Descartes, Leibnitz şi Wolff; un merit deosebit în înfăţuirea acestei desprinderi l-a avut profesorul de filosofie de la Academia Domnească, Iosif Mesiodax, care a tradus din limba italiană în limba neogreacă lucrarea lui Muratori, *La filosofia morale comparata e proposata ai giovani.*

Spre sfârşitul etapei preregulamentare şi în primul deceniu al etapei următoare concepţiile wolffiene îşi fac tot mai mult loc în gândirea filozofică moldoveană, ca urmare a promovării lor de către principalii reprezentanţi ai Şcolii ardelene: S. Micu, Gh. Şincai şi P. Maior; în ultimele decenii ale etapei postregulamentare, acestă filosofie a început să fie influenţată şi de alte curente filosofice occidentale, între care pot fi amintite:

- *"criticismul kantian"*;
- *"iluminismul reformist"*, de origine franceză, austriacă şi germană;
- *"sensualismul francez"*, promovat prin teoriile lui Cadillac şi prin *"ideologia lui D. de Tracy"*;
- *"utopismul social"* al lui Ch. Fourier, pătruns în Moldova în urma încercării eşuate a lui Teodor Diamant de a crea şi în Moldova *"falanstere"*, după modelul celui încercat – dar nereuşit – la Scăieni (Ploieşti).

Pătrunderea, prin intermediul traducerilor în limba română, a concepţiilor filosofice occidentale în gândirea filosofică moldoveană a avut următoarele două consecinţe importante pentru dezvoltarea ei ulterioară:

- a laicizat, în spirit raţionalist, concepţiile despre lume ale păturii culte a societăţii moldovene;
- a favorizat formarea unei terminologii filosofice în limba română;

se mai menţionează faptul că, deşi dezvoltarea gândirii filosofice moldovene sub influenţa ideilor filosofice occidentale moderne nu s-a materializat, în etapa postregulamentară, sub forma apariţiei unor opere filozofice originale de valoare deosebită ale gânditorilor moldoveni, trebuie precizat totuşi faptul că ea – dezvoltarea – a pregătit terenul pentru obţinerea unor realizări deosebite în acest domeniu în perioada istorică următoare celei analizate aici.

Ştiinţele. Trecând la analiza evoluţiei *activităţii ştiinţifice* desfăşurate în Moldova în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea, se va face precizarea că această analiză se va referi numai la cele patru ramuri principale ale ştiinţei – ştiinţele exacte, ştiinţele economice, ştiinţele naturale şi medicale – despre care literatura prezintă unele date; includerea ştiinţelor naturale şi medicale într-o ramură unică este justificată de faptul că, in perioada istorică analizată aici, activitatea medicilor a fost strâns legată de cea a naturaliştilor.

Ştiinţele exacte. Deşi unii dintre oamenii de ştiinţă nu acceptă sintagma *"ştiinţe exacte"*, totuşi cei mai mulţi dintre ei şi-au exprimat opţiunea de a defini, prin ea, ansamblul disciplinelor care folosesc modelările matematice în prezentarea conţinuturilor lor; preluându-se, şi în lucrarea de faţă, această opţiune, se vor prezenta în continuare evoluţiile în prima jumătate a secolului al XIX-lea ale celor trei grupe de discipline fundamentale cu structură matematizată: disciplinele matematice, disciplinele fizice şi disciplinele chimice, fiecare grupă ramificându-se, la rândul ei, în numeroase discipline cu specializări înguste în cadrul profilului fundamental.

Luând în discuţie mai întâi *ştiinţele matematice*, se va menţiona faptul că, la începutul secolului al XIX-lea, cunoştinţele matematice care erau predate în Academie erau concentrate în următoarele trei lucrări:

- *Elemenţi arithmetice arătate fireşti*, reprezentând o traducere din limba italiană a unui manual al lui Alessandro Conti, făcută în anul 1795;
- *Astronomia*, reprezentând o traducere în limba neogreacă a lui Iosif Mesiodax;
- *Astronomia modernă*, lucrare tradusă de Daniil Philippide după manualul lui George Lalande, la începutul secolului al XIX-lea;

în cel de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea au apărut lucrări noi de matematici, reprezentate prin:

- *Algebra, Geometria şi Trigonometria*, care au fost traduceri în limba română din lucrările lui Bezout, efectuate de Gh. Asachi în anul 1813, pentru a le pune la dispoziţia studenţilor săi de la şcoala de inginerie pe care o înfiinţase în acel an.
- *Aritmetica*, tradusă de Dimitrie Govdelas în limba neogreacă, după lucrarea lui Chr. Wolff;

iar în etapa postregulamentară a fost publicată lucrarea:

- *Elemente de matematici*, tipărită de Gh. Asachi în 3 volume, între anii 1836-1838; această lucrare a prezentat o importanţă deosebită şi prin faptul că ei i-au fost asociate vocabulare, cu terminologia românească nou introdusă, însoţită de explicaţii.

Lucrări noi de matematici cu contribuţii originale vor apărea însă abia după înfiinţarea Universităţii din Iaşi.

Referitor la *ştiinţele fizice*, se va menţiona faptul că, în afara celor două lucrări de fizică elaborate spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, şi anume:

- *Elemente de fizică*, traducere în limba neogreacă, tipărită în 2 volume de Nicefor Theotokis încă în anul 1767;
- *Fizica experimentală*, traducere din limba latină a lucrării lui Pierre von Mussenbrock, apărută sub semnătura lui Nicolae Cercel,

au mai fost elaborate în etapa preregulamentară, următoarele lucrări:

- *Fizica lui Iosif Mesiodax*, elaborată în jurul anului 1800;
- *Fizica* lui Daniil Philippide, reprezentând o traducere o manualului lui Brisson, efectuată în jurul anului 1801;
- *Fizica* lui Ştefan Dungas, elaborată în cel de-al doilea deceniu al etapei preregulamentare;

din etapa postregulamentară pot fi menţionate următoarele realizări în domeniul ştiinţelor fizice:

- *Cursul de fizică experimentală*, predat de T. Stamate în cadrul Academiei Mihăilene;
- *"Cabinetul de fizică experimentală"*, înfiinţat de acelaşi T. Stamate în anul 1840.

O precizare care mai trebuie făcută în legătură cu lucrările de fizică menţionate mai sus, este aceea că toate aceste lucrări au promovat concepţiile moderne, occidentale, referitoare la structura şi conţinutul acestei discipline, abandonând total vechile idei, neoaristotelice, de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Despre *ştiinţele chimice* sunt mult mai puţine lucruri de spus, fiind menţionate în literatura de specialitate doar două realizări mai importante în perioada istorică analizată aici:

- *Manualul de chimie*, reprezentând o traducere în limba neogreacă a lucrării lui Thevard, traducere efectuată de Ştefan Dungas în cel de-al doilea deceniu al etapei preregulamentare;
- *"Cabinetul experimental de chimie"*, înfiinţat în anul 1840 de Teodor Stamati pe lângă catedra de chimie de la Academia Mihăileană, catedră al cărei titular era în acea vreme.

Ştiinţele economice. Deosebit de rodnică s-a dovedit a fi fost activitatea de creaţie în domeniul ştiinţelor economice, desfăşurată în Moldova în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea; într-adevăr, stimulată de numeroasele lucrări cu caracter economic – tipărite la Viena şi apoi, din 1806, şi la Buda, unele din acestea din urmă chiar în limba română –, lucrări care au început să circule în Moldova prin filieră transilvăneană la începutul secolului al XIX-lea, gândirea economică moldoveană a început să-şi croiască propriul ei drum de afirmare în viaţa economică şi culturală a ţării, reuşind chiar să vină cu contribuţii originale în etapa postregulamentară.

Printre lucrările care marchează dezvoltarea ştiinţelor economice în Moldova în etapa preregulamentară pot fi menţionate:

- *Învăţătura despre facerea pânii*, lucrare publicată în traducerea lui Alecu Beldiman, în anul 1818;

- *seria de articole cu caracter economic agricol*, publicată începând din anul 1829, de periodicul *Albina Românească*, în rubrica consacrată *"problemelor de economia câmpului"*;
- *Tratatul de economie rurală*, tradus de Dimitrie Govdelas în limba neogreacă, în anul 1830;

în etapa postregulamentară lucrările cu tematică economică devin şi mai numeroase şi capătă şi caracterul de studii originale, printre ele putând fi menţionate:

- *Privire asupra situaţiei industriale a Moldovei*, studiu publicat în limba franceză de Nicolae Şuţu în anul 1838;
- *seria de studii economice* publicate în *Suplimentul pentru probleme de economie agrară* al *Foii Săteşti*, între anii 1839-1851;
- *seria de studii economice*, publicate între anii 1840-1845 de Ion Ionescu de la Brad, între care se menţionează:
    - *Industria engleză*, studiu publicat în anul 1840 în *Albina Românească*;
    - *Vitele albe în Englitera*, traducere publicată în *Propăşirea*, în anul 1844;
    - *Îmbunătăţiri în agricultura noastră*, studiu publicat în periodicul *Propăşirea*, în anul 1844, în care propune înfiinţarea unei ferme model şi a unui *"institut de agronomie"*;
    - *Calendarul pentru bunul gospodar*, publicat în anul 1845.

  În legătură cu activitatea de economist a lui Ion Ionescu de la Brad trebuie amintit şi faptul că a fost titularul primului *Curs de agronomie*, introdus în anul 1845 în cadrul Academiei Mihăilene; de asemenea, trebuie menţionat faptul că, împreună cu Anastasie Fătu, a creat *Societatea pentru încurajarea junilor români în străinătate*, printre ai cărei beneficiari s-a numărat şi V. Conta;
- *seria de studii economice*, publicate în anii 1843-1844 de Ioan Ghica, venit din Ţara Românească, profesor de economie politică, de geologie şi de mineralogie la Academia Mihăileană şi cel mai de seamă reprezentant, în Moldova, al liberalismului economic; printre aceste studii se menţionează:
    - *Învăţământul de la sate şi cărţile elementare de agricultură*, studiu publicat în *Propăşirea*, în anul 1843;
    - *Despre importanţa economiei politice*, lecţie ţintă la deschiderea cursului de economie politică la Academia Mihăileană şi publicată în anul 1844 în *Propăşirea*;
    - *Unirea vămilor între Moldova şi Valahia*, studiu publicat de asemenea în *Propăşirea*, în anul 1844;
- studiul economistului A. Vincler, intitulat:
    - *Privire asupra agriculturii, industriei şi comerţului Moldovei*, publicat în anul 1844 în *Propăşirea*;

Se va încheia această prezentare a dezvoltării ştiinţelor economice în etapa postregulamentară cu observaţia că o anumită contribuţie la dezvoltarea gândirii economice moldovene a avut-o şi *Almanahul* scos de M. Kogălniceanu în anul 1845.

Ştiinţele juridice. Trecând la analiza evoluţiei *"ştiinţelor juridice"* în Moldova, se va menţiona doar faptul că, deşi modestă sub aspectul cantitativ, o anumită activitate de investigaţii juridice a fost totuşi desfăşurată în ambele etape ale perioadei istorice analizate

aici; în etapa preregulamentară, această activitate s-a concretizat sub forma următoarelor două realizări:

- *Cursul de drept*, ținut la Academia domnească de Anania Cuzanu până în anul 1821;
- *Codul Callimachi*, întocmit de Anania Cazanu și Chr. Flechtenmacher în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea,

în timp ce în etapa postregulamentară investigația în domeniul științelor a fost concentrată în cadrul:

- *Cursului de drept civil român și al Moldovei*, ținut la Academia Mihăileană de jurisconsultul Moldovei, Damaschin Bojincă.

Științele naturale și medicale. Trecând, în fine, la urmărirea modului în care s-a dezvoltat și ultima dintre ramurile științifice principale luate în considerație în această expunere – ramura *"științelor naturale și medicale"* –, se va reaminti mai întâi o observație, făcută cu un alt prilej, referitoare la legătura strânsă care a existat, în perioada istorică analizată în acest capitol, între cele două forme de activitate științifică, legătură care explica și încadrarea celor două grupe de discipline într-o ramură comună; această strânsă legătură se explică prin faptul că ambele grupe de discipline s-au dezvoltat împreună în etapa postregulamentară, după înființarea, în anul 1832, a *Societății de medici și naturaliști*, de către dr. Iacob Cihac, medicul șef al oștirii moldovene.

În *Statutul Societății*, elaborat de dr. Iacob Cihac și de Sever Zotta (fost director la Arhivele de stat) în anul 1832 și aprobat de membrii societății în anul 1833, se menționa că menirea Societății e *"să nu fie numai știința vindecării, ci să îmbrățișeze încă toate științele naturale"* [32] și că ea trebuie să contribuie la dezvoltarea gândirii științifice, *"bazată pe concepția naturalistă"* asupra lumii și pe folosirea *"experimentului ca metodă de investigație științifică"*. Printre principalele prevederi ale statutului figurau:

- organizarea unui *Cabinet de științe naturale*, cabinet care a și fost inaugurat în anul următor și transformat în *Muzeul de Istorie naturală*;
- înființarea unei secții agronomice, în vederea *"propagării cunoștințelor înaintate ale culturii pământului, cum și a industriei agricole"* [32];
- inițierea și stimularea de studii originale în domeniul științelor naturii (studii mineralogice, geologice și studii asupra florei și faunei Moldovei).

Printre realizările mai importante, înregistrate în activitatea desfășurată de *Societatea de medici și naturaliști* în etapa postregulamentară, pot fi menționate:

- participarea unei delegații de medici ieșeni, condusă de dr. Iacob Cihac, la congresul internațional al medicilor de la Freiburg, în anul 1838;
- tipărirea de lucrări și studii originale ale oamenilor de știință ieșeni, între care pot fi amintite lucrările:
    - *Istoria naturală întâia oară în limba română*, scrisă de dr. Iacob Cihac și apărută în anul 1837;
    - *Cele mai însemnate spitale din Germania*, studiu publicat în anul 1842 de dr. Gh. Cuciureanu pentru a convinge autoritățile să înființeze un spital central la Iași;
    - *Povățuitorul sănătății și a economiei*, studiu publicat în anul 1844 de dr.C. Vârnav.
- publicarea de articole în *Suplimentul pentru agricultură* al periodicului *Foaia Societății de medici și naturaliști din Principatul Moldovei*, primul organ oficial al acestei societăți, înființat în anul 1851:

- sprijinirea lui Anastasie Fătu în acţiunea de înfiinţare a Grădinii Botanice din Iaşi, în anul 1856, aceasta fiind prima grădină botanică înfiinţată în principatele româneşti.

În încheierea prezentării activităţii ştiinţifice desfăşurate în Moldova în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea se vor mai face câteva precizări în legătură cu o disciplină care nu a fost inclusă în nici una dintre ramurile de ştiinţe analizate mai sus, dar care a figurat totuşi în programele de învăţământ ale diverselor forme de organizare a Academiei Domneşti; este vorba de *Geografie*, disciplină despre care se ştie că era predată după unul din următoarele trei manuale aflate în circulaţie la începutul secolului al XIX-lea în Moldova, două din ele datând chiar din secolul precedent:

- *Geografia* lui Mesiodax, tipărită în limba neogreacă în anul 1781;
- *De obşte geografia* lui Amfilohie Hotinius, despre care s-a mai vorbit cu un alt prilej, reprezentând o traducere din limba italiană după manualul lui Claude Buffier, completată însă cu o serie de elemente originale, referitoare la cele două principate româneşti;
- *Geografia* lui Daniil Philipide, reprezentând o traducere în limba neogreacă a manualului lui Adam Gaşpar, datând din anul 1801.

Faptul că nu se mai vorbeşte de o altă geografie nici în etapa preregulamentară şi nici în cea postregulamentară conduce la concluzia că lucrările precedente au fost folosite şi în etapa preregulamentară şi că în etapa postregulamentară, când limba greacă a fost scoasă din şcoală, profesorii care au predat Geografia în limba română nu au reuşit să-şi tipărească cursurile proprii, pe care cu siguranţă le-au avut în manuscris.

Activitatea literară. Vor fi examinate aici evoluţiile celor două forme de creaţie literară propriu-zisă: creaţia literară cultă (beletristica) şi creaţia literară populară.

Beletristica. Trecând la examinarea evoluţiei beletristicii moldovene, se va semnala mai întâi faptul că, aşa cum era de altfel şi firesc să se întâmple, schimbarea survenită în concepţia referitoare la rolul istoriografiei în viaţa poporului român a fost însoţită şi de o modificare, în etapa postregulamentară, a concepţiei referitoare la rolul social şi naţional al literaturii acestui popor; fenomenul are o explicaţie simplă: pe de o parte, el ilustrează marea putere de influenţare, de către istoriografie, a celorlalte forme spirituale de activitate culturală şi, pe de altă parte, el se datorează faptului că iniţiatorul schimbărilor în concepţiile literare a fost acelaşi M. Kogălniceanu care a iniţiat şi schimbările în concepţiile istoriografice.

În mod firesc, adoptarea, în etapa postregulamentară, a noii concepţii literare a condus la apariţia în această etapă a unei producţii literare net superioare, calitativ şi cantitativ, producţiei literare din etapa preregulamentară; într-adevăr, această din urmă producţie, săracă din punct de vedere cantitativ şi mediocră din punct de vedere calitativ, a constat, aproape în totalitate, în traduceri din autori străini, în timp ce în producţia literară postregulamentară o pondere tot mai mare a căpătat-o creaţia literară originală, de calitate superioară.

Între traducătorii cei mai activi din etapa preregulamentară s-au numărat: Al. Beldiman, V.Popp, Iancu Buzma, Lazăr Asachi ş.a., iar autorii preferaţi de ei au fost: Homer, Voltaire, Bernardin de Saint Pierre, Florian, Gessner Young ş.a; cea mai reuşită dintre aceste traduceri poate fi considerată

- *Jucăreala norocului*, tipărită de Leon Asachi în anul 1813.

În ceea ce priveşte producţia literară originală din etapa preregulamentară, ea a fost reprezentată, în primul rând, de creaţia literară a lui Gh.Asachi – erijat şi în promotor al literaturii moldovene în această etapă istorică – creaţie care a cuprins mai toate genurile literare din acea vreme:

- poezii în spiritul şcolii latiniste, scrise în perioada adolescenţei, când se afla la studii în Italia; între aceste poezii au figurat: *La Italia* (1808), *La Tibru* (1810) ş.a.
- poezii patriotice, cum au fost cele din ciclurile *Restatornicirea domnilor pământeni* (1822) şi *Restaurarea şcolilor naţionale în Moldova* (1828);
- legende istorice, din rândul cărora poate fi menţionată legenda *Dochia şi Traian*;
- literatură satirică, în care s-a încadrat, de exemplu, scrierea *Soţia de modă*;
- literatura cu caracter social-politic, reprezentată, de exemplu, prin prelucrarea *Pe ţintirimul unui sat*;

în al doilea rând, producţia literară originală preregulamentară a inclus şi poemele lui Vasile Pogor (tatăl), din seria cărora pot fi menţionate:

- *Vedenia schimnicului Varlaam de la mănăstirea Secu*, poem care, pe lângă o prezentare satirică a mişcării eteriste, conţinea şi o aspră critică la adresa marii boierimi moldovene;
- *Deşărtăciunea lumii*;

În fine, mai trebuie menţionate ca aparţinând tot producţiei literare originale preregulamentare două

- *Note de călătorii în Rusia*, una datorată lui Vartolomeu Măzăreanu şi cealaltă avându-l ca autor pe egumenul Benedict de la mănăstirea Moldoviţa.

Se va încheia prezentarea producţiei literare moldovene în etapa preregulamentară cu observaţia că această producţie a fost apreciată ca modestă din punct de vedere calitativ de către critica literară de mai târziu [39], iar unele din lucrări – de exemplu, *Notele de călătorii* – au fost considerate chiar mediocre; de asemenea, se va sublinia faptul că cele mai multe dintre lucrările literare realizate în această etapă au circulat sub formă de manuscrise, în cercuri restrânse de cititori.

După cum s-a mai afirmat, în etapa postregulamentară s-a produs o schimbare radicală în concepţiile intelectualilor moldoveni privind rolul literaturii în viaţa poporului român; această nouă concepţie, prezentată de M. Kogălniceanu într-un articol program publicat în primul număr al *Daciei literare*, apărut în anul 1840, are la bază următoarele idei fundamentale:

- explorarea trecutului istoric, ca sursă de inspiraţie în activitatea de creaţie literară;
- schimbarea opticii în alegerea temelor literare, în sensul că subiectele abordate nu trebuie să se reducă la faptele de măreţie, iar personagiile prezentate nu trebuie să fie numai eroii pozitivi;
- reconsiderarea actului de creaţie literară, prin aşezarea, la baza lui, a spiritului critic;
- legarea indisolubilă a literaturii moldovene de realităţile vieţii româneşti şi de năzuinţele poporului român.

Adoptarea acestei noi concepţii în activitatea de creaţie literară a determinat o creştere sensibilă a calităţii producţiei literare moldovene postregulamentare, producţie a cărei tematică a devenit tot mai îndrăzneaţă, dar şi mai generoasă, a cărei atitudine în apărarea idealurilor naţionale româneşti a căpătat accente tot mai combative şi a cărei contribuţie la formarea ideologiei naţionale a românilor a fost hotărâtoare, atât în timpul manifestărilor revoluţionare pentru emanciparea socială şi naţională din anul 1848, cât şi în timpul luptelor pentru înfăptuirea Unirii; existenţa, în etapa postregulamentară, a celor trei

periodice literare moldovene – *Dacia literară*, în anul 1840, *Propăşirea*, după anul 1844, şi *România literară*, după anul 1855 – care au preluat, succesiv, sarcina publicării creaţiilor literare originale, a determinat o creştere substanţială şi a volumului producţiei literare moldovene postregulamentare.

Printre principalele realizări înregistrate în această etapă istorică în creaţia literară moldoveană originală trebuie menţionate:

a) *creaţia lirică*, cu caracter predominant erotic, a unei întregi pleiade de poeţi moldoveni, între care pot fi amintiţi: Matei Millo, Alecu Beldiman, Nicolae Dimachi, Vasile Bob-Fabian, Ioan Prale, Ionache Gane şi mai ales Costache Conachi, reprezentant al marii boierimi conservatoare, dar care, spre cinstea lui, a apărat învăţământul în limba română şi a fost alături de cei care au luptat pentru înfăptuirea Unirii; deşi valoarea literară a acestei opere poetice a fost, ca la orice operă de pionierat, modestă, ea a avut totuşi meritul de a fi contribuit la formarea limbii literare române;

b) *nuvelistica*, reprezentată prin scrieri ca:
   - *Buchetiera din Florenţa*, publicată de V. Alecsandri în *Dacia literară* în anul 1840;
   - *Alexandru Lăpuşneanu*, operă fundamentală a lui C. Negruzzi, publicată în acelaşi an 1840 şi în acelaşi periodic, *Dacia literară*, şi care s-a impus de la început chiar ca o veritabilă perlă a nuvelei istorice româneşti;
   - *Toderică*, nuvelă aparţinând aceluiaşi C. Negruzzi, a cărei publicare în *Propăşirea*, în anul 1844, a atras după sine o nouă surghiunire, la moşie, a autorului ei.

c) *fabula*, reprezentată prin opera fabulistică a lui Alexandru Donici, incluzând atât fabule originale, cât şi traduceri din Krâlov;

d) *pamfletul literar-politic*, reprezentat prin lucrări ca:
   - *Despre ruinile şi ruinările Moldovei*, publicată de C. Negruzzi în anul 1838 în *Alăuta Românească*, această scriere, în care este criticată cu asprime atitudinea ocârmuirii de a tolera cu nepăsare distrugerea urmelor trecutului nostru istoric, a provocat prima surghiunire a scriitorului la moşie;
   - *Strigarea norodului Moldovei către boierii pribegi şi către mitropolit*, lucrare în care autorul ei, Ionică Tăutu, adresează critici vehemente la adresa marii boierimi, aflată într-un accentuat declin social.

e) *creaţia teatrală*, reprezentată prin primele comedii ale lui V. Alecsadri, între care piesele:
   - *Iorgu de la Sadagura*,
   - *Farmazonul din Hârlău* ş.a.

f) *eseul social-politic*, reprezentat prin lucrarea:
   - *Iaşii şi locuitorii săi în 1840*, publicată de Alecu Russo în anul 1848, în care autorul, prezentând transformările survenite în viaţa capitalei moldovene în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, a insistat în mod deosebit asupra confruntărilor dintre concepţiile învechite ale bătrânilor şi dintre concepţiile înnoitoare ale tineretului.

După cum se observă, în beletristica postregulamentară au fost reprezentate aproape toate genurile literare.

Creaţia literară populară. În ceea ce priveşte creaţia literară populară, se va preciza mai întâi că în etapa preregulamentară au existat doar două încercări de atragere a atenţiei publice asupra ei, materializate în:

- *colecţia de producţii folclorice*, alcătuită de Gh. Asachi în anul 1822, dar din păcate pierdută în incendiul care a pustiit capitala Moldovei în anul 1827;
- *studiile asupra folclorului românesc*, publicate în limba rusă de Alexandru Hâjdău în anul 1830;

în etapa postregulamentară a apărut:

- *colecţia de balade populare* a lui V. Alecsandri

şi au fost publicate în *Dacia literară*, în anul 1840, studiile:

- *Cântece populare a Moldovei*, purtând semnătura lui C. Negruzzi;
- *Poesia poporală*, studiu elaborat de Alecu Russo.

Activitatea artistică. Acest ultim subpunct al capitolului V al volumului se va referi la următoarele patru forme principale ale activităţii artistice desfăşurate la Iaşi în perioada 1803-1859: *teatrul, arhitectura, artele plastice* şi *muzica.*

Teatrul. În etapa preregulamentară, activitatea teatrală cultă şi-a păstrat aproape toate caracteristicile pe care le-a avut şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea: se desfăşura sporadic, la intervale mari de timp, şi în majoritatea covârşitoare a cazurilor se reducea la spectacole prezentate de trupe de actori străini, cu repertorii care lăsau de multe ori de dorit din punctul de vedere al calităţii şi al bunului gust; în toată această etapă a fost consemnată o singură încercare de prezentare a unui spectacol în limba română şi cu actori amatori moldoveni: este vorba de reprezentarea pe scenă, în anul 1816, din iniţiativa lui Gh. Asachi, a piesei lui Florian, intitulată *Mirtil şi Hloe*, piesă tradusă de Asachi tocmai în acest scop. Aplicarea prevederilor Regulamentului Organic referitoare la dezvoltarea culturii naţionale a poporului român din cele două principate aflate sub suzeranitatea otomană a permis să se înregistreze, la scurt timp după adoptarea acestei legi fundamentale, progrese importante în viaţa teatrală a Moldovei, care se reducea, în acele timpuri, la viaţa teatrală a capitalei ţării; printre realizările deosebite imediate, consemnate în activitatea teatrală postregulamentară a Moldovei, pot fi menţionate:

- reintroducerea spectacolelor teatrale în limba română, această revenire – după încercarea lui Asachi – a limbii române pe scena teatrului moldovean debutând, chiar în anul 1834, cu următoarele piese româneşti:
    - *Serbarea păstorilor moldoveni* (spectacol muzical-literar festiv);
    - *Dragoş, întâiul suveran al Moldovei* (piesă istorică, reprezentată la festivitatea de încoronare a domnitorului M. Sturdza);
- reactivarea teatrului românesc de amatori; în această ordine de idei pot fi amintite următoarele încercări, întreprinse în cursul anului 1835:
    - încercarea lui Matei Millo de a crea un *Teatru de societate*, cu un repertoriu format din piesele *Poetul romantic* şi *Postelnicul Sandu Curcă*, scrise chiar de el;
    - încercarea lui Gh. Asachi de a organiza un spectacol cu opera *Norma*, a lui Bellini;
    - încercarea lui C. Carageali (venit de la Bucureşti) şi a lui T. Stamati de a crea un teatru de amatori cu slujbaşi tineri din cancelarii;

referindu-se însă la repertoriile folosite cu prilejul încercărilor de reactivizare a vieţii teatrale ieşene – repertorii care conţineau atât traduceri de piese străine (de regulă, franceze şi germane), cât şi piese originale –, V. Alecsandri, într-o scrisoare adresată în anul 1865 prietenului său Alexandru Hurmuzaki, avea să le reproşeze unora că erau *"prost traduse"*, iar altora că erau de factură slabă, conţinând *"anahronisme comice"*.

Două acţiuni importante, survenite în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea în viaţa teatrală moldovenească, au contribuit la dezvoltarea şi mai puternică a activităţii teatrale desfăşurată în ultimele două decenii ale etapei postregulamentare; este vorba de:

- înfiinţarea, în anul 1836, a *Conservatorului filarmonic-dramatic* de la Iaşi, instituţie care avea să debuteze în viaţa teatrală a acestui oraş prin prezentarea, între anii 1837-1839, a două spectacole teatrale cu lucrări traduse din Kotzebue şi cu un *Prolog* al lui Gh. Asachi;
- înfiinţarea *Teatrului Naţional* din Iaşi, în anul 1840, şi numirea primului *"corp directoral de 3"* al lui, format din C. Negruzzi, M. Kogălniceanu şi V. Alecsandri; deveniţi *"directori fără voie"* şi neprimind *"nici un sprijin"* – cum avea să afirme mai târziu V. Alecasndri – cei trei oameni de cultură moldoveni şi-au început activitatea de directori prin crearea unui repertoriu teatral românesc original, alcătuit din piese elaborate chiar de ei; între aceste piese, care după aprecierea chiar a lui V. Alecsandri *"fură bine primite"* de publicul spectator, pot fi amintite :
  - *Bochet, tată şi fiu*, scrisă de C. Negruzzi,
  - *Orbul fericit*, scrisă de M. Kogălniceanu şi piesele
  - *Spătarul Hatmaţuki, Farmazonul din Hârlău, Chinovnicul şi modista*, repezentând creaţii ale lui V. Alecsandri.

Dacă primele lucrări teatrale ale lui V. Alecsandri, ca orice scrieri de debut literar, pot fi considerate relativ modeste, în schimb piesele de teatru scrise de el înspre sfârşitul deceniului al cincilea şi în deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea aveau să-i ofere consacrarea de *"primul mare dramaturg român"*, care nu avea să fie întrecut, mai târziu, decât de I. L. Caragiale; între scrierile de teatru – cântecele comice, scenete, vodeviluri, operete, comedii, etc. – elaborate de V. Alecansdri în cea de-a doua jumătate a etapei postregulamentare, figurează şi cele menţionate mai jos, cu numărul din paranteza asociată titlului reprezentând anul în care piesa a fost reprezentată pe scena Teatrului Naţional din Iaşi:

- din grupul *Cântecele comice*: *Soldan Viteazul* (1850), *Herscu Boccegiul* (1850) şi *Mama Angheluşa, Doftoroaie* (1850);
- din grupul *Scenete*: *Păcală şi Tândală* (1850);
- din grupul *Vodeviluri*: *Rămăşagul* (1845), *Piatra din casă* (1847) şi *Nuntă ţărănească* (1848);
- din grupul *Operete*: *Scara mâţei* (1850) şi *Crai nou* (1851);
- din grupul *Comedii*: *Chiriţa în Iaşi* (1850), *Doi morţi vii* (1851), *Chiriţa în Provincie* (1852) şi *Cinel-Cinel* (1858).

Se mai face observaţia că unele dintre lucrările menţionate mai sus au fost publicate în anul 1852, într-un volum intitulat *Teatru românesc – repertoriul dramatic*, vol. I.

De asemenea, trebuie făcută observaţia că, datorită implicării tot mai puternice a teatrului şi a personalului actoricesc în viaţa politică internă a ţării, activitatea teatrală ieşeană a avut de înfruntat, în diversele momente ale existenţei sale postregulamentare, represiunile duşmănoase ale ocârmuirii, îmbrăcând cele mai diverse forme de manifestare:

cenzurarea repertoriului, schimbarea frecventă a conducerii teatrului, îndepărtarea din capitală a actorilor deveniţi prea îndrăzneţi ş.a.m.d.

Pentru a încheia cu prezentarea acestui subiect, se va mai face menţiunea că teatrul popular nu a suferit modificări importante în secolul al XIX-lea faţă de situaţia lui de la sfârşitul secolului precedent; în consecinţă, în întreaga perioadă istorică analizată în acest capitol, teatrul popular şi-a păstrat cele două forme principale ale lui:

- *"teatrul popular religios"*, reprezentat prin *Vicleim*, care prezenta, într-o variantă moldovenească, scene biblice legate de viaţa lui Isus Hristos;
- *"teatrul popular profan"*, cu cele trei forme principale ale lui: *"Pluguşorul"*, *"Oraţiile de nuntă"* şi *"Jienii"* (teatrul haiducesc).

Arhitectura. Datorită volumului redus de informaţii de care s-a dispus, discuţiile referitoare la subiectul enunţat vor fi limitate doar la prezentarea unor trăsături generale ale concepţiilor arhitecturale care s-au impus în Moldova de-a lungul primelor şase decenii ale secolului al XIX-lea în construcţia celor trei categorii principale de edificii urbane: locuinţele private, edificiile oficiale şi clădirile bisericeşti; în mod deosebit, se va insista asupra elementelor care disting arhitectura moldovenească postregulamentară de cea preregulamentară.

Luând în discuţie, mai întâi, arhitectura locuinţelor private urbane, trebuie semnalată coexistenţa, în întreaga perioadă istorică analizată aici, a două concepţii arhitecturale distincte, cu evoluţii în timp total opuse:

- concepţia tradiţionalist-locală, promovând un *"stil moldovenesc"* în construcţia locuinţelor, reprezentat prin *"casa ţărănească redimensionată"*; această concepţie a fost predominantă în construcţia carelor boiereşti de la începutul secolului al XIX-lea, s-a menţinut încă în construcţiile realizate la sfârşitul etapei preregulamentare şi la începutul etapei postregulamentare şi a început să piardă tot mai mult teren în ultima parte a etapei postregulamentare, când nu mai putea fi regăsită decât în construcţiile unor orăşeni simpli, dar înstăriţi;
- concepţia modernist-occidentală, promovând un *"stil baroc-neoclasicist"*; în etapa preregulamentară, această concepţie a pătruns în arhitectura moldovenească prin filieră austriacă, cu paşi mici, dar din ce în ce mai fermi, în timp ce în etapa postregulamentară ea a pătruns îndeosebi prin filieră rusească şi a devenit concepţia predominantă în construcţia caselor boiereşti şi chiar ale negustorilor înstăriţi la sfârşitul acestei din urmă etape.

Tipul tradiţional al *"casei ţărăneşti"* s-a păstrat în cele două variante principale ale lui, care se impuseseră în arhitectura moldovenească încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea:

- tipul *"casei de munte"*, care copia modelul caselor ţărăneşti din zona de munte – îndeosebi din zona Sucevei – şi care se caracteriza prin soclu înalt şi masiv, adăpostind în el beciul;
- tipul *"casei de câmpie"*, care imita modelul caselor ţărăneşti din zonele de şes – îndeosebi cele din zona Botoşanilor – şi care se caracteriza prin soclu scund şi prin neîncorporarea beciului în clădire;

aceste două tipuri pot fi recunoscute şi astăzi în arhitectura multora din vechile case boiereşti din Iaşi care au rezistat timpului şi vicisitudinilor istorice.

Tipul modern de locuinţă urbană – la început în mod preponderent boierească – a reprezentat rezultatul unei combinaţii de două stiluri distincte, foarte apreciate în acele

timpuri: stilului neoclasic rusesc – caracterizat prin adăugarea la structura clasică a bolţilor, a arcadelor, a porticurilor şi a coloanelor – i s-a asociat bogata ornamentaţie barocă; o ilustrare a acestui tip de locuinţă a oferit-o, după refacerea ei la mijlocul secolului al XIX-lea, *Casa Başotă*, care mai poate fi văzută şi astăzi în Iaşi [32].

În ceea ce priveşte locuinţele urbane obişnuite, ale orăşenilor cu poziţii sociale mai modeste, cele mai multe dintre acestea, care au fost construite în perioada istorică luată în consideraţie aici, au păstrat vechile elemente arhitecturale de origine balcano-turcă – cerdacele, iatacurile ş.a. –, preluate de arhitectura moldovenească încă din secolul precedent.

După cum s-a menţionat şi cu un alt prilej, activitatea de construţie a edificiilor oficiale şi publice a fost foarte redusă în perioada istorică analizată aici şi ea s-a limitat mai mult la restaurarea unor clădiri distruse de incendiul din anul 1827; noua arhitectură, atât a clădirilor restaurate – între ele, Palatul Domnesc, restaurat în anul 1840 – cât şi a clădirilor ridicate de la început – între ele figurând *Arcul Academiei*, construit de arhitectul Alexandru Costinescu în anul 1841 – au purtat amprentele noului stil, care a pătruns în arhitectura moldovenească îndeosebi în etapa postregulamentară.

Intensificarea, în perioada istorică examinată aici, a relaţiilor cu Rusia a favorizat şi răspândirea stilului baroc-neoclasicist rusesc în arhitectura bisericească moldoveană – practic, ieşeană –, această infiltrare a noului stil reflectându-se atât în dispoziţia planimetrică a clădirilor, cât şi în modul unitar de tratare a spaţiului interior; dacă în cazul restaurării, în anii 1804 şi 1805, a bisericii Sf. Spiridon influenţa noului stil a fost mai puţin vădită, în schimb ea a fost reflectată în mod evident în construcţia Catedralei Mitropoliei – construcţie realizată în anul 1834 sub conducerea tehnică a arhitectului N. Sungurov şi a colaboratorilor lui, arhitectul Gustav Freyward şi inginerul Gh. Asachi –, precum şi în reconstrucţia, în anul 1836, a bisericii Frumoasa.

Precizările făcute mai sus conduc la concluzia că arhitectura moldovenească a avut, în perioada istorică luată în consideraţie aici, o evoluţie lentă şi relativ modestă; totuşi, faptul că în anul 1840 a fost introdus, în programul de învăţământ al Academiei Mihăilene, un *"curs de arhitectură"*, predat de profesorul arhitect Alexandru Costinescu – proiectantul Arcului care a legat, în anul 1841, corpul principal al Academiei Mihăilene de Internatul acelei instituţii –, dovedeşte că au existat în etapa postregulamentară preocupări pentru dezvoltarea acestui sector al culturii moldovene, preocupări ale căror roade s-au văzut însă abia în următoarea perioadă istorică.

Artele plastice. Se face precizarea că, în cele ce urmează, vor fi luate în discuţie numai două dintre ramurile artelor plastice, considerate aici "principale" atât pentru vechimea lor în istoria culturală a Moldovei, cât şi pentru ponderea lor în viaţa culturală a acestei ţări; este vorba de pictură şi de sculptură.

Pictura. În etapa preregulamentară, pe lângă pictura religioasă, care a rămas în continuare predominantă, a început să fie cultivată, îndeosebi din al doilea deceniu, şi *"portretistica"*, reprezentată prin portrete executate de Eustaţie Altini şi Ion Balomir; în cea de-a doua jumătate a etapei a început să se dezvolte şi *"pictura tematică"* cu caracter educativ – îndeosebi *"pictura istorică"* – puternic impulsionată de Gh. Asachi, reprezentată prin lucrările pictorilor Al. Lessler, Fr. Hoffman şi L. Müller.

În fine, spre sfârşitul etapei au apărut şi litografiile, însoţite de texte explicative, destinate maselor largi ale populaţiei Moldovei.

Preocupări noi pentru dezvoltarea picturii moldovene au apărut chiar de la începutul etapei postregulamentare, ele fiind concretizate în următoarele două măsuri importante:

- introducerea în programul de studii al Academiei Mihăilene, din anul 1834, a cursului "extraordinar", intitulat *Desenul figurilor şi zugrăvitura istorică*;
- trimiterea de tinere talente la studii în străinătate, între ei aflându-se şi viitorul mare pictor Gh. Panaiteanu-Bardasare.

Frământările sociale şi politice care au avut loc în deceniile cinci şi şase ale secolului al XIX-lea au determinat o stagnare a stadiului de dezvoltare a picturii moldovene; singura realizare mai deosebită, înregistrată spre sfârşitul etapei postregulamentare, a constituit-o elaborarea, de către Alexandru Asachi, a câtorva volume cu litografii care, deşi modeste din punctul de vedere al realizării artistice, au marele merit de a fi abordat o nouă tematică: aceea a unor tipuri reprezentative din popor.

Sculptura. În etapa preregulamentară a continuat să predomine, ca şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sculptura funerară, evidenţiindu-se în această etapă monumentele funerare ale lui Fr. Vernetta, create pentru bisericile Bărboi şi Frumoasa; în domeniul sculpturii profane pot fi amintite cariatidele, măştile groteşti şi statuile alegorice, realizate de acelaşi sculptor pentru unele dintre carele boiereşti construite în această etapă.

Muzica. Evoluţia, în etapa preregulamentară, a activităţii muzicale moldovene se caracterizează, în primul rând, printr-o intensificare a procesului de diferenţiere a muzicii cultivate de clasa boierească şi de orăşenii înstăriţi de muzica populară tradiţională a orăşenilor de condiţie socială modestă şi a populaţiilor rurale, proces declanşat încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi continuat în etapa preregulamentară sub următoarele forme principale de manifestare:

- pătrunderea tot mai puternică a mijloacelor moderne, occidentale de exprimare muzicală: orchestrale, fanfarele şi corurile;
- creşterea frecvenţei în repezentarea dramelor lirice şi în susţinerea concertelor publice;
- extinderea, într-un ritm accelerat, a notaţiilor muzicale moderne în dauna vechilor notaţii muzicale, care s-au mai păstrat doar în muzica ecleziastică;

în al doilea rând, evoluţia muzicii moldovene în etapa preregulamentară s-a caracterizat şi printr-o proliferare a *"cântecelor de lume"*, de provenienţă orientală, proliferare care, aşa cum a demonstrat-o culegerile de cântece ale lui Anton Pann, a fost şi mai puternică în Ţara Românească.

Sfârşitul etapei preregulamentare marchează totuşi o realizare moldovenească deosebită în domeniul muzicii culte; este vorba de apariţia, în anul 1829, a lucrării:

- *Gramatica românească de note pentru fundamentul chitarei*, publicată de slugerul Teodor Burada, lucrare care reprezintă prima *"metodă"* românească destinată deprinderii muzicii instrumentale.

Fără a se evidenţia prin realizări deosebite în domeniul activităţii muzicale moldovene, etapa postregulamentară a înregistrat totuşi câteva momente de sensibil progres în raport cu situaţia ei din etapa precedentă; în acest sens, pot fi menţionate următoarele stadii de dezvoltare:

- sporirea afluenţei de artişti străini care au vizitat Moldova şi au cules şi prelucrat muzica populară şi, îndeosebi, muzica lăutărească; printre cei care s-au remarcat în această direcţie s-a aflat şi Fr. Rouschitzki, care a publicat, în anul 1834, o culegere de piese muzicale prelucrate;

- declanşarea acţiunii de prezentare şi valorificare a folclorului moldovean prin publicarea, de către specialişti români, a unor culegeri de piese muzicale populare, transcrise în notaţii moderne; o asemenea culegere a fost publicată în anul 1836 de către bănăţeanul Eftimie Murgu, care a fost şi profesor de filosofie la Academia Mihăileană, după ce trecuse mai întâi pe la Academia bucureşteană;
- proliferarea, în rândul claselor înstărite, a preferinţelor pentru muzica occidentală de dans.

Deşi modeste, aceste realizări au creat totuşi premizele intensificării activităţii muzicale a Moldovei în cadrul Principatelor Unite Române în perioada istorică următoare.

***

Expunerea făcută în cadrul acestui capitol al lucrării a urmărit să demonstreze faptul că adoptarea, la începutul anului 1832, a Regulamentului Organic a marcat momentul declanşării unui proces de dezvoltare continuă şi, de cele mai multe ori, în ritm susţinut a principalelor compartimente ale vieţii interne a Moldovei, proces reflectat într-o serie de transformări radicale înregistrate în evoluţiile ulterioare ale acestor compartimente, care pot fi caracterizate drept etape de indiscutabil progres; din păcate, aplicarea altora dintre prevederile regulamentare – din fericire, mai puţine la număr, vizând îndeosebi compartimentul vieţii sociale – a avut urmări mai puţin favorabile pentru dezvoltarea compartimentelor respective, jucând chiar rolul de frâne pe traseele acestor dezvoltări.

O rememorare, la încheierea acestui capitol, a principalelor consecinţe – atât benefice cât şi nefavorabile – ale aplicării prevederilor regulamentare înregistrate în evoluţia postregulamentară a vieţii interne a Moldovei este deci pe deplin justificată; în acest sens vor fi menţionate, pe compartimente, următoarele consecinţe principale:

- în domeniul vieţii politice interne pot fi menţionate rezultatele:
  - introducerea, în viaţa politică internă, a principiului separării puterilor în stat, chiar dacă unele interferenţe au continuat să existe;
  - înlocuirea domnitorilor străini, numiţi de Poartă, cu domnitori pământeni, dar cu puterea îngrădită de prerogativele Obşteştei Adunări;
  - crearea condiţiilor pentru constituirea partidelor politice, cu programe proprii de guvernare;
- în domeniul vieţii administrative locale pot fi amintite realizările:
  - crearea condiţiilor de asigurare a unei autonomii locale în conducerea treburilor orăşeneşti prin înfiinţarea Eforiilor orăşeneşti, separate de administraţia centrală de stat;
  - reorganizarea serviciilor publice vechi şi înfiinţarea de noi asemenea servicii, în concordaţă cu cerinţele noilor vremuri;
- în domeniul vieţii economice pot fi consemnate realizările:
  - crearea condiţiilor pentru înfiinţarea unui sector industrial, prin dezvoltarea cooperaţiei meşteşugăreşti şi a producţiei manufacturiere şi, mai ales, prin stimularea introducerii de instalaţii mecanizate;
  - stimularea procesului de transformare a domeniilor funciare feudale în proprietăţi de tip capitalist, producătoare de un nou tip de marfă, produsele agricole, transformare favorizată, pe de o parte, de extinderea practicii arendărilor şi, pe de altă parte, de pătrunderea tot mai puternică a utilajelor agricole mecanizate;

- extinderea pieţii comerciale interne şi dezvoltarea puternică, în urma înfiinţării monopolului turcesc, a pieţii externe moldovene, dezvoltare reflectată în faptul că, în numai 18 ani după adoptarea Regulamentului organic, volumul comerţului extern al Moldovei s-a dublat;
- intensificarea explorărilor subterane şi a exploatărilor subsolurilor terestre pe bază de convenţii;

- în domeniul vieţii culturale pot fi consemnate, de asemenea, o serie de realizări, între care se menţionează:
  - apariţia preocupărilor pentru creşterea nivelului de civilizaţie urbană şi de trai al populaţiilor orăşeneşti;
  - crearea condiţiilor pentru dezvoltarea formelor spirituale de manifestare a culturii naţionale;
- în domeniul vieţii sociale, pe lângă două consecinţe care au influenţat favorabil dezvoltarea ulterioară a Moldovei:
  - crearea condiţiilor pentru apariţia şi dezvoltarea noii clase a societăţii moldovene, *"burghezia"*, alcătuită din mari întreprinzători în domeniul industriilor şi al comerţului şi din slujbaşi de origine modestă, dar cu stare;
  - afirmarea tot mai puternică a tinerei intelectualităţi, cu o structură eterogenă – fii de boieri de toate rangurile, de meseriaşi şi negustori înstăriţi şi de slujbaşi –, formând deja o pătură socială cu trăsături specifice,

în afara acestor consecinţe, reprezentând realizări în adevărata accepţiune a cuvântului, trebuie menţionate şi cel puţin următoarele două urmări nefavorabile dezvoltării societăţii moldovene:

- menţinerea unor relaţii sociale de tip feudal, care au determinat o intensificare a exploatării ţărănimii de către boieri;
- proliferarea încercărilor marilor boieri de a deposeda ilegal, prin înşelăciuni, ţărănimea liberă de o parte din pământurile pe care le stăpânea, ambele urmări generând ulterior, în deceniile cinci şi şase ale secolului al XIX-lea, ample tulburări sociale şi mişcări revoluţionare.

Capitolul VI

ÎNVĂŢĂMÂNTUL INGINERESC ACADEMIC DIN IAŞI (1813 - 1859)

S-a mai afirmat şi cu un alt prilej că evoluţia – într-o perioadă istorică determinată – a unui sistem de învăţământ naţional în general şi a învăţământului superior în mod special, a fost totdeauna determinată de doi factori esenţiali:

- de evoluţia stadiului de dezvoltare politică, economică, socială şi culturală a comunităţii naţionale respective în perioada considerată;
- de capacitatea guvernanţilor de a înţelege rolul social al învăţământului şi,. mai ales, de voinţa lor politică de a sprijini învăţământul să-şi îndeplinească acest rol;

ambele aspecte ale interesului manifestat de ocârmuire s-au reflectat, întotdeauna, în măsurile administrative – hrisoave domneşti, aşezăminte, regulamente şcolare, legi etc. - adoptate de aceste ocârmuiri în etapele istorice în care s-au aflat la cârma ţării.

Capitolul precedent al lucrării a permis cititorului să înţeleagă care au fost condiţiile economico-sociale şi culturale în care a fost constrâns să se dezvolte învăţământul moldovenesc de toate gradele, în perioada istorică luată în consideraţie aici; rămâne deci ca, înainte de a se trece la prezentarea principalelor momente ale procesului de dezvoltare a învăţământului moldovenesc în această perioadă, să se menţioneze cele mai importante dintre măsurile administrative luate de ocârmuire în intervalul de timp amintit.

Printre actele normative elaborate în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea care au stat la baza unor modificări importante ale structurii învăţământului moldovenesc vor fi menţionate, în ordine cronologică, următoarele:

1. *Hrisovul domnitorului Alexandru Moruzi*, din 24 mai 1803, care se referă, în mod deosebit, la reorganizarea Academiei Domneşti, el conţinând următoarele prevederi principale:
   - schimbarea titulaturii Academiei în *Academia de filosofie şi ştiinţe*, această nouă titulatură marcând desprinderea ştiinţelor exacte din cadrul general al filosofiei;
   - adoptarea oficială a programului de învăţământ propus de mitropolitul Iacov Stamate – cel care a afirmat că *"o academie fără epistemuri este ca o casă fără ferestre"* – în anul 1792, program preluat în anul 1795 de Amfilohie, în Geografia sa, şi caracterizat prin creşterea ponderii disciplinelor ştiinţifice în ansamblul disciplinelor predate în cadrul Academiei;
   - introducerea în mod oficial a următoarelor două cursuri cu caracter aplicativ:
     - *"cursul de geometrie practică pentru ingineri hotarnici"*, în limba franceză;
     - *"cursul de drept"*, predat de Anania Cuzanu în limba greacă,

     această prevedere justificând considerarea, în această lucrare, a anului 1803 ca an al înfiinţării învăţământului superior aplicativ ieşean;
   - adoptarea unor noi reglementări privind desfăşurarea procesului de învăţământ în cadrul Academiei, (programarea examenelor, modul de premiere a elevilor merituoşi, asigurarea asistenţei medicale s.a).
2. *Hrisovul domnitorului Scarlat Callimachi* din 15 noiembrie 1813, în care se prevedea:
   - înfiinţarea unui *clas de inginerie şi hotărnicie în limba română*, condus de Gh. Asachi;
   - stabilirea normelor concrete de organizare şi funcţionare a *"Şcolii de inginerie"* a lui Gh. Asachi.
3. *Hrisovul domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza* din 28 martie 1828, emis ca răspuns la o "anafora" a Epitropiei Şcoalelor, prin care se cerea reînfiinţarea şi reorganizarea şcolii de la Trei Ierarhi – vechiul Colegiu Vasilian –, precum şi înfiinţarea unor *"cursuri extraordinare"* de nivel superior de *"filosofie şi de pravile"*; acest hrisov, la a cărui redactare şi-a adus contribuţia şi Gh. Asachi, a conţinut următoarele două prevederi,

care au asigurat supravieţuirea, la sfârşitul deceniului al treilea al etapei preregulamentare, a învăţământului mediu şi, într-o formă inedită – cea a *"cursurilor extraordinare"*–, a învăţământului superior ieşean:

- reorganizarea vechii şcoli medii vasiliene sub o formă modernă, formă definită în hrisoav, în mod exagerat, drept *"o academie ... mai întemeiată şi înflorită pentru dreapta luminare a neamului prin paradosirea tuturor claselor învăţăturilor şi a folositoarelor epistemuri în limba românească"* şi care, datorită caracterului ei de şcoală medie, a fost denumită ulterior, de către cercetătorii în domeniul istoriei învăţământului moldovenesc, *Gimnaziul Vasilian*, se face menţiunea că în lucrarea de faţă se va păstra totuşi pentru această şcoală titulatura de *Colegiu Vasilian*, atât pentru faptul că, începând din cel de-al şaselea deceniu al secolului al XIX-lea, ea a depăşit şi prin durata de şcolarizare nivelul de *"gimnaziu"*, trecând la statul de *"liceu"* în sensul modern al cuvântului, cât şi prin faptul că ea a reprezentat forma embrionară a prestigiosului *Liceu Naţional*, care a început să se afirme în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea;
- organizarea următoarelor *"cursuri extraordinare"*, de nivel superior şi cu un pronunţat caracter aplicativ:
  - *"cursuri de drept"*, predate de dr. Flechtenmacher;
  - *"cursuri de istorie naturală"*, predate de dr. Iacob Cihac;
  - *"cursuri de desenul figurilor şi de zugrăveli istorice în oloi"*, predate de Ioan Muller.

4. *Regulamentul Organic*, aplicat începând cu data de 1 ianuarie 1832, care, în cap. IX, intitulat *"Despre învăţăturile publice"*, a inclus următoarele prevederi cu caracter general:
   - stipularea obligativităţii guvernului în funcţiune de a organiza învăţământul public de toate gradele în limba română (art. 421);
   - reorganizarea *Epitropiei Şcoalelor*, care a fost însărcinată cu elaborarea unui nou *Regulament şcolar*, menit să realizeze o nouă organizare a aşezămintelor de educaţie publică de toate gradele, pe principii moderne, occidentale, de construcţie a structurii învăţământului naţional (art. 419);
   - reglementarea accesului tinerilor la învăţământul mediu şi îndeosebi superior, prin măsuri care favorizau promovarea tineretului provenind din clasele dominante ale societăţii moldovene (art. 432);

- înfiinţarea la Iaşi a unui nou colegiu destinat pregătirii, în limba română, a viitoarelor cadre administrative ale statului moldovean;

trebuie făcută aici observaţia că, deşi prevederile capitolului IX din Regulamentul Organic reflectau, în oarecare măsură, tendinţa de limitare a nivelului învăţământului superior ieşean la nivelul vechilor Academii Domneşti – Academia Vasiliană şi Academia Gregoriană – totuşi ele au permis să răsară, în cadrul lor, germenii dezvoltării ulterioare a învăţământului superior moldovean şi, în mod deosebit, a celui aplicativ;

5. *Regulamentul şcolar al lui Gh. Asachi*, elaborat din însărcinarea generalului Kiselev în anul 1832 şi conţinând două capitole distincte :
   - capitolul referitor la *Gimnaziul Vasilian*, conţinând următoarele prevederi privind îmbunătăţirea desfăşurării procesului de învăţământ în această instituţie şcolară:
     - generalizarea predării în limba română a tuturor diciplinelor incluse în programul de învăţământ al şcolii gimnaziale;
     - stabilirea duratei studiilor gimnaziale la 4 ani;
     - introducerea obligativităţii absolvirii *"claselor începătoare"* şi a *"şcolii normale"*, pentru înscrierea în *Gimnaziul Vasilian*,
   - capitolul referitor la învăţământul superior, în care se prevedea introducerea unui nou *"curs extraordinar"*, reprezentat prin:
     - *"Cursul de Topografie"*, predat de profesorul Gh. Filipescu
6. *Règlement de l'Instruction publique en Moldavie*, elaborat în martie 1832 de un colectiv format din Gh. Asachi, Chr. Flechtenmacher, G. Săulescu, V. Fabian şi C. Farcaş; acest regulament se referă, în mod deosebit, la învăţământul elementar, conţinând următoarele prevederi esenţiale;
   - reglementări privind înfiinţarea şcolilor judeţene în ţinuturile Botoşani, Galaţi, Brăila, Huşi, Focşani şi Roman; aceste şcoli erau constituite dintr-o *"clasă începătoare"* şi din două *"clase normale"*;
   - reglementări privind modul de redactare a manualelor şcolare;
   - prevederea privind înfiinţarea unui *"curs pentru pregătirea candidaţilor la profesoratul şcoalelor începătoare de pe la ţinuturi"*, curs cu durata de trei luni, pus sub conducerea profesorului Samuil Botezatu [24];
   - reorganizarea *Epitropiei Învăţăturilor Publice* şi numirea unui *"referendar"*, având ca principală sarcină dirijarea procesului de instruire publică a tinerelor generaţii;
   - înfiinţarea, la Iaşi, a unui internat pentru fii de dregători ai statului, precum şi pentru un număr limitat de elevi săraci.

7. *Regulamentul Şcolar* din 14 iunie 1835, conţinând măsurile de aplicare a principalelor prevederi ale Regulamentului Organic referitoare la învăţământul public. Printre aceste măsuri se menţionează următoarele, cu o importanţă deosebită pentru dezvoltarea ulterioară a acestui învăţământ din Moldova şi, îndeosebi, din Iaşi:
   - recunoaşterea oficială a noii forme de funcţionare a Academiei Domneşti, reorganizată încă în cursul anului 1834 şi căreia i s-a dat denumirea de *Academia Mihăileană* – specificată chiar în regulamentul şcolar amintit – în cinstea domnitorului Mihai Sturdza, care s-a preocupat în mod deosebit de reînfiinţarea acestei instituţii ieşene de învăţământ superior; inaugurarea ei a avut loc la data de 16 iunie 1835, adică la două zile după intrarea în vigoare a Regulamentului Şcolar;
   - adoptarea unei ierarhii precise a diferitelor trepte ale învăţământului public, acesta urmând să se desfăşoare ulterior în următoarele două reţele distincte de instituţii şcolare:
     a. Reţeaua *"instituţiilor şcolare ordinare"*, cuprinzând următoarele trei tipuri de şcoli publice, de nivele diferite:
        - *Şcoala elementară*, care îngloba:
          - un *"clas de începători"*;
          - două *"clasuri normale"*.
        - *Gimnaziul (colegiul) Vasilian*, cu două cicluri:
          - *"clasurile pregătitoare"* (clasele I şi II);
          - *"clasurile următoare"*, (clasele III şi IV);
        - *Academia Mihăileană*, cu trei facultăţi:
          - facultatea filozofică;
          - facultatea juridică;
          - facultatea teologică;
     b. Reţeaua *"instituţiilor şcolare extraordinare"*, înglobând instituţii şcolare speciale cu două nivele distincte de pregătire:
        - şcoli extraordinare de nivel mediu, în care s-ar fi încadrat:
          - o şcoală reală;
          - un institut tehnic;
          - un institut agronomic
          - o şcoală a *"frumoaselor meşteşuguri"* (desen tehnic şi artistic şi pictură în ulei);
          - o şcoală filologică pentru studiul limbilor străine (elină, rusă, franceză, germană şi italiană);

dintre aceste şcoli prevăzute în regulamentul şcolar amintit se pare că doar ultimele au funcţionat;

- cursuri extraordinare de nivel superior (academic) asociate Academiei Mihăilene, reprezentate prin:
    - cursul de geometrie practică;
    - cursul de economie;

se face aici observaţia că, deşi în regulamentul şcolar luat în discuţie nu sunt menţionate şi cursurile de legi (ţinut de Flechtenmacher) şi de istorie naturală (ţinut de dr. Iacob Cihac), aceste cursuri au continuat totuşi, cei doi profesori acceptând să le ţină fără a fi plătiţi;

- stabilirea normelor de funcţionare pentru fiecare din categoriile şi tipurile de instituţii şcolare menţionate mai sus;
- precizarea expresă a faptului că procesul de învăţământ, la toate treptele lui, urma să fie desfăşurat numai în limba naţională, excepţie făcând, evident, orele de limbi străine.

8. *Regulament a şcoalelor publice din Principatul Moldovei*, elaborat la 1 octombrie 1838 de *Epitropia învăţăturilor* sub *"auspiciile preaînaltului domn Mihai Gr. Sturdza voievod"*, regulament care începe cu următoarea frază: *"Aşezămintele hotărâte pentru învăţătura publică sunt: shoalele începătoare, pensionaturi, shola de treapta II sau colegiu şi facultăţi sub numire de Academie"*; acest regulament şcolar, care introduce denumirile de *"pensionaturi"* – probabil pentru şcoala normală – şi de *"colegiu"* pentru gimnaziu, se referă în mod deosebit la învăţământul superior (academic), pe care îl clasifică în *"două graduri"*:
    - *"învăţământul de gradul unu"*, prin care se înţelegea învăţământul desfăşurat în cadrul celor trei facultăţi ale Academiei: de filozofie, de legi şi de teologie;
    - *"învăţământul de gradul doi"*, care cuprindea:
        - *"învăţătura de matematici"*;
        - *"învăţătura de agronomie"*;
        - *"învăţătura în cadrul cursurilor extraordinare"*, în care intrau:
            - cursuri de inginerie;
            - cursuri de economie rurală;
            - cursuri de *"măiestrii libere"* (desen liniar şi istoric şi zugrăvituri în ulei).
9. *Ofisul domnesc*, emis de domnitorul Mihai Sturdza şi aprobat de Obşteasca Adunare la data de 5 februarie 1847, dată la care a şi intrat în

vigoare; în baza acestui ofis domensc, limba română a fost scoasă complet din programul de studii al Academiei Mihăilene, fiind înlocuită, în predarea materiilor, cu limba franceză, iar în Colegiul Vasilian urma să fie folosită numai la ultimele două clase.

10. *Regulamentul şcolar* aprobat de domnitorul Grigore Alex. Ghica la data de 1 ianuarie 1851 şi care începe cu următoarea declaraţie: *"învăţătura este gratuită şi slobodă pentru toţi locuitorii Moldovei ... iar limba naţională este singurul organ al învăţăturii publice"*; în afară de faptul de a fi repus limba română în drepturile sale fireşti, regulamentul şcolar din anul 1851, alcătuit de o comisie formată din Petrache Cazimir, dr. N. Cuciureanu, N. Şuţu, Lascăr Rosetti şi V. Alecsandri, a adus modificări importante în modul de organizare a învăţământului mediu şi superior ieşean. Printre aceste modificări pot fi menţionate:
    a. În învăţământul mediu au fost prevăzute următoarele modificări esenţiale:
        - mărirea duratei studiilor gimnaziale la 7 ani, şcoala medie căpătând astfel caracterul de liceu modern;
        - introducerea, în programul de studii secundare, a unor discipline filozofice, preluate de la vechea facultate de filozofie;
        - creşterea ponderii disciplinelor matematice în programul de studii secundare;
    b. În învăţământul academic au fost consemnate următoarele modificări:
        - înfiinţarea celei de-a patra facultăţi în cadrul Academiei – facultatea de medicină –, cu precizarea însă că înfăptuirea acestei prevederi avea să se producă mult mai târziu;
        - scindarea facultăţii de filozofie în două secţii:
            - Secţia I, înglobând învăţământul filozofic (propriu-zis), cu o durată de studii de 2 ani; această secţie acorda absolvenţilor ei titlul de *"licenţiat"*;
            - Secţia II, în care se predau, pe o durată de şcolarizare de 3 ani, disciplinele de matematici, de fizică şi de inginerie; absolvenţii acestei secţii primeau titlul de *"inginer civil"*.
        - condiţionarea înscrierii la facultatea de ştiinţe juridice de absolvirea prealabilă a secţiei I a facultăţii de filozofie.

Alte prevederi ale acestui regulament vor fi menţionate pe parcursul expunerii acestui nou capitol al lucrării.

11. *Hotărârea Departamentului Instrucțiunii Publice*, aprobată de domnitorul Grigore Alex. Ghica la data de 6 octombrie 1855, privind adoptarea unor măsuri de redresare a activității Academiei, întreruptă în bună parte de ofisul domnesc din anul 1847; printre măsurile propuse în această ultimă hotărâre au figurat și următoarele două, mai importante:
    - crearea condițiilor pentru redeschiderea cursurilor la Facultatea de drept;
    - înființarea unei catedre de *"înaltă literatură română"*, al cărei titular urma să devină profesorul Nicolae Chinezie.
12. *Hotărârea Departamentului Învățăturilor Publice*, aprobată de caimacamul Th. Balș la data de 25 august 1856, hotărâre propusă și redactată, din păcate, de Gh. Asachi, prin care au fost întrerupte cursurile Academiei Mihăilene în anul universitar 1856-1857; deși această hotărâre a fost întâmpinată cu vii proteste de presa ieșeană contemporană, ea a fost adusă totuși la îndeplinire, în acel an școlar funcționând numai cursurile gimnaziale.

Câteva reflecții pe marginea listei, prezentată mai sus, a principalelor acte normative referitoare la învățământ, emise în perioada istorică 1800 – 1860, se impun.

În primul rând trebuie remarcat numărul relativ mare de asemenea acte normative emise în perioada menționată și, mai ales, faptul că două treimi din totalul acestor acte au fost emise în etapa postregulamentară; această constatare permite să se tragă concluzia că problemele învățământului moldovean – ale celui ieșean în mod special – au preocupat din ce în ce mai mult pe guvernanții timpului și, în mod deosebit, pe domnitorul Mihai Sturdza, căruia i se datorează promulgarea unui sfert dintre actele normative citate în lista precedentă.

În al doilea rând, examinarea principalelor prevederi conținute în actele normative enumerate în lista precedentă permite să se constate că, în timp ce în actele emise în etapa preregulamentară cele mai multe dintre măsurile luate au vizat dezvoltarea primelor două trepte de învățământ public – în mod deosebit, reorganizarea într-o structură modernă a Colegiului Vasilian –, în etapa postregulamentară politica guvernanților în domeniul învățământului moldovenesc a fost dirijată, aproape în exclusivitate, înspre învățământul academic; trebuie făcută însă aici mențiunea că această prioritate acordată de guvernanți în etapa postregulamentară nu s-a reflectat nici pe departe într-o evoluție continuu ascendentă, fie ea și lentă, ci a avut drept rezultat o evoluție cu fluctuații succesive, de la stadii de real progres în

raport cu situaţia din etapa precedentă, la stadii de veritabil colaps, evoluţie care va fi examinată mai târziu.

O ultimă concluzie care mai trebuie formulată în urma examinării listei precedente de acte normative referitoare la dezvoltarea învăţământului moldovean în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea este aceea a implicării, tot mai puternice în etapa postregulamentară, a învăţământului academic ieşean în viaţa politică internă a Moldovei, implicare care i-a înspăimântat pe guvernanţi, determinându-i să ia hotărârile din anii 1847 şi 1856, de lichidare chiar a acestui învăţământ; este greu de înţeles astăzi cum au putut doi dintre cei mai culţi oameni ai timpului lor, Mihai Sturdza şi Gh. Asachi, cei care, în anul 1834, au moşit împreună renaşterea, într-o formă modernă, a învăţământului superior ieşean în limba naţională, să încerce ulterior – unul în anul 1847 şi celălalt în anul 1856 – să-i cânte fătului crescut de ei prohodul de îngropăciune!

Pe parcursul expunerii capitolului se va reveni la acest subiect, formulându-se unele explicaţii ale transformărilor survenite în conştiinţele celor două remarcabile peronalităţi culturale moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea, al căror prestigiu de întemeietori de şcoală superioară naţională a fost umbrit de măsurile reacţionare la care au recurs înspre apusul vieţii lor, pentru a stăvili dezvoltarea şcolii pe care au creat-o.

Două precizări mai trebuie făcute la închiderea acestei părţi introductive a capitolului ce va fi prezentat în continuare:

- în primul rând, se va menţiona faptul că evoluţiile, în perioada 1800 – 1860, ale diverselor trepte ale învăţământului din Moldova vor fi urmărite separat, pe grade şi pe etape, deoarece adoptarea Regulamentului Organic a determinat declanşarea şi în sectorul învăţământului – ca de altfel, în mai toate sectoarele vieţii interne a ţării – a unui şir de modificări importante;
- în al doilea rând, se va preciza faptul că, deşi scopul principal al capitolului este acela de a prezenta evoluţia învăţământului superior aplicativ ieşean în perioada 1800-1860, se consideră totuşi că această evoluţie nu va putea fi corect înţeleasă dacă ea nu va fi prezentată în contextul evoluţiilor tuturor celorlalte trepte şi forme de învăţământ: primar (elementar), secundar (gimnazial) şi academic (superior) cu caracter umanist.

Aceste din urmă precizări au avut menirea de a justifica modul de structurare a capitolului prezentat în continuare •

Stadiile de dezvoltare atinse la începutul secolului al XIX-lea de principalele sectoare ale vieții interne a societății moldovene – administrația, economia, viața socială și culturală –, stadii care au fost analizate în capitolul precedent, reclamau, în mod firesc, dezvoltarea și a rețelei instituțiilor de învățământ public în general și a celor de învățământ elementar și mediu în mod special; necesitatea perfecționării acestor din urmă două trepte de învățământ public a fost semnalată încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea de Gheorghe Evloghie – fiul lui Evloghie Dascălu, despre care s-a vorbit cu un alt prilej, și autorul lucrării *Alfavita cea sufletească* (1785) – care, în *Însemnările* sale, propunea și un program de reorganizare a acestor trepte ale procesului educațional moldovean.

Este ușor de înțeles că transformările – multe din ele chiar radicale – survenite în viața societății moldovene după adoptarea Regulamentului Organic au impus noi obiective procesului de dezvoltare și perfecționare a acestui învățământ elementar și mediu; modul în care a evoluat, în perioada istorică considerată aici, fiecare din cele două trepte de învățământ preacademic va putea fi urmărit în continuare.

Învățământul preacademic (elementar și gimnazial) din Iași în perioada 1803-1859

Evoluția învățământului elementar. La începutul secolului al XIX-lea, rețeaua de învățământ elementar cuprindea următoarele categorii principale de școli, care funcționaseră și la sfârșitul secolului precedent:

- *"școlile domnești"*, înființate în capitală și într-o serie de centre urbane mai mari și întreținute prin dăjdiile plătite de preoțime; lecțiile se predau în limba română și aveau un conținut pronunțat religios;
- *"școlile bisericești"*, cu predare în limba română, unele din ele datând încă din vremea mitropolitului Nichifor (1749);
- *"școlile rurale"*, foarte puține la număr, înființate în unele sate mai răsărite, în care lecțiile erau predate de preoți sau de călugări;

acestor școli li s-au adăugat școlile elementare particulare, înființate de unii dintre marii boierii pentru odraslele lor și care foloseau, în predarea cunoștințelor, limbile străine, îndeosebi greaca și franceza.

Dintre școlile elementare care au funcționat la începutul secolului al XIX-lea s-a menținut, și chiar s-a evidențiat prin rezultatele obținute în următoarele două decenii ale secolului, *Școala de la biserica Sf. Nicolae*, îndeosebi după venirea, la conducerea ei, a dascălului Ioan Alboteanu, absolvent al *Școlii preparande de la Cernăuți*, dascăl care, în afară de alte

realizări în domeniul activităţii didactice, a avut şi meritul de a fi adoptat următoarele două măsuri importante pentru perfecţionarea procesului de învăţământ:

- introducerea băncilor pentru elevi în şcoală;
- înlocuirea vechiului sistem de studiu în colectiv şi cu glas tare – sistem care *"producea larmă nesuferită şi sălbatică"*, cum avea să-l caracterizeze mai târziu un cercetător istoric [32] – cu sistemul studiului individual, în tăcere;

un document din anul 1814 [32] menţiona că la această şcoală existau, în acel an, 3 profesori – deci şcoala avea trei clase –, care predau următoarele discipline: scrisul, cititul, aritmetica, religia şi cântările bisericeşti.

În legătură cu evoluţia şcolii elementare moldovene în etapa preregulamentară mai trebuie menţionată încercarea de introducere în şcoală a *"metodei lancasteriene"*, încercare finalizată în anul 1812 prin înfiinţarea, de către grecul Gheorghe Cleobul, cu sprijinul boierului N. Rosetti-Roznovanu, a unei şcoli lancasteriene; mai mult, în anul 1820 Gh. Cleobul a tipărit şi o carte de prezentare a metodei lancasteriene.

Etapa preregulamentară s-a încheiat fără să se mai fi înregistrat realizări deosebite în domeniul dezvoltării şcolii elementare moldovene; hrisovul domnesc din 28 martie 1828, emis de domnitorul Ioniţă Sandu Sturdza permitea însă să se întrevadă că măsuri pentru reorganizarea acelui învăţământ urmau să fie luate într-un viitor foarte apropiat, ele fiind strâns legate de proiectul de reînfiinţare şi reorganizare a Colegiului Vasilian.

Creând un cadru juridic şi organizatoric favorabil dezvoltării întregului învăţământ moldovenesc, reprezentat prin *Eforia Şcoalelor* sau *Eforia Învăţăturilor*, cu un delegat al acesteia abilitat să urmărească şi să dirijeze evoluţia acestui învăţământ – este vorba de *Referendarul Şcoalelor* –, Regulamentul Organic a trasat principalele jaloane menite să asigure dezvoltarea pe principii moderne a şcolii româneşti de toate gradele şi, în mod deosebit, a şcolii elementare; în acest sens, pot fi menţionate următoarele direcţii principale de acţionare:

- extinderea reţelei de şcoli elementare prin înfiinţarea unei asemenea şcoli în fiecare capitală de ţinut (judeţ), precizându-se şi o ordine în care urma să se realizeze, în timp, acest proiect, care stabilea ca beneficiare prioritare cele şase oraşe mari ale ţării: Botoşani, Galaţi, Bârlad, Huşi, Focşani şi Roman;
- formarea cadrelor didactice necesare acestor şcoli, prin crearea în Iaşi a unui *"curs pentru pregătirea candidaţilor la profesoratul şcoalelor începătoare de pe la ţinuturi"*;

- crearea unei instituţii specializate în redactarea, tipărirea şi difuzarea manualelor şcolare;
- stabilirea structurii şcolii elementare, ea cuprinzând *"un clas începător"* şi *"două clasuri normale"*.

Regulamentul şcolar întocmit de Gh. Asachi în acelaşi an 1832 a şi pus în aplicare o parte din prevederile Regulamentului Organic, el consfinţind: reorganizarea *Epitropiei Învăţăturilor Publice* – cu Gh. Asachi ca referendar al Şcoalelor –, crearea şcolii de pregătire a cadrelor didactice, înfiinţarea primei serii de şcoli elementare judeţene în cele 6 oraşe mari ale ţării, menţionate mai înainte, organizarea şcolii elementare în clasul începător şi în cele două clasuri normale; în plus, a fost precizată obligativitatea absolvirii prealabile a şcolii elementare, cu ambele cicluri ale ei, pentru înscrierea în şcoala gimnazială.

Regulamentele şcolare ulterioare, aprobate în anii 1835 şi 1838, au consolidat noua structură a învăţământului elementar, ultimul introducând şi o nouă denumire – aceea de *"pensionat"* – pentru ciclul *"claselor normale"*; în fine, regulamentul şcolar din anul 1851 a mărit la 4 numărul anilor de studiu în cadrul şcolii elementare, apropiindu-i programul de cel al şcolilor similare care funcţionau în cele mai multe ţări apusene.

Evoluţia şcolii elementare moldovene în etapa postregulamentară apare deci în evident progres în raport cu situaţia sa din etapa istorică precedentă; totuşi, trebuie subliniat faptul că toate măsurile de dezvoltare a acestei şcoli luate în această etapă au vizat numai şcoala elementară urbană, cea rurală continuându-şi existenţa după vechiul tipic, preregulamentar.

Evoluţia învăţământului secundar. Trebuie făcută de la început precizarea că studiile publicate de cercetătorii în domeniul istoriei învăţământului mediu ieşean nu oferă date precise în legătură cu evoluţia acestui învăţământ în primele două decenii ale secolului al XIX-lea; în pofida acestei lipse de informaţii, se poate presupune totuşi că unele forme de învăţământ mediu au existat – evident, cu întreruperile în funcţionare inerente acelor timpuri – şi în primele două decenii ale etapei preregulamentare, un argument puternic în sprijinul acestei ipoteze oferindu-l conţinutul programelor de studii ale Academiei Domneşti din acele vremuri – respectiv al programului *Şcolii de inginerie* creată în cadrul Academiei în deceniul al doilea –, conţinut care, aşa cum se va arăta în subcapitolul următor, nu se putea adresa decât unor serii de cursanţi cu un nivel de pregătire mult superior celui pe care îl putea oferi şcoala elementară.

Este posibil ca o astfel de pregătire de nivel mediu să se fi desfăşurat în *“clasurile pregătitoare”*, ataşate pe lângă Academie ; mai plauzibilă este însă ipoteza că o asemenea pregătire medie a fost asigurată în cadrul *“şcolilor de familie”*, sau al unor *“şcoli particulare”*, care se înmulţiseră destul de mult la mijlocul etapei preregulamentare.

Este indiscutabil însă faptul că funcţionarea necorespunzătoare a acestui învăţământ mediu – oricare ar fi fost forma în care s-a desfăşurat el – a determinat intervenţia ocârmuirii pentru îmbunătăţirea procesului de instruire în această treaptă medie de învăţământ public, intervenţie dovedită de următoarele două documente, datând ambele din anul 1828:

- *Anaforaua Epitropiei Învăţăturilor Publice*, redactată de Gh. Asachi, devenit de un an *“referendar al Învăţăturilor Publice”*, anafora care continua programul de reînfiinţare, sub o formă modernă – raportată la vremea aceea – de organizare a vechii Şcoli Vasiliene de nivel mediu de la Trei Ierarhi;
- *Hrisovul domnesc al domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza*, emis la 28 martie 1828, prin care s-a oficializat reînfiinţarea, pe principii educaţionale moderne şi în limba română ca limbă de predare, şcoala medie de la Trei Ierarhi, numită oficial, în 1830, *Gimnazia Vasiliană* şi căreia, în această lucrare, i se va păstra în continuare denumirea de *Colegiul Vasilian*; dată fiind dezvoltarea ulterioară de care s-a bucurat această şcoală şi mai ales sarcina importantă pe care a îndeplinit-o ea în formarea păturii culte a populaţiei moldovene în etapa postregulamentare, evoluţia acestei şcoli va fi urmărită într-un paragraf special al subcapitolului, după ce, mai întâi, vor fi prezentate şi alte aspecte ale procesului de dezvoltare a învăţământul mediu în cea de-a doua etapă a perioadei istorice luată în consideraţie în această parte a lucrării.

În primul rând, se va încerca să se demonstreze faptul că problema reînfiinţării şi a reorganizării pe baze moderne a învăţământului mediu moldovenesc în limba ţării devenise, la sfârşitul etapei preregulamentare, o problemă de interes naţional de a cărei rezolvare erau interesate – bineînţeles, din raţiuni total diferite – mai toate păturile sociale din Moldova, evident, cu excepţia ţărănimii clăcaşe şi a robilor ţigani, care nu aveau dreptul nici măcar să viseze la accesul progeniturilor lor la un asemenea învăţământ; într-adevăr, analizând, pe baza datelor prezentate în capitolul precedent, interesele manifestate pentru acest învăţământ de diversele pături ale societăţii moldovene din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, se pot formula următoarele concluzii importante:

- marea boierime, preocupată să-şi refacă şi chiar să-şi mărească latifundiile fărâmiţate prin căsătorii şi moşteniri şi să-şi crească beneficiile realizate prin cultivarea pământurilor pe care le stăpâneau, era interesată de perfecţionarea învăţământului mediu din Moldova, cel puţin din următoarele motive:
  - acest învăţământ asigura odraslelor de mari boieri pregătirea necesară dobândirii unor funcţii bănoase în stat, funcţii care încetaseră să mai fie acordate doar în baza *"drepturilor seculare boiereşti"* – invocând doar descendeţa familială aristocratică – şi începuseră a fi repartizate după principiul competenţei profesionale dovedită de studii; de asemena, absolvirea claselor gimnaziale le dădea dreptul fiilor de boieri să se înscrie la Academie, a cărei frecventare le asigura accesul la cele mai înalte dregătorii ale statului;
  - un învăţământ mediu perfecţionat era necesar marilor moşieri şi pentru pregătirea personalului, din ce în ce mai numeros, care avea sarcina de a gestiona şi de a realiza exploatarea, cu mijloacele tehnice moderne din acele timpuri, a pământurilor pe care le stăpâneau, sarcină care nu mai putea fi îndeplinită de oameni cu pregătire elementară;
  - în fine, ideea necesităţii perfecţionării învăţământului mediu din Moldova a prins rădăcinii tot mai adânci în mentalitatea protipendadei acestei ţări prin creşterea tot mai pronunţată a nivelului ei de cultură, creştere puternic influenţată şi de contactele tot mai frecvente ale acestei pături sociale cu lumea apuseană;
- boierimea de rang inferior, reprezentată prin boierii de starea a doua şi a treia, a fost deasemenea interesată să sprijine dezvoltarea învăţământului mediu, şi aceasta din următoarele motive principale;
  - absolvirea, de către fiii de mici boieri, a şcolii gimnaziale permitea dobândirea de slujbe de stat generos renumerate şi chiar posibilitatea continuării studiilor în cadrul Academiei;
  - şcoala medie constituia unul din putinele sectoare de activitate socială din acele timpuri în care reprezentanţii micii boierimi se puteau afirma ca egali, sau chiar superiori, reprezentanţilor marii boierimi;
  - învăţământul gimnazial reprezenta, spre mijlocul secolului al XIX-lea, un important bastion al micii boierimi în lupta ei pentru obţinerea de aceleaşi privilegii de care se bucura marea boierime;

- mazilimea, răzeşimea şi ţărănimea liberă, care începuseră să aibă acces tot mai larg la învăţământul mediu, erau interesate să sprijine perfecţionarea acestui învăţământ cel puţin din următoarele motive principale:
    - cunoştinţele predate în şcoala gimnazială erau în măsură să-i ajute pe reprezentanţii acestor categorii de mici proprietari, care şi le însuşeau, să-şi apere, pe bază de documente, drepturile de proprietate, tot mai frecvent încălcate de reprezentanţi ai marii boierimi, care îi deposedau de pământuri prin înşelăciuni, acte false şi mărturii mincinoase;
    - absolvirea de către unii reprezentanţi ai acestor pături sociale a cursurilor gimnaziale le oferea posibilitatea obţinerii unor slujbe de stat şi deci şansa de a-şi înlocui vechiul statut social, modest, cu unul nou, superior, acela de funcţionar public;
- clerul şi slujbaşii administrativi sprijineau de asemenea iniţiativele de reorganizare a învăţământului mediu, acest sprijin avându-şi următoarele justificări:
    - obţinerea de funcţiuni publice în baza studiilor gimnaziale efectuate înainte a constituit, pentru cei mai multi tineri provenind din aceste categorii sociale, unica şansă de a se realiza în viaţa socială;
    - posibilitatea schimbării statutului de funcţionar public cu cel de boier de rangul trei sau chiar doi – posibilitate oferită de ocârmuire unor funcţionari care se evidenţiau prin rezultate deosebite obţinute în activitatea profesională – a constituit o tentatie puternică pentru efectuarea studiilor gimnaziale;
- categoriile sociale ale negustorilor şi meşteşugarilor, aflate, în deceniul al treilea al secolului XIX-lea, la începutul procesului de constituire a unei noi clase sociale moldovene – clasa burgheză –, erau cele mai interesate în promovarea unui învăţământ gimnazial perfecţionat, şi aceasta din mai multe motive, între care pot fi menţionate:
    - schimburile comerciale cu străinătatea, în continuă dezvoltare, reclamau un nivel cultural ridicat, nu numai al patronilor care conduceau intreprinderile comerciale, ci chiar şi al personalului salariat folosit în aceste întreprinderi, nivel care nu putea fi obţinut prin frecventarea numai a şcolii elementare;
    - extinderea producţiei manufacturiere şi industriale – ultima obţinută în micile fabrici care începuseră să se înfiripeze –, extindere asociată cu introducerea, pe de o parte, a instalaţiilor mecanizate şi chiar a unor utilaje de tehnicitate mai complicată şi,

pe de altă parte, a principiilor moderne de organizare a proceselor de producţie, bazate pe diviziunea muncii, reclamau un personal salariat cu calificare superioară, care nu mai putea fi pregătit fără studii medii prealabile;

- implicarea tot mai puternică a negustorilor şi meşteşugarilor înstăriţi, nu numai în viaţa administrativă locală, dar chiar şi în viaţa politică a ţării, îi obliga pe aceştia să sprijine promovarea unui învăţământ gimnazial capabil să le asigure copiilor lor o pregătire de un nivel cultural cât mai ridicat;

enumerarea, chiar şi numai a acestor câteva argumente principale, este suficientă pentru a se trage concluzia că tânăra clasă burgheză moldovenească, în plin proces de formare la sfârşitul etapei preregulamentare, a avut cele mai mari interese de a susţine ideea promovării unui învăţământ mediu de stat modern, în limba naţională, explicându-se astfel şi faptul că în programul grupării politice opoziţioniste, despre care s-a vorbit cu un alt prilej – grupare în care o mare pondere au deţinut-o reprezentanţii tinerii burghezii moldoveneşti –, problema şcolii româneşti a fost asimilată cu problema *"culturii naţionale"* a poporului moldovean.

Precizările făcute în paginile precedente conduc la concluzia finală că la sfârşitul etapei preregulamentare aproape toate clasele, categoriile şi păturile sociale moldovene erau convinse de necesitatea unei reorganizări, pe baze moderne, a învăţământului gimnazial moldovean, reorganizare care urma să fie axată pe următoarele direcţii principale:

- reintroducerea limbii române ca limbă oficială de predare;
- laicizarea învăţământului, rolul bisericii în dirijarea lui reducându-se doar la stabilirea unui număr restrâns de discipline un caracter religios care urmau să fie incluse în programele de învăţământ;
- asigurarea unui nivel cultural ridicat al absolvenţilor cursurilor gimnaziale;
- impunerea unui puternic caracter ştiinţific procesului de învăţământ;
- creşterea ponderii disciplinelor matematice cu caracter aplicativ;

urma doar ca, pentru îndeplinirea acestei necesităţi, devenită astfel *"problemă naţională"*, să fie adoptată şi o politică de stat corespunzătoare, politică care, la început, a fost adoptată prin hrisovul domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza din 28 martie 1828 şi, mai ales, prin Regulamentul Organic.

Despre primul document s-a vorbit deja şi, după cum s-a văzut, el a oficializat reînfiinţarea Gimnaziului Vasilian, care începuse deja să funcţioneze din luna ianuarie a aceluiaşi an, după programa elaborată de Gh.

Asachi şi adoptată de Epitropia Învăţăturilor Publice; cel de-al doilea document, Regulamentul Organic, pe lângă faptul că a reconfirmat reînfiinţarea Colegiului Vasilian şi a stabilit noi norme pe organizare a lui, a avut şi meritul de a fi stipulat posibilitatea înfiinţării în viitor a unor noi şcoli de nivel mediu, în mod special fiind vizată crearea unui *"Colegiu în limba română pentru pregătirea cadrelor administrative"*.

În aceste condiţii prielnice, în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea au mai funcţionat, pe lângă Colegiul Vasilian, următoarele două şcoli de nivel mediu:

- *Şcoala de Arte şi Meserii*, înfiinţată în anul 1841 de Mihalic de Hodoczyn, prevăzută cu o secţie de asamblare şi reparaţii de unelte agricole; din păcate, această şcoală nu avea să fucţioneze decât trei ani;
- *Şcoala de Meserii*, înfiinţată cu sprijinul întreprinderilor manufacturiere ieşene [39], în anul 1843, şcoală prevăzută cu ateliere specializate – de lăcătuşărie, de strungărie, de tâmplărie, de rotărie de fierărie ş.a. –, destinate atât procesului de instruire, cât şi producţiei de comandă; este posibil ca această din urmă şcoală să fi reprezentat embrionul liceului industrial din Iaşi.

După anul 1845, scurtei etape de reală propăşire a şcolii gimnaziale moldovene – etapă în decursul căreia numărul claselor gimnaziale crescuse la cinci, reflectând astfel preocuparea Epitropiei şcoalelor pentru realizarea unui învăţământ mediu de calitate superioară – i-a urmat o etapă de evident regres, ca urmare a faptului că atacurile dezlănţuite de ocârmuire asupra învăţământului superior ieşean s-au repercutat şi asupra învăţământului mediu; într-adevăr, la începutul anului 1847 domnitorul Mihail Sturdza, căutând să pedepsească învăţământul academic ieşean pentru participarea unora dintre profesorii şi elevii lui la frământările sociale care au avut loc în anul precedent şi, mai ales, pentru a împiedica o eventuală implicare şi mai puternică a acestui învăţământ în mişcările revoluţionare care se anunţau deja pentru anul următor, a emis acel *"ofis domnesc"* de tristă faimă, despre care s-a vorbit în partea introductivă a capitolului şi se va mai vorbi şi în continuare, ofis care, în afara măsurii de desfiinţare a învăţământului superior naţional, a conţinut şi următoarele prevederi, vizând Colegiul Vasilian:

- reducerea din nou la 4 a numărului de clase gimnaziale;
- folosirea limbii române ca limbă de predare numai în ultimele două clase gimnaziale.

Din nefericire pentru învăţământul ieşean, acest domnitor, care în ultimii doi ani domniei sale s-a transformat din *"ctitor de şcoală*

românească" în gropar al şcolii româneşti, nu s-a mulţumit doar cu aceste măsuri represive, ci, organizând un adevărat *"complot împotriva învăţământului ieşean"*, în care, din păcate, a antrenat şi foruri care aveau menirea să apere acest învăţământ – este vorba de Adunarea Obştească şi de Epitropia Şcoalelor – şi chiar pe unii din marii boieri ai ţării, care se afirmaseră deja ca mari oameni de cultură - cazul boierilor Costache Negruzzi şi Costache Conachi –, a declanşat noi atacuri, îndreptate, de astă dată, împotriva învăţământului gimnazial; în această ordine de idei pot fi menţionate următoarele acţiuni vrăjmaşe:

- anunţarea oficială, la data de 15 mai 1847, de către Epitropia Şcoalelor, a deschiderii cursurilor *Colegiului francez* al lui Malgouverné, reprezentând vechiul pension particular al acestuia, colegiu căruia i se repartizaseră clădirile Academiei Mihăilene;
- reducerea, pe baza unui nou regulament şcolar elaborat de Epitropia Şcoalelor, tot în anul 1847, a numărului total al claselor care funcţionau în Colegiul Vasilian de la 7 – 3 începătoare şi 4 gimnaziale – doar la 4, în care urmau să fie predate, *numai în limbi străine*, toate disciplinele conţinute în vechea programă de învăţământ a Colegiului;
- confirmarea de către domnitorul Mihai Sturdza printr-un nou *"ofis domnesc"* emis în anul 1848, a excluderii totale a limbii române din clasele care mai rămăseseră din Colegiul Vasilian.

După un deceniu de la emiterea acestui document, Gh. Asachi, în broşura sa *Cvestia învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, tipărită în anul 1858, avea să caracterizeze măsura domnitorului Mihai Sturdza drept *"o fatală lovire în dezvoltarea şi propăşirea învăţăturii naţionale"*; după alţi doi ani, Monitorul Oficial nr. 24 din 31 octombrie 1860 avea să afirme că prin actul lui Mihai Sturdza *"s-au izgonit şi limba naţională din învăţământul secundar"* [24].

Din fericire, soarta acestui din urmă învăţământ a fost mult mai bună decât cea a învăţământului superior ieşean, deoarece urcarea pe tronul Moldovei a domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1853; 1854-1860) – personalitate care s-a remarcat în viaţa socială a acestei ţări prin patriotismul şi opţiunile sale politice promioniste – a limitat doar la trei ani faza de declin a Colegiului Vasilian; într-adevăr, noul regulament şcolar, aprobat de domnitor la data de 1 ianuarie 1851, nu numai că a repus Colegiul Vasilian în toate drepturile sale, dar chiar – aşa cum s-a arătat în partea introductivă a capitolului şi cum se va vedea şi în continuare – l-a ridicat pe o treaptă superioară din punctul de vedere al conţinutului programului de învăţământ.

Din momentul acestei noi reorganizări şi până spre sfârşitul etapei postregulamentare, Colegiul Vasilian s-a dezvoltat continuu, chiar şi în anii frământărilor sociale prilejuite de declanşarea luptelor politice pentru înfăptuirea Unirii; noi măsuri de îmbunătăţire a învăţământului gimnazial ieşean au fost adoptate în anul 1859 de Comisia Centrală de la Focşani, pe baza directivelor Convenţiei de la Paris referitoare la învăţământul din Principatele Române, dar aplicarea lor a avut loc în perioada istorică următoare celei analizate în acest capitol. .

În încheierea paragrafului va fi prezentată evoluţia, cu detalii suplimentare, numai a acestui învăţământ gimnazial între deceniile 3 şi 6 ale secolului al XIX-lea.

Colegiul (gimnazial) Vasilian între anii 1828-1860. După cum s-a văzut pe parcursul acestei expuneri, vechiul Colegiu Vasilian în limba română, înfiinţat de domnul Vasile Lupu la mănăstirea Trei Ierarhi, a fost transformat, în secolul al XVIII-lea, într-o şcoală de nivel mediu în limba greacă, şcoală de ale cărei foloase culturale şi chiar materiale beneficia numai clasa dominantă a societăţii moldovene – alcătuită din marea boierime şi clerul de rang înalt –, dar nu şi celelalte categorii şi pături sociale care nu cunoşteau nici limba greacă şi nu aveau nici acces la această şcoală medie; este evident că această stare de lucruri nu mai putea fi acceptată la începutul secolului al XIX-lea, deoarece, în noile condiţii economice şi sociale create în acele momente, menţinerea şcolii medii în limba greacă ar fi provocat o totală ruptură între marea masă a populaţiei – care crea bunuri materiale – şi clasa dominantă – care folosea cea mai mare parte din acele bunuri –, ruptură ale cărei consecinţe nefaste avea să le suporte, în primul rând, această din urmă clasă.

O apreciere critică a acestei crize sociale în care se afla societatea moldoveană la începutul secolului al XIX-lea a dat-o, spre sfârşitul vieţii sale, chiar Gheorghe Asachi, cel care avea să găsească şi soluţia ieşirii din criză: reînfiinţarea învăţământului mediu în limba română; într-adevăr, în broşura sa despre care s-a mai vorbit, intitulată *Cvestia învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, publicată în anul 1858, el a făcut următoarea afirmaţie: *"spre ovelirea ţării s-au văzut locuitorii ei împărţiţi în două clase; acei ce osteneau şi produceau vorbeau limba română, iar cei care trăgeau tot folosul nu vorbeau decât numai greceşte"*, [24].

La începutul subparagrafului s-a arătat că la finele primului sfert al secolului al XIX-lea aproape toate categoriile şi păturile sociale moldovene – inclusiv cea a marii boierimi – erau convinse de necesitatea şi

oportunitatea înființării unui învățământ mediu în limba română, pentru a-l înlocui pe cel în limba greacă, limbă care nu mai era de folos nimănui și care din anul 1803 fusese deja izgonită din învățământul mediu religios, iar din anul 1818 fusese înlăturată și din învățământul superior ieșean; mai rămânea să fie găsit și omul capabil să înfăptuiască acest imperativ cultural național, și acesta a fost descoperit în persoana lui Gheorghe Asachi, persoană care poseda două atuuri importante:

- pe de o parte, avea deja o bogată experiență în îndeplinirea unei asemenea acțiuni, dobândită, după cum se va vedea mai târziu, cu prilejul înființării, în anul 1813, a *Școlii de ingineri hotarnici* în cadrul Academiei Domnești;
- pe de altă parte, se bucura de tot sprijinul din partea domnitorului Ioniță Sandu Sturdza (1822-1828), care i-a acordat, în anul 1823, rangul boieresc de *"mare comis"* și i-a încredințat, între 1822-1827, sarcina de *"agent diplomatic al Moldovei"* la curtea imperială habsburgică de la Viena.

Planul de reînființare a învățământului mediu în limba română a început să prindă contur încă din primăvara anului 1827, când, în urma unei analize – solicitată de domnitor – a stării școlilor din Moldova, Epitropia Școalelor și-a însoțit raportul ei – din care se constata că nici școala medie în limba greacă nu a funcționat între anii 1821-1827, deoarece nu s-au strâns în acest interval de timp veniturile școlii –, cu propuneri de reînființare a vechiului colegiu al lui Vasile Lupu; în anaforaua emisă la 15 aprilie 1827, Epitropia propunea ca această școală să-și aibă sediul la mănăstirea Golia unde urma *"să se așeze dascălii trebuincioși spre învățătura școlarilor, mai întâi în limba patriei și apoi în celelalte limbi ce se vor socoti mai folositoare"* [24].

Revenirea în țară, în anul 1827, a lui Gheorghe Asachi și, mai ales, numirea sa, în același an, ca *"referendar al Școalelor"* – funcție pe care avea s-o păstreze mai bine de 20 de ani – au dat un nou impuls preocupărilor pentru reînființarea învățământului mediu în limba română; într-adevăr, sesizând faptul că problema prioritară a acestei acțiuni era asigurarea spațiului de învățământ și ajungând la concluzia că cel mai nimerit spațiu care să corespundă acelui scop era, la vremea aceea, cel reprezentat de clădirile vechiului Colegiu Vasilian, situate în curtea mănăstirii Trei Ierarhi și aflate atunci în stăpânirea egumenilor greci, Gheorghe Asachi a recurs la o adevărată stratagemă pentru a-l obține pentru noua școală, invocând un vechi document emis de domnitorul Gheorghe Ștefan și descoperit de el, de Asachi, într-o bibliotecă din Galiția.

Invocând acest document – considerat real şi autentic de către istoricul A.D.Xenopol şi drept *"o plăsmuire a lui Asachi"* de către istoricul N. Iorga, [24] – în care domnitorul Gheorghe Duca confirma faptul că vechiul Colegiu Vasilian devenise proprietarul clădirilor şcolare construite în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, Gh. Asachi şi Epitropia Şcoalelor au solicitat ca acest spaţiu să revină noului gimnaziu în limba română ce urma să fie înfiinţat, cerere care, neputând fi contestată, a fost admisă de egumenii greci care administrau mănăstirea.

În modul acesta, pentru început cel puţin, problema spaţiului de desfăşurare a noului învăţământ gimnazial în limba română a fost rezolvată chiar din primele momente ale declanşării demersurilor de reînfiinţare a lui; deşi un proiect de regulament de funcţionare a acestui învăţământ gimnazial, publicat în *Buletin - Foaie oficială* nr. 55 din anul 1830, prevedea, într-o primă fază, extinderea acestui spaţiu prin construcţia unui nou corp de clădire în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, iar în viitor construcţia unui nou local, într-o altă zonă a oraşului, se pare că în toată etapa postregulamentară gimnaziul a continuat să funcţioneze în vechile corpuri de clădiri din incinta mănăstirii Trei Ierarhi.

Având consimţământul domnitorului pentru proiectul de înfiinţare a învăţământului gimnazial în limba română, Epitropia Învăţăturilor Publice a anunţat, prin o altă anafora, deschiderea, la data de 23 ianuarie 1828, a acestei şcoli gimnaziale; hrisovul domnesc din 28 martie 1828, emis de domnitorul Ioniţă Sandu Sturdza, a confirmat oficial înfiinţarea acestei şcoli.

Prima formă de organizare a noii şcoli gimnaziale în limba română a suferit unele modificări până la sfârşitul etapei postregulamentare, modificări introduse pe parcurs fie prin anaforale şi regulamente şcolare elaborate de Epitropia Şcoalelor, fie prin hrisoave şi ofisuri domneşti; pentru a se putea înţelege mai bine modul în care a evoluat acest învăţământ în etapa amintită, o urmărire a principalelor transformări pe care le-a suferit pe parcursul acestui interval de timp este considerată absolut necesară.

În programa de învăţământ prezentată în anaforaua care anunţa deschiderea, la 23 ianuarie 1828, a gimnaziului ieşean în limba română se preciza că şcoala era organizată în următoarele două cicluri:

- *"ciclul normal"*, cu durată de 2 ani de studii, în care elevii vor căpăta *"învăţături de început"*;
- *"ciclul gimnazial"*, cu durata de 4 ani, în care elevii urmau să înveţe *"ştiinţele începătoare în limbile românească şi latinească"*;

în legătură cu această formă de organizare a învăţământului gimnazial trebuie făcute următoarele două observaţii:

- în primul rând se va remarca faptul că învăţământul normal, care în alte cazuri a fost înglobat în învăţământul elementar, în această organizare a fost înglobat în învăţământul gimnazial, a cărui durată de studiu a ajuns astfel de 6 ani;
- în al doilea rând se va preciza faptul că expresia de *"învăţare în limba latinească"* se referea numai la învăţarea limbii latine, cinstită ca *"maică a limbii române"* şi considerată ca o simplă disciplină în planul de învăţământ şi nu ca limbă de predare a altor discipline.

O anafora a Epitropiei Şcoalelor din anul 1830 a separat cursurile gimnaziale – pe care le-a numit *"umanioare"* – de cele normale şi elementare, iar în proiectul de Regulament Şcolar, publicat în Buletin-Foaie oficială nr. 55 din anul 1830, a fost folosită denumirea de *Gimnazie Vasiliană* pentru cursurile gimnaziale; tot în acel timp a fost folosită, pentru desemnarea acestor cursuri, şi denumirea de *Institut Naţional*, care nu a rezistat însă în perioada postregulamentară.

Regulamentul Şcolar din 14 iunie 1835 a menţinut atât denumirea de *Gimnaziu Vasilian*, cât şi împărţirea în două cicluri a claselor gimnaziale propriu-zise:
- *"ciclul clasurilor pregătitoare"*, incluzând clasele I şi II ale gimnaziului:
- *"ciclul clasurilor umanioare"*, format din clasele gimnaziale III şi IV;

Un nou Regulament Şcolar, datând din octombrie 1838, a introdus pentru Gimnaziul Vasilian denumirea de *"colegiu"*, denumire care a fost adoptată şi în lucrarea de faţă.

Ofisul domnesc, intrat în vigoare la data de 5 februarie 1847 – reprezentând rezultatul jalnicei cârdăşii politice a domnitorului Mihai Sturdza cu Obşteasca Adunare de atunci –, urmat apoi şi de un nou Regulament Şcolar, emis în anul următor de Epitropia Şcoalelor – devenită, de asemenea, duşman înverşunat al învăţământului românesc –, au dat lovitura de graţie Colegiului Vasilian:
- numărul claselor lui a fost restrâns de la 7 la 4 [24];
- limba română a fost înlocuită în predarea materiilor cu limbi străine: franceza şi gemana;

în legătură cu prima dintre aceste din urmă măsuri trebuie făcută o observaţie: faptul că s-a vorbit de 7 clase ale Colegiului înseamnă că în structura lui au intrat din nou cele două clase normale, precum şi clasa a cincea gimnazială, înfiinţată în ultimul timp.

Regulamentul Şcolar elaborat în anul 1850 de o comisie specială instituită de domnitorul Grigore Alex. Ghica, aprobat de acesta din urmă la data de 1 ianuarie 1851, a readus şcoala gimnazială ieşeană la nivelul de

dinaintea anului 1847; din păcate, clasa a V-a gimnazială reînfiinţată nu a putut intra în funcţiune decât în anul 1852, din lipsă de elevi.

Aşa cum s-a mai precizat şi cu altă ocazie, acest regulament a repus şi limba română în drepturile sale fireşti într-o şcoală românească; chiar de la început, el declara că *"limba naţională va fi singurul organ al învăţăturii publice"*.

Regulamentul Şcolar şi actele normative referitoare la învăţământ emise după anul 1851 nu au adus modificări esenţiale în modul de organizare a Colegiului Vasilian; asemenea modificări vor apare însă în următoarea perioadă istorică, dar ele vor fi examinate într-un alt capitol.

Un alt element care caracterizează procesul de instruire şi a cărui evoluţie în timp trebuie de asemenea urmărită pentru a se putea înţelege modul în care s-a dezvoltat Gimnaziul Vasilian în etapa postregulamentară îl reprezintă conţinutul învăţământului, reflectat în programele de studii.

Primul program de studii al noului Colegiu Vasilian a fost prezentat chiar în anaforaua Epitropiei Şcoalelor, care anunţa deschiderea la data de 23 ianuarie 1828 a cursurilor acestui colegiu; folosind o clasificare actuală a disciplinelor de învăţământ, se poate afirma că această programă de studii a inclus următoarele categorii şi grupe de discipline:

a. *Discipline de cultură generală* – religioasă, umanistă şi ştiinţifică – predate numai în limba română, aparţinând următoarelor grupe :
   - discipline cu caracter religios, în rândul cărora intrau: religia, istoria biblică, morala creştină;
   - discipline filosofice: filosofia, logica;
   - discipline umaniste: filologia, retorica, poezia;
   - discipline istorice: istoria universală, arheologia;
   - discipline ştiinţifice: matematici, fizică, ştiinţe naturale;
   - disciplinele economice: economia pământească şi politicească;

b. *Limbile străine*, în rândul cărora intrau:
   - limba latină, cu program obligatoriu de studiu, dat fiind calitatea ei de *"maică a limbii române"*;
   - limbi moderne (franceză şi germană), la cererea elevilor şi cu profesori plătiţi de ei;
   - limba elină, programată a fi introdusă în viitor.

Proiectul de Regulament Şcolar, publicat în nr. 55 al Buletinului-Foaie oficială din 1830, confirmând programul prezentat de anaforaua din anul 1828, a introdus şi următoarele elemente noi privind structura acestui program:

- a completat lista disciplinelor de cultură generală cu noi discipline ca: prosodia, mitologia, geografia ş.a.;
- a stabilit cuantumurile de ore care trebuiau alocate disciplinelor din planul de învăţământ;
- a adoptat un program coerent de desfăşurare a activităţii didactice în Colegiu, cursurile predându-se atât dimineaţa cât şi după masă în toate zilele lucrătoare, cu excepţia celor care intrau în perioadele de vacanţă;
- a introdus, în mod oficial, metoda lancasteriană în desfăşurarea procesului didactic.

Actele normative referitoare la învăţământ, emise în intervalul de timp scurs din momentul adoptării Regulamentului Organic şi până în momentul intrării în vigoare a ofisului domnesc din anul 1847 al domnitorului Mihai Sturdza, nu au adus modificări esenţiale programului de studii al Colegiului Vasilian; ultimul act normativ însă, care a redus în mod drastic numărul claselor Colegiului şi a expulzat limba română din şcoală, a determinat o sărăcire considerabilă a conţinutului învăţământului gimnazial, reflectată atât în scoaterea multor discipline din programul de învăţământ, cât şi în micşorarea prealabilă a numărului de ore predate la disciplinele menţinute în acest program.

Din fericire, durata acestei faze de evident regres – considerat şi din puncul de vedere al evoluţiei conţinutului procesului de instruire înregistrat în dezvoltarea Colegiului Vasilian – nu a fost mai mare de trei ani, astfel că noul Regulament Şcolar, aprobat de domnitorul Grigore Alex. Ghica la data de 1 ianuarie 1851, a reuşit să oprească la timp dezastrul cultural pe care îl putea provoca ofisul domnitorului Mihai Sturdza, reuşind nu numai să readucă învăţământul gimnazial la stadiul la care ajunsese înainte de anul 1847, dar chiar să ridice nivelul acestui învăţământ prin introducerea în programul de învăţământ a unor noi discipline filosofice – preluate de la vechea facultate de filozofie a Academiei Mihăilene –, precum şi prin creşterea ponderii disciplinelor cu caracter ştiinţific.

Se pare că această din urmă structură a programului de învăţământ al Colegiului Vasilian a rezistat, fără a înregistra modificări esenţiale, până la sfârşitul etapei postregulamentare.

Un alt element esenţial pentru caracterizarea dezvoltării învăţământului gimnazial ieşean în perioada istorică analizată aici – element a cărui evoluţie, în etapa postregulamentară, va trebui deasemeni urmărită cu atenţie – îl constituie volumul şi structura socială a masei de elevi care au frecventat cursurile Colegiului Vasilian în etapa istorică amintită.

Luând în consideraţie, mai întâi, intervalul de timp scurs de la înfiinţarea noului Colegiu Vasilian (1828) şi până la adoptarea Regulamentului Organic (1832), se va face precizarea că toate aprecierile formulate în continuare se bazează pe *Statistica Învăţăturilor publice din Moldova*, publicată în *Albina Românească* nr. 14 din anul 1832, ale carei date, preluate din lucrarea [24], conduc la următoarele trei constatări importante:

- în intervalul 1828-1831 au frecventat Colegiul Vasilian un număr de 103 elevi;
- în acest interval Colegiul a acordat 12 burse în anul şcolar 1828-1829, 3 burse în anul şcolar 1829-1830 şi un număr de 16 burse în anul şcolar 1830-1831;
- elevii care au beneficiat de aceste burse au fost, în ordine prioritară: fii de mici boieri, fii de preoţi, fii de negustori şi meseriaşi şi fii de mazili;

profitând de dreptul autorului de a interpreta în sensul propriilor sale viziuni datele statistice, se vor trage, în baza acestor constatări, următoarele concluzii:

- admiţând că în anul reînfiinţării sale, Colegiul Vasilian a funcţionat numai în prima clasă gimnazială, rezultă că între anii 1828-1831 în acest colegiu au învăţat în medie câte 18 elevi în fiecare clasă; trebuie acceptată însă şi ipoteza că, în anul şcolar 1829-1830 – anul declanşării unei noi epidemii de ciumă în oraşul Iaşi –, numărul elevilor Colegiului (din anii I şi II) a fost sensibil inferior acestei cifre medii;
- în primii trei ani de funcţionare a noului Colegiu Vasilian, ocârmuirea – reprezentată, din păcate pentru români, de guvernanţi ruşi, îndeosebi de generalul Kiselev – a creat condiţiile necesare pentru ca aproximativ 30% din numărul total al elevilor şcolii, provenite din pături sociale cu venituri modeste, să poată frecventa cursurile acestei şcoli;
- faptul că, în tot acest interval de timp, printre bursierii Colegiului Vasilian nu a figurat nici unul dintre reprezentanţii ţărănimii – nici măcar cei ai ţărănimii aşa zise *"libere"* – dovedeşte dependenţa de clasa dominantă a acestui învăţământ mediu, cel puţin în intervalul de timp luat în consideraţie aici.

Este foarte greu de stabilit cu exactitate modul în care au evoluat, după reînfiinţare, aceşti doi indicatori ai procesului de dezvoltare a învăţământului gimnazial ieşean – numărul şi structura socială a masei de elevi ai Colegiului Vasilian – şi aceasta cel puţin din următoarele două motive:

- reorientarea atenţiei factorilor care urmăreau evoluţia învăţământului ieşean – organe administrative, presă, scriitori, politicieni, etc. – spre învăţământul superior în limba română, renăscut şi el mai întâi sub forma *"cursurilor extraordinare"* înfiinţate pe lângă Colegiul Vasilian şi apoi, din anul 1835, funcţionând în mod oficial sub forma *Academiei Mihăilene*; este deci oarecum firesc ca interesul pentru învăţământul gimnazial să fi trecut pe planul al doilea şi această scădere a importanţei acestui învăţământ s-a reflectat, în mod indiscutabil, şi în volumul de informaţii păstrate referitoare la evoluţia lui;
- caracterul discutabil şi uneori chiar contradictoriu al datelor informative – şi aşa puţine la număr – de care au dispus cercetătorii în domeniul istoriei învăţământului ieşean.

O ilustrare a caracterului controversat al acestor date informative o oferă următorul exemplu: pe de o parte, în numărul 57 din 21 iulie 1832 al periodicului *Albina Românească* se menţiona faptul că la încheierea celui de-al patrulea an şcolar scurs de la înfiinţare, Colegiul Vasilian funcţiona în treapta gimnazială numai cu trei clase, rezultând de aici că în unul din cei patru ani şcolari cursurile colegiului au fost întrerupte şi acest an şcolar nu putea fi altul decât anul 1829-1930, an în care oraşul Iaşi a fost bântuit de epidemii de ciumă; pe de altă parte, un alt document din acele timpuri, păstrat în Arhivele Române şi citat în lucrarea [24] – este vorba de Ms.106, f.159 – 160 (M.f. XIX-1) – afirmă că în anul şcolar 1829-1830 au existat 3 elevi bursieri, ceea ce înseamnă că totuşi Colegiul Vasilian ar fi funcţionat şi în anul epidemiei de ciumă!

Unele concluzii generale referitoare la subiectul abordat aici – evoluţia, în etapa postregulamentară, a numărului de elevi ai Colegiului Vasilian şi a compoziţiei lor sociale – pot fi trase totuşi din analiza unor documente ale timpului care au comentat – fie justificându-l, fie supunându-l unor severe critici – "faimosul" ofis domnesc de desfiinţare a învăţământului mediu şi superior românesc, ofis emis de domnitorul Mihai Sturdza şi intrat în vigoare la data de 5 februarie 1847; între aceste documente, se menţionează:

- partea introductivă a ofisului domnesc amintit mai sus, în care s-a motivat decizia de desfiinţare a învăţământului mediu şi superior în limba română prin susţinerea următoarelor două idei retrograde, reacţionare, antinaţionale şi antisociale:
    - ideea incapacităţii limbii române de a permite transferul de cunoştinţe de nivel înalt, idee formulată sub forma: *"limba* (română n.a.) *nu este înzestrată cu trebuinceoasele cărţi pentru învăţăturile mai înalte"* [24];

- ideea organizării procesului educaţional pe nivele diferite, corespunzând treptelor sociale din care provin elevii, considerându-se că diferenţele dintre păturile sociale au caracter ereditar şi că ele trebuie să se reflecte şi în modul de organizare a învăţământului; în baza acestei idei, care în ofisul domnesc a căpătat următoarea formulare ridicolă: *"Dacă am da acea învăţătură treptelor societăţii care se găsesc în împrejurări deosebite, precum de am voi a supune la una şi aceeaşi hrană vietăţi de soiuri diferite"*, se trăgea concluzia că numai marea boierime, care deţinea monopolul slujbelor înalte, era şi singura îndreptăţită de a beneficia de roadele învăţăturilor înalte;
- motivarea publică, făcută de poetul Costache Conachi, mare moşier dar şi poet, motivare în care ideea organizării educaţiei după nivelul treptei sociale, a fost formulată astfel: *"adevăratul început de civilizaţie ar fi a se învăţa norodul catehismul, cum trebuie să lucreze pământul, să grijească vietăţi şi cum să se ajute în gospodăria sa cu casnice lecuiri şi oblojeli, iar starea de asupra a norodului, acea boierească, să înveţe cum trebuie să judece şi să cârmuiască pe norod"* [24];
- justificarea din raportul lui Malgouverné, la înfiinţarea în anul 1847 a Colegiului francez în localul Academiei Mihăilene, în care s-a dat următoarea explicaţie desfiinţării învăţământului român mediu şi superior: *"Starea socială a ţării făcând din posturile publice şi administrative unul din privilegiile aristocraţiei – prin încercarea de a se ridica prea repede clasele de jos prin învăţătură s-a proiectat o prea grabnică şi prea omogenă amestecare a două clase de oameni, din care una se simţea puţin dispusă a se înfrăţi cu cealaltă"*;
- comentariul prezentat după un deceniu de Gheoghe Asachi, în broşura sa *Cvestia Învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, tipărită în anul 1858, în care se face următoarea afirmaţie: *"câteva persoane înrâuritoare prin a lor poziţie, deprinse a considera dregătoriile aducătoare de câştig ca o clironomie privilegiată a familiilor mari, erau departe a încuviinţa un sistem de învăţătură publică care îndepuia fără deosebire cu toate acele cunoştinţe pre acei avuţi ca şi pre cei săraci şi de care aceştia din urmă deoseori se foloseau mai mult. De aceea, s-a şi insuflat neîncrederea în ţintirea acestui sistem şi se aflau oameni care întrebau: oare ce va face numeroasa ceată de filozofi într-o ţară atât de mărginită?"* [24].

Întrerupându-se aici şirul de asmenea documente, apare totuşi evident faptul că în anul 1847 marea boierime era efectiv înspăimântată de

pătrunderea tot mai puternică în conducerea treburilor țării a reprezentanților păturilor sociale inferioare, pătrundere care o amenința cu desființarea vechiului ei privilegiu de a deține monopolul înaltelor dregătorii în stat și, mai ales, o condamna să asiste neputincioasă la extinderea unui proces de *"egalizare socială"*, proces de care se temeau într-o și mai mare măsură; faptul că tocmai școala românească, medie și superioară, a constituit principalul instrument folosit pentru înfăptuirea acestei ascensiuni sociale a stărilor de rang inferior, explică și ura înverșunată pe care marea boierime, care l-a câștigat și pe domnitor de partea ei, a început s-o nutrească pentru această școală.

Două concluzii clare se desprind în urma analizai precedente: prima este aceea că numărul elevilor școlarizați în Colegiul Vasilian a fost în continuă creștere până în anul 1847; a doua concluzie se referă la creșterea, în mod cert, a ponderii elevilor proveniți din păturile sociale modeste în totalul elevilor școlarizați, astfel că ofisul domnesc din anul 1847 exprimă, de fapt, intenția clasei dominante de a stăvili această creștere.

Este mai mult ca sigur că între anii 1847-1850 și numărul elevilor care au urmat cursurile ColegiuluiVasilian și ponderea elevilor proveniți din rândurile păturilor sociale de rang inferior au scăzut simțitor; tot atât de sigur este însă și faptul că, după introducerea în vigoare a Regulamentului Școlar de la 1 ianuarie 1851, acești indicatori au început din nou să crească, depășind chiar valorile de dinaintea anului 1847, cel puțin până în anul 1857, când noile atacuri îndreptate asupra învățământului românesc superior au avut repercursiuni, în mod indiscutabil, și auspra învățământului gimnazial.

O ultimă concluzie care mai trebuie evidențiată cu prilejul prezentării evoluției structurii sociale a elevilor Colegiului Vasilian în etapa postregulamentară este aceea că, dacă accesul la învățământul mediu al păturilor sociale de rang inferior nu a putut fi stăvilit prin acte normative decât în două momente – în anii 1847 și 1856 –, în schimb modul în care a fost organizată, în toată această etapă, viața școlară internă a fost vizibil marcat de concepția retrogradă a existenței *"diferențelor dintre clasele sociale"*, concepție care s-a reflectat nu numai în faptul că nici un fiu de țăran nu a putut frecventa în această etapă cursurile Colegiului, ci și în comportamentul profesorilor și al personalului administrativ față de elevi; o descriere sumbră a acestui comportament discriminatoriu al oamenilor școlii, desprinsă parcă din una din cărțile marelui cunoscător al sufletului tânăr de școlar, Charles Dickens, a fost prezentată de istoricul A.D. Xenopol în lucrarea *Serbarea Școlară de la Iași*, publicată în anul 1885: fiii de mari

boieri, numiţi *"alumni"*, locuiau în camere situate la etaj, spaţioase şi luminoase şi dotate cu mobilă confortabilă, mâncau la mese acoperite cu feţe de mese, în vase de faianţă sau cositor, cu tacâmuri de metal şi cu şerveţele, şi beau apă din vase speciale, iar în clasele de studiu erau aşezaţi în primele bănci; elevii din celelalte pături sociale numiţi *"stipendişti"*, pentru că majoritatea dintre ei primeau *"stipendii"* (burse), locuiau în camere igrasioase şi întunecoase de la parter, mâncau la mese neacoperite, din străchini de lut şi cu linguri de lemn, şi beau apă dintr-o putinică, cu o ulcică comună, iar în sălile de curs erau aşezaţi în bancile din fund.

A trebuit să treacă mulţi ani până să se înţeleagă că într-o şcoală toţi elevii trebuie să se bucure de acelaşi tratament.

Un alt indicator care trebuie luat în consideraţie atunci când se urmăreşte dezvoltarea, într-o etapă istorică dată, a unei instituţii de învăţământ îl constituie calitatea corpului ei didactic, reflectată în primul rând in pregătirea profesională a profesorilor ei; înainte de a trece însă la prezentarea cadrelor didactice care au funcţionat la Colegiul Vasilian din momentul reînfiinţării lui şi până la finele etapei postregulamentare, se vor face două precizări.

Prima precizare se referă la faptul că, vorbindu-se de profesorii acestui colegiu, ei trebuie împărţiţi în două categorii;

- profesorii Colegiului Vasilian propriu-zis, în categoria cărora au intrat învăţătorii de la cursurile normale – de regulă, preoţi – şi profesorii secundari, care au predat cursuri la clasele gimnaziale;
- profesorii *"cursurilor extraordinare"*, înfiinţate pe lângă Colegiu, cursuri de nivel superior care au fost ţinute de cadre didactice cu pregătire universitară în străinătate, din rândul cărora unii au predat ulterior şi în cadrul Academiei Mihăilene;

cea de-a doua precizare constă în accea că în acest subcapitol se va vorbi numai de prrofesorii din prima categorie, cei din categoria a doua urmând a fi prezentaţi în subcapitolul următor.

Luând deci în discuţie problema corpului profesoral de la cursurile ordinare ale Colegiului Vasilian, se va face mai întâi menţiunea că, deşi acest colegiu a început să funcţioneze de la data de 23 ianuarie 1828, abia prin Proiectul de Regulament Şcolar, publicat în Buletinul–Foaie Oficială nr. 55 din anul 1830, au fost reglementate oficial condiţiile de angajare a profesorilor colegiului şi au fost stipulate drepturile şi îndatoririle lor; în baza acestui regulament, profesorii erau numiţi prin contract încheiat de ei cu Epitropia Şcoalelor şi erau obligaţi, între altele, să respecte următoarele principii pedagogice: să nu fie duri în relaţiile cu elevi, să folosească

exemplele şi recompensele ca mijloc de convingere, să nu folosească decât în cazurile extreme pedeapsa corporală (care nu trebuia să fie mai mare de 6 vergi), precum şi îndepărtarea din şcoală a elevilor reclacitranţi.

La clasele normale asociate colegiului s-au evidenţiat, de la înfiinţarea şi pe parcursul etapei postregulamentare, următoarele două cadre didactice:

- Preotul *Constantin Farcaş*, care a predat disciplinele: Catehismul, Istoria Biblică, Moralul Biblic, Moralul Bisericesc şi Istoria bisericească;
- Preotul *Ivan Sachelarie*, titular al următoarelor discipline: Elemente de gramatică românească, Istorie, Geografie şi Elemente de limbă latină;

între profesorii care au ţinut ore la cursurile gimnaziale ale Colegiului Vasilian s-au numărat următorii doi, care s-au evidenţiat prin activitatea didactică desoebită pe care au desfăşurat-o;

- Profesorul *Gheorghe Săulescu*, care a fost însărcinat cu predarea următoarelor discipline: Limba română cu toate părţile ei (Gramatica, Sintaxa, Prosodia, Stilul şi filologia limbii), Istoria mitologică şi Arheologia, Istoria naturală, Logica şi Retorica şi Poezia; de asemenea, prin contractul încheiat, el s-a obligat să alcătuiască o *Gramatică a limbii româneşti*, obligaţie de care s-a achitat încă din anul 1832, elaborând acea *Gramatică Românească*, puternic înfluenţată de curentul latinist, de care s-a vorbit cu un alt prilej;
- Profesorul *Vasile Bob-Fabian*, venit la îndemnul lui Gheorghe Asachi din Transilvania şi căruia i-a revenit sarcina predării următoarele discipline: Limba latină cu toate ale ei părţi (Gramatica, Sintaxa, Texte în proză şi în versuri din autori clasici), Matematici (Aritmetica, Algebra şi Geometria) şi Geografia; de asemenea, prin contract, el avea şi sarcina întocmirii unei Gramatici a limbii latine.

Trebuie făcută aici precizarea că au fost menţionaţi doar profesorii cu o activitate didactică îndelungată în Colegiu şi care şi-au legat oarecum numele lor de cel al colegiului prin contribuţiile aduse la dezvoltarea acestei şcoli, între ei profesorul Gh. Săulescu îndeplinind, după cât se pare, şi sarcina de director al şcolii; este evident însă că în etapa postregulamentară au mai predat în colegiu şi alţi profesori – îndeosebi dintre cei care ţineau *"cursuri extraordinare"*, iar mai târziu cursuri la Universitatea Mihăileană –, dar ei s-au implicat într-o mult mai mică măsură în învăţământul gimnazial din această şcoală.

Un ultim indicator al nivelului de dezvoltare a unei şcoli, a cărei evoluţie va mai trebui urmărită în încheierea acestui subcapitol, îl constituie *eficienţa învăţământului*, reflectată în numărul şi, mai ales, în calitatea pregătirii absolvenţilor; întrucât însă această eficienţă este consecinţa directă

a eforturilor făcute de guvernanţi pentru sprijinirea procesului de dezvoltare a şcolii, prezentarea acestui ultim subiect de discuţie propus în cadrul subcapitolului trebuie corelată cu analizarea modului în care, pe parcurs, ocârmuirea a înţeles să sprijine şcoala.

Chiar de la înfiinţarea sa, în anul 1832, Colegiul Vasilian s-a bucurat de un larg sprijin din partea domnitorului de atunci al ţării, Ioniţă Sandu Sturdza, care, prin hrisovul său din 28 martie 1828, a aprobat toate propunerile Epitropiei Şcoalelor referitoare la asigurarea fondurilor necesare funcţionării şcolii, fonduri care urmau să fie realizate din veniturile mănăstirilor închinate; mai mult, prin acelaşi hrisov, domnitorul prevedea obligaţia egumenilor greci de la mănăstirea Trei Ierarhi de a pune la dispoziţia colegiului nou înfiinţat corpurile de clădire ale vechii şcoli vasiliene, situate în incinta mănăstirii menţionate, în deplină stare de funcţionare – adică reparate –, iar printr-un act din 4 aprilie 1828 cerea acelor călugări greci să urgenteze reparaţiile la clădirile colegiului.

Toate aceste măsuri luate de domnitorul Ioniţă Sandu Sturdza reflectau din plin preocuparea sa pentru a crea cele mai bune condiţii de dezvoltare Colegiului Vasilian reînfiinţat şi roadele manifestării acestei griji au apărut chiar imediat: încheierea primului an şcolar 1828-1829 a fost sărbătorită într-un cadru festiv cu participarea înaltelor oficialităţi ale statului şi în prezenţa consulului rus la Iaşi; cu acest prilej, ziarele româneşti – şi chiar şi unele ziare străine, franţuzeşti şi ruseşti – au salutat evenimentul, evidenţiind faptul că el demonstrează posibilitatea predării şi în limba română a unor *"învăţături înalte"*.

După întreuperea de un an, provocată de epidemia de ciumă, Colegiul Vasilian şi-a reluat activitatea, fiind sprijinit material, cu o deosebită înţelegere, de guvernatorul rus, generalul Kiselev; Regulamentul Şcolar publicat în Buletinul-Foaia oficială nr. 55 din anul 1830, precum şi *Suplimentul* adăugat lui, au introdus noi reglementări privind modul de asigurare a veniturilor şcolii, precum şi prevederea de construcţie a unui nou local al şcolii.

După cum era şi firesc, aceste măsuri administrative au dat un nou impuls dezvoltării Colegiului Vasilian, care nu se putea să nu se reflecte şi în modul de pregătire a elevilor; la încheierea noului an şcolar, sărbătorită iarăşi cu mult fast, periodicele *Albina Românească* şi *Curierul Românesc* au salutat din nou evenimentul, evidenţiind succesele înregistrate de învăţământul gimnazial ieşean.

Meritul cel mai mare – în domeniul învăţământului – al Regulamentului Organic a fost acela de a fi confirmat, în partea introductivă a cap. IX,

intitulat *Despre Învăţătura Publică*, faptul că învăţământul în limba naţională reprezintă cel mai important sector din viaţa unui stat şi că, în consecinţă, el trebuie să se bucure de toată atenţia şi sprijinul guvernanţilor [24]; cele două Regulamente Şcolare, elaborate în cursul anului 1832 în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic, au creat condiţii şi mai favorabile dezvoltării Colegiului Vasilian.

Printre rezultatele care au reflectat pregătirea deosebit de bună a elevilor Colegiului, în anii de aplicare a Regulamentului Organic sub ocârmuirea guvernatorului Kiselev, pot fi menţionate următoarele două:

- numărul mare de elevi ai Colegiului premiaţi în anul 1832 pentru merite deosebite la învăţătură, între ei aflându-se: Teodor Stamate, Alexandru Costinescu, Iancu Stavrat, Anastasie Fătul, Leon Filipescu, George Călinescu şi D. Grigoriu [24], care au devenit ulterior personalităţi importante ale oraşului Iaşi;
- înregistrarea, la data de 15 septembrie 1833, a primei promoţii de absolvenţi ai Colegiului Vasilian şi înscrierea, în toamna aceluiaşi an, în baza certificatelor de absolvire eliberate de Colegiu, a unui număr de 5 dintre aceşti absolvenţi ca studenţi ai Universităţii din Viena.

Un alt aspect al grijei manifestate de aceeaşi ocârmuire pentru dezvoltarea învăţământului din Moldova l-a constituit sprijinul acordat Epitropiei Şcoalelor în procurarea fondurilor necesare acoperirii cheltuielilor de transport şi de întreţinere pe durata şcolarizării primilor bursieri de stat din Moldova, trimişi să efectueze studii superioare în străinătate (Austria) în vederea pregătirii lor ca viitoare cadre didactice proprii ale învăţământului superior ieşean; astfel, în toamna anului 1833 Epitropia Şcoalelor a trimis la studii la Universitatea din Viena pe următorii absolvenţi ai Colegiului Vasilian:

- *Teodor Stamate*: pentru a studia filosofia, matematicile, fizica şi istoria naturală;
- *Anton Velini*: pentru studierea filosofiei,a legilor şi a economiei politice;
- *Alexandru Costinescu*: pentru a se specializa în ingineria civilă şi militară, în mecanică şi în hidraulică;
- *Anastasie Fătu* pentru a se pregăti în domeniul legilor şi al economiei politice;
- *Constantin Zefirescu*: pentru a se specializa în domeniul chimiei Tehnologice şi al ştiinţelor comerciale;

iar la Institutul Agronomic din Hohenheim (Wurtenberg) a fost trimis:

- *Leon Filipescu*: pentru a studia economia rurală, botanica şi mecanica.

Deşi, datorită modului neregulat în care Epitropia achita bursele, viaţa acestor bursieri moldoveni nu a fost deloc uşoară – unul din ei, Leon Filipescu, a fost chiar închis vremelnic pentru datorii –, totuşi ei au reuşit să învingă toate greutăţile întâmpinate şi să revină în ţară cu certificatele de dobândire a titlurilor universitare, pentru cucerirea cărora fuseseră trimişi; un sprijin important în obţinerea acestor succese le-a fost oferit, pe parcursul studiilor, de dr. A. Constantin Pop, stabilit în acea vreme la Viena.

Urcarea pe Tronul Moldovei, în anul 1834, a domnitorului Mihai Sturdza – omul de mare cultură care fusese mâna dreaptă a mitropolitului Veniamin Costache în opera de modernizare a învăţământului mediu religios în limba română – a făcut să renască speranţe sporite în sufletele celor care doreau propăşirea învăţământului românesc în Moldova; desele sale declaraţii referitoare la politica pe care urma să o adopte faţă de problema învăţământului, făcute la începutul domniei – cum a fost, de exemplu, cea făcută în anul 1835 cu prilejul deschiderii festive a cursurilor Academiei Mihăilene, în care îşi arăta intenţia de a înfiinţa *"aşezăminte de învăţătură necesare ţării... potrivit cu gradul luminatei Europei"* [24] – şi, mai ales, Regulamentul Şcolar elaborat sub oblăduirea sa în primul deceniu de domnie – este vorba de Regulamentul din anul 1835 –, îndreptăţeau întru totul asemenea speranţe.

Au fost suficienţi însă doar doi ani de domnie pentru ca acest domnitor – considerat de mitropolitul Veniamin Costache, în anul 1814, drept cel mai luminat dintre contemopranii săi – să-şi schimbe radical, începând chiar din anul 1836, concepţiile cu privire la rolul social al învăţământului în limba naţională, ca urmare a presiunilor exercitate asupra sa din următoarele trei direcţii principale:

- din partea marii boierimi – căreia îi aparţinea prin naştere şi prin legături familiale –, boierime care, aşa cum s-a mai arătat, înspăimântată de pericolul pierderii privilegiilor ei, ca urmare a extinderii procesului de *"egalizare socială"* declanşat de şcoala românească, dorea acum cu ardoare desfiinţarea acestei şcoli;
- din partea grupului de intelectuali francezi stabiliţi în Iaşi, care doreau înlocuirea învăţământului în limba română cu învăţământul în limba franceză, înlocuire care i-ar fi adus într-o poziţie socială superioară;
- din partea clerului grec aflat în ţară şi, în mod deosebit, din partea egumenilor greci de la mănăstirea Trei Ierahi, care, pe de o parte, jinduiau după clădirile din curtea mănăstirii intrate în stăpânirea Colegiului Vasilian şi a Academiei Vasiliene – pentru redobândirea cărora deschiseseră între timp şi un proces intentat Epitropiei Şcoalelor –

şi, pe de altă parte, mai sperau încă într-o readucere a limbii greceşti în şcoala medie şi superioară ieşenă;
-acestor presiuni li s-au adăugat constatările proprii privind faptul că şcolile – îndeosebi şcoala medie şi şcola superioară – deveniseră între timp adevărate centre de răspândire a ideilor naţionale şi liberale, care ameninţau tot mai puternic stabilitatea domniei şi pe care începuse să le urască din ce în ce mai mult.

Marele păcat al domnitorului Mihai Sturdza a fost acela că a cedat acestor presiuni exterioare şi temerilor sale interioare, declanşând o serie de măsuri care urmăreau, toate, îndepărtarea limbii române din şcoala medie şi cea superioară sub pretextul – devenit un laitmotiv – că ea, având un lexicon sărac, nu permitea transferul cunoştinţelor de înalt nivel şi că, de aceea, învăţământul desfăşurat în aceste şcoli *"nu răspundea aşteptărilor sale"*; acest atac îndreptat împotriva folosirii limbii române în şcoală a început prin o serie de acţiuni de şicanare a lui – care vor fi menţionate în subcapitolul următor al lucrării – şi a culminat cu aplicarea josnicului ofis domnesc din 5 februarie 1847, care a îndepărtat limba română din şcoala ieşeană medie şi superioară.

După 13 ani de la data intrării în vigoare a acestui odios ofis, Mihail Kogălniceanu – omul care în anumite momente l-a sprijinit totuşi pe domnitorul Mihai Sturdza în unele acţiuni ale lui – încă îl mai condamna cu asprime chiar pentru emiterea acestui document; în discursul său, ţinut în anul 1860 cu prilejul deschiderii inaugurale a cursurilor Universităţii din Iaşi, Kogălniceanu făcea următoarea apreciere [24]:

"... aceeaşi mână care au organizat aceste şcoale au subscris şi dezorganizarea lor. În 1846 şi 1847, spăimântat de programul şcoalelor, de ideile naţionale şi liberale care îşi aşezase focarul în şcoale şi care prevestea evenimentele de la 1848, domnitorul Mihail Sturdza, sub cuvânt că şcolile nu răspund la aşeteptările sale şi la trebuinţa ţării, sub pretextul de a le îmbunătăţi au desfiinţat partea cea mai activă din aceste şcoli, învăţământul superior, şi ce este mai condamanbil, au izgonit şi limba naţională din învăţământul secundar".

Încercările repetate – şi, până la urmă, şi încununate de succes – ale ocârmuirii de a desfiinţa învăţământul românesc, precum şi frecventele modificări ale programelor de învăţământ impuse prin acte normative emise, în acest timp, de Epitropia Şcoalelor, nu numai că nu puteau asigura o funcţionare normală a şcolilor, dar creau chiar o stare de totală nesiguranţă în rândul cadrelor didactice, care îi determina ca, în loc să se preocupe de îmbunătăţirea conţinutului învăţământului, de perfecţionarea metodelor

pedagogice, de elaborarea de manuale şi de materiale didactice, etc., să aştepte cu nerăbdare ziua următoare, pentru a se convinge dacă mai erau profesori sau nu; era firesc ca, în aceste condiţii, nivelul învăţământului să nu fi fost cel care ar fi fost obţinut în cazul când ocârmuirea ar fi sprijinit prin măsuri judicioase dezvoltarea lui, aşa cum s-a întâmplat în timpul guvernării lui Kiselev; faptul că acestea au fost cauzele adevărate ale scăderii nivelului învăţământului între anii 1836-1850, şi nu predarea cunoştinţelor în limba română, cum a încercat să demonstreze domnitorul Mihai Sturdza în argumentările sale, a fost dovedit şi de raportul din 22 martie 1845, al comisiei instituită de domnitor la data de 5 ianuarie 1845 pentru a ancheta *"cauzele neprogresului şcoalelor"*.

Într-adevăr, această comisie – alcătuită din Lupu Balş, Dimitrie Sturdza, Alecu Beldiman, Costache Negruzzi şi Alecu Sturdza – a declarat, în raportul ei, *"că piedicile şi defecţiunile văzute şi mărturisite le-au găsit nu în limba naţională"* ci *"în desele reforme, în neformarea de şcoli începătoare înainte de crearea colegiului, în lipsa de cărţi didactice, în nesiguranţa profesorilor în posturile lor; precum şi în lipsa unei catedre de pedagogie"* [24]; în concluzia finală, care a fost contrară celei la care se aştepta domnitorul Mihail Sturdza, comisia s-a declarat împotriva *"izgonirii limbii române de organ al învăţământului"* [24].

Acest exemplu de totală subordonare a intereselor învăţământului naţional intereselor politicianismului îngust, obtuz şi meschin nu a fost, din păcate, şi ultimul care poate fi menţionat în istoria dezvoltării şcolii româneşti; după cum se va vedea pe parcursul expunerii acestei lucrări, pe măsură ce societatea românească se dezvolta, străduindu-se să *"intre în Europa"* – cum s-ar exprima politicienii români de astăzi –, imixtiuni brutale în hotărârea soartei învăţământului naţional, ale unui politicianism – promovat uneori de o clasă politică incompetentă şi ignorantă, dar de foarte multe ori chiar de aşa zişi *"oameni de învăţământ"*, lipsiţi însă de conştiinţă civică şi naţională – s-au produs tot mai frecvent şi, din nefericire, în momente hotărâtoare pentru dezvoltarea ulterioară a ţării.

Urcarea pe tronul Moldovei a domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1853; 1854-1856), om cu vederi înalte, dar şi cu mult mai multă înţelegere pentru aspiraţiile naţionale ale moldovenilor, a avut ca urmare, aşa cum s-a mai arătat, reintroducerea limbii române în şcoala medie şi în învăţământul superior, iar Regulamentul Şcolar elaborat sub oblăduirea sa şi aprobat la data de 1 ianuarie 1851 a adus învăţământul mediu şi superior ieşean la un nivel chiar superior celui pe care l-a avut înainte de anul 1847; din păcate, în ultimii ani ai etapei postregulamentare nivelul învăţământului

gimnazial ieşean a început să sufere din nou unele scăderi, datorită vrăjmăşiei făţişe manifestate faţă de şcoala românească de către caimacamii Teodor Balş şi Ştefan Vogoride, adversari înverşunaţi ai politicii de înfăptuire a idealurilor naţionale ale poporului român.

Învăţământul academic ieşean în perioada 1803-1859

Aşa cum s-a arătat în partea introductivă a acestui capitol, hrisovul domnitorului Alexandru Moruzi din 24 mai 1803 oficializa reorganizarea Academiei Domneşti într-o nouă formulă structurală, în mod cert superioară – prin evoluţia concepţiei asupra rolului social al învăţământului – formelor de organizare a acestei academii adoptate în secolul precedent. Caracteristic acestei noi forme de organizare a învăţământului superior din Moldova este faptul că el a fost prevăzut, în mod oficial, cu două discipline de nivel superior cu caracter aplicativ – un curs de inginerie hotarnică şi un curs de drept –, fapt care l-a şi determinat, de altfel, pe autorul acestei lucrări să considere anul 1803 ca un an al înfiinţării învăţământului superior aplicativ din Moldova.

Ca şi în cazul învăţământului mediu, reorganizarea, la începutul secolului al XIX-lea, a învăţământului superior ieşean a fost impusă de anumite cerinţe ale stadiului de dezvoltare generală a societăţii moldovene în acel moment, cerinţe care coincideau, în mare parte, cu cele care au reclamat şi reorganizarea învăţământului mediu; era deci firesc ca, după importantele modificări survenite la sfârşitul etapei preregulamentare în toate sectoarele vieţii interne a Moldovei – modificări care au fost analizate în capitolul precedent –, să se impună şi o nouă reorganizare a învăţământului în general şi, în mod deosebit, a celui superior, dat fiind faptul că noul stadiu de dezvoltare socială care se prefigura reclama prezenţa specialiştilor autohtoni cu studii superioare.

În modul acesta, Academia Domnească şi-a continuat existenţa în secolul al XIX-lea sub cele două forme principale ale ei:

- *Academia de filosofie şi ştiinţe*, care a funcţionat în etapa preregulamentară;
- *Academia Mihăileană*, reprezentând forma sub care a continuat să funcţioneze Academia Domnească în etapa postregulamentară;

În ordinea de mai sus, evoluţiile acestor două forme de organizare a Academiei Domneşti de la Iaşi vor fi urmărite în continuare.

Învăţământul academic în etapa preregulamentară. Sistemul de instrucţiune publică al statului moldovean de la începutul secolului al XIX-

lea se confrunta cu o serie de probleme de învăţământ, care nu puteau fi rezolvate numai prin reorganizarea primelor sale două trepte; dintre aceste probleme pot fi menţionate:

a. Problema imprimării unui puternic caracter ştiinţific întregului proces de învăţământ, problemă rezolvabilă numai prin asigurarea unei pregătiri ştiinţifice superioare a cadrelor didactice respective, pe care nu o putea oferi învăţământul mediu; se reaminteşte aici faptul că această problemă fusese deja formulată în anaforaua din anul 1792 a mitropolitului Iacov Stamate – cel căruia i se datorează celebra asemuire a unei academii fără discipline ştiinţifice cu o *"casă fără ferestre"* – şi că ea a fost reformulată apoi în anul 1795 de Amfilochie, în *Geografia* tipărită de el.

b. Problema necesităţii creării unor corpuri de specialişti autohtoni cu studii superioare, cel puţin în următoarele domenii prioritare:
   - în domeniul ingineriei hotarnice;
   - în domeniul legilor şi pravilelor moldoveneşti;

   după expunerea din capitolul precedent este uşor de înţeles că cerinţa de formare în ţară a celor două categorii de specialişti autohtoni cu studii superioare are la origine proliferarea conflictelor iscate între marii moşieri – care, prin înşelăciuni, falsuri şi rapturi căutau să-şi mărească latifundiile – şi între micii proprietari – care, în baza documentelor pe care le posedau, încercau să-şi apere pământurile moştenite.

c. Problema necesităţii finanţării învăţământului superior de către stat; se menţionează faptul că, deşi problema mai fusese formulată în trecut, ea nu căpătase încă, la începutul secolului al XIX-lea, o rezolvare oficială.

Toate aceste probleme au fost rezolvate, în parte cel puţin, de hrisovul domnesc din 24 mai 1803, emis de domnitorul Alexandru Moruzi, hrisov al cărui principal conţinut a fost deja prezentat în partea introductivă a capitolului precedent; astfel:

- problema asigurării unui fundament ştiinţific învăţământului superior ieşean a fost soluţionată prin creşterea ponderii, în programul de învăţământ al Academiei, a displinelor de Matematici, de Fizică, de Cosmografie şi de Ştiinţe naturale, scoase din cadrul Filosofiei şi nominalizate direct în programul de studii; o reflectare a acestei prime încercări de desprindere a ştiinţelor exacte de filosofie a oferit-o chiar noua titulatură pe care a căpătat-o această Academie: aceea de *Academia de filozofie şi de ştiinţe*;
- problema pregătirii unor cadre de specialişti cu studii superioare a fost rezolvată prin introducerea, în programul de învăţământ al Academiei, a următoarelor două cursuri noi;

  - *Cursul de Geometrie practică pentru ingineri hotarnici*, predat în limba franceză;
  - *Cursul de Drept*, predat de juristul Anania Cuzanu în limba greacă;
- problema asigurării finanţării Academiei şi-a găsit rezolvare parţială prin suplimentarea bugetului şcolii cu o sumă importantă, repartizată din visteria statului;

în afara acestor prevederi importante, care au determinat, în mod cert, creşterea nivelului de pregătire al cursanţilor Academiei, hrisovul domnesc din anul 1803 al domnitorului Alexandru Moruzi a conţinut şi o serie de noi reglementări privind desfăşurarea procesului de învăţământ în Academie – cum au fost cele referitoare la introducerea examenelor semestriale, acordarea de premii pentru silinţă la învăţătură, eliberarea atestatelor de absolvire, asigurarea asistenţei medicale în şcoală ş.a. –, reglementări care au contribuit de asemenea la creşterea calităţii învăţământului desfăşurat în această instituţie de învăţământ superior.

De asemenea, hrisovul conţinea reglementări privind reorganizarea bibliotecii Academiei.

În ceea ce priveşte limba de predare a disciplinelor incluse în programul de învăţământ, ea a fost limba greacă, excepţie făcând doar cursul de Geometrie practică - care se preda în limba franceză - şi, evident, cursurile de limbi moderne.

Sub această formă de organizare, Academia Domnească a funcţionat până în anul 1821, când, prin plecarea din ţară a celor mai mulţi dintre profesorii ei greci – speriaţi de represaliile pe care le-ar fi avut de suportat din partea turcilor pentru sprijinul acordat mişcării eteriste –, această instituţie de învăţământ superior şi-a întrerupt şi ea activitatea; abia din anul 1828 învăţământul academic ieşean a fost reluat sub forma modestă de cursuri *"extraordinare"*, înfiinţate pe lângă Colegiul Vasilian, pentru ca din anul 1835 să fie reintegrat în ultima formă de organizare a Academiei Domneşti, *Academia Mihăileană*.

Două evenimente de importanţă majoră pentru evoluţia ulterioară a învăţământului academic ieşean s-au înregistrat în cea de-a doua decadă a etapei preregulamentare; este vorba de ofensivele declanşate împotriva limbii greceşti – în calitatea ei de limbă de predare în Academie – de către alte două limbi care revendicau de asmenea această calitate.

Prima ofensivă a fost declanşată de limba română, care cerea respectarea drepturilor ei fireşti de a fi considerată limbă de predare într-o şcoală românească dintr-o ţară românească; înfiinţarea în cadrul Academiei, în anul 1813, a *Şcolii de inginerie* a lui Gheroghe Asachi a marcat prima

victorie a limbii române în *"bătălia limbilor de predare în şcolile româneşti"* şi chiar dacă activitatea acestei şcoli a fost oprită în anul 1818, efectele benefice ale acestei victorii, care demonstra capacitatea limbii române de a permite transferul de cunoştinţe de cel mai înalt nivel, erau prea evidente pentru ca orice contestare a acestei capacităţi să poată rezista un timp mai îndelungat.

Cea de-a doua ofensivă a fost declanşată de limba franceză, ai cărei susţinători - în marea lor majoritate profesori francezi care predau în şcolile ieşene şi în pensioanele particulare –, invocând larga circulaţie în lume a acestei limbi, solicitau acceptarea ei ca limbă de predare în Academie; deşi s-a infiltrat lent în această instituţie, limba franceză a reuşit totuşi, spre sfârşitul decadei a doua a secolului al XIX-lea, să se impună ca limbă de predare în Academie şi la alte discipline în afara celei de Geometrie practică, la care fusese prevăzută de la început predarea în limba franceză.

Rezultatul acestor ofensive nu s-a lăsat mult aşteptat: la finele anului 1818, calitatea de limbă de predare în Academie a limbii greceşti a fost practic anulată.

Precizându-se că prezentările *Şcolii de inginerie* a lui Asachi şi ale *"cursurilor extraordinare"* înfiinţate pe lângă Colegiul Vasilian vor fi făcute în finalul paragrafului, se vor urmări în continuare evoluţiile principalilor indicatori calitativi ai învăţământului desfăşurat în *Academia de filosofie şi de ştiinţe* între anii 1803-1821.

Luând în discuţie, mai întâi, problema sediului Academiei şi ţinând seama de faptul că nici o lucrare cu caracter documentar, care se referă la funcţionarea ei în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, nu menţionează existenţa unui local nou construit anume pentru Academie, se poate trage concluzia că Academia de filosofie şi de ştiinţe a lui Moruzi a funcţionat în localul vechii Academii Grigoriene; după cum s-a arătat cu un alt prilej, acest local a fost construit de domnitorul Grigore Ghica III în anul 1764, pe terenul cumpărat de mitropolitul Grigore Callimachi în anul 1762, situat lângă Mitropolie, în partea de nord-vest a ei şi învecinându-se cu terenul pe care a fost construit mai târziu *Seminarul Veniamin Costache.*

Este de presupus că această clădire, care în mod cert a avut de suferit – ca şi alte clădiri de pe Uliţa Mare – stricăciuni în urma incendiului declanşat la sfârşitul domniei lui Alexandru Mavrocordat Delibei (1782-1785) a fost refăcută cu prilejul începerii lucrărilor de reconstruţie a Palatului Domnesc – distrus şi el de acelaşi incendiu –, lucrări care au demarat în anul 1802, odată cu venirea la tronul Moldovei, pentru a doua oară, a domnitorului Alexandru Moruzi.

Referitor la programul de învățământ al Academiei de filosofie și științe, se va menționa faptul că, deși nu se cunosc prea multe date despre conținutul lui, totuși unele elemente noi care au fost introduse în acest program, conferindu-i o anumită superioritate asupra programelor anterioare de învățământ academic, au putut fi stabilite într-o serie de lucrări documentare [24], [32], [39] ș.a.; printre aceste noi trăsături ale programului de învățământ al Academiei de filozofie și științe pot fi menționate următoarele:

- tendința de axare a procesului de instruire a cursanților pe ideea fundamentală a formării de intelectuali cu o cultură enciclopedică, limitată evident la proporțiile corespunzătoare acelor timpuri;
- accentuarea importanței acordate studiului științelor exacte, considerate drept fundament al procesului de cunoaștere a realității;
- abandonarea totală a concepțiilor filosofice neoaristotelice în favoarea concepțiilor filosofice raționaliste, de proveniență occidentală;
- introducerea de discipline cu caracter aplicativ, de nivel științific superior.

Este de asemenea certă includerea, în programul de studii al Academiei, a următoarelor grupe de discipline;

- *limbile străine*: vechi – Elina și Latina – și moderne – Neogreaca, Franceza, iar spre sfârșit și Germana;
- *studiul textelor de autori clasici*, acesta fiind unul din principalele grupuri de discipline care asigurau formarea unei culturi enciclopedice;
- *disciplinele filosofice*, în care intrau: Filosofia, Logica, Psihologia, Morala, dar și Matematicile, Fizica modernă și Cosmografia;
- *disciplinele istorice*, care cuprindeau: Istoria universală - predată după cele 12 volume ale lui Charles Rollin -, Mitologia și Arheologia;
- *discipline de studiu al naturii*, care cuprindeau: Geografia – predată după lucrarea lui Adam Gasper – și Științele naturii;
- *discipline aplicative*, în categoria cărora au intrat: Geometria practică și Studiul pravilelor.

În legătură cu structura acestui program de învățământ, se va face observația că includerea disciplinelor matematice și fizice în grupul disciplinelor filozofice dovedește că separarea, făcută în titulatura Academiei, a științelor de filosofie a urmărit să atragă doar atenția asupra creșterii ponderii științelor în planul de învățământ al noii academii și nu corespundea încă unei ramificări a învățământului superior în secții de specializare, ramificare care avea să se producă mult mai târziu; totuși, o formă de asemenea secție de învățământ superior specializat a existat în

cadrul Academiei de filosofie şi ştiinţe – este vorba de *Şcoala de inginerie* a lui Gh. Asachi, despre care se va vorbi mai târziu –, dar această secţie a apărut după 10 ani de la reînfiinţarea Academiei Domneşti şi ea s-a dezvoltat pe trunchiul uneia dintre disciplinele aplicative (Geometria practică).

Pentru a încheia cu prezentarea programului de învăţământ al Academiei de filosofie şi ştiinţe a lui Moruzi, se va mai face observaţia că, deşi acest program academic, prin modul modern de abordare a multor probleme de fond ale procesului de instruire, s-a dovedit superior programelor academice anterioare, el nu s-a putut ridica totuşi deasupra acestor programe în ceea ce priveşte modul de a concepe desfăşurarea laturii formale a acestui proces, menţinând scolastica pedantă, specifică societăţii feudale; în mod deosebit, acest conservatorism s-a manifestat în sectorul pregătirii umaniste a cursanţilor, sector în care procesul de învăţământ a continuat să se rezume la comentarii de tratate de gramatică şi de logică formală.

Referitor la evoluţia numărului de elevi şi a compoziţiei sociale a lor, se poate afirma că singura informaţie pe care o furnizează unele din lucrările documentare [24], este aceea că o corespondenţă din anul 1818 menţiona frecventarea clasei superioare a Academiei de un număr de 39 elevi – dintre care 10 români şi restul greci –, precum şi faptul că celelate trei clase aveau mai mulţi elevi; de aici s-ar putea trage concluzia că în anul 1818 Academia era frecventată de aproximativ 200 de elevi, dintre care doar 25% erau români şi aceştia, cu siguranţă, erau fii de mari boieri, singurii care mai puteau fi tentaţi în vremea aceea să mai înveţe în limba greacă.

Ceva mai multe date se cunosc referitoare la calitatea cadrelor care au ocupat catedrele Academiei de filosofie şi de ştiinţe şi care, în marea lor majoritate, au fost profesori cu studii superioare efectuate în occident – la universităţile din Padova, Paris, Leibzig şi Viena – şi care, prin lucrările publicate în străinătate, îşi creaseră un anumit prestigiu ştiinţific [24]; printre aceşti profesori figurau:

- *Dimitrie Govdelas*, profesor de matematici;
- *Gheorghe Therapianos*, profesor de limba elină, de metrică şi de poetică;
- *Daniel (Dimitrie) Philippide*, profesor de fizică, chimie, istorie geografie ş.a.;
- *Ştefan Dungas*, profesor de fizică, chimie şi morală şi *Director al Academiei* între anii 1813 – 1816;
- *Panait Govdelas*, fratele lui Dimitrie Govdelas, profesor de matematici;
- *Wengerski*, profesor de limbă latină;

Pentru rezultatele deosebite înregistrate în activitatea desfășurată în cadrul Academiei lui Moruzi trebuie evidențiați în mod deosebit următorii doi profesori:

Dimitrie Govdelas. Originar din Grecia, a făcut studii superioare de filosofie, matematică, fizică și istorie naturală la Universitatea din Buda, auto-intitulându-se, după absolvire, *"doctor și profesor de arte libere și Filosofie"*; venit la Iași, a funcționat ca profesor de matematici la Academia de filosofie și științe în intervalele de timp 1808-1811 și 1816-1821, cu o întrerupere între anii 1811-1816, datorată unui conflict pe care l-a avut cu unul din membrii Epitropiei Școalelor. În anul 1821 s-a refugiat în Rusia, dar a revenit apoi în Iași, unde a și murit în anul 1831.

A elaborat următoarele lucrări: o *Aritmetică*, un tratat de *Economie rurală* și o *Gramatică a limbii franceze.* A devenit nepopular în rândul intelectulității ieșene datorită repetatelor sale cereri adresate Epitropiei Școalelor de a se desființa Școala de inginerie a lui Gheorghe Asachi, motivându-și cererea prin invocarea vechiului slogan privind *"incapacitatea limbii române de a permite predarea cunoștințelor de nivel înalt datorită lexicului ei sărac".*

Daniil Dimitrie Philippide. Originar de asemenea din Grecia – din Thesalia – a urmat studii superioare la universitățile din Padova, Paris și Viena; erudit de excepție, dar total lipsit de talent didactic, a predat între anii 1811 și 1821 disciplinele: Matematici, Fizica, Metafizica, Istoria, Geografia și Atronomia.

Opera lui științifică constă în următoarele două categorii principale de lucrări;

- traduceri, în limba greacă, de manuale universitare occidentale, între care se menționează: *Fizica* (după Boisson), *Metafizica* (după Wolf și Baumeister), *Astronomia modernă* (după Gerome Lalande), lucrări ale clasicilor latini ș.a.;
- lucrări originale, între care pot fi menționate: *Istoria țării, Geografia țării, Încercarea de analiza gândirii.*

Mai trebuie menționată aici încercarea sa de a elabora o enciclopedie în 12 volume, încercare oprită însă de refugierea sa, în anul 1821, în Rusia.

Se consideră necesar ca, înainte de a se trece la examinarea evoluției ultimului dintre indicatorii adoptați în lucrarea de față pentru caracterizarea dezvoltării unui proces de instruire publică – eficiența învățământului –, să

se clarifice unele aspecte legate de folosirea acestei sintagme; având în vedere faptul că indicatorul amintit exprimă măsura în care rezultatele procesului de instruire publică organizat de o comunitate etnică, înglobată într-o anumită naţiune, contribuie la propăşirea generală atât a comunităţii etnice care l-a creat, cât şi a naţiunii care a acceptat în sânul ei această comunitate, trebuie găsite răspunsurile corecte la următoarele două întrebări:

- Academia de filosofie şi ştiinţe creată de Alexandru Moruzi a fost o instituţie de învăţământ grecească, sau o instituţie de învăţământ superior românească în limba greacă?
- În cazul când învăţământul desfăşurat în această instituţie poate fi considerat învăţământ românesc în limba greacă, a fost el eficient, sau nu?

La prima întrebare mulţi dintre cercetătorii în domeniul istoriei învăţământului superior ieşean, plecând de la premiza că această Academie a fost o instituţie creată şi sprijinită de domnitori fanarioţi, în care majoritatea covârşitoare a profesorilor care au funcţionat au fost greci, în care s-a predat în limba greacă şi în care, după cum s-a văzut, 75% dintre elevi au fost fii de domnitori şi slujitori greci, au răspuns etichetând-o, fără drept de apel, drept *Academie grecească*, răspândită ca o ciupercă otrăvitoare pe un teren pe care trebuia să se dezvolte învăţământul superior românesc; în cazul acceptării acestei concluzii, căutarea unui răspuns şi la cea de-a doua dintre întrebările puse nu mai are, evident, nici un rost.

Este însă corect să se accepte o asemenea cocnluzie, chiar dacă se recunoaşte faptul că principala beneficiară a roadelor acestui învăţământ a fost comunitatea greacă stabilită în Moldova?

Oare nu se prezintă în mod deformat realitatea acceptându-se această concluzie, potrivit căreia în evoluţia învăţământului superior ieşean – considerat "românesc" timp de aproape un secol, deşi a fost predat în limbile slavonă, latină, greacă şi numai rareori în limba română – s-ar fi înregistrat o întrerupere pe durata unui sfert de secol, în care timp s-ar fi grefat un învăţământ superior străin?

Pentru a se răspunde acestor noi întrebări, vor fi evidenţiate următoarele trăsături, în mică măsură semnalate până acum, ale procesului de învăţământ desfăşurat în cadrul Academiei lui Moruzi:

- accesul în Academie al fiilor de mari boieri nu a fost niciсând restricţionat, astfel că procentul mic – redus la 25% în anul 1818 – de elevi ai Academiei provenind din rândurile marii boierimi – singura pătură socială care îşi putea permite în acele vremuri luxul de a suporta cheltuielile mari de şcolarizare, dar şi singura care încă mai era intersată

să asigure odraselor ei o cultură grecească de nivel ridicat – nu-și are altă explicație decât aceea că marea boierime începuse să aibă îndoieli în legătură cu eficiența acestui învățământ;

- principalul scop al acestui învățământ academic a fost acela de a se asigura Moldovei – și nicidecum Heladei –, un corp de funcționari de rang înalt cu studii superioare;
- elevii greci care au studiat în cadrul Academiei lui Moruzi s-au pregătit pentru a dobândi funcții în Moldova și nicidecum în Helada; în nici un caz ei nu au învățat în ideea absurdă a unei posibile extinderi, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, a stăpânirii grecești asupra țărilor românești, grecii constituind un popor suficient de deștept pentru a se abține de la manifestări șovine deșucheate;
- cei mai mulți dintre profesorii greci care au predat la Academia de filosofie și științe înființată de domnitorul Alexandru Moruzi, care și-au iubit cu ardoare patria lor natală, au dovedit un puternic atașament și față de patria lor adoptivă, devenind adevărați mentori spirituali ai multor tineri moldoveni în explicarea căilor de propășire a poporului moldovean; oare nu a dovedit mult mai multă înțelegere pentru cerințele de dezvoltare ale poporului român un profesor grec ca Neophit Ducas (de la Academia din București), care în anul 1831 îi scria următoarea frază unui fost elev al său din anii 1820: *"oare la noi poporul îl alcătuiesc cei cinci sute de bogați care stăpânesc de la început țara, pe urma violenței și a cruzimii lor tiranice sau mai cu seamă cei un milion de țărani care din vechime lucrează pământul? ... Care dintre ei formează poporul?"* [24], decât a arătat-o marele boier moldovean Costache Conachi, care și poet fiind – deci intelectual – a fost în stare să afirme că fiecare trebuie să învețe, *"doar potrivit cu treapta sa socială"*?

Acestor constatări li se va asocia observația că astăzi nimănui nu-i trece prin cap ideea de a afirma că secțiile și chiar facultățile instituțiilor de învățământ superior din țară, care folosesc în predare alte limbi decât cea română, nu ar face parte din învățământul românesc!

Considerentele prezentate mai sus conduc la concluzia că, în aprecierea caracterului național al unui învățământ, esențială nu este atât limba de predare – a cărei alegere la un moment dat poate fi dictată și de o "modă" impusă de o anumită conjunctură politică –, cât scopul urmărit de acel învățământ, scop care trebuie să fie subordonat în primul rând intereselor națiunii și abia în al doilea rând intereselor comunității etnice care l-a creat; trebuie făcută însă precizarea că înfăptuirea unui asemenea scop, chiar atunci când el corespundea total intereselor întregii națiuni, implică

menţinerea unei legături deosebit de strânse între limba de predare şi limba naţională.

Plecând de la aceste constatări şi concluzii, se va susţine în continuare ideea că instituţia academică înfiinţată de domnitorul Alexandru Moruzi a reprezentat o Academie românească – şi nu o *Academie grecească* – care a făcut legătura dintre Academia Grigoriană şi Academia Mihăileană; marea greşeală a acestui învăţământ – de la care i s-a tras, de altfel, şi desfiinţarea sa în anul 1821 – a constituit-o nu faptul de a fi folosit limba greacă ca limbă de predare, ci acela de a fi izolat această limbă de limba română, pe care a încercat s-o izgonească din Academie. De altfel, această greşeală aveau s-o comită şi guvernanţii autohtoni care au urmat la conducerea statului moldovean.

Afirmaţia că învăţământul desfăşurat în cadrul Academiei de filosofie şi de ştiinţe din Iaşi a domnitorului Alexandru Moruzi a avut totuşi caracterul de învăţământ românesc nu trebuie însă nicidecum înţeleasă şi în sensul că acest învăţământ ar fi fost şi deosebit de eficient; deşi unele rezultate benefice ale lui nu pot contestate, între ele putând fi menţionate cel puţin următoarele două:

- contribuţia adusă la crearea, în Moldova, a unui nou corp de funcţionari superiori, cu un nivel de cultură – fie ea şi grecească – sensibil mai înalt decât cel care l-au avut funcţionarii de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nivel care impresiona pe călătorii străini în vizită prin această ţară şi care – pentru a folosi actualul limbaj, al politicienilor români – "crea o nouă imagine a Moldovei în lume";
- contribuţia adusă la ridicarea nivelului cultural la un procent relativ ridicat al reprezentanţilor marii boierimi moldovene;

totuşi acest învăţământ s-a dovedit practic ineficient datorită desprinderii lui – prin absenţa oricărei legături între limba de predare şi limba naţională – de marea masă a populaţiei Moldovei, alcătuită din boierii de ranguri inferioare, din negustori şi meseriaşi, din cler şi din funcţionari, slujitori şi, mai ales, din ţărănime.

Mai mult, la finele deceniului al doilea, datorită aceluiaşi motiv, nici măcar marii boieri nu au mai apărat acest învăţământ, devenind evidentă pentru toată lumea necesitatea înfiinţării unui învăţământ superior în limba română.

Odată făcute aceste precizări, se va putea trece la prezentarea celor două forme speciale – *Şcoala de inginerie* şi *Cursurile extraordinare* – sub care s-a mai desfăşurat învăţământul superior ieşean în etapa preregulamentară.

1. Şcoala de inginerie a lui Gheorghe Asachi (1813 – 1819)

Ideea necesităţii creării unui corp autohton de specialişti în domeniul măsurătorilor geodezice s-a conturat încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ea căpătând următoarea formulare în anaforaua din anul 1792 a mitropolitului Iacov Stamati [32]:
"Fiindcă pre cei fără meşteşug numai pământul îi hrăneşte şi mai vârtos pre cei mai mulţi ai Moldovei pământeni, din care cauză răsar şi cele din toate zilele sfezi şi judecăţi pentru hotarele moşierilor, urmează dar că de nu ar fi aflat mai înainte geometria egiptenii tot pentru această tulburare, negreşit trebuiau să o afle Dachii, ca să hotărască după regulă pământurile lor. Drept aceea dar au trebuinţă de un hotarnic după meşteşug şi aceasta este dascălul de geometria cea de practică, pe care francezii îl numesc inginer şi carele trebuie să se aşeze în Academie".

După cum s-a arătat în partea introductivă a paragrafului, această cerinţă a noilor vremuri a fost satisfăcută în parte la începutul secolului, prin introducerea în programul de învăţământ al Academiei de filosofie şi de ştiinţe, înfiinţată în anul 1803, a cursului de *Geometrie practică pentru ingineri hotarnici*, predat în limba franceză.

Este greu de presupus că în baza studierii unei singure discipline de specialitate, predată şi aceea în limba franceză, au putut fi formaţi specialişti bine pregătiţi într-un domeniu care impunea stabilirea de ample relaţii cu mase largi de oameni simpli, oameni care nu vorbeau decât limba română şi care, de teama de a fi înşelaţi, doreau să li se explice măcar operaţiunile de măsurare la care asistau, chiar dacă nu puteau urmări şi calculele respective; singura posibilitate de a se face faţă acestor noi cerinţe rămânea doar aceea a creării, în capitala Moldovei, a unui învăţământ care să pregătească, în limba română, un corp autohton de ingineri hotarnici.

În acelaşi timp, începea să prindă tot mai mult contur şi cerinţa de formare, tot în limba română, a unui alt tip de inginer, şi anume inginerul de poduri şi de construcţii civile; acest aspect a fost subliniat în mod deosebit în lucrarea [26], din care se reproduce următorul aliniat:
"Pe de altă parte, lărgirea relaţiilor comerciale cu ţările din apus a făcut ca boierii, interesaţi în cel mai înalt grad, să înceapă a circula mai mult şi pe distanţe mai mari, ridicându-se astfel şi problema reorganizării căilor de comunicaţii şi cu aceasta, evident, problema pregătirii inginerilor constructori de poduri şi drumuri. Mai mult, aceleaşi interese comerciale reclamau prezenţa îndelungată a boierilor în principalele centre comerciale ale Moldovei, deci stabilirea lor la oraşe. Cum între timp călătoriile

efectuate în străinătate şi contactul cu luxul apusean le-au schimbat şi pretenţiile legate de condiţiile de trai, boierii au început să nu se mai mulţumească cu casele modeste de mai înainte, care, de altfel, nu rezistau nici incendiilor foarte frecvente pe vremea aceea, ci, odată stabiliţi în centrele mari, să dorească care arătoase de zidărie, cu ornamentaţii bogate".

Mai trebuie semnalat faptul că aceste pretenţii la un confort sporit şi chiar la un trai luxos căpătaseră între timp şi caracterul de proiecte realizabile, prin creşterea veniturilor marilor boieri, ca urmare a sporirii eficienţei activităţilor productive în general şi a rentabilităţii producţiei agricole în mod special; lipseau doar specialiştii capabili să conducă procesele de reconstrucţie urbană, specialişti care, dat fiind faptul că lucrau cu oameni din popor, erau obligaţi nu numai să cunoască limba română, dar să înţeleagă şi mentalitatea acestor oameni, adică să fie ei înşişi moldoveni.

În modul acesta, la începutul celei de-a doua decade a secolului al XIX-lea, ideea necesităţii pregătirii în ţară a celor două tipuri de ingineri – hotarnici şi civili –, de care avea neapărat şi imediat nevoie Moldova, prinsese rădăcini în toate păturile sociale ale aceste ţări, cele mai interesate în crearea unui corp autohton de asemena specialişti arătându-se boierimea şi ţărănimea; existând condiţiile economice şi sociale pentru crearea unei instituţii care să-i pregătească, s-au găsit şi oameni capabili s-o înfiinţeze şi să-i sprijine funcţionarea, unul fiind omul de ştiinţă Gheorghe Asachi, iar celălalt omul de guvernământ, domnitorul Scarlat Callimachi.

Astfel, revenit în anul 1812 în ţară, după ce efectuase, timp de 4 ani, studii superioare în Italia – la Universitatea din Roma –, Gheorghe Asachi, sesizând necesitatea dar şi oportunitatea înfiinţării unui învăţământ ingineresc ieşean, a solicitat domnitorului Scarlat Callimachi (1818-1819) aprobarea de a deschide o asemena şcoală de ingineri cu predare în limba română, în cadrul Academiei de filosofie şi ştiinţe de la Iaşi; deşi grec, dar arătând multă înţelegere printre nevoile ţării şi acordând o deosebită preţuire tânărului cărturar Asachi, domnitorul nu numai că a aprobat această cerere, emiţând hrisovul domnesc din 15 noiembrie 1813 prin care autoriza înfiinţarea, pe lângă Academie, a unui *"clas de ingінerie şi hotărnicie în limba română"* [26], dar a şi sprijinit continuu funcţionarea acestei şcoli, dovada incontestabilă a acordării permanente a acestui sprijin constituind-o constatarea că anul 1819, în care domnitorul a fost nevoit să părăsească tronul Moldovei, a coincis cu anul desfiinţării şcolii lui Asachi.

Deşi, din motive care vor fi explicate în continuare, şcoala lui Asachi nu a reuşit să pregătească decât o singură promoţie de ingineri, înfiinţarea ei a fost considerată – în presă şi în documente oficiale ulterioare – drept o

victorie a întregului învăţământ românesc, aceasta probabil datorită şi faptului că a fost prima şcoală de inginerie în limba română înfiinţată în Principatele Române (Şcoala de ingineri a lui Gheorghe Hazar, de la Bucureşti, a luat fiinţă abia în anul 1818, an în care promoţia de ingineri a lui Asachi părăsea deja bancile şcolii); astfel, după un sfert de secol de la înfiinţarea şcolii lui Asachi, Buletinul Foaiei oficiale nr.55 din anul 1838, aprecia astfel actul înfiinţării [26]:

"Nevoia de a avea ingineri pământeni pentru necontenitele hotărâturi a moşiilor au fost îndemnat pe Domnul Scarlat Callimachi, de fericită aducere aminte, de a aşeza pe lângă şcoala elinească o catedră de învăţătura acestui ram şi dl. Gheorghe Asachi întâia oară au paradosit în limba naţională, la anul 1814, un curs de matematică teoretică şi aplicare practică de geodeozie şi arhitectură, din care, în 1819, au ieşit câţiva tineri ce până acum plinesc lucrări de inginerie".

Iniţiativa lui Gheroghe Asachi de a înfiinţa această şcoală de ingineri în limba română a fost bine primită şi chiar susţinută la început şi de marea boierime, o dovadă concludentă care poate fi adusă în sprijinul acestei afirmaţii constituind-o faptul că Epitropia Învăţăturilor Publice – alcătuită, în acele timpuri, din mari boieri – a adresat domnitorului, în anul 1813, o cerere prin care se solicita numirea la şcoala lui Asachi, a unui *"profesor de ştiinţele trebuincioase unui inginer politicesc"* [30]; după cum avea să afirme în anul 1885 A.D. Xenopol, în lucrarea sa *Memoriu asupra învăţământului* [30], domnitorul Scarlat Callimachi şi-a însuşit această idee şi a aprobat imediat cererea Epitropiei, numindu-l pe Gheorghe Asachi ca profesor al noii şcoli.

Şcoala lui Asachi a înregistrat, chiar după primii ani de funcţionare, succese importante, reflectate în:

- demonstrarea capacităţii limbii române de a permite transferul de cunoştinţe de înalt nivel;
- creşterea continuă a numărului de elevi ai şcolii, ajungându-se de la cifra probabilă de 5 elevi în anul înfiinţării la cea de 33 de elevi în anul desfiinţării şcolii;
- înregistrarea de rezultate foarte bune la învăţătură ale elevilor şcolii la examenele anuale;
- implicarea elevilor şcolii în viaţa culturală a capitalei ţării, în această ordine de idei putându-se menţiona faptul că în anul 1816 Asachi a organizat, împreună cu elevii săi, prima reprezentaţie teatrală în limba română din Principatele Române, cu piesa *Mirtil şi Hloe*, tradusă chiar de Asachi;

tocmai aceste succese au stârnit îngrijorarea multor dintre marii boieri şi aproape a tuturor profesorilor greci de la Academia de filosofie şi ştiinţe din Iaşi, determinându-i să lanseze o ofensivă comună, nu împotriva predării învăţământului ingineresc în şcoala lui Asachi, ci împotriva predării lui în limba română.

Astfel, teama marilor boieri era inspirată de faptul că predarea cursurilor inginereşti în limba română favoriza pătrunderea, în şcoala lui Asachi, a elementelor provenind din categorii şi pături sociale considerate inferioare păturii aristocratice, iar perspectiva obţinerii de către aceste elemente, după absolvire, a unor funcţii înalte de stat *"încălcându-se privilegiile seculare boiereşti"*, îi avertiza asupra iminenţei declanşării procesului de *"egalizare socială"*, proces care îi înspăimânta în cea mai mare măsură; faptul că primii elevi ai şcolii lui Asachi au fost selectaţi din rândurile păturilor înstărite, dar nu din cele ale marilor boieri, iar unul din ei – este vorba de Costache Ghetu, cel despre care V.A. Urechia avea să se spună mai târziu că a devenit *"inginer al statului .... cu oarecare renume în această profesie"* [30] –, provenea chiar din o pătură socială modestă şi, mai ales, faptul că în anii următori ponderea elevilor proveniţi din rândurile de jos ale societăţii moldovene a crescut, dovedea că temerile marii boierimi nu erau lipsite de temei.

Pe de altă parte, profesorii greci de la Academia de filosofie şi de ştiinţe din Iaşi, pe care scăderea continuă a numărului de cursanţi îi averizase deja de pierderea, în rândul tineretului studios moldovean, a interesului pentru studii superioare în limba greacă şi care au privit cu invidie succesele obţinute între timp de şcoala lui Asachi, au ajuns la convingerea că, dacă nu interveneau imediat pentru a stăvili ascensiunea acestei şcoli româneşti, speranţelor lor într-o revenire la starea de dinainte, în care numai limba greacă era autorizată pentru predarea cunoştinţelor de nivel înalt, riscau să rămână pentru totdeauna spulberate; ajungând la concluzia că cea mai sigură modalitate de a opri avântul acestei şcoli româneşti era aceea de a o desfiinţa, profesorii greci au formulat, pentru a-şi justifica acţiunile întreprinse împotriva şcolii lui Asachi, teza potrivit căreia *"limba română, dispunând de un lexic sărac, nu permite predarea cunoştinţelor de înalt nivel"*, teză devenită ulterior un adevărat laitmotiv în corul duşmanilor învăţământului superior în limba română.

Astfel a fost declanşată, de către coaliţia formată din reprezentanţi ai marii boierimi moldovene şi ai profesorimii greceşti de la Academia din Iaşi, ofensiva împotriva şcolii lui Gh. Asachi, ofensivă condusă de cel mai de seamă reprezentant al Academiei, de profesorul Dimitrie Govdelas;

datorită sprijinului permanent acordat şcolii de inginerie de către domnitorul Scarlat Callimachi, această coaliţie nu a reuşit însă să desfiinţeze şcoala de inginerie de la Iaşi decât în momentul în care domnitorul a fost nevoit să părăsească tronul Moldovei, dar nu mai înainte ca această şcoală să-şi fi dovedit eficienţa prin acordarea, în urma susţinerii unui examen public la 18 iunie 1818, a atestatelor de inginer primei – din păcate şi ultimei – promoţii de absolvenţi ai şcolii.

Un nou examen de absolvire, organizat pentru cei care nu-şi încheiaseră perioada de şcolarizare în anul 1818, a avut loc la sfârşitul anului 1820, dar el nu a mai avut caracterul oficial pe care l-a avut examenul din anul 1818.

Trecând la prezentarea principalilor indicatori ai evoluţiei şcolii de inginerie a lui Asachi – sedii, programe de învăţământ, numărul şi structura socială a elevilor şcolii, calitatea profesională a profesorilor şcolii şi, în fine, eficienţa învăţământului desfăşurat în cadrul ei –, se va preciza mai întâi faptul că, în tot timpul existenţei sale, această şcoală a funcţionat în 4 încăperi situate la etajul corpului de clădire al Academiei de filosofie şi ştiinţe din Iaşi, construit în curtea Mitropoliei ieşene; în ceea ce priveşte ceilalţi indicatori, trebuie făcută menţiunea că, datorită sărăciei de informaţii furnizate de literatura de specialitate, puţinele concluzii care vor fi prezentate în continuare au trebuit să fie stabilite punându-se cap la cap cele câteva date găsite în lucrările documentare cercetate şi încercându-se să se explice legăturile dintre ele.

Astfel, în legătură cu conţinutul programului de învăţământ al şcolii lui Asachi, singurele izvoare documentare care permit să se tragă unele concluzii referitoare la acest subiect sunt:

- Buletinul Foii oficiale nr. 55 din anul 1838, în care se preciza că fondatorul şcolii a predat *"un curs de matematică teoretică şi aplicaţie practică de geodezie şi arhitectură, din care ... au ieşit câţiva tineri ce până acum plinesc lucrări de inginerie"* [26];
- informaţiile din lucrările [25], [26] şi [30], referitoare la faptul că examenul de absolvire din 18 iunie 1818, organizat la şcoala lui Asachi, a constat în elaborarea şi susţinerea următoarelor tipuri de *"planuri"*, adică de proiecte:
    - planuri de topografie;
    - planuri de arhitectură;
    - planuri de fortificaţii;

  cu acest prilej a fost prezentată şi o expoziţie a lucrărilor elaborate de absolvenţi. în care, în mod deosebit a fost apreciat proiectul unui *"arc de*

triumf" care urma să fie construit pentru industria memoriei domnitorului Ştefan cel Mare;

- informaţia din lucrarea [39], privitoare la faptul că în timpul cât a condus şcoala de inginerie, Gheorghe Asachi a redactat cursuri de algebră, de geometrie şi de trigonometrie, reprezentând traduceri din lucrările lui Bézout, precum şi la faptul că între anii 1836-1838 a tipărit, în trei volume, lucrarea *Elemente de matematici*, însoţită de un vocabular român de termeni tehnici cu explicaţii; dacă după anul 1819 Gheorghe Asachi nu a mai îndeplinit sarcini didactice, legătura sa cu învăţământul reducându-se doar la exercitarea, între 1827-1848 şi apoi în anii 1856-1857, a funcţiei de referendar în cadrul Epitropiei Învăţăturilor Publice, atunci este de presupus că cele 3 volume de matematici tipărite în anii 1836-1838 au fost elaborate tot în intervalul de timp în care a funcţionat şcoala de inginerie pe care a condus-o;
- informaţia, conţinută în toate lucrările citate mai înainte, privind faptul că în anul 1818 a ieşit prima promoţie de absolvenţi ai şcolii lui Gheorghe Asachi, din care rezultă că durata şcolarizării în această şcoală a fost de 4 ani, durată care implica desfăşurarea procesului de instruire pe baza unui program amplu de studii şi nu doar pe baza unui singure discipline cu caracter general.

Toate aceste informaţii permit să se tragă concluzia că procesul de învăţământ desfăşurat în cadrul Şcolii de inginerie a lui Gheorghe Asachi nu se putea rezuma doar la audierea cursului general de *"matematică teoretică şi aplicaţie practică de geodezie şi arhitectură"*, cum s-ar putea înţelege din citatul extras din Buletinul Foii Oficiale nr.55 din anul 1838; în mod cert, procesul de instruire a avut la bază un program amplu de studiu, care a conţinut cel puţin următoarele grupe principale de discipline:

- *discipline matematice şi fizice*, incluzând: Aritmetica, Algebra, Geometria, Trigonometria, Fizica şi Chimia;
- *discipline de cultură tehnică generală*, în rândul cărora intrau: Mecanică, Geodezie, Practica folosirii instrumentelor geodezice, desenul liniar;
- *discipline de specialitate tehnică*, în categoria cărora au intrat: Topografia, Elemente de arhitectură, Elemente de proiectarea construcţiilor civile, Elemente de proiectarea podurilor.

Numai o pregătire bazată pe un astfel de program de învăţământ a putut permite absolvenţilor şcolii lui Asachi *"să plinească lucrări de inginerie"*, cum se exprima Buletinul Foii Oficiale din anul 1838.

Despre elevii şcolii lui Asachi se cunosc de asemenea puţine date, printre acestea figurând şi informaţia care a mai fost amintită, privind

creșterea continuă a numărului de elevi ai școlii, ajungându-se la un număr de 33 de elevi în anul 1818; o altă informație de care se dispunea și care a mai fost și ea amintită, este aceea referitoare la compoziția socială a elevilor școlii: această școală a fost frecventă de câțiva fii de boieri de ranguri mai mici, de fii de negustori înstăriți, de fii de slujbași ai administrației publice, dar nici un fiu de mare boier și nici un fiu de țăran nu a urmat cursurile ei.

Printre absolvenții școlii lui Gheorghe Asachi s-au numărat: Osvald Scarlat, Petrache Asachi și Costache Ghetu. Despre ultimul s-a spus deja, citându-l pe V.A. Urechia, [30] că, în calitatea sa de inginer al statului, s-a bucurat de un deosebit prestigiu în rândul contemporanilor săi.

Despre profesorii școlii se cunosc și mai puține date, singura informație certă de care se dispune fiind doar aceea că principalul profesor al școlii și singurul conducător al ei în anii în care a funcționat ea a fost Gheorghe Asachi; este greu de presupus însă că un singur profesor a putut face față tuturor sarcinilor didactice pe care funcționarea unei asemenea școli le impunea, sarcini care se amplificau de la an, prin mărirea numărului claselor de elevi.

Într-adevăr, dacă excepționala, pentru vremea aceea, erudiție a lui Gheoghe Asachi – erudiție dobândită, pe de o parte, prin studiile superioare științifice efectuate între anii 1802-1804 la Universitatea din Lvov și între anii 1805-1808 la Viena, pe de altă parte prin studiile umaniste efectuate între anii 1808-1812 la Universitatea din Roma – nu dau dreptul nimănui să pună la îndoială capacitatea sa profesională, care îl făcea apt să predea oricare dintre disciplinele care, în mod sigur, au figurat în planul de învățământ al școlii create de el, în schimb este foarte greu de crezut că o cumulare, de către o singură persoană, a tuturor sarcinilor didactice într-o astfel de școală ar fi fost posibilă, chiar dacă persoana respectivă și-ar fi asumat riscul unei epuizări totale, fizice și intelectuale; faptul că nu sunt menționate și alte nume de profesori în școala lui Asachi trebuie interpretat mai curând drept efectul unei totale eclipsări a acestor nume de către numele marii personalități care a fost Gheorghe Asachi, decât o absență reală a acestor nume.

Această puternică personalitate, care și-a pus ampreta asupra evoluției întregii vieți culturale a Moldovei desfășurate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, va fi prezentată în continuare; înainte însă de a se trece la această prezentare, va mai trebui precizat faptul că viața și activitatea acestei mari personalități a constituit obiectul de studiu al unui mare număr de cercetători în domeniul istoriei învățământului românesc, dintre care se menționează:

- A.D. Xenopol - în lucrarea *Memoriu asupra învăţământului superior* (1885);
- V.A. Urechia - în lucrarea *Istoria şcoalelor* (1892);
- N. Iorga - în volumul *Istoria învăţământului românesc*, (1928);
- Gr. T. Popa - în studiul *Dezvoltarea spiritului ştiinţific în Moldova şi contribuţia Academiei Mihăilene la această dezvoltare* (1936);
- St. Bârsănescu - în volumul *Istoria pedagogiei româneşti* (1941);
- G. Călinescu - în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1854);
- N. C. Enescu - în cartea *Gheoghe Asachi organizatorul şcolilor naţionale din Moldova* (1962).

Gheorghe Asachi. Pentru a micşora dimensiunile expunerii, principalele date referitoare la viaţa şi activitatea lui Gheoghe Asachi – datele biografice, datele referitoare la funcţiile îndeplinite privind creaţia ştiinţifică şi literară, datele legate de activitatea sa publicistică etc. – vor fi prezentate sub formă de tabele cronologice, întocmite după lucrarea [43]; în încheierea expunerii acestor date se va prezenta un comentariu privind rolul pe care l-a jucat această mare personalitate ieşeană în viaţa culturală a Moldovei

Date biografice:
- **1 martie 1788**: S-a născut, în localitatea Herţa – Botoşani, Gheorghe Asachi; tatăl, de origine armeană, cu numele de Assakievicz şi convertit la ortodoxism, a fost înainte preot la Hotin, Lvov şi Cernăuţi, după care, sprijinit de mitropolitul Veniamin Costache, s-a stabilit la Herţa, devenind primul protopop al Moldovei; a fost apreciat de primii biografi ai lui Gh. Asachi drept *"un bărbat învăţat ... cu o educaţie clasică"* [43], care vorbea curent limbile rusă, polonă, franceză şi engleză; mama, Elena Asachi, născută Nicolau, a fost fiica preotului de la Tărnauca;
- 1795-1797: Gheorghe Asachi a urmat cursurile şcolii începătoare de la Herţa; în anul 1797 familia Asachi s-a mutat la Leopoli.
- 1797-1802: Gheorghe Asachi a efectuat studii medii în limbile polonă, latină şi germană;
- 1802-1804: Gheorghe Asachi a urmat cursurile facultăţii de filosofie la Universitatea din Lvov, studiind în mod aprofundat disciplinele: Logica, Matematica, Istoria naturală, Fizica, Elina, Metafizica şi Arhitectura; aceste studii i-au permis tânărului Asachi să-şi formeze o cultură enciclopedică bazată pe ideile iluminismului occidental, cultură care, fără a neglija sectorul umanist – fapt care i-a dat posibilitatea lui Asachi

să cunoască în mod aprofundat literatura polonă şi română – s-a bazat pe dezvoltarea cu precădere a sectorului ştiinţific, corespunzător stadiului său de dezvoltare de la începutul secolului al XIX-lea. În legătură cu aceste studii mai trebuie menţionat faptul că Gheorghe Asachi a afirmat, în unele din scrierile sale, că în urma absolvirii facultăţii de filozofie de la Lvov ar fi obţinut titlurile de *"inginer"*, de *"arhitect"* şi de *"doctor în filozofie"* [43]; rezultatele cercetărilor întreprinse de Ştefan Bârsănescu pentru a lămuri această problemă, publicate în studiul *Gheroghe Asachi şi studiile lui la Universitatea din Lvov* (1957), nu confirmă însă aceste afirmaţii;

- 1804-1805: Gheorghe Asachi a început să-şi desfăşoare activitatea de inginer constructor, elaborând la Iaşi proiectul casei principesei Elena Sturdza-Păstrăveanu; din cauza unei boli pe care a contactat-o, a abandonat lucrarea pentru a se îngriji de sănătate;
- 1805-1808: Împreună cu fratele său Daniel, Gheoghe Asachi s-a stabilit, cu sprijinul material al mitropolitului Veniamin Costache, la Viena, pentru a primi asistenţă medicală specializată; în acest interval de timp, el a urmat la Universitatea din capitala habsburgică cursuri de Matematici superioare şi de Pictură şi a luat cunoştinţă de ideile revoluţiei burgheze franceze.
- 1808-1812: Gheorghe Asachi a efectuat studii umaniste la Universitatea din Roma, specializându-se în domeniile: Literatura clasică latină şi italiană, Pictură şi Sculptură [43]; tot la Roma şi-a publicat şi primele sale încercări poetice în limbile română şi italiană, în baza cărora a fost acceptat *"membru extraordinar al Societăţii Literare de la Roma"*.
- 1812: Gheorghe Asachi a revenit în ţară, aureolat cu noile certificate de studii universitare şi vorbind în mod curent 7 limbi străine: o limbă veche – latină - şi 6 limbi moderne: polonă, rusă, germană, italiană, franceză şi engleză.
- 1813-1821: Gheorghe Asachi a desfăşurat o intensă activitate didactică organizatorică, constând în:
  - înfiinţarea şi conducerea *Şcolii de inginerie* din cadrul Academiei de filosofie şi de ştiinţe de la Iaşi (1813-1819);
  - reorganizarea, la rugămintea mitropolitului Veniamin Costache şi a epitropului şcolar Mihai Sturdza, a Seminarului de la Socola (1820-1821);
- 1822-1827: Gheorghe Asachi a desfăşurat o activitate diplomatică în cadrul Agenţiei Diplomatice a Moldovei de la Viena; în acest interval de

timp s-a căsătorit cu vieneza Elena Tayber, o tânără cu o impresionantă cultură muzicală, care avea să-l sprijine ulterior în toate acțiunile sale;

- 1827-1849: A fost etapa cea mai productivă din viața lui Gheorghe Asachi, caracterizată nu numai prin volumul realizărilor de mare însemnătate înregistrate de el în diversele sectoare de activitate în care a lucrat, ci și în marea diversitate a acestor sectoare, fapt care evidențiază caracterul enciclopedic al pregătirii intelectuale a lui Gh. Asachi; printre principalele forme de activitate desfășurate de el în această etapă pot fi menționate, fără pretenția de a fi epuizat numărul lor, următoarele:
  - *activitatea administrativă* desfășurată ca funcționar superior de stat în următoarele două servicii administrative:
    - în Epitropia Învățământurilor Publice, unde a funcționat ca *"referendar"* între anii 1827-1849, reorganizând învățământul național din Moldova;
    - în serviciul Arhivelor de Stat, unde a funcționat ca *"arhivar"* între anii 1831-1849, reorganizând *Arhivele Moldovei*;
  - *activitatea publicistică*, desfășurată în cadrul unor periodice înființate de Asachi în decursul acestei etape din viața sa, sau de discipoli ai lui, activitate constând în informarea masei largi a populației moldovene asupra principalelor evenimente petrecute în lume, precum și în popularizarea în rândul masei de cititori a științei și culturii; principalele periodice la care a colaborat în acest timp Gh. Asachi vor fi menționate mai târziu;
  - *activitatea de creație literară*, pe lângă numeroase traduceri de opere literare străine – despre unele (de exemplu *Mirtil și Hloe*) s-a și vorbit deja –, Gheorghe Asachi s-a evidențiat și ca un foarte fecund creator de lucrări literare originale, abordând aproape toate genurile literare: poezie, dramaturgie, nuvelistică, eseistică, critică literară, însemnări din călătorii și chiar lingvistică;
  - *activitatea redacțională didactică*, constând în elaborarea și tipărirea de studii istorice, de cărți și manuale școlare, de hărți didactice ș.a., precum și în multiplicarea, în tipo-litografia înființată de el în anul 1832, de foi volante cu conținut cultural-educativ din domeniul muzicii al desenului și al picturii, îndeosebi al celei istorice;
  - *activitatea culturală*, pusă în slujba ideii de ridicare a nivelului cultural și artistic al societății moldovene, activitate în care Gheorghe Asachi s-a evidențiat prin următoarele inițiative:

  - a fost alături de dr. Iacob Cihac şi de Severin Zotta, fondatorul *Cercului de lectură al Medicilor moldoveni*, înfiinţat în anul 1830;
  - a fost membru fondator, alături de aceiaşi dr. Iacob Cihac şi Severin Zotta, al *Societăţii de medicină şi istorie naturală*, înfiinţată în anul 1833 şi denumită ulterior, prin statutul elaborat în anul 1834, *Societatea medicilor şi a naturaliştilor din Moldova*;
  - a fost unul din fondatorii *Conservatorului filarmonic-dramatic*, înfiinţat în anul 1836, în care a şi predat, fără plată, disciplina de *Declamaţie în limba patriei*, dând cu elevii săi o primă reprezentaţie publică în anul 1837;
  - a tipărit broşuri de popularizare a ştiinţei, precum şi un *Calendar pentru Români*, însoţit de un *Almanah pentru învăţătură şi petrecere*, care au început să apară din anul 1847;
- *activitatea economică*: a înfiinţat şi a condus direct următoarele două unităţi industriale:
  - *Institutul Albinei*, reprezentând prima tipo-litografie a Moldovei, înfiinţată în anul 1832 şi asociată periodicului *Albina Românească*;
  - *Fabrica de hârtie* de la Petrodava (lângă oraşul Piatra), înfiinţată în anul 1841, aceasta fiind prima fabrică cu acest profil industrial din Moldova.

- 1849-1856: Compromis politic din cauza strânselor sale legături cu domnitorul Mihai Sturdza – legături care l-au determinat să condamne public revoluţia din Moldova din anul 1848 –, Gheorghe Asachi a demisionat în anul 1849 – odată cu urcarea pe tronul Moldovei a domnitorului Grigore Alexandru Ghica – din ambele funcţiuni de stat deţinute de el: cea de referendar la Epitropia Şcoalelor şi cea de arhivar la Arhivele Moldovei; faptul că, după aceste demisii, Gheorghe Asachi a început să-şi exprime public convingerile sale politice antiunioniste, l-a îndepărtat şi mai mult de intelectualitatea moldoveană, astfel încât a devenit un personaj aproape total izolat, nu numai în viaţa politică, dar chiar şi în viaţa culturală a ţării. În aceste condiţii, activitatea desfăşurată de Gheorghe Asachi între anii 1819-1856 a fost redusă doar la următoarele două forme principale:
  - activitatea publicistică, în care s-a evidenţiat doar prin următoarele două realizări deosebite:

- publicarea unor articole în care se militează pentru dezrobirea ţiganilor;
- tipărirea în limba română a lucrării lui Edgar Quinet, intitulată *Românii Principatelor Dunărene*, lucrare publicată în anul 1856;
- îndeplinirea unor sarcini oficiale cu caracter mai mult onorific, încredinţate specialistului Gheorghe Asachi şi nu omului politic, între ele putând fi menţionate:
  - participarea ca membru în unele comisii şcolare de examen şi anchete;
  - participarea ca membru în Comisia de selectare a produselor pentru expoziţia de la Londra, comisie care a lucrat în anul 1851;
  - exercitarea funcţiei de cenzor al tipăriturilor şi al pieselor de teatru în anii 1851 şi 1856;
- **1856-1858**: Susţinut de caimacanii antiunionişti Th. Balş şi Nicolae Vogoride, Gheorghe Asachi a avut o scurtă revenire în viaţa administrativă a ţării, redevenind referendar al Epitropiei Şcoalelor în anii 1856-1857 şi arhivar al Arhivelor Moldovei în anii 1857-1858.
- **1858-1869**: Întrucât nu numai că nu s-a lepădat de convingerile sale politice antiunioniste, dar chiar după Unire s-a manifestat şi ca un inverşunat separatist, Gheorghe Asachi s-a văzut din nou înlăturat din viaţa administrativă şi culturală a ţării; mai mult chiar, el a început să suporte şi unele consecinţe neplăcute ale atitudinii sale cum au fost:
  - desfiinţarea, în anul 1862, a tipografiei sale *Institutul Albinei*;
  - interzicerea, în acelaşi an, a publicaţiei sale *Foaia oficială* ş.a.

Devenit un singuratic şi cu posibilităţi materiale de trai substanţial reduse, Gheorghe Asachi a mai avut totuşi o satisfacţie înainte de a trece în nefiinţă: în anul 1868 – deci la împlinirea a 50 de ani de la absolvirea şcolii creată de el de către mica sa promoţie de elevi – statul român i-a acordat o recompensă naţională, sub forma unei pensii lunare de 2000 lei. Din păcate, nu s-a putut bucura prea mult de această pensie, deoarece în anul 1869 a trecut în eternitate, fiind înmormântat la biserica *40 de Sfinţi* din Iaşi.

Cu toată lipsa de înţelegere a realităţii româneşti, manifestată de Gheorghe Asachi în ultimul sfert al vieţii sale, poporul român nu a uitat totuşi marile merite ale acestui dascăl de excepţie, care a reorganizat pe principii moderne învăţământul naţional din Moldova, arătându-şi recunoştinţa, la data de 14 octombrie 1890, prin dezvelirea unei statui a lui, executată din marmură şi amplasată în faţa Şcolii elementare de lângă

biserica Trei Ierarhi; la baza soclului statuii au fost îngropate osemintele marelui dascăl şi ale soţiei sale, iar pe soclul ei au fost săpate, în marmură, cuvintele: *"Primului învăţător, Gheorghe Asachi, şcolile româneşti recunoscătoare"*.

Date referitoare la funcţii şi distincţii.

Referitor la funcţiile deţinute de Gheorghe Asachi se prezintă următorul tabel cronologic:

- 1813: Gheorghe Asachi a fost numit *"impiegat referent la Departamentul Afacerilor Externe"*, pentru probleme culturale;
- 1822-1827: Gheorghe Asachi a îndeplinit funcţia de *"agent diplomatic"* la Agenţia diplomatică de la Viena;
- 1827-1849: în acest interval de timp Gheorghe Asachi a îndeplinit, pe durate mai mari sau mai mici, următoarele funcţii:
    - funcţia de *referendar la Epitropia Învăţăturilor Publice*, între anii 1827-1849;
    - funcţia de *secretar al Comisiei de redactare a Regulamentului Organic* pentru Moldova, între anii 1829-1830;
    - funcţia de *arhivar la Arhivele Statului*, între anii 1831-1849;
    - funcţia de *membru în Comisia Centrală de la Iaşi*, înfiinţată în anul 1841 pentru a se găsi măsuri de redresare a economiei rurale, funcţie îndeplinită în anul 1843.
- 1856-1857: Gheorghe Asachi şi-a recăpătat funcţia de referandar al Epitropiei Şcoalelor.
- 1857-1858: Gheorghe Asachi a redobândit funcţia de arhivar la arhivele Moldovei.

În ceea ce priveşte distincţiile, ele au constat în acordarea unor ranguri boiereşti fiului de preot Gheorghe Asachi, menţionate în următoarea tabelă cronologică:

- 1823: Gheorghe Asachi a fost ridicat la rangul de *Mare Comis*;
- 1842: Gheorghe Asachi a primit rangul boieresc de *Vel-postelnic*;
- 1859: Gheorghe Asachi a fost înaintat la rangul boieresc de *Mare Vornic*.

Este mai mult ca sigur că tocmai aceste înnobilări au stat la originea schimbării survenite în convingerile politice ale lui Gheorghe Asachi, în ultima parte a vieţii sale.

Date referitoare la activitatea publicistică.

Se prezintă următoarea listă a periodicelor înfiinţate de Gheorghe Asachi, sau de colective conduse de el, cu precizarea intervalelor de timp în care au apărut:

- *Albina Românească* (1829-1849), care a avut două suplimente;
- *Alăuta Românească* (1837-1838),
- *Arhiva Albinei* (1845-1847);
- *Buletin Foaie oficială* (1833-1862);
- *Foaie Sătească* (1839-1840; 1846-1851);
- *Icoana Lumii* (1840-1846);
- *Spicuitorul Moldo-Român* (1841);
- *Gazeta de Moldavia* (1850-1858).

Urmărind în timp prodigioasa activitate ştiinţifică şi culturală desfăşurată de Gheorghe Asachi, cercetătorul rămâne intrigat de caracterul contradictoriu al multora dintre manifestările acestui mare cărturar al timpului său, nedumerirea pe care o încearcă un asemenea cercetător putând fi exprimată sub forma unor întrebări pe care şi le pune, de felul celor de mai jos:

- cum a fost posibil ca în anul 1843 *profesorul* Asachi să încredinţeze – cu prilejul serbării de fine de an a Academiei Mihăilene, la care asista şi domnitorul Mihai Sturdza – elevului N. Ionescu al Academiei sarcina de a recita poezia *Pe ţintirimul unui sat*, scrisă de Gheorghe Asachi şi care conţinea versurile de mai jos [24]:

  "Nobili plini de fantezie, mândri în titlu ruginit
  De ce-n ură aveţi săteanul? Când a frunţii lui sudoare
  A născut mărirea voastră ş-avuţiilor odoare?"

  versuri din cauza cărora domnitorul a şi oprit continuarea recitării –, pentru ca un an mai târziu, prin ordinul din 30 martie 1844 al Epitropiei Şcoalelor, *referendarul* Asachi să interzică profesorilor Academiei să mai publice în ziare articole care criticau starea de înapoiere socială a Moldovei şi cereau să se treacă la transformări economice şi sociale?
- cum a fost posibil ca, în timp ce *omul de cultură* Asachi, care în anul 1835, în cuvântarea ţinută cu prilejul deschiderii inaugurale a cursurilor Academiei Mihăilene, îşi manifesta mândria că absolvenţii Colegiului Vasilian au fost primiţi, numai pe baza atestatelor de absolvire, ca studenţi ai Universităţii din Viena, recunoscându-se astfel seriozitatea învăţământului românesc, *omul politic* Asachi să condamne, în anul 1849, mişcarea revoluţionară din Moldova din anul 1848, mişcare în al

cărei program figura, ca revendicare prioritară, întărirea învăţământului românesc?

- cum a fost posibil ca *omul de învăţământ* Asachi să mai declare, în articolul său *Cvestia învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, publicat în anul 1858, că aşa zisa reformă şcolară din anul 1847 a domnitorului Mihai Sturdza a reprezentat *"o fatală lovire în dezvoltarea şi propăşirea învăţăturii naţionale"*, după ce el însuşi a hotărât, prin ordinul din 25 august 1856 al Departamentului Învăţăturilor Publice, amânarea pentru un an a redeschiderii cursurilor Facultăţii de filozofie, amânare care echivala însă cu o suspendare şi a facultăţii juridice şi deci cu desfiinţarea întregului învăţământ superior ieşean, abia reînfiinţat după anul 1850?; nedumerirea apare cu atât mai mare cu cât Asachi şi-a menţinut hotărârea, în pofida criticilor ce i-au fost aduse de periodicele *Zimbrul* şi *Steaua Dunării*, ultimul conţinând, în numărul său 66 din 4 septembrie 1856, următoarea formulare a acestor critici: *"... a dărâma un lucru început de abia, a strica ceea ce era în fiinţă, ceea ce putea să trăiască de bine de rău, fără a întemeia nimic în loc, este totodată o faptă fără înţelepciune"* [24].

Este uşor de înţeles că înşiruirea întrebărilor de acest gen ar putea continua!

O primă explicaţie a unui asemena comportament plin de contradicţii ar putea-o oferi firea complexă a lui Asachi, fire care – aşa cum se întâmplă frecvent în cazul marilor personalităţi – îi determina modul imprevizibil, uneori chiar inconsecvent, de a gândi, fără să se sinchisească prea mult de părerile contemporanilor săi, cărora le-a fost cu mult superior, cel puţin în prima parte a vieţii sale.

O altă explicaţie ar putea-o constitui greşeala sa de a se fi lăsat antrenat într-o politică vrăjmaşă ţării, fără să-şi dea seama de jocul politic meschin pe care îl făceau cei de partea cărora li s-a alăturat; Gheorghe Asachi nu a înţeles – sau poate, la bătrâneţe, nu a mai vrut să înţeleagă – faptul că adevăraţii duşmani ai poporului moldovean au rămas tot cei de dinainte – marii boieri şi guvernanţii lipsiţi de înţelegere faţă de nevoile ţării – şi nicidecum revoluţionarii moldoveni din anii 1846-1848, sau unioniştii din anii 1857-1859.

Cea mai plauzibilă explicaţie a comportamenului controversat al lui Asachi ar putea fi însă aceea a unei posibile pervertiri a caracterului său, ca urmare a creşterii continue, într-o anumită perioadă, a prestigiului în rândul contemporanilor şi, în mod deosebit, ca urmare a repetatelor lui înălţări în ranguri boiereşti; ajuns *"mare comis"* în anul 1823, *"vel-postehnic"* în anul

1842 și, mai ales, *"mare vornic"* în anul 1858, Gheorghe Asachi nu mai putea gândi altfel decât ca un mare boier!

Chiar și cu aceste lipsuri, puternica personalitate a lui Gheorghe Asachi și-a dobândit cu prisosință dreptul la respectul și admirația urmașilor săi și, în mod deosebit, dreptul de a fi considerat un simbol al devoțiunii închinate învățământului românesc de către întreaga dăscălime română care i-a continuat opera; dacă dascălii din anul 1890 i-au cinstit memoria ridicându-i o statuie, dacă dascălii din anul 1938 l-au slăvit atribuind numele lui învățământului tehnic superior, care își dobândise în acel an certificatul de existență independentă, dacă dascălii din anul 1948 au acordat numele lui Bibliotecii Școlii Politehnice din Iași – înființată prin încorporarea într-o bibliotecă unică a punctelor de bibliotecă de la catedrele școlii – și dacă dascălii din anul 1990 au onorat o editură universitară acordâdu-i denumirea de *Editura Gheorghe Asachi*, rămâne ca generațiile următoare de dascăli să găsească noi forme de a-și manifesta recunoștința față de *"părintele învățământului ingineresc român"*.

Se consideră că cea mai potrivită încheiere a prezentării personalității Gheoghe Asachi ar constitui-o reproducerea, după lucrarea [26], a următoarei fraze, citată din broșura *Memoriu asupra învățământului superior*, publicată de A.D.Xenopol în anul 1855:

"Era deci firesc ca o știință ce trebuie să se aplice după documente românești și presupunea numaidecât cunoștința acestei limbi, să caute a fi și predată în ea. Nevoia fără îndoială că a trebuit să fie simțită de mult; lipsea însă omul care să o îndeplinească. Acest om fu găsit în persoana lui Gheorghe Asachi, … luceafăr în mișcarea de redeșteptare a Românilor".

Revenind la prezentarea școlii de inginerie a lui Gheorghe Asachi, se va încheia această prezentare cu analiza ultimului indicator al evoluției școlii: eficiența învățământului; în această ordine de idei, se va evidenția mai întâi eficiența practică a acestui învățământ, reflectată direct și în termen scurt în viața societății prin prezenta, în această societate, a specialiștilor formați de școală, prezență atestată, așa cum s-a mai arătat pe parcursul expunerii, de Buletinul Foii Oficiale nr. 55 din anul 1838, precum și de referirile lui V.A. Urechia privind activitatea inginerului Costache Ghetu.

Meritul deosebit al Școlii de inginerie a lui Asachi nu constă însă în această eficiență practică – eficiență care, în fond, datorită scurtei durate de existență oficială a școlii, a fost și ea limitată – ci, în mod deosebit, în contribuțiile acestei școli la creșterea prestigiului învățământului superior ieșean.

Este vorba, mai întâi, de un aspect local al acestor contribuţii: faptul că şcoala lui Asachi a acordat, în anul 1819, primele *"atestate de ingineri"* în provinciile româneşti, după care au urmat atestatele de ingineri eliberate de secţiile aplicative ale Academiilor şi Universităţilor româneşti, îndreptăţeşte să se accepte aprecierea că hrisovul domnesc din 15 noiembrie 1813, prin care domnitorul Scarlat Callimachi a înfiinţat Şcoala de inginerie de la Iaşi, trebuie considerat drept *"actul de naştere al întregului învăţământ ingineresc românesc"* şi nu numai al celui ieşean, cum s-a considerat în lucrarea [30].

În al doilea rând, este vorba de contribuţia Şcolii lui Asachi la creşterea prestigiului naţional al învăţământului superior românesc: această şcoală a demonstrat, fără nici un drept de apel, totala capacitate a limbii române de a permite predarea cunoştinţelor ştiinţifice de cel mai înalt nivel.

În fine, este vorba de contribuţia şcolii lui Asachi la creşterea prestigiului internaţional al învăţământului superior românesc; evidenţierea acestei contribuţii merită însă o explicaţie mai amplă, impusă de faptul că au existat mari diferenţieri între procesul de dezvoltare a învăţământului superior românesc cu caracter predominant umanist şi procesul de dezvoltare a învăţământului superior aplicativ, în special a învăţământului ingineresc.

Este incontestabil faptul că, datorită condiţiilor istorice vitrege, învăţământul superior românesc – dar nu şi în limba română – cu caracter umanist a constituit o apariţie foarte întârziată pe firmamentul culturii europene; într-adevăr, în timp ce în occident răsăreau, începând din secolul al XII-lea, tot mai multe centre de învăţământ superior, majoritatea având chiar caracteristici de învăţământ universitar – între aceste centre putând fi menţionate, după lucrările [30] şi ş44ţ următoarele: Paris (Sorbona, 1158), Oxford (1168), Cambrige (1209), Padova (1222), Roma (1303), Praga (1348), Cracovia (1364), Viena (1305), Copenhaga (1479), Harward (1636). Lvov (1661) dar şi Moscova (1775) şi Berlin (1801) –, în Moldova prima instituţie care a căpătat caracterul de învăţământ superior a fost Academia lui Nicolae Mavrocordat, înfiinţată în anul 1714, şi abia în anul 1860 acest învăţământ, care s-a desfăşurat cu multe întreruperi, a căpătat caracterul de învăţământ universitar, prin înfiinţarea Universităţii din Iaşi.

Cu totul alta a fost însă situaţia învăţământului ingineresc româneasc, în particular a celui ieşean: în anul 1813, în care Gheoghe Asachi deschidea porţile şcolii create de el, în Europa existau doar următoarele instituţii de învăţământ superior specializate pe profile inginereşti:

- *Şcoala Centrală de Lucrări Publice* din Paris, înfiinţată în anul 1796, în *Şcoala Politehnică*;

- *Şcoala Tehnică* de la Viena, înfiinţată în anul 1797 şi transformată de asemenea, în *Şcoala Politehnică*, în anul 1815;
- *Şcoala Politehnică* de la Praga, înfiinţată în anul 1803;
- *Şcoala Politehnică* de la Neapole, fondată în anul 1811;

abia după înfiinţarea celor două şcoli româneşti de inginerie – şcoala lui Gheorghe Asachi de la Iaşi şi şcoala lui Gheorghe Lazăr de la Bucureşti – au luat fiinţă şi o serie de instituţii de învăţământ superior specializate în pregătire inginerească din unele ţări considerate astăzi printre cele mai dezvoltate din lume, printre primele dintre aceste instituţii aflându-se:

- *Academia Industrială* de la Berlin, înfiinţată în anul 1821;
- *Şcoala Politehnică* de la Troy (S.U.A.), care abia în anul 1855 a acordat absolvenţilor ei, primele diplome de *"inginerie"*;
- *Şcoala Politehnică* din Tokio (Japonia), înfiinţată în anul 1864.

Reluându-se ideea – vehiculată deja în această expunere – potrivit căreia pătrunderea unei comunităţi naţionale în elitele naţiunilor europene a fost condiţionată – în afara factorului decisiv al stadiului ei de dezvoltare economică – şi de următorii alţi doi factori esenţiali:

- de gradul de cultură al comunităţii respective, reflectat, în primul rând, în modul de concepere a procesului de instruire publică a tineretului studios;
- de nivelul de civilizaţie atins de membrii acelei comunităţi, nivel dependent însă, în mod categoric, de bunăstarea comunităţii respective şi, doar într-o măsură nesemnificativă, de gradul de cultură al comunităţii respective

se va îndrăzni să se afirme că, prin Academiile Domneşti, prin cele două Şcoli inginereşti româneşti – de la Iaşi şi de la Bucureşti –, Principatele Române au intrat, încă de la începutul secolului al XIX-lea, în rândul ţărilor europene cu un nivel de cultură ridicat; datorită acestui învăţământ superior, care s-a dezvoltat continuu şi care se menţine şi astăzi la un nivel ridicat, se poate pretinde că România se află de două secole în Europa şi că această ţară nu are nevoie de nici o altă confirmare, din partea nimănui, a apartenenţei la elita culturală a lumii.

2. Cursurile academice extraordinare (1828-1832)

O trăsătură specifică învăţământului românesc din secolul al XIX-lea a constituit-o înfiinţarea de *"cursuri extraordinare"*, organizate pe lângă şcolile medii, în speţă, pe lângă Colegiul Vasilian; unele din aceste cursuri au reprezentat forme de învăţământ opţional de nivel mediu – un asemenea curs

a fost, de exemplu, cel de Muzică, predat de profesorul Paulicec –, dar cele mai multe dintre ele au fost cursurile de nivel superior academic, care au suplinit învăţământul superior oficial, organizat în cadrul Academiei Domnşti, în intervalele de timp în care activitatea acestei Academii, sub ultimele două forme de organizare a ei, a fost oprită.

Din acest motiv, în lucrarea de faţă *"cursurile extraordinare"* au fost considerate tot o formă de învăţământ academic desfăşurată după încetarea activităţii, mai întâi în 1821, a Academiei de filosofie şi ştiinţe, iar mai târziu, în 1847, a Academiei Mihăilene.

Nu se cunoaşte nimic în legătură cu o posibilă existenţă a unor asemenea cursuri între anii 1821-1827; faptul însă că în tot acest interval de timp nu a fost înregistrată nici o sumă la veniturile Academiei dovedeşte nu numai că Academia nu a mai funcţionat în acest interval de timp, dar şi că nu au fost organizate nici cursuri speciale, cu caracter de învăţământ superior.

Anaforaua Epitropiei Şcoalelor din data de 1 ianuarie 1828 a conţinut şi propunerea de înfiinţare, pe lângă Colegiul Vasilian, a două cursuri extraordinare – unul de filosofie şi al doilea de studiu al *"pravilelor"* –, în hrisovul domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza din 28 martie 1828 aprobându-se înfiinţarea lor; nu se ştie ce s-a întâmplat cu cursul de filosofie, dar despre cel de studiu al pravilelor, se cunoaşte faptul că a fost predat de juristul Christian Flechtenmacher, adus de Gheorghe Asachi din Transilvania.

În anul 1830, cursul de pravile a fost numit *Ştiinţa legilor române*, fiind predat în continuare de Christian Flechtenmacher; în nr. 33 din 4 mai 1830 se precizează însă că acest curs, cu durata de 2 ani de studiu, era destinat numai fiilor de mari boieri, care aveau exclusivitatea ocupării înaltelor dregătorii de stat.

În anul 1831 au funcţionat, pe lângă Colegiul Vasilian, următoarele cursuri extraordinare:

- cursul de *Drept civil al Românilor* – noua titulatură adoptată de cursul de pravile –, predat de acelaşi Chr. Flechtenmacher;
- cursuri de limbi străine:
  - *limba elină*, predată de profesorul Gheorghe Terapianul;
  - *limba rusă*, predată de V. Peltechi;
  - *limba franceză*, predată la început de E. M. Monton şi apoi de Charles Tissot;
  - *limba grermană*, predată de profesorul Samuel Botezatu.

Prin Regulamentul Şcolar din anul 1832, cursurilor precedente li s-a adăugat un alt curs extraordinar, şi anum~:

- cursul de *Desen topografic şi de desen de peisagiuri şi de flori*, predat de profesorul Iosef Adler şi apoi de profesorul Johan Müller.

Toate aceste cursuri, organizate pe lângă Colegiul Vasilian, s-au menţinut până în anul 1835, an în care a fost reînfiinţată Academia Domnească sub ultima sa formă de organizare, aceea a *Academiei Mihăilene*.

Învăţământul academic în etapa postregulamentară. Învăţământul academic ieşean din etapa postregulamentară, deşi s-a situat la un nivel superior celui desfăşurat în etapa precedentă, a avut o evoluţie care nu s-a deosebit prea mult de evoluţia celui care l-a precedat în timp: după ce a funcţionat sub ultima formă oficială de organizare a Academiei Domneşti – aceea a *Academiei Mihăilene* –, el a fost nevoit să-şi continue existenţa, în cea de-a doua jumătate a etapei postregulamentare, sub forma *"cursurilor extraordinare"*, organizate din nou pe lângă Colegiul Vasilian, utimul denumit tot mai des, spre sfârşitul etapei, *Colegiul Naţional*; aceste ultime două forme de învăţământ academic postregulamentar vor fi prezentate în continuare.

1. Academia Mihăileană

După cum s-a arătat în capitolul precedent, în ultima treime a etapei preregulamentare au avut loc transformări profunde în toate sectoarele vieţii interne a Moldovei:

- în *domeniul politic*, în condiţiile liberalizării continue a statutului ei internaţional politic şi juridic, Moldova a trecut de la o formă feudală de guvernământ, cu domnitori străini numiţi de Poartă, acreditaţi cu puteri discreţionare, la forma nouă de guvernământ, purtând unele trăsături naţional democratice, în sensul că puterea executivă a fost încredinţată unor domni pământeni, dar aleşi şi cu puterea limitată de Obşteasca Adunare;
- în *domeniul economic*, s-a înregistrat un sistem accelerat de dezvoltare a celor trei ramuri principale ale sectorului – agricultura, industria şi comerţul –, o trăsătură caracteristică acestei dezvoltări constituind-o apariţia formelor capitaliste de organizare a producţiei agricole;
- în *domeniul social*, s-au produs mari mutaţii în repartizarea rolurilor politice şi sociale încredinţate diverselor pături ale societăţii moldovene: boierimea a început să-şi schimbe structura în cadrul unui proces de "egalizare socială", care începea să se prefigureze; burghezia, în plină

ascensiune, și-a întărit considerabil pozițiile în aparatul administrativ al țării; țărănimea simțea, cu o intensitate din ce în ce mai mare, efectele dăunătoare ale procesului de extindere a formelor capitaliste de organizare a muncii în agricultură;

- în *domeniul cultural*, s-a înregistrat o accentuare a procesului de formare a conștiinței naționale a moldovenilor, proces în care necesitatea dezvoltării culturii naționale, înglobând și învățământul românesc de toate gradele, devenea tot mai evidentă pentru toate păturile sociale din Moldova.

Sistemul de învățământ adoptat de o comunitate națională nu poate viețui un timp mai îndelungat fără a se dezvolta și el în concordanță cu cerințele de dezvoltare generală ale comunității respective și numai în măsura în care el corespunde acestor cerințe poate fi numit "sistem de învățământ național"; în aceste condiții, sistemul de învățământ devine chiar un indicator al gradului de cultură și de progres social atins de comunitatea națională care l-a creat.

În lucrarea [45] această idee a fost formulată de G. Bădărău astfel: *"Nivelul și valoarea școlii constituie pentru societatea căreia aparține un criteriu cert de apreciere a maturității creatoare de civilizație și cultură a unei națiuni. Condiția este ca educația și instrucția să fie realizate de o școală națională care, valorificând și decantând realizările trecutului, să țină seama de realitățile și obiectivele prezentului și să reprezinte trepte și mijloc sigur în înfăptuirea celor prefigurate în viitor. O astfel de școală, preluând tradițiile de cultură, polarizează energiile creatoare ale timpului și le stimulează năzuințele formative în dinamica ideilor și faptelor aparținătoare acelor comunități naționale, sau epoci, în general"*.

Ideile precedente îndreptățesc să se definească învățământul național drept un sistem educațional și constructiv care este capabil să-și adapteze continuu conținutul, metodele și obiectivele sale la stadiile de dezvoltare succesive ale comunității naționale care l-a creat, sau, pentru a folosi exprimarea din lucrarea [45] a aceluiași G.Bădărău, *"el trebuie să constituie un domeniu de reformare continuă, cu multe elemente moderne, care devin chiar revoluționare într-o epocă revoluționară"*; este ușor de înțeles însă faptul că o asemenea capacitate de adaptare implică o mare mobilitate a sistemului instrucțional la angajarea pe calea reformelor, precum și anumite condiții pe care trebuie să le îndeplinească cei care dirijează procesele de reformare – manifestarea unei anumite receptivități față de nou, discernământ în stabilirea corectă a elementelor de modernitate care trebuie introduse, dreptul de a lua decizii, asigurarea posibilităților de susținere

materială a reformelor ş.a. –, condiţii pe care doar statul le-a putut îndeplini până acum.

Şcoala moldoveană din etapa preregulamentară – în mod deosebit cea din ultimul deceniu al etapei – a avut în mod cert caracterul de şcoală naţională; referindu-se la ea, G. Bădărău a caracterizat-o astfel în lucrarea [45]: *"În acest sens şcoala a fost un produs şi un proces istoric ce s-a construit mereu şi nu un dat consemnat al istoriei naţionale … Se poate afirma că după 1821 … funcţionează în Moldova o şcoală naţională pentru care naţiunea română devine factorul existenţial principal"*.

Acest învăţământ naţional preregulamentar a avut totuşi anumite limitări şi rămâneri în urmă, apărute ca urmare, pe de o parte, a absenţei unui cadru instituţional capabil să asigure exercitarea în bune condiţii a celor trei funcţii principale ale învăţământului - propedeutică, profesional - pragmatică şi ideologică [45] – şi, pe de altă parte, a faptului că aceste fucncţii au fost exercitate numai în parte în etapa preregulamentară: cuantumuri minime de cunoştinţe au fost asigurate numai la primele două trepte de învăţământ – primar şi mediu –, capacitatea de integrare rapidă a învăţământului în viaţa activă a ţării a fost restrânsă, de asemenea, numai la primele două cicluri de învăţământ, iar contribuţia învăţământului la intensificarea procesului de formare a naţiunii române, în sensul conştientizării ei, a fost încă relativ modestă; aceste limitări şi rămâneri în urmă se cereau neapărat înlăturate la începutul etapei postregulamentare pentru a se evita ca *"raporturile dintre sistemul de învăţământ şi direcţia de mişcare a societăţii să devină contradictorii"* [45].

Cei care şi-au dat primii seama de noua sarcină impusă şcolii moldovene de la finele etapei preregulamentare – aceea de a generaliza aplicarea principiului educaţiei sociale, naţionale, renunţându-se total la principiul educaţiei individuale – şi deci cei care au înţeles primii necesitatea efectuării de transformări radicale în sistemul naţional moldovean de învăţământ, pentru a-l pune astfel în acord cu cerinţele noului stadiu de dezvoltare a Moldovei, nu au fost nicidecum politicienii timpului – aşa cum se întâmplă, din păcate, şi astăzi, când politicienii, chiar atunci când provin din învăţământ, subordonează total interesele şcolii intereselor meschine ale partidului în care s-au înrolat – ci au fost oamenii de învăţământ, precum şi unii dintre marii oameni de cultură ai timpului – între care şi străini (cazul generalului Kiselev) –, a căror putere de înţelegere a realităţilor româneşti îi situa deasupra intereselor înguste politicianiste; s-au conturat astfel, la sfârşitul etapei preregulamentare, următoarele idei reformatoare principale în sectorul învăţământului:

a. *Ideea necesităţii etatizării învăţământului.* Conturarea acestei idei a pornit de la constatarea – confirmată de istoria dezvoltării învăţământului din cele mai multe ţări europene – că sistemele de guvernământ care au sprijinit concret adaptarea învăţământului naţional la cerinţele timpului au beneficiat, la rândul lor, de un puternic sprijin în guvernare din partea învăţământului respectiv; această concluzie se vehicula deja, în Europa, prin intermediul lucrării *De l'esprit* a lui Helvetius, publicată în anul 1758, din care se reproduce, după lucrarea [45], următorul aliniat: *"Arta de a forma oameni, în orice ţară, este atât de strâns legată de forma de guvernământ, încât nu este posibilă nici o schimbare în educaţia publică fără a schimba însăşi constituţia statelor".* Această indisolubilă legătură dintre forma de guvernământ a unui stat naţional şi stadiul de dezvoltare a învăţământului naţional respectiv nu putea fi ignorată în Moldova de la sfârşitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea şi ea impunea adoptarea, de către guvernarea acelor timpuri – protectoratul rusesc, reprezentat, din fericire pentru români, de omul de mare cultură occidentală care a fost generalul Kiselev – a unei "politici a învăţământului naţional", subordonată politicii generale a guvernanţilor (evident, în cazul când această politică generală servea cerinţele de dezvoltare ale societăţii moldovene); numai o asemenea politică oficială putea permite rezolvarea cu succes a celor trei mari probleme – de ordin financiar, juridic şi organizatoric – pe care le ridica reforma învăţământului:

- problema asigurării stabilităţii şi volumului veniturilor necesare funcţionării învăţământului, problemă rezolvabilă prin încorporarea bugetului învăţământului în bugetul statului;
- problema creării unui cadru juridic favorabil dezvoltării învăţământului, prin elaborarea unei legislaţii corespunzătoare, care să permită o largă deschidere către valorile culturale mondiale;
- problema adaptării conţinutului învăţământului la cerinţele prioritare ale dezvoltării în vederea realizării unei integrări cât mai rapide a absolvenţilor formelor de învăţământ în viaţa practică a societăţii moldovene.

b. *Ideea creării unei largi deschideri a învăţământului moldovenesc către învăţământul modern european, cu o orientare preferenţială spre învăţământul francez.* Se conturau şi principalele direcţii în care urma să se realizeze deschiderea, acestea fiind:

- introducerea principiilor pedagogice moderne, renunţându-se total la vechile rutine ale şcolii feudale, care puneau la baza procesului

de instruire repetiția mecanică, dogmatismul și perfecționarea caligrafică;

- modernizarea conținutului învățământului, pe de o parte prin creșterea ponderii disciplinelor științifice în procesul de instruire și, pe de altă parte, prin imprimarea unui pronunțat caracter pragmatic acestui proces;
- democratizarea învățământului, prin lărgirea accesului la studii al elevilor provenind din pături sociale modeste și prin stabilirea de noi relații, de tip occidental, între diferitele categorii de persoane care colaborau în procesul de instruire: elevi, cadre didactice, funcționari și cadre de conducere.

c. *Ideea necesității accentuării caracterului național al învățământului moldovean.* Această idee a prins contur în Moldova în urma vehiculării în întreaga Europă a unui nou concept occidental referitor la rolul învățământului în făurirea istoriei unei națiuni, concept care reprezenta un segment al conceptului mai general de *"stat național"*, răspândit în țările europene în secolul al XIX-lea – în unele state mai devreme, în altele mai târziu –, motiv pentru care acest secol a și fost denumit, de unii istorici, *"secolul națiunilor"*; potrivit acestui concept, educația generațiilor unei națiuni trebuia să aibă un caracter unitar și să fie total subordonată cerințelor de dezvoltare ale națiunii respective, adică sistemul de învățământ avea obligația să contribuie la propășirea națiunii care l-a creat. Adoptarea acestui nou concept implica:

- crearea unui sistem propriu de învățământ, specific națiunii române, capabil să înfăptuiască înlocuirea, în domeniul educațional, a principiului *"luminării poporului"* [45], cu principiul *"ridicării poporului la un nivel cultural cât mai apropiat de cel al popoarelor occidentale"*;
- considerarea sistemului de învățământ moldovean drept un *"serviciu public"* cu o mare capacitate de adaptare la cerințele oamenilor, menit să îndeplinească, prin politica școlară adoptată – apreciată ca *"parte integrantă și principală a politicii oficiale de stat"* [45] –, pe de o parte, sarcina de a pregăti specialiștii necesari statului național în etapa istorică dată și, pe de altă parte, obligația de a se dovedi un instrument perfectibil, mânuit chiar de specialiștii pe care i-a format, în pregătirea acțiunilor de viitor care vizau propășirea națiunii;
- impregnarea spiritului național în desfășurarea tuturor formelor de activitate didactică – programe, lecții, inițiative școlare, etc. –,

obiectiv care impunea, în primul rând, crearea unui corp didactic propriu, format în spirit național; unica soluție care se întrevedea pentru atingerea acestui scop era, în acele vremuri, aceea a trimiterii de tineri în străinătate cu burse de stat.

d. *Ideea reînființării Academiei domnești sub o formă modernă de organizare și cu un pronunțat caracter național.* Se înțelege că principalul scop pe care îl urmărea punerea în aplicare a acestei din urmă idei era acela de a se crea, în țară, corpul de specialiști cu studii superioare de care avea nevoie statul moldovean în etapa postregulamentară pentru a-și dezvolta, în concordanță cu noul statut politico-juridic internațional pe care l-a obținut, toate sectoarele activității sale interne.

După cum s-a arătat în subcapitolul precedent, toate aceste obiective principale ale procesului de dezvoltare postregulamentară a învățământului moldovean au devenit, în cea mai mare parte, realități în urma adoptării și punerii în aplicare a Regulamentului Organic; în cele ce urmează, va fi urmărit îndeaproape modul de realizare doar a ultimului obiectiv – reînființarea Academiei Domnești – această realizare implicând, de altfel, înfăptuirea și a celorlalte trei obiective.

Procesul de transformare radicală pe care avea să-l declanșeze în viața școlii românești capitolul IX al Regulamentului Organic, intitulat *"Despre învățătura publică"*, a fost anunțat de un eveniment cultural petrecut cu un an și jumătate înaintea intrării în vigoare a primei constituții românești, eveniment care lasă să se întrevadă posibilitatea readucerii la o viață oficială de sine stătătoare a învățământului superior ieșean, supraviețuind, în acel moment, doar sub forma *"cursurilor extraordinare"* organizate pe lângă Colegiul Vasilian: este vorba de deschiderea, la data de 30 iunie 1830, a *"primului curs de legi ținut în limba română"*, predat de profesorul Christian Flechtenmacher, care îl inaugura cu lecția *"Istoria dreptului românesc sau a pravilelor românești"*; cadrul festiv, organizat cu prilejul susținerii acestei prelegeri inaugurale, precum și larga participare, la această susținere publică, a intelectualității moldovene din acea vreme – în care ponderea mare o dețineau încă reprezentanții marii boierimi –, au conferit acestui eveniment caracterul de sărbătoare a spiritualității române și au încurajat înfiriparea speranțelor într-o renaștere a învățământului superior ieșean.

Articolul 419 al Regulamentului Organic, care prevedea reînființarea Academiei de la Iași și stabilea și noile norme generale de funcționare a ei, nu a dezamăgit aceste speranțe ale intelectualității moldovene; a trebuit însă să treacă mai bine de trei ani de la data stipulării acestei prevederi regulamentare și până la transpunerea ei în viață, deoarece procesul de

edificare a noii instituţii de învăţământ superior a avut de parcurs un drum lung şi uneori chiar anevoios.

Într-adevăr, deşi membrii Obşteştei Adunări a Moldovei şi-au exprimat, chiar din primele momente după adoptarea Regulamentului Organic, nerăbdarea de a se trece la aplicarea articolului regulamentar menţionat mai sus, înaintând guvernatorului general al Principatelor Române, generalul Kiselev, *"Actul din 3 decembrie 1831"*, prin care se solicita trecerea imediată la *"aşezarea shoalelor din Moldova"* şi la *"înfiinţarea Academiei din Iaşi"*, totuşi aceste deziderate nu puteau fi satisfăcute înainte de a se crea condiţiile care să permită atingerea acestui scop; modul în care au fost create aceste condiţii va fi examinat în continuare.

Prima problemă care se impunea a fi rezolvată înainte de a se trece la înfiinţarea noii Academii moldovene era aceea a asigurării cadrului instituţional în care urma să se dezvolte această instituţie, potrivit următoarei prevederi a regulamentului Organic [45]: *"creşterea publică a tinerilor, care este una din cele mai mari şi mai însemnate ramuri, se va împărtăşi în toată îngrijirea şi de priveghierea guvernului"*; acelaşi Regulament prevedea şi modalitatea de realizare a acestui cadru instituţional, prin subordonarea întregului învăţământ unui organism statal, acesta fiind *Epitropia Învăţăturilor Publice*, în atribuţiile căruia intrau următoarele sarcini prioritare:

a. Gestionarea bugetului învăţământului, care, deşi făcea parte integrantă din bugetul de stat, avea o structură financiară specială:
   - *veniturile* proveneau numai din următoarele surse:
     - contribuţiile Mitropoliei şi Episcopiilor Moldovei;
     - arenzile moşiilor repartizate Episcopiei Şcoalelor;
     - valorificările produselor proprii ale şcolii cu caracter aplicativ (Şcoala de arte şi meserii şi Şcoala de agricultură);
     - danii şi cotribuţii private;
   - *cheltuielile* erau repartizate pe capitole: chirii, întreţinere, salarii, materiale didactice, dotare biblioteci, subvenţii internate, reparaţii, precum şi premii şi burse.

b. Crearea condiţiilor necesare desfăşurării în bune condiţiuni a procesului de instruire, proces care, la nivelul de învăţământului superior, reclama satisfacerea următoarelor condiţii principale de ordin organizatoric:
   - selecţionarea masei de cursanţi cu un nivel ridicat de pregătire intelectuală, pentru a fi capabili să audieze "învăţaturile înalte" care urmau a fi predate în cadrul noii Academii; preocuparea ocârmuirii regulamentare pentru înfăptuirea acestui obiectiv este dovedită de

hotărârea din 22 decembrie 1831 a Obşteştii Adunări, transmisă ispravnicilor judeţeni, prin care li se cere acestora din urmă să recruteze elevi pentru noile şcoli ce urmau a fi înfiinţate, dintre care unii, *"având talent şi mijlocire să poată păşi în Academia Iaşului către mai înalte învăţături, întrebuinţându-le spre folositoare meşteşuguri şi industrii aducătoare obştii şi în particular statornicirea fericirii"* [25]; importanţa deosebită a acestui document a constat în aceea că el confirma faptul că, în Academia ce urma să fie reînfiinţată, o pondere importantă revenea formelor aplicative de învăţământ superior, îndeosebi ale celor cu profil tehnic ingineresc;

- alcătuirea unui corp didactic propriu al Academiei, în care scop ocârmuirea de atunci a luat, prin reprezentantul ei direct în sectorul învăţământului – Epitropia Învăţăturilor Publice –, următoarele măsuri:
  - publicarea, la data de 19 februarie 1832, a unui anunţ bilingv – în limbile română şi franceză – a vacanţei următoarelor 5 posturi de profesori ai viitoarei Academii ieşene:
    1. post de profesor de limbă şi literatură franceză;
    2. post de profesor de filosofie, logică, de metafizică, de elină şi de dreptul naturii;
    3. post de profesor de ştiinţe matematice teoretice, de fizică teoretică şi experimentală, de chimie şi de istorie naturală;
    4. post de profesor de ştiinţe matematice practice, de geometrie, de arhitectură civilă, de hidraulică, de mecanica facerii drumurilor şi podurilor;
    5. post de profesor de economie rurală (cu toate părţile ei) şi veterinară (zootehnie);

    (lista precedenta evidenţiază încă odată ponderea acordată disciplinelor aplicative în programul de învăţământ al Academiei ce urma să fie reînfiinţată la Iaşi);
- acordarea, în anul 1833, a primelor burse de stat unor absolvenţi de Colegiu Vasilian, pentru a efectua studii superioare la Universitatea din Viena, în vederea încadrării lor, după terminarea studiilor, în calitate de cadre didactice ale noii Academii (se va remarca şi aici că un număr de 4 dintre aceşti 6 tineri, care au mai fost menţionaţi pe parcursul expunerii, au fost îndrumaţi să se specializeze în discipline aplicative;

- T. Stamate - s-a specializat în matematici, fizică şi istorie naturală;
- Al. Costinescu - a studiat ingineria civilă şi militară, mecanica şi hidraulica;
- C.Zefirescu - a devenit specialist în chimia tehnologică şi în ştiinţe comerciale;
- L.Filipescu - s-a specializat în mecanică, botanică şi economie rurală,

fapt care demonstrează încă odată importanţa ce urma să fie acordată disciplinelor aplicative în noua Academie);

c. Dirijarea activităţii de organizare a procesului de instruire şi urmărirea modului de desfăşurare a lui, această sarcină implicând:
   - îmbunătăţirea continuă a programelor de învăţământ;
   - perfecţionarea structurii anului şcolar şi a programelor de activitate zilnică a cursanţilor;
   - introducerea principiilor pedagogice moderne în desfăşurarea activităţii didactice;
   - controlul periodic al desfăşurării procesului de învăţământ;

modul concret de îndeplinire a acestor obligaţii urma să fie stabilit prin reglementări ulterioare.

O a doua mare problemă care se cerea rezolvată înainte de a se înfiinţa noua instituţie de învăţământ superior ieşean a constituit-o aceea a modului în care urma să fie imprimat caracterul naţional procesului de instruire desfăşurat în această instituţie, o asemenea impregnare cu spirit naţional neputând fi realizată numai prin simpla declarare a limbii române ca limbă de predare; într-adevăr, dacă această din urmă calitate a limbii române fusese deja recunoscută oficial de către Regulamentul Organic, care în articolul 421 stipula prevederea [45]: *"Cursul tuturor învăţăturilor va fi în limba moldovenească, nu numai pentru înlesnirea şcolarilor şi cultivarea limbii patriei, ci încă şi pentru cuvântul ca toate pricinile publice trebuie să se tractarisească în această limbă, pe care locuitorii o întrebuinţează şi în serbările bisericeşti"*, în schimb, modul în care limba română urma să-şi întocmească terminologiile proprii în diversele ramuri de ştiinţă, să rezolve astfel problema neologismelor, rămânea să fie stabilit prin reglementări ulterioare, dar, evident, nu mai înainte cu noua Academie să-şi deschidă porţile.

Această problemă a neologismelor, care, prin creşterea numărului de tipărituri didactice – cursuri, manuale şi tratate – ce trebuiau controlate, se

complica şi mai mult, a fost rezolvată de Epitropia Învăţăturilor Publice prin următoarele două măsuri, luate în anul 1832:

- prin formularea principiilor de bază în conformitate cu care urmau să fie adoptate neologismele în limba română; folosindu-se de bogata experienţă de traducător a referendului Gheorghe Asachi, acumulată cu prilejul redactării manualelor elaborate de el, mai întâi pentru şcoala sa de inginerie şi apoi pentru Colegiul Vasilian, Epitropia a emis următoarele două idei fundamentale pentru lărgirea fondului lexical al limbii române:
    - ideea limitării introducerii de neologisme numai la termeni care nu aveau corespondenţi în limba română; această idee, exprimată în hotărârea Epitropiei sub forma: *"la o asemenea evghenisire a limbii se vor întrebuinţa mai întâi cuvintili adevărate de origine română, încă uitate, adoptându-se în locul celor străine de care s-au împresurat graiul românesc din neglijarea cărturarilor naţiei de la un timp încoace"* [45], urmărea să stăvilească abuzul de neologisme inutile care se manifesta în tipăriturile vremii;
    - ideea apelării numai la limbile romanice la alcătuirea fondului de neologisme care urmau să fie adoptate în limba română, această a doua idee fiind formulată astfel [45]: *"cuvintili tehnice şi nomenclatura prinţilor a politicii şi a măiestriilor se vor împrumuta de la mama limbii româneşti, latina, sau de la surorile ei, italiana şi franceza, modificate însă după norma şi aplicaţia gramaticii româneşti"*;
- prin crearea, în baza ofisului din 5 decembrie 1832, a *Comitetului academic*, reprezentând un organ consultativ supus unei triple subordonări – Epitropiei, Adunării Obşteşti şi direct Guvernatorului General al ţării –, ale cărui principale sarcini constau în elaborarea de proiecte de perfecţionare a învăţământului şi, în mod deosebit, în exercitarea controlului asupra tipăriturilor şcolare; din păcate, implicarea factorului politic în exercitarea atribuţiilor acestui comitet – implicare care, aşa cum se va arăta mai târziu, avea să se amplifice pe parcurs – a determinat ca, de la început chiar, activitatea Comitetului să capete trăsături contradictorii:
    - o trăsătură pozitivă, în sensul că se punea sub un control competent şi exigent în acelaşi timp modul de stabilire a conţinutului învăţământului şi de elaborare a terminologiei româneşti în predarea disciplinelor;

- o trăsătură negativă, în sensul că acestui comitet i s-a atribuit şi sarcina de a veghea ca tipăriturile şcolare *"să nu zică ceva împotriva religiei, a moralului şi a statului"* [45], sarcină care impunea instituirea unui adevărate cenzuri a tipăriturilor.

Cea de-a treia problemă prioritară care trebuia soluţionată înainte de deschiderea cursurilor noii Academii privea stabilirea normelor de funcţionare a ei şi ea a fost în cea mai mare parte rezolvată prin intrarea în vigoare, la data de 1 martie 1932, a cunoscutului *Réglement de l'instruction publique en Moldavie*, lui asociindu-se hotărârile Epitropiei, luate în acelaşi an, referitoare la condiţiile de angajare şi de remunerare a cadrelor didactice care urmau să ţină cursuri în cadrul Academiei şi care, temporar, aveau sarcina de a preda *"învăţături înalte"*, în cadrul *"cursurilor extraordinare"* ale Colegiului Vasilian; interesant de remarcat, cu acest prilej, este faptul că preţuirea deosebită acordată desciplinelor aplicative din cadrul "cursurilor extraordinare" s-a reflectat şi în modul de remunerare, profesorii de la aceste discipline primind – în afara facilităţilor de care se bucura toată dăscălimea (locuinţă, încălzire, lumină) – cele mai mari salarii.

În fine, o ultimă problemă care mai rămânea de rezolvat înainte de deschiderea cursurilor noii Academii a fost aceea a obţinerii unui local propriu pentru desfăşurarea activităţilor didactice programate în cadrul ei; deşi Regulamentul Organic prevedea ca un asemenea local să fie construit în incinta mănăstirii Golia, s-a renunţat în scurt timp la această idee, căutându-se o nouă soluţie a problemei.

Urcarea, în august 1834, a domnitorului Mihai Sturdza pe tronul Moldovei a grăbit găsirea acestei soluţii, Epitropia Învăţăturilor Publice primind, chiar în anul 1834, aprobarea şi fondurile necesare pentru a cumpăra, în acest scop, casele lui Petrache Cazimir, situate în apropierea bisericii Tălpălari; repararea şi reamenajarea – în vederea asigurării desfăşurării în bune condiţiuni a procesului didactic ce urma să fie organizat în Academie – a acestor clădiri au fost încredinţate arhitectului Gustav Freiwald, care nu a reuşit însă să termine lucrările decât în primăvara anului următor.

Începând chiar din anul 1835, la scurt timp după darea în folosinţă a noului local al Academiei, au fost aduse – prin completări şi extinderi – noi modificări în structura acestui spaţiu de învăţământ, modificări care vor putea fi urmărite în ultima parte a paragrafului, atunci când se va examina evoluţia acestui spaţiu în etapa postregulamentară.

Necesitatea urgentării deschiderii cursurilor noii academii – urgentare reclamată chiar şi numai de prezenţa deja a unei promoţii de absolvenţi ai

Colegiului Vasilian, cărora trebuia să li se asigure continuarea procesului de instruire prin o formă superioară de învăţământ – devenise atât de evidentă în viaţa culturală ieşeană, încât ocârmuirea şi Epitropia Şcoalelor au început să se gândească la o deschidere a cursurilor Academiei înainte de terminarea lucrărilor de amenajare a spaţiului repartizat ei, folosindu-se, temporar, un spaţiu improvizat; astfel, dacă la serbarea de fine de an din 26 aprilie 1833 a Colegiului Vasilian, Mihai Sturdza – pe atunci doar membru al Epitropiei Învăţăturilor Publice – semnala necesitatea înfiinţării grabnice a unui curs de ştiinţe înalte, necesar formării de profesori la şcoli secundare, jurişti, ingineri şi funcţionari superiori în administraţia de stat [45], în anul 1834 aproape toţi factorii de decizie în problemele învăţământului moldovean erau convinşi de necesitatea deschiderii, chiar în acel an, a cursurilor de înalte învăţături în localul colegiului Vasilian de la mănăstirea Trei Ierarhi, urmând ca ele să fie mutate în localul propiu al Academiei după terminarea lucrărilor de reparaţie a lui.

Un rol important în luarea unei hotărâri în sensul satisfacerii acestor cerinţe ale societăţii ieşene l-a avut *Societatea de medici şi naturalişti din Moldova*, care, abia înfiinţată în anul 1834, prezenta deja, în anul următor, un amplu program de dezvoltare a studiilor ştiinţifice de nivel superior în Moldova; mai mult, unul din întemeitorii acestei societăţi, dr. Iacob Cihac, a înaintat Epitropiei Şcoalelor o cerere de a preda, fără plată, un curs de “Istorie naturală” în cadrul “cursurilor extraordinare” organizate pe lângă Colegiul Vasilian, motivându-şi astfel cererea [24]: *“însufleţit de dorinţa a contribarisi în acest pământ către sporirea învăţăturilor folositoare şi încredinţat că ştiinţele istoriei naturale pot, prin a lor aplicaţie, înfiinţa asemenea scopus, m-au îndemnat, fără nici o plată, a deschide în limba moldovenească un curs public de această învăţătură, pentru care am şi alcătuit o carte elementară, care doresc a o da la tipărire, cu chipul subscrierii”.*

În aceste condiţii, la data de 20 noiembrie 1834 a avut loc, în localul Colegiului Vasilian de la Trei Ierarhi, deschiderea festivă a noii forme de organizare a învăţământului superior ieşean, care, deşi mai păstra titulatura de *“cursuri extraordinare”*, se dovedea, prin schema sa de organizare, că reprezenta Academia aşteptată de societatea moldoveană; într-adevăr, conform acestei scheme, noul învăţământ superior ieşean urma să se desfăşoare sub două forme principale:

- sub forma a trei facultăţi – de filosofie, de drept şi de teologie – ultima desfăşurându-şi procesul instructiv în localul Seminarului de la Şcoală;

- sub forma a cinci "cursuri extraordinare", separate de Colegiul Vasilian, şi anume:
  - un curs de geometrie aplicată;
  - un institut tehnic;
  - un curs de economie a agriculturii;
  - o şcoală de zugrăvituri;
  - un clas de pedagogie.

După cum era firesc, procesul de instruire din acel an a început cu *"paradosul la anul întâi de filosofie"* [45], deoarece, pe de o parte, în instituţie intra prima serie de cursanţi şi, pe de altă parte, înscrierea în facultăţile de drept şi teologie, precum şi la "cursurile extraordinare", era condiţionată atunci de absolvirea prealabilă a facultăţii de filosofie; disciplinele incluse în programele de învăţământ ale facultăţilor şi ale "cursurilor ordinare" urmau să fie predate *"după sistema celor mai înaintate (Academii) a Europei şi potrivit cu trebuinţa pământurilor"*, cum afirma raportul de prezentare a instituţiei [24].

Disciplinele care s-au predat în anul 1834 au fost: Logica, Algebra şi Istoria universală; profesorii care le-au predat au fost:

- Eftimie Murgu – profesor de filosofie;
- Vasile Bob-Fabian – profesor de matematici;
- Gheorghe Săulescu – profesor de istorie universală,

iar lista primilor cursanţi ai Academiei a inclus următoarele nume [45]:

1. Albineţ Iancu;
2. Călinescu Gheorghe;
3. Georgescu Nicolae;
4. Grigoriu Dumitru;
5. Gusti Dumitriu;
6. Ionescu Ion;
7. Platon Costache;
8. Popescu - Sriban Vasile;
9. Stihi Gheorghe;
10. Vasilian Iancu.

Anul 1835 s-a caracterizat prin ample acţiuni de consolidare a învăţământului academic ieşean proaspăt înfiinţat, prin acţiuni desfăşurate în următoarele direcţii principale:

a. În direcţia asigurării spaţiului de învăţământ propriu, necesar desfăşurării procesului didactic organizat în cadrul Academiei, în acest sens putându-se menţiona următoarele acţiuni concrete:

- încheierea, la sfârşitul primăverii anului 1835, a lucrărilor de reparaţie a noului local al Academiei, situat în apropierea bisericii Tălpălari, amenajându-se următoarele spaţii [45]:
  - săli de clase;
  - cancelarii;
  - arhiva Epitropiei Şcoalelor;
  - dormitoarele cursanţilor interni;
  - *trapezarul* (sala de mese);
  - *sala sănătăţii*, cu accesorii;
  - aparate pentru profesori;
- asigurarea bazei materiale necesare defăşurării procesului de învăţământ;
- elaborarea proiectelor de extindere a spaţiului de învăţământ al Academiei prin încorporarea unor clădiri vecine noului local al Academiei, direct vizată fiind clădirea fostului *Hotel Petersburg* din corpul de case aparţinând moştenirilor serdarului Voinescu;

b. În direcţia stabilizării structurii învăţământului academic ieşean, printre acţiunile întreprinse în acest sens putând fi menţionate:
- încorporarea tuturor "cursurilor extraordinare" organizate pe lângă Colegiul Vasilian în formele de învăţământ înfiinţate în noua Academie;
- elaborarea, la începutul lunii iunie 1835, a unui nou Regulament şcolar, aprobat de domnitorul Mihai Sturdza la data de 14 iunie 1835; conform acestui nou regulament, învăţământul academic ieşean urma să se desfăşoare sub următoarele două forme:
  - în cele trei facultăţi – de filosofie, de drept şi de teologie –, prevăzute şi în regulamentul precedent;
  - în numai două – faţă de cinci, câte erau prevăzute în anul precedent – "cursuri extraordinare", acestea fiind: cursul de geometrie practică şi cursul de economie rurală;

c. În direcţia asigurării unui conţinut de înalt nivel cultural şi ştiinţific procesului de învăţământ desfăşurat în cadrul Academiei, preocupările pentru realizarea acestui scop fiind reflectate în următoarele acţiuni:
- publicarea, la data de 1 iunie 1835, a unei *"Tablo gheneralnic"*, care stabilea toate materiile de învăţământ ce urmau a fi *"paradosite în Academie"*;
- stabilirea, prin Regulamentul şcolar din anul 1835, a duratelor de studii şi a repartiţiei disciplinelor pe ani de studii pentru fiecare din formele de învăţământ organizate în Academie; astfel, luâdu-se în

consideraţie numai formele laice ale învăţământului academic ieşean – de altfel, Facultatea de Teologie nici nu şi-a desfăşurat activitatea în localul Academiei, ci în cel al Seminarului de la Socola –, vor fi prezentate în continuare, după lucrarea [45], planurile de învăţământ conţinând repartiţiile pe ani de studii ale disciplinelor predate în cadrul lor:

- *Facultatea de Filosofie* a fost prevăzută cu o durată de studii de 2 ani, ea fiind considerată drept treaptă pregătitoare de a cărei absolvire era condiţionată înscrierea la toate celelalte forme de învăţământ academic, inclusiv la Facultatea de Teologie; trebuie făcută însă menţiunea că înscrierea în această facultate era condiţionată, la rândul ei, de absolvirea a 2 *"clase de humanităţi"* post-gimnaziale [45]; repartiţia pe ani de studii a disciplinelor predate în această facultate a fost următoarea:
  - *la anul I* se predau disciplinele:
    1. Introducerea în Filosofie, Filosofia, Logica şi Metafizica *"cea curată"*
    2. Algebra şi Geometria;
    3. Istoria pragmatică universală;
  - *la anul II* au fost prevăzute disciplinele:
    1. Fizica cu toate ramurile ei;
    2. Metafizica *"cea aplicată"* şi Filosofia morală;
    3. Introducerea Istoriei universale
- *Facultatea Juridică* a fost prevăzută cu 3 ani de studii, cu următoarele discipline repartizate pe ani de studii:
  - *la anul I* se studiau disciplinele:
    1. Dreptul "Naturii", Dreptul public universal şi cel *"particularnic"* al ţării;
    2. Statistica staturilor, atât a celor din Europa şi a celor din afară de Europa;
  - *la anul II* erau prevăzute disciplinele:
    1. Drept civil privat al Moldovei;
    2. Drept criminalistic;
    3. Procedura, precum cea ţivilă aşa şi cea criminală;
    4. Dreptul comercial şi dreptul civil;
    5. Stilul politico-giudecătoresc;
  - *la anul III*, care urma să înceapă abia în anul 1839, nu au fost încă fixate disciplinele care urmau să fie predate;

- *Cursul geometrico-practic* a fost prevăzut cu 3 ani de studii; repartiția disciplinelor pe ani de studii a fost următoarea:
  - *la anul I* se predau disciplinele:
    1. Matematica elementară;
    2. Arhitectura;
    3. Desenul topografic;
    4. Geodezia.
  - *la anul II* au fost prevăzute disciplinele:
    1. Aplicația algebrei la geometrie;
    2. Calculul diferențial și integral;
    3. Geometria discriptivă cu aplicațiile ei;
    4. Desenul topografic și de arhitectură.
  - *la anul III* urmau să fie predate disciplinele:
    1. Fizica mehanică;
    2. Hemia;
    3. Astronomia;
    4. Zidirile și drumurile de comunicații;
    5. Compoziția de planuri și de deviză
- *Cursul economic* a fost prevăzut cu 2 ani de studii, cu următoarele discipline:
  - *la anul I* urmau să fie predate disciplinele:
    1. Economia câmpului îndeobște;
    2. Știința forestieră și veterinară;
  - *la anul II* nu au fost fixate atunci disciplinele care urmau să fie predate;

- adoptarea, în baza propunerilor făcute de Comitetul academic în ședințele din 17-18 iunie 1835, a programului de organizare a procesului de învățământ desfășurat în Academie, prin măsuri privind:
  - structurarea anului școlar prin reglementarea examenelor și a vacanțelor;
  - înființarea unor cursuri pregătitoare pentru candidații care urmau să se înscrie la Facultatea de Filosofie a Academiei, conduse de profesorii N. Drăghinici, Iancu Stavrat și Ioan Mielu;
  - începerea cursurilor extraordinare pentru ingineri (geometria practică) chiar în vara anului 1835 cu candidații proveniți din școli particulare, cursurile fiind predate de maiorul rus Nicolae

Sungurov, stabilit la Iaşi şi care avea şi pregătirea superioară de arhitect.

În fine, se mai menţionează faptul că tot prin Regulamentul Şcolar din 14 iunie 1835 se hotăra să se atribuie noii Academii titlul de *Academia Mihăileană*, în semn de omagiu *"adus celui care sprijinise dezvoltarea şcolii naţionale ca membru al Epitropiei şi apoi ca Domn"* [45].

La data de 16 iunie 1835 a fost inaugurat noul sediu al Academiei într-un cadru festiv care a atins proporţiile unui eveniment naţional: construcţia, în faţa Academiei, a unui arc de triumf care purta pe el inscripţii de lozinci patriotice, statui alegorice ale facultăţilor Academiei, un basorelief reprezentând pe zeiţa înţelepciunii oficiind în templul virtuţii şi panouri cu stema domnitorului şi cu emblema Academiei, ultima reprezentând un scut albastru pe care era zugrăvită o coroană din frunze de stejar cu o stea argintie deasupra, iar în centrul coroanei era pictat un porumbel alb care purta inscripţia "Academia Mihăileană" [45].

La orele 9 a fost oficiat, de către mitropolitul ţării, un Te-Deum, la care au participat, pe lângă cursanţii Academiei – îmbrăcaţi în uniforme –, şi profesorii ei, domnitorul Mihai Sturdza împreună cu oficialităţile ţării, reprezentanţii consulatelor străine la Iaşi, un mare număr de boieri, precum şi delegaţi ai Societăţii de medici şi naturalişti din Moldova; cu acest prilej, domnitorul Mihail Sturdza a ţinut un discurs în care îşi exprima convingerea că profesorii Academiei se vor strădui *"a dezveli nouă mijloace intelectuale, vor spori industria şi vor revărsa asupra patriei noi izvoare de fericire şi de slavă, care dorite rezultaturi vor să fie cea mai dulce mângâiere şi mulţumită"* [45], iar Gheorghe Asachi a rostit un cuvânt de răspuns în care, referindu-se la rolul pe care l-a avut Regulamentul Organic în înfiinţarea noii Academii, s-a exprimat astfel:

"Cu acest fel de rânduială se întemeiază astăzi la răsăritul Europei un aşezământ de învăţătură care ... va revărsa asupra doritorilor dreapta lumină, va sădi în inimile lor simţiri de virtute şi va povăţui mâinile lor către folositoare meşteşuguri" [45].

Se va remarca din nou importanţa acordată cursurilor aplicative în noua instituţie ieşeană de învăţământ superior.

În anul 1835, Academia a funcţionat cu un personal administrativ propriu şi cu un corp propriu de cadre didactice, alcătuit din următorii 19 profesori [45], menţionaţi în ordine alfabetică, cu precizarea, în paranteze, a principalelor discipline predate:

1. J. B. Adler, (caligrafie);
2. J. Crassa, (limba latină);

3. N. Cuculi, (literatura elină);
4. N. Drăghinici, (limba latină);
5. V. Fabian, (filozofie și matematice);
6. Ch. Flechtenmacher, (germană, latină);
7. J. Freinald, (desen, arhitectură);
8. A. Malgouverné, (limba franceză);
9. J. Müller, (zugrăvitura);
10. Ef. Murgu, (filozofie);
11. V. Paulicec, (limba rusă);
12. V. Peltichi, (limba rusă);
13. N. Porphirogenetos, (limba elină);
14. L. Repey, (literatura franceză);
15. Gh. Săulescu, (filosofie, istorie);
16. I. Stavrat, (limba latină, istorie);
17. N. Sungurov, (inginerie arhitectură);
18. Ch. Tissot, (literatura franceză);
19. Th. Verescu, (limba rusă);

în ceea ce privește formele de învățământ care au funcționat în acest an, trebuie făcută observația că, deși în literatura documentară se menționează numai activitățile didactice desfășurate în cadrul Facultăților de Filozofie și Teologie, precum și în cadrul Cursului extraordinar de Inginerie, totuși prezența, în lista de mai sus, a unui număr de profesori de limbi străine, precum și a profesorului de "zugrăvituri", permite să se tragă concluzia că în anul 1835 au funcționat și următoarele două cursuri extraordinare: *"clasul de limbi străine"* și *"clasul de abilități"*, care figuraseră în schema de organizare a Academiei din anul 1834.

Evoluția Academiei Mihăilene între anii 1836-1838 poate fi caracterizată prin următoarele două trăsături esențiale:

a. Prin tendința de dezvoltare a învățământului academic ieșean în sensul deschiderii cursurilor și la cea de-a treia facultate a Academiei, Facultatea Juridică.

   Această tendință s-a conturat chiar din primăvara anului 1836 sub forma unei inițiative a profesorului Ch. Flechtenmacher, care, constatând că absolvenții din acel an ai Facultății de Filosofie ieșene aveau cunoștințele necesare continuării studiilor lor superioare, a solicitat Epitropiei aprobarea de a preda un *"Curs de Drept natural"*, cu un program de 4 prelegeri pe săptămână; acordându-i-se această aprobare, profesorul Ch. Flechtenmacher și-a ținut, la data de 12 mai 1836, prelegerea sa inaugurală, intitulată *"Cuvânt către cinstiții ascultători de*

legi rostit în anul 1836 în Academia din Iaşi", titlu cu care a şi fost tipărită ulterior.

Faptul că în prelegerile sale Ch. Flechtenmacher a îndrăznit să ceară viitorilor judecători *"să statornicească o judecată dreaptă"* pentru *"fericirea naţiei şi pavăza stăpânirii legilor"* [24] şi să nu permită să rămână nesancţionate acţiunile abuzive şi necinstite, i-a atras dizgraţia domnitorului Mihai Sturdza şi vrăjmăşia marilor boieri; ca urmare, nu numai că acest curs de drept a fost suprimat în anul următor, dar acest valoros om de legi a fost demis şi din funcţia de juristconsult al statului, el rămânând doar cu funcţia de profesor de germană şi latină la Academie.

O încercare de a se relua cursurile de drept în cadrul Academiei Mihăilene a fost făcută în anul 1837, prin aducerea în ţară, de la "Crăiasca Universitate" din Paris, a profesorului Charles Maisonnabe pentru predarea, în cadrul Academiei Mihăilene, a limbii şi literaturii franceze, dar şi cu sarcina *"de a paradosi mai ales învăţătura şi aplicaţia legilor care povăţuiesc dritul public, dritul privat al naţiilor şi relaţiilor diplomatice între şefii guvernelor"* [45]; ca urmare, el a predat în anul 1837-1838, în limba franceză, cursul de *Legea publică şi legislatura privată a osebitelor popoare*, dar datorită ideilor sale înaintate, care păreau îndrăzneţe guvernanţilor moldoveni, şi acest curs a fost suprimat, odată cu înlăturarea profesorului care îl preda.

Se explică astfel faptul că, deşi în anii şcolari 1836-1837 şi 1837-1838 s-au ţinut cursuri de drept, Facultatea Juridică nu a fost menţionată între formele de învăţământ desfăşurate în cadrul Academiei Mihăilene în niciunul din cele două rapoarte referitoare la activitatea acestei instituţii, elaborate de Gheorghe Asachi în anul 1832: *"Relaţiunea istorică asupra Şcoalelor Moldovei"* şi *"Programa examenului special în şcolile publice din Iaşi pe semestrul de iarnă al anului 1837-1838"* [24].

b. Prin declanşarea unui adevărat complot de denigrare a Academiei Mihăilene, urmându-se desfiinţarea ei în final, lucru care, de altfel, avea să se întâmple după un deceniu de la demararea complotului; atacurile declanşate împotriva Academiei Mihăilene au pornit din două direcţii diferite:

Pe de o parte, din partea domnitorului Mihai Sturdza, care, copiind un model de supraveghere a activităţii intelectuale introdus la curtea imperială ţaristă în anul 1835, încerca şi el să-şi subordoneze total învăţământul superior ieşean, pentru a exercita un control sever asupra lui, care să prevină proliferarea de idei periculoase pentru guvernanţi, de

genul celor vehiculate în prelegerile profesorului Ch. Flechtenmacher; în acest scop, domnitorul a determinat Epitropia să completeze, în anul 1836, Comitetul academic cu încă un membru, numit direct de domnitor, membru purtând titlul de *"procuror al școlilor publice"* și care avea dreptul de control asupra întregii activități, didactice și administrative, desfășurată în cadrul Academiei.

Primul care a fost numit de domnitor în această funcție nou creată a fost căminarul Costin Veisa și, după cum se va vedea mai târziu, el avea să-l sprijine pe domnitorul Mihai Sturdza în acțiunile pe care acesta le-a întreprins pentru desființarea Academiei Mihăilene.

Pe de altă parte, atacurile au venit din partea profesorilor francezi din Iași, care, sprijiniți și de unii dintre marii boieri, au început să vehiculeze ideea necesității introducerii limbii franceze ca limbă de predare în Academia Mihăileană, în speranța că această cosmopolitizare a instituției le va aduce plocon toate posturile ei de profesori.

Primul atac l-a declanșat, în primăvara anului 1836, profesorul francez de limba și literatura franceză L. Répey, care avea și calitatea de membru al Comitetului academic; sprijinit și de un alt membru al comitetului, directorul de internat Gh. Crassa, L. Répey a înaintat un proiect de reorganizare a Academiei folosind limba franceză ca limbă de predare, susținându-și proiectul prin următoarele două argumente:

- prin invocarea vechiului și răsuflatului laitmotiv al sărăciei lexicale a limbii române;
- prin reproșarea lipsei de specializare superioară a profesorilor ieșeni;

Proiectul lui Répey a fost respins însă prin raportul din 28 iunie 1836 al celorlalți membri ai Comitetului academic: Gh. Asachi, Gh. Săulescu, N. Sungurov și Ch. Flechtenmacher.

Fără a se descuraja de acest insucces, adepții proiectului lui Répey și-au reluat, chiar în toamna aceluiași an, demersurile pentru a-l impune, reușind de astă dată să-l atragă de partea lor și pe domnitorul Mihai Sturdza, care, prin ofisul din 2 noiembrie 1836, a cerut Comitetului academic să aprobe acest proiect; spre cinstea lor, membrii Comitetului academic, încurajați și de juristul D. Bojnică, au refuzat să dea curs acestei cereri, motivându-se, în raportul înaintat la data de 29 noiembrie 1836, această hotărâre prin cuvintele: *"Nația și graiul ei național fiind identice, îngrijirea de cultivarea lui este îngrijirea de cultura nației"* [24].

În același timp, Epitropia Învățăturilor Publice, prin o anafora înaintată domnitorului Mihai Sturdza, a propus o serie de măsuri menite să conducă la

îmbunătăţirea substanţială a procesului de instruire desfăşurat în cadrul Academiei Mihăilene; aceste măsuri pot fi clasificate în următoarele patru grupe principale:

- măsuri vizând creşterea calităţii pregătirii profesionale a corpului didactic al Academiei, printre ele putând fi menţionate:
  - completarea posturilor vacante, sau care urmau să devină vacante prin restructurarea corpului didactic, cu profesori cu pregătire superioară atestată, aduşi din alte provincii româneşti (Transilvania şi Ţara Românească); în mod deosebit a fost vizată aducerea unui nou profesor pentru limba şi literatura franceză;
  - rechemarea în ţară a grupului de tineri trimişi la studii la Universitatea din Viena în anul 1833, în vederea încadrării lor în corpul profesoral al Academiei:
  - crearea a două noi posturi didactice şi anume acele de "repetitori" pentru limbile franceză şi germană;
- măsuri vizând îmbunătăţirea laturii metodologice a procesului de instruire desfăşurat în Academie, între ele figurând:
  - organizarea de laboratoare pentru disciplinele de fizică, chimie şi practica instrumentelor matematice în corpul din casele Voinescu, pentru cumpărarea cărora se duceau tratative în acel moment;
  - alcătuirea unui lexicon românesc, pornindu-se de la manuscrisele lui Ion Budai-Deleanu şi Costin Veisa;
  - organizarea, tot în corpul de case Voinescu, a Bibliotecii Academiei;
  - stimularea activităţii editoriale academice în limba română;
- măsuri vizând creşterea nivelului de pregătire a cursanţilor, printre ele putând fi menţionate:
  - crearea condiţiilor pentru un acces mai larg al tineretului la învăţământul academic;
  - mărirea numărului de stipendişti (bursieri), încurajându-se într-o măsură sporită valoarea şi talentul;
- măsuri vizând întărirea disciplinelor în Academie, care se refereau atât la profesori, cât şi la elevi; două dintre măsurile care îi priveau pe aceştia din urmă merită să fie menţionate în mod deosebit:
  - introducerea, pentru prima dată în istoria învăţământului românesc, a obligaţiei elevilor de a prezenta adeverinţe medicale pentru motivarea absenţelor datorate îmbolnăvirilor;
  - gradarea sancţiunilor aplicate cursanţilor în funcţie de gravitatea abaterilor săvârşite, mergându-se de la simpla admonestare până la

exmatricularea din Academie, ultima urmând a fi aplicată îndeosebi în cazul cursanţilor cu un număr foarte mare de absenţe.

Această anafora a Epitropiei Învăţăturilor Publice a fost aprobată de domnitorul Mihai Sturdza la data de 18 martie 1837 şi prima urmare a aplicării ei a constituit-o încadrarea, în corpul didactic al Academiei, a următorilor noi profesori:

1. Petre Câmpeanu (filosofie şi legislaţie);
2. Alexandra Costinescu (inginerie şi arhitectură);
3. Ludovic Jordan (latină, franceză);
4. Ion Ionescu (de la Brad) (latină, matematică);
5. Charles Moisonnabe (limba şi literatura franceză)
6. Antoni Parteni (desen, caligrafie)
7. Vasile Popescu-Scriban (latina);
8. Teodor Stamate (chimie);
9. Anton Velini (pedagogie, latină);
10. Constantin Zefirescu (chimie, filosofie);

O menţiune aparte trebuie făcută în legătură cu profesorul Charles Maisonnabe, căruia, datorită marelui său prestigiu ştiinţific, i s-a încredinţat şi funcţia de "rector" al Academiei, dar care, datorită vederilor sale politice înaintate şi, mai ales, modului său prea occidental de a privi relaţiile dintre profesori şi elevi – un exemplu în acest sens l-a oferit încercarea sa de a-l demite pe profesorul T. Verescu pentru faptul de a fi bătut un cursant –, a intrat în dizgraţia ocârmuirii şi a consulului rus, fiind eliberat, după singurul an şcolar de funcţionare (1837-1838), din ambele funcţii deţinute: de rector şi de profesor.

Fără a aduce modificări importante în modul de organizare a Academiei Mihăilene, Regulmantul şcolar elaborat de Damaschin Bojincă, dr. Iacob Cihac şi dr. I. Cuciureanu şi aprobat de domnitorul Mihai Sturdza la data de 31 decembrie 1838, a contribuit totuşi la îmbunătăţirea conţinutului învăţământului academic ieşean prin mărirea duratei de studii – de la 2 ani la 3 ani – la Facultatea de Filosofie, a cărei absolvire a continuat să rămână o condiţie necesară pentru înscrierea la celelalte forme de învăţământ academic; este interesant de reprodus aici, după lucrarea [45], motivarea necesităţii măririi acestei durate a studiilor, formulată în regulamentul amintit: *"învăţăturile înalte se pun pe vreme de 3 ani, (deoarece) ştiinţele academice – care în academiile şi universităţile europene civilizate, se paradosesc în vreme de cinci ani –, după încrederea din îndelungata cercetare este cu neputinţă a se paradosi în mai puţină vreme"*.

Modificările survenite în viaţa academică ieşeană între anii 1938-1840 au fost puţine la număr şi, cu o singură excepţie, nesemnificative prin efectele pe care le-au avut asupra dezvoltării ulterioare a Academiei; ele se referă la:

- desfiinţarea, la data de 7 noiembrie 1839, a cursului de limba rusă din lipsă de cursanţi, lipsă care exprima însă o formă de manifestare a reacţiei societăţii moldovene la încercările curţii imperiale ţariste de a-şi subordona, prin consulul rus de la Iaşi, viaţa politică a Moldovei;
- redeschiderea cursurilor de drept – aceasta constituind excepţia de care s-a vorbit mai sus – prin înfiinţarea, la data de 15 noimbrie 1839, a anului I al Facultăţii Juridice la care a fost numit, ca profesor, Petre Câmpeanu, posesor al titlului de "avocat jurat" al Universităţii din Budapesta;
- introducerea, în programul de învăţământ al Academiei, a două noi cursuri;
    - *Cursul de limba italiană*, predat, la propunerea lui Gh. Asachi, de profesorul Croscelli;
    - *Lecţii de gimnastică*, predate de profesorul Luzzato;
- înfiinţarea, la data de 10 septembrie 1840, a anului II al Facultăţii Juridice, la a cărui principală catedră, *Drept român şi ştiinţe politice*, a fost numit Anastasie Fătu; întrucât acesta nu revenise încă în ţară din Austria, unde efectuase studiile superioare, catedra urma să fie suplinită de Petre Câmpeanu.

Activitatea didactică, de o deosebită efervescenţă, desfăşurată în cadrul Academiei Mihăilene între anii 1840-1843 îndreptăţeşte să se aprecieze acest interval de timp drept cel mai bogat, din întreaga durată de existenţă a acestei instituiţii, în rezultate cu urmări benefice în dezvoltarea ulterioară a societăţii moldovene; principalele direcţii în care s-a acţionat pentru înregistrarea de asemenea rezultate benefice au fost:

a. Perfecţionarea structurii organizatorice a învăţământului academic ieşean, o atenţie deosebită în acest sens fiind acordată formelor aplicative de învăţământ superior; printre actele normative emise în acest scop, în intervalul de timp amintit, pot fi menţionate:
    - *hrisovul domnesc din 8 noiembrie 1840*, emis de domnitorul Mihai Sturdza cu prilejul aniversării a 5 ani de la înfiinţarea Academiei Mihăilene, hrisov în care se menţiona necesitatea dezvoltării formelor aplicative specializate de învăţământ; este semnificativ, în această ordine de idei, următorul aliniat din hrisov, reprodus după lucrarea [45]: *"Apoi, pentru introducerea şi întemeierea*

cunoştinţelor aplicate, s-au mai subordinat Academiei alte ramuri speţiale ...., iar pentru cunoştinţe speţiale care vor deschide tineretului o carieră folositoare s-au urzit:
- *shola ingineriei civile;*
- *shola de zugrăvitură;*
- *shola pentru învăţătura fetelor*
- *institutul de arte şi meserii,*

îngrijindu-se a se înfiinţa în viitor şi acel de agronomie, ţintitor a povăţui lucrarea pământului, ce ieşte izvorul înavuţirii ţării";

- *proiectul de reformă a clasei de ingineri*, elaborat în anul 1841 de un colectiv de profesori, din care a făcut parte şi profesorul Ion Ghica şi care a fost aprobat de Epitropia Publică în anul 1841; proiectul prevedea transformarea cursului extraordinar de inginerie într-o adevărată facultate, cu două secţii de specializare şi anume:
  - secţia de ingineri constructori, cu o durată de studii de 4 ani;
  - secţia de ingineri de exploatare, cu o durată de studii de 3 ani;

  este interesant de examinat, pentru a aprecia nivelul deosebit de ridicat pentru acele timpuri ale învăţământului ingineresc ieşean, programul de studii ale secţiei de construcţii, care conţinea următoarele discipline:

Anul I. 1. Matematică elementară;
2. Matematică specială (stereometrie, algebră, ecuaţii, trigonometrie, aplicaţii);

Anul II. 1. Geometrie descriptivă;
2. Calcul diferenţial şi integral;
3. Fizică;
4. Chimie ;
5. Desen liniar;
6. Istorie naturală.

Anul III. 1. Mineralogie;
2. Geologie;
3. Construcţia drumurilor, produşilor şi canalurilor;
4. Arhitectura;
5. Desenul maşinilor.

Anul IV. 1. Construcţia podurilor;
2. Construcţia drumurilor de fier;
3. Construcţia canalurilor;
4. Ridicarea planurilor;
5. Arhitectura;

precizându-se că, în aprobarea sa, Epitropia Şcoalelor reducea durata de studii la 3 ani la ambele secţii de învăţământ ingineresc, se va mai face menţiunea că, în luna ianuarie a anului 1843, profesorii claselor de inginerie au şi organizat o expoziţie publică cu lucrări ale cursanţilor, înglobând planuri de şcoli publice, proiecte de clădiri industriale, planuri de poduri ş.a.

b. Îmbunătăţirea şi modernizarea conţinutului învăţământului, prin introducerea de noi discipline în programele de învăţământ ale Academiei; în această ordine de idei pot fi menţionate următoarele acţiuni:
   - introducerea, în anul 1840, a cursului de *Istorie naţională*, predat de dr. Iacob Cihac,
   - introducerea, din 1841, a limbilor străine moderne la toate *"clasurile învăţăturilor înalte"*, franceza sau germana obligatorie, iar rusa facultativă;
   - introducerea, în octombrie 1841, a cursului de *Regulamentul Organic comentat, Condica civilă şi Condica criminală*, la anul III al Facultăţii Juridice, înfiinţat chiar în acel an; predarea cursului a fost încredinţată juristului Damaschin Bojincă, propus de Gheorghe Asachi, dar care, în anul următor, a fost suplinit de profesorul Nicolae Docan;
   - introducerea, la data de 10 martie 1842, a Cursului de Agronomie (Economie rurală), cu un program de 3 prelegeri pe săptămână, predat de profesorul Ion Ionescu de la Brad;
   - introducerea, în anul 1842, a cursului de Geometrie analitică şi descriptivă, predat de profesorul Alexandru Costinescu la Cursurile de inginerie;
   - introducerea, la data de 2 octombrie 1842, a cursului de Mineralogie şi Geologie, predat de profesorul Ion Ghica la Cursurile de inginerie;
   - introducerea, în anul 1843, a unui curs de Agronomie la Facultatea de Teologie, care funcţiona la Seminarul teologic, curs predat de profesorul Leon Filipescu;
   - introducerea, la data de 23 noiembrie 1843, a cursului de Economie politică, predat de profesorul Ion Ghica la Facultatea Juridică; în lecţia de deschidere a cursului, intitulată *Despre importanţa economiei politice* şi tipărită în anul următor în periodicul ieşean *Propăşirea*, Ion Ghica a dezvoltat ideea rolului hotărâtor al economiei politice în dezvoltarea tuturor sectoarelor vieţii unui

popor;
- introducerea la data de 24 noimbrie 1843, a cursului de *Istoria naţională*, afirmată pentru prima dată ca disciplină distinctă, separată de Istoria universală; deşi se pare că un curs de *Istoria patriei* a fost ţinut, în anul şcolar 1843-1844, şi de T. Maiorescu la Seminarul Teologic, totuşi introducerea acestui curs la Academie se datorează, în mod cert, lui M. Kogălniceanu, fapt confirmat, pe de o parte, de cererea adresată de el, la data de 1 octombrie 1843, Epitropiei Învăţăturilor Publice, prin care solicita [45]: *"ca să binevoiască a mă însărcina cu cursul istoriei naţionale cu care mă îndeletnicesc de mai mulţi ani şi care socot că ar trebui să fie unul din cursurile cele neapărate într-o academie naţională"* şi, pe de altă parte, de răspunsul său de mulţumire pentru aprobarea primită din partea Epitropiei, pe care o ruga [45] *"să fie sigură că în propunerea ce i-au făcut, depărtat de orice interes al meu, eu nu am avut în privire decât binele public şi dorinţa de a fi folositor junimei patriei"*. În prelegerea inaugurală a cursului, intitulată *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, tipărită în anul 1844 în periodicul *Propăşirea*, M. Kogălniceanu a definit menirea, locul, funcţiile şi importanţa studiului istoriei naţionale, formulând ideea că urmărirea trecutului plin de lupte pentru libertate socială al poporului român trebuie să aibă drept scop principal convingerea cursanţilor de necesitatea continuării acestor lupte, în vederea ridicării ţării din toate punctele de vedere: politic, economic, social şi cultural. Mai trebuie menţionat faptul că vibrantul şi caldul patriotism pe care l-a degajat lecţia inaugurală a lui M. Kogălniceanu a impresionat profund auditorilu său, care nu se compunea numai din cursanţii şi profesorii Academiei, ci şi din oficialităţi şi din numeroşi reprezentanţi de seamă ai intelectualităţii ieşene; merită să fie reprodus aici, după lucrarea [45], aprecierea dată acestei lecţii de către unul dintre participanţii la acest eveniment, T. Codrescu: *"n-am auzit şi cred că n-am să aud ceva mai patriotic!"*.

c. Intensificarea preocupărilor pentru creşterea prestigiului naţional al Academiei Mihăilene; în această ordine de idei pot fi menţionate următoarele măsuri luate de Epitropia învăţământurilor publice în anii 1842 şi 1843:
   - condiţionarea, în baza unei dispoziţii a ocârmuirii publicată în Albina Românească nr. 91 din 15 noimbrie 1842, a ocupării

fucţiilor superioare de stat, începând de la funcţia de *"şef de secţie"*, de absolvirea prealabilă a studiilor academice;
- refuzul Epitropiei de a acorda burse de studii în străinătate tinerilor care nu au absolvit în prealabil Academia Mihăileană, motivarea dată de Epitropie acestui refuz fiind aceea: *"de a nu se lovi în aşezământul Academiei când pentru ştiinţele ce se pot învăţa în cuprinsul ei ... ar trimite pe tineri la şcoli străine"* [45];
- acordarea, prin o anafora emisă de Epitropie în anul 1843, de burse şi alte forme de sprijin material absolvenţilor Academiei Mihăilene pentru a se specializa în străinătate, urmând ca după specializare să sprijine dezvoltarea Academiei.

Mijlocul anului 1843 avea să aducă însă schimbări radicale în viaţa Academiei Mihăilene, care îi vor influenţa în mod hotărâtor destinul:
- pe de o parte, a fost întreruptă, prin tot felul de şicane, seria succeselor înregistrate până atunci în evoluţia acestei instituţii;
- pe de altă parte, au fost reluate atacurile îndreptate împotriva Academiei, deoarece duşmanii ei deveniseră între timp şi mai numeroşi şi mai puternici;

într-adevăr, vechilor duşmani ai acestei instituţii – profesorii francezi – li s-au asociat acum şi guvernanţii şi foarte mulţi dintre reprezentanţii marii boierimi, primii înspăimântaţi de ideile liberale şi naţionaliste vehiculate în Academie, iar ultimii – care deţineau şi marea pondere în Adunarea Obştească – îngrijoraţi de pericolul "egalizării sociale", care îi ameninţa prin pătrunderea, în aparatul superior de stat, a absolvenţilor Academiei de origine socială modestă. Justeţea ultimei afimaţii va fi dovedită pe parcursul acestei expuneri.

Primul dintre noile atacuri care urmau să fie îndreptate împotriva Academiei a fost declanşat, de astă dată, de câţiva reprezentanţi ai marii boierimi, care, instigaţi şi de consulul prusac Neugebauer, au cerut desfiinţarea învăţăturilor înalte în limba română, reluând, încă odată, acelaşi răsuflat argument al sărăciei lexicale a acestei limbi; cu un aviz favorabil din partea domnitorului, cererea a fost trimisă Adunării Obşteşti pentru a fi dezbătută în şedinţa publică.

Pentru a se putea pronunţa, în cunoştinţă de cauză, asupra acestei probleme, Adunarea Obştească a instituit, la propunerea preşedintelui ei, Alexandu Ghica – tatăl celui care avea să devină domnitorul Grigore Alexandru Ghica, un mare boier, dar cu vederi foarte înaintate –, o comisie de examinare publică a unui număr de 3 dintre cursanţii Academiei: M.Filipescu, T. Codrescu şi M. Morţun; în urma răspunsurilor foarte bune

date de cursanți la întrebările examinatorilor – răspunsuri care au demonstrat totala disponibilitate a limbii române de a permite transferul de cunoștințe de cel mai înalt nivel –, Adunarea Obștească a respins ca neîntemeiată cererea de desființare a *"învățăturilor înalte în limba română"*.

Acest atac a constituit însă doar preludiul unui întreg șir de persecuții și șicane la care a fost supusă, în continuare, Academia Mihăilană, așa cum se poate vedea din tabela cronologică prezentată mai jos:

Martie 1843: Readucerea în discuția Adunării Obștești, cu prilejul votării bugetului statului, a problemei menținerii învățământului academic ieșean în limba română; după cum relata, după votare, I. Maiorescu într-o scrisoare adresată lui Gheorghe Barițiu, *"numai cu două voturi a biruit sistema școalelor românești"* [24].

Iulie 1843: La cererea Epitropiei Învățăturilor Publice a fost elaborat, de către o comisie, un proiect de Regulament Școlar, însoțit de un "Jurnal" conținând o serie de recomandări privind modul de desfășurare, în viitor, a activității didactice organizată în Academie.

Modul în care a fost stabilită noua structură a învățământului academic în acest proiect de regulament, ale cărui principale prevederi vizau:

- introducerea studiului zilnic al limbii franceze la toate formele de învățământ;
- reducerea la 2 ani a duratei studiilor la Facultatea de Filosofie;
- diminuarea programelor de studii la Facultățile de Filosofie și de Drept;
- menținerea în cadrul Academiei numai a trei cursuri extraordinare: științe politice cursuri economice și cursuri filologice,

dovedește din plin intenția celor care au elaborat proiectul de a compromite învățământul superior ieșean, pentru a face loc unui viitor învățământ aristocratic în limba franceză; mai concludente în acest sens au fost recomandările din "Jurnalul" ce însoțea proiectul, deoarece, dacă unele dintre aceste recomandări au vizat o îmbunătățire efectivă a procesului de instruire – în rândul cărora pot fi menționate recomandările privind:

- introducerea practicii pedagogice pentru cursanții de la facultatea de Filosofie și de la Cursurile Filologice;
- introducerea practicii procedurale pentru cursanții de la Facultatea de Drept;
- introducerea practicii de producție pentru cursanții de la Științele politehnice,

care ridicau în mod cert calitatea procesului de instruire –, în schimb, au figurat în "Jurnalul" amintit și recomandări de forma celor de mai jos [24], [25]:

- tinerii provenind din familii nevoiaşe să urmeze numai clasele primare şi primele două clase gimnaziale;
- tinerii provenind din păturile mai înstărite să urmeze întregul curs gimnazial;
- tinerii fii de boieri care studiau în învăţământul academic şi care urmau să deţină monopolul ocupării înaltelor dregătorii în stat să fie supravegheaţi cu atenţie pentru a se ţine de învăţătură ş.a.,

recomandări care dovedeau dorinţa vădită de a se reveni la un învăţământ superior aristocratic.

30 martie 1844: A fost emisă o hotărâre a Epitropiei Învăţăturilor Publice prin care se interzicea cadrelor didactice şi cursanţilor Academiei Mihăilene să publice articole în periodicele ieşene fără aprobarea prealabilă a Epitropiei.

5 ianuarie 1845: Adunarea Obştească a instituit o comisie de anchetă, alcătuită din următorii membri ai Adunării: vornicul Lupu Balaş, D. Sturdza, Al. Beldiman, C. Negruzzi, Al. Sturdza şi hatmanul Aslan, pentru a analiza *"mersul şcoalelor din Moldova şi cauzele neprogresului lor"* [45].

22 martie 1845: Comisia menţionată mai sus şi-a înaintat raportul, în care, după ce se condamnă cu hotărâre încercarea de *"izgonire a limbii române ca organ al învăţământului"* [45], au fost identificate următoarele cauze ale stării nesatisfăcătoare de dezvoltare a întregului învăţământ moldovean [45]:

1. "Desele reforme, nepăzirea unor sisteme statornice şi bine organizate a învăţământului măcar pe 12 ani";
2. "Neformarea de şcoli începătoare înainte de crearea colegiului";
3. "Lipsa cărţilor didactice şi pierderea timpului de către elevi prin scoaterea notiţelor de cursuri";
4. "Încadrarea în diverse slujbe a elevilor Academiei înainte de terminarea tuturor cursurilor";
5. "Sărăcia şi nefuncţionarea bibliotecii Academiei";
6. "Nesiguranţa profesorilor în ocuparea posturilor şi angrenarea lor în activităţi extraşcolare";
7. "Schimbarea frecventă a elevilor de la un profil la altul";
8. "Lipsa unei catedre de pedagogie";
9. "Lipsa unui program stabil, tipărit şi publicat, cu orarul cursurilor şi cu îndatoririle profesorului";
10. "Abaterile de la disciplină ale profesorilor şi slaba supraveghere şi control a activităţii din Academie".

Septembrie 1845: La cererea Epitropiei Învăţăturilor Publice a fost instituită o nouă comisie de anchetă a evoluţiei nesatisfăcătoare a învăţământului

academic, alcătuită din următorii membri ai Adunării Obștești: principele Grigore M. Sturdza (fiul domnitorului), prințul Nicolae Șuțu și aga Lascarachi Rosetti.

2 noiembrie 1845: Noua comisie și-a prezentat, în fața Adunării Obștești, raportul ei, în care, invocând iarăși motivul indisponibilității limbii române pentru "învățături înalte", propunea amânarea organizării unui învățământ superior în limba franceză până la apariția primei promoții de absolvenți ai Colegiului cu limba de predare franceză; trebuie subliniat faptul că, din păcate, în sprijinul acestei concluzii a raportului s-a exprimat și Gheorghe Asachi, care a propus chiar să se aducă profesori străini pentru noua instituție de învățământ superior care urma să fie înființată;

12 iulie 1846: Epitropia Școalelor, împreună cu Comitetul academic, au înaintat domnitorului Mihai Sturdza propunerea de desființare a internatelor Colegiului Vasilian și Academiei Mihăilene, motivându-se propunerea prin ineficiența lor și prin cheltuielile mari de întreținere pe care le reclamau; propunerea urmărea, de fapt, îndepărtarea din învățământ a cursanților provenind din familii nevoiașe și care erau întreținuți în școală în baza burselor oferite de stat.

30 august 1846: Domnitorul Mihai Sturdza a aprobat propunerea Epitropiei Învățăturilor Publice de desființare a celor două internate astfel că, practic, atât Colegiul Vasilian, cât și Academia Mihăileană au rămas fără cursanți;

5 februarie 1847: Domnitorul Mihai Sturdza a înaintat Adunării Obștești pentru ratificare acel "faimos" ofis care desființa Academia Mihăileană, înlocuind-o cu un colegiu francez, de nivel secundar;

3 mai 1847: A fost aprobat, de către domnitorul Mihai Sturdza, *"Proiectul de reorganizare a învățăturilor publice în principatul Moldovei"*, care a confirmat nu numai desființarea Academiei Mihăilene, dar și izgonirea limbii române chiar și din învățământul secundar;

15 mai 1857: Cuprinsă de o generozitate pe care nu a arătat-o Academiei Mihăilene în a doua jumătate a duratei ei de existență, Epitropia Învățăturilor Publice l-a anunțat pe directorul Charles Malgouverné al unui pension particular francez că i-a pus la dispoziție, în mod gratuit, corpurile de clădire ale fostei Academii Mihăilene pentru a le folosi ca spațiu de învățământ pentru Colegiul francez, ce urma să ia locul Academiei.

Aceasta a fost ultima coborâre de cortină pe scena vieții acestei instituții de învățământ superior în limba română, instituție care a trăit puțin, dar care, așa cu se va arăta în continuare, a realizat foarte mult pe tărâmul propășirii culturale a societății moldovene.

La încheierea prezentării cronologice a principalelor momente care au marcat evoluţia Academiei Mihăilene, o analiză a cauzelor care au determinat un sfârşit atât de grabnic şi de nedrept al ei se impune; în acest scop, vor fi amintite câteva dintre constatările formulate pe parcursul expunerii precedente:

- înfiinţarea Academiei Mihăilene a fost întâmpinată cu vie satisfacţie de toate păturile societăţii moldovene, inclusiv de marea boiermie;
- funcţionarea Academiei în primii 8 ani de existenţă a ei nu a fost perturbată decât de încercările, din anul 1836, ale profesorilor francezi de a introduce limba franceză ca limbă de predare în Academie, iar faptul că aceste încercări au eşuat dovedeşte că ele nu au fost susţinute făţiş de ocârmuire şi de marea boierime;
- momentul declanşării ostilităţii marii boierimi – este vorba de anul 1842 – coincide cu momentul publicării anaforalei Epitropiei Învăţăturilor Publice, prin care condiţiona promovarea tinerilor în dregătorii superioare ale statului de absolvirea cursurilor academice;
- manifestarea făţişă a vrăjmăşiei ocârmuirii – reprezentată prin domnitorul Mihai Sturdza şi, din păcate, şi prin Epitropia Învăţăturilor Publice – îndreptată împotriva Academiei Mihăilene a început din anul 1843, an în care la catedrele acestei instituţii au fost prezentate prelegeri cu un conţinut atât de revoluţionar, încât ele au provocat îngrijorarea guvernanţilor:
    - cursul de Economie politică al lui Ion Ghica deschidea ochii tineretului asupra rolului important pe care îl are spiritul de libertate naţională în construcţia unei societăţi moderne şi prospere;
    - cursul de Istorie naţională al lui M. Kogălniceanu lămurea tineretul asupra rolului poporului în făurirea istoriei unei naţiuni.

Constatările precedente conduc la concluzia că desfiinţarea, în anul 1847, a Academiei Mihăilene s-a datorat faptului că asupra ei s-au exercitat, simultan, următoarele acţiuni duşmănoase concertate:
Pe de o parte, desfiinţarea Academiei Mihăilene a fost, în mare măsură, consecinţa directă a încercărilor disperate ale marii boierimi de a stăvili procesul de democratizare a societăţii moldovene, proces a cărui proliferare după anul 1843 s-a datorat, în mod hotărâtor, învăţământului în limba română mediu şi îndeosebi celui academic, care a constituit principalul factor de propagare a fenomenului de “egalizare socială”; acest fenomen, atât de temut de o pătură socială care încă se mai considera clasă dominantă în stat şi încă se mai credea îndreptăţită la privilegiul deţinerii monopolului

înaltelor dregătorii publice, a căpătat o tot mai largă extindere în Moldova în prima jumătate a etapei postregulamentare prin următoarele două căi:

- prin ocuparea, într-o măsură tot mai mare, a unor funcţii înalte în stat de către tinerii absolvenţi ai Academiei, provenind însă din medii sociale mai modeste, semnificativă în acest sens fiind următoarea frază, scrisă în anul 1858 de Gheoghe Asachi, referindu-se, cu o căinţă târzie, la odiosul ofis domnesc din anul 1847 [45]: *"Câteva persoane înrâuritoare prin a lor poziţie, deprinse a considera dregătoriile aducătoare de câştig ca o clironomie privilegiată a familiilor mari, erau departe de a încuviinţa un sistem de învăţătură publică, care îndăinuia fără deosebire cu toate acele cunoştinţe pe cei avuţi ca şi cei săraci de care aceştia din urmă deseori se foloseau mai mult"*;
- prin pătrunderea, în număr tot mai mare, a unor înalţi dregători de origine socială modestă – între ei şi un număr mare de profesori ai Colegiului Vasilian şi ai Academiei Mihăilene – în rândurile boierimii, în urma acordării de către domnitor a unor ranguri boiereşti, ca răsplată pentru servicii deosebite aduse ocârmuirii; astfel, în decursul duratei de existenţă relativ scurtă a Academiei Mihăilene au primit ranguri boiereşti, în afară de Gh. Asachi, încă cel puţin alţi 12 profesori veseli, după cum urmează:
  - un număr de 2 profesori ai Academiei – Gh. Săulescu şi V. Fabian – au primit rangul de *"paharnic"*;
  - un număr de 3 profesori ai Academiei – T. Verescu, V. Peltichi şi Samuel Botezatu – au fost ridicaţi la rangul de *"medelnicer"*;
  - un profesor al Academiei Mihăilene – V. Paulini – a fost înălţat la rangul de *"sluger"*;
  - un număr de 6 profesori ai Colegiului Vasilian au primit ranguri de *"medelnicer"*, de *"pitar"* sau de *"vtori-logofăt"*.

Este uşor de înţeles de aici că măsura desfiinţării învăţământului mediu şi superior în limba română – care aducea după ea şi înlăturarea celor mai mulţi dintre profesorii români –, asociată cu măsura limitării accesului la studii superioare a tineretului provenind din medii sociale modeste, îi determinau pe reprezentanţii marii boierimi să spere că-şi vor recuceri şi că-şi vor păstra şi în viitor poziţia de clasă conducătoare în stat.

Pe de altă parte, desfiinţarea Academiei Mihăilene a fost ultima soluţie la care a recurs ocârmuirea pentru a stăvili valurile de idei naţional-liberale pe care această instituţie le răspândea în ţară; faptul că, în adoptarea acestei măsuri extreme, domnitorului Mihai Sturdza i s-a asociat şi Epitropia Învăţăturilor Publice – forul care, până în anul 1843, şi-a îndeplinit

adevărata sa menire, sprijinind şi dirijând procesul de dezvoltare a noii instituţii de învăţământ superior românesc – nu trebuie să mire prea mult, deoarece, fiind condusă de mari boieri, era de aşteptat ca ei să-şi schimbe vederile în probleme de învăţământ odată cu schimbarea politicii şcolare a clasei sociale căreia îi aparţineau. În ceea ce priveşte referendarul Epitropiei, Gheorghe Asachi, cel care până atunci meritase pe drept titlul de "întemeietor al învăţământului românesc", el nu mai putea gândi, după anul 1842 când i s-a acordat cel de-al doilea rang boieresc, altfel decât putea gândi "vel-postelnicul Asachi".

Nelăsându-se intimidaţi nici de presiunile, nici de ameninţările şi nici de persecuţiile exercitate asupra lor de către domnitorul Mihai Sturdza, mulţi dintre profesorii Academiei Mihăilene au continuat să răspândească în rândul tineretului, prin prelegerile ţinute la catedră sau prin articole publicate în periodicele ieşene, idei despre egalitatea socială, despre unitate şi independenţă naţională, despre dezvoltarea şi modernizarea sectoarelor vieţii sociale ş.a., idei considerate, de către guvernanţi, prea revoluţionare pentru a putea fi tolerate; un asemenea profesor, care a dat multă bătaie de cap ocârmuirii, a fost M. Kogălniceanu, care, denunţând principalele racile ale societăţii moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea, printre care menţiona:

- agravarea continuă a climatului de cenzură instituit de ocârmuire;
- degradarea progresivă a conservatorismului practicat oficial de domnitorul Mihai Sturdza;
- exercitarea unei influenţe nefaste de către puterea protectoare (Rusia) asupra dezvoltării ţării,

a avut curajul să-şi exprime public convingerile sale politice prin fraze ca cea de mai jos [45]: *"O aristocraţie ignorantă, sprijinită de Poartă şi de cler, pe de o parte ţine în lanţuri un popor de mai mult de două milioane de oameni; izvoarele de înavuţire publică se întrebuinţează numai în folosul clasei privilegiate"*.

Încheindu-şi primul semestru de predare a cursului de *Istoria naţională*, M. Kogălniceanu s-a văzut pus în situaţia de a-şi întrerupe predarea cursului în semestrul următor pentru următoarele trei motive, menţionate într-o cerere adresată Epitropiei Învăţăturilor Publice:

- un motiv familial, exprimat în fraza [45]: *"O boală cumplită a unei din surori cerând neapărat ca s-o întovărăşesc în o călătorie ce face spre depărtarea primejdiei, plecat arăt cinstitei Epitropii că pe semestrul de vară îmi va fi de toată neputinţa de a urma prelecţiile mele"*;

- un motiv profesional, explicat în fraza: *"Călătoria mea va avea de ţăl şi cercetarea multor documente ce se află în bibliotecile străine şi fără a căror întrebuinţare niciodată nu vom avea o istorie mai completă"*;
- un motiv politic, reflectat în fraza: *"Acest curs s-a ţinut în semestrul de iarnă al anului 1843, în care am tratat istoria românilor până la întemeierea Principatelor. Deosebite persecuţiuni politice ne-au silit să-l întrerumpu"*.

Chiar dacă "persecuţiile" de care vorbea M. Kogălniceanu în această cerere erau încă departe de a fi prezentat dimensiunile pe care aveau să le capete ele ceva mai tâziu, totuşi ele au existat cel puţin în forma unor avertismente adresate profesorului de către Epitropie, astfel că, pentru aceasta din urmă, cererea înaintată de M. Kogălniceanu a constituit un prilej fericit pentru îndepărtarea lui din Academie; o dovadă în sprijinul acestei afirmaţii a constituit-o graba manifestată de Epitropia Şcoalelor în reîncadrarea cursului de Istorie naţională în cursul general de Istorie universală şi a patriei şi în numirea unui nou titular la acest curs, a profesorului I. Albineţ, care avea să-şi păstreze funcţia până la desfiinţarea Academiei.

Un nou val de persecuţii s-a abătut asupra lui M. Kogălniceanu în primăvara anului 1844: efectuând, în aprilie 1844, o nouă călătorie în străinătate, al cărei traseu urma să includă capitalele occidentale Viena şi Paris, şi bănuit a fi purtătorul unor mesaje adresate guvernului francez de către opoziţioniştii moldoveni, M. Kogălniceanu a fost împiedicat de agentul diplomatic al domnitorului M. Sturdza de la Viena, baronul Philipsborne, să-şi continue călătoria şi obligat să se reîntoarcă în ţară; la scurt timp după revenirea în ţară, M. Kogălniceanu a fost surghiunit la mănăstirea Râşca, pentru faptul de a fi luat apărarea unui grup de târgoveţi din oraşul Botoşani, într-un proces pe care aceşia îl aveau cu călugării greci de la biserica Popăuţi din acel oraş; reîntors din surghiun, M. Kogălniceanu a continuat să fie persecutat de ocârmuire, care, deşi de ochii lumii îi acorda o înaltă consideraţie – în acest sens poate fi menţionată, de exemplu, numirea sa de către Comitetul academic ca membru al comisiei de analiză, în vederea tipăririi, a manualului de istorie elaborat de profesorul Ion Albineţ –, a căutat cu perseverenţă să-i zădărnicească şi activitatea publicistică.

Asemenea profesori ai Academiei, cum au fost Chr. Flechtenmacher, P. Câmpeanu, Ion Ghica şi, mai ales, M. Kogălniceanu, l-au convins pe domnitorul Mihai Sturdza de justeţea unei constatări pe care ţăranul român a înţeles-o după o experienţă de veacuri, şi anume aceea că producerea unei

recolte nedorite nu mai poate fi împiedicată prin înlăturarea agenților diseminatorii, după ce aceștia și-au aruncat semințele într-un teren mănos; și atunci, domnitorul a adoptat soluția care îi era mai la îndemână: a transformat terenul de cultură în pârloagă, adică a desființat Academia Mihăileană, cu speranța deșartă că plantele ieșite din semințele aruncate nu vor ajunge la maturitate.

Pentru a încheia cu prezentarea Academiei Mihăilene se va trece la analiza principalilor indicatori ai evoluției acestei instituții în scurtul interval de timp în care a funcționat ea: baza materială, conținutul învățământului, masa cursanților, corpul profesoral și eficiența învățământului.

Baza materială. Se va face mai întâi mențiunea că, în cazul Academiei Mihăilene, se poate vorbi, pentru prima dată în istoria învățământului superior moldovenesc, de o "bază materială" în accepțiunea modernă a acestei sintagme, care desemnează ansamblul spațiilor și dotărilor aflate în folosința instituției într-un cadru administrativ propriu; într-adevăr, dacă în cazul celorlalte academii s-a vorbit numai de "sediile" lor, prin care se înțelegeau doar sălile de curs, în cazul Academiei Mihăilene politica adoptată de ocârmuire pentru sprijinirea dezvoltării acestei instituții a fost axată, la început cel puțin, pe următoarele două obiective principale:

a. Extinderea și diferențierea – pe secotare de activitate – a spațiilor locative repartizate Academiei, fiind create astfel următoarele categorii de spații:
   - spații de învățământ, reprezentate prin săli de curs, săli de laboratoare, cabinet de instrumente matematice și cancelarii;
   - spații de documentare, cuprinzând: sala bibliotecii și Camera Arhivei Academiei;
   - spații de cazare a cursanților interni, înglobând: dormitoarele, sala de mese și "sala de sănătate";
   - spații de cazare a profesorilor, constând într-un număr mic de apartamente destinate cazării profesorilor veniți din alte locuri sau străini;
   - spații destinate personalului administrativ;

b. Asigurarea dotărilor cu mijloace didactice necesare desfășurării procesului de instruire a cursanților, în categoria cărora au intrat:
   - mobilierul didactic și cel de uz casnic, destinat studenților interni și corpului didactic;
   - aparatura de laborator, la laboratoarele de fizică și chimie;
   - instrumentele geodezice, destinate cabinetului matematic;

- aparatura medicală, destinată "sălii de sănătate".

După cum s-a menţionat şi cu un alt prilej, primul corp al sediului Academiei Mihăilene l-a constituit casele Petrache Cazimir, situate în vecinătatea Bisericii Tălpălari, case cumpărate de Epitropia Învăţăturilor Publice în anul 1834 şi reparate de arhitectul Gustav Freiwald până în primăvara anului 1835; în acest local au fost amenajate, până la inaugurarea oficială a lui la 16 iunie 1835, următoarele spaţii: sălile de clase, cancelaria administrativă, arhiva şi internatul cursanţilor cu toate anexele lui – dormitoarele, trapezul cu bucătăria şi sala de sănătate –, precum şi câteva apartamente pentru profesori.

Întrucât noul local s-a dovedit neîncăpător, în anul 1837 a fost cumpărat, de la cornetul Iorgu Voinescu – moştenitorul serdarului Alexandru Anastasie Voinescu – corpul de case Voinescu, situate peste drum de casele Cazimir, pe locul actualului Liceu Naţional; după terminarea, în anul 1838, a lucrărilor de reparaţii la ultimul local achiziţionat, s-a făcut o nouă redistribuire a spaţiului de care dispunea în acel an Academia, după cum urmează:

- în "casele Cazimir" au rămas: sălile de clasă, biblioteca şi arhiva, cabinetul de fizică, cabinetul de matematică şi cabinetul de istorie naturală, înfiinţate între timp;
- în "casele Voinescu" au fost mutate: internatul (dormitoarele şi trapezăria), economatul, bucătăria şi administraţia.

Din anul 1839 au început demersurile pentru construcţia arcului care a legat cele două corpuri de clădire ale Academiei, după un proiect elaborat de profesorul Al. Costinescu; realizarea acestui obiectiv a necesitat însă un timp neîndelungat – aproape 8 ani –, ea fiind obligată să treacă prin următoarele etape:

10 decembrie 1839: Epitropia şi-a exprimat acordul pentru proiectul profesorului Al. Costinescu;

3 ianuarie 1840: domnitorul Mihai Sturdza a aprobat proiectul.

aprilie 1841: Epitropia a primit, din partea spătarului Răducanu Cazimir, terenul deasupra căruia urma să fie construit arcul; Epitropia a încredinţat sarcina construcţiei arcului antreprenorului Ioan Costacov;

19 octombrie 1841: au început lucrările de execuţie a arcului de legătură între cele două corpuri de clădire ale Academiei;

iunie 1842: elevii "clasului de inginerie" au prezentat, la examenul public de sfârşit al primului semestru al anului şcolar 1842-1843, schiţa şi macheta arcului, elaborate sub conducerea profesorului Al. Costinescu, la expoziţia organizată cu acest prilej;

septembrie 1845: au fost terminate lucrările de construcţie a arcului
26 octombrie 1847: a fost făcută recepţia oficială a arcului.

Se face precizarea că menţionarea principalelor momente ale realizării acestui obiectiv nu a urmărit atât evidenţierea valorii arhitecturale a lui – valoare care poate fi considerată deosebită doar de către moldoveni şi, îndeosebi, de către ieşeni –, cât ilustrarea, încă o dată, a atitudinii ostile manifestate de ocârmuire, după anul 1843, faţă de Academia ieşeană: au trecut doi ani de la terminarea lucrărilor de execuţie a arcului până când s-a făcut recepţia oficială a acestui obiectiv, şi atunci doar pentru a-l oferi plocon unui colegiu francez, care, ca un pui de cuc, i-a dat afară din cuibul în care a fost introdus prin forţă, pe adevăraţii stăpâni ai cuibului. Întrucât nu se va mai vorbi de acest arc, se va mai menţiona faptul că, după o prealabilă fotografiere a lui, făcută la cererea Ministerului Învăţământului la data de 31 iulie 1890, în toamna aceluiaşi an, atât arcul cât şi corpul de clădire Voinescu au fost demolate, pentru ca pe terenul eliberat să se construiască, sub supravegherea directorului V. Paladi, actuala clădire a Liceului Naţional; în anul 1963, invocând "motive de utilitate publică", administraţia comunistă a demolat şi corpul de case Cazimir al Academiei Mihăilene.

Revenind la ultimii ani de existenţă a Academiei, se va mai face precizarea că o ultimă redistribuire a spaţiilor a fost făcută în anul 1845 şi ea a constat în:

- repartizarea sălilor de curs în corpul de case Voinescu, înfiinţându-se, tot aici, şi clase gimnaziale;
- mutarea internatului, a reflectorului şi bucătăriei în corpul de case Cazimir.

Lipsa de informaţii referitoare la existenţa unor săli de laborator permite să se tragă conluzia că nu au existat, în acea vreme, lucrări practice în accepţiunea modernă a acestei noţiuni, adică aceea de experimente individuale menite să reproducă anumite fenomene şi să permită şi unele determinări cantitative; faptul însă că au fost menţionate în documente, încă din anul 1839, cabinete de fizică, de chimie, de matematică şi chiar de istorie naturală dovedeşte că au existat totuşi cel puţin depozite de aparatură specifică disciplinelor menţionate mai sus, care era folosită la cursuri pentru ilustrarea unor fenomene.

În ceea ce priveşte instrumentele matematice, care erau de fapt instrumente geodezice, practica folosirii lor se executa, cu siguranţă, pe teren; este mai mult ca sigur că la această practică se referea şi aprobarea, dată în anul 1841 de Epitropia Învăţăturilor Publice şi menţionată în lucrarea [45], prin care se aproba elevilor Seminarului de la Socola *"să facă*

experimente la Academie pentru a-şi desăvârşi pregătirea" [45].

Mult mai numeroase sunt informaţiile privind dotarea Bibliotecii Academiei Mihăilene [45], înfiinţată prin preluarea, în cea mai mare parte, a fondului de cărţi al fostei Academii de filosofie şi ştiinţe; în articolul VI al Regulamentului şcolar din anul 1835 au fost prevăzute măsuri speciale vizând organizarea noii biblioteci şi îmbogăţirea fondului ei de carte, printre aceste din urmă măsuri figurând:

- introducerea obligaţiei, pentru autorii şi editorii de carte tipărită, de a preda Bibliotecii câte 5 exemplare din fiecare titlu tipărit;
- obligarea redacţiilor periodicelor de a preda Bibliotecii câte un exemplar din fiecare titlu tipărit;
- alocarea de fonduri de la visteria de stat pentru achiziţionarea de cărţi.

În anul 1840 a fost elaborat un regulament de organizare şi funcţionare a Bibliotecii, care a întărit prevederile Regulamentului şcolar din anul 1835.

Noua bibliotecă academică a început să funcţioneze din anul 1834, odată cu numirea ca bibliotecar a profesorului Dumitru Gusti, care a instalat-o într-o încăpere a clădirii Colegiului Vasilian de la Trei Ierarhi, clădire în care s-au ţinut în acel an şi cursurileAcademiei Mihăilene; odată cu mutarea acestei instituţii în localul propriu, amenajat în casele Cazimir, s-a mutat şi Biblioteca Academiei într-o încăpere a acestui local.

O extindere a spaţiului repartizat Bibliotecii Academiei a fost înregistrată în anul 1844, când, prin mutarea – la cererea directorului de atunci al Bibliotecii, Th. Codrescu – a Arhivei Statului la Curtea Domnească, Biblioteca a mai primit două încăperi în acelaşi corp de clădire, alcătuit din "casele Cazimir"; această extindere a permis reorganizarea – în baza prevederilor formulate în regulamentul din anul 1840, menţionat mai înainte – a activităţii Bibliotecii Academiei, ea funcţionând în continuare în următoarea structură organizatorică:

- un director de bibliotecă, retribuit de stat şi numit prin hotărâre domnească;
- un serviciu de depozit legal;
- un serviciu de împrumut;
- un serviciu de schimb cu exteriorul.

Principala preocupare a personalului încadrat la Bibliotecă pe durata funcţionării Academie Mihăilene a constituit-o îmbogăţirea fondului de carte al Bibliotecii, care, la înfiinţare, dispunea numai de moştenirea lăsată de fosta Academie de filosofie şi ştiinţe; acest obiectiv a fost realizat pe următoarele căi:

- prin donaţie, primul donator fiind chiar domnitorul Mihai Sturdza, care, în anul 1839, cu prilejul sărbătoririi a 5 ani de la deschiderea cursurilor Academiei Mihăilene, a dăruit Bibliotecii un număr de 600 de volume de cărţi de fizică, matematică, agronomie ş.a.; exemplul lui avea să-l urmeze, dar mult mai târziu, un mare număr de oameni de cultură ieşeni;
- prin achiziţii de părţi ale unor biblioteci particulare, prima achiziţie fiind aceea a unei părţi din Biblioteca profesorului Chr. Flechtenmacher; ulterior, pe această cale avea să intre în posesia Bibliotecii şi o parte din biblioteca lui M. Kogălniceanu, precum şi din bibliotecile altor mari personalităţi ieşene;
- prin schimburi de cărţi efectuate cu instituţii culturale de peste hotare; se pare că cel mai voluminos schimb a fost cel cu Epitropia Şcoalelor din Ţara Românească;
- prin obligaţiile, impuse prin Regulamentul şcolar din anul 1835, autorilor şi editorilor de carte tipărită de-a preda, fără plată, câte 5 exemplare de fiecare titlu care vedea lumina tiparului.

Pe aceste căi au intrat în posesia Bibliotecii Mihăilene un mare număr de manuscrise istorice şi cărţi rare şi preţioase, care au devenit, cu trecerea timpului, deosebit de valoroase; printre acestea din urmă pot fi menţionate:
- *Hronicul vechimii româno-moldo-valahilor*, de D. Cantemir, editat de Gh. Săulescu în anul 1836;
- *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, de P. Maior, tipărită la Buda în anul 1834;
- *Gramaticile* lui Enăchiţă Văcărescu, Iordache Golescu, Diaconovici-Ioga şi Gh. Săulescu, ultima tipărită la Iaşi în anul 1832.

Conţinutul învăţământului. Conceptul de "conţinut al unui sistem de învăţământ naţional" înglobează ansamblul mijloacelor adoptate în actul de instruire pentru ca procesul formativ-educaţional să se desfăşoare în cocncordanţă cu cerinţele de dezvoltare generală a comunităţii naţionale care a creat acel sistem de învăţământ; în cazul unui învăţământ naţional superior, principalele căi şi mijloace care pot fi folosite pentru a-l face util societăţii care l-a creat sunt:
- profilarea corectă a învăţământului şi elaborarea judicioasă a programelor de studii prin adaptarea lor la specificul profilelor de pregătire superioară fixate, precum şi prin introducerea noilor descoperiri care interesează direct aceste profile;
- stabilirea duratei optime de studii pentru fiecare profil de pregătire superioară şi structurarea naţională a activităţii şcolare anuale;

- adoptarea, în desfăşurarea procesului instructiv-educativ, a unor principii metodologige şi docimologice moderne, cu eficienţă confirmată de experienţa unor ţări occidentale cu un sistem avansat de învăţământ naţional superior;
- creşterea ponderii laturii aplicative a procesului de instruire, mergându-se chiar până la subordonarea acestui proces cerinţelor de dezvoltare generală a naţiunii care a creat sistemul de învăţământ considerat.

Pentru a urmări, în continuare, modul în care în Academia Mihăileană au fost folosite aceste mijloace şi căi de perfecţionare a activităţii ei, vor fi analizate programele de învăţământ propuse în proiectul de reformă şcolară din anul 1843, programe după care s-a realizat procesul de instruire în Academie până la desfiinţarea ei.

Din punctul de vedere al profilării învăţământului academic, reforma din anul 1843 a păstrat formele de învăţământ academic – facultăţi şi cursuri extraordinare – precizate în regulamentele şcolare din anii 1835 şi 1840, cu următoarele modificări importante:

- revenirea la durata de 2 ani de studii la Facultatea de Filosofie, revenire care, în parte, poate fi explicată prin înfiinţarea anului cinci la Colegiul Vasilian, care a preluat unele dintre disciplinele predate în cadrul Facultăţii de Filosofie;
- reducerea la 3 a numărului cursurilor extraordinare – cursuri de ştiinţe politehnice, cursuri de economie (rurală) şi cursuri filologice –, desfiinţându-se, probabil din lipsă de cursanţi, cursurile de zugrăvitură;

apare astfel evidentă preocuparea întemeietorilor şi a conducătorilor Academiei Mihăilene pentru a forma cadre cu pregătire superioară pentru toate sectoarele principale ale vieţii interne a Moldovei, această preocupare reflectându-se de altfel şi în titlurile ştiinţifice acordate absolvenţilor diferitelor forme de învăţământ academic şi anume:

- titlul de *"laureat în teologie"*, acordat absolvenţilor Facultăţii de Teologie, titlu care îndreptăţea pe posesorii lui la ocuparea posturilor de preoţi în marile centre urbane, sau a unor înalte funcţii bisericeşti;
- titlul de *"laureat în ştiinţe şi arte"*, acordat obsolvenţilor Facultăţii de Filologie, din rândul cărora erau recrutaţi înalţii funcţionari de stat şi ai administraţiilor locale, precum şi cadrele didactice necesare diverselor trepte de învăţământ;
- titlul de *"avocat"*, acordat absolvenţilor Facultăţii Juridice, care formau corpul oamenilor de legi cu pregătire superioară;

- titlul de *"laureat în literatură"*, acordat absolvenților cursului extraordinar de filologie, din rândul cărora erau recrutați profesorii secundari de limbi străine și specialiștii necesari în diplomație;
- titlul de *"inginer țivil"*, acordat absolvenților cursului extraordinar de științe politehnice, cărora urma să li se încredințeze conducerea lucrărilor publice și construcția de obiective industriale;
- titlul de *"laureat în economie"*, acordat absolvenților cursului extraordinar de economie, cărora le revenea sarcina de a urmări și dirija procesul de dezvoltare generală a economiei țării și, în mod deosebit, a economiei ei rurale.

Referitor la programele de studii, se reamintesc două din constatările făcute deja pe parcursul expunerii:

- la cursul extraordinar de științe politehnice, programul de studii, repartizat pe 3 ani școlari, a fost în mod substanțial amplificat și îmbunătățit, așa cum s-a putut constata din lista disciplinelor prezentată deja într-un subparagraf anterior;
- la Facultatea de Filosofie și de Drept, programele de studii au suferit, în urma reformei din anul 1843, unele "ajustări" – din motive care au fost deja explicate – față de programele întocmite în baza Regulamentului școlar din anii 1835 și 1840, programele acestor facultăți din ultimii patru ani de existență a Academiei Mihăilene având următoarele structuri:
  - la Facultatea de Filosofie, cu durata de studii de 2 ani, conținutul programului de învățământ a fost redus la următoarele discipline, repartizate pe ani de studii [45]:

    Anul I. - Introducere în filosofie;
    - Logica și metafizica "curată";
    - Algebra și geometria;
    - Istoria universală și pragmatică;
    - Istoria naturală;

    Anul II. - Estetica;
    - Filosofia morală și istoria filosofiei;
    - Fizica cu toate ramurile ei;
    - Istoria universală și pragmatică (partea a doua);
    - Istoria naturală (partea a doua);
  - la Facultatea Juridică:

    Anul I. - Studiul legilor în general;
    - Statistica Europei și a celorlalte părți ale pământului;

    Anul II. - Dreptul românilor;

- Ştiinţele politice (politica economiei şi finanţul);

Anul III.
- Dreptul civil al Moldovei;
- Dreptul criminal;
- Procedura civilă şi criminală;
- Dreptul comercial şi cambial;
- Stilul politic şi judecătoresc;

Se observă că, în pofida reducerilor operate în planurile de învăţământ ale acestor două facultăţi ale Academiei Mihăilene, aceste planuri au răspuns totuşi, în mare măsură, cerinţelor de dezvoltare a societăţii moldovene corespunzătoare acelor vremuri.

Tot corepunzătoare cerinţelor vremii şi stadiului de dezvoltare de atunci a ştiinţei şi culturii trebuie considerate şi duratele de studii fixate pentru diversele profile şi forme de învăţământ desfăşurat în cadrul Academiei Mihăilene; constatarea este valabilă, în oarecare măsură, chiar şi pentru Facultatea de Filosofie, unde revenirea la o durată de studii de 2 ani poate fi motivată de următoarele două argumente:

- preluarea, de către Colegiul Vasilian cu durata de şcolarizare de 5 ani, a unora din disciplinele predate până atunci în cadrul Facultăţii de Filosofie;
- considerarea, în continuare, a învăţământului filosofic drept o primă treaptă a cărei absolvire era obligatorie pentru accederea la oricare din celelalte forme de învăţământ academic.

Referitor la principiile metodologice adoptate în cadrul Academiei Mihăilene, se va face menţiunea că procesul de transmitere a cunoştinţelor a fost realizat pe următoarele două căi principale:

- prin generalizarea metodei expozitive, care, în cazul disciplinelor ştiinţifice, a constat în asocierea la "prelecţiuni" (prelegeri) a demostraţiilor experiementale şi a aplicaţiilor specifice concrete;
- prin creşterea ponderii studiului individual în procesul de acumulare, de către cursanţi, a cunoştinţelor, studiu stimulat şi prin unele măsuri luate, în timp, de oficialităţile moldovene pentru îmbogăţirea fondului de carte documentară în limba română, destinat cursanţilor Academiei.

Câteva dintre aceste măsuri merită să fie în mod deosebit evidenţiate; este vorba de:

- stipularea, chiar în Regulamentul şcolar din anul 1835, a obligaţiei ce revenea profesorilor Academiei de a-şi tipări în limba română manualele după care îşi predau lecţiile, fie că era vorba de traduceri, de prelucrări, sau de lucrări originale;

- înfiinţarea, chiar din primii ani de funcţionare a Academiei Mihăilene, a unei *"Comisii privighietoare asupra cărţilor de cetit în Principatul Moldovei"*, subordonată Comitetului academic şi Epitropiei Învăţăturilor Publice, a cărei principală funcţie a fost aceea de organism de cenzură a conţinutului lucrărilor ce urmau să fie tipărite; deşi această cenzură a avut un pronunţat caracter politic – o dovadă în acest sens constituind-o faptul că orice aprobare de tipărire a unei lucrări emise de Epitropia Şcoalelor purta pe ea menţiunea că lucrarea respectivă *"nu are nimic împotriva religiei, guvernului şi moravurilor"* [45] (de exemplu, cazul aprobării date lui V. Popescu - Scriban pentru tipărirea lucrării *"Scurtă privire a gheografiei Dachiei, a Moldovei şi a Ţării Româneşti"*) – totuşi trebuie recunoscut şi meritul ei de a fi împiedicat tipărirea unor lucrări de slabă calitate;
- aprobarea dată, în martie 1843, de Adunarea Obştească de alocare a unor fonduri speciale pentru tipărirea de cărţi ştiinţifice pentru Academia Mihăileană.

Este greu de stabilit un catalog al lucrărilor de documentare ştiinţifică şi literară tipărite în timpul funcţionării Academiei Mihăilene, datorită faptului că multe dintre aceste lucrări, aflate nu numai în bibliotecile particulare, dar chiar şi în cele ale instituţiilor publice, s-au pierdut, astfel că unele titluri au putut fi stabilite doar în baza aprobărilor de tipărire găsite în arhiva Epitropiei Şcoalelor, fără însă a avea certitudinea că ele au văzut efectiv lumina tiparului; pe de altă parte, capacitatea mică de tipărire a oraşului Iaşi şi costul ridicat al tipăriturilor impuneau o eşalonare pe un timp mai îndelungat a activităţii editoriale a profesorilor Academiei Mihăilene, fapt care explică numărul mare de lucrări găsite sub formă de manuscrise în arhiva acestei instituţii.

Rezultă, din precizările făcute mai sus, că fondul de carte documentară în limba română în timpul funcţionării Academiei Mihăilene a înglobat următoarele categorii de lucrări:

a. Lucrările despre care se ştie în mod cert că au fost tipărite; între ele pot fi menţionate:
    - *Istoria universală*, în 2 volume, a lui Gh. Săulescu;
    - *Istoria naturală cu figuri* de dr. Iacob Chihac;
    - *Aritmetica şi Algebra* de Gh. Asachi;
    - *Geometria* de Gh. Asachi;
    - *Mica geografie a patriei* de V. Popescu Scriban;
    - *Tratat de agricultură* de I. Ionescu de la Brad;

- *Elementele geografiei cuprinzătoare preliminariilor şi a descrierii generale a cinci părţi a Pământului* de V. Fabian;
- *Înaltă Matematică* de T. Stamati;
- *Tratat de Fizică* de T. Stamati.

Se va remarca faptul că cele mai multe dintre aceste lucrări priveau Cursuri extraodinare de inginerie şi economie rurală.

b. Lucrări care au primit aprobări de tipărire din partea Epitropiei Şcoalelor, dar despre care nu se ştie dacă au fost efectiv tipărite; din această categorie de lucrări pot fi menţionate:
- un tratat de *Geografia ţărilor româneşti*, elaborat de V. Popescu Scriban;
- un număr de cinci *gramatici ale limbii române*, elaborate independent de Gh. Săulescu, N. Drăghinici, Gh. Asachi, V. Paulini şi Gh. Stihi;
- o *gramatică a limbii franceze*, elaborată de T. Codrescu;
- un *dicţionar poliglot* (româno-francez-italian-rus), elaborat de Teodor Hurmuzachi.

De remarcat este faptul că în această categorie au predominat lucrările cu caracter literar-filologic;

c. Lucrări păstrate sub formă de manuscrise, în categoria cărora au fost incluse:
- lucrări de filosofie, elaborate de V. Popescu Scriban şi P. Câmpeanu;
- lucrări de istorie, elaborate de Ion Albinet;
- lucrările de geografie elaborate de D. Gusti şi V. Popescu Scriban;
- lucrările de drept elaborate de Chr. Flechtenmacher şi P. Câmpeanu;
- lucrări de matematică, fizică şi chimie, elaborate de T. Stamate;
- lucrări de agronomie, elaborate de I. Ionescu de la Brad şi de L. Filipescu;
- lucrări de literatură şi filologie, elaborate de M. Filipescu şi I. Poni.

Se va observa că, de astă dată, lucrările menţionate au acoperit întreaga gamă a profilelor de pregătire superioară stabilite în Academia Mihăileană.

În ceea ce priveşte principiile pedagogice şi docimologice adoptate în Academia Mihăileană, ele reprezentau încă un ansamblu eclectic de principii educaţionale moderne şi reguli învechite, preluate din vechea şcoală feudală; astfel, deşi pedeapsa corporală fusese total abolită şi metoda acordării de premii şi recompense pentru ştiinţa la învăţătură şi buna purtare începuse să dea roade, totuşi, în rândul sancţiunilor aplicate cursanţilor cu abateri de la

disciplina prea rigidă ca să poată fi acceptată din convingere, se menţineau încă pedepse care umileau personalitatea cursantului: îndepărtarea de la masa comună, sechestrarea în cameră şi chiar încarcerarea numai cu pâine şi apă drept hrană.

Verificarea cunoştinţelor se făcea după fiecare semestru al anului şcolar, an care se deschidea la începutul toamnei unui an calendaristic şi se încheia la sfârşitul anului calendaristic următor; până la sfârşitul primului semestru al anului şcolar 1840-1841, notarea cursanţilor examinaţi s-a făcut prin calificative – *emineţia*, *bun*, *de mijloc* şi *prost* –, iar din semestrul al doilea al acelui an şcolar prin note cuprinse între zero şi patru, folosindu-se şi note fracţionare, precum şi temutele note de *"zero tăiat în doi"* şi chiar *"zero tăiat în patru"*, cu care unii dintre profesorii mai vârstnici au continuat să-şi ameninţe elevii chiar după 100 de ani de la înfiinţarea Academiei Mihăilene.

Un ultim aspect legat de conceptul de "conţinut al învăţământului", care va mai fi discutat în continuare, este cel referitor la preocupările manifestate în cadrul Academiei Mihăilene pentru legarea procesului de instruire, desfăşurat în această instituţie, de viaţa practică cotidiană a societăţii moldovene, pentru a imprima astfel un caracter pragmatic activităţii formativ-educaţionale a profesorilor instituţiei; în acest sens, proiectul de reformă din anul 1843 a conţinut prevederi speciale referitoare la reglementarea activităţilor practice ale cursanţilor diverselor forme de învăţământ academic, între care se menţionează:

- crearea condiţiilor pentru ca studenţii Facultăţii de Filosofie şi ai Cursului extraordinar din Filologie să predea, chiar în timpul studiilor, ore la cursurile gimnaziale; în urma aplicării acestei prevederi, de exemplu, cursantul Panaite Donici din anul II Filosofie a predat, în anul 1845-1846, cursul de Istorie naturală la clasele III şi IV ale Colegiului Vasilian;
- însărcinarea Epitropiei Învăţăturilor Publice de a face demersuri la Secretariatul de Stat, pentru a li se permite cursanţilor Facultăţii Juridice să efectueze practică de specialitate la diverse instituţii din ţară;
- recomandarea făcută profesorilor de la Cursurile de Ştiinţe politehnice de a antrena pe cursanţii acestor cursuri la rezolvarea unor probleme concrete de construcţie a obiectivelor industriale şi civile sau în proiectarea unor sisteme tehnice; un exemplu de aplicare a acestei prevederi l-a constituit numirea cursantului G. Giuşcă ca ajutor al inginerului Omer la efectuarea unor studii de navigabilitate a râurilor Siret şi Prut; de asemenea, la examenele de absolvire, mulţi cursanţi au susţinut proiecte de clădiri şcolare, de clădiri industriale şi de poduri.

Precizările făcute pe parcursul expunerii acestui subiect – este vorba de conţinutul învăţământului academic ieşean de la mijlocul secolului al XIX-lea – conduc la concluzia că acest conţinut a corespuns, în linii mari, cerinţelor de dezvoltare ale societăţii moldovene din acea vreme; mai trebuie menţionat faptul că, dacă la unele profile Academia Mihăileană a creat veritabili specialişti – la Facultatea de Teologie, la Facultatea de Drept şi la Cursul extraordinar de ştiinţe politehnice –, pregătirea oferită de ea în cadrul celorlalte forme de învăţământ academic a avut un caracter suficient de larg pentru a permite absolvenţilor să activeze, cu succes, în domenii mult diferite de cele în care s-au pregătit: absolvenţi ai Facultăţii de Filosofie au activat, cu rezultate deosebite, în agricultură [45], sau în sectoare industriale.

Statutul cursanţilor. În acest subparagraf se va vorbi despre dinamica înscrierilor în formele de învăţământ ale Academiei Mihăilene, despre structura socială a masei de cursanţi, despre condiţiile de viaţă şi de studiu oferite cursanţilor, precum şi despre îndatoririle lor; trebuie făcută însă menţiunea că informaţiile furnizate de literatura de specialitate referitoare la aceste subiecte sunt puţine, dispersate şi se referă îndeosebi la Facultăţile de Filosofie şi de Drept, astfel că expunerea ce va fi prezentată în continuare a fost întocmită punând cap la cap şi coordonând datele selectate din lucrările [24], [25], [26], [32], [36], [39], [43] şi [45].

Unele concluzii privind dinamica cifrelor şcolare la diversele forme şi profile de învăţământ ale Academiei Mihăilene vor fi trase în baza tabelului VI-1, introdus mai jos, care prezintă dinamica cursanţilor de la Facultăţile de Filosofie şi de Drept, singurele pentru care au fost găsite date precise pentru anii şcolari menţionaţi în tabelă; semnul întrebării pus în dreptul cifrelor care se referă la anul şcolar 1835-1836 indică faptul că ele au caracter de date probabile, stabilite prin interpolare.

Tabela VI-1: DINAMICA ÎNSCRIŞILOR LA FACULTAŢILE DE FILOSOFIE ŞI DE DREPT ALE ACADEMIEI MIHAILENE

Anul şcolar	Facultatea de Filosofie		Facultatea de Drept		Total cursanţi la cele două facultăţi
	Nr. cursanţi	Anii de studii	Nr. cursanţi	Anii de studiu	
1835-1836	20	I	-	-	20 ?
1837-1838	25	I+II	-	-	25
1838-1839	20	I+II	17	I	37
1842-1843	17	I+II	24	I+II	41
1845-1846	9	II	11	II+III	20

Câteva explicaţii sunt necesare îniante de a se trece la interpretarea acestor date.

În primul rând trebuie explicat modul în care a fost stabilită cifra probabilă de 20 de cursanţi la Facultatea de Filosofie în anul şcolar 1835-1836, în timp ce toate lucrările citate mai sus afirmă că în acel an şcolar Academia Mihăileană a funcţionat cu 100 de cursanţi (anul I), un număr de 60 dintre ei fiind absolvenţi ai Colegiului Vasilian, iar restul de 40 fiind fii de boieri care şi-au făcut studiile medii în pensioanele particulare ale lui Cuculi, Curius şi Sachetti; explicaţia ar constitui-o faptul că în anul şcolar menţionat au funcţionat în cadrul Academiei Mihăilene, pe lângă Facultatea de Filosofie, şi cursurile extraordinare de inginerie, de limbi străine şi de zugrăvitură, ultimele două atrăgând un foarte mare număr de cursanţi (în anul 1838, numai cursul de zugrăvitură era urmat de un număr de 26 de studenţi); în mod deosebit, fiii de boieri s-au orientat spre aceste din urmă două profile de pregătire superioară.

În al doilea rând, trebuie găsită o explicaţie a faptului că, deşi Regulamentul şcolar din 1835 prevedea obligativitatea absolvirii Facultăţii de Filosofie pentru înscrierea la oricare din celelelate profile de pregătire academică, în anul şcolar 1835-1836 au fost înscrişi cursanţi la cursurile extraordinare care nu puteau îndeplini această condiţie; singura explicaţie plauzibilă a acestei contradicţii o constituie acceptarea înscrierii de candidaţi la Cursurile extraordinare sub rezerva susţinerii, pe parcursul duratei de şcolarizare, şi a examenelor la disciplinele prevăzute în programul de studii al Facultăţii de Filosofie, procedeu care avea să mai fie folosit pe parcursul dezvoltării învăţământului superior ieşean.

În fine, în al treilea rând, se va observa că în anul şcolar 1837-1838, când Facultatea de Filosofie a funcţionat cu ambii ani de studii, numărul total al cursanţilor înscrişi la această facultate a fost de numai 25; de menţionat este faptul că în această cifră de şcolarizare au intrat şi numărul de cursanţi înscrişi în anul şcolar 1836-1837 în anul I al Facultăţii.

Toate aceste constatări şi observaţii conduc la concluzia că, în anul şcolar 1835-1836, la Facultatea de Filosofie, care funcţiona doar cu primul an de studii, nu puteau fi înscrişi mai mult de 20 de cursanţi.

Revenind la Tabela VI-1 se vor sublinia următoarele caracteristici ale evoluţiei cifrelor de şcolarizare de la Facultăţile de Filosofie şi de Drept ale Academiei Mihăilene:

a) Cifra totală de şcolarizare la aceste două facultăţi a fost în continuă creştere până în anul şcolar 1842-1843, după care a urmat o scădere drastică a ei, ajungându-se la înjumătăţirea acestei cifre doar nu mai după doi ani; această descreştere, care în nici un caz nu poate fi atribuită lipsei de interes a tineretului pentru studii superioare, se explică prin boicotul declanşat, începând cu anul 1842, de marea boierime împotriva Academiei Mihăilene, precum şi prin măsurile care au început a fi luate, tot din acel an, de către ocârmuire pentru a stăvili procesul de transformare a unei părţi a păturilor sociale de condiţie modestă într-o nouă elită a societăţii, bazată de astă dată pe o incontestabilă superioritate culturală, dobândită prin Academie.

b) Raportul dintre cifra de şcolarizare de la Facultatea de Drept şi cifra de şcolarizare de la Facultatea de Filosofie a crescut de la 0,85, în anul şcolar 1838-1839, la 1,41, în anul şcolar 1842-1843, după care a scăzut la valoarea 1,21 – tot supraunitară însă – în anul şcolar 1845-1846; dacă această evoluţie a raportului amintit se justifică prin scăderea continuă a cifrei de şcolarizare de la Facultatea de Filosofie – scădere confirmată direct de tabelaVI-1 –, ea evidenţiază şi faptul că absolvenţii Facultăţii de Filosofie care îşi continuau studiile superioare se orientau tot mai mult spre ştiinţele juridice; de altfel, această preferinţă a absolvenţilor de Filosofie pentru studii de Drept s-a reflectat şi în numărul de numai 13 cursanţi înregistraţi la toate cursurile extraordinare care funcţionau în anul şcolar 1845-1846 în cadrul Academiei Mihăilene, în timp ce Facultatea de Drept avea, ea singură, un număr de 11 cursanţi.

Pentru a încheia cu prezentarea dinamicii cursanţilor Academiei Mihăilene, se va mai face menţiunea că cifrele de şcolarizare reduse din anul şcolar 1845-1846 – cifre cu mult inferioare celor prevăzute în regulamentele şcolare din anii 1835 şi 1838, care impuneau un minimum de 12 cursanţi

într-un an de studii – au constituit unul din argumentele invocate de ocârmuire pentru a-şi justifica cererea de desfiinţare a Academiei Mihăilene.

Referitor la structura socială a masei de cursanţi care frecventau diversele forme şi profile de învăţământ organizate în cadrul Academiei Mihăilene, reamintirea câtorva date statistice va fi suficientă pentru a se trage o concluzie finală; în acest sens, se menţionează următoarele documente:

- art. 422 din Regulamentul Organic, care conţinea prevederea: *"Spre a se putea creşte fiii dregătorilor publici cu un chip viitoarei lor soarte cerşiute de îmbunătăţirea la a lor creştere fizică şi morală, o coleghie pentru creşterea a 100 de tineri se va zidi alături de Academie"*; dacă se ţine seama de faptul că aproape toţi dregătorii ţării erau pe atunci mari boieri, este uşor de înţeles şi cine urmau să fie cei 100 de tineri cărora li se deschideau părţile la *"învăţături înalte"*;
- anaforaua din anul 1835 a Epitropiei Învăţăturilor Publice, care stabilea că în anul şcolar 1835-1836 Academia Mihăileană trebuia să primească 100 de cursanţi, dintre care 60 absolvenţi ai Colegiului Vasilian şi 40 fii de boieri cu studiile medii efectuate în pensioane particulare, de regulă, franceze; dacă se ţine seama de faptul că, între cei 60 de absolvenţi ai Colegiului Vasilian care urmau să fie primiţi în Academie, cea mai mare pondere o aveau fiii de boieri, chiar dacă nu erau de rangul cel mai înalt, este iarăşi uşor de înţeles care era în realitate structura socială a acestei mase de cursanţi:
- capitolul IV din regulamentul şcolar din anul 1835, care, referindu-se la organizarea Internatului Academiei, stipula că în acest internat urmau să fie cazaţi *"50 de fii ai dregătorilor de stat şi 24 fii de săraci"*; dacă se ţine şi aici seama de faptul că prin expresia "fii de săraci" se înţelegea, de fapt, "fii de boieri săraci", iarăşi nu este greu de ghicit care era compoziţia socială a cursanţilor interni.

Este uşor de înţeles de aici că, până în anul 1842, masa de cursanţi ai Academiei Mihăilene a fost alcătuită într-o proporţie covârşitoare din fii de boieri de toate rangurile, inclusiv din fii ai marilor boieri; trebuie recunoscut însă faptul că printre ei au reuşit totuşi să se strecoare şi o serie de tineri provenind din categorii sociale considerate inferioare – slujbaşi de rând (vătafi, bucătari, vizitii ş.a.) şi mici meşteşugari (blănari, ciubotari, zugravi ş.a.) –, de cele mai multe ori această infiltrare relizându-se cu sprijinul chiar al unor boieri, care răsplăteau astfel anumite servicii ce li se făceau.

Tocmai această infiltrare în Academie a păturilor de jos, căreia i s-au adăugat măsurile luate de Epitropia Învăţăturilor publice din anul 1842, prin

care se condiţiona accesul la înaltele dregătorii ale statului de absolvirea cursurilor academice, a determinat pe marii boieri să declanşeze ofensiva împotriva Academiei Mihăilene, ofensivă care, aşa cum s-a mai arătat, s-a încheiat cu desfiinţarea acestei instituţii de învăţământ superior românesc.

De altfel, teama că va fi schimbată, în defavoarea marii boierimi, structura socială a masei de cursanţi ai Academiei Mihăilene i-a şi determinat pe marii boieri şi pe domnitorul Mihai Sturdza să se coalizeze pentru a distruge această instituţie; afirmaţia precedentă este întărită de următoarele fraze, incluse în două documente oficiale emise în anul 1847, reproduse în continuare după lucrarea [45];

- fraza din ofisul domnesc emis de domnitorul Mihai Sturdza la 5 februarie 1847: *"Spre a ajunge cineva la slujbe mai înalte, trebuie să nu fie lipsit de oarecare înstărire, pentru a putea închezăsui societăţii asigurări materiale. Însuşirea cea mai de seamă a învăţăturii fiind de a pregăti pe fistecine cu mai multă potrivire pentru menirea ce şi-a ales după treapta în care se află. Experienţa a dovedit că fiii clasurilor industriale părăsesc şcoala după câteva clase începătoare, dar că nu e tot aşa cu trebuinţele claselor înstărite, ale căror fii sunt meniţi a fi în slujbele publice şi, în urmare, a se face vrednici prin cunoştinţi mai amănunţite, corespunzătoare menirii la care sunt chemate".*
- fraza din Regulmantul şcolar din anul 1847, în care se spune: *"În viaţa morală ca şi în cea materială ne-am depărta deopotrivă de adevăr şi am întâmpina aceleaşi necuviinţi dacă am da tot acea învăţătură treptelor societăţii care se găsesc în împrejurări deosebite, precum de a voi a supune la una şi aceaşi hrană vietăţile de soiuri deosebite; a da fiecăreia ceea ce-i este de folos şi care poate sluji la a sa vieţuire, la ale sale nevoi, la menirea sa, este singura şi adevărata temelie pe care trebuie să fie aşezat un sistem de învăţătură"*;

rezumând ideile acestor fraze, se poate afirma că în anul 1847 ocârmuirea lansa următoarele *"principii originale privind organizarea învăţământului naţional"*:

- păturile largi populare aveau dreptul numai la *"învăţământul începător"*;
- păturile şi categoriile sociale orăşeneşti cu situaţii materiale mai bune, ai căror reprezentanţi nu făceau parte din boierime, aveau acces şi la învăţământului profesional, sau la cel mediu (treapta a doua);
- studiul înaltelor învăţături – filosofia, legile, literatura, limbile străine şi ştiinţele exacte – era destinat numai pentru *"nevoile fiilor de familii înstărite"*, adică, de fapt, fiilor de boieri.

Citind asemenea fraze nu ştii de ce să te minunezi mai mult: de obtuzitatea concepţiilor retrograde vehiculate, sau de cinismul revoltător cu care ele au fost fundamentate!

Trecând la examinarea condiţiilor de viaţă create cursanţilor Academiei Mihăilene, se va face mai întâi precizarea că cei mai mulţi dintre ei au fost cazati în Internatul Academiei, a cărui înfiinţare fusese prevăzută încă prin Regulamentul Organic şi care a luat efectiv fiinţă în anul 1834, odată cu deschiderea cursurilor Academiei; în anul şcolar 1834-1835 acest internat a funcţionat într-un corp de clădire al Colegiului Vasilian de la Trei Ierarhi, între anii 1835-1838 a fost mutat în corpul de "case Cazimir" al localului propriu al Academiei, iar din anul 1838 şi până în anul 1846 – anul desfiinţării lui – a funcţionat în corpul de "case Voinescu" ale Academiei.

Important de semnalat este faptul că schema personalului administrativ al acestui Internat – schemă stabilită prin Regulamentul şcolar din anul 1835 – a avut o structură care, raportată la numărul de cursanţi interni, ar mulţumi astăzi chiar şi pe cei mai pretenţioşi militanţi pentru drepturile studenţilor; într-adevăr această schemă cuprindea:

- un post de *"director"* de internat, care a fost ocupat, pe rând, de:
  - J. Tolhausen, în anul 1834-1835;
  - Gherasim Crassa, între anii 1835-1837;
  - Ch. Moisonnabe, în anul şcolar 1837-1838;
  - P. Câmpeanu, între anii 1838-1846.
- un număr de 5 posturi de funcţionari administrativi, câte un post pentru fiecare din următoarele funcţii: *"provizor"*, *"casier"*, *"secretar"*, *"scriitor-arhivar"* şi *"econom"*;
- un număr de 3 posturi de personal de supraveghere a activităţii cursanţilor interni: 2 posturi de *"pedagogi repetitori"* şi un post de *"pedagog şef"*;
- un număr de 7 posturi tehnico-administrative: *"vătafi"* (1 post), *"comisionari"* (1 post), *"bucătari"* (2 posturi), *"sufragii"* (2 posturi) şi *"pitari"* (1 post);
- un număr de 7 posturi de personal de îngrijire: *"rândaşi"* (4 posturi) şi *"spălătorese"* (3 posturi).

De asemenea, trebuie menţionat faptul că, începând din anul 1837, aprovizionarea Internatului cu produsele necesare funcţionării lui s-a făcut pe bază de licitaţii publice.

În ceea ce priveşte regimul de viaţă la care erau supuşi cursanţii interni, el a fost diferenţiat, după cum s-a mai spus şi cu un alt prilej, în funcţie de apatenenţa lor la una sau alta din următoarele categorii:

- fiii de mari dregători – a se citi: mari boieri – erau scutiţi de orice cheltuieli de întreţinere şi se bucurau de toate favorurile din partea administraţiei: cazare în camere luminoase situate la etaj, mobilier confortabil, condiţii civilizate de servire a mesei ş.a.
- stipendiştii (bursierii), întreţinuţi pe cheltuiala Epitropiei Învăţăturilor Publice, erau cazaţi în camere întunecoase şi igrasioase, situate la parter, dotate cu mobilier rudimentar, iar condiţiile de servire a mesei erau departe de a se putea fi numite cât de cât civilizate;

În fine, o ultimă problemă legată de statutul cursanţilor Academiei Mihăilene, dar şi de Internatul acestei instituţii, care va mai fi luată în discuţie în continuare, este aceea a îndatoririlor şcolare ale cursanţilor în general şi ale celor interni în mod special; două dintre aceste îndatoriri şi anume:

- datoria de a dovedi silinţă la învăţătură;
- obligaţia de a se supune severei discipline şcolare instaurată în Academia Mihăileană,

merită să fie examinate cu mai multă atenţie , deoarece ele au contribuit în mare măsură la creşterea prestigiului acestei instituţii de învăţământ superior.

Prima dintre aceste îndatoriri a avut o strânsă legătură cu Internatul Academiei ca urmare a faptului că, începând chiar din anul 1837, acest internat devenise atât de solicitat încât se impunea o selecţie a cursanţilor admişi ca interni, selecţie care, în mod firesc, nu putea fi făcută după un alt criteriu decât cel al rezultatelor la învăţătură; un merit deosebit pe care l-a câştigat Epitropia Învăţăturilor Publice, în anii în care încă a mai sprijinit Academia Mihăileană, a fost acela de a fi impus, în pofida nemulţumirii manifestate de marea boierime, acceptarea acestui criteriu, elaborând, în anul 1839, o nouă reglementare a condiţiilor de admitere în Internatul Academiei, în care următoarele două prevederi au avut o importanţă deosebită în dezvoltarea învăţământului academic ieşean:

- admiterea în Internat pe bază de concurs, la care aveau dreptul să participe toţi cursanţii, indiferent de originea lor socială, cu condiţia să fi obţinut la examenele susţinute până atunci, calificativul de "eminenţia";
- îndepărtarea din Internat a cursanţilor cu rezultate slabe la învăţătură.

Este uşor de înţeles că prima dintre prevederile precedente, în urma aplicării căreia au fost deschise larg porţile Academiei tinerilor provenind din medii sociale modeste, dar talentaţi şi cu dragoste pentru învăţătură, a reprezentat un pas hotărâtor făcut înainte în procesul de democratizare a învăţământului superior ieşean.

În legătură cu cea de-a doua dintre principalele îndatoriri ale cursanţilor Academiei Mihăilene – obligaţia de respectare a disciplinei şcolare –, se poate afirma că în rândul cursanţilor Academiei Mihăilene a fost întronat spiritul de ordine şi de disciplină fără a se mai recurge la metodele pedagogice barbare ale societăţii feudale, dar menţinându-se încă unele forme umilitoare de sancţionare a cursanţilor cu abateri de la disciplină (sechestrări în camere şi încarcerări); o formă aparte, cu totul nouă în istoria învăţământului superior moldovean de instaurare a disciplinei în şcoală, a constituit-o introducerea uniformei pentru cursanţii Academiei, constând din *"surtuc"*, *"jachetă"*, *"şapcă cu fireturi"* şi *"cisme de iznoavă"* [45].

Mai trebuie menţionat faptul că această uniformă - al cărei port a stârnit în ultimul timp discuţii contradictorii în rândul pedagogilor – a fost preluată ulterior de Liceul National din Iaşi, în timpul exercitării, de către profesorul I. Maiorescu, a funcţiei de director al acestei instituţii de învăţământ.

Statutul cadrelor didactice. În acest nou subparagraf vor fi prezentate principalele elemente care caracterizează conţinutul statutului personalului didactic: ponderea cadrelor didactice proprii în structura corpului profesoral al Academiei Mihăilene, măsurile adoptate pentru formarea unui corp profesoral propriu, iniţiativele luate pentru demararea activităţii de cercetare ştiinţifică originală – element cu totul nou în istoria învăţământului superior ieşean – şi condiţiile de trai şi de muncă asigurat cadrelor didactice; întrucât însă, pe parcursul expunerii, vor fi făcute referiri la unii dintre profesori, la disciplinele predate de ei precum şi la intervalele de timp în care au predat, expunerea va fi precedată de prezentarea unei liste a profesorilor Academiei Mihăilene, cu precizarea că ea a fost întocmită după lucrarea [45], cu următoarele modificări;

- lista întocmită de profesorul G. Bădărău a fost completată cu încă 9 nume de profesori ai Academiei, despre care se ştie în mod cert că au funcţionat la această instituţie şi au fost omişi în lista din lucrarea [45];
- în dreptul fiecărui profesor a fost trecută, pe lângă disciplina de bază predată şi intervalul de timp în care a predat, şi specificarea dacă a fost profesor localnic – pentru care se va folosi indicatorul (L) – sau profesor adus din afara hotarelor ţării (de regulă, din Ţara Românească şi din Transilvania) – pentru care va fi folosit indicatorul (S), (străin).

Se mai menţionează faptul că numele profesorilor care au predat la cursul extraordinar de ştiinţe politehnice vor fi transcrise cu litere îngroşate.

LISTA
profesorilor Academiei Mihăilene

1. Albineţ Iancu, (L), istorie universală şi naţională, 1838-1847;
2. **Alder Iosif**, (S), caligrafie şi desen, (1834-1835);
3. **Asachi Dimitrie**, (L), arhitectură şi matematici, (1837-1838);
4. Bojincă Damaschin, (L), drept, (1841-1844);
5. Botezatu Samuil, (S), limba germană, (1835-1838);
6. Cihac Iacob, (L), istoria naţională, (1837-1847);
7. Câmpeanu Petre, (S), filosofie, drept, (1837-1834);
8. Codrescu Teodor, (L), istorie, 1846-1848;
9. Costandache Gheorghe, (L), limba rusă, (1844-1845);
10. **Costinescu Alexandru**, (L), arhitectură, inginerie civilă, (1837-1847);
11. Crassa Gherasim, (S), limba şi literatura elină, (1841-1842);
12. Croscelli J., (S), limba italiană (1840-1841);
13. Cuculli N., (S), limba elină, (1835-1836);
14. Docan Neculai, (S), drept, (1842-1843);
15. Drăghinici Nicolae, (L), latină, istorie, geografie, 1835-1838;
16. Evnomie Constantin, (S), limba elină, (1838-1844);
17. Fabian Vasile, (S), filosofie, latină, geografie, (1834-1837);
18. Fătu Anastasie, (L), drept, (1846-1847);
19. **Filipescu Ioan**, (L), matematici (1843-1846);
20. Fieweger Simin, (S), limba germană, limba latină, (1846-1848);
21. Flechtenmacher Christian, (S), limba latină, limba germană, drept, (1836-1838);
22. **Freiwald Gustav**, (S), desen, geometrie, arhitectură, (1835-1836);
23. Gallice A., (S), limba franceză, (1835-1847);
24. **Ghica Ion**, (S), mineralogie geologică, economie politică, (1842-1844);
25. Gusti Dumitru, (L), limba română, geografie, (1840-1847);
26. Ionescu Gheoghe, (L), religie, (1846-1847);
27. **Ionescu Ion** (de la Brad), (L), matematici, latină, arhitectură, (1838-1843);
28. Jordan François, (S), limba franceză, (1837-1838);
29. Jordan Ludovic, (S), ...
30. Kogălniceanu Mihail, (L), istoria naţională, (1843-1844);
31. Lăzărescu Dumitru, (L), gramatica română, (1846-1847);
32. Loisel Armand, (S), limba şI literatura franceză, (1844-1846);
33. Loffler Maurice, (S), pictura zugrăviturii, (1838-1842);
34. Luzzato S., (S), gimnastică, (1844-1846);

35. Maisonnabe Charler, (S), limba şi literatura franceză, drept, (1837-1838);
36. Malgouverné Charles, (S), limba franceză, (1835-1847);
37. Măcărescu Vasile, (L), limba română, (1847);
38. Menestrier L., (S), scrimă, (1845);
39. Müller Johan, (S), zugrăvituri, (1836);
40. Murgu Eftimie, (S), filosofie, economie politică, (1835-1836);
41. Paulini Vasile, (S), limba latină, geografie, (1835);
42. **Parteni Antonio**, (S), caligrafie, desen, (1846-1847);
43. Peltichi Vasile, (S), limba rusă, (1835-1840);
44. Popescu Scriban Vasile, (L), limba latină, geografie, (1838);
45. Popp Dimitrie, (S), limba franceză, (1842-1844);
46. Porphirogenetos N., (S), limba elină (1835-1836);
47. Répey L., (S), literatura franceză, (1835-1836);
48. Sachelarie Ion, (L), gramatica, geografie, limba latină, (1837-1738);
49. Sachetti I., (S), limba franceză, (1837-1838);
50. Saint-André J., (S), limba franceză, (1837-1840);
51. Săulescu Gheorghe, (L), gramatica limbii române istorie economie politică, (1835-1843);
52. Schiavoni Giovani, (S), zugravituri, (1837-1843);
53. **Stamate Teodor**, (L), chimie, fizică, (1837-1847);
54. Stavrat Iancu, (L), franceză, latină, geografie, (1835-1844);
55. Stihi Gheorghe, (L), limba română;
56. Stroica Dumitru, (L), limba română;
57. **Sungurov (Singurov) Nicolae**, (S), inginerie, arhitectură, 1835;
58. Tissot Charles, (S), limba franceză, (1837-1838);
59. **Vasiliu Gheoghe**, (L), matemtatici, (1841-1847);
60. Velini Anton, (L), pedagogie, (1838-1847);
61. Verescu Teodor, (L), limba română, religia, (1835-1837);
62. Vida Gherman, (S), limba elină, (1847);
63. Wobleswski Alexandru, (S), limba rusă, (1847);
64. **Zefirescu Constantin**, (L), chimie, filosofie, (1837-1838).

O întrebare pe care o ridică lectura acestei liste, care nu include şi numele lui Gh. Asachi, este următoarea: această mare personalitate culturală a timpului său a fost sau nu, profesor al Academiei Mihăilene?

Deşi în niciuna dintre lucrările consultate, citate în bibliografia anexată acestei cărţi, nu se menţionează această nouă calitate a referendarului Epitropiei Învăţăturilor Publice, este mai mult ca sigur, totuşi, că

referendarul Gh. Asachi a funcționat și ca profesor al Academiei Mihăilene, cel puțin între anii 1834-1837; în sprijinul acestei ipoteze, se aduc următoarele argumente:

- după cum se poate verifica urmărindu-se lista precedentă, din cele două catedre de matematică ale Academiei – teoretică și practică – declarate vacante încă din anul 1832, prin anunțul bilingv al Epitropiei Școalelor, una din catedre – probabil cea de practică – a fost ocupată de Alexandru Costinescu în anul 1834, în timp ce ocuparea celei de-a doua catedre s-a produs abia în anul 1835, prin numirea lui Dimitrie Asachi ca profesor suplinitor; cum predarea disciplinelor matematice se făcea din primul an de studii la Facultatea de Filozofie și la Cursul extraordinar de inginerie și procesul de instruire la aceste două profile de învățământ superior a început din anul 1834, este evident că cel puțin matematicile teoretice au fost predate, până la numirea lui D. Asachi, de un alt profesor de specialitate, al cărui nume nu apare în lista precedentă și care, avându-se în vedere competența profesională și științifică reclamată, nu putea fi altul decât Gh. Asachi;
- între anii 1836-1838, Gh. Asachi a publicat cele 3 volume din lucrarea *Elemente de matematici* – Algebră, Geometrie și Trigonometrie –, lucrare destinată efectiv învățământului academic, de un nivel mult superior lucrărilor de matematici elaborate de Gh. Asachi cu 20 de ani în urmă, în vremea când preda matematicile în cadrul Școlii de inginerie; este greu de presupus că, fără a preda direct cursurile de matematici la Academia Mihăileană, referendarul Epitropiei Școalelor Gh. Asachi, care avea de rezolvat atâtea probleme grele ale învățământului general din Moldova, mai putea fi interesat să elaboreze și să tipărească asemenea lucrări de știință, care se adresau unui grup restrâns de cititori și care, și atunci ca și astăzi de altfel, nu aduceau nici un beneficiu material autorilor;
- lucrarea *Tablou gheneralnic al materiilor de învățământ care se paradosesc în Academia Mihăileană*, publicată de Gh. Asachi la data de 1 ianuarie 1835, nu putea fi elaborată numai în baza calității sale de referendar al Epitropiei Școalelor; într-adevăr, întocmirea unei lucrări care avea în vedere și perspectivele de dezvoltare în viitor ale învățământului academic ieșean presupune, neapărat, implicarea directă a autorului în viața Academiei, implicare care nu se putea realiza decât în calitate de membru al corpului profesoral al acestei instituții.

În baza acestor argumente se consideră că poate fi acreditată ideea că, cel puţin până în anul 1837, Gh. Asachi a funcţionat şi ca profesor în cadrul Academiei Mihăilene.

Urmărirea aceleiaşi liste de profesori ai Academiei Mihăilene permite să se găsească un răspuns şi la o altă întrebare, legată de astădată de conducătorii Academiei, conducători care vor fi numiţi aici, ca şi în lucrările [24], [32] şi [45], *"rectori"*: de ce toate lucrările consultate pomenesc doar următoarele două nume de rectori: cel al lui Charles Maisonnabe (în anul academic 1837-1838) şi cel al lui Petre Câmpeanu (între anii 1838-1844)?

Fiind greu de admis că în intervalele de timp 1834-1837 şi 1844-1847 o instituţie cu un prestigiu atât de înalt ca Academia Mihăileană ar fi putut funcţiona fără un conducător, fie el şi un "rector interimar", s-a încercat, în baza unei analize a listei de profesori prezentate mai înainte, să se identifice profesorii susceptibili de a fi onoraţi cu exercitarea înaltei funţii de rector în cele două intervale de timp menţionate; concluziile analizei sunt prezentate în continuare.

Identificarea prezumtivului rector al Academiei Mihăilene în intervalul de timp 1834-1837 se va baza pe următorul raţionament: dacă în anul 1835 a existat un rector al acestei instituţii, atunci, la inaugurarea oficială din 16 iunie 1835 a noului local al Academiei, acest rector, în calitate de reprezentant al instituţiei pe care o conducea, trebuia, în mod obligatoriu, să ţină un discurs de răspuns, după cuvântările domnitorului Mihai Sturdza şi cea a reprezentantului Epitropiei Învăţăturilor Publice; faptul că programul oficial al acestei festivităţi a inclus numai discursul domnitorului şi cel al referendarului Epitropiei, Gheorghe Asachi, poate fi interpretat în sensul că acesta din urmă a vorbit nu numai în calitate de reprezentant al Epitropiei Şcoalelor, ci şi în calitate de Rector al Academiei. Cu alte cuvinte, poate fi acceptată ideea că primul rector al Academiei Mihăilene a fost Gh. Asachi; de altfel cercetând lista profesorilor care au funţionat în acel an, se poate constata că nu putea fi găsită, atunci o altă persoană căreia i s-ar fi putut încredinţa onoranta funcţie de rector.

În ceea ce priveşte identificarea rectorului Academiei Mihăilene din cel de-al doilea interval de timp, 1844-1847, ea va putea fi făcută în baza următoarelor observaţii:

- întrucât funcţia de rector al Academiei se obţinea prin numirea, de către domnitor, la propunerea Epitropiei Învăţăturilor Publice, este firesc ca persoanele cărora li se putea acorda această funcţie să fie căutate în rândurile profesorilor care se bucurau de încrederea ocârmuirii; această observaţie reduce lista profesorilor care ar fi putut fi numiţi în funcţia de

rector în intervalul de timp menționat la lista celor 11 profesori reținuți în învățământul superior după reforma anului 1847, listă care a fost prezentată într-un alt paragraf al lucării;

- în această din urmă listă, numărul profesorilor care se bucurau de un binemeritat prestigiu profesional, îndreptățindu-i oarecum să aspire la funcția de rector, se reducea la următorii trei:
    1. Teodor Codrescu – profesor de istorie;
    2. Dumitru Gusti – profesor de limba și literatura română;
    3. Teodor Stamate – profesor de matematică, fizică și chimie;
- întrucât principala sursă de alimentare a nemulțumirii manifestată de domnitor față de Academia Mihăileană a constituit-o transformarea ei într-un focar de răspândire în Moldova a ideilor revoluționar-naționale și această răspândire se realiza, în mod deosebit, prin intermediul disciplinelor de istorie și de limba și literatura română, este firesc să se tragă concluzia că profesorul care a îndeplinit funcția de rector al Academiei Mihăilene nu trebuie căutat printre profesorii de istorie și cei de limba și literatura română.

De aici rezultă că singurul profesor de mare prestigiu care se bucura și de încrederea ocârmuirii și deci corespundea, din toate punctele de vedere, pretențiilor domnitorului a fost Teodor Stamate. În concluzie, poate fi prezentată următoarea

Listă probabilă a
Rectorilor Academiei Mihăilene

1. Gheorghe Asachi, (1834-1837)
2. Charles Maisonnabe (1837-1838)
3. Petre Câmpeanu, (1838-1844)
4. Teodor Stamate, (1844-1847)

Revenind la lista profesorilor Academiei Mihăilene, se menționează faptul că în baza ei a fost întocmită o statistică, prezentată în Tabelul VI-2, care va permite să se facă o serie de observații interesante privind evoluția structurii corpului didactic al acestei instituții; se reamintește faptul că în categoria *"profesorilor străini"* au fost incluși și profesorii români veniți din Țara Românească și din Transilvania.

Tabela VI-2: DINAMICA CORPULUI DIDACTIC AL ACADEMIEI MIHAILENE

Anul	Nr. profesori în întreaga Academie			Nr. profesori la cursul de inginerie			Ponderi procentuale raportate la numărul total de profesori		
	Local.	Străini	Total	Local.	Străini	Total	Local. în Academie	Local. curs inginerie	Total curs inginerie
1835	5	11	16	1	2	3	31%	6,2 %	18,7 %
1838	13	13	26	5	0	5	50 %	19,2 %	19,2 %
1843	16	9	25	6	1	7	60 %	24 %	28 %
1847	14	6	20	3	0	3	70 %	15 %	15 %

Într-adevăr, examinarea acestei tabele permite să se facă următoarele observaţii:

- numărul total al profesorilor Academiei Mihăilene a crescut de la 16 la 26 în primii trei ani de funcţionare a ei, s-a stabilizat la 25 în intervalul de timp 1838-1843 şi a început să scadă între anii 1843-1847, ajungând la 20 înainte de aplicarea reformei din anul 1847 şi la 11 după aplicarea ei; aceste date evidenţiază atingerea, în jurul anului 1840, a unui prag superior în dezvoltarea învăţământului academic ieşean;
- ponderea profesorilor localnici în ansamblul corpului didactic al Academiei a înregistrat o creştere continuă, de la 31% în anul 1843 la 70% în anul 1847, înainte de aplicarea reformei din acel an; dacă aceste noi date reflectă preocuparea deosebită a conducerii Academiei pentru crearea unui corp profesoral propriu, format din cadre didactice localnice, ele oferă în acelaşi timp şi o explicaţie a creşterii adversităţii manifestată de ocârmuire faţă de Academie, deoarece aproape toţi profesorii localnici împărtăşeau ideile revoluţionare şi naţionaliste vehiculate tot mai mult în rândurile intelectualităţii moldovene în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea;
- ponderea, în anasamblul corpului didactic al Academiei, a profesorilor de la Cursul extraordinar de ştiinţe inginereşti a fost de aproximativ 19% între anii 1834-1838, după care a crescut la 28% în anul 1843, pentru ca, în anul 1847, să scadă la valoarea de 15%; evoluţia acestei ponderi procentuale evidenţiază puternicul avânt înregistrat în dezvoltarea învăţământului superior ieşean cu profil ingineresc în jurul anului 1840, dar şi declinul acestui învăţământ după anul 1843, declin care s-a

reflectat de altfel și în nefuncționarea, din lipsă de elevi, a anului II de studii în anul academic 1844 – 1845 și care s-a datorat boicotului boierimii și îngrădirilor accesului la învățământul superior al tineretului studios provenind din medii sociale modeste, și nu pierderii interesului pentru acest profil de pregătire superioară;

- ponderea, raportată la întregul corp didactic al Academiei, a profesorilor localnici care au predat la Cursul extraordinar de științe inginerești a crescut de la 6,2%, în anul 1835, la 19,2%, în anul 1838, și la 24%, în anul 1843, pentru ca să scadă apoi la 15%, în anul 1847, această evoluție corespunzând celei a nivelului de dezvoltare a învățământului ingineresc ieșean; dacă se mai observă, din aceeași tabelă VI-2, că între anii 1838-1847 la acest profil de învățământ a funcționat doar un singur profesor din exteriorul țării – dar și acesta a fost tot român, venit din Țara Românească –, atunci se poate trage concluzia că *învățământul ingineresc desfășurat în cadrul Academiei Mihăilene a reprezentat creația indiscutabilă a specialiștilor localnici,* specialiști care au continuat opera începută de Gh. Asachi, de formare a unui corp ingineresc autohton.

În legătură cu acțiunile întreprinse pentru constituirea, în cadrul Academiei Mihăilene, a unui corp didactic cu o înaltă pregătire profesională și chiar de constituire a unui corp profesoral propriu, format din cadre didactice localnice, trebuie recunoscut faptul că, până în anul 1843, toate inițiativele luate pentru realizarea acestui obiectiv au aparținut Epitropiei Învățăturilor Publice; în acest sens, se reamintesc câteva din principalele măsuri luate de acest for în intervalul de timp în care el s-a manifestat ca un adevărat susținător al Academiei, (1832-1843):

- introducerea, în anul 1832, a concursului pentru ocuparea unui număr de 5 catedre care urmau să intre în structura organizatorică a Academiei;
- trimiterea, în anul 1833, ca bursieri de stat, a unui număr de 7 absolvenți ai Colegiului Vasilian la studii superioare în Austria, cu specializări impuse în vederea acoperirii unor posturi vacante la catedrele Academiei;
- rechemarea în țară, după terminarea studiilor în anul 1873, a celor 7 bursieri de stat, dintre care 6 au și fost numiți profesori ai Academiei;
- reglementarea, prin Regulamentul școlar din 31 decembrie 1838, a duratelor de studii la diversele profile ale învățământului academic ieșean în concordanță cu duratele de studii introduse în instituțiile similare din cele mai multe țări occidentale;

- adoptarea, în anul 1842, a unei hotărâri de sprijinire materială a unora dintre absolvenţii Academiei Mihăilene care urmau să efectueze specializări în străinătate.

Schimbarea survenită, după anul 1843, în politica adoptată de Epitropia Şcoalelor faţă de învăţământul academic ieşean a determinat, după cum s-a arătat pe parcursul expunerii, declinul acestui învăţământ. Atât efectele benefice ale măsurilor luate până în anul 1843, cât şi consecinţele nefaste ale adversităţii manifestate de Epitropia Şcoalelor faţă de Acadmia Mihăileană după acest an s-au reflectat şi în concluziile, prezentate mai înainte, referitoare la dinamica cadrelor didactice ale Academiei.

O latură cu totul nouă care s-a conturat în activitatea profesională a cadrelor didactice ale Academiei Mihăilene, devenind mai târziu chiar unul din criteriile de apreciere a valorii unui profesor universitar, a constituit-o activitatea de cercetare originală, desfăşurată, în mod deosebit, în domeniul ştiinţelor; ramurile de ştiinţe predate în cadrul Academiei Mihăilene în care au apărut asemenea preocupări ştiinţifice au fost: ştiinţele naturale, ştiinţele economico-agrare şi ştiinţele matematice.

Activitatea de cercetare ştiinţifică originală în domeniul ştiinţelor naturale a fost strâns legată de cea a *Societăţii medicilor şi naturaliştilor din Moldova*, înfiinţată în anul 1833 şi a fost iniţiată şi dirijată de principalul membru fondator al acestei societăţi, dr. Iacob Cihac, care a funcţionat şi ca profesor la disciplina *Istoria naturală*, predată la Facultatea de Filosofie a Academiei Mihăilene; prevăzându-se chiar în statutul societăţii, redactat de dr. Iacob Cihac şi S. Zolta în anul 1834, ca preocuparea ei *"să nu fie numai ştiinţa vindecării, ci să îmbrăţişeze încă toate ştiinţele naturale"* [24], această societate a iniţiat o serie de activităţi ştiinţifice în care au fost antrenaţi şi profesori ai Academiei Mihăilene, între aceste acţiuni putând fi menţionate:

- participarea, cu comunicări proprii, a membrilor societăţii la congrese ale naturaliştilor organizate peste hotare; în această ordine de idei, se menţionează participarea unor colective conduse de dr. Iacob Cihac la Congresele din Freiburg (1838) şi Erlagen (1840);
- elaborarea de studii originale de geologie, mineralogie şi zoologie, printre ele numărându-se şi următoarele studii elaborate de colective conduse de aceelaşi dr. Iacob Cihac:
  - *Studiul izvorului de apă fieroasă de pe malul râului Negrişoara (Suceava)*;
  - *Studiul izvoarelor de apă sărată de la Bălţăteşti.*

Importanţa deosebită a acestei activităţi ştiinţifice a constat în faptul că ea a familiarizat pe unii dintre profesorii Academiei Mihăilene cu

metodologia de cercetare ştiiţifică şi, mai ales, în faptul că ea a permis acestor profesori să intre în legătură cu marile personalităţi ştiinţifice de peste hotare, dintre care unii – Alexander Humboldt, Berzelius, Wilbrand, Sokolov, Struve ş.a – au fost cooptaţi ca membri de onoare ai societăţii ieşene.

Activitatea de cercetare ştiinţifică în domeniul economiei agrare a fost legată tot de activitatea *Societăţii de medici şi naturalişti din Moldova*, deşi Regulamentele şcolare din anii 1835 şi 1838 prevedeau ca această activitate să se desfăşoare într-un "Institut agronomic", creat în cadrul Academiei Mihăilene; într-adevăr, intuind că va trece mult timp până când prevederea Regulamentului Organic va fi adusă la îndeplinire, autorii statutului Societăţii medicilor şi naturaliştilor din Moldova au stipulat, într-un articol special, şi înfiinţarea în cadrul Societăţii a unei *"secţii de agronomie"*, al cărei scop era *"propagarea cunoştinţelor înaintate ale culturii pământului, cum şi a industiei agricole"* [24].

Nu se cunosc date concrete referitoare la activitatea acestei secţii, dar faptul că ea a funcţionat şi că s-au obţinut şi unele rezultate în acţiunile intreprinse de ea este confirmat de o informaţie inclusă în nr. 3 din anul 1837 al periodicului *Albina Românească*, în care se spune că scopul acestei secţii de agronomie a fost *"ţintirea Societăţii Istoriei Naturale de a se face folositoare acestui pământ prin practică aplicaţie a ştiinţelor şi a către înaintarea industriei şi înavuţirii naţionale"* [24].

Un suflu nou în desfăşurarea, în cadrul Academiei, a activităţii de cercetare în domeniul ştiinţelor agricole l-a adus profesorul Ion Ionescu de la Brad, nu atât prin faptul că, la data de 10 martie 1842, şi-a început "Cursul de agronomie" prevăzut pe 4 semestre, cu câte 3 prelegeri pe săptămână – curs care, din păcate, din lipsă de cursanţi a trebuit să fie întrerupt după cel de-al treilea semestru de predare –, cât prin activitatea desfăşurată de el în următoarele direcţii principale:

- publicarea de articole ştiinţifice în periodice din ţară şi în reviste de specialitate de peste hotare;
- efectuarea de cercetări experimentale pe unele moşii boiereşti moldovene, între acestea numărându-se şi moşia de la Săbăoani a domnitorului Mihai Sturdza.

Mai puţin bogată, dar nu şi mai puţin valoroasă, a fost activitatea de cercetare originală în domeniul ştiinţelor matematice; în această ramură a ştiinţei trebuie menţionată publicarea, în anul 1841, într-o revistă de specialitate din oraşul München (Prusia), a lucrării originale *Über die Umkehrung der Reihen*, elaborată de inginerul Dimitrie Asachi, profesor la

Academia Mihăileană. Este prima lucrare ştiinţifică în domeniul matematicii publicată de un român şi acesta a fost un inginer, pregătit în Academia Mihăileană.

În legătură cu modul de viaţă al profesorilor Academiei Mihăilene, trebuie recunoscut faptul că atât ocârmuirea, cât şi Epitropia Învăţăturilor Publice, s-au străduit să le creeze cele mai bune condiţii de trai şi au contribuit în cea mai mare măsură, prin stima şi preţuirea acordată în mod public corpului didactic academic, la creşterea prestigiului lui în societatea moldoveană; printre măsurile luate în acest sens de oficialităţile statului pot fi menţionate:

- asimilarea profesorilor Academiei, atât ca poziţii sociale, cât şi ca salarizare, cu directorii departamentelor publice, adică, în terminologia modernă, cu miniştrii de stat;
- repartizarea, fără plată, a locuinţelor pentru profesori şi subvenţionarea de către stat a cheltuielilor de încălzire şi de iluminat;
- asigurarea, în mod gratuit, a uniformelor profesorilor – una de toate zilele şi una pentru festivităţi –, interesante fiind accesoriile vestimentare introduse: pălărie în trei colţuri, cu cocardă naţională, guler cu fireturi, eşarfă galbenă cu marca ţării şi spadă;
- acordarea de premii şi recompense pentru realizări deosebite şi chiar ranguri boiereşti.

Personalităţi marcante: În continuare vor fi prezentate unele date biografice – atâtea câte au putut fi selectate din literatura consultată – referitoare la câţiva dintre profesorii Academiei Mihăilene care s-au evidenţiat prin activitatea deosebită desăşurată în cadrul acestei instituţii; se face însă precizarea că, din motive de economie în expunere, în cele ce urmează se vor face referiri numai la profesorii marcanţi care au predat la Cursurile extraordinare de ştiinţe inginereşti şi de economie, şi aceasta din următoarele două motive:

- pe de o parte, datorită faptului că scopul principal al lucrării de faţă a fost acela de a urmări, în mod deosebit, evoluţia în timp a învăţământului ingineresc ieşean;
- pe de altă parte, datorită faptului că cele mai multe dintre figurile marilor dascăli care au predat la Facultatea de Filologie şi de Drept ale Academiei Mihăilene au fost deja prezentate într-o serie de lucrări menţionate în bibliografia anexată acestui volum: [24], [25], [32], [39], [45], ş.a. În consecinţă, vor fi prezentaţi următorii profesori:

1. Dimitrie Asachi

Fiul cel mai mare al lui Gheoghe Asachi, Dimitrie, şi-a făcut studiile medii la Colegiul Vasilian, după care a urmat cursurile Academiei la Facultatea de Filosofie şi apoi la Cursul extraordinar de ştiinţe inginereşti. După absolvirea Academiei a fost numit, în anul 1837, profesor la Catedra de Matematică.

În acelaşi an a fost trimis, pentru specializare în ştiinţele inginereşti şi în arhitectură, în Germania, unde s-a evidenţiat prin publicarea, în anul 1841, la München, a lucrării ştiinţifice *Über die Umkehrung der Reihen.*

După încheierea specializării în Germania, a plecat la Paris, unde a urmat o Şcoală militară de Stat Major.

A revenit în ţară după desfiinţarea Academiei Mihăilene, fiind numit, după reorganizarea din anul 1851 a învăţământului academic ieşean, profesor de Matematică şi de Topografie.

În anul 1854 a publicat un *Tratat de Topografie*, aceasta fiind prima lucrare din această specialitate tipărită în limba română.

2. Alexandru (Alecu) Costinescu

După absolvirea Colegiului Vasilian, Alexandru Costinescu a fost trimis, împreună cu alţi 5 colegi de promoţie care au fost menţionaţi cu un alt prilej, la studii superioare în Austria, ca bursier al Epitropiei Învăţăturilor Publice, pentru a se specializa, în cadrul Universităţii din Viena, în ramurile: ştiinţe teoretico-practice, inginerie civilă şi militară, mecanică şi hidraulică.

Revenit, după terminarea studiilor superioare, în ţară, a fost numit, în urma aplicării anaforalei din 18 martie 1837 a Epitropiei Învăţăturilor Publice, profesor la Academia Mihăileană, la Catedra de Inginerie practică şi Arhitectură, în cadrul căreia a funcţionat până în anul desfiinţării Academiei, 1847.

A fost primul profesor român care a predat disciplina de Mecanică în limba română.

A fost continuatorul lui Gh. Asachi în acţiunea de introducere, în învăţământul ingineresc ieşean, a metodologiilor ştiinţifice de proiectare a construcţiilor civile şi industriale; ultima afirmaţie este confirmată de diversitatea tipurilor de proiecte de execuţie elaborate de elevii profesorului Al. Costinescu şi prezentate la expoziţia organizată de ei în iarna anului 1843: proiectul Arcului Academiei – despre care s-a mai vorbit –, proiecte

de şcoli publice şi de grădiniţe, proiecte de fabrici de sticlă, de fabrici de hârtie, de băi, de săli de sport, de poduri de lemn şi de piatră ş.a.

3. Ion Ionescu de la Brad

Născut în anul 1818 în oraşul Roman, din părinţii Ion Isăcescu – preot, dar care practica şi meşteşugul blănăriei – şi Safta Isăcescu, Ion Ionescu de la Brad şi-a datorat numele cu care a rămas în istoria învăţământului superior aplicativ românesc următoarelor două împrejurări:

- pe de o parte, unui obicei al timpului care le permitea celor ce întocmesc actele de stare civilă să derive numele de familie al unui nou născut din prenumele tatălui, adăugându-i un sufix, care cel mai adesea era cel de "escu";
- pe de altă parte, faptului că acest mare om de ştiinţă şi-a petrecut o bună parte din viaţa sa – îndeosebi bătrâneţile – în satul Brad, situat pe malul stâng al Siretului, în apropierea hotarului dintre vechile judeţe Roman şi Bacău.

În viaţa şi activitatea sa s-au înregistrat următoarele evenimente mai importante:

1825-1832: a efectuat studii elementare în diverse şcoli din Roman;

1832-1835: şi-a continuat studiile la Colegiul Vasilian, unde a fost apreciat de Gh. Asachi;

1835-1838: a urmat cursurile Academiei Mihăilene, în care timp, pentru merite deosebite la învăţătură, i s-a încredinţat funcţia de *"sedator"* (profesor suplinitor la treapta a-II-a), în anul 1835, şi de *"repetitor"* (pedagog), în anul 1837.

1838-1840: cu o bursă acordată de domnitorul Mihai Sturdza şi cu sprijinul fostului său profesor Charles Maisonnabe – ultimul revenit în ţara sa –, Ion Ionescu de la Brad a efectuat studii de specializare în Franţa:

- de agricultură, la Roville (lângă Nancy);
- de viticultură şi vinificaţie, la Auxerres (Champagne);
- de silvicultură, la Forêt de Senart;
- de chimie, fizică şi ştiinţele naturii, la Sorbona (Paris);
- de economie politică, la *Conservatoire des Arts et Métiérs* din Paris;

1840-1842: a îndeplinit funcţia de administrator al moşiei *Cioara*, a domnitorului Mihai Sturdza, efectuând cercetări în domeniul hrănirii, selectării şi valorificării vitelor de prăsilă.

1842-1848: a funcţionat ca profesor la Academia Mihăileană, la Cursul extraordinar de economie rurală; în această calitate a efectuat o nouă specializare, în anul 1846, la Şcoala de Agricultură de la Grignon (Franţa);
1848-1857: după un scurt popas în Bucureşti, unde a funcţionat ca profesor de economie politică la o şcoală de agricultură şi unde a participat la luptele revoluţionarilor munteni de la Dealul Spirii, a fost exilat, de turci, în Thessalia, unde s-a ocupat de administrarea moşiilor marelui vizir Resid Paşa şi a înfiinţat o şcoală de agricultură la Pyrgetos, la care a funcţionat şi ca profesor.
1857-1864: A revenit la Iaşi, unde s-a ocupat cu publicistica de specialitate şi a funcţionat şi ca profesor la Academia post-mihăileană, la Cursul extraordinar de contabilitate şi economie politică şi financiară (1859);
1864-1870: s-a mutat la Bucureşti, unde a funcţionat ca Inspector general al Agriculturii şi ca profesor la o şcoală de agricultură.
1870-1891: s-a stabilit la ferma cumpărată de el în satul Brad (Roman), unde a înfiinţat o şcoală de agricultură, a efectuat noi cercetări şi a publicat studii de specialitate; între anii 1875-1883 s-a afirmat şi în viaţa politică a ţării, apărând, în calitate de *"deputat de Brad"*, interesele ţăranilor clăcaşi.

A încetat din viaţă la data de 16 decembrie 1891.

A publicat, în ţară şi în străinătate (Constantinopole), numeroase tratate şi studii de specialitate; de asemenea, a elaborat un mare număr de proiecte şi programe agrare.

Pentru activitatea desfăşurată a fost distins cu 3 ranguri boiereşti: *"pitar"*(1841), *"serdar"*(1843) şi *"căminar"*(1856).

4. Teodor Stamate

Traseul carierei profesionale a profesorului Teodor Stamate nu se deosebeşte simţitor de cel al carierei colegului său de clasă, Alexandru Costinescu; reuşind să se evidenţieze, încă din timpul studiilor gimnaziale, ca un element cu deosebite perspective de dezvoltare, Teodor Stamate a primit şi el, după absolvirea Colegiului Vasilian, bursa Epitropiei Învăţământurilor Publice pentru a efectua studii superioare la Universitatea din Viena, cu deosebirea că lui i s-a cerut să se specializeze în filosofie, fizică şi ştiinţele naturii.

În anul 1837 a fost numit profesor la Catedra de fizică teoretică şi experimentală a Academiei Mihăilene, la care a funcţionat până la desfiinţarea acestei instituţii, în anul 1847; deşi se ştie că a fost unul dintre puţinii profesori reţinuţi de Epitropia Şcoalelor în schema de învăţământ din

anul 1847, dar pentru disciplina de Istoria naturală, nu se cunosc alte date despre activitatea lui de după anul 1847, în afară de faptul că în anul școlar 1847-1848 a încercat, fără succes însă, să înființeze un pension particular.

A elaborat un tratat de *Înaltă matematică*, a cărui tipărire, în 500 de exemplare, a fost aprobată de către Epitropia Școalelor în martie 1840, dar nu se știe precis dacă această lucrare a văzut lumina tiparului.

Eficiența învățământului. Pentru a se putea stabili locul Academiei Mihăilene în Istoria Învățământului superior românesc și pentru a se putea aprecia corect rolul pe care l-a avut această instituție în dezvoltarea societății moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea se vor analiza, mai întâi, principalele rezultate înregistrate în activitatea Academiei; dintre aceste realizări trebuie menționate, în mod deosebit, următoarele patru, considerate ca deosebit de importante:

a. Contribuția Academiei Mihăilene la modernizarea și perfecționarea învățământului superior românesc. Această contribuție s-a concretizat în o serie de realizări în modul de concepere și de organizare a procesului de instruire, printre care pot fi menționate:
   - profilarea învățământului superior în concordanță cu cerințele de dezvoltare a societății moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea;
   - adoptarea de norme apropiate de cele folosite în multe țări occidentale în acea vreme, în stabilirea duratei studiilor și a conținutului programelor de învățământ la diversele profile de pregătire superioară desfășurată în cadrul Academiei;
   - introducerea, în procesul de instruire, a principiilor și metodelor pedagogice moderne, de tip occidental;
   - creșterea ponderii, în programele de învățământ, a disciplinelor științifice cu aplicabilitate practică.

b. Contribuția Academiei Mihăilene la democratizarea învățământului superior românesc. Această contribuție rezidă în faptul că în Academia Mihăileană au pătruns, pentru prima dată în baza unei legislații speciale și nu a intervențiilor unor alți dregători sau mari boieri, tineri din toate colțurile țării și provenind din toate categoriile și păturile sociale, excepție făcând încă doar tinerii provenind din clasa țărănească; încercările de stopare a accesului la studii academice a tineretului provenind din medii sociale modeste, prin desființarea Internatului Academiei, în anul 1846, și chiar a Academiei însăși, în anul 1847, nu a

putut împiedica decât temporar reluarea procesului de democratizare a învățământului superior românesc.

c. Contribuția la formarea unui nou tip de specialist cu studii superioare: intelectualul militant pe tărâm social și național.

Dacă în pătura intelectuală moldoveană din primele decenii ale secolului al XIX-lea predomina concepția iluministă, cu specificul ei românesc, considerându-se că ridicarea nivelului de dezvoltare generală a țării putea fi realizată numai prin instrucție și reforme pașnice, în schimb profesorii Academiei Mihăilene erau departe de a mai gândi așa, ei vehiculând acum, în mai toate cursurile lor, ideea potrivit căreia, pentru atingerea unui nivel superior de dezvoltare a țării, procesului de instruire trebuie să i se asocieze în mod obligatoriu lupta politică, adică intelectualul trebuie astfel pregătit încât să devină un militant pe tărâm politic, social și național. Această idee, exprimată de N. Bălcescu în fraza, [45]:

"să luminăm poporul, să-l facem să simtă trebuința Unirii dacă vrem să facem o revoluție cu adevărat democratică",

a căpătat ulterior, la Gh. Asachi, următoarea formulare, într-un articol al lui, intitulat *Omul literat* [45], în care afirmă că intelectualul are obligația de

"a-i lumina pe oameni și a le fi de folos, a putea spori cunoștințele altora, a înavuți limba și ideile compatrioților".

Academia Mihăileană a creat astfel de intelectuali care, așa cum a afirmat autorul lucrării [45], *"aveau să ctitorească România nouă, modernă"*.

d. Contribuția la crearea spațiului spiritual național românesc.

Procesele de instruire desfășurate în Academia Mihăileană de la Iași și în Academia de la București – ambele înființate în urma aplicării acelorași prevederi ale Regulamentului Organic – au avut multe elemente comune, printre ele numărându-se:

- structură organizatorică similară a învățământului academic;
- aceeași legislație școlară, inclusiv reglementările privind folosirea exclusivă a limbii române în predare;
- același conținut al programelor analitice ale disciplinelor predate, inclusiv al programei disciplinei de Istorie națională;
- aceeași concepție privind rolul social al intelectualului de tip nou pregătit în Academii, concepție vehiculată în cursurile profesorilor;

toate aceste elemente comune au condus la crearea unui spaţiu spiritual naţional în spaţiul teritorial al celor două principate româneşti aflate încă sub suzeranitatea otomană.

Prin toate aceste realizări ale sale, Academia Mihăileană a contribuit în cea mai mare măsură la formarea, la mijlocul secolului al XIX-lea, a unei noi pături a societăţii moldovene, o adevărată elită a ei, care s-a afirmat între celelalte categorii şi pături sociale prin superioritate culturală şi nu pe baza originii şi a averii: *elita intelectuală moldoveană*; asemenea elite intelectuale s-au format şi în celelalte două provincii româneşti: în Ţara Românească cam în aceeaşi vreme, în timp ce în Transilvania chiar cu o jumătate de secol înainte, în urma aplicării celor două documente de stat emise de împăraţii habsburgici Maria Teresa şi Iosif al II-lea – *Edictul de toleranţă* din anul 1781 şi *Patenta* din anul 1785 –, care au dat acces liber românilor transilvăneni la învăţătură.

Trebuie semnalată însă existenţa unei deosebiri esenţiale între elita intelectuală transilvăneană şi elitele intelectuale de la mijlocul secolului al XIX-lea ale celorlalte două ţări româneşti: în timp ce elita intelectuală transilvăneană s-a format din clasa ţărănească şi a rămas strâns legată de această clasă socială, elitele intelectuale din Moldova şi din Ţara Românească s-au format din toate păturile şi categoriile sociale cu excepţia clasei ţărăneşti, iar legăturile ei cu această clasă au fost mult timp ca şi inexistente.

Este indiscutabil faptul că în procesul de instruire desfăşurat în cadrul Academiei Mihăilene au existat şi unele lipsuri – păstrarea, la unele discipline umaniste a metodelor scolastice feudale, folosirea, în continuare, a unui retorism formal şi exagerat, practicarea eclectismului, abandonarea spiritului ştiinţific în prezentarea unor probleme atunci când ele conduceau la conflicte cu religia ş.a. –, toate aceste lipsuri reprezentând sechele ale menţinerii, în organizarea statului moldovean, a unor relaţii de tip feudal; recunoaşterea acestor lipsuri nu este însă în măsură să diminueze şi nici măcar să estompeze meritele incontestabile ale Academiei Mihăilene, instituţie care, alături de presa ieşeană, s-a integrat total în mişcarea de sprijinire a dezvoltării societăţii moldovene.

În sprijinul acestei din urmă concluzii s-a reprodus mai jos următoarea apreciere, preluată din lucrarea [45]:

"Şcoala (Academia) a fost un factor important care a contribuit la înlocuirea modelului cetăţeanului "luminat" cu cel al cetăţeanului cult şi patriot , angajat în acţiunea de renaştere naţională".

O ultimă problemă care va mai fi abordată în încheierea prezentării Academiei Mihăilene este aceea a disputei iscate în rândul cercetătorilor în domeniul istoriei învăţământului românesc în legătură cu întrebarea dacă învăţământul desfăşurat în cadrul acestei instituţii a fost un învăţământ de nivel universitar; dacă unii istorici (A. D. Xenopol ş.a.) au răspuns afirmativ la această întrebare, iar alţii (G. Bădărău ş.a.) au dat un răspuns categoric negativ, au existat însă şi istorici (C. Andriescu, Valerian Popovici ş.a.), care au afirmat că învăţământul din Academia Mihăileană a avut un "nivel semi-universitar".

Fără a îndrăzni să se implice în această dispută, autorul acestei lucrări îşi va exprima totuşi părerea sa personală, potrivit căreia problema luată în discuţie este, de fapt, o falsă problemă.

Pentru a se justifica această părere, se va face observaţia că, în Moldova – ca şi în unele state europene centrale, îndeosebi în statele germane –, academiile, considerate aici numai în sensul de instituţii de învăţământ, au reprezentat forme primare de învăţământ superior într-un proces de dezvoltare a acestuia care a inclus următoarele trepte valorice progresive:

- academiile feudale (în Moldova: Academia lui Mavrocordat (1714), Academia lui Grigore Ghica (1767), Academia lui Moruzi, (1803));
- academiile postfeudale (în Moldova: Academia Mihăileană (1834) şi Academia lui Grigore Alexandru Ghica (1851));
- universităţile (în Moldova: Universitatea lui Cuza (1860));

fiecare dintre aceste trepte s-a caracterizat printr-un *nivel specific de învăţământ superior*, nivel determinat nu numai de numărul profilelor de pregătire superioară introduse în treapta respectivă, ci şi de un întreg complex de alţi factori, cel puţin tot atât de importanţi, cum au fost:

- principiile adoptate în profilarea învăţământului;
- modul de concepere a structurii lui organizatorice;
- ponderea disciplinelor ştiinţifice introduse în programele de studii;
- metodele pedagogice folosite în procesul de instruire;
- competenţa profesională a cadrelor didactice;
- gradul de extindere a activităţii de cercetare ştiinţifică originală a cadrelor didactice;
- accesibilitatea la mijloace de documentare;
- stadiul de democratizare a învăţământului.

Este uşor de înţeles că în condiţiile cunoscute de dezvoltarea societăţii moldovene toţi aceşti factori au evoluat în sens pozitiv în timp, astfel că învăţământul desfăşurat în cadrul unei trepte a avut un nivel superior nivelului învăţământului din treapta precedentă; de aici se poate trage

concluzia că, deşi o treaptă oarecare s-a dezvoltat din cea precedentă, între nivelele lor de învăţământ nu poate fi pus semnul de egalitate!

Aşadar învăţământul desfăşurat în cadrul Academiei Mihăilene a avut nivelul său specific, care poate fi apreciat prin eficienţa acestui învăţământ şi nu poate fi comparat cu nivelul învăţământului universitar; de altfel, în această dispută nici nu se preciza cu cine urma să fie comparat nivelul învăţământului din Academia Mihăileană: cu nivelul învăţământului universitar european de la mijlocul secolului al XIX-lea cu nivelul învăţământului din Universitatea ieşeană din timpul lui A.D.Xenopol sau cu cel din anii 1960, din timpul funcţionării ca profesor a lui V. Popovici?

În fine, pentru a pune capăt prezentării Academiei Mihăilene, se va mai menţiona faptul că a fost greu de găsit o încheiere mai potrivită a acestei prezentări decât cea oferită de o frază reprodusă din lucrarea [45], în care autorul, G. Bădărău, referindu-se la Academia Mihăileană făcea următoarea apreciere:
"A fost cea mai importantă ctitorie în dezvoltarea învăţământului naţional din ţările române din prima jumătate a secolului al XIX-lea"; pentru a se înţelege şi mai bine importanţa acestei ctitorii, se va mai menţiona faptul că, în Danemarca, învăţământul superior naţional a fost introdus abia în anul 1846, după desfiinţarea învăţământului în limba germană şi înfiinţarea şcolilor lui N.S.F. Grundtvig şi Cristian Flor, în limba daneză, din Rödding [45].

2. Cursurile extraordinare postregulamentare (1847-1850)

Evoluţia învăţământului superior ieşean între anii 1847-1890 a fost determinată de luptele acerbe declanşate între cele două categorii de factori politici care şi-au transferat, alternativ, puterea de decizie în statul moldovean:

- factorii politici care au urmărit cu înverşunare desfiinţarea acestui învăţământ, reprezentaţi prin cele două ocârmuiri care şi-au manifestat în mod agresiv ostilitatea faţă de toţi care militau pentru înfăptuirea idealurilor naţionale româneşti: guvernarea din ultimii ani a domnitorului Mihai Sturdza (1847-1849) şi căimăcămia succesivă a lui Th. Balş (1856-1857) şi N. Vogoride (1857-1858), ambele ocârmuiri bucurându-se şi de sprijinul direct al lui Gheorghe Asachi;
- factorii politici care au sprijinit redresarea învăţământului superior ieşean, căutând chiar să-l ridice pe o treaptă superioară, reprezentaţi prin guvernările domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1853; 1854-

1856) și, în mod deosebit, prin guvernarea primului Domn al Principatelor Unite Române, Alexandru Ioan Cuza.

După parcurgerea acestor rânduri, cititorul de naționalitate română a fost încercat, cu siguranță, de un sentiment de adâncă amărăciune, provocat de constatarea că au putut exista "români" care și-au urât într-o asemenea măsură poporul din rândurile cărora proveneau încât au încercat să-l lipsească și de singurul drept în baza căruia ar fi putut propăși în viață, dreptul la cultura națională; și dacă o asemenea comportare nu miră chiar atât de mult atunci când este vorba de doi "români" ca Toderiță Balș și Nicolae Vogoride, care au fost cel puțin consecvenți în manifestarea urii lor împotriva a tot ceea ce purta eticheta de "românesc", în schimb ea este greu de înțeles la domnitorul Mihai Sturdza și la ministrul interimar la Departamentul Instrucțiunii Publice, Gh. Asachi, care au fost "oameni de învățământ" înainte de a accede la înaltele funcții publice amintite și care, din "ctitori ai învățământului românesc" – titlu dobândit pe merit pentru activitățile desfășurate înainte de anul 1840 – s-au transformat, după anul 1843, în "gropari" ai acestui învățământ.

În continuare, vor fi prezentate principalele momente și etape ale luptei de supraviețuire a învățământului superior ieșean după desființarea Academiei Mihăilene:

14 februarie 1847: ca urmare a ofisului domnesc din 5 februarie 1847, Adunarea Obștească a aprobat un proiect de reorganizare a învățământului, elaborat de boierii conservatori fără consultarea oamenilor de învățământ, proiect care, pe lângă o serie de noi reglementări referitoare la învățământul primar și secundar, conținea și următoarele prevederi vizând direct învățământul superior ieșean:

- înființarea unui colegiu în limba franceză (sau germană), vechiul Colegiu Vasilian urmând să funcționeze numai cu clasele I și II în limba română;
- desființarea Academiei Mihăilene (inclusiv a cursurilor extraordinare care funcționau în cadrul ei);
- înființarea unei noi academii, în limba franceză ca limbă de predare, cu două facultăți:
    - Facultatea de filologie;
    - Facultatea de științe, care putea fi urmată după absolvirea Facultății de filologie.

Datorită opoziției manifestată de boierii liberali, acest proiect a intrat în vigoare abia în anul 1848, dar nici atunci nu a fost integral aplicat.

15 mai 1847: Domnitorul Mihai Sturdza şi Epitropia Învăţăturilor Publice au cedat oficial clădirile Academiei Mihăilene pensionului lui Malgouverné, pension care s-a transformat în Colegiu franţuzesc, cu un număr de 30 de elevi provenind, toţi, din pătura boierească; acest colegiu a funcţionat însă numai în anii şcolari 1847-1848 şi 1848-1849.

În anul şcolar 1847-1848 s-au mai înregistrat două încercări de înfiinţare a unor pensioane particulare în limba română – al lui Iancu Albinet şi al lui T. Stamate –, care nu au funcţionat însă decât un an.

6 februarie 1848: prin o anafora a Epitropiei Învăţăturilor Publice a fost introdusă în Colegiu limba română, dar numai ca obiect de studiu, motivându-se măsura prin faptul că *"mulţi dintre elevii ce au urmat pe la pensioanele private sunt lipsiţi de cunoştinţele gramaticii şi stilul românesc neapărat tinerilor"*[24]; cursul a fost predat de profesorul D.Gusti.

28 martie 1848: a fost publicată *Petiţia proclamaţiune* a revoluţionarilor din Moldova, care, în articolul 8, stipula:

- instrucţie egală şi gratuită, în cadrul unei *"reforme a şcoalelor pe o temelie largă şi naţională spre răspândirea luminărilor în tot poporul"*, prin care fiecare să primească *"instrucţia la care îl cheamă facultăţile sale"*[45];
- înfiinţarea la Iaşi a unor noi şcoli, între care două instituţii de învăţământ superior: o universitate şi o şcoală politehnică.

Cele mai multe dintre prevederile acestei "Petiţii" aveau să fie luate în consideraţie la elaborarea Regulamentului şcolar din anul 1851.

anul 1849: Au avut loc următoarele evenimente importante:

- încercarea lui Gh. Asachi de a deschide o *Şcoală de Aplicaţie pentru ingineri şi conductori*, încercare rămasă fără rezultat datorită înlăturării de la tronul Moldovei a domnitorului Mihai Sturdza;
- prezentarea, în vederea aprobării ei de către noul domnitor, Grigore Alexandru Ghica, a unei anaforale elaborată de Epitropia Învăţăturilor Publice în luna august 1849, anafora semnată de epitropii C. Mavrocordat şi N. Ghica şi în care se cerea desfiinţarea Colegiului lui Malgouverné, pe motiv că el contravenea prevederilor Regulamentului Organic; pe acest document, noul domnitor a pus următoarea rezoluţie: *"Se desfiinţează Institutul lui Malgouverne şi Epitropia este însărcinată a întocmi un nou aşezământ mai potrivit cu aşezămintele scolastice"*[45];
- trecerea învăţământului, prin aplicarea ofisului domnesc din 3 septembrie 1849, în subordinea administrativă a Departamentului Averilor Bisericeşti.

anul 1850: Se pare că în acel an au fost elaborate două proiecte de reorganizare a învăţământului superior în limba română:

- un proiect, de care se vorbeşte în lucrarea [25], de organizare a unei *Şcoli de Aplicaţie pentru drumuri, poduri şi ziduri*, elaborat sub îndrumarea lui M. Kogălniceanu; a fost primul proiect de *Şcoală Politehnică*, elaborat în ţările româneşti, care prevedea încadrarea absolvenţilor în *"corpul arhitecţilor şi inginerilor"*, dar care nu a fost aprobat de ocârmuire deoarece se considera prematură desprinderea învăţământului superior aplicat de învăţământul academic;
- un proiect de reorganizare a întregului învăţământ din Moldova, elaborat de o comisie alcătuită din următorii membri: Petrache Cazimir, dr. N. Cuciureanu, N. Şuţu, Lascăr Rosetti şi V. Alecsandri [24], [45]; proiectul a fost înlocuit în baza următoarelor idei fundamentale:
  1. Introducerea limbii române ca *"unic organ al învăţăturii publice"*.
  2. Învăţătura publică *"gratuită şi slobodă"*.
  3. Orientarea învăţământului din primele două trepte spre agricultură şi spre *"meseriile necesare propăşirii ţării"*;
  4. Reorganizarea învăţământului superior într-o Academie cu 4 facultăţi, a patra fiind Facultatea de Medicină.

1 ianuarie 1851: Domnitorul Grigore Alexandru Ghica a aprobat proiectul propus de comisia alcătuită de Petrache Cazimir, V. Alecsandri şi ceilalţi membri menţionaţi mai înainte, sub denumirea de *Aşezământ pentru reorganizarea învăţăturilor publice din principatul Moldovei.*

Sectorul din învăţământ care urma să fie cel mai afectat de prevederile acestui nou regulament şcolar era cel al învăţământului superior, atât prin faptul că prin revenirea la durata de 7 ani a studiilor gimnaziale se asigura o pregătire mai temeinică candidaţilor care pătrundeau în învăţământul superior, cât şi prin faptul că, prin modul de reorganizare a sa, învăţământul academic ieşean se apropia tot mai mult de învăţământul universitar occidental.

Un prim angajament în sprijinul ultimei afirmaţii îl constituie noua schemă adoptată în organizarea învăţământului superior ieşean într-un număr de 4 facultăţi;

- *Facultatea de Teologie*, cu durata studiilor de 3 ani;
- *Facultatea de Filosofie*, cu două secţii;
  - Secţia I (cursuri filosofice şi de ştiinţe teoretice) cu durata studiilor de 2 ani;
  - Secţia a II-a (ştiinţe aplicate) cu durata studiilor de 3 ani;
- *Facultatea Juridică*, cu durata studiilor de 3 ani;

- *Facultatea de Medicină,* cu durata studiilor de 4 ani, căreia i se asociază:
  - o şcoală de moaşe (cu durata studiilor de 1 an);
  - o şcoală de chirurgi (cu durata studiilor de 4 ani);

este uşor de observat că această profilare a învăţământului academic ieşean era în măsură să satisfacă cererile de specialişti cu studii superioare formulate de aproape toate sectoarele de activitate ale vieţii societăţii moldovene de la mijlocul secolului al XIX-lea.

În al doilea rând, se va sublinia faptul că duratele de şcolarizare şi planurile de învăţământ adoptate pentru diversele profile de pregătire superioară stabilite în noua academie ieşeană au corespuns atât nivelelor europene, din acele vremuri, ale cunoştinţelor de specialitate, cât şi cerinţelor de dezvoltare a societăţii moldovene de la mijlcul secolului al XIX-lea; o ilustrare elocventă a preocupărilor pentru modernizarea şi îmbogăţirea conţinutului planurilor de învăţământ ale facultăţilor noii Academii a oferit-o programul de studii de la secţia a II-a a Facultăţii de Filosofie, program care a inclus următoarele grupe de discipline pentru profilul de pregătire inginerească [25], [45]:

- *Matematica înaltă şi geometria;*
- *Fizica experimentală cu aplicaţii matematice;*
- *Chimia;*
- *Istoria naturală cu toată cuprinderea ei şi Geologia;*
- *Desenul topografic, de maşini şi de construcţii;*
- *Arhitectura, Facerea de şosele, poduri şi zidiri;*
- *Mecanica teoretică şi aplicată la maşini;*
- *Tehnologia,*

Mecanica aplicată la maşini şi tehnologia fiind discipline nou introduse în planul de învăţământ al acestui profil de pregătire superioară.

Un alt aspect al preocupărilor pentru ridicarea învăţământului academic ieşean la un nivel cât mai apropiat de cel universitar, definit prin standarde europene occidentale, l-a constituit renunţarea la condiţionarea înscrierii la celelalte profile de pregătire academică – excepţie făcând doar Facultatea Juridică, unde condiţia s-a menţinut – de promovarea prealabilă a secţiei I a Faculăţii de Filosofie; este uşor de înţeles că adoptarea acestei măsuri a fost posibilă numai în urma creşterii duratei de şcolarizare la trapta a doua de învăţământ.

În fine, un ultim element al Regulamentului şcolar din anul 1851, care reflectă preocuparea celor care l-au elaborat de a alinia învăţământul academic ieşean la învăţământul universitar occidental, l-a constituit modul

de reglementare a acordării titlurilor ştiinţifice; astfel, noile reglementări prevedeau:

- acordarea titlului de "*licenţiat*" absolvenţilor secţiei I a Facultăţii de Filosofie şi absolvenţilor Facultăţii de Teologie;
- acordarea titlului de "*inginer civil*", absolvenţilor secţiei a II-a a Facultăţii de Filosofie;
- acordarea titlului de "*doctor*" absolvenţilor Facultăţii Juridice şi absolvenţilor Facultăţii de Medicină.

Din păcate, acest luminos proiect de reorganizare, pe baze moderne, a învăţământului academic ieşean nu a putut fi decât în mică parte înfăptuit datorită următorilor factori;

- lipsa, în primii ani, a candidaţilor la formele de învăţământ academic ca urmare a faptului că, prin mărirea duratei de şcolarizare în Colegiul Vasilian, acesta din urmă a putut furniza abia în anul 1852 candidaţi la Facultatea de Filosofie şi abia în anul 1855 candidaţi la Facultatea Juridică, aceştia din urmă fiind obligaţi să absolve mai întâi cursurile secţiei I a Facultăţii de Filosofie;
- lipsa de cadre didactice specializate, precum şi a cursurilor şi a manualelor de specialitate redactate în limba română, acesta fiind, de altfel, şi principalul motiv pentru care Facultatea de Medicină nu a fost înfiinţată în deceniul care a urmat;
- persistenţa, în oarecare măsură, a neîncrederii în posibilităţile limbii române de a transmite cunoştinţe de înalt nivel ştiinţific, neîncredere alimentată, din păcate, chiar şi de unii dintre reprezentanţii tinerii intelectualităţi moldovene (cazul lui Anastasie Fătu, care repunând în circulaţie ideea că o pregătire superioară de specialitate poate fi dobândită numai în străinătate, a înfiinţat chiar o societate pentru sprijinirea tinerilor care doreau să studieze în occident);
- alternarea frecventă a ocârmuirilor cu politici diametral opuse privind învăţământul academic ieşean:
  - ocârmuirile care au sprijinit dezvoltarea acestui învăţământ, reprezentate prin guvernarea domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1853 şi 1854-1856) şi a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (începând din anul 1859);
  - ocârmuirile care au căutat să distrugă noul învăţământ academic ieşean, reprezentate prin regimul de ocupaţie rusească (1853-1854) şi prin căimăcămiile lui Th. Bals şi N. Vogoride (1856-1857, respectiv 1857-1858).

Factorii menţionaţi mai sus explică evoluţia sinuoasă a învăţământului academic ieşean în deceniul al şeselea al secolului al XIX-lea, evoluţie în care s-au înregistrat următoarele momente importante:

1852-1853:

- a început să funcţioneze anul I al secţiei I a Facultăţii de Filosofie.

1853-1854:

- activitatea Academiei a fost întreruptă de ocuparea rusească.

1854-1855:

- Facultatea de Filosofie şi-a reluat activitatea, funcţionând cu ambii ani la secţia I.
- au început pregătirile pentru deschiderea cursurilor la Facultatea Juridică, angajându-se următorii profesori de specialitate:
  1. *Simion Bărnuţiu*, la disciplinele de Filosofie şi Drept natural;
  2. *Gheorghe Apostoleanu*, la disciplina de Economie politică;
  3. *Alexandru Papiu Ilarian*, la disciplinele Statistică şi Drept penal;
- a fost creată o nouă catedră la Facultatea de Filosofie şi anume Catedra de Înaltă literatură română, ocupată de profesorul Niculae Chinezu.

24 februarie 1856:

- s-au deschis cursurile Facultăţii de Drept, cu întârziere de un semestru, deoarece deschiderea lor a fost programată iniţial la 6 octombrie 1855; cursurile au început cu un număr de 8 "studenţi ordinari" – selecţionaţi dintre cursanţi anului II ai secţiei I a Facultăţii de Filosofie, cărora Epitropia Învăţăturilor Publice le-a aprobat să nu mai frecventeze semestrul II al acelui an de studii – şi cu un număr de 19 "studenţi extraordinari" – recrutaţi probabil din serii vechi de absolvenţi ai Academiei Mihăilene.

25 august 1856:

- a fost aprobată, de către caimacanul Th. Balş, hotărârea Departamentului Învăţăturilor Publice, condus din nou de Gh. Asachi, de amânare, pe timp de un an, a deschiderii cursurilor la Facultatea de Filosofie; această amânare a urmărit de fapt desfiinţarea cursurilor Facultăţii Juridice, pusă astfel în situaţia de a nu mai avea candidaţi în anii următori.

septembrie 1856:

- caimacamul Th. Balş a recurs la acţiuni represive îndreptate asupra Academiei: a îndepărtat din învăţământ profesorii unionişti şi a intervenit cu forţe poliţieneşti pentru potolirea manifestaţiilor studenţeşti.

18 martie 1857:

- în urma presiunilor exercitate de periodicele ieșene – îndeosebi de ziarele *Steaua Dunării* și *Zimbrul* –, care au dezlănțuit o adevărată campanie de presă împotriva caimăcăniei și a directorului Departamentului Învățăturilor Publice, au fost redeschise cursurile academice într-o formă hibridă – aceea de *Facultate filosofică-juridică* – la care s-au înscris 18 "studenți ordinari" și 10 "studenți extraordinari"; la disciplinele juridice au predat următoarele cadre didactice:
  - *profesorul Simion Bărnuțiu* (rechemat la catedră), la disciplinele de Filosofie și Teoria Dreptului;
  - *profesorul T. Veisa*, la disciplinele de Procedură și Drept civil.
  - *profesorul P. Suciu*, la disciplinele Enciclopedia Științelor juridice și politice și Istoria dreptului roman;
  - *profesorul Alexandru Papiu Ilarian*, la disciplinele de Drept penal, Condica penală a Moldovei și Procedura penală.

1857-1858: anul școlar a fost marcat de următoarele evenimente:

- demisia în grup, la finele lunii septembrie 1857, a profesorilor S. Bărnuțiu, T. Veisa și P. Suciu, în urma unui conflict cu inspectorul general al Școalelor, August Treboniu Laurian, demisie care a determinat întârzierea deschiderii cursurilor noului an școlar;
- deschiderea cursurilor academice la 17 februarie 1858, cu un număr de 15 studenți, deschidere care a devenit posibilă prin revenirea la catedre a profesorilor demisionați; cu acest prilej, catedra de Drept penal, devenită vacantă prin plecarea la București, odată cu A.T. Laurian, a lui Al. Papiu Ilarian, a fost preluată de *profesorul Gh. Apostoleanu*;
- operarea unor modificări în programul de studii al Facultății filosofico-juridice, constând în:
  - introducerea unor noi discipline (de *exemplu Teoria generală a Dreptului* și *Dreptul comercial și contabil*, la care a fost numit *profesorul Iacob Lupașcu*);
  - scindarea unor catedre (de exemplu, Catedra de Literatură și Istorie a fost despărțită în *Catedra de Istorie universală* – la care a fost numit *profesorul N. Ionescu* – și *Catedra de Literatură* – care a fost ocupată de *profesorul V. Alexandrescu*;

1858-1859:

- anul școlar a fost deschis, cu un număr de 27 de studenți la Facultatea filosofică-juridică, la data de 15 septembrie 1858; cel mai important eveniment survenit în acest an școlar l-a constituit instituirea unei comisii de analiză a cursurilor predate la Facultatea filosofică-juridică, al cărei raport a conținut aprecieri, precum și recomandarea de a se reveni

la o structură a învăţământului academic cu Facultatea de Filosofie şi Facultatea de Drept distincte.

1859:

- în a doua jumătate a acestui an, problema învăţământului superior ieşean, devenită o problemă de interes naţional general pentru principatele Unite Române, a intrat în dezbaterea Comisiei Centrale de la Focşani; această comisie a pregătit terenul pentru transformarea Academiei ieşene în "*Universitatea din Iaşi*", universitate care, mult mai târziu, avea să primească numele domnitorului care a creat-o, *Alexandru Ioan Cuza*.

CUVÂNT DE ÎNCHEIERE
la volumul I

Este de aşteptat ca unii dintre cititorii care au avut răbdarea să urmărească până la sfârşit expunerea prezentată în acest prim volum al lucrării să-şi fi pus, la încheierea lecturii, o întrebare pe care autorul volumului mărturiseşte, cu toată sinceritatea, că el însuşi şi-a pus-o: a fost oare necesar ca, într-o lucrare care şi-a propus să analizeze evoluţia doar a unui segment îngust al vieţii culturale a societăţii moldovene, respectiv ieşene, din secolele XVIII şi XIX – este vorba de învăţământul ingineresc ieşean –, să se includă acele incursiuni în Istoria Moldovei, care au fost prezentate în capitolele I, III şi V ale volumului şi care au mărit, în mod apreciabil, dimensiunile lui ?

Preîntâmpinând o asemenea întrebare şi poate şi pentru a-şi linişti şi propria sa conştiinţă de *cronicar amator*, autorul lucrării se va strădui să demonstreze, în cele ce urmează, nu numai că introducerea în volum a acelor incursiuni în Istoria Moldovei a fost necesară, ci şi faptul că prezenţa capitolelor care prezintă aceste incursiuni poate fi considerată chiar utilă şi binevenită pentru unele categorii de cititori.

Pentru a demonstra necesitatea prezenţei în volum a capitolelor I, III şi V, autorul va apela la următoarele argumente:

a. Faptul că învăţământul reprezintă un segment important – poate chiar cel mai important – al sectorului cultural al vieţii interne a unei comunităţi naţionale, precum şi faptul că evoluţia acestui sector este în totalitate condiţionată de evoluţiile simultane ale celorlalte sectoare – politico-administrativ, economic şi social – ale vieţii comunităţii respective implică, în prezentarea dezvoltării învăţământului într-o perioadă istorică determinată, permanente referiri la evenimente petrecute în toate aceste sectoare în perioada considerată, adică, în fond, referiri la întreaga istorie a dezvoltării comunităţii naţionale luată în discuţie în perioada respectivă; aceste referiri urmăresc, în esenţă, stabilirea de legături între evoluţiile diverselor sectoare ale vieţii interne a societăţii analizate, în baza interpretărilor date faptelor şi evenimentelor istorice petrecute în perioada considerată.

Aceste interpretări prezintă însă o oarecare doză de subiectivism, care

se manifestă nu atât sub forma alterării adevărului istoric, cât sub aceea a alegerii criteriilor în baza cărora se emit judecăţi de valoare; chiar un istoric profesionist îşi va alege criterii diferite de apreciere a faptelor şi evenimentelor istorice petrecute în viaţa unei comunităţi naţionale într-o perioadă istorică determinată, după cum îşi propune să analizeze evoluţia globală a acelei societăţi, sau numai a unui segment limitat al activităţii ei.

În mod firesc, un "cronicar amator", cum se consideră şi autorul volumului de faţă, care şi-a propus să urmărească evoluţia în timp a unui asemenea segment limitat al vieţii culturale a societăţii româneşti, va avea dreptul să-şi construiască eşafodajul expunerii sale pe o serie de premize fundamentale care, cu tot caracterul personal al formulărilor lor, să nu poată fi contestate din punctul de vedere al veridicităţii istorice şi care, în cazul acestei lucrări, pot fi enunţate astfel:

- etapele procesului de dezvoltare a învăţământului ingineresc ieşean au reprezentat imperative ale stadiilor de dezvoltare economică, socială şi culturală ale societăţii ieşene în intervalele respective de timp;
- cu foarte puţine excepţii, factorul politic s-a manifestat ostil procesului de dezvoltare a învăţământului ingineresc ieşean, influenţând negativ şi chiar frânând acest proces;
- supravieţuirea şi chiar dezvoltarea, în linie ascendentă, de-a lungul timpului, a învăţământului ingineresc ieşean, s-a datorat, în foarte mare măsură, sprijinului puternic, acordat cu consecvenţă de oameni de cultură ieşeni, de presa progresistă ieşeană şi, în mod hotărâtor, de dascălii care au slujit cu dragoste şi devotament acest învăţământ;

este evident că o prezentare sistematică a istoriei patriei noastre în baza acestor idei fundamentale nu-şi avea rostul nici în lucrările generale de istorie naţională – ale căror expuneri au urmărit obiective mult mai largi şi mai importante pentru această istorie – şi nici chiar în istoriile specializate pe probleme de învăţământ – care au avut în vedere numai anumite etape istorice -, afirmaţia de mai sus fiind completată însă de precizarea că ideile amintite se regăsesc totuşi în cele două categorii de lucrări menţionate, dar dispersate în text.

În această situaţie, autorul lucrării de faţă a fost pus în faţa următoarei alternative:

- să recurgă, în referirile la evenimente istorice, la trimiteri foarte frecvente la literatura de specialitate, deosebit de bogată, aşa cum rezultă din bibliografia anexată primului volum, fapt care ar fi îngreunat în foarte mare măsură lectura conţinutului acestui volum;

- să includă în volum o prezentare a faptelor şi evenimentelor istorice majore din perioada istorică analizată, în concordanţă cu ideile fundamentale formulate mai înainte;

precizând că a adoptat cea de-a doua variantă, micşorând astfel în mod substanţial eforturile cititorului de a înţelege expunerea, autorul speră să fi furnizat şi o primă explicaţie a prezenţei, în volumul I a capitolelor I, III şi V.

Un al doilea argument, menit, de asemenea, să justifice necesitatea introducerii capitolelor amintite mai sus, poate fi invocat precizându-se că, în caracterizarea evoluţiei unei comunităţi naţionale într-o perioadă istorică dată, trebuie să se ţină seama şi de durata perioadei considerate; de exemplu, caracteristicile generale ale evoluţiei societăţii moldovene în întreg secolul al XIX-lea nu pot fi identificate cu cele ale evoluţiei aceleiaşi societăţi din prima jumătate a acestui secol.

Perioadele istorice luate în această lucrare au fost stabilite în funcţie de momentele de importanţă majoră survenite în evoluţia învăţământului ingineresc ieşean şi care au determinat transformări calitative esenţiale în procesul de dezvoltare a lui:

- anul 1813, în care a luat fiinţă primul învăţământ ingineresc în limba română;
- anul 1860, în care au fost create primele forme universitare de învăţământ ingineresc ieşean;
- anul 1937, în care învăţământul ingineresc ieşean a început să funcţioneze în prima sa formă de existenţă autonomă;

aceste perioade nu coincid însă nici cu perioadele istorice luate în consideraţie în lucrările generale de istorie naţională – în care împărţirea în perioade istorice a fost determinată de cu totul alte criterii decât cele luate în consideraţie aici – şi nici cu perioadele istorice stabilite în lucrările specializate de istoria învăţământului românesc –, care se referă numai la anumite intervale de timp din evoluţia învăţământului ingineresc ieşean, sau chiar la alte instituţii de învăţământ superior românesc.

Acesta este şi cel de-al doilea motiv pentru care autorul acestei lucrări a considerat necesară o prezentare a evenimentelor istorice petrecute în perioadele alese de el, în concordanţă cu ideile fundamentale formulate la începutul acestei intervenţii finale.

În încheiere, se vor face unele referiri şi la oportunitatea includerii în acest volum a capitolelor I, III şi V; în sprijinul acestei includeri pot fi invocate cel puţin două argumente.

În primul rând, autorul îşi exprimă convingerea că cele trei capitole menţionate pot fi de un real folos celor care studiază Istoria României –

elevi, candidaţi la bacalaureat şi studenţi – deoarece ele rezumă, într-o formă concentrată, întreaga istorie a Moldovei de la întemeiere şi până la Unirea Principatelor Române; de asemenea, autorul consideră că cele trei capitole amintite pot fi de mare ajutor celor care aprofundează Istoria medievală şi modernă a Moldovei – doctoranzi la disciplinele sociale –, deoarece le pune la îndemână informaţii sistematizate referitoare la Istoria Moldovei ca stat autonom şi, mai ales, la învăţământul desfăşurat în acest principat român, informaţii bazate pe o bibliografie destul de bogată, anexată la sfârşitul volumului.

Un argument şi mai puternic, care poate fi invocat pentru a dovedi oportunitatea includerii în volum a capitolelor I, III şi V, îl constituie calitatea lor de replică la ofensiva de denigrare a istoriei noastre naţionale, declanşată de câţiva "istorici profesionişti" care se pretind români, prin elaborarea şi punerea în circulaţie a unora dintre aşa numitele, "manuale alternative de istorie", care în mod mai corect ar trebui numite "manuale de istorie alternativă", dacă nu chiar "manuale de istorie alterată"; o mostră grăitoare a deosebitei competenţe profesionale şi marelui respect faţă de adevărul istoric dovedit de această categorie de "istorici" o oferă unul din aceste manuale, în care, vorbindu-se de dezvoltarea Statelor Unite ale Americii la începutul secolului al XIX-lea, se ilustrează expunerea cu biografia gangsterului Al Capone şi cu fotografia unui revolver de mare calibru sub care apare următoarea explicaţie: Revolverul *Colt 38* cu ajutorul căruia s-au dezvoltat SUA".

Ce înălţător mesaj, vibrând de cel mai fierbinte patriotism, au adresat făuritorii acelei "istorii" tineretului studios din ţara noastră: "Tineri, înarmaţi-vă cu rezolvere – dacă se poate, să fie chiar marca "Colt 38" – şi treceţi numaidecât la acţiunea de ridicare a patriei noastre pe culmile progresului social şi ale civilizaţiei, folosind în acest scop întregul arsenal al formelor de manifestare a violenţei: furturile, tâlhăriile, jafurile armate, răpirile şi sechestrările de persoane, violurile şi chiar asasinatele!

Cândva, un conducător paranoic al statului român visa la o zi în care ţara noastră ar fi putut depăşi stadiul de dezvoltare al Statelor Unite ale Americii; dacă în domeniul dezvoltării economice un asemenea deziderat nu poate fi încadrat decât în categoria aberaţiilor utopice, în schimb, în direcţia "emancipării" tineretului – acţiune înţeleasă însă din păcate ca proces de proliferare a violenţei juvenile – există toate şansele ca un asemenea vis, vizând atingerea unei supremaţii româneşti în lume, să se transforme în realitate.

Într-adevăr, cu asemenea "făuritori de istorie" şi "mari pedagogi" cum sunt cei despre care s-a vorbit mai înainte şi cu sprijinul "moral" al unora din posturile noastre de televiziune, este posibil ca în cel mai scurt timp, prin puternicul ritm ascendent imprimat statisticii infracţiunilor juvenile, nu numai să intrăm, dar chiar să trecem ca vântul prin Europa şi să nu ne oprim decât în Statele Unite ale Americii; mai rămâne ca şi acei dintre politicienii noştri care s-au specializat în arta pervertirii caracterelor tinerilor vlăstare să le împărtăşească, din bogata lor experienţă, metodele eficiente de practicare a demagogiei şi corupţiei pentru a fi siguri că, într-un timp record, îi vom depăşi şi pe americani la capitolul "pregătirea tineretului pentru viaţă".

Autorul acestei lucrări este convins că se vor găsi "istorici profesionişti" care îi vor reproşa faptul de a fi împărţit, în capitolele I, III şi V, oamenii de cultură ai Moldovei din perioadele istorice analizate, în două categorii distincte, în funcţie de poziţia adoptată de ei faţă de învăţământul românesc:

- oameni de cultură care au sprijinit acest învăţământ şi au luptat din răsputeri pentru propăşirea lui;
- oameni de cultură care, din motive meschine – politice, materiale, interese de grup ş.a.m.d. –, s-au străduit să distrugă, cu orice preţ şi prin orice fel de mijloace, învăţământul românesc;

cu siguranţă că printre aceştia din urmă se vor afla şi acei "făuritori de istorie" de care s-a vorbit şi care nu vor pregeta să aplice acestei lucrări o etichetare similară rezoluţiei puse, cu peste 150 de ani în urmă, de cenzura maghiară pe monumentala operă a lui Gh. Şincai:

*"Opus igne, autor patibulo dignus"**,

gândindu-se, evident, doar la o exterminare psihică a autorului, deoarece în ţara noastră pedeapsa capitală a fost abolită, poate cam prea devreme chiar.

Ignorând total pe aceşti prezumtivi detractori ai lucrării de faţă, autorul ei îşi exprimă speranţa că se vor găsi şi veritabili istorici profesionişti, care, chiar dacă nu vor împrătăşi întru totul punctele de vedere exprimate în acest volum, vor aprecia totuşi scopul urmărit prin elaborarea lucrării şi, mai ales, eforturile depuse pentru elaborarea ei; recunoscând dreptul acestor veritabili specialişti în domeniul istoriografiei române, de a-şi pronunţa verdictul referitor la valoarea acestei lucrări, adică acceptând cu toată convingerea principiul respectării superiorităţii profesionale, exprimat de Martial prin sintagma *"cedo maiori"***, autorul ei aşteaptă cu justificată emoţie acest

* Opera este demnă de foc, autorul de spânzurătoare

**) cedez în faţa celui mai mare

verdict, mulţumindu-se cu acceptarea ei chiar şi în categoria acelor lucrări definite de Bossuet şi Honet drept *"libris ad usum Delphini"** .

Dacă nici măcar de această satisfacţie nu va avea parte, autorului acestei lucrări nu-i va rămâne decât să-şi plece resemnat capul în jos, să-şi asume spăşit vina de a fi îndrăznit prea mult şi să-şi adreseze lui însuşi, parafrazându-l pe George Dandin al lui Moliere, reproşul: *"Tu l'as voulu"*** .

N. Irimiciuc

* cărţi pentru folosinţa Delfinului

*** Tu ai vrut-o

BIBLIOGRAFIE
la volumul I

În legătură cu bibliografia anexată la această lucrare. se fac următoarele două precizări:

1) Fiecare dintre cele cinci volume ale lucrării va fi însoţit de lista titlurilor bibliografice consultate la redactarea lui, titluri menţionate în ordinea citării lor pe parcursul expunerii şi cu tipul de material bibliografic precizat prin unul din următorii indici:
   - (A) – articol de revistă sau periodice;
   - (C) – cărţi şi broşuri;
   - (M) – memorii, însemnări;
   - (AB) – anuare şi broşuri de prezentare;
   - (MA) – materiale de arhivă, manuscrise.
2) La încheierea volumului trei va fi anexată şi o bibliografie generală, listată în ordinea alfabetică a autorilor (primii autori) şi repartizată pe tipuri de lucrări bibliografice.

1. EVOLUŢIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SUPERIOR. UNIVERSITĂŢI ŞI POLITEHNICE. (M).
   C.G. Bedreag; Tip. Goldner, Iaşi, 1921.

2. ÎNVĂŢĂMÂNTUL TEHNIC SUPERIOR. (M);
   C.D. Buşilă; Bul. Soc. Politehnice, an 30, nr. 8-9, Tip. "Cooperativa", Bucureşti, 1914.

3. REORGANIZAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR. (M).
   C.D. Busilă; Bul. Soc. Politehnice, an 31, nr. 7-8, Tip. "Cooperativa", Bucureşti, 1915.

4. REORGANIZAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR. (M).
   C.D. Busilă; Monitorul Oficial, Bucureşti, 1934.

5. ORGANIZAREA INGINERILOR. (M).
   C.D. Busilă; Monitorul Oficial, Bucureşti, 1938.

6. NECESITATEA UNUI INSTITUT INDUSTRIAL. (M).
   C.D. Busilă; Monitorul Oficial, Bucureşti, 1938.

7. ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR. (M).
C.D. Busilă; Publicaţiile Ministerului Lucrărilor Publice, nr.1, vol. 1-2, Bucureşti, 1939.

8. ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR. (M).
C.D. Busilă, Monitorul Oficial, Bucureşti, 1939.

9. DEZVOLTAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR DIN MOLDOVA. (A).
C. Calistru, Al.Chelărescu, V. Corlăteanu, T. Farcaş, D. Mangeron, Gh. Ungureanu; Bul. Instit. Pol. Iaşi, vol I (V), nr. 1-2, Iaşi, 1955.

10. APARIŢIA ŞI DEZVOLTAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI CHIMIC APLICAT ÎN CADRUL UNIVERSITĂŢII DIN IAŞI. (A).
Gh. Alexa, I. Curievici, M. Marinescu, Bul. Instit.Polit. iaşi, vol. VI (X), nr. 1-2, Iaşi, 1959.

11. SEMICENTENARUL ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SUPERIOR ECONOMIC DIN MOLDOVA. (A).
D. Rusu; Bul. Instit. Polit. Iaşi, vol. VIII (XII), nr. 3-4, Iaşi, 1962.

12. SCURTĂ SCHIŢĂ A EVOLUŢIEI ISTORIEI ÎNVĂŢĂMÂNTULUI MECANICII ÎN ROMÂNIA. (A).
(Nota I: Începuturile mecanicii în România). Ig. Ivanov; Bul. Instit. Polit. Iaşi, vol. XIV (XVIII), nr. 3-4, Iaşi, 1968.

13. ISTORICUL DEZVOLTĂRII ÎNVĂŢĂMÂNTULUI DE CONSTRUCŢII DIN MOLDOVA. (A).
E.Florea; Bul. Instit. Polit. Iaşi, vol. V, nr. 1-2, Iaşi, 1980.

14. CONTRIBUŢIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR LA PREGĂTIREA VIITORILOR SPECIALIŞTI DIN INDUSTRIA TEXTILĂ. (A).
P. Malcomete; Rev. "Industria uşoară", Textile, nr. 10, Bucureşti, 1989.

15. ASPECTE ALE PRIMELOR ÎNCEPUTURI ALE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SUPERIOR ELECTROTEHNIC ŞI ENERGETIC ÎN MOLDOVA. (A).
R. Stichi; Rev. "Energetica", seria B, nr. 1, Bucureşti, 1994.

16. INSTITUTUL POLITEHNIC DIN IAŞI (1970-1971). (AB).
T. Golgoţiu, A. Braier, D. Ursescu, E. Balaban, Sp. Oprea, N. Ungureanu; Anuar, Iaşi, 1971.

17. THE "GH. ASACHI" POLYTECHNIC INSTITUTE, IASSY, (1977-1978). (AB).
Gh. Chirilă, L. Strat, I. Roşca, A. Valachi, Gh. Nistor, Gh. Anicăi, V. Cociu; Anuar, Iaşi, 1978.

18. INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" IAŞI, (1978-1979). (**AB**).
Gh. Chirilă, I. Roşca, P. Răileanu, Al. Poeată, I. Ionescu, Gh. Ailincăi, V. Cociu; Anuar, Iaşi, 1979.

19. INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" IAŞI, (1990-1991). (**AB**).
I. Ciongradi, C. Boţan, L. Strat, Sp. Oprea, L. Goraş, S. Caba, Em. Bârsan, D. Vieru, Fl. Diaconescu, L. Slatineanu, C. Rusu; Anuar, Iaşi, 1991.

20. "GH. ASACHI" TECHNICAL UNIVERSITY (1993-1994). (**AB**).
(cu variantă în limba română): Ef. Niţescu, V. Gonduza, L. Strat, C. Boţan, I. Bogdan, M. Diaconescu, I. Ionescu, Al. Chirilă, Gh. Nistor, L.Slătineanu, Fl. Diaconescu, C. Preda; Anuar, Iaşi, 1994.

21. "GH. ASACHI" TECHNICAL UNIVERSITY OF IAŞI, (1997 – 1998). (**AB**).
L.Groll, C. Lazăr, L. Strat, V. Gorduza, L. Slătineanu, D. Stiurcă, M. Nemescu, I. Bartha, D. Cozma, Gh. Bădărău, A. Grigoriu, M. Gavrilaş, A. Rotaru, L. Săruleanu; Anuar, Iaşi, 1998.

22. ANUARUL UNIVERSITĂŢII MIHĂILENE DIN IAŞI, (1930-1935). (**AB**).
Colectiv: Ed. Universităţii Mihăilene, Iaşi, 1936.

23. ISTORICUL DEZVOLTĂRII INSTITUTULUI POLITEHNIC IAŞI. (**MA**).
Cr. Simionescu, Gh. Alexa, M. Dima, C. Calistru, I. Curievici, Al. Chelărescu, D. Atanasiu, N. Popescu, V. Focşa, A. Mihul, Gh. Vasiliu, V. Corlăteanu, P. Fărcaş, N. Boţan, T. Câmpeanu, E. Gainginschi, G. D'Albon, Gh. Caster; manuscris, arhiva Univ. Tehnice Iaşi, 1960.

24. CONTRIBUŢII LA ISTORIA DEZVOLTĂRII UNIVERSITĂŢII DIN IAŞI (1860-1960). (**C**).
C. Cihodoru, V.Popovici, D. Berlescu, J. Benditer, I. Grămadă, C. Calistru, I. Curievici, T. Farcaş, D. Mangeron ş.a.; Ed. Ministerul Învăţământului, Bucureşti, 1960.

25. INSTITUTUL POLITEHNIC "GH. ASACHI" IAŞI (1912-1962), (**C**).
N. Boţan, C. Calistru, Gh. Ciobanu, I. Curievici, T. Golgoţiu, D. Mangeron, P. Mâlcomete, D. Rusu, Cr. Simionescu, Întreprinderea Poligrafică Iaşi, 1962.

26. ÎNVĂŢĂMÂNTUL TEHNIC SUPERIOR IEŞEAN (1912 – 1968). (**MA**).
N. Irimiciuc, monografie în 2 volume, înregistrată sub denumirea de "ANUARUL INSTITUTULUI POLITEHNIC IAŞI, 1912-1968"; arhiva Rectoratului Univ. Tehnice "Gh. Asachi" Iaşi, 1968.

27. XL DE ANI DE ÎNVĂŢĂMÂNT SUPERIOR DE CONSTRUCŢII LA IAŞI (1941-1981). (**C**).
V. Focşa; Înteprinderea Poligrafică Iaşi, 1981.

28. ÎNVĂŢĂMÂNTUL SUPERIOR TEXTIL ŞI DE PIELaRIE (1934-1984). (C).
R.Butnaru, A. Chiriţă, M. Grindea, V. Hanganu, D. Linte, O. Mavehis, A. Marchis, O. Mâlcomete, P. Mâlcomete, M. Netea, N. Apetroaie, F. Reicher, C. Rusu, Fl. Vălu, Gh. Antoniu (ilustraţii); Întreprinderea Poligrafică Iaşi, 1984.

29. 60 DE ANI DE ÎNVaţaMÂNT SUPERIOR TEXTILE (1934-1994). (C).
Atelier "Rotaprint", Univ. Tehnică Iaşi, 1994.

30. ISTORIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR IEŞEAN. (C).
Cloşca, M. Dorin, C. Neagu; Ed. "Gh. Asachi" Iaşi, 1996.

31. ISTORIA UNIVERSITĂŢII DIN IAŞI. (C).
Agrigoroaie, Em. Bold, V. Cristian, Ed. "Junimea", Iaşi, 1985.

32. ISTORIA ORAŞULUI IAŞI. (C).
C. Cihodaru, V. Cristian, M. Dinu, V. Neamţu, M. Petrescu-Dâmboviţă, Gh. Platon, D. Rusu. M. Timofte; Ed. "Junimea", Iaşi, 1980.

33. JUBILEE ALE ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR PENTRU TEXTILE şI PIELĂRIE DIN ROMÂNIA. (C).
C. Preda; Ed. "ANKAROM", Iaşi, 1997.

34. ŞCOALA IEŞEANĂ DE INGINERIE CHIMICĂ (1912-1937-1997). (C).
I. Balasanian, V. Gorduza, V. Ababi, N. Asandi, N. Badea; Ed. "CERMI", Iaşi, 1997.

35. ISTORIA FACULTĂŢII DE ELECTROTEHNICĂ, POLITEHNICA "GH. ASACHI" IAşI. (C).
I. Bejan; Ed. "Polirom", Iaşi, 1998.

36. ACADEMIA DOMNEASCĂ DIN IAŞI (1714-1821). (C).
St. Bârsănescu; E.S.D.P., Bucureşti, 1962.

37. ISTORIA LUMII ÎN DATE. (C).
A. Oţetea (coordonator); Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1972.

38. BIBLIOTECA UNIVERSITĂŢII "GH. ASACHI" IAŞI. (MA).
M. Constantinescu; material documentar aflat în arhiva Bibliotecii "Gh. Asachi", Iaşi, 1996.

39. ISTORIA ROMÂNIEI. (C).
C. Daicovici, A. Oţetea, P. Constantinescu; Iaşi (redactori responsabili la volumele I, II, III şi IV); Editura Academiei României, Bucureşti, 1964.

40. ISTORIA MUZICII UNIVERSALE. (C).
R. I. Gruber; Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din România, Bucureşti, 1961.

41. TEATRUL ROMÂNESC. (C).
I. Massoff; Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966.

42. ISTORIA UNIVERSALĂ A TEATRULUI. (C).
I. Zamfirescu; Editura pentru Literatura Universală, Bucureşti, 1966.

43. GHEORGHE ASACHI, ORGANIZATORUL ŞCOLILOR NAŢIONALE DIN MOLDOVA. (C).
N. C. Enescu; Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1962.

44. UNIVERSITATEA "DUNĂREA DE JOS" GALAŢI (1948-1998). (C).
I. Brezeanu; Editura "ALMA", Galaţi, 1998.

45. ACADEMIA MIHĂILEANĂ (1835-1848). (C).
G. Bădărău; Editura "JUNIMEA", Iaşi, 1987.

46. ISTORIA MATEMATICILOR APLICATE CLASICE DIN ROMÂNIA. (C).
G. St. Andone; Editura Academiei României, Bucureşti, 1971.

47. ION IONESCU DE LA BRAD. (C).
A. Vasiliu; Ed. Agro-Silvică, Bucureşti, 1967.

48. PAGINI ALESE. (C).
N. Iorga; Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1965.

CUPRINSUL

VOLUMULUI I

ACADEMIA MIHĂILEANĂ
(după anul 1847)

În stânga:
CORPUL "CAZIMIR"
Acest corp de clădire a fost dat în folosință în primăvara anului 1835 și a adăpostit în permanență sălile de curs, cancelaria administrativă, arhiva și biblioteca Academiei; a fost demolat în anul 1963 din motive de resistematizare urbană.

În dreapta:
CORPUL "VOINESCU"
A fost dat în folosință în anul 1838 și a adăpostit laboratoarele, internatul, economatul și administrația; a fost demolat în anul 1890 din ordinul Ministerului Învățământului, în vederea construirii Liceului Național.

În mijloc:
"ARCUL ACADEMIEI"
A fost proiectat și construit de profesorul Alexandru Costinescu între anii 1839 - 1847, pentru realizarea legăturii între corpurile "Cazimir" și "Voinescu"; a fost demolat tot în anul 1890, odată cu corpul "Voinescu".

UNIVERSITATEA TEHNICĂ IAȘI
EDITURA

Gh. Asachi

ISBN 973-8292-85-9